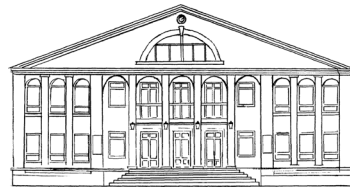

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2023 р., № 1 (79)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **О. В. Покатаєва**,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський
національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та методи викладання правознавства, Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційно-
го та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний
університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністра-
тивного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський держав-
ний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри
митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності,
Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний
технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактори: **С. В. Старкова**

Технічний редактор: **А. С. Лаптева**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

Журнал включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук (спеціальності: 081. Право,
293. Міжнародне право) відповідно до Наказу
МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази **Index Copernicus
International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавництво та друк – Видавничий дім
«Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
21 грудня 2022 р., протокол № 5

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання
на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. –
2023. – № 1 (79).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 02.01.2023.

Підписано до друку 03.01.2023.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 рр.
Замовлення № 0323/168.

ISSN 1813-338X

© Класичний приватний університет, 2023

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>В. С. Кобко-Одарій</i> КАТЕГОРІЯ «РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ» У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	10
<i>О. В. Лук'янчук</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ.....	17

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>С. А. Потапенко</i> ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕРЕДАЧІ ТЕРИТОРІЙ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ.....	22
<i>О. В. Стогова</i> ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ.....	28

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

<i>С. О. Короєд</i> ПРО РЕЧОВО-ПРАВОВУ ПРИРОДУ ІПОТЕКИ ТА СПОСОБИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЯ.....	33
<i>Habibova Samaya Maharram</i> ISSUES CONCERNING THE REGISTRATION OF RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....	38

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>О. Ю. Дрозд, С. М. Козін</i> ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБ'ЄКТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	44
---	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Н. Г. Опара</i> НОРМАТИВНА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА.....	50
<i>М. О. Пижова, С. І. Шкабко</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ ТА РОБОТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	57
<i>Л. С. Тараненко, Н. І. Чудик-Білоусова</i> ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР ВІДНОСИН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	62

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

<i>М. А. Дейнега</i> ПРИНЦИПИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	70
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>О. І. Безпалова</i> ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ ЩОДО НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ.....	78
<i>М. І. Белікова, Ю. В. Георгієвський, В. О. Спасенко</i> ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВOPOPУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНІ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ.....	85
<i>О. Ю. Василенко</i> ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ТА ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВOPOPУШЕННЯМ.....	90

<i>Н. П. Воронюк</i> ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....	95
<i>А. В. Кондрат, В. В. Тильчик</i> ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ.....	101
<i>В. В. Крикун</i> СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ.....	108
<i>П. В. Макушев, А. В. Хрідочкін, А. А. Ломакіна</i> СТРАТЕГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ІСНУВАННЯ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА.....	114
<i>В. П. Мороз, Д. В. Приймаченко</i> ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ДОСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА	121
<i>В. О. Рядінська, Є. С. Назимко</i> СУТНІСТЬ ЗАБОРОНИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЧИ ДОРУЧЕНЬ КЕРІВНИЦТВА, ЯКЩО ВОНИ СУПЕРЕЧАТЬ ЗАКОНУ, ЯК АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЗАБОРОНИ.....	126
<i>Р. А. Сербин</i> ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АПАРАТУ СУДУ В УКРАЇНІ.....	132
<i>М. А. Слободянюк</i> РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	138
<i>Л. Г. Уртаєва</i> МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	144
<i>А. В. Чукаєва</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	150
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
<i>П. С. Гарасим</i> ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ МОНІТОРИНГУ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ.....	157
<i>А. Ю. Доброскок</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ПРИ БАНДИТИЗМІ.....	162
<i>Д. О. Колодін, О. В. Степаненко</i> КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ	169
<i>Р. Р. Романенко, М. Ю. Романов</i> ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	174
<i>О. Б. Северінова, О. М. Ягольник, Т. І. Пономарьова</i> ОСОБА ЖЕРТВИ-ІНКАСАТОРА В МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 187 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	179
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА	
<i>Ю. Ю. Боброва, Ю. О. Бобров</i> ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	185
<i>Р. С. Довбаш</i> ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ	191

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>Ю. Ю. Акіменко, О. О. Белолюбова</i> УКРАЇНА ЯК КАНДИДАТ НА ВСТУП У ЄС: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ.....	198
<i>О. Л. Макаренко</i> ОРГАНІЗАЦІЙНІ Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ КОМПОНЕНТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	203
<i>К. В. Мануїлова</i> ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО ДЕРЖАВ.....	211
<i>М. І. Смирнов</i> ВИЗНАННЯ УКРАЇНОЮ ЮРИСДИКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЯК МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЇ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	216
<i>К. О. Таранець</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	223

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

<i>О. С. Юнін, В. В. Шаблюстий</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ З ОТРИМАННЯ ДОЗВОЛУ НА ЗБРОЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	230
<i>Д. О. Єрмоленко, Д. М. Луц, Г. В. Самойленко</i> ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «РІВНІСТЬ» ТА «НЕДИСКРИМІНАЦІЯ» В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПАСАЖИРІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА.....	235
<i>О. В. Бондаренко</i> СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ.....	242
<i>Ю. О. Лєгеза</i> ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	247
<i>Р. А. Сербин, В. Г. Севрук</i> ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНИТОРИНГУ.....	251
<i>В. К. Колпаков, Р. В. Миронюк</i> ПРОЦЕДУРИ ДОСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ: СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	257
<i>Л. Ю. Малюга</i> ЮРИДИЧНА ПРИРОДА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ.....	262
<i>О. В. Луців</i> ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ.....	268
<i>А. М. Бабенко</i> КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ.....	275
<i>Є. С. Назимко, Є. О. Пилипенко, Т. І. Пономарьова</i> ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСПОРТНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....	282
<i>Є. Ю. Жученко</i> СТАН КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ.....	287
<i>Х. Н. Бєхруз</i> СТАНОВЛЕННЯ НОРМ ПРО ПРАВОНАСТУПНИЦТВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	294
<i>В. М. Андріїв</i> ГАРАНТІЇ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ.....	301

<i>В. В. Вайда</i> НОРМАТИВНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЛІСАХ УКРАЇНИ ЗА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИМ ПРАВОМ	306
<i>О. В. Трояновський</i> НЕКОДИФІКОВАНІ СФЕРИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	313
<i>Р. В. Бойчук</i> ОЗНАКИ ПИСЬМОВИХ ДОКАЗІВ У ДОКТРИНІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ.....	319
<i>О. О. Барабаш</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПІДХОДИ У СВІТЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВІТОПОРЯДКУ.....	324
<i>Н. В. Аніщук</i> ГЕНДЕРНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ У БЕЛЬГІЇ.....	331
<i>Ю. С. Хрустальова</i> ЛІЦЕНЗУВАННЯ БАНКІВ ЯК АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА.....	335
<i>В. В. Завальнюк</i> СУЧАСНІ МЕТОДИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА.....	342
<i>С. О. Шатрава, К. О. Чишко</i> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В КРАЇНАХ АЗІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	348
<i>К. Ю. Широка</i> МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ.....	354
<i>А. Левандовські</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	360
<i>М. Б. Джумутія</i> НАЦІОНАЛЬНА СЛУЖБА ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ СИСТЕМИ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	365

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Kobko-Odarii V. S.</i> THE CATEGORY "REGIONAL LEGAL MENTALITY" IN LEGAL DISCOURSE.....	10
<i>Luk'ianchuk O. V.</i> METHODOLOGICAL PROPERTIES OF INTERPRETATION IN STUDYING MODERN LAW AND THE STATE.....	17

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Potapenko S. A.</i> LEGAL ASPECTS OF TRANSMISSION OF TERRITORIES IN RESOLVING ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL STRUCTURE OF UKRAINE	22
<i>Stohova O. V.</i> PRINCIPLES OF CONSTITUTIONAL LAW: THE PROBLEM OF DETERMINING AND TYPOLOGIZING.....	28

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

<i>Koroied S. O.</i> ABOUT THE PROPERTY-LEGAL NATURE OF MORTGAGES AND METHODS OF JUDICIAL PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS OF THE MORTGAGEE.....	33
<i>Habibova Samaya Maharram</i> ISSUES CONCERNING THE REGISTRATION OF RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....	38

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

<i>Drozd O. Yu., Kozin S. M.</i> TO THE CHARACTERISTICS OF THE OBJECT OF LAND LEGAL RELATIONS.....	44
---	----

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Opara N. G.</i> THE NORMATIVE BASIS OF THE JOURNALIST'S PROFESSIONAL ACTIVITY.....	50
<i>Pyzhova M. O., Shabko S. I.</i> LEGAL REGULATION OF THE COMBINATION OF STUDY AND WORK: FOREIGN EXPERIENCE FOR UKRAINE.....	57
<i>Taranenko L. S., Chudyk-Bilousova N. I.</i> THE EMPLOYMENT CONTRACT AS A REGULATOR OF SOCIAL SECURITY RELATIONS IN MODERN CONDITIONS	62

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW

<i>Deineha M. A.</i> PRINCIPLES OF NATURAL RESOURCE LEGISLATION.....	70
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

<i>Bezpalova O. I.</i> POWERS OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE FOR MEDICINAL PRODUCTS AND DRUG CONTROL TO PROVIDE ADMINISTRATIVE SERVICES.....	78
<i>Bielikova M. I., Georgiievskiy Yu. V., Spasenko V. O.</i> PRESUMPTION OF INNOCENCE IN CASES OF AUTOMATICALLY RECORDED ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY.....	85

<i>Vasylenko O. Yu.</i> EUROPEAN EXPERIENCE IN PREVENTING CORRUPTION OFFENCES AND CORRUPTION-RELATED OFFENSES.....	90
<i>Voroniuk N. P.</i> THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF LOCAL GOVERNMENT BODIES IN THE FIELD OF ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY.....	95
<i>Kondrat A. V., Tylchuk V. V.</i> SHADOW ECONOMY AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE PREVENTIVE MEASURES.....	101
<i>Krykun V. V.</i> CURRENT STATE AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION PROSECUTOR'S OFFICE.....	108
<i>Makushev P. V., Khridochkin A. V., Lomakina A. A.</i> A STRATEGY FOR MODERNIZING THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES AMIDST A DIGITAL ENVIRONMENT.....	114
<i>Moroz V. P., Pryimachenko D. V.</i> PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE PROCEDURE FOR PRE-TRIAL SETTLEMENT OF DISPUTES CONCERNING THE FORCED ALIENATION OF PROPERTY.....	121
<i>Riadinska V. O., Nazymko Ye. S.</i> THE ESSENCE OF THE PROHIBITION TO EXECUTE DECISIONS OR INSTRUCTIONS OF THE MANAGEMENT IF THEY CONTRADICT THE LAW AS AN ANTI-CORRUPTION PROHIBITION.....	126
<i>Serbyn R. A.</i> INDIVIDUAL AREAS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE LAW REGULATION OF THE ACTIVITY OF THE COURT APPARATUS IN UKRAINE.....	132
<i>Slobodianiuk M. A.</i> RELIGIOUS ORGANIZATIONS AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW.....	138
<i>Urtaieva L. H.</i> INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS OF FINANCIAL RESPONSIBILITY.....	144
<i>Chukaieva A. V.</i> THEORETICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE LAW PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE.....	150
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
<i>Garasim P. S.</i> INTERACTION OF SUBJECTS OF PUBLIC CONTROL WITH OTHER MONITORING BODIES IN THE FIELD OF EXECUTION OF PUNISHMENTS OF UKRAINE.....	157
<i>Dobroskok A. Yu.</i> CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF THE PERSON OF THE CRIMINAL IN BANDITISM.....	162
<i>Kolodin D. O., Stepanenko O. V.</i> QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES: CONCEPT AND MEANING.....	169
<i>Romanenko R. R., Romanov M. Yu.</i> THEORY AND PRACTICE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE.....	174

Severinova O. B., Yaholnyk O. M., Ponomarova T. I.

THE IDENTITY OF THE VICTIM-COLLECTOR IN THE MECHANISM OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR IN ARTICLE 187 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....179

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS

Bobrova Yu. Yu., Bobrov Yu. O.

BRINGING THE RUSSIAN FEDERATION TO JUSTICE FOR WAR CRIMES: LEGAL PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM.....185

Dovbash R. S.

TYPICAL INVESTIGATORS SITUATIONS AND VERSIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF BANKING LENDING.....191

INTERNATIONAL LAW

Akimenko Yu. Yu., Belogubova O. O.

UKRAINE AS A CANDIDATE FOR MEMBERSHIP THE EU: INSTITUTIONAL ASPECT OF INTERACTION.....198

Makarenkov O. L.

ORGANIZATIONAL AND CRIMINAL LEGAL COMPONENTS OF THE ANTI-CORRUPTION INFRASTRUCTURE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES.....203

Manuilova K. V.

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS OF ARMED CONFLICTS IN THE NATIONAL LAW OF STATES211

Smyrnov M. I.

UKRAINE'S RECOGNITION OF THE JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT AS A MECHANISM FOR HOLDING RUSSIA ACCOUNTABLE FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE.....216

Taranets K. O.

INDIVIDUAL ASPECTS OF ENFORCING THE RIGHT TO ACCESS TO JUSTICE THROUGH THE PRISM OF THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....223

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Yunin O. S., Shablysty V. V.

PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES FOR OBTAINING PERMISSIONS FOR WEAPONS DURING THE WAR IN UKRAINE.....230

Yermolenko D. O., Luts D. M., Samoilenko G. V.

DEFINITION OF THE CATEGORIES «EQUALITY» AND «NON-DISCRIMINATION» IN THE CONTEXT OF SOLVING THE PROBLEM OF ENSURING THE RIGHTS OF PASSENGERS WITH DISABILITIES UNDER THE PASSENGER TRANSPORT CONTRACT.....235

Bondarenko O. V.

ENTITIES PROVIDING CIRCULATION OF VIRTUAL ASSETS.....242

Leheza Yu. O.

FORMS OF INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE AND THE MEDIA.....247

Serbyn R. A., Sevruk V. H.

SEPARATE APPROACHES TO THE CONCEPT OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE AS A SUBJECT OF STATE FINANCIAL MONITORING.....251

<i>Kolpakov V. K., Myroniuk R. V.</i> PROCEDURES FOR PRE-COURT SETTLEMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL DISPUTES: STATUS OF LEGAL REGULATION AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT.....	257
<i>Maliuha L. Yu.</i> LEGAL NATURE OF INTERNATIONAL SOCIAL PROTECTION OF EMPLOYEES.....	262
<i>Lutsiv O. V.</i> UKRAINIAN ANTI-BULLYING LEGISLATION.....	268
<i>Babenko A. M.</i> CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST TRAFFIC SAFETY AND OPERATION OF TRANSPORT IN UKRAINE.....	275
<i>Nazymko Ye. S., Pylypenko Ye. O., Ponomarova T. I.</i> TO THE PROBLEM OF PREVENTING TRAFFIC CRIMINAL OFFENCES.....	282
<i>Zhuchenko Ye. Yu.</i> STATE OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY.....	287
<i>Behruz H. N.</i> DEVELOPMENT OF STANDARDS ON LEGAL SUCCESSION OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS REGARDING INTERNATIONAL RESPONSIBILITY.....	294
<i>Andriiv V. M.</i> GUARANTEES OF CIVIL SERVANTS' RIGHTS IN THE FIELD OF LABOR SAFETY.....	301
<i>Vayda V. V.</i> NORMATIVE SYSTEM OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF ENSURING SUSTAINABLE MANAGEMENT IN THE FORESTS OF UKRAINE UNDER DOMESTIC LAW.....	306
<i>Troyanovsky O. V.</i> NON-CODIFIED SPHERES OF LEGAL SUCCESSION OF STATES: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES.....	313
<i>Boichuk R. V.</i> CHARACTERISTICS OF JUDICIAL EVIDENCE WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DOCTRINE OF CIVIL PROCEEDINGS.....	319
<i>Barabash O. O.</i> IMPLEMENTATION OF THE RULE OF LAW PRINCIPLE: INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND APPROACHES IN THE LIGHT OF ENSURING WORLD ORDER.....	324
<i>Anischuk N. V.</i> GENDER-LEGAL REFORMS IN BELGIUM.....	331
<i>Khrustalova Yu. S.</i> BANK LICENSING AS AN ADMINISTRATIVE PROCEDURE.....	335
<i>Zavalniuk V. V.</i> MODERN METHODS OF ANTHROPOLOGICAL RESEARCH OF LAW.....	342
<i>Shatrava S. O., Chyshko K. O.</i> FEATURES OF STATE ANTI-CORRUPTION POLICY IN EASTERN COUNTRIES.....	348
<i>Shyroka K. Yu.</i> INTERNATIONAL STANDARDS FOR ENSURING THE RIGHTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS WHEN CHOOSING PRECAUTIONARY MEASURES IN THE FORM OF BAIL.....	354
<i>Lewandowski A.</i> PECULIARITIES OF UNDERSTANDING AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC LEGAL RESPONSIBILITY IN CERTAIN AREAS OF ADMINISTRATIVE LAW.....	360
<i>Dzhumutiia M. B.</i> THE NATIONAL HEALTH SERVICE OF UKRAINE AS A SPECIAL SUBJECT OF THE PHARMACEUTICAL SUPPLY SYSTEM IN UKRAINE.....	365

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.1>

В. С. Кобко-Одарій

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

КАТЕГОРІЯ «РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ» У ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено дослідженню регіонального правового менталітету. Дана тема є досить актуальною в наш час, оскільки на теренах вітчизняної науки недостатньо розроблено дане питання. Налічуються лиш поодинокі праці в яких досліджується саме менталітет, а от дуже мало уваги приділяється вивченню правового менталітету. А робіт, які б досліджували саме регіональний правовий менталітет – майже не знайти. Розробка даної теми надасть змогу більш глибоко вивчити феномен регіонального правового менталітету, що дозволить більш глибоко дослідити душу народу та його настрої у правовій сфері, а також збагатить юридичну науку новими ідеями і теоріями.

Встановлено, що правовий менталітет – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спільноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних факторів, що представляє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки. І виходячи із вищезгаданого поняття, вдалось вивести своє авторське поняття регіонального правового менталітету.

Запропоновано вважати, що регіональний правовий менталітет знаходиться на стику наук юриспруденції та регіоналістики, а тому відповідно вище вказане поняття володіє ознаками як правового менталітету так і категорії «регіон».

Проаналізовано думки різних учених щодо дефініцій як правового менталітету, так і регіону. І запропоновано вважати, що поняття менталітету та регіонального правового менталітету є цілим та частиною. Тобто саме менталітет є базовим поняттям, яке включає в себе регіональний правовий менталітет. Дані категорії перебувають у постійному зв'язку та взаємодоповнюють одне одного. Таке розмежування є умовним, що дозволяє більш конкретно та повно дослідити суть даного явища.

Наведено низку ознак якими володіє регіональний правовий менталітет. Наприклад, бінарність, історичність, наявність певної обособленої території та інше.

На основі отриманих даних автором було встановлено та наведено перелік детермінант, які впливають на формування регіонального правового менталітету. А саме: географічні детермінанти, культурно-історичні, економічні, ідеологічні, релігійні тощо.

Зазначено, що відмінності культурно-історичних традицій в різних регіонах відображаються на правосвідомості, правовій культурі, визначаючи пріоритет тих чи інших цінностей та установок.

Дійшли висновку, що категорія регіональний правовий менталітет є досить актуальною темою для вивчення, є мало досліджуваною та потребує більш детального вивчення.

Ключові слова: менталітет, правовий менталітет, національний характер, душа народу, соціум, регіон, регіональний, частина держави, менталітет регіону.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день юридична наука створює нові виклики для досліджень в умовах трансформації суспільства. Одним з таких викликів виступає дослідження правового менталітету як основного фактору успішного функціонування та реформування державно-правових та політичних процесів й інститутів. Оскільки правовий менталітет є основою для правосвідомості будь-якого суспільства чи колективу. Не слід також забувати, що менталітет будь-якого народу значною мірою залежить від культурно-історичних, соціально-економічних, політико-правових, релігійних та інших чинників. З усієї цієї сукупності століттями складався та оформлявся той вектор, який визначив характер життєдіяльності людей, особливості їхніх взаємин, специфічні риси національного правового менталітету.

Цікавим фактом є те, що на просторах юридичної науки досить непогано розвивається тема менталітету у різних його проявах. Також подекуди є роботи, в яких досліджується правовий менталітет. Проте, досить цікавим феноменом виступає таке теоретико-правове поняття як «регіональний правовий менталітет». І на жаль, в літературі важко знайти роботи вчених, які були б присвячені вивченню даного поняття. І це стосується не тільки вітчизняних науковців, а й зарубіжних. На наш погляд, дослідження регіонального правового менталітету несе у собі велике теоретичне та практичне значення. Адже вивчення даного поняття надасть змогу науковцям все більш детально дослідити менталітет в цілому через призму регіонального менталітету, що дозволить більш конкретно та точно проаналізувати, вивчити та охарактеризувати ту частину населення, яка проживає на певній території держави. Аби в подальшому мати змогу успішного реформування державно-правових інституцій, прийняття нових законів та інших нормативно-правових актів, які будуть вже підлаштовані під ментальний настрій народу певної держави і матимуть підтримку із боку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перш за все, слід звернутись до робіт, які присвячені вивченню менталітету та правового менталітету в цілому. Так, дослідженням менталітету у різні часи займалось досить багато науковців. Наприклад, слід зазначити таких вітчизняних та зарубіжних вчених як, Є. О. Ануфрієв, Ф. Ар'єс, М. Блок, П. П. Музиченко, І. М. Коваль, А. О. Рубан тощо. Питання ж правового менталітету досліджувались у працях таких вітчизняних

вчених, як І. В. Бичко, Є. Л. Бойко, І. М. Васюковича, І. М. Ковалю, З. В. Гіптерса, В. М. Дем'яненко, О. П. Дзьобаня та ін.

Однак, справедливо можемо підкреслити, що вивченню правового менталітету із позиції регіонального розмежування зовсім не приділяється увага, що і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті. Метою нашої наукової роботи виступає дослідження регіонального правового менталітету, встановлення його сутності, характерних ознак, детермінант, які впливають на його формування та виведення власного авторського поняття.

Виклад основного матеріалу. Для розгляду сутності регіонального правового менталітету доречно було б, спочатку, обґрунтувати поняття категорії «правовий менталітет», аби в подальшому домогтися ясності у дослідженні.

Так, Ю. М. Оборотов трактує правовий менталітет як глибинний рівень правосвідомості народу та окремої особистості, що включає свідоме та неусвідомлене сприйняття права [1, с. 98].

В. В. Завальнюк під правовим менталітетом розуміє «визначені природними, історичними і соціальними умовами буття, відносно стійкі уявлення про правову дійсність та стереотипи правової поведінки, властиві соціальним спільнотам різного рівня та походження» [2, с. 14].

На нашу думку, *правовий менталітет* – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спільноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних факторів, що представляє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки [3, с. 32].

Отже, більшість дослідників сходяться на думці, що правовий менталітет – це певна інтегральна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описувати своєрідне бачення цими людьми оточуючого світу, правової дійсності та пояснювати специфіку їх реагування на нього.

Що стосується регіонального правового менталітету, то ситуація складається дещо інакше, адже важко навести приклад вище зазначеного поняття. Дана важкість обумовлена відсутністю наукових робіт у сфері юриспруденції із даного питання. Але, все ж для встановлення істини, та всбічного дослідження, ми вважаємо, що потрібно звернутись до інших суміжних наук.

Так, вчений-філософ М. Ю. Рябчук відмічає, що «...регіональний менталітет – це сукупність розумових навичок та духовних установок, що притаманні соціуму регіону. Підхід до нового укладу залежить від адаптації менталітету в рамках вектору світового розвитку, і для природної зміни менталітету необхідні психологічні фактори зовнішнього середовища» [4, с. 75].

З точки зору науки регіонального управління, представником якої є дослідник М. Михальченко, розглядаючи проблеми регіоналізму, визначає його як процес послідовних змін у територіальному поділі суспільства, що зумовлений соціально-економічними та етнокультурними чинниками, але не завжди законодавчо врегульований і покликаний поєднати загальнонаціональну політику із територіальною специфікою, що дасть змогу утворити нові регіональні субцентри з делегуванням їм владних повноважень [5, с. 448].

Колеги вище згаданого науковця, О. Стегній та М. Чурілов, визначають, що регіоналізм є проявом відмінностей між регіонами в характері суспільних відносин, економічного рівня розвитку, чисельності населення та його складу, соціальної диференціації та поділу праці. Параметрами регіоналізму можуть бути погляди на принципи побудови політико-державного механізму управління внутрішньорегіональним розвитком, що безпосередньо залежить від рівня національної самоідентифікації мешканців регіону [6, с. 16].

Американські вчені П. Джеймс та Дж. Мартін також під регіоном розуміють цілісну ділянку території, яка відрізняється певною однорідністю у своїй основі, але не має чітких кордонів [7, с. 116].

Значне місце у тлумаченні поняття «регіон» займають нормативно-правові акти. У Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» поняття «регіон» вживається в наступному значенні: «регіон – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя» [8].

У розпорядженні Президента України «Про комісію з розробки Концепції державної регіональної політики України» також є варіант визначення поняття «регіон». Згідно з напрацюваннями комісії з розробки Концепції державної регіональної політики України «регіон – частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордоном адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць» [9].

Проаналізувавши наукову літературу, можна зробити висновок, що загалом існує два підходи до визначення сутності регіоналізації, а саме географічний та інституційний. Перший розглядає її як об'єктивний процес поділу території, що зумовлений відмінностями природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу окремих частин і пов'язаний з господарським освоєнням та розселенням населення. У межах цього підходу розрізняють компонентну та комплексну регіоналізацію. Основними напрямками компонентної регіоналізації є аналіз природно-ресурсної, соціально-демографічної та економічної неоднорідності території, а комплексна представляє узагальнені природно-господарські особливості території, які проявляються в адміністративно-політичному та адміністративно-територіальному поділі країни. Обидва види регіоналізації має істотний вплив на формування та розвиток менталітету. Про що і буде йти далі у дослідженні.

У силу відсутності поняття регіонального правового менталітету, вважаємо за необхідне виокремити власне авторське визначення.

Так, на нашу думку, **регіональний правовий менталітет** – це сукупність історично сформованих, своєрідних правових установок, архетипів, умонастроїв, уявлень про державно-правову дійсність колективного свідомого і несвідомого певного соціуму, який проживає на тій чи іншій території (області, міста) держави.

Прикладом може бути правовий менталітет різних регіонів будь-якої країни: західний правовий менталітет, східний, південний; менталітет окремих областей (наприклад, менталітет жителів Одещини та Львівщини в Україні, Підляського та Опольського воєводств у Польщі, Вашингтона і Флориди у США тощо) держави або її частин.

Щоб встановити суть досліджуваного поняття, вважаємо за необхідне, виокремити ознаки, якими володіє регіональний правовий менталітет.

Але перш за все необхідно зазначити, що він володіє такими ж ознаками як і сам менталітет та правовий менталітет. Бо, на нашу думку, перший є лише одним із видів менталітету, а значить йому притаманні такі ж ознаки як і базовому поняттю. І плюс володіє ознаками, які притаманні категоріям «регіон», «регіональний».

Отже, на наш погляд, можна виділити наступні ознаки регіонального правового менталітету, а саме:

- колективний характер;
- бінарність (проявляється як на усвідомленому, так і на неусвідомленому рівні людської психіки);

- історичний характер;
- одні чинники формування: географічні, релігійні, історичні тощо;
 - включає як негативні (правовий нігілізм), так і позитивні прояви (справедливість);
 - важко змінюваний, більш статичний;
 - направлений як до минулого, так і до теперішнього і до майбутнього;
 - виражає ставлення соціуму до правової дійсності;
 - є частиною правової культури суспільства;
 - служить орієнтиром поведінки для особи;
 - визначається правовими архетипами, уявленнями, установками які історично сформовані у певного народу;
 - відображення у політичному представництві центральної влади на рівні адміністративно-територіальної одиниці;
 - характеризується наявністю певної території, яка географічно відокремлюється зі складу загальної території країни;
 - населення, яке проживає на цій території має певні спільні особливі характеристики щодо решти населення цієї країни;
 - «самоідентифікація або самоусвідомлення наявності в цій групі людей з певними особливостями. Цей індикатор передбачає перевагу регіональної самоідентифікації над загальнонаціональною» [10, с. 152].

Слід також зауважити на тому, що регіональний правовий менталітет виступає частиною та видом такої правової категорії як менталітет. І ці два поняття співвідносяться як частина та ціле, що дозволяє вести мову про те, що менталітет є більш ширшим поняттям і включає в себе регіональний правовий менталітет. І навіть за територіальною характеристикою вони співвідносять схоже, а саме менталітет властивий усьому народові, а регіональний правовий менталітет притаманний певному соціуму, який проживає на тій чи іншій території.

Дуже слушно з цього приводу зазначає Л. Нагорна, що «пізнавальна цінність менталітету як психологічного субстрату полягає насамперед у тому, що вона являє собою відображення суспільного процесу у колективній свідомості – далеко не завжди адекватне внаслідок різних ідеологічних нашарувань, подекуди навіть спотворене. Але саме менталітет, що має і свої національні, і свої регіональні виміри, доносить до нас голос «духовного універсуму», допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі, особливості сприйняття інформації й реакції на неї» [11 с. 112].

Також, слід пам'ятати, що «регіон» завжди самодостатній і самобутній, тобто має внутрішній соціокультурний код, який є домінуючим чинником виділення регіону. Соціокультурний код інтегрує місцеву трансформацію природно-географічних, політичних, державно-правових, гео економічних та інших ознак. Можемо припустити, що кожний регіон (точніше, регіональна спільнота) має особливий «склад душі», певну психологічну налаштованість на сприйняття чи несприйняття «інакшості».

Регіони держави не суттєво відрізняються один від одного бо все ж таки громадяни, які проживають на певній території – це один єдиний народ. Проте, все ж можна виділити такі незначні *відмінні риси*, як: культурно-мовні особливості, конфесійна приналежність, соціально-територіальні структури, етнічний склад, традиції, звичаї, ставлення до влади та державно-правових інституцій тощо.

Зазначимо, що відмінності культурно-історичних традицій в різних регіонах відображаються на правосвідомості, правовій культурі, визначаючи пріоритет тих чи інших цінностей та установок. Однією із найяскравіших причин, яка може послужити формуванню деякої незначної відмінності – це наприклад, багатовікова роздробленість держави та вплив різних правових традицій на становлення та формування певних регіонів, а також значний вплив на них пограничних держав (держав-сусідів).

В той же час, помітні відмінності правового менталітету регіональних спільнот у складі народу дозволяють принаймні ставити питання про диференціацію ментальних установок, хоч і без значних відмінностей.

Як відмічає Г. І. Базецька: «регіони відрізняються один від одного по деяким показникам: за характером виробництва, соціально-територіальному складу, культурно-мовним особливостям, конфесійній приналежності населення тощо. Відмінності в соціально-економічному розвитку регіонів, а також їх культурно-історичних традиціях відображаються на політичній свідомості населення, визначають пріоритет тих чи інших суспільних цінностей та установок» [12, с. 358].

Тож, на нашу думку, доцільно було б виділити передумови, які впливають на формування регіональних відмінностей соціуму:

- *географічний фактор*, який має важливе значення і вказує саме на розташування регіону на території держави і з якими країнами межує регіон. Адже, наприклад, прикордонний статус

регіонів дає змогу людям налаштовувати тісні культурні та економічні контакти з пограничними державами. Переїмати певний спосіб життя, ідеологію, ведення побуту, ставлення до держави та права на прикладі сусідніх держав і на основі цього формувати своє ставлення до держави, державних органів, права тощо;

– *ідеологічний фактор* також відіграє важливу роль, адже являє собою систему концептуально оформлених ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин;

– *релігійний фактор* є одним із найважливіших, оскільки релігія в житті людини має вагомe значення та є базисом для формування менталітету (так, наприклад, одна частина народу сповідує католицизм, в інша православ'я). Наприклад, «християнська релігія, її східний обряд не лише здійснили великий вплив на культуру багатьох народів, але й замінили багатьом поколінням слов'янських народів інститут державності, оскільки всі соціальні рухи, визвольні війни, повстання мали в своїй основі релігійний підтекст» [13, с. 170];

– *культурно-історичний фактор* виявляється в вигляді традицій, звичок, обрядів, що обумовлює ставлення до права та держави та дозволяє прослідкувати зародження та розвиток певних характерних ознак регіону, дати відповіді на більшість запитань (напр., за яких умов та обставин виникла та чи інша характерна риса правового менталітету певного регіону).

– *економічний фактор*, який через економічну ситуацію та економічний рівень розвитку у регіоні свого роду впливає на формування певного ментального настрою народу, який проживає на певній території;

– *природньо-кліматичний фактор* відіграє одну із ключових ролей у формуванні ментальних характеристик, адже певні природні умови мають здатність до формування певних ментальних характеристик соціуму. Важливу роль відіграє також природа регіону, степова чи гірська місцевість, чи є поряд вода чи ліси і т. д. Так, наприклад, така ознака менталітету як спостережливість, формувалась в осіб, які проживали у степових регіонах, адже такі місцевості не захищені насадженнями, тому людям доводилось повсякчас спостерігати за ситуацією навколо аби обезпечити себе.

Специфічність територіальних ідентичностей полягає у складному поєднанні вироблених століттями стійких констант масової свідомості, індивідуального й групового досвіду локальних спільнот із тими важелями мобілізаційного й орієнтаційного впливу, які продукуються на кожному новому етапі історичного розвитку.

Кожна риса регіонального правового менталітету є складовою унікальної системи характерологічних особливостей регіону, яка саме й зумовлює специфіку правового менталітету народу.

Ведучи мову про особливості правового менталітету регіонів, ми бачимо два блоки проблем. Перший з них можна умовно охарактеризувати як соціально-політичний. До нього входять відношення до права, спроможність та бажання дотримуватись положень закону, відношення до влади, значимість прав людини, їх розуміння тощо. Другий блок – світоглядний, котрий включає розповсюдженість егалітарних настроїв, рівень патерналістичних очікувань, здатність до ініціативних дій тощо.

Говорячи про регіональні особливості правового менталітету народу, слід вести мову скоріше про його формальні відмінності, котрі виникають при розгляді рис правового менталітету у відриві одна від одної, а також при ототожненні сутнісних рис правового менталітету з реальними рисами життя суспільства за ознаками їх масового розповсюдження, що, зазвичай, залежить від цілого ряду історичних обставин.

Підтвердженням формальних відмінностей основних рис правового менталітету жителів різних регіонів є уявлення про те, що менталітет будь-якого народу відрізняється внутрішню єдністю. Тому що в іншому випадку, від був би не здатним забезпечити збереження цілісності народу в різних ситуаціях та на різних історичних етапах розвитку державності. Не дивлячись на деякі відмінності в ментальних установках, менталітет народу зв'язаний єдиною історичною долею, де усі громадяни є одним цілим, не зважаючи на проживання в тому чи іншому регіоні. А деякі регіональні відмінності лиш надають специфічного колориту та особливого світобачення державно-правових інституцій та поглядів на життя в цілому.

Підсумовуючи, зазначимо, що національний менталітет – це важливий елемент культури народу, що розкриває сутність нації в аспектах свідомої та підсвідомої поведінки в усьому народові і суспільних групах. Але край важливо розу-

міти, що відмінності в ментальних установках не є перепорою для збереження власної самобутності. Вони лише показують певний колорит регіону, задають йому певного забарвлення. Мова йде не про їх паралельне існування, не про поглинання однією зі складових іншою, а про поступову взаємну асиміляцію і перетворення їх на єдину цілісну культуру. Цікаво, що регіональний правовий менталітет жителів різних регіонів будь-якої держави зазнає деформації внаслідок впливу багатьох чинників, а саме: географічного, ідеологічного, економічного, релігійного тощо. Також, ми дійшли висновку, що регіональний правовий менталітет увібрав в себе риси двох категорій таких як «менталітет» та «регіон», що говорить про його новизну, самобутність та малу дослідженість з наукової точки зору. Тому дана наукова робота не виключає в подальшому більш детального вивчення даного феномену, а навпаки стимулює на його майбутні дослідження.

Список використаної літератури:

1. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии: общетеоретические аспекты : дисс. на соиск. докт. юрид. наук.: 12.00.01. Одесса, 2002. 402 с.
2. Завальнюк В. В. Правовий менталітет як підґрунття антропологізації права. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. 14. С. 19–25.
3. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку : дис. канд. юрид. наук.: 12.00.01. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса. 2019. 250 с.
4. Рябчук М. Ю. Долання амбівалентності: дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки : монографія. Національна Академія Наук України. Київ. 2019. 235 с.
5. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
6. Стегній О. Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження / О. Стегній, М. Чурілов. К. : Знання, 1998. 217 с.
7. Simkin, D.G. (2010), «Theoretical bases of region development in modern conditions», *Vestnik OGU*, vol. 8 (114), pp. 114–117.
8. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2850-IV. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Комісія з розробки Концепції державної регіональної політики України / Розпорядження Президента України від 30 верес. 1999 р. № 241/99-рп. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
10. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. 391 с.
11. Л. Нагорна. Регіональна ідентичність: український контекст : монографія. ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ. 2008. 405 с.
12. Базецкая А. И., Гелеверя Е. М., Ковалевская А. В., Пушкарь Т. А. Взаимосвязь социальной инфраструктуры регионов Украины и регионального менталитета населения страны. *Экономика и предпринимательство*. 2014. № 1 (ч. 1). С. 354–360.
13. Кобко-Одарій В. С. Вплив релігії на правовий менталітет. *Юриспруденція сьогодні: між апологією та креативністю*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції пам'яті проф. Ю. М. Оборотова (м. Одеса, Україна, 17 вересня 2021 р.). С. 168–172.

Kobko-Odarii V. S. The category “regional legal mentality” in legal discourse

The article is devoted to the study of the regional legal mentality. This topic is quite relevant in our time, since this issue is not sufficiently developed in the field of domestic science. There are only a few works in which the mentality itself is studied, but very little attention is paid to the study of the legal mentality. And it is quite difficult to find works that would specifically examine the regional legal mentality. The development of this topic will make it possible to study more deeply the phenomenon of regional legal mentality, which will allow to more deeply explore the soul of the people and their moods in the legal sphere, as well as enrich legal science with new ideas and theories.

It was established that the legal mentality is a kind of «genetic code» of the national-cultural community, which is formed under the influence of cultural-historical, natural-climatic, social, religious factors, which is a set of legal archetypes, ideas, stereotypes that have formed at the level of collective consciousness and determine the specifics of legal behavior. And based on the above-mentioned concept, it was possible to derive the author's concept of regional legal mentality.

It is proposed to consider that the regional legal mentality is at the junction of the sciences of jurisprudence and regional studies, and therefore, accordingly, the above concept has the characteristics of both the legal mentality and the region.

It should be noted that differences in cultural and historical traditions in different regions are reflected in legal awareness, legal culture, determining the priority of certain values and attitudes.

The opinions of various scientists regarding the definitions of both the legal mentality and the region are analyzed. And it is proposed to consider that the concepts of mentality and regional legal mentality are a whole and a part. That is, the mentality itself is the basic concept that includes the regional legal mentality. These categories are in constant contact and complement each other. Such a distinction is conditional, which allows for a more specific and complete investigation of the essence of this phenomenon.

A number of features of the regional legal mentality are given. For example, binary, historicity, the presence of a certain isolated territory, etc.

Based on the obtained data, the author established and listed the determinants that influence the formation of the regional legal mentality. Namely: geographical determinants, cultural-historical, economic, ideological, religious, etc.

It was concluded that the category of regional legal mentality is understudied and needs a more detailed study.

Key words: *mentality, legal mentality, national character, soul of the people, society, region, regional, part of the state, mentality of the region.*

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.2>**О. В. Лук'янчук**аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблемі методологічних властивостей інтерпретації в процесі дослідження сучасного права та держави, комплексно аналізуються наявні в науковій літературі погляди з досліджуваної проблеми. Увага приділяється аналізу статичного (формально-догматичного) і динамічного (еволюційного) підходів до юридичного тлумачення. Вказується, що при статичному підході інтерпретатор повинен чітко слідувати букві закону, встановлювати лише ті сенси нормативно-правового акту, які закладав в нього законодавець в момент його укладання. При динамічному підході інтерпретатор коригує, пристосовує нормативно-правовий акт до нових реалій життя, враховуючи суспільні відносини, що змінюються. Зазначається, що будучи частиною соціокультурної термінології, в правничій термінології можна виділити також термінологію практики (закону) і термінологію науки (юриспруденції). Зазначено, що такий поділ, своєю чергою, пов'язаний з різними сферами функціонування юридичної термінології: офіційно-ділової і наукової. Робиться висновок про те, що методологія юридичної науки не є чимось принципово відмінним та відокремленим від наукової методології загалом. Як різновид останньої вона підпорядковується загальним закономірностям розвитку методологічного знання. Тому на неї повністю поширюються положення про структуру та рівні методологічного аналізу, їх взаємозв'язок та взаємопроникнення тощо. Водночас це не позбавляє методологію загальної теорії права та держави специфічних особливостей, що визначаються специфікою їх предмета та функцій, а також цілей державно-правового пізнання. Також окреслюються перспективні напрями подальших наукових розробок, зокрема зазначається, що в умовах глобальних перетворень та безперервного діалогу та взаємовпливу правових систем актуальнішим інтерпретація права та розуміння не тільки віддзеркалення позитивного права, а й віддзеркалення природного права як відображення керівних засад та принципів правового регулювання суспільних відносин. Важливу роль в цьому процесі відведено інтерпретації права за допомогою герменевтичних методів пізнання в процесі праворозуміння та правотворчості в умовах кардинальних змін в сучасному праві та державі.

Ключові слова: методологія юридичних досліджень, герменевтичний метод, інтерпретація права, праворозуміння, юридична термінологія, статична та динамічна інтерпретація.

Враховуючи стрімкий розвиток науки та досвід наукового пізнання у XXI столітті, важко заперечувати той факт, що розвиток методологічних та понятійних механізмів правничого знання та його доцільне теоретико-методологічне осмислення постає одним із найважливіших чинників прогресу та трансформації з урахуванням необхідності осмислення нових соціально-правових реалій.

В результаті розвитку науки, наукові поняття та методологія наукового пізнання акумулюють знання і є підставою об'єднання в системи.

Подальше застосування результатів цієї систематизації перетворює їх в універсальний науковий

засіб, спрямований на подальший розвиток пізнавального процесу та практичного застосування. Тому закономірним є той факт, що кардинальні перетворення науки породжують інколи радикальні зміни в науковій методології та зміни наукових парадигм в яких методологія правничого знання постає об'єктом спеціального аналізу. Націлений на виявлення закономірностей формування та вдосконалення методологічних інструментів, подібний аналіз служить подальшому розвитку пізнавального процесу, виступаючи внутрішнім фактором його оптимізації та ефективності реалізації як у фундаментальному, так і у прикладному напрямі розвитку правової науки.

За словами Ю.М. Оборотова інноваційна наповненість методології юриспруденції вимагає від дослідників толерантності в оцінці використовуваних концептуальних ідей, парадигм, методологічного інструментарію, категорій і конструкцій і, звичайно ж, методологічної оптики, що забезпечує ситуативність і індивідуальність в осягненні правової сфери та державності. При цьому розвиток методології юриспруденції в напрямку міждисциплінарності і змішаних методологій не залишає сліду від замкнутості на себе правової нормативності і дозволяє знайти виходи з проблеми загрозливої дегуманізації державної влади [4, с. 46].

Загалом, методологію правничої науки можна визначити як систему принципів та способів організації та побудови теоретико-пізнавальної діяльності у галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему. Вже це, досить загальне визначення, свідчить про те, що структура методології науки про право та державу, як і наукової методології взагалі, дуже складна. Таке вчення не є якоюсь відокремленою, локалізованою науковою дисципліною, воно внутрішньо іманентне всій юридичній науці і становить невід'ємну частину її теорії. Основну методологічну функцію в системі юридичних наук виконує загальна теорія права і держави, спеціальні юридичні науки мають свої методологічні частини, що визначаються специфікою об'єкта їх пізнання та функцій.

В той же час, системне уявлення не самоціль, а тільки засіб системного підходу. Багато характеристик предмету інтересів юриста взагалі не можуть бути визначені інакше, ніж через попередній розгляд цих предметів в системному вигляді. Наприклад, юрист не може обійтись без свідомого чи підсвідомого уявлення про систему, коли відповідає на питання про те, чи завершена його система права чи ні, тобто чи допускає вона приєднання нових елементів, чи стабільна вона, тобто чи зберігає система свою структуру при різноманітних змінах в субстраті. Його також цікавить, чи стаціонарна ця система права (тобто чи зберігає свої елементи при змінах в структурі), чи автономна вона за елементами (чи володіють її підсистеми характеристиками системи в цілому) тощо. Усе це якісно (а не кількісно) визначаючи системні параметри, без яких неможливо сформулювати і системні закономірності [2, с. 477].

Досвід останніх років переконливо свідчить про те, що підвищення авторитету юридичної науки можливе не за рахунок ігнорування (сві-

домого чи несвідомого) тих чи інших суспільно-політичних та правових поглядів та течій, якими такий багатий сучасний світ, а на основі їх глибокого та всебічного вивчення. Без урахування традицій вітчизняної та світової класичної науки в галузі теорії права та держави, без рецепції зарубіжного досвіду залишатимуться безперспективними будь-які спроби подальшої розробки теоретико-правової методології, комплексного вирішення питань взаємозв'язку особистості та громадянського суспільства, держави та інститутів самоорганізації соціуму, права та культури.

Інтерпретатори права передусім мають зрозуміти, що мали на увазі автори інтерпретованого тексту. У цьому плані правова наука – це суто герменевтична наука. Текст ніколи не може бути цілком зрозумілим. Хто хоче його правильно зрозуміти, завжди повинен знати, що хоче сказати автор тексту. Він повинен вносити із собою своє розуміння значення тексту, залишаючись водночас на твердому ґрунті об'єктивності. В процесі спілкування людей для розуміння повідомлень усіх видів інтерпретатор повинен зрозуміти мову автора повідомлення.

Слово «тлумачити» в українській мові означає «визначити зміст, роз'яснити, з'ясувати суть чого-небудь; давати якесь пояснення» або «висвітлювати певним чином, розуміти так чи інакше що-небудь; трактувати» [5, с. 126].

У широкому розумінні інтерпретацію можна визначити як опанування реальності за допомогою значущих висловів. У більш вузькому розумінні, «інтерпретація... – це робота мислення, що полягає в розшифровці змісту, який стоїть за очевидним змістом, у розкритті рівнів значення, які містяться у буквальному значенні..., інтерпретація має місце там, де є багатоскладовий зміст, а саме в інтерпретації виявляється множинність змістів». Враховуючи етимологію обох термінів, зміст їх загально мовного значення, можна зробити цілком логічний та обґрунтований висновок, що терміни «тлумачення права (законодавства)» та «інтерпретація права (законодавства)» є тотожними [3, с. 29].

Співвідносність будь-яких термінів усередині певної мови з іншими її частинами обумовлює відносно замкнутий характер термінології в порівнянні з лексикою загального вживання, яка за своїм характером представляє відкриту систему. Термінологія сприймається як окреслена підсистема всередині загальної лексичної системи певної мови і при тому підсистема досить доступна для ознайомлення, тим

більше, що термінологія, як підсистема, в свою чергу, розпадається на підсистеми за тематичними ознаками. Такі підсистеми прийнято називати макро- та мікрополями. З урахуванням сказаного можна відзначити, що юридична термінологія загалом і в цілому відноситься до термінології соціокультурної. Однак юридична термінологія теж неоднорідна. У ній можна виділити термінологію практики (закону) і термінологію науки (юриспруденції). Такий поділ, своєю чергою, пов'язаний з різними сферами функціонування юридичної термінології: офіційно-ділової і наукової.

Досить поширеними в правознавстві є статичний (формально-догматичний) і динамічний (еволюційний) підходи до юридичного тлумачення семантичних термінологічних полів. При статичному підході інтерпретатор повинен чітко слідувати букві закону, встановлювати лише ті сенси нормативно-правового акту, які закладав в нього законодавець в момент його укладання. Відповідно до даного підходу нормативно-правові приписи не можуть коригуватися та пристосовуватися в ході тлумачення до змінних економічних, політичних та інших умов життя.

Імператор Юстиніан в VI ст. н. е. заборонив тлумачення своїх Дигестів, бо всі неясності, на його думку, були усунуті, і не залишилося підстав для сумнівів. Буржуазні ідеологи періоду сходження буржуазії до влади (Монтеск'є, Беккарія, Марат) вимагали точного проходження букві закону, виступали противниками тлумачення закону судами [3, с. 27].

При динамічному підході інтерпретатор коригує, пристосовує нормативно-правовий акт до нових реалій життя, враховуючи суспільні відносини, що змінюються.

Сутність цього підходу, тобто динамічної (коригуючої, еволюційної) методики полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття. Вважається, що потреба у цій методиці є особливо очевидною в умовах існування застарілого законодавства. Ж. Карбоньє зазначає, що динамічні тенденції в тлумаченні найчастіше використовуються в період соціальних криз і реформ, коли закони реформістського плану тлумачаться розширено, а консервативного – обмежено, й інтерпретатор має адаптувати закон до соціальних змін [7, с. 266].

М. Костицький, Л. Наливайко та В. Кучер у своїй монографії присвяченій проблемі тлумачення правових норм зазначають, що доцільність статичної та динамічної методик тлумачення правових норм треба шукати у відповіді на таке питання: чи тлумачити закони слід тільки у тому сенсі, який вони мали в момент їх видання, чи й у тому, який вони отримують у момент їх застосування?

Сутність першого (статичного) підходу полягає в тому, що суб'єкт тлумачення має неухильно дотримуватися букви закону, встановлювати лише той сенс нормативно-правового акта, що його було закладено у нього правотворчим органом на момент прийняття та видання акта. Але за такого підходу правові акти буде вельми складно, а іноді й зовсім неможливо пристосовувати шляхом їх тлумачення до постійно змінюваних умов суспільного життя. В разі використання статичної (формально-догматичної) методики основною цінністю правової дійсності визнається стабільність права, а інтерпретаторові не надається можливості змінювати сенс правової норми. Прихильники цієї методики зазначають, що не повинно існувати такого суб'єкта, який був би покликаний визначати час настання потреби у зміні сенсу правової норми, який був закладений у неї при її виданні. Якщо такий суб'єкт з'явиться, то це буде серйозною загрозою визначеності та стабільності всієї правової системи. До того ж будь-який акт, навіть найбільш доцільний і своєчасний, може втратити своє первинне значення, якщо буде визнаватися необхідність іншого його тлумачення в будь-який момент часу [6, с. 131].

Історичний досвід показує, що необхідність в еволюційному тлумаченні значно зростає в періоди економічних, політичних та інших соціальних криз та катаклізмів, коли потрібне розширювальне чи обмежувальне тлумачення «застарілих» нормативно-правових розпоряджень. Розглядаючи різноманітні підходи до проблеми юридичного тлумачення, не можна не помітити той факт, що досить серйозний недолік досліджень, що проводяться в цій галузі, як у вітчизняній, так і зарубіжній науці полягає в тому, що тлумачення ніколи по суті не розглядалося як певний тип (вид, підвид) юридичної практики з усіма висновками, пропозиціями та рекомендаціями теоретичного та прикладного характеру, що впливають з даного методологічно вихідного положення. Досить рідко можна зустріти позиції сучасних науковців, що вказують на те, що тлумачення є особливим різновидом юридичної діяльності.

До специфічних рис інтерпретаційної практики зокрема відноситься ознака відповідно до якої поруч із правотворчістю, практикою реалізації та систематизації права вона займає одне з провідних місць у правовій системі суспільства. Тому важко погодитись із позицією відповідно до якої інтерпретація права займає допоміжну роль у механізмі правового регулювання. Правотворча практика, як відомо, спрямована на зміну сфери (меж) правового регулювання шляхом створення нових, змін чинних чи скасування непотрібних нормативно-правових розпоряджень. У ході реалізації права відбувається індивідуалізація та втілення юридичних приписів (у тому числі і персонально адресованих актів тощо) у реальне життя. Практика систематизації пов'язана з упорядкуванням правових (нормативних, правозастосовних тощо) актів, приведенням їх в єдину, досить струнку систему. Без грамотного юридичного тлумачення ні правотворчість, ні реалізація, ні систематизація правових розпоряджень просто неможливі.

Також, важко погодитись з позицією відповідно до якої в процесі інтерпретації права нічого нового не створюється. Інтерпретаційна практика пов'язана з розкриттям змісту та форми правових явищ, усуненням протиріч, неточностей та інших похибок у приписах, із встановленням чіткості та ясності у правовому регулюванні суспільних відносин, із збільшенням нових знань, умінь, досвіду. У цього явища є кілька причин. Одна з них полягає у зміні суспільних відносин. Друга причина полягає у різноманітті особистих суб'єктивних якостей, властивих індивідууму, що здійснює інтерпретацію. Інтерпретаційна практика є не просто різновидом певної діяльності, а єдністю діяльності щодо встановлення змісту та форми правових явищ (динамічна її сторона) та правового досвіду, соціально-правової пам'яті (статичний компонент).

В сучасній методології правничих досліджень зростає роль використання засобів сучасної герменевтики, лінгвістичного та семантичного аналізу в процесі інтерпретації норм права, правових текстів, вирішенні завдань тлумачення сутності та значення різних ситуацій, що виникають у застосовній практиці. Методологія сучасної науки, у тому числі і правової, є дуже складним і багатоплановим феноменом.

В той же час, варто зазначити, що методологія юридичної науки не є чимось принципово відмінним та відокремленим від наукової методології загалом. Як різновид останньої вона підпоряд-

ковується загальним закономірностям розвитку методологічного знання. Тому на неї повністю поширюються положення про структуру та рівні методологічного аналізу, їх взаємозв'язок та взаємопроникнення тощо. Водночас це не позбавляє методологію загальної теорії права та держави специфічних особливостей, що визначаються специфікою їх предмета та функцій, а також цілей державно-правового пізнання.

Герменевтика виховує повагу до чужої точки зору, терпіння та прагнення порозуміння, не заперечуючи водночас необхідність критичної оцінки. Характерними стають зв'язки між правовою і політичною герменевтикою, які виявляються поєднаними уявленнями про легітимне правління, раціональність та нераціональність у людських міркуваннях про легітимний владний примус. Мислення про право і владу як подію детермінують їх герменевтичну природу. Не менш важливими є питання їх спільної протяжності та формальної взаємозумовленості. Якщо право і влада є предметами дискурсу, то вони можуть існувати у формі моменту або у формі процесу. Кожна з цих двох іпостасей права і влади характеризується своїми специфічними правилами та закономірностями. Однак загалом можна говорити про континуальність права у владі та влади у праві саме тому, що вони спільно конструюють один соціальний дискурс, не втрачаючи при цьому самостійності за допомогою використання автономних засобів та методів дискурсивних практик [8, с. 34].

З цього приводу науковий інтерес становить позиція В.В. Дудченко, яка зазначала, що герменевтика, є сучасним виявом метафізики. Сучасні прибічники аналітичної філософії визнали онтологію і метафізику невід'ємними складовими філософського знання. Герменевтичною проблемою є проблема «букви» і «духу» права. Під «буквою» права розуміють метод екзегез у тлумаченні (віддзеркалення позитивного права), під «духом права» – телеологічний метод (віддзеркалення природного права) [1, с. 16].

В умовах різкого загострення глобальних проблем, більшої взаємопов'язаності, взаємозалежності країн і народів, дослідження правових процесів, що протікають усередині нашої країни, не може ізолюватися не тільки від інших внутрішньодержавних явищ і процесів (економічних, соціальних, соціально-психологічних, політичних), а й від світового політико-правового розвитку. Без глибокого з'ясування процесів, які характерні правовому розвитку світу

(як у міжнародному праві, так і у внутрішньому праві інших країн), сьогодні неможливо зрозуміти закономірності та перспективи власного правового розвитку.

В умовах глобальних перетворень та безперервного діалогу та взаємовпливу правових систем актуальнішим інтерпретація права та розуміння не тільки віддзеркалення позитивного права, а й віддзеркалення природного права як відображення керівних засад та принципів правового регулювання суспільних відносин. Важливу роль в цьому процесі відведено інтерпретації права за допомогою герменевтичних методів пізнання в процесі праворозуміння та правотворчості в умовах кардинальних змін в сучасному праві та державі.

Список використаної літератури:

1. Дудченко В. В. Про герменевтичний підхід до права. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса. 2009. Вип. 45. С. 11–16.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. К. : Кондор, 2006. 609 с.
3. Лепіш Н. Я. Акти тлумачення норм права: питання теорії та практики : монографія. Львів : Сполом, 2018. 250 с.
4. Оборотов Ю. М. Юридична методологія як інноваційна сфера. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 44–46.
5. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. К. : Юрид. думка, 2008. 336 с.
6. Проблеми тлумачення правових норм : посібник / автор-упорядник О. М. Балинська. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с.
7. Суходубова І. В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Сер. : Економічна теорія та право. 2014. № 2. С. 264–272.
8. Цуркан-Сайфуліна Ю. В. До питання права і влади крізь призму герменевтичного дискурсу. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 27–36.

Luk'ianchuk O. V. Methodological properties of interpretation in studying modern law and the state

The article is devoted to the study of the problem of the methodological properties of interpretation in the process of researching modern law and the state, and comprehensively analyzes the views available in the scientific literature on the problem under study. Attention is paid to the analysis of static (formal-dogmatic) and dynamic (evolutionary) approaches to legal interpretation. It is indicated that with a static approach, the interpreter must clearly follow the letter of the law, establish only those meanings of the normative legal act that the legislator laid in it at the time of its conclusion. With a dynamic approach, the interpreter adjusts and adapts the legal act to the new realities of life, taking into account the changing social relations. It is noted that being a part of socio-cultural terminology, the terminology of practice (law) and the terminology of science (jurisprudence) can also be distinguished in legal terminology. It is noted that this division, in turn, is connected with different spheres of functioning of legal terminology: official, business and scientific. It is concluded that the methodology of legal science is not something fundamentally different and separate from scientific methodology in general. As a type of the latter, it is subject to the general laws of the development of methodological knowledge. Therefore, it is fully covered by provisions on the structure and levels of methodological analysis, their interrelation and interpenetration, etc. At the same time, this does not deprive the methodology of the general theory of law and the state of specific features determined by the specificity of their subject and functions, as well as the goals of state-legal knowledge. Prospective directions for further scientific developments are also outlined, in particular, it is noted that in the conditions of global transformations and continuous dialogue and mutual influence of legal systems, the interpretation of law and understanding of not only the reflection of positive law, but also the reflection of natural law as a reflection of the guiding principles and principles of legal regulation of social relations is more relevant. An important role in this process is assigned to the interpretation of law using hermeneutic methods of knowledge in the process of legal understanding and law-making in the conditions of radical changes in modern law and the state.

Key words: legal research methodology, hermeneutic method, interpretation of law, legal understanding, legal terminology, static and dynamic interpretation.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.10

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.3>

С. А. Потапенко

<https://orcid.org/0000-0003-3447-5971>

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право», адвокат,
доцент кафедри цивільного, господарського і трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПЕРЕДАЧІ ТЕРИТОРІЙ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

В статті проаналізована історія розвитку правового регулювання та практика вирішення питань адміністративно-територіального устрою на теренах України в ХХ – на початку ХХ століття. Розглянуто положення чинних нормативно-правових актів, які регулюють порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України. Аргументовано, що з поміж інших, до переліку питань адміністративно-територіального устрою України також входить передача територій (їх частин) при утворенні, поділі, об'єднанні і ліквідації адміністративно-територіальних одиниць та встановленні (зміні) їх меж. Наголошено, що передача територій (їх частин) між адміністративно-територіальними одиницями та територіальними громадами регулюється нормами публічного права, а їх конфігурація та площа визначається містобудівною документацією та документацією із землеустрою. Підкреслено, що питання передачі територій (їх частин) при вирішенні питань адміністративно-територіального устрою лише певною мірою унормовано чинним законодавством України, зокрема при погодженні проектів землеустрою щодо встановлення (зміни) меж населених пунктів та територій територіальних громад з сільськими, селищними, міськими, районними радами, районними державними адміністраціями, за рахунок території яких планується здійснити розширення їх меж.

Констатовано, що механізм передачі територій ліквідованих сільських, селищних, міських рад, як адміністративно-територіальних одиниць, при утворенні об'єднаних територіальних громад та при проведенні нового районування в Україні на основі територій територіальних громад досі не визначений на законодавчому рівні, а тому дані питання залишаються не вирішеними. У цьому зв'язку сформульовані пропозиції щодо зміни чинного законодавства, яке регулює порядок вирішення питань територіального устрою України в умовах його реформування.

Ключові слова: адміністративно-територіальна одиниця, територія територіальної громади, державний земельний кадастр, містобудівна документація, документація із землеустрою.

Постановка проблеми. Реформування чинної системи територіального устрою України в умовах глобалізаційних трансформацій та децентралізації влади ще досі триває. Спроби прийняття Верховною Радою України проектів законів: «Про засади адміністративно-терито-

ріального устрою України» [1] та «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» [2] не дали результатів. Тож, наразі порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України визначений лише на конституційному рівні,

а окремі його положення врегульовані низкою нормативно-правових актів, в тому числі колишньої Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР, до 1937 року – УСРР).

В цьому процесі, під час утворення, об'єднання, поділу або ліквідації (далі – реорганізації) адміністративно-територіальних одиниць (далі – АТО) та встановлення (зміни) їх меж, як правило, здійснюється передача територій (їх частин) від однієї територіальної одиниці в іншу. В цьому контексті чинним законодавством України лише певною мірою регулюються питання погодження проекту землеустрою щодо встановлення меж АТО або території територіальної громади (далі – території ТГ) з сільськими, селищними, міськими, районними радами, районними державними адміністраціями, за рахунок території яких планується здійснити розширення їх меж. Разом з тим, поза увагою законодавця досі залишається врегулювання питання передачі території ліквідованої або реорганізованої АТО до іншої територіальної одиниці. Саме в такому форматі невизначеності досі залишаються території припинених сільських і селищних рад (як АТО) після проведеного 27.07.2020 року нового районування нашої України [3], а також в результаті об'єднання ТГ протягом 2015–2020 років. Тому, визначення механізму передачі територій безумовно є актуальним питанням в умовах реформування територіального устрою України.

Аналіз останніх публікацій. Реформуванню територіального устрою України присвячена велика кількість наукових праць серед вітчизняних та зарубіжних фахівців права різної спрямованості. За браком легального визначення, поняття «питання АТО» певною мірою розглядається у працях науковців, які присвячені становленню та розвитку адміністративно-територіального устрою України та висвітлені в роботах О. Батанова, В.Кравченка, Р. Губаня, Я. Верменич, Л. Матвієнка, І. Кресіної, Б. Калиновського, А. Москалюка, та інших вчених. Питання особливостей встановлення (зміни) меж населених пунктів досліджували такі науковці, як А. Гетьман, А. Ріпенко, Л.Лейба, А. Третяк, В. Федорович та ін. Водночас, на доктринальному рівні дослідженню питань передачі територій при вирішенні питань адміністративно-територіального устрою України приділено недостатньо уваги. Дана стаття є однією із небагатьох наукових розвідок на дану проблематику у вітчизняній правовій літературі.

Метою статті є дослідження правової природи, підстав та порядку передачі територій (їх частин) при утворенні або реорганізації АТО в Україні, встановленні (зміні) їх меж та формулюванні пропозицій щодо законодавчого вирішення цих питань.

Викладення основного матеріалу. В юридичній літературі поняття «адміністративно-територіальний устрій» розуміється, як обумовлений функціями держави і проведений з урахуванням природно-історичних, економічних, політичних, соціальних, культурних, екологічних та інших особливостей поділ території держави на частини і правовий стан, який виникає після утворення адміністративно-територіальних одиниць, які є просторовою основою для організації та діяльності на ній органів публічної влади з метою виконання державних функцій та здійснення місцевого самоврядування [4]. Характерними атрибутами АТО в Україні є наявність: а) статусу ланки в установленій системі адміністративно-територіального устрою держави; б) визначеної території з проживаючим на ній населенням; в) адміністративного центру (крім району в місті); г) власного найменування; ґ) органу публічної влади (орган місцевого самоврядування або місцева державна адміністрація у разі не утворення районної в місті ради); д) обов'язкової реєстрації в облікових даних; є) достатньої матеріально-фінансової бази [5].

Під впливом різних історичних, політичних, соціально-економічних, демографічних та інших умов постійно змінювалися шаблони адміністративно-територіального устрою України (до 1923 року: губернія – повіт – волость; з 12.08.1923 року: губернія – округа – район – сільрада; з 19.02.1925 року: округа – район – сільрада; з 15.09.1930 року: центр – район – сільрада; з 09.02.1932 року: область – район – сільрада [6]; з 20.04.1978 року: область – район – місто – район у місті – селище міського типу – сільрада – село і селище [7]; з 28.06.1996 року: Автономна Республіка Крим (далі – АРК) – область – район – місто – район у місті – селище – село [8]). Слід зауважити, що хоча Конституцією України (ст. 133) сільські, селищні, міські ради (далі – але невиключно сільради) як АТО не включені до системи адміністративно-територіального устрою України але вони не припинилися у зв'язку з її прийняттям [8]. Підтвердженням цьому є практика регулювання мережі сільрад обласними радами після 28.06.1996 року (прийняття Основного Закону України), керуючись п.п. 4, 25 Положення про порядок вирішення

питань адміністративно-територіального устрою УРСР 1981 року [9] (далі – Положення 1981 року). Приміром, 07.02.2006 року Херсонська обласна рада своїм рішенням у Чаплинському районі Херсонської області згідно з документацією із землеустрою включила в межі території Асканіє-Нової селищної ради 216,0981 га та затвердила її межі загальною площею 538,0981 га [10].

Зміст питань адміністративно-територіального устрою України та порядок їх вирішення розпорошений по різним нормативно-правовим актам. Одним із питань з цієї сфери є передача територій між АТО, яке є невід'ємною складовою під час їх утворення та реорганізації, а також встановлення (зміни) їх меж. Варто підкреслити, що про неминучість цього етапу при вирішенні питань адміністративно-територіального устрою в колишній Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі – УСРР після 1937 – УРСР) йшлося ще в Інструкції «Про порядок ліквідації органів управління та врегулювання спірних питань при скасуванні або зміні кордонів адміністративно-територіальних одиниць» 1924 року (п. 18) [11] та Інструкції «Про порядок передачі територій, які виділяються в нову адміністративно-територіальну одиницю або перечислюються з однієї адміністративної одиниці в іншу» 1931 року [12] (далі – Інструкція 1931 року).

Згідно цих Інструкцій територія (частина) АТО передавалась разом з усім (частиною) наявним апаратом та майном, з підприємствами, установами та організаціями (з активами та пасивами) про що складалися відповідні акти прийому-передачі конкретних територій, особових справ, майна, а також визначалися правонаступники активів та пасивів. Складені акти прийому-передачі підлягали обов'язковому затвердженню Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом (далі – ВУЦВК), обласними та районними виконавчими комітетами, в залежності від того межа якої АТО змінюється. При цьому, фактична передача територій, незалежно від дати прийняття про це рішень органів державної влади, повинна проводитися узгоджувальними комісіями відповідних обласних, районних рад в період з 15 листопада по 31 грудня з метою уникнення ломки бюджетних розрахунків.

Особливо жваво ці процесі відбулися під час ліквідації губерній та переходу на триступеневу систему управління (округа – район – сільрада) у 1925 році (коли вся територія УСРР була поділена на 41 округ) [13], при ліквідації округ та переході на двоступеневу систему управління наприкінці 1930 року (Автономна

Молдавська Соціалістична Радянська Республіка (далі – АМСРР), 18 міст, виділених в окремі адміністративно-господарські одиниці (далі – ОАГО) та 484 райони) [14] та при утворенні областей на початку 1932 року областей (АМСРР, 5 областей, 20 ОАГО та 354 райони). Наведені зміни а адміністративно-територіальному поділі УРСР (УСРР) призвели до розподілу територій по всій країні. Також, передача територій здійснювалась при утворенні та ліквідації населених пунктів, встановленні та зміні меж всіх АТО [15; 16; 17].

Певною мірою питання передачі територій між АТО до 22.03.1981 року були врегульовані Положенням про порядок перетворення, обліку, найменування та реєстрації населених пунктів, а також вирішення інших адміністративно-територіальних питань в УРСР 1965 року [18], а після цієї дати – Положенням 1981 року [10]. Втім, ці нормативно-правові акти визначають (визначали) лише компетенцію органів державної влади та документи, які подаються для вирішення питань адміністративно-територіального устрою, але в них відсутні положення про порядок передачі територій у разі ліквідації або реорганізації АТО.

Наведений в юридичній літературі колишньої УРСР [19] та законодавчих актах незалежної України [20] зміст поняття «територія», майже не змінився, та розуміється, як частина земної поверхні (сукупність земель і земельних ділянок) з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах, що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови і ресурси. Отже, при утворенні та реорганізації АТО та встановленні (зміні) їх меж територія (її частина), разом з розміщеними в її кордонах, повітряним, наземним та підземним простором, передається у підпорядкування та управління від однієї територіальної одиниці (в особі органу місцевого самоврядування) до іншої. На відміну від земельної ділянки, територія не може перебувати в державній, комунальній, колективній або приватній власності, оскільки вона є об'єктом права власності виключно Українського народу, від імені якого право розпорядження здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах встановленої законом компетенції. Тож, питання передачі територій (їх частин) можуть бути вирішені лише нормами публічного права.

Природа території (її частини), як матеріального об'єкту, при її передачі (або після її передачі,

у разі ліквідації району, сільради, населеного пункту, району в місті) обумовлює необхідність розроблення містобудівної документації або документації із землеустрою, у контексті якої будуть чітко визначені її межі з координатами та поворотними точками з метою їх внесення до Державного земельного кадастру (далі – ДЗК).

В незалежній Україні, крім Основного Закону і Положення 1981 року, питання передачі територій (або їх частин) частково врегульовані ЗК України (ст. 173, 174, 186) [21] та Законами України: «Про землеустрій» [22] (ст. 46, 461) «Про регулювання містобудівної діяльності» [20] (ст. 16–17) шляхом прийняття сільськими, селищними, міськими, районними радами, районними державними адміністраціями (за рахунок території яких планується здійснити розширення їх меж) рішення про погодження проекту комплексного плану просторового розвитку території територіальної громади, генерального плану населеного пункту та проекту землеустрою щодо встановлення меж АТО або території ТГ. В цьому випадку територія (або її частина), яка передається (або планується для передачі) від однієї територіальної одиниці до іншої чітко визначається (проектується) у відповідній містобудівній або землевпорядній документації.

Територія (її частина) АТО або території ТГ юридично вважається переданою від однієї територіальної одиниці до іншої після затвердження відповідного проекту землеустрою щодо встановлення її меж компетентним суб'єктом владних повноважень та внесення про це відомостей до ДЗК. Водночас, при встановленні меж територій ТГ не можуть змінюватися чинні межі АТО.

Території ТГ хоч і не є ланкою чинної системи адміністративно-територіального устрою України (що відрізняє її від АТО), але вони виконують функцію базової АТО. Через брак законодавчого регулювання невизначеним залишається правовий статус територій сільрад (як АТО), які були припинені в результаті об'єднання ТГ у період з 2015 по 2020 роки та дотепер не приєднані (включені) до територій сільських, селищних, міських рад, які розташовані в адміністративному центрі відповідної ТГ. Встановлений у ст. 8 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [23] та Перехідними положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [24] механізм правонаступництва між ТГ юридично не призводить до передачі територій (її частини) припинених сільрад.

Ще більш неузгодженою виходячи з неординарного правового статусу АТО та території ТГ виглядає ліквідація 27.07.2020 року районів у складі територій сільрад та утворення нових районів у складі територій сільських, селищних, міських ТГ. Тут виникає ціла низка проблем. По-перше, в постанові Верховної Ради України від 17.07.2020 року № 807-ІХ [3] взагалі не незрозуміло чи ліквідовуються разом з районами сільські, селищні, міські ради (як АТО), а якщо так, то їх території чомусь не передаються (не включаються) до інших територіальних одиниць. По-друге, межі жодної території ТГ не були встановлені під час нового районування (та й станом на 2023 рік ще не є встановленими). По-третє, оскільки при встановленні меж території ТГ не може бути змінена межа АТО, то наразі юридично не можливо включити до території ТГ територію (її частину) ліквідованої або реорганізованої АТО.

Висновки та пропозиції. Виходячи, з наведеного питання передачі (включення) територій (їх частин) при ліквідації та реорганізації АТО в Україні нагально потребує законодавчого врегулювання, оскільки дозволить уникнути компетентційних спорів між суб'єктами владних повноважень, чітко визначити базу оподаткування до бюджетів різних рівнів та вирішити багато інших проблем у різних сферах. Дане питання може бути вирішене двома шляхами. Перший – передача територій ліквідованих сільських, селищних, міських рад до території ради, яка розташована в адміністративному центрі ТГ. Що можливо здійснити шляхом внесення відповідних змін до ст. 8 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та Перехідних положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Другий шлях, більш довготривалий, полягає у системному врегулюванні питань передачі територій (їх частин) у контексті проекту закону «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України», де ми пропонуємо передбачити окремий розділ під назвою «Порядок передачі територій (їх частин) при ліквідації, об'єднанні, поділі та ліквідації адміністративно-територіальних одиниць та встановленні (зміні) їх меж».

Список використаної літератури:

1. Проект Закону України «Про засади адміністративно-територіального устрою України» від 24.01.2020 № 2804. URL:<https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webp> (дата звернення 23.01.2023).

2. Проект Закону України «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» від 28.01.2021 № 4664. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 (дата звернення 23.01.2023).
3. Про утворення та ліквідацію районів: постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення 23.01.2023).
4. Іщенко О. П. Конституційно-правові основи адміністративно-територіального устрою України : монографія. К. : Юрінком Інтер. 2014. С. 61.
5. Потапенко С. А. Правовий статус територій територіальних громад у системі адміністративно-територіального устрою України. *Юридичний журнал «Право України»*. Юридичне видавництво «Право України». 2021. № 12. С. 229.
6. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи / під ред. А. Москалюк. Київ. 2009. С. 52–54.
7. Конституція (Основний закон) УРСР: Закон Української РСР від 20.04.1978 р. № 888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> (дата звернення 23.01.2023).
8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996р. № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 23.01.2023).
9. Адміністративно-територіальний устрій України (станом на 1 січня 2012 р.). Верховна Рада України / заг. ред. В. О. Зайчука ; відп. ред. Г. П. Скопненко ; упоряд. В. І. Гапотченко. К. : Парламентське видавництво. 2012. С. 760.
10. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР : Указ Президії ВР УРСР від 12.03.1981 № 1654-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1654-10/ed19810312#Text> (дата звернення 23.01.2023).
11. Центральний державний архів Жовтневої Революції і Соціалістичного Будівництва МВС УРСР м. Харків. Ф. № 1 Оп. № 2 Од. 656. С. 24.
12. Інструкція про порядок передачі територій, виділених у нову адміністративну одиницю або переліченої з однієї адміністративної одиниці в іншу: постанова ВУЦВК та РНК РСФСР від 20.01.1931. *Збірник Законів та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України (далі – ЗЗРРСУ) РСФСР*. № 19. Ст. 193.
13. Про ліквідацію губернь і про перехід на триступеневу систему управління : постанова ВУЦВК від 03.06.1925 р. ЗЗРРСУ України. 20.06.1925. № 29–30. Ст. 233.
14. Про ліквідацію округ та перехід на двоступеневу систему управління: постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів від 02.09.1930 р. ЗЗРРСУ України. № 23. 31.10.1930. Ст. 225.
15. Про ліквідацію Підгороднянської та Олександрійської сільрад, Межівського району: постанова ВУЦВК від 23.08.1934 р. ЗЗРРСУ України. 1934. № 23. Ст. 227.
16. Про зміни обласних меж Харківської та Київської областей: постанова ВУЦВК УСРР від 25.06.1935 р. ЗЗРРСУ України. 1935. № 16. Ст. 82.
17. Про часткові зміни районних меж Донецької області: постанова Президії ВУЦВК від 10.05.1934 р. ЗЗРРСУ від 25.05.1934. № 19. Ст. 159.
18. Положення про порядок перетворення, обліку, найменування та реєстрації населених пунктів, а також вирішення інших адміністративно-територіальних питань в УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 28.06.1965 р. № 4н06. Сборник законов Украинской ССР и указов Президиума Верховного Совета Украинской ССР: 1938-1979. В 2-х т. Сост. З.К. Калинин ; под ред. Я. Я. Колотухин и Ф. Г. Бурчака. Политиздат Украины. 1980. Т. 1. С. 34–40.
19. Юридичний словник / глав. ред. С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев, С. Ф. Кечекьян та ін. М. : 1983. С. 683.
20. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 23.01.2023).
21. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення 23.01.2023).
22. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення 23.01.2023).
23. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення 23.01.2023).
24. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення 23.01.2023).

Potapenko S. A. Legal aspects of transmission of territories in resolving issues of administrative and territorial structure of Ukraine

The article analyzes the history of development of legal regulation and practice of solving issues of administrative and territorial structure in the territory of Ukraine in the twentieth-early twentieth century. The provisions of current normative legal acts governing the procedure for resolving the issues of administrative and territorial structure of Ukraine are considered. It is argued that among others, list of issues of administrative-territorial structure of Ukraine also includes the transfer of territories (their parts) in formation, division, combination and elimination of administrative-territorial units and establishment (change) of their boundaries. It is emphasized that the transfer of territories (their parts) between administrative-territorial units and territorial communities is governed by the rules of public law, and their configuration and area are determined by town planning documentation and land management documentation. It is emphasized that the issue of transfer of territories (their parts) in resolving issues of administrative-territorial structure is only to some extent normalized by the current legislation of Ukraine, in particular in the approval of land management projects on the establishment (change) of boundaries of settlements and territories councils, district state administrations, at the expense of which the territory is planned to expand their boundaries.

It is stated that the mechanism of transfer of the territories of liquidated rural, settlement, city councils as administrative-territorial units, in the formation of united territorial communities and in the conduct of new zoning in Ukraine on the basis of territories of territorial communities is not yet determined at the legislative level, and therefore the issues are given remain unrelated. In this connection, proposals for changing the current legislation governing the procedure for resolving the territorial structure of Ukraine in the context of its reform are formulated.

Key words: *administrative-territorial unit, territory of the territorial community, state land cadastre, town planning documentation, documentation on land management.*

О. В. Стогова

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумського державного університету

ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ

Автор розглядає поняття, ознаки, види та інші особливості принципів права. Аналізує закономірності формування й еволюції принципів права, зазначає, що незважаючи на значний науковий доробок у дослідженні, проблема визначення та типологізації принципів права залишається невирішеною. Вказана проблема потребує вирішення, адже вона є основоположною для розуміння суті реформування правової системи в Україні. Таким чином, метою статті є проведення наукового аналізу та обґрунтування нових теоретичних позицій визначення та типологізації принципів конституційного права.

Автор зазначає, що у трактуванні поняття принципи права сформувалися дві концепції. Перша побудована на теорії позитивізму, друга – базується на ідеї природного права. Окрема увага приділена історичності принципів права.

У дослідженні зроблено висновок, що принципи права прямо формулюються у законодавчих актах або можуть впливати з їхнього загального змісту. Автор наголошує на невизначеності щодо категорії «загальні принципи права» у вітчизняній правовій теорії.

Відмічаючи складність, суперечливість і світоглядно-методологічну неосмисленість проблематики принципів права у юридичній науці, автор особливо виділяє проблему типологізації принципів права. Загальноприйнятим є поділ принципів права відповідно до сфери застосування на загальні, міжгалузеві, галузеві, а також на принципи підгалузей та інститутів права.

Здійснивши аналіз проблеми визначення та типологізації принципів конституційного права, автор прямо пов'язує її із невизначеністю поняття та типологізації принципів права. На думку автора, загальні принципи права знаходять своє більш конкретне втілення у принципах кожної галузі, тому відсутність єдиних підходів має наслідком невизначеність поняття та типологізації принципів конституційного права. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що принципи конституційного права є фундаментом конституційного права, його основними ідеями, що визначають сутність, зміст та політико-правове призначення конституційного права у регулюванні суспільних відносин. Принципи конституційного права поділяються на загальні і спеціальні.

Ключові слова: принципи права, загальні принципи права, спеціальні принципи права, принципи конституційного права, типологізація принципів права, еволюція принципів права.

Постановка проблеми. Конституційне право України поступово відходить від вузького радянського трактування як державного права. У контексті реформування правової системи України, конституційне право потребує переосмислення та осучаснення змісту. Вирішення цієї проблеми неможливе без сучасного комплексного аналізу принципів конституційного права, а саме їхнього визначення та типологізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи права завжди були предметом досліджень вчених-правників, так свого розгляду ця проблема отримала в працях О.П. Васильченко, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, Н.М. Оні-

щенко, Н.М. Пархоменко, В.Ф. Погорілко, С.П. Погребняка, М.В. Савчина, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодики, О.О. Уварової, Т.І. Фулей, В.І. Цоклана, С.В. Шевчука та багатьох інших. Результати ґрунтовного дослідження принципів права представлені у фундаментальній праці українського дослідника А.М. Колодія «Принципи права». Науковці розглядають поняття, ознаки, види та інші особливості принципів права. Автори вивчали закономірності формування й еволюції сучасних принципів права, але незважаючи на значний науковий доробок у дослідженні цієї проблеми, слід зазначити, що проблема типологізації принципів права

залишається невирішеною. Актуальною для українського правознавства є проблема визначення принципів конституційного права та їх місця у системі правових принципів. Вказана проблема зумовлює необхідність комплексного дослідження принципів конституційного права, адже вона є основоположною для розуміння суті реформування правової системи в Україні.

Мета статті – проведення наукового аналізу та обґрунтування нових теоретичних позицій визначення і типологізації принципів конституційного права.

Виклад основного матеріалу. У правовій доктрині принципи права розглядаються як загальні, керівні, основні положення. Термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», яке означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, що визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості. О.О. Уварова визначила принципи права як систему вимог до належної і можливої поведінки людей, що відображають визнані у суспільстві цінності й утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність. При цьому дослідниця відмітила відсутність однозначного визначення поняття принципів права.

Щодо трактування поняття принципи права сформувалися дві концепції. Згідно з першою, побудованій на теорії позитивізму, принципи права – це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства. Відповідно до другої концепції, що базується на ідеї природного права, принципи права розуміються як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву, відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які висувають до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання. Такого розуміння принципів права дотримуються О.Ф. Скакун [1, с. 221], П.М. Рабінович [2, с. 93], Ю.А. Ведерніков [3, с. 79] та інші.

На історичний характер принципів права вказують сучасні науковці, зокрема, А.М. Колодій [4, с. 15]. О.В. Старчук [5, с. 41] не поділяє думки про історичний характер принципів права, оскільки, незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі змі-

ною його соціальної, національної чи класової структури змінювалися підходи до їх розуміння, самі принципи залишалися незмінними, адже їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати.

Принципи права прямо формулюються у законодавчих актах або можуть впливати з їхнього загального сенсу. Хоча частіше принципи прямо закріплюються в преамбулах і загальних статтях законодавчих актів, необхідною є їхня конкретизація, яка здійснюється в окремих правилах поведінки. При цьому принципи стають орієнтиром правотворчої і правозастосовної діяльності органів держави, беззаперечною вимогою до цієї діяльності.

С.П. Погребняк, вивчаючи загальні принципи права як його фундаментальні ідеї, вказує, що під такими принципами слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку [6, с. 90–93].

М.І. Козюбра зазначає, що проблему принципів права можна віднести до найбільш складних, суперечливих і світоглядно-методологічно неосмислених у вітчизняному, як і пострадянському загалом, загальнотеоретичному правознавстві. Принципи права, навіть загальні, нерідко «прив'язують» виключно до характеристики національної правової системи України [7], а їхньою класифікацією охоплюють доволі різноманітні за своєю природою і призначенням ідеї – від політичних, ідеологічних, релігійних, етичних до спеціальноюридичних. На думку цього вченого, зміст принципів права багато в чому визначають пануючі в культурі світогляд, мораль, релігія, інші позаправові чинники, тобто цей зміст невіддільний від конкретного практичного буття людей; принципи права не діють самі собою.

Окремою методологічною проблемою є типологізація принципів права. Загальноприйнятим є поділ принципів права відповідно до сфери застосування на загальні, міжгалузеві, галузеві, а також на принципи підгалузеві та інститутів права.

Загальні принципи формують підвалини тлумачення та реалізації норм права, а також самого процесу нормотворчості, чим вони забезпечують єдність права. Вважається, що вони тісно пов'язані з теорією природного права, адже нерідко ґрунтуються на «природній

справедливості», загальній для всіх правових систем, розглядаються як засіб перенесення природного в позитивне право.

М.І. Козюбра стверджує, що на появу і розвиток загальних принципів права впливають не тільки норми позитивного права, а й багато інших нормативних і ненормативних чинників – мораль, політика (зокрема міжнародна), звичаї, наукові теорії і концепції тощо. Загальні принципи права – це не просто певні ідеї, які існують у правосвідомості (навіть теоретичній), а відправні начала права, які можуть фіксуватися або фіксуються в текстах нормативно-правових актів [7, с. 144].

У правовій доктрині Франції висловлюється думка, що «принципи чи правила, що впливають з судової практики, чільне місце серед яких займають загальні принципи права, мають бути дотримані в нормативних актах. Законодавець має усвідомлювати, що його робота не здійснюється поза суспільством, де уже діють норми права, тому проекти, які він розробляє, мають враховувати загальновідомі в цьому суспільстві принципи права».

Навпаки, англійському праву невідоме поняття загальних принципів права. За наявності прогалін у законодавстві справи вирішувались на підставі розуму. Згодом англійські суди виробили поняття природної справедливості, яке фактично застосовувалося замість загальних принципів. В англійському праві справедливості як правова категорія має подвійне значення. У судах канцлера справедливості слугує засобом корегування рішень судів загального права при їх оскарженні, а принципи природної справедливості є підставою для вирішення справи за наявності прогаліни у законодавстві.

На жаль, у вітчизняній правовій теорії є певна невизначеність щодо категорії «загальні принципи права», іноді можна зустріти схожі за змістом терміни, зокрема: «загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права», «загальноправові принципи» або «загальновідомі принципи». Наприклад, у працях Т.І. Фулей загальнолюдські принципи права досліджено у їх співвідношенні з такими поняттями як «основні принципи міжнародного права», «загальновідомі принципи права» та «загальні принципи права» [8].

Вказана проблема частково пояснюється тим, що «загальні принципи права» необґрунтовано відносять до сфери досліджень міжнародного права, виходячи із того, що загальні принципи права – це принципи, які сформульовані у міжнародних договорах. Так, авторський

колектив підручника з міжнародного права за редакцією В.Г. Буткевича аргументовано зазначає, що загальні принципи права не можуть ототожнюватися з принципами міжнародного права, хоча вони і формулюють загальні засади, головні ідеї у праві. Природа та зміст принципів міжнародного права і загальних принципів права є різною, адже перші формуються на основі міжнародних звичаїв та договорів, а другі – на основі функціонування правових систем як їх закономірностей [9, с. 126]. Тобто, за своїм походженням загальні принципи є принципами внутрішньодержавного права, а міжнародне право констатує принципи, які вже встановлені у національних правових системах.

Спробуємо визначити елементи, з яких складаються загальні принципи права. Науковці пропонують різні підходи до вирішення цієї проблеми, так М.І. Козюбра наголошує, що деякі загальні принципи (спеціальний закон скасовує загальний; наступний закон скасовує попередній; ніхто не може передати прав більше та ін.) породжені вимогами юридичної логіки, техніки й практики. Тому, до загальних принципів права, на думку цього автора, належать принципи правової визначеності, пропорційності, добросовісності, розумності та ін. [7]. Відповідно, загальні принципи права зводяться до дії принципу верховенства права, адже окремі з них виступають його ключовими елементами, при чому форма закріплення відіграє другорядну роль, оскільки для принципів важливе значення має їхній зміст, який може виражатись у різних формах. Правові норми можуть бути сформульовані й можуть розвиватися тільки з оглядом на загальні принципи права [10, с. 178], – вважав класик Ж.Л. Бержель.

Поняття «загальні принципи права» притаманне правовим системам держав-членів ЄС, хоча установчі документи їх не визначали, а практичне вирішення цієї прогаліни було покладено на Суд Європейського Союзу. Як влучно зазначив С.П. Погребняк, – початок розуміння певних ідей як принципів права йде не від конкретного рішення якогось законодавчого органу або суду, а від почуття правомірності, яке поступово розвинулось у представників юридичної професії та у звичайних суб'єктів права. Підтримання їхньої сили залежить від збереження цього почуття правомірності. Цим принципи докорінно відрізняються від норм права, формування і виникнення яких у багатьох випадках відбувається за активним сприянням держави.

А.М. Колодій [4] зазначає, що утворюючи головний зміст права, принципи права перебирають на себе всі його властивості і функції. А це означає, що: вони нормативно-регулятивні, всезагальні, обов'язкові, об'єктивно-зумовлені, історичні й ідейно-політичні категорії; їх соціальною функцією є регулювання й охорона суспільних відносин; вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають відокремлюючі ознаки від усіх інших. Так, від юридичних норм їх відокремлює імперативність і безумовність, концентроване відображення найважливіших закономірностей даного суспільства. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Принципи права мають також самостійний вплив на суспільні відносини.

Аналізуючи проблему типологізації принципів права слід зазначити, що, по-перше, загальноправові принципи права, що мають всезагальний характер, знаходять своє більш конкретне втілення у принципах кожної галузі. По-друге, загальні принципи права отримують специфічну модифікацію у сферах правоутворення, правореалізації і правоохорони. А тому в сфері правоутворення можна вести мову про відносно автономні принципи правотворчості, а серед них і законотворчості, у правореалізації – передусім про принципи правозастосування, у правоохорони – про принципи правосуддя, юридичної відповідальності тощо. По-третє, загальні принципи диференціюються на загальносоціальні і спеціальноюридичні, а серед загальносоціальних виділяються політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, моральні основи права.

Принципи права є загальнообов'язковими, оскільки цих засадничих ідей повинні дотримуватися суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання суспільних відносин. Серед ознак принципів права виділяють їх універсальність, вищу імперативність та загальну значущість. У науковій літературі ознакою принципів права також називають їхній регулятивний характер. Але регулятивний характер мають норми права, у той час як принципи права визначають саму норму, є її основою. Однак суспільні відносини регулюються принципами права в окремих випадках, зокрема за відсутності відповідних норм.

О.Я. Лаврів ознаками принципів права називає їх системність та взаємоузгодженість [11].

Принципи права мають узгоджуватися не лише між собою, а й з іншими елементами системи права. До ознак принципів права необхідно віднести також їхню стабільність. Якщо норми права є мінливими та встановлюються для урегулювання відносин, які існують у суспільстві у конкретний період часу, то принципи права більш довготривалі, що свідчить про їхню стабільність.

Отже, принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю і регулятивністю.

Втіленням принципів конституційного права є Конституція, яка закріплює їх у тексті, але принципи можуть бути деталізовані шляхом тлумачення тексту Конституції органом конституційної юрисдикції.

О.П. Васильченко наголошує, що принципи конституційного права України пронизують усю правову матерію цієї галузі права. Вони багатоманітні, оскільки становлять ідеї, які визначають зміст і сутність конституційного права, його призначення у суспільстві та державі [12, с. 47].

Принципи конституційного права є фундаментальними засадами, основними ідеями, що визначають сутність, зміст та політико-правове призначення цієї галузі у регулюванні суспільних відносин. Принципи є фундаментом конституційного права, що поєднують його в єдину систему.

Ознаки принципів конституційного права: високий рівень абстракції, універсальність, загальна значимість, найвищий рівень імперативності, здатність виступати регулятором суспільних відносин за відсутності відповідних правових норм, стабільність, установчий характер, об'єктивність.

Принципи конституційного права поділяються на загальні і спеціальні. До загальних принципів відносять найбільш узагальнені ідеї правового регулювання суспільних відносин, що прямо закріплені у конституції або інших законах, це принцип верховенства права, публічності, універсальності, системності, гуманізму, законності, наступності. Спеціальні конституційні принципи є основними засадами, що наповнюють змістом конкретні інститути конституційного права, такі як принципи органів державної влади, принцип виборності місцевого самоврядування.

Висновки і пропозиції. Отже, розглянувши проблему визначення та типологізації принципів конституційного права, можна зробити висновок, що зазначена проблема прямо пов'язана із невизначеністю поняття та типологізації принципів права. Оскільки загальні принципи права знаходять своє більш конкретне втілення у принципах кожної галузі, відсутність єдиних підходів має наслідком невизначеність поняття та типологізації конституційного права. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що принципи конституційного права є фундаментом конституційного права, його основними ідеями, що визначають сутність, зміст та політико-правове призначення конституційного права у регулюванні суспільних відносин. Принципи конституційного права поділяються на загальні і спеціальні.

Список використаної літератури:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консул, 2009. 656 с.
2. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Видання 5-те, зі змінами. Київ : Атіка. 2001. 176 с.
3. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Центр навч. л-ри, 2005. 224 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
5. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.
6. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) Харків : Право, 2008. 238 с.
7. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
8. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2003. 20 с.
9. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії. К. : Либідь, 2002. 608 с.
10. Бергель Ж. Общая теория права / под общ. ред. : Даниленко В. И. ; пер.: Чуршук Г. В. М. : Nota Bene, 2000. 576 с.
11. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. С. 26.
12. Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2017. № 7. С. 47–55.

Stohova O. V. Principles of constitutional law: the problem of determining and typologizing

The author considers the concepts, signs, types and other features of the principles of law. Analyzes the regularities of the formation and evolution of the principles of law, notes that despite significant scientific progress in research, the problem of defining and typologizing the principles of law remains unsolved. This problem needs to be solved, because it is fundamental for understanding the essence of reforming the legal system in Ukraine. Thus, the purpose of the article is to conduct a scientific analysis and substantiate new theoretical positions on the definition and typology of the principles of constitutional law.

The author notes that two concepts were formed in the interpretation of the concept of principles of law. The first is built on the theory of positivism, the second is based on the idea of natural law. Special attention is paid to the historicity of the principles of law.

The study concluded that the principles of law are directly formulated in legislative acts or can be derived from their general content. The author emphasizes the uncertainty regarding the category «general principles of law» in domestic legal theory.

Noting the complexity, inconsistency and methodological uncertainty of law principles' problems in legal science, the author especially singles out the problem of typology of the principles of law. It is generally accepted to divide the principles of law according to the scope of application into general, inter-branch, sectoral, as well as principles of sub-branches and institutes of law.

Having analyzed the problem of definition and typology of the principles of constitutional law, the author directly connects it with the uncertainty of the concept and typology of the principles of law. According to the author, the general principles of law find their more concrete embodiment in the principles of each field, therefore the lack of uniform approaches results in the uncertainty of the concept and typology of the principles of constitutional law. The analysis carried out allows us to assert that the principles of constitutional law are the foundation of constitutional law, its main ideas that determine the essence, content and political-legal purpose of constitutional law in the regulation of social relations. The principles of constitutional law are divided into general and special.

Key words: principles of law, general principles of law, special principles of law, principles of constitutional law, typologization of principles of law, evolution of principles of law.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.27

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.5>

С. О. Короєд

<https://orcid.org/0000-0001-7899-957X>доктор юридичних наук, професор, в.о. президента
Науково-дослідного інституту публічного права

ПРО РЕЧОВО-ПРАВОВУ ПРИРОДУ ІПОТЕКИ ТА СПОСОБИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ ІПОТЕКОДЕРЖАТЕЛЯ

В статті здійснюється аналіз точок зору науковців, положень цивільного законодавства та судової практики щодо речово-правової та зобов'язальної природи іпотеки. Встановлюються характеристики іпотеки саме як речового права на чужу річ та момент виникнення у іпотекодержателя такого права. З'ясовуються можливі способи судового захисту речових прав іпотекодержателя. Автор дотримується закріпленого цивільним законодавством підходу щодо зобов'язальної природи іпотеки, у зв'язку з цим обґрунтовується, що право іпотеки не є речовим правом на чуже майно, а відтак іпотекодержатель не може вважатись особою, чиє речове право може захищатись відповідно до визначених в главі 29 ЦК України речово-правових способів захисту. Автором заперечується можливість захисту в суді речового права іпотекодержателя шляхом оспорювання ним правочинів, вчинених щодо предмета іпотеки. Зроблено висновок, що належним способом захисту прав іпотекодержателя може бути вимога про визнання за ним в судовому порядку права іпотеки та (або) звернення стягнення на предмет іпотеки. Обґрунтовується, що права іпотекодержателя на предмет іпотеки так чи інакше пов'язані із чинністю іпотеки, тобто залежать від договірних відносин із іпотекодавцем, що свідчить про першочергове значення саме зобов'язальної природи іпотеки та її безпосередній вплив на всі права іпотекодержателя щодо предмета іпотеки. Тому кваліфікувати право іпотеки саме як обмежене речове право на чужі речі законодавчих підстав немає. Заперечуючи речово-правову природу іпотеки автором зазначається, що в момент укладення договору іпотеки у іпотекодержателя ще не існує права звернути стягнення на предмет іпотеки; крім того, саме іпотекодавець в момент укладення договору іпотеки наперед дає свою згоду на вчинення іпотекодержателем дій по зверненню стягнення на предмет іпотеки. Наголошується, що іпотекодержатель має вчиняти дії по зверненню стягнення на предмет іпотеки відповідно до умов чинного іпотечного договору, не порушуючи при цьому процедури звернення стягнення і прав іпотекодавця, що також свідчить на користь саме зобов'язального характеру іпотеки.

Ключові слова: цивільне право, іпотека, речове право, зобов'язальне право, іпотекодавець, іпотекодержатель, звернення стягнення, спосіб захисту, позов, суд.

Аналіз цивілістичної літератури свідчить, що серед вчених-цивілістів тривалий час продовжуються дискусії щодо правової природи застави взагалі і іпотеки зокрема: чи має вона зобов'язальний чи речово-правовий характер. При цьому ряд науковців погоджується, що іпотека має змішаний характер, оскільки включає в себе елементи як речового (які причому на

думку науковців переважають), так й зобов'язального права.

В історичній ретроспективі, як зазначається в юридичній літературі, поступово до кінця XIX – початку XX століття з розвитком кредитних відносин застава набувала дедалі більше зобов'язально-правових ознак, які ніби якісно зрівнювалися з речово-правовими ознаками

застави. Але з переходом у законодавстві до конструкції застави як права кредитора на задоволення з вартості предмета застави та із доданням у заставне правовідношення багатьох ознак зобов'язально-правового характеру, природа застави набула подвійного (змішаного) характеру [1, с. 17, 16].

Цивільний кодекс України визначає іпотеку (як вид застави) саме як зобов'язальне право (стаття 575 § 6 «Застава» глави 49 «Забезпечення виконання зобов'язання» книги п'ятої «Зобов'язальне право»), а не речове. Водночас остання актуальна судова практика нового Верховного Суду фактично зводиться до визнання за іпотекою речово-правового характеру (в аспекті вимоги про звернення стягнення на предмет іпотеки (*actio in rem*)) [2].

Правову природу іпотеки, в аспекті її характеристики як речових і зобов'язальних правовідносин, останніми роками розглядали в своїх наукових працях такі науковці, як О. А. Беляневич, Н. В. Бончук, А. А. Герц, В. Ю. Дмитренко, В. А. Другова, М. М. Дякович, Р. А. Майданик, Т. С. Ківалова, О. С. Кізлова, В. Ю. Малий, О. О. Нігреєва, І. Й. Пучковська, В. В. Стратійчук, А. Р. Чанишева та ін. Проте, незважаючи на те, якого підходу щодо правової природи іпотеки дотримуються ті чи інші вчені-цивілісти, більшість з них виділяє в іпотеці елементи саме речового права, визначаючи іпотеку речовим правом на чуже майно, оскільки це, як наголошують окремі науковці, обумовлено сукупністю притаманних цій конструкції принципів речового права – слідування, старшинства, абсолютності захисту та обтяження титулу власника [3, с. 37]. Водночас Верховний Суд, як нами зазначалося вище, визначає речово-правову природу іпотеки саме в аспекті способу захисту – вимоги про звернення стягнення на предмет іпотеки (*actio in rem*). Проте із визначення терміну «іпотека», яке наведене у Законі України «Про іпотеку», не вбачається, що законодавець кваліфікує іпотеку як вид права на чужу річ. А Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» іпотеку відносить не до речових прав, а до обтяжень речових прав на нерухоме майно.

З огляду на це необхідним є аналіз точок зору науковців щодо речово-правової та зобов'язальної природи іпотеки для встановлення характеристик іпотеки саме як речового права на чужу річ та моменту виникнення у іпотекодержателя такого права, а також з'ясування способів судового захисту речових прав іпотекодержателя, що й ставить за мету наша стаття.

Так, розкриваючи ознаки іпотеки, які характеризують її як зобов'язальне право, науковці зазначають, що: між боржником (заставаодавцем) і кредитором (заставодержателем) виникає відносне правовідношення: укладення договору іпотеки породжує певні права та обов'язки у сторін (наприклад, обов'язок зі страхування заставленого майна, забезпечення схоронності предмета іпотеки тощо) [3, с. 33]; істотним аргументом на користь відносної природи іпотечного права є можливість іпотекодавця припинити іпотечне право шляхом належного виконання зобов'язання [4, с. 92]; зобов'язальні іпотечні правовідносини не тільки передують речовим, а й є умовою реалізації речового права іпотекодержателя [5, с. 477–478].

Водночас речово-правовий характер іпотеки, на думку науковців, проявляється в тому, що виникнення іпотечного правовідношення тягне встановлення особливого правового зв'язку між заставодержателем і річчю: при переході права власності на предмет іпотеки від засталодавця до іншої особи право іпотеки зберігає чинність; зміст іпотеки як речового права становить безпосереднє панування особи над річчю; речово-правовий характер іпотеки обумовлений сукупністю притаманних цій конструкції принципів речового права – слідування, старшинства, абсолютності захисту та обтяження титулу власника [3, с. 33, 37]; речовий характер проявляється через наявність правового зв'язку заставодержателя з майном – предметом іпотеки, з якого можна одержати матеріальне задоволення у разі невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання [6, с. 22]; майнові (речові) види забезпечення виконання зобов'язань (застава) надають кредиторю право задовольнити свою вимогу за рахунок заставленого майна шляхом здійснення власних дій, мають речовий характер і, відповідно, не є зобов'язаннями [7, с. 392–393]; суть іпотеки полягає у переважному праві іпотекодержателя, тобто у праві речовому [5, с. 477–478]. Науковці звертають увагу на абсолютний характер застави (іпотеки), який виявляється в тому, що: у кредитора виникає переважне право перед іншими кредиторами боржника; це речове право наслідують юридичну долю речі; право застави не дає заставодержателю (іпотекодержателю) правомочностей щодо володіння та користування річчю (майном), але заставодержатель має правомочність щодо позбавлення засталодавця (іпотекодавця) його права власності у випадку невиконання боржником забезпеченого заста-

вою основного зобов'язання. Застава, в тому числі іпотека за участю майнового поручителя, є речовим правом на чуже майно, реалізація якого кредитором за основним зобов'язанням може призвести до примусового позбавлення власника майна (майнового поручителя) права власності на належне йому майно [8, с. 41, 42]. Визнаючи право іпотеки речовим правом, науковці його класифікують саме як право на чужі речі [9, с. 52].

Як наголошується в науковій літературі, прибічники речового підходу виходили з того, що наслідком та основним виявом застави (іпотеки) є встановлення щодо конкретної речі заставного (іпотечного) права, закріплення його як речового (права на чужу річ) та надання йому абсолютного захисту за аналогією до захисту права власності [4, с. 90]. Проте, про який саме абсолютний захист (за аналогією до захисту права власності) йдеться, незрозуміло.

Як роз'яснив Верховний Суд, захист права власності врегульовано главою 29 ЦК України, яка передбачає наступні способи захисту: право власника на витребування майна із чужого незаконного володіння (стаття 387 ЦК України), на витребування майна від добросовісного набувача (стаття 388 ЦК України), витребування грошей та цінних паперів (стаття 389 ЦК України), захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння (стаття 391 ЦК України), визнання права власності (стаття 392 ЦК України) тощо [10].

Захист права власності відповідно до глави 29 ЦК України надається як власнику, так й особі, яка має речове право на чуже майно (ст. 396 ЦК України). Проте відповідно до положень глави 30 ЦК України «Загальні положення про речові права на чуже майно» (а так само положень Законів України «Про іпотеку» та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень») право іпотеки не є речовим правом на чуже майно (воно є обтяженням речових прав), а відтак й іпотекодержатель не може вважатись особою, чие «речове право» може захищатись відповідно до положень глави 29 ЦК України (такий висновок навіть заперечує думку тих науковців, які, не підтримуючи речово-правову природу самих заставних відносин, говорять про можливість поширення деяких норм про речово-правові способи захисту на заставні правовідносини). Крім того, оскільки іпотекодержатель не є володільцем (користувачем) предмета іпотеки, тому важко змодельювати ситуацію, в якій іпотекодер-

жатель міг би застосувати наведений у главі 29 ЦК України перелік способів захисту права власності по відношенню до третьої особи (не іпотекодавця). Тобто важко уявити, які саме дії можуть вчинити інші особи, які б порушували право іпотекодержателя «на чужу річ».

Висловлюючи думку про те, що порушення, оспорювання або невизнання будь-якою особою речового права іпотекодержателя породжує право на захист [5, с. 479], окремі науковці зазначають (мабуть в якості прикладу), що речове право іпотекодержателя може захищатись шляхом оспорювання в суді правочинів, вчинених щодо предмета іпотеки [11, с. 138]. Проте, як роз'яснив Верховний Суд, визнання недійсним правочину щодо відчуження предмету іпотеки, вчиненого за дійсної іпотеки без згоди іпотекодержателя, за позовом такого іпотекодержателя не є ефективним способом судового захисту. Адже правочин щодо відчуження іпотекодавцем переданого в іпотеку майна або його передачі в наступну іпотеку, спільну діяльність, лізинг, оренду чи користування без згоди іпотекодержателя є недійсним (частина третьої статті 12 Закону України «Про іпотеку»). А визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту прав, оскільки не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже нікчемний правочин є недійсним у силу закону [12]. В такій ситуації, на наше переконання, належним способом захисту прав іпотекодержателя може бути вимога про визнання за ним в судовому порядку права іпотеки та (або) звернення стягнення на предмет іпотеки в судовому або позасудовому порядку (схожий висновок було зроблено Великою Палатою Верховного Суду [13]). Проте, така вимога (такі вимоги) за своїм змістом не є речово-правовим способом захисту прав іпотекодержателя. Крім того, права іпотекодержателя на предмет іпотеки так чи інакше пов'язані із чинністю іпотеки, тобто залежать від договірних відносин із іпотекодавцем, що свідчить про першочергове значення саме зобов'язальної природи іпотеки та її безпосередній вплив на всі права іпотекодержателя щодо предмета іпотеки. А відтак, на наше переконання, кваліфікувати право іпотеки саме як обмежене речове право на чужі речі законодавчих підстав немає. Крім того, будь-які ініційовані іпотекодержателем судові спори за своїм суб'єктивним складом (виходячи з характеру спірних матеріальних правовідносин сторін) так чи інакше передбачатимуть обов'язкову участь на стороні відповідача іпотекодавця

як другої сторони договору іпотеки, на підставі якого у іпотекодержателя й виникло право іпотеки саме як зобов'язальне право.

Нами вище було зазначено, що як Верховний Суд, так й науковці речово-правовий характер іпотеки визначають зокрема можливістю іпотекодержателя звернути стягнення на предмет іпотеки з метою одержання матеріального задоволення у разі невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язання, що призведе до примусового позбавлення власника майна (майнового поручителя) права власності на належне йому майно (предмет іпотеки). З огляду на це виникає питання щодо часу (моменту) виникнення у іпотекодержателя такої можливості. Так із наведеного у статті 1 Закону України «Про іпотеку» визначення терміну «іпотека», а також положень статей 33 і 12 зазначеного Закону впливає, що право задовольнити свої вимоги за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами такого боржника у іпотекодержателя виникає лише у випадку невиконання боржником забезпеченого іпотекою основного зобов'язання та внаслідок порушення іпотекодавцем своїх обов'язків за договором іпотеки (тобто внаслідок неправомірної поведінки боржника / іпотекодавця – майнового поручителя). Але ж таке право може й не виникнути, якщо боржник (майновий поручитель) належним чином виконуватиме свої зобов'язання. І навіть після виникнення у іпотекодержателя такого права, воно може припинитись у зв'язку із припиненням іпотеки внаслідок припинення основного зобов'язання (абз. 2 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про іпотеку»). Тобто з цього впливає, що в момент укладення договору іпотеки у іпотекодержателя ще не існує права звернути стягнення на предмет іпотеки. І навіть при реалізації свого права звернути стягнення на предмет іпотеки, іпотекодержатель тільки при застосуванні одного із способів звернення стягнення може набути право власності (тобто речове право) на предмет іпотеки (ст. 37 Закону України «Про іпотеку»); в усіх інших випадках право власності на річ іпотекодержателем не набувається. А той факт, як зазначають окремі науковці, що внаслідок звернення стягнення відбувається позбавлення іпотекодавця права власності на заставлене майно [9, с. 52], на нашу думку, не може надавати іпотеці речово-правового змісту, оскільки на вчинення іпотекодержателем дій по зверненню стягнення на предмет іпотеки (як в судовому, так й позасудовому порядку),

так само як й на виникнення у іпотекодержателя відповідних прав, іпотекодавець наперед дає свою згоду в момент (шляхом) укладення договору іпотеки. Сам по собі той факт, що іпотекодержатель вчиняє на власний розсуд дії по зверненню стягнення на предмет іпотеки, тобто вчиняє дії стосовно майна (речі), то це ще не надає таким діям (відносинам) речового характеру; до того ж такі дії іпотекодержателя має вчиняти відповідно до умов чинного іпотечного договору, не порушуючи при цьому процедури звернення стягнення і прав іпотекодавця, що свідчить на користь саме зобов'язального характеру іпотеки.

Список використаної літератури:

1. Кізлова О. С. Застава в цивільному праві України (концептуальні засади та правова природа) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2011. 38 с.
2. Принцип розумності був загальним трендом при вирішенні іпотечних спорів останнім часом – Василь Крат. 28 грудня 2022 р. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1364122>
3. Майданик Р. А. Правова природа інституту іпотеки. *Юридичний вісник*. 2009. № 1(10). С. 31–38.
4. Дмитренко В. Ю. Виконання іпотечного зобов'язання за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 228 с.
5. Чанишева А. Р. Речові та зобов'язальні іпотечні цивільні правовідносини. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Випуск 53. С. 475–481.
6. Стратійчук В. В. Іпотека в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 216 с.
7. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань : дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2018. 485 с.
8. Беляневич О. А. Особливості припинення іпотеки за участю майнового поручителя. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18. С. 40–48.
9. Нігрєєва О. О. Правове регулювання іпотеки морського судна : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 244 с.
10. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2019 року у справі № 5019/1475/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84124464>.
11. Чанишева А. Р. Види і зміст речових правовідносин у правовій конструкції іпотеки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 137–145.
12. Постанова Верховного Суду від 26 серпня 2020 року у справі № 563/69/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91314188>.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 червня 2019 року у справі № 643/17966/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82997488>.

Koroied S. O. About the property-legal nature of mortgages and methods of judicial protection of property rights of the mortgagee

The article analyzes the points of view of scientists, the provisions of civil legislation and court practice regarding the material-legal and binding nature of mortgages. The characteristics of a mortgage as a proprietary right on someone else's thing and the moment when such a right arises for the mortgagee are established. Possible methods of judicial protection of the property rights of the mortgagee are clarified. The author adheres to the approach established by civil law regarding the binding nature of the mortgage, in this regard it is justified that the right of mortgage is not a proprietary right to someone else's property, and therefore the mortgagee cannot be considered a person whose proprietary right can be protected in accordance with the provisions of the chapter 29 of the Civil Code of Ukraine on substantive and legal methods of protection. The author denies the possibility of protecting the property rights of the mortgagee in court by legally challenging the transactions made in relation to the subject of the mortgage. It was concluded that the proper way to protect the mortgagee's rights can be a demand for recognition of the mortgage right by him in court and (or) foreclosure on the subject of the mortgage. It is substantiated that the mortgagee's rights to the subject of the mortgage are somehow related to the validity of the mortgage, that is, they depend on contractual relations with the mortgagor, which indicates the primary importance of the binding nature of the mortgage and its direct impact on all the rights of the mortgagee regarding the subject of the mortgage. Therefore, there are no legal grounds to qualify the right of mortgage as a limited proprietary right to other people's things. Denying the material and legal nature of the mortgage, the author notes that at the time of concluding the mortgage contract, the mortgagee does not yet have the right to foreclose on the subject of the mortgage; in addition, it is the mortgagor at the time of concluding the mortgage agreement who gives his consent in advance to the mortgagor taking actions to foreclose on the subject of the mortgage. It is emphasized that the mortgagee must take actions to foreclose on the subject of the mortgage in accordance with the terms of the current mortgage contract, without violating the foreclosure procedure and the rights of the mortgagor, which also speaks in favor of the mandatory nature of the mortgage.

Key words: civil law, mortgage, property law, obligation law, mortgagor, mortgagee, foreclosure, defense method, lawsuit, court.

UDC 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.6>**Habibova Samaya Maharram**<https://orcid.org/0000-0002-1031-8544>Doctoral Candidate in the Constitutional Law Department
Baku State University

ISSUES CONCERNING THE REGISTRATION OF RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

The article examines some issues of state registration of religious associations in the Republic of Azerbaijan. Religious organizations, like other legal bodies, are reminded that it is only after state registration that they acquire full rights and legal competence. Various acts regulate the subject of religious associations' state registration. These acts differ in a few ways from one another on various aspects of religious groups' state registration. Based on a review of these legal documents, discrepancies between them are identified, and suggestions are made for modifying the law to resolve these issues. These inquiries include the following: the proposal to the Law of the Republic of Azerbaijan "On State Registration and the State Register of Legal Entities" that religious organizations can carry out activities only after passing state registration, on the regulation of documents for applying to state registration of religious organizations only on the basis of the Law "On Freedom of Religion" and in this regard, the introduction of appropriate amendments to the Law "On Registration and the State Register of Legal Entities", on the introduction of amendments to the Law "On Freedom of Religion" in connection with the requirement of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan to determine the subject and purpose of the activity of a religious organization, etc.

In order to better align them with the requirements of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan and the Law "On Freedom of Religion," some suggestions were made to the Administrative Regulation "On the Adoption of Applications and Documents for the State Registration of Religious Associations," which was confirmed by the decision of the State Committee of the Republic of Azerbaijan for work with religious organizations dated April 2, 2014.

Key words: the legal entity, religious organizations, registration, law, charter, regulations.

Introduction to the issue. religious organizations have a considerable impact on the process by which freedom of conscience and religion are realized, in the Republic of Azerbaijan. The availability of legal protections for the defense of fundamental human rights and freedoms, as well as the effective legal control of relationships involving the participation of religious groups, are crucial for the social and political life of society.

The extent of the problem's research. Religious groups were denied the rights of legal entities and were not acknowledged as subjects of legal relations for a very long time. Therefore, research on religious institutions only becomes available when a nation gains independence. Various aspects of the activities of religious organizations, as well as the problems of their registration, were reflected in the works of Askerova, S.S. Allahverdieva, I. Jafarov, A. Ganbarova, M. Kurbanly, M. Aliyeva, R. Mustafaeva, from Russian scientists M.V. Ilyichev, A.V. Pchelintsev, V.V. Ryakhovsky and others. However, there are no publications

devoted to the analysis of the registration of religious groups as a whole.

In other words, it's important to define the characteristics of religious organization registration in the Republic of Azerbaijan in light of the national legislative framework. To accomplish this, it is important to examine the accessible legal documents, especially the main legislative acts.

The purpose of this study is to analyze the main aspects of the state registration of religious associations in the Republic of Azerbaijan and put forward appropriate proposals for improving the legislation. The article outlines tasks to accomplish this goal, including an analysis of general registration-related issues for religious organizations, a review of state registration laws, a study of issues relating to registration documents and religious organization charters, and a study of issues relating to registration or refusal of registration.

Main content.

In relation to state legislation registering religious organizations. The issues of state

registration of religious associations are regulated by various acts in the Republic of Azerbaijan.

These include:

– The Republic of Azerbaijan’s Civil Code governs broad rules on legal bodies, including issues relating to their formation and dissolution [3].

All legal entities must be registered with the state under the provisions of the Republic of Azerbaijan’s “On Registration and the State Register of Legal Entities” law [5].

Law of the Republic of Azerbaijan “On freedom of religion” establishing the status, rights and obligations of religious entities, regulating relations arising in connection with the activities of religious entities [6];

Administrative Regulation “On the Acceptance of Applications and Documents for the State Registration of Religious Associations” Adopted by the State Committee of the Republic of Azerbaijan for Work with Religious Organizations on April 2, 2014, № 05 [2].

The following presentation will show that these acts differ in a few ways on various topics related to religious groups’ state registration.

General issues of registration of religious organizations. The Republic of Azerbaijan’s legislative acts have a clear position on the legitimacy and authority of religious organizations. An organization that is legally recognized must register with the appropriate executive authorities (Civil Code of the Republic of Azerbaijan, Article 48.1) [3].

Religious groups, like other legal entities, only acquire full legal character after being registered with the state. According to S.S. Allahverdiev, the registration of legal entities should be understood as the approval of the civil legal capacity (civil personality) of organizations wishing to obtain the status of a legal entity, the determination of their legal status and the entry of information about them into the state register of legal entities [1, p. 463].

The act of state registration, with which the creation of a civil legal personality in an organization is related, is a constitutive value for the emergence of a legal entity [8, p. 211]. According to the Law, the state registration of legal entities is the approval of the eligibility of structures wishing to obtain the status of a legal entity in the territory of the Republic of Azerbaijan, as well as representative offices or branches established by foreign legal entities in the territory of the Republic of Azerbaijan, the establishment of their legal status and the entry of information (records) into the state register of legal entities about them (Article 2.0.7.

of the Law of the Republic of Azerbaijan On State Registration and State Register of Legal Entities) [5].

Those who wish to have a structure, as well as a representative office or branch of a foreign legal entity, have the status of a legal entity in the territory of the Republic of Azerbaijan must register with the state and be listed in the state register. (Article 4.1. Law of the Republic of Azerbaijan “On State Registration and State Register of Legal Entities”) [5].

In accordance with the Republic of Azerbaijan’s “On Freedom of Religion” Law, no religious formation may engage in any activity prior to being officially registered with the appropriate administrative authority and included on the state register of religious formations (Article 12) [6]. However, there is some disagreement between the laws on this matter. As a result, the Republic of Azerbaijan’s Law “On State Registration and the State Register of Legal Entities” only relates to entities that can conduct their business, public companies, and representative offices or branches of foreign legal entities [5].

As can be observed, this law does not include a clause stating that religious formations must be registered with the state before engaging in activities. The second clause of Article 4.1 of the Law of the Republic of Azerbaijan “On State Registration and State Register of Legal Entities” is therefore proposed to read as follows. Commercial groups, public legal entities, religious organizations, and representative offices or branches of foreign legal entities may only conduct activities after obtaining state registration.

State regulation of registration of religious organizations. The state body carrying out the state registration of religious formations is the State Committee of the Republic of Azerbaijan for work with religious formations [9]. The Committee was established by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated June 21, 2001. The State Committee has been assigned such tasks as creating appropriate conditions for the implementation of Article 48 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the implementation of state policy in the field of religious activities, compliance with the provisions of the law in connection with religious formations, coordination of the activities of relevant executive authorities in connection with religious formations.

Among the main tasks of the Committee, one can single out the creation of appropriate conditions for the exercise of freedom of religion, ensuring control over the observance of legislative

acts in connection with freedom of religion, conducting state registration of religious structures in accordance with the legislation of the Republic of Azerbaijan, ensuring that amendments and additions are made in the appropriate order to the statutes (provisions) of these structures, assisting in strengthening mutual understanding between religious structures of different religions, tolerance and respect for each other, preventing cases of discrimination and confrontation on religious grounds, other negative phenomena, coordinating the activities of executive authorities in connection with religious affairs and exercising control over this activities, etc. Law of the Republic of Azerbaijan "On freedom of religion": religious organizations (religious communities) apply to the relevant body determined by the executive branch for registration, submitting the founding protocol, charter and application attached to other documents provided for by the Law of the Republic of Azerbaijan "On state registration and register legal entities", considering the documents specified in this Law.

Issues related to registration documents.

The Law "On Registration and the State Register of Legal Entities" in relation to various legal entities (non-governmental organizations, political parties, non-profit legal entities, etc.), depending on the specifics, provides for various forms of documents for their registration [5]. The situation with religious organizations, however, is different. The Law on Religious Organizations only mentions the document confirming the payment of the state fee and the identity document of the founder. Therefore, we consider it more appropriate to regulate documents for applying for state registration of religious organizations only by the Law "On Freedom of Religion" and, in this regard, to introduce an additional article 5.4-1 into the Law "On Registration and the State Register of Legal Entities" with the following content: In accordance with the provisions outlined in the Law "On Freedom of Religion". issues pertaining to the state registration of religious groups are regulated. It should be noted that both the Law of the Republic of Azerbaijan "On freedom of religion" and the Administrative Regulations "On the adoption of applications and documents for the state registration of religious associations" put forward requirements for additional documents for the state registration of religious centers and institutions, spiritual educational institutions and religious communities.

The following documents are necessary for religious centers, institutes, and institutions of higher learning to be registered with the state:

- Application for a religious organization to be registered with the state, signed by the founder (or, in the case of many founders, by all the founders) or by a trustee they selected in the proper manner and attested by a notary;

- decisions on the establishment, approval of the charter and formation of the governing bodies of a religious organization (constituent protocol)

- signed by the founders or their representatives;

- a document confirming the legal address (information on the location of the permanent body) of the religious organization;

- document confirming the payment of the state fee [2].

If the required documents must be notarized or otherwise provided by law, then electronic copies of these documents are presented, and after receiving the results, then the documents themselves. It should be noted that, despite the fact that clause 2.6.2 of the Regulations lists documents for the state registration of religious centers and institutions, as well as religious educational institutions, the third paragraph uses the words "religious communities". *The term "religious association" is suggested to take the place of this phrase.* Other regulations are offered for the state registration of religious communities.

First of all, religious groups are only permitted to function after submitting the necessary paperwork, which will include the official addresses of the places of worship and the names of the priests. Another significant difference is that documents for registration are presented by a religious center and representations of a religious community are attached to these documents. According to the legislation, a religious community is created by at least 50 (fifty) citizens of the Republic of Azerbaijan who have reached the age of majority. Therefore, to register a religious community, first of all, a signed application by 50 (fifty) co-founders and a notarized application is required [6]. The submitted application is accompanied by a list of surnames: at least 50 (fifty) persons-founders, or their representatives (authorized) at the age of majority, including copies of documents confirming data on their citizenship, home address and date of birth, the basics of religious education, information about the date of creation of this community, the forms and methods of its activities, its traditions, attitudes towards family, marriage and education, as well as information about the restrictions on the rights of members of this community [2].

We consider it necessary to clarify the list of records needed for a religious group to be registered with the state.

First, only section 2.6.1 of the Regulations, which sets the list of documents necessary for the state registration of a religious community, provides copies of the founder's identity certificates.. We believe it is reasonable to include this requirement in clause 2.6.2, which creates a list of paperwork needed for religious institutions and centers of worship as well as institutions of higher learning to be registered with the state.

Secondly, religious communities can only be created by citizens of the Republic of Azerbaijan. According to Art. 1 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On the identity card of a citizen of the Republic of Azerbaijan", an identity card of a citizen of the Republic of Azerbaijan is a document proving the identity of a citizen of the Republic of Azerbaijan on the territory of the Republic of Azerbaijan [7]. Therefore, we consider appropriate the words "documents confirming data on their citizenship", enshrined in the fourth paragraph of Art. 12 of the Law "On Freedom of Religion" and the words "identity documents", enshrined in paragraph 7 of clause 2.6.1, should be replaced with the words "identity card".

Thirdly, despite the fact that both the Law and the Regulations provide for the submission of an application through authorized persons, they do not mention the requirement to provide a document confirming these powers. In the page And in Art. 5.3.3. The Law "On State Registration and the State Register of Legal Entities" notes that when an application is signed by an authorized person, it also contains information about the power of attorney, but the issue of presentation of documents by an authorized person is not regulated. Therefore, in our opinion, both the Law and the Regulations should contain a provision that, when an application is submitted by an authorized person, a document confirming these powers (a power of attorney certified by a notary) must be attached to it.

The Law states that the name of a religious organization must reflect its organizational and legal structure, the type of activities it engages in, and the faith to which its members belong. Religion-related organizations are not allowed to utilize the names of government entities or well-known Azerbaijanis in their titles. It is forbidden for a religious organization to conduct activities outside of its registered legal address, with the exception of a religious center or branch. The territory of location of a religious center (department) in

the Republic of Azerbaijan is not limited (Article 9-1 of the Law "On freedom of religion") [6].

Constitution of a religious group. Their charter serves a distinctive function among the documents needed for religious groups to be registered with the state. Religious organizations follow the law and recognized charters when conducting their business (regulations). The charter of a religious organization is adopted by its founders at a constituent assembly (Articles 7 and 11). A legal entity is often established and given a charter in accordance with civil law. The charter is a local legal act. It is characterized by such features as:

- normativity;
- consistency;
- the obligation of participants and members of the labor collective of a legal entity;
- written form;
- enforcement in case of violation by coercion [4, p. 56].

When multiple founders get together to form a legal entity, they come to an agreement and specify the legal entity's charter, the process for working together to form it, the requirements for transferring property to it, and the terms for taking part in its operations. The charter of a legal entity, approved by the founders, is the founding document of a legal entity. The charter defines the name of the legal entity, its location, the procedure for managing activities, as well as the procedure for its liquidation. The subject and objectives of an organization's activities are specified in its charter (Article 45.47 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan) [3].

At the constituent assembly, a religious organization's founders adopt the charter. The Law mandates that a religious organization's charter detail:

- Name, legal address, organization type, and religion of the religious body;
- goals and objectives of the religious organization, as well as the main forms of activity;
- the structure of the religious organization, the rules of administration, the governing bodies and the rules for their organization, as well as the powers of these bodies;
- conditions and procedure for accepting and withdrawing from the founders of a religious organization;
- sources of formation of the property of a religious organization;
- adoption of the charter and its amendment process;
- the process for a religious organization's liquidation and the utilization of its assets in the case of a liquidation (Article 11) [6].

As can be seen, despite the fact that religious organizations are a subspecies of non-profit legal entities, the law "On freedom of religion" does not provide for the requirements of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan to determine the subject and purpose of its activities. Therefore, it is considered appropriate to amend Article 11.2.2 of the Law as follows:

Subject, obligations, and primary activities of a religious organisation are listed in 11.2.2.

Religious organizations do not register documents describing their religious activity or addressing other internal conflicts with official agencies

Registration or refusal of registration. The religious organization must inform the registration body of any changes to the constituent documents or registration information within 20 days and within 10 days of any changes to the legal address.

The responsible department for the registration of religious organizations within 30 days checks the compliance of the application and other documents with the Constitution of the Republic of Azerbaijan, the Law "On Registration and State Register of Legal Entities" and other legislative acts of the Republic of Azerbaijan. This window can be extended for an additional 30 days if more research is required.

The following reasons are specified by law as grounds for state registration denial:

1) if a religious organization's objectives, or the core beliefs and tenets of the religious teachings it propagates, conflict with the Republic of Azerbaijan's Constitution and laws;

2) if the created body is not recognized as a religious organization;

3) if the presented charter (regulation) and other documents contradict the requirements of the legislation of the Republic of Azerbaijan or the information reflected in them is unreliable [6].

A religious organization must be informed when its application for state registration is denied, together with the legal standards that led to the refusal.

Other reasons are not grounds for denial in addition to those stipulated by Republic of Azerbaijan law for the registration of a religious community. The state registration authority issues a document to a religious organization that has passed state registration, confirming their state registration – a certificate of state registration [5].

Список використаної літератури:

1. Аллахвердиев С. С. Курс гражданского права Азербайджанской Республики. Том 1 (2-ое изд.). Баку : Дигеста, 2008, 944 с.
2. Административный Регламент «По принятию обращений и документов для государственной регистрации религиозных объединений» / Принят 2 апреля 2014 года [Электронный ресурс]. Ссылка: / <https://e-qanun.az/framework/27557>
3. Гражданский Кодекс Азербайджанской Республики (на азербайджанском языке) / Принят 28 декабря 1999 года. / e-qanun.az. Министерство Юстиции Азербайджанской Республики: Единая электронная база правовых актов [Электронный ресурс]. Ссылка: <https://www.e-qanun.az/framework/46944>
4. Долинская В. В. Источники гражданского права: учеб. пособие. В. В. Долинская ; МГИМО(У) МИД России, каф. междунар. частного и гражданского права. М. : МГИМО-Университет, 2005. 81 с.
5. Закон Азербайджанской Республики «О регистрации и государственном реестре юридических лиц» (на азербайджанском языке) / Принят 12 декабря 2003 года (№ 560-IQ): / e-qanun.az. Министерство Юстиции Азербайджанской Республики: Единая электронная база правовых актов [Электронный ресурс]. Ссылка: <https://e-qanun.az/framework/5403>
6. Закон Азербайджанской Республики «О свободе вероисповедания» // Принят 20 августа 1992 года e-qanun.az. Министерство Юстиции Азербайджанской Республики: Единая электронная база правовых актов [Электронный ресурс]. Ссылка: <https://e-qanun.az/framework/7649>
7. Закон Азербайджанской Республики «Об удостоверении личности гражданина Азербайджанской Республики» // Принято 14 июня 1994 года (№ 817) // e-qanun.az. Министерство Юстиции Азербайджанской Республики: Единая электронная база правовых актов [Электронный ресурс]. Ссылка: <https://e-qanun.az/framework/9009>
8. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учебное пособие / Козлова Н.В.; науч. ред.: Ем В. С. М.: Статут, 2003. 318 с.
9. Указ Президента Азербайджанской Республики «О применении Закона Азербайджанской Республики «О регистрации и государственном реестре юридических лиц» (на азербайджанском языке) // Принят 12 декабря 2003 года (№ 48): / e-qanun.az. Министерство Юстиции Азербайджанской Республики: Единая электронная база правовых актов [Электронный ресурс]. Ссылка: <https://e-qanun.az/framework/6011>

References:

1. Allahverdiev S. S. Kurs grazhdanskogo prava Azerbajdzhanskoj Respubliki [Civil law course of the Azerbaijan Republic]. Tom 1 (2-oe izd.). Baku : Digesta, 2008, 944 s. (in Russian)
2. Administrativnyj Reglament «Po prinyatiyu obrashchenij i dokumentov dlya gosudarstvennoj registracii religioznyh ob»edinenij» [Administrative Regulations «On the acceptance of applications and documents for state registration of religious associations»]. Prinyat 2 aprelya 2014 goda [Elektronnyj resurs]. <https://e-qanun.az/framework/27557> (in Russian)
3. Grazhdanskij Kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki (na azerbajdzhanskom yazyke) // Prinyat 28 dekabrya 1999 goda. [Civil Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani)]. e-qanun.az. Ministerstvo YUsticii Azerbajdzhanskoj Respubliki: Edinaya elektronnyaya baza pravovyh aktov [Elektronnyj resurs]. <https://www.e-qanun.az/framework/46944> (in Russian)
4. Dolinskaya V. V. Istochniki grazhdanskogo prava: ucheb. Posobie [Sources of civil law: textbook]. V. V. Dolinskaya; MGIMO(U) MID Rossii, kaf. mezhdunar. chastnogo i grazhdanskogo prava. M. : MGIMO-Universitet, 2005. 81 s. (in Russian)
5. Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki «O registracii i gosudarstvennom reestre yuridicheskix lic» (na azerbajdzhanskom yazyke) // Prinyat 12 dekabrya 2003 goda (№ 560-IQ): [Law of the Republic of Azerbaijan “On registration and state register of legal entities” (in Azerbaijani)] e-qanun.az. Ministerstvo YUsticii Azerbajdzhanskoj Respubliki: Edinaya elektronnyaya baza pravovyh aktov [Elektronnyj resurs]. <https://e-qanun.az/framework/5403> (in Russian)
6. Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki «O svobode veroispovedaniya» . Prinyat 20 avgusta 1992 goda [Law of the Republic of Azerbaijan «On freedom of religion» // Adopted on August 20, 1992. Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan: Unified electronic database of legal acts]. e-qanun.az. Ministerstvo YUsticii Azerbajdzhanskoj Respubliki: Edinaya elektronnyaya baza pravovyh aktov [Elektronnyj resurs]. <https://e-qanun.az/framework/7649> (in Russian)
7. Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki «Ob udostoverenii lichnosti grazhdanina Azerbajdzhanskoj Respubliki». Prinyato 14 iyunya 1994 goda (№ 817) [Law of the Republic of Azerbaijan «On the identity card of a citizen of the Republic of Azerbaijan». e-qanun.az. Ministerstvo YUsticii Azerbajdzhanskoj Respubliki: Edinaya elektronnyaya baza pravovyh aktov [Elektronnyj resurs]. Ssylka: <https://e-qanun.az/framework/9009> (in Russian)
8. Kozlova N. V. Ponyatie i sushchnost' yuridicheskogo lica. Ocherk istorii i teorii [The concept and essence of a legal entity. Essay on history and theory. Textbook]. Uchebnoe posobie / Kozlova N. V. ; Nauch. red.: Em V. S. M. : Statut, 2003. 318 s. (in Russian)
9. Ukaz Prezidenta Azerbajdzhanskoj Respubliki «O primenenii Zakona Azerbajdzhanskoj Respubliki «O registracii i gosudarstvennom reestre yuridicheskix lic» [Decree of the President of the Republic of Azerbaijan “On the application of the Law of the Republic of Azerbaijan “On registration and state register of legal entities”]. (na azerbajdzhanskom yazyke) // Prinyat 12 dekabrya 2003 goda (№ 48): / e-qanun.az. Ministerstvo YUsticii Azerbajdzhanskoj Respubliki: Edinaya elektronnyaya baza pravovyh aktov [Elektronnyj resurs]. Ssylka: <https://e-qanun.az/framework/6011> (in Russian)

Хабібова Самая Магеррам. Питання щодо реєстрації релігійних об'єднань в Азербайджанській Республіці

У статті розглядаються деякі питання державної реєстрації релігійних об'єднань в Азербайджанській Республіці. Релігійні організації, як і інші юридичні особи, нагадують, що лише після державної реєстрації вони набувають повноти прав та дієздатності. Тематика державної реєстрації релігійних об'єднань регулюється різними актами. Ці акти децю відрізняються один від одного щодо різних аспектів державної реєстрації релігійних груп. За результатами розгляду цих нормативно-правових документів виявлено розбіжності між ними та внесено пропозиції щодо внесення змін до законодавства для вирішення цих питань. Ці запити включають наступне: пропозицію до Закону Азербайджанської Республіки «Про державну реєстрацію та державний реєстр юридичних осіб» про те, що релігійні організації можуть здійснювати діяльність лише після проходження державної реєстрації, щодо регламентації документів для звернення до держ. реєстрації релігійних організацій лише на підставі Закону «Про свободу віросповідання» та у зв'язку з цим передбачається внесення відповідних змін до Закону «Про реєстрацію та державний реєстр юридичних осіб», щодо внесення змін до Закон «Про свободу віросповідання» у зв'язку з вимогою Цивільного кодексу Азербайджанської Республіки визначати предмет і мету діяльності релігійної організації тощо. З метою кращого приведення їх у відповідність із вимогами Цивільного кодексу Азербайджанської Республіки та Закону «Про свободу віросповідання» були внесені деякі пропозиції до Адміністративного регламенту «Про прийняття заяв і документів для державної реєстрації релігійних організацій». Асоціації», що було підтверджено рішенням Державного комітету Азербайджанської Республіки по роботі з релігійними організаціями від 2 квітня 2014 року.

Ключові слова: юридична особа, релігійні організації, реєстрація, закон, статут, положення.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.7>

О. Ю. Дрозд

<https://orcid.org/0000-0002-4514-6594>

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри поліцейського права
Національної академії внутрішніх справ

С. М. Козін

<https://orcid.org/0000-0001-7640-4579>

доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБ'ЄКТУ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Актуальність статті полягає в тому, що у складі суспільних відносин земельні правовідносини займають особливе місце, що пов'язано передусім з унікальними властивостями об'єкта їх регулювання – землі. Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що земельними відносинами слід вважати врегульовані нормами земельного права та іншими суміжними з ними галузями права суспільні відносини, що виникають з приводу володіння, користування, розпорядження, управління, раціонального використання та охорони землі як основного національного багатства, найважливішої складової природного середовища, особливого природного ресурсу та засобу виробництва в різних галузях господарювання. У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, надано характеристику об'єкту земельних правовідносин. Запропоновано авторське визначення поняття «земля» та «земельна ділянка». Констатовано, що ключовим об'єктом земельних правовідносин є земля, однак при цьому акцентовано увагу, що Земельний кодекс України конкретизує поняття землі як об'єкта земельних правовідносин, поділяючи його на три складові: 1) землі в межах території України; 2) земельні ділянки; 3) права на землі та земельні ділянки, в тому числі на земельні частки (паї). Зроблено висновок, що земля як об'єкт земельних правовідносин, характеризується низкою ознак, специфіка яких й зумовлює особливий зміст правового регулювання відносин. Узагальнення наукових підходів до визначення таких ознак дає нам можливість сформулювати власну точку зору. Отже, земля у даному контексті характеризується тим, що вона: а) є невід'ємною частиною навколишнього природного середовища; б) територіально-просторова основа ландшафту; в) характеризується особливим ґрунтовим покривом; г) є основою для розміщення рослинності, водних об'єктів, корисних копалин, інших ресурсів і природних елементів. Звісно, наведеному переліком не вичерпується вся різноманітність ознак землі як об'єкта земельних правовідносин, однак саме визначені нами фізичні та біологічні ознаки є основою для виокремлення всіх інших властивостей та характерних рис землі. Під земельною ділянкою пропонуємо розуміти частину земної поверхні, яка характеризується чітко визначеними в земельно-правових документах просторовими межами (в горизонтальному та вертикальному напрямках), місцем розташування, фіксованою площею, а також порядком й умовами використання залежно від її цільового призначення, категорії та форми власності.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, право на землі, земельні правовідносини, об'єкт правовідносин.

Постановка проблеми. У складі суспільних відносин земельні правовідносини займають особливе місце, що пов'язано передусім з унікальними властивостями об'єкта їх регулювання – землі. Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що земельними відносинами слід вважати врегульовані нормами земельного права та іншими суміжними з ними галузями права суспільні відносини, що виникають з приводу володіння, користування, розпоряджання, управління, раціонального використання та охорони землі як основного національного багатства, найважливішої складової природного середовища, особливого природного ресурсу та засобу виробництва в різних галузях господарювання.

Стан дослідження. Загальнотеоретичним питанням щодо земельних правовідносин приділялась увага у наукових працях: А.П. Гетьмана, І.П. Голосніченка, С.Т. Гончарука, В.Л. Грохольського, І.І. Каракаша, С.В. Ківалова, Е.М. Кісілюка, В.І. Курила, Л.В. Ковалюка, Д.М. Лук'янця, А.М. Мірошніченка, А.І. Миколенка, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, В.В. Орехова, О.І. Остапенка, О.О. Погрібного, В.І. Ремнева, В.Д. Суцєнка, В.Я. Тація, Н.І. Титової, В.К. Шкарупі, М.В. Шульги та інших. Разом із тим, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження присвячені об'єкту земельних правовідносин.

Саме тому метою статті є: надати характеристику об'єкту земельних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. У загальній теорії права об'єкт правовідносин розуміється як предмет, на який спрямована діяльність суб'єктів правовідносин, що здійснюється в процесі реалізації ними своїх юридичних прав і обов'язків [1, с. 68]. У структурі земельних правовідносин таким об'єктом виступає земля. У свою чергу, частина 3 ст. 2 ЗК України конкретизує поняття землі як об'єкта земельних правовідносин, поділяючи його на три складові: 1) землі в межах території України; 2) земельні ділянки; 3) права на землі та земельні ділянки, в тому числі на земельні частки (паї).

1) *Землі в межах території України.* На сьогодні вчені неоднозначно трактують поділ законодавцем землі як об'єкта земельних відносин. Це пов'язано, передусім, із ототожненням об'єкта земельних відносин й об'єкта права власності на землю. Ми не будемо заглиблюватись у наукову дискусію з цього питання, оскільки це виходить за рамки предмета нашого

дослідження, а лише зазначимо, що в земельному законодавстві земля, як об'єкт правового регулювання, розглядається відразу в кількох значеннях: і як об'єкт земельних правовідносин, і як об'єкт права власності. Більше того, в науковій літературі можна знайти й безліч інших підходів до розуміння сутності землі. Найбільш поширеними є такі: 1) «земна куля», «поверхневий шар земної кулі», «частина земної кори, розташованої над надрами», «місце проживання всього людства» [2, с. 11], 2) «об'єкт природи», «об'єкт права власності», «об'єкт господарювання» [3, с. 61], 3) «частина навколишнього природного середовища», «головний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві» [4, с. 17–81], 4) «просторовий базис» [5, с. 106], 5) «основа ландшафту» [6], тощо. Наведені підходи досить яскраво свідчать про багатофункціональність і поліаспектність такої категорії, як земля, що, у свою чергу, породжує різноманітність підходів до її трактування в законодавстві та в науковій літературі.

Переходячи до аналізу запропонованих дефініцій, передусім, зазначимо, що чинний ЗК України не містить визначення категорії «земля», що, на нашу думку, є одним із основних його недоліків і породжує численні труднощі під час застосування його норм на практиці. Натомість зміст аналізованого поняття розкривається в Законі України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. Цей акт визначає землю як поверхню суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднанні та функціонують разом із нею [7; 8, с. 2]. Більш змістовними є визначення, запропоновані в юридичній літературі, хоча й вони не позбавлені певної односторонності, пов'язаної, передусім, із наданням переваги тим чи іншим функціональним властивостям землі. Так, наприклад, М.В. Шульга акцентує увагу, переважно, на екологічній та економічній функції землі, визначаючи її як «найважливішу складову частину навколишнього природного середовища, що є частиною поверхні земної кори, яка є просторовою основою ландшафту, розташовану над надрами, що використовується як засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві, або як місце розташування різноманітних об'єктів» [9, с. 95]. В.І. Андрейцев у своєму визначенні розкриває екологічну та політичну функцію землі: «земля – це територіально-просторова частина довкілля в межах території України, як матеріальна основа її суверенітету та національної безпеки, що характеризується

особливістю її природної структури – ґрунтовим покривом, розміщенням і поширенням рослинності, водними об'єктами, корисними копалинами та іншими ресурсами» [10, с. 46].

Найбільш повним, на нашу думку, є визначення, запропоноване В.В. Носіком, у якому розкривається економічна, екологічна та соціальна функції землі. Зокрема, під «землею в юридичному значенні» автор розуміє розташований над надрами, територіально обмежений кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий шар земної кори, який є основою ландшафту та просторовим базисом для гармонійного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно-заповідного фонду з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, належить народу на праві абсолютної власності, та складає частину національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави» [11, с. 496].

Також деякі науковці наголошують на необхідності розмежування в земельному праві таких понять, як «земля» та «землі», наголошуючи на тому, що їх економічна, екологічна та юридична сутність є різною [12, с. 49]. Зокрема, такий підхід обґрунтовують Л.В. Лейба та Н. І. Титова. Остання, наприклад, пропонує взагалі відмовитись від використання в земельному праві такого поняття, як «земля», яка є майновим цивільно-правовим об'єктом, частиною матеріального світу, що являє собою відокремлену від природного середовища працею людини частину (масу) речовини, поміщену в якусь місткість (вагони, контейнери, мішки, пакети тощо). Натомість вона пропонує використовувати термін «землі», під яким розуміти природний компонент, не вилучений з довкілля, а органічно в нього вплетений, взаємодіючий з водами, лісами, атмосферним повітрям й іншими природними ресурсами [13, с. 12]. На нашу думку, розмежування зазначених понять має певне теоретичне значення, однак використання такого підходу в практичній діяльності може обумовити плутанину, непорозуміння та виникнення суперечностей. Тим більше, що Основний Закон України оперує єдиним терміном «земля», яка, як видно зі змісту ст. 13, органічно поєднується з іншими природними об'єктами довкілля.

В юридичній літературі можна також зустріти й інші підходи до розуміння сутності «землі», однак у рамках проведеного дослідження здійснити їх всебічний розгляд об'єктивно немож-

ливо. Водночас, аналіз усіх запропонованих поглядів дає підстави зробити висновок про те, що в їх основі лежить поліаспектність і багатофункціональність землі як об'єкта правового регулювання. Земля – багатофункціональна правова категорія, яка у взаємовідносинах з людиною може виконувати безліч функцій. О.Г. Бондар і Л.В. Лейба до них відносять екологічну, соціальну, економічну та політичну функції [12, с. 49]. На нашу думку, окрім зазначених, земля також виконує юридичну функцію. При цьому екологічна функція проявляється в тому, що земля є найважливішою складовою частиною навколишнього природного середовища необхідного для існування людини; соціальна – що земля є просторовою базою для проживання населення та розташування різноманітних об'єктів; економічна – що земля є засобом виробництва в різних галузях господарювання; політична – що земля є просторовою межею державної влади та матеріальною основою її суверенітету; юридична – що земля є об'єктом правовідносин. Саме завдяки своєму багатофункціональному призначенню, правове регулювання відносин, що виникають у процесі реалізації зазначених функцій, здійснюється різними галузями права, в тому числі й адміністративним. Це ще раз підтверджує висловлену нами тезу про те, що земельні правовідносини вимагають комплексного правового регулювання. Хоча викладене зовсім не применшує ролі земельного права – єдиної галузі права, яка об'єднує всі суспільні відносини, що виникають із приводу землі, та регулює їх в єдності та взаємозв'язку.

Таким чином, ми можемо сформулювати таке її визначення: «земля – це невід'ємна частина навколишнього природного середовища, територіально-просторова основа ландшафту, що характеризується розміщенням на ній ґрунтовим покривом, рослинністю, водними об'єктами, корисними копалинами, іншими ресурсами та природними елементами, та є найважливішою складовою природного середовища необхідного для існування людини, просторовою межею державної влади, матеріальною основою її суверенітету, засобом виробництва в різних галузях господарювання, місцем проживання населення, розташування різноманітних об'єктів та з приводу якої виникають земельні правовідносини». Запропоноване визначення, на нашу думку, максимально повно відображає всі ознаки та функціональні властивості землі як об'єкта правового регулювання, а тому

потребує законодавчого закріплення в Земельному кодексі України.

2) *Земельні ділянки*. Земельна ділянка – друга складова об'єкта земельних відносин, визначення якої, на відміну від визначення «землі», закріплено законодавчо. Зокрема, ЗК України під «земельною ділянкою» розуміє частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Однак не всі науковці погоджуються із запропонованим у законодавстві визначенням, вважаючи його дещо неповним. Так, наприклад, М.В. Шульга визначає земельну ділянку як частину поверхні земного ґрунту, яка є основою ландшафту, має фіксовану площу, межі та місцезнаходження, а також характеризується певним якісним станом і притаманним їй правовим статусом [14, с. 29]. Дещо схожі визначення пропонують закріпити у ЗК України Н.В. Ільницька та В.К. Гуревський. Перша вважає, що земельну ділянку необхідно визначати як частину земель, яка, як безпосередній об'єкт земельних прав, відносин, має фіксовану площу, межі, місце розташування, характеризується якісним станом, що відповідає її цільовому призначенню та притаманним їй правовим режимом [15, с. 8]; а другий – як обміряну частину земної поверхні, яка має бути зафіксована в державному кадастрі і яка характеризується притаманним їй правовим режимом використання, є визначальним виміром при застосуванні права приватної власності [16, с. 110]. Аналіз наведених підходів дає підстави стверджувати, що нічого нового в розуміння сутності такої категорії, як «земельна ділянка», вони не вносять, а тому замінювати ними законодавче визначення не доцільно.

Більш обґрунтованим видається визначення, сформульоване В.І. Андрейцевим. На його думку, під земельною ділянкою необхідно розуміти територіально-просторову, індивідуально-визначену та юридично відособлену поверхневу частину (включаючи ґрунтовий покрив) відповідної категорії земель, межі якої встановлені на місцевості та зафіксовані в земельно-правових документах, які посвідчують її приналежність на підставі відповідного юридичного титулу власникам чи користувачам для цільового використання в якості операційної бази, засобу, умови та джерела життєдіяльності та задоволення матеріальних, соціальних, екологічних, духовних й інших потреб та інтересів особи [17, с. 16–17]. Однак і це визначення не може бути закріплене в ЗК України через

перевантаженість зайвими та не суттєвими елементами.

На нашу думку, для того, щоб сформулювати максимально повне та водночас лаконічне визначення земельної ділянки, потрібно, передусім, чітко визначити її ознаки та характерні особливості як об'єкта правового регулювання. Відразу ж зауважимо, що аналіз законодавчого визначення, а також узагальнення наведених у літературі підходів дає нам підстави виділити наступні ознаки земельної ділянки: 1) земельна ділянка є частиною земної поверхні. Це означає, що вона є невід'ємною частиною навколишнього природного середовища, основою ландшафту та характеризується розміщенням на ній ґрунтовим покривом, рослинністю, водними об'єктами, корисними копалинами, іншими ресурсами та природними елементами; 2) земельна ділянка має чітко визначені просторові межі, які обмежуються законодавцем у двох напрямках: горизонтальному (частина земної поверхні) та вертикальному (на висоту та глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих й інших будівель і споруд); 3) земельна ділянка має фіксовану площу та чітко визначене місце розташування; 4) земельна ділянка – це юридично відособлена частина земної поверхні, тобто віддалена від інших частин за допомогою документальної фіксації в земельно-правових документах. Це потрібно, передусім, для ідентифікації ділянки та її виокремлення зі складу інших земель. Таким чином, існування будь-якої земельної ділянки в «юридичній природі» пов'язано з її реєстрацією у відповідних органах і визначенням її меж у відповідних документах; 5) земельна ділянка має чітко визначений правовий режим використання, тобто встановлений правовими нормами порядок та умови використання земельних ділянок залежно від їх цільового призначення, категорії та форми власності.

3) *Права на землі та земельні ділянки, в тому числі на земельні частки (паї)*. Право на землю реалізується шляхом закріплення в чинному ЗК України відповідних положень щодо права власності на землю та право користування землею. Так, згідно зі ст. 79 ЗК України «Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (ґрунтовий), шар, а також на водні об'єкти, ліси та багаторічні насадження, які на ній знаходяться». У свою чергу, право користування землею врегульовується в законодавстві шляхом закріплення правових норм щодо права постійного користування та права оренди

земельної ділянки. Відповідно до положень ст. 92 ЗК України, «право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння та користування земельною ділянкою, яка перебуває в державній чи комунальній власності, без встановлення строку». Що стосується права оренди земельної ділянки, то згідно зі ст. 93 ЗК України, це засноване на договорі строкове платне володіння та користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності. Право на земельну частку (пай) – особливий об'єкт земельних відносин, який виник у зв'язку з паюванням земель недержавних сільськогосподарських колективних підприємств, сільськогосподарських кооперативів у процесі здійснення земельної реформи.

Висновок. Таким чином, земля як об'єкт земельних правовідносин, характеризується низкою ознак, специфіка яких й зумовлює особливий зміст правового регулювання відносин. Узагальнення наукових підходів до визначення таких ознак дає нам можливість сформулювати власну точку зору. Отже, на нашу думку, земля у даному контексті характеризується тим, що вона: а) є невід'ємною частиною навколишнього природного середовища; б) територіально-просторова основа ландшафту; в) характеризується особливим ґрунтовим покривом; г) є основою для розміщення рослинності, водних об'єктів, корисних копалин, інших ресурсів і природних елементів. Звісно, наведеним переліком не вичерпується вся різноманітність ознак землі як об'єкта земельних правовідносин, однак саме визначені нами фізичні та біологічні ознаки є основою для виокремлення всіх інших властивостей та характерних рис землі.

В свою чергу під земельною ділянкою пропонуємо розуміти частину земної поверхні, яка характеризується чітко визначеними в земельно-правових документах просторовими межами (в горизонтальному та вертикальному напрямках), місцем розташування, фіксованою площею, а також порядком й умовами використання залежно від її цільового призначення, категорії та форми власності. На нашу думку, запропоноване визначення є найбільш лаконічним і максимально повно відображає ознаки земельної ділянки як об'єкта правового регулювання. У зв'язку з цим пропонуємо закріпити його в Земельному кодексі України.

Список використаної літератури:

1. Дудин А. П. Объект правоотношения (вопросы теории). Саратов : Сарат. ун-т, 1980. 80 с.
2. Чубуков Г. В. Земельная недвижимость : сделка, правовое регулирование : [учеб. пособ.] / Г. В. Чубуков, А. А. Погребной. М. : ИЗП, 1997. 124 с.
3. Забелышенский А. А. Концептуальные основы земельного права и его преподавание / А. А. Забелышенский. *Вестник МГУ. Серия 11. Право*. 1994. № 2. С. 61–63.
4. Титова Н. И. Продовольственная проблема : земля, труд (правовые аспекты). Львов : Выща шк. изд-во при Львов. ун-те, 1989. 183 с.
5. Петров В. В. Экологическое право России : [учебник для юрид. вузов]. М. : БЕК, 2015. 556 с.
6. Забелышенский А. А. Правовое обеспечение ландшафтного подхода к организации использования земель. *Развитие правового регулирования природоохранных и сельскохозяйственных отношений*. Свердловск, 1998. С. 46–56.
7. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
8. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки : сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Х., 2002. 243 с.
9. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков : Консум, 2008. 224 с.
10. Андрейцев В. И. Земельная реформа : Приватизация. Экология. Право. К. : УЭАН, 1997. 292 с.
11. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : [монографія]. К. : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
12. Лейба Л. В. Правове регулювання вирішення земельних спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2005. 189 с.
13. Титова Н. І. Землі сільськогосподарського призначення : поняття, особливості, склад (правові аспекти). *Землі сільськогосподарського призначення : право громадян України* : [наук.-навч. посіб.] / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. І. Титової. Львів, 2015. С. 9–28.
14. Шульга М. В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 1998. 397 с.
15. Ільницька Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення : правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 "Земельне право ; аграрне право ; екологічне право ; природоресурсне право". К., 2001. 21 с.
16. Гуревський В. К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення. *Землі сільськогосподарського призначення : Права громадян* : [наук.-навч. посіб.] / за ред. Н. І. Титової. Львів, 2005. 134 с.

17. Андрейцев В.І. Об'єкти земельних правовідносин за новим Земельним кодексом України.

Законодавство України: Науково-практичні коментарі. К., 2002. № 2. С. 3–19.

Drozd O. Yu., Kozin S. M. To the characteristics of the object of land legal relations

The relevance of the article lies in the fact that in the composition of social relations, land legal relations occupy a special place, which is primarily connected with the unique properties of the object of their regulation – land. The analysis of the scientific literature makes it possible to assert that land relations should be considered social relations regulated by the norms of land law and other related branches of law arising from the ownership, use, disposal, management, rational use and protection of land as the main national wealth, the most important component natural environment, a special natural resource and a means of production in various economic sectors. In the article, on the basis of analysis of scientific views of scientists and norms of the current legislation of Ukraine, the characteristics of the object of land legal relations are given. Author's definition of the concept of "land" and "land" is given. It is stated that the land is the key object of land legal relations, but it emphasizes the fact that the Land Code of Ukraine specifies the concept of land as an object of land legal relations, dividing it into three components: 1) land within the territory of Ukraine; 2) land; 3) rights to land and land, including land shares. It was concluded that land as an object of land legal relations is characterized by a number of features, the specificity of which determines the special content of legal regulation of relations. The generalization of scientific approaches to the definition of such signs gives us the opportunity to formulate our own point of view. Therefore, land in this context is characterized by the fact that it: a) is an integral part of the surrounding natural environment; b) territorial and spatial basis of the landscape; c) is characterized by a special soil cover; d) is the basis for placing vegetation, water bodies, minerals, other resources and natural elements. Of course, the given list does not exhaust the entire variety of features of the land as an object of land legal relations, however, the physical and biological features we defined are the basis for distinguishing all other properties and characteristic features of the land. We propose to understand a land plot as a part of the earth's surface, which is characterized by spatial boundaries clearly defined in land legal documents (in horizontal and vertical directions), location, fixed area, as well as the order and conditions of use depending on its purpose, category and form of ownership.

Key words: land, land, right to land, land legal relations, object of legal relations.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2:(331.102.24:070+174:070)(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.8>

Н. Г. Опара

аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

НОРМАТИВНА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТА

У статті дається характеристика нормативної основи професійної діяльності журналіста з урахуванням положень Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX, а також змін, внесених цим Законом до актів чинного законодавства.

Зазначено, що нормативну основу професійної діяльності журналіста складають Конституція України, міжнародно-правові акти, якими проголошуються такі основні права людини, як право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, закріплюються гарантії їх здійснення та можливі випадки обмеження цих прав через те, що їх користування накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність.

Важливою складовою нормативної основи професійної журналістської діяльності є Закон України «Про медіа» та інші закони України: «Про інформацію», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про доступ до публічної інформації», «Про суспільні медіа України», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» тощо.

Встановлено, що кількість законів України, нормами яких здійснюється правова регламентація професійної діяльності журналіста, зменшилася через визнання такими, що втратили чинність, окремих із них у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про медіа».

Аналізуються зміни, внесені зазначеним Законом до актів чинного законодавства України, спрямовані на його вдосконалення, приведення у відповідність до європейських стандартів, насамперед стандартів ЄС. Ці зміни стосуються, зокрема, визначення поняття журналіста, його статусу, акредитації, прав і обов'язків, організації соціального захисту та особливостей трудових відносин.

До нормативної основи професійної діяльності журналіста віднесено також акти про морально-етичні засади такої діяльності, закріплені, зокрема, в Декларації принципів поведінки журналіста, Кодексі етики українського журналіста.

Ключові слова: журналіст, професійна діяльність журналіста, Конституція України, міжнародно-правові акти, закони України, акти про журналістську етику.

Постановка проблеми. У цей час теоретичні та практичні проблеми правової регламентації професійної діяльності журналіста набули особливого значення у зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX [1], який набрав чинності 31 березня 2023 року, крім випадків, передбачених розділом X «Прикінцеві та перехідні положення» цього Закону. Законом України «Про медіа»

визнано такими, що втратили чинність низку законів, а також внесено зміни до актів чинного законодавства, що регламентують професійну діяльність журналіста. У зв'язку з цим потребують спеціального аналізу зміни, що відбулися в її правовому регулюванні. Актуальним залишається питання про вдосконалення чинного законодавства України в цій сфері з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремі аспекти правової регламентації професійної діяльності журналістів досліджуються, зокрема, у працях Н.М. Камінської, О.О. Довганя [2; 3; 4], О.М. Макєєвої [5], Ю.В. Полякової, М.М. Олашин [6], О.В. Острогляда [7] та ін. Актуальним напрямом досліджень у цій сфері є питання дотримання журналістської етики [8]. Ще одним напрямом досліджень у цій сфері є питання протидії перешкоджанням законній діяльності журналіста [9] і відповідальності за кримінальні правопорушення [10; 11; 12] та ін. Водночас нормативна основа професійної журналістської діяльності у цей час потребує спеціального комплексного дослідження на підставі оновленого законодавства в цій сфері.

Метою статті є характеристика нормативної основи професійної діяльності журналіста з урахуванням положень Закону України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX, а також змін, внесених цим Законом до актів чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативне регулювання професійної журналістської діяльності ґрунтується, насамперед, на положеннях Конституції України [13]. Відповідно до частини першої ст. 34 кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. У частині другій цієї статті закріплене право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Частиною третьою передбачені випадки обмеження здійснення цих прав.

Згідно з частиною третьою ст. 15 Конституції України цензура заборонена.

Складовою нормативної основи професійної журналістської діяльності є міжнародно-правові акти, зокрема, акти ООН, Ради Європи, Європейського Союзу. Відповідно до ст. 19 Загальної декларації прав людини [14] кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

У частині першій ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [15] закріплене право кожної людини безперешкодно дотримуватися своїх поглядів. Відповідно до частини другої цієї статті кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це

право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

Водночас користування зазначеними правами, як зазначається в частині третій цієї статті, накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

У ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16] закріплені норми про свободу вираження поглядів. Згідно з частиною першою цієї статті кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

У частині другій цієї статті закріплюються виняткові випадки обмеження зазначених прав. Ідеться про те, що здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

У ст. 11 Хартії основних прав Європейського Союзу проголошені свобода вираження поглядів та свобода інформації. Відповідно до частини першої цієї статті кожна людина має право на вираження своїх поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, отримувати та розповсюджувати інформацію та ідеї без будь-якого втручання державних органів та незалежно від державних кордонів. У частині другій зазначається про те, що дотримуються свобода та плюралізм засобів масової інформації.

Таким чином, до нормативної основи професійної діяльності журналіста належать, насамперед, положення Конституції України, а також

міжнародно-правових актів, що стосуються певних основних прав і свобод людини, гарантій їх здійснення та можливих випадків обмеження цих прав.

У літературі також підкреслюється значення декларацій та рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи у міжнародно-правовому регулюванні суспільних відносин у сфері професійної діяльності журналістів [4]. Ідеться, зокрема, про Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи № 1239 «Свобода вираження поглядів та переконань і функціонування парламентської демократії в Україні» від 25 січня 2001 року, Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи № 1636 «Показники демократії в медіа» (2008), Декларацію Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістів в умовах конфліктів і тиску» від 3 травня 1996 року, Декларацію Комітету міністрів «Щодо захисту та сприяння розслідувальній журналістиці», ухвалену 26 вересня 2007 року.

До зазначених актів слід додати Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи № R (96)4 «Про захист журналістів в умовах конфліктів і тиску» від 3 травня 1996 року, Рекомендацію Парламентської асамблеї Ради Європи № 1706 «ЗМІ і тероризм» (2005), Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи № 1438 «Свобода преси і умови роботи журналістів у зонах конфліктів» (2005), Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Про захист свободи вираження поглядів та інформації в кризові часи», ухвалені Комітетом міністрів 26 вересня 2007 року, Декларацію Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістики і безпеку журналістів та інших медіа учасників» від 30 квітня 2014 року, Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи №2035 «Захист безпеки журналістів та свобода медіа в Європі» (2015), Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи «Щодо захисту журналістики й безпеки журналістів та інших медіа учасників», ухвалену 13 квітня 2016 року, та ін. Положення цих актів зберігають свою актуальність і мають особливе значення в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти нашої країни.

Важливою складовою нормативної основи професійної журналістської діяльності є закони України, серед яких слід назвати передусім Закон України «Про інформацію» [17]. Статтею 24 Закону передбачені заборона цензури та заборона втручання в професійну діяльність журналістів і суб'єкта у сфері медіа

інформації. У частині першій цієї статті йдеться про заборону цензури, що визначається як «будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, суб'єкта у сфері медіа, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації».

У частині другій ст. 24 закріплені важливі положення про заборону втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, а також мета такого втручання.

Законами України передбачена відповідальність за умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів та/або переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, про що зазначається в частині третій цієї статті.

Стаття 25 Закону України «Про інформацію» іменується «Гарантії діяльності суб'єктів у сфері медіа та журналістів», хоча фактично у частинах першій-шостій зазначеної статті закріплені конкретні права журналіста: право здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом; право безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, та бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством; право не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дозволяє встановити джерела інформації, крім випадків, коли його зобов'язано до цього рішенням суду на основі закону та ін.

У редакції Закону України «Про медіа» викладено ст. 26 «Акредитація журналістів» Закону України «Про інформацію». Акредитація журналістів здійснюється суб'єктом владних повноважень з метою створення сприятливих умов для професійної журналістської діяльності. Потрібно відзначити, що у частині першій цієї статті нині йдеться про можливість акредитації тільки журналістів. Із частини першої виключено працівників засобів масової інформації, про які згадувалося у попередній редакції цієї частини статті. Водночас зазначені працівники не втратили права на акредитацію, оскільки частиною десятою нинішньої редакції ст. 26 встановлено, що передбачений цією статтею порядок акредитації журналістів поширюється також на «інших працівників

суб'єктів у сфері медіа, які професійно збирають, одержують, створюють, редагують, поширюють і займаються підготовкою інформації для медіа». Отже, коло працівників суб'єктів у сфері медіа конкретизовано порівняно з попередньою редакцією частини десятої ст. 26 Закону.

В абзаці третьому частини другої ст. 26 Закону України «Про інформацію» порівняно з попередньою редакцією розширено перелік відомостей, які мають бути зазначені в поданні суб'єкта у сфері медіа про акредитацію журналіста. Необхідно зазначити ще вид медіа, його ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа. Тобто подання про акредитацію журналіста подається офіційно зареєстрованим суб'єктом у сфері медіа певного виду, передбаченого частиною першою ст. 13 Закону України «Про медіа».

Частиною шостою ст. 26 Закону встановлений обов'язок журналіста дотримуватися встановлених суб'єктом владних повноважень правил внутрішнього трудового розпорядку, не перешкоджати діяльності його службових і посадових осіб. У новій редакції із цієї норми виключено «працівника засобу масової інформації», що можна розглядати як прогалину у зазначеній статті, оскільки в частині десятій зазначається тільки про поширення на інших працівників суб'єктів у сфері медіа, які професійно збирають, одержують, створюють, редагують, поширюють і займаються підготовкою інформації для медіа, передбаченого цією статтею порядку акредитації журналістів.

У Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [18] закріплені спеціальні норми про поняття і статус журналіста, його права та обов'язки, деякі інші аспекти професійної журналістської діяльності, включаючи організацію соціального захисту журналістів та особливості трудових відносин.

До прийняття Закону України «Про медіа» поняття журналіста визначалося в низці законодавчих актів. Найбільш широким можна було вважати визначення цього поняття у попередній редакції абзацу десятого частини першої ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». У низці спеціальних законів, а саме «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» закріплювалися відповідно поняття журналіста редакції друкованого засобу масової інформації, телерадіожурналіста і журналіста інформаційного агентства.

Зазначені вище три закони, в яких закріплювалися ці поняття, підпунктами 1, 2, 3 п. 32 розділу Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про медіа» визнано такими, що втратили чинність з 31 березня 2022 року.

Відповідно до абзацу десятого частини першої ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» «журналіст – творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа. Статус журналіста підтверджується документом, виданим суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів. Документ, що підтверджує статус журналіста, має містити найменування та вид медіа, його ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або найменування професійної чи творчої спілки, фото, прізвище, ім'я та по-батькові журналіста, номер документа, дату видачі і строк його дії, підпис особи, яка видала документи».

Таким чином, на сьогодні поняття журналіста на законодавчому рівні закріплене тільки в абзаці десятому частини першої (в редакції Закону України «Про медіа) ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». Зазначене поняття слід вважати універсальним, яке не має жодних різновидів.

Потрібно також враховувати визначення поняття професійної діяльності журналіста, закріплене в примітці ст. 345¹ «Погроза або насильство щодо журналіста» Кримінального кодексу України [19]. У примітці зазначається, що під професійною діяльністю журналіста у цій статті та статтях 171, 347¹, 348¹ цього Кодексу слід розуміти систематичну діяльність особи, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет. Статус журналіста або його належність до засобу масової інформації підтверджується редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом, виданим засобом масової інформації, його редакцією або професійною чи творчою спілкою журналістів. Варто звернути увагу на те, що у розділі Х «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про медіа» відсутні норми про внесення змін до Кримінального кодексу України.

За новою редакцією абзацу десятого частини першої ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» статус журналіста матимуть тільки працівники офіційно зареєстрованих суб'єктів у сфері медіа. У виданому журналісту документі має бути зазначено найменування та вид медіа, його ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа. Також, як і раніше, статус журналіста мають ті особи, які отримали відповідний документ професійної чи творчої спілки журналістів. У документі, виданому суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спілкою журналістів, обов'язково мають міститися відомості, зазначені в абзаці десятому частини першої ст. 1 Закону. Такий документ має містити підпис особи, яка видала документ.

Оскільки журналіст є творчим працівником суб'єкта у сфері медіа, то він має статус найманого працівника, на якого повністю поширюється трудове законодавство України. Журналіст здійснює професійну діяльність як сторона трудових відносин із суб'єктом у сфері медіа, про що свідчать назва і зміст розділу IV «Організація соціального захисту журналістів та особливості трудових відносин» Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». Закріплення в цьому Законі особливостей трудових відносин за участю журналіста є проявом диференціації правового регулювання цих відносин. Ідеться про особливості регулювання охорони праці, тривалості щорічної відпустки, заробітної плати, порядку відрядження журналістів у місця надзвичайних подій та умов їх діяльності в цих відрядженнях. Підставами такої диференціації є специфічні риси та умови журналістської діяльності, передбачені ст. 12 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста».

Водночас трудовий статус журналіста як найманого працівника за Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» доповнюється окремими елементами статусу державного службовця, про що свідчать положення частини третьої ст. 12 цього Закону, якою передбачено зарахування до стажу державної служби стажу роботи журналіста у державних та комунальних суб'єктах у сфері медіа, і, навпаки, стажу державної служби до стажу роботи журналіста у державному або кому-

нальному суб'єкті у сфері медіа. Слід відзначити і передбачене частиною шостою ст. 14 Закону прирівняння розміру заробітної плати журналіста.

Законом України «Про медіа» розділ IV Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» доповнено окремою статтею 11¹ «Права та обов'язки журналіста». Спеціальні норми про обов'язки журналіста до внесення зазначених змін не були закріплені у зазначеному Законі. Відсутні вони й в Законі України «Про інформацію». У частині сьомій ст. 25 Закону України «Про інформацію» зазначається про поширення прав та обов'язків журналіста, працівника суб'єкта у сфері медіа, визначених цим Законом, на зарубіжних журналістів, працівників зарубіжних суб'єктів у сфері медіа, хоча самі обов'язки цією статтею не передбачені.

Водночас з доповненням розділу IV Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» окремою статтею 11¹ «Права та обов'язки журналіста» відбулося певне дублювання його прав у нормах зазначеного Закону та Закону України «Про інформацію». Права журналіста закріплені у ст. 25 Закону України «Про інформацію», хоча стаття називається «Гарантії діяльності медіа та журналістів». Фактично ж про гарантії діяльності журналістів ідеться у ст. 24 зазначеного Закону, хоча в назві цієї статті це не відображується.

До інших законів України про професійну журналістську діяльність слід віднести закони України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про доступ до публічної інформації», «Про суспільні медіа України», «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» та ін.

Виходять за межі правової регламентації професійної діяльності журналіста, але є складовою її нормативної основи, норми про морально-етичні засади такої діяльності. Ці норми закріплені в Кодексі етики українського журналіста, затвердженого 12 грудня 2013 року на пленумі Національної спілки журналістів України. Морально-етичні норми Кодексу є тими орієнтирами, яких журналіст

має дотримуватися при здійсненні своєї професійної діяльності. Усі 19 статей Кодексу ґрунтуються на основних правах і свободах людини, проголошених у Загальній декларації прав людини, Всесвітній Хартії свободи преси ООН, інших міжнародно-правових актах про права людини.

На II Всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів була прийнята Декларація принципів поведінки журналіста (Бордо, 25–28 квітня 1954 р., зі змінами, внесеними на XVIII Всесвітньому конгресі МФЖ 2–6 червня 1986 р.). Декларація проголошує основні правила професійної етики журналіста і є стандартом професійної поведінки журналіста.

Висновки і пропозиції. Нормативну основу професійної діяльності журналіста складають Конституція України, міжнародно-правові акти, якими проголошуються такі основні права людини, як право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, закріплюються гарантії їх здійснення та можливі випадки обмеження цих прав через те, що їх користування накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність.

Важливою складовою нормативної основи професійної журналістської діяльності є Закон України «Про медіа» та інші закони України: «Про інформацію», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про забезпечення функціонування української мови як державної», «Про доступ до публічної інформації», «Про суспільні медіа України» та ін.

Кількість законів України, нормами яких здійснюється правова регламентація професійної діяльності журналіста, зменшилася через визнання такими, що втратили чинність, окремих із них у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про медіа». Внесені зазначеним Законом зміни до актів чинного законодавства України спрямовані на його вдосконалення, приведення у відповідність до європейських стандартів, насамперед стандартів ЄС. Ці зміни стосуються, зокрема, визначення поняття журналіста, його статусу, акредитації, прав і обов'язків, організації соціального захисту та особливостей трудових відносин.

До нормативної основи професійної діяльності журналіста належать також акти про морально-етичні засади такої діяльності, закріплені, зокрема, в Декларації принципів поведінки журналіста, Кодексі етики українського журналіста.

У цей час особливості трудових відносин журналіста передбачені нормами розділу IV Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста». Це не узгоджується з назвою Закону, в якій про ці особливості не зазначається. Гарантії професійної діяльності не можна розглядати як особливості регулювання трудових відносин, що полягають у диференціації правового регулювання цих відносин, зумовлену специфічними рисами та умовами журналістської діяльності, про які йдеться у ст. 12 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста».

Як видається, відповідні норми мають бути закріплені в основному кодифікованому законодавчому акті трудового законодавства. У чинному Кодексі законів про працю України відсутня глава про особливості регулювання трудових відносин за участю окремих категорій працівників і роботодавців. Окрема Книга з відповідною назвою включена до проєктів Трудового кодексу України, зареєстрованих у Верховній Раді України. Тому норми про особливості трудових відносин журналіста доцільно було б закріпити в окремій главі цієї Книги разом з особливостями таких відносин інших працівників суб'єктів у сфері медіа.

Список використаної літератури:

1. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року №2849-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. Ст. 205.
2. Камінська Н. М., Довгань О. О. Свобода, безпека і захист професійної журналістської діяльності. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальноправового принципу верховенства права* : тези доп. та повідомл. учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Івано-Франківськ, 2019. С. 144–146.
3. Довгань О. Теоретичні засади професійної діяльності журналістів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1. Том 17. С. 117–121.
4. Довгань О. О. Міжнародно-правове регулювання права на свободу вираження поглядів у професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1(114). С. 159–164.
5. Макєєва О. М. Правове регулювання професійної діяльності журналістів. *Development of legal regulation in East Europe : experience of Poland and Ukraine (January 27–28. 2017)*. С. 23–26.

6. Полякова Ю. В., Олашин М. М. Нормативно-правові засади міжнародної діяльності журналіста. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 5(11). С. 160–168.
7. Острогляд О. В. Кримінально-правове регулювання в професійній діяльності журналіста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія : Право*. 2021. № 11(23). С. 171–180.
8. Старкова Г. В., Яресько К. В., Афанасьева О. М. Етичні засади діяльності журналіста традиційних і нових медіа. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. Том 32(71). № 6. Ч. 3. 2021. С. 177–181.
9. Протидія перешкоджанню законній професійній діяльності журналістів в Україні : методичні рекомендації. Київ, 2017. 128 с.
10. Павликівський В. І. Особливості кваліфікації перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. № 15(2). С. 109–112.
11. Буряк К. М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ун-т держ. фіскальної служби України. Дніпро, 2018. 245 с.
12. Бондарчук А. С. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо журналістів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 269 с.
13. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 131.
14. Загальна декларація прав людини, прийнята проголошеною резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/print
16. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI.1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print
17. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. № 2657-XII (в редакції Закону № 2938-VI від 13.01.2011). *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 313.
18. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 50. Ст. 302.
19. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Опара N. G. The normative basis of the journalist's professional activity

The article describes the normative basis of the journalist's professional activity, taking into account the provisions of the Law of Ukraine «On Media» dated December 13, 2022 No. 2849-IX, as well as the changes made to the acts of current legislation by this Law.

It is noted that the normative basis of a journalist's professional activity consists of the Constitution of Ukraine, international legal acts, which declare such basic human rights as the right to freedom of thought and speech, to freely express one's views and beliefs, establish guarantees for their implementation and possible cases of restriction of these rights due to the fact that their use imposes special duties and special responsibility.

An important component of the regulatory framework of professional journalistic activity are the Law of Ukraine «On Media» and other laws of Ukraine: «On Information», «On State Support of Media, Guarantees of Professional Activity and Social Protection of Journalists», «On Professional Creative Workers and Creative Unions», «On access to public information», «On public media of Ukraine», «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state language», etc.

It was established that the number of laws of Ukraine, the norms of which carry out the legal regulation of the journalist's professional activity, decreased due to the recognition of some of them as having lost their validity in connection with the entry into force of the Law of Ukraine «On Media».

The changes made by the said Law to the acts of the current legislation of Ukraine aimed at its improvement and bringing it into line with European standards, primarily EU standards, were analyzed. These changes concern, in particular, the definition of the concept of a journalist, his status, accreditation, rights and obligations, the organization of social protection and the peculiarities of labour relations.

The normative basis of a journalist's professional activity also includes acts on the moral and ethical principles of such activity, enshrined, in particular, in the Declaration of Principles of Journalist Conduct, the Code of Ethics of a Ukrainian Journalist.

Key words: *journalist, journalist's professional activity, Constitution of Ukraine, international legal acts, laws of Ukraine, acts on journalistic ethics.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.9>**М. О. Пижова**

доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
Державного податкового університету

С. І. Шкабко

кандидат історичних наук,
державний експерт експертної групи з європейської інтеграції
директорату європейської інтеграції, бюджетування та узгодження політик
Міністерства освіти і науки України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ ТА РОБОТИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті досліджується питання суміщення навчання і роботи студентами закладів освіти. Також висвітлюється питання моніторингу реалізації випускниками закладів освіти права на працю, яким чином вони його здійснюють, наскільки молоді фахівці включенні до сучасного ринку праці. Автор аналізує перехід від вищої школи до роботи в зарубіжних країнах через ринкову трансформацію. Зроблено висновок, що закордоном випускники закладів вищої освіти досліджуються з точки зору їхніх інвестицій у людський капітал, позначених як «позиція подвійного статусу», коли студенти навчаються та працюють одночасно та набувають досвіду роботи під час навчання.

Реалізовано спробу дослідити причини суміщення навчання і роботи студентами, враховуючи історичний аспект. Виявлено, що на спочатку ці дослідження давали позитивні ремарки, оскільки було твердження, що таким шляхом студенти покращують свій фаховий рівень. Однак більш пізні дослідження стали доводити, що мотивація студентів викликана підняттям вартості життя, тотальним нав'язуванням вищої освіти і це все призводить до погіршення успіхів у навчанні. Виявлено, що студенти все частіше віддають перевагу роботі, а не навчанню.

Досліджувалися позиції науковців щодо порушеного питання у Сполучених Штатах Америки, Естонії, Чехії, Іспанії, Польщі.

Акцентовано увагу, що всесвітня пандемія внесли свої значні корективи у дослідження порушеного питання. Резюмується, що розвиток дистанційного навчання, безумовно, є позитивним явищем, однак якщо таке навчання є якісним.

Автором зроблено висновок, що Україна має враховувати досвід зарубіжних країн, і посилити дослідження в цій сфері, оскільки зараз в умовах тотальної внутрішньої та зовнішньої міграції під час дії правового режиму воєнного часу – це має стати одним із важливих пріоритетів держави, оскільки від цього залежить збереження трудового потенціалу країни, який працює для спільної перемоги та відбудови нашої держави в майбутньому.

Ключові слова: право на освіту, право на працю, гарантії трудових прав, працевлаштування, ринок праці, зайнятість, молоді спеціалісти, молоді фахівці, випускники закладів освіти, професійні якості, рівень знань, освітній рівень.

Постановка проблеми. Сьогодні працюючі студенти та аспіранти є скоріше нормою, а не виключенням. Тотальне нав'язування певних стандартів, «шаблонна» необхідність отримання вищої освіти призводить не тільки до збільшення мережі закладів вищої освіти, які мають дуже незначну кількість контингенту здобувачів. А це все ще штовхає студентів до того

як вони стануть випускниками закладів вищої освіти шукати собі підробіток і займати своє місце на ринку праці.

Цей феномен поєднання навчання та роботи серед студентів, випускників закладів вищої освіти вивчається з різних аспектів. Так, наприклад, з точки зору освітньої політики, в 2022 році у нас в країні вперше проводився моніторинг

зайнятості випускників закладів вищої та фахової передвищої освіти і визначення показника працевлаштування для Формули розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту між закладами вищої освіти. З соціально-економічного аспекту це питання досліджується, оскільки воно прямо впливає на економіку держави, політичний аспект відображає ступінь використання трудового потенціалу кадрів вищої кваліфікації (це стосується випускників закладів вищої освіти) та студентів, які суміщають навчання з роботою.

Мета статті – дослідити досвід зарубіжних країн в аспекті поєднання студентами, випускниками закладів вищої освіти навчання та роботи.

Виклад основного матеріалу. Саме тому перехід від вищої школи до роботи в зарубіжних країнах є важливою темою дослідження через ринкову трансформацію. Закордоном випускники закладів вищої освіти досліджуються з точки зору їхніх інвестицій у людський капітал, позначених як «позиція подвійного статусу», коли студенти навчаються та працюють одночасно та набувають досвіду роботи під час навчання. Так, виділяються дві форми цієї діяльності: навчальна та ненавчальна робота. Дослідження відбуваються, по-перше, у порівнянні наявності позиції подвійного статусу. По-друге, впливу трудової діяльності під час навчання на вступ на ринок праці досліджується за допомогою двох залежних змінних: тривалості часу, необхідного випускникам, щоб знайти роботу, і якості першого місця роботи з точки зору відповідності між освітою та роботою.

Маємо відзначити, результати показують, що поява подвійних статусних позицій для випускників відповідає інституційній трансформації та дерегуляції системи вищої освіти та ринку праці. Вплив набутого досвіду роботи також залежить від країни та залежить від інституційних та індивідуальних особливостей [1].

Якщо ми говоримо про поєднання навчання і роботи, то іноді воно може сприйматися як американський ідеал, наприклад так зазначають С. Ріггерт, К. Бойл, Д. Еш, однак це є необхідністю. У США спостерігається зростаючі масштаби оплачуваної зайнятості студентів. Встановлено, що за період близько 40 років частка тих, хто шукав роботу ще під час навчання в коледжі, зросла до такої міри, що понад 50% студентів віком до 24 років працювали протягом навчального року. Стає очевидним, що студенти більше не можуть повністю занурюватися в академічне

навчання. Дослідниця С. Клейтон [2] говорить про те, що на збільшення кількості працюючих студентів вплинули такі фактори: оплата праці, норма прибутку від досвіду роботи, норма прибутку від академічних знань, здібності студентів, зростання вартості навчання та необхідність брати кредит, зміна економічних умов, зокрема зміна оплати праці, зміни в демографічній структурі студентів та реалізація Федеральної програми трудового навчання.

С. Гелаберт [3], яка вивчала порушене питання в Іспанії, вказує, що частка студентів, які працюють під час навчання, зростає під час економічної кризи.

Збільшення кількості працюючих студентів також спостерігається у Великій Британії та Канаді. Водночас, в Естонії можемо відзначити про вищий відсоток працюючих студентів, але переважно на магістерських програмах.

М. Бееркенс, Е. Магі, та Л. Лілл [4], вивчаючи причини працевлаштування в Естонії, наголосили на таких причинах, що зумовлюють шукати роботу ще під час навчання в коледжі, згрупувавши їх у чотири категорії:

1) матеріальні, пов'язані з необхідністю покривати витрати на навчання та зміною стилю життя, орієнтованого на споживання;

2) сприятливі умови з боку попиту на робочу силу структурні зміни, що відбуваються в країнах з економікою, що розвивається, внаслідок чого з'являється велика кількість робочих місць з неповною зайнятістю, низькооплачуваних і таких, що вимагають низькооплачуваних робочих місць, що вимагають значної гнучкості та здатності до швидкого навчання;

3) зміна характеру навчання, яке стало більш доступним для представників різних соціальних груп, у тому числі менш заможних, у поєднанні з більш гнучкими умовами навчання, наприклад, меншою кількістю годин, проведених в університеті;

4) необхідність набуття професійного досвіду та побудови соціальних мереж, які б допомогли знайти хорошу роботу після закінчення навчання. Автори вважають це явище важливим з двох причин, які потребують вирішення: збільшення кількості працюючих студентів може бути проявом погіршення матеріального становища студентів – складний доступ до стипендій, обмежена допомога сім'ї тощо, а також може становити загрозу для академічної успішності через менший час, присвячений навчанню та контактам з викладачами. Обидва розглянуті вище підходи також демонструють відмінності

у підході до проблеми між країнами залежно від рівня їхнього розвитку та специфічних умов, пов'язаних з демографічною ситуацією та оплатою за навчання.

Ще один цікавий напрямок дослідження у цій сфері це причина, яку озвучує Л. Перна [5] у своїй праці, а саме виявлення зв'язку між рішенням студентів шукати роботу та їхнім соціальним походженням. Тобто, зайнятість студентів може бути пов'язана з освітою їхніх батьків. Студенти, батьки яких мали вищу освіту, працювали менше годин на тиждень, ніж інші, звідси впливає припущення, що студентська зайнятість залежить від соціального класу. Крім того, студенти з більш заможних сімей отримували вищу заробітну плату. Таким чином, рішення студентів працювати та їхнє соціальне походження пов'язані між собою те, як вони розвивають свій людський капітал, залежить від того, з якого соціального класу вони походять, і як вони можуть використовувати свій людський капітал для досягнення фінансових цілей.

У свою чергу дослідниця В. Пінто [6] у своєму дослідженні, проведеному у Франції, довела, що студентська зайнятість може сприяти відтворенню соціальної нерівності, залежно від виду виконуваної діяльності та впливу оплачуваної роботи на академічну успішність.

Висока вартість життя зробила роботу необхідною частиною університетського життя багатьох чеських студентів – часто на шкоду їхньому навчанню.

У цьому напрямку відбуваються постійні європейські дослідження, так дослідницька компанія Eurostudent виявила [7], що 92 відсотки студентів університетів у Чехії працюють паралельно з навчанням. І понад 60 відсотків тих студентів, які працюють, повідомили, що працюють під час лекцій чи викладання.

Звичайно, ми добре розуміємо, що робота в університеті може зашкодити освітньому майбутньому молоді людини і що трудові відносини можуть стати причиною того, що студент не закінчить навчання в університеті. Так, дослідження Eurostudent показало, що близько 10 відсотків чеських студентів, які працюють понад 20 годин на тиждень, розглядають можливість покинути університет.

Навчання в державних університетах Чехії є безкоштовним, але позики, гранти та стипендії, які надаються студентам у країні, відносно низькі. Дослідження Інституту демократії та економічного аналізу 2021 року показало, що «лише дуже невелика частка» студентів

отримувала стипендії, які надають «лише мінімальну» фінансову допомогу.

Ми розуміємо, що динамічність освіти наштовкує уряди багатьох країн до реформування їхньої освітньої політики. Так, Урядова Національна економічна рада Чехії нещодавно запропонувала запровадити плату за навчання в чеських державних університетах. Це, мовляв, покращило б рівень викладання.

Однак Міністр освіти Чехії Влдімір Балаш в офіційних джерелах повідомляє, що студенти можуть не захотіти вчитися в університеті. І підтвердженням цього є негативна критика чеського студентства щодо зазначеної ініціативи.

Якщо ми будемо враховувати історичний аспект в оцінці досліджень, то побачимо, що більш ранні публікації демонстрували позитивний вплив зайнятості під час навчання на рівень оплати праці після закінчення навчання [8]. У цьому підході домінувало переконання, що помірний рівень роботи позитивно впливає на рівень людського капіталу (знання, навички, досвід, звички), навіть якщо працюючі студенти витрачають менше часу на навчання, а робота асоціюється з вищими заробітками після завершення навчання. У свою чергу науковець С. Стівенсон [9] з інших підходів досліджував вплив студентської роботи на окремі елементи людського капіталу студента, зазначивши, що робота під час навчання призводить до того, що студенти стають незалежними і допомагають їм розвивати соціальні компетенції, пов'язані з роботою. Детальні дослідження джерел вищих заробітних плат випускників, які поєднували навчання з роботою, через багато років провів у США Р. Ормістон [10], який спробував довести, що студенти, які працюють під час навчання, розвивають елементи людського капіталу, специфічні для певних посад, і високо цінуються на ринку праці. Однак йому не вдалося однозначно довести, що специфічні навички, розвинуті під час роботи, корелюють із заробітною платою, отриманою після закінчення навчання. Зрештою, результати його дослідження вказували на розвиток загального людського капіталу на роботі під час навчання. Дослідження Р. Ормістона, однак, показало ще одну важливу залежність від професії, оскільки специфічні навички викладалися у випадку студентів, зайнятих у будівництві. Тому варто брати до уваги відмінності, засновані на галузі навчання та характері оплачуваної роботи, що виконується під час навчання. Інше дослідження, проведене Т. Тролінім в США [11], під-

твердило потенційний вплив типу професійного досвіду (робота на кампусі, робота за межами кампусу, проходження стажування або практики), а також кількості годин зайнятості під час навчання в коледжі на кар'єрне просування студентів протягом чотирьох років після закінчення навчання. Варто також зазначити, що студенти, які шукали роботу, обирали посади, які не потребували спеціальних знань (некваліфікована робота або фізична праця), що, скоріше, суперечить можливості розвитку професійно-специфічного людського капіталу. Однак вони проводили своє дослідження в іншій країні.

Як показано вище, дослідження щодо поєднання навчання та роботи проводилися в різних країнах, у різні періоди часу, для різних циклів навчання. Тому не дивно, що в таких результатах виникають відмінності та суперечності. Ці висновки обґрунтовують необхідність подальших поглиблених досліджень щодо вибору студентами шляхів працевлаштування ще під час навчання в коледжі та університеті та наслідків таких рішень.

Результати проведених до цього часу досліджень причин і наслідків поєднання навчання з роботою, незважаючи на цінні висновки, викликають багато сумнівів. Перш за все, здається, що мотивація студентів не обов'язково зумовлена необхідністю забезпечити собі щоденний дохід.

У деяких країнах, таких як Естонія, Чехія та Польща, ситуація на ринку праці та, зокрема, очікування роботодавців призводять до того, що сам по собі диплом, навіть з хорошими оцінками або вчасно отриманий, не є достатнім показником знань та навичок. І це пояснюється концепцією сигналізації ринку праці. Роботодавці в цих країнах цінують професійний досвід більше, ніж вищу освіту, тому його відсутність є однією з головних причин високого рівня безробіття серед випускників. Одним із факторів, що сприяють цьому, є фільтровий підхід як базова модель управління людськими ресурсами та відносно небажання роботодавців інвестувати в працівників, особливо в молодих спеціалістів. Доречі, така тенденція спостерігається і в Україні. Коли роботодавець хоче молодого фахівця, але вже із значним досвідом роботи.

Викликає сумніви і зосередженість досліджень на впливі роботи на результати навчання. Оцінка досягнень студентів (оцінки) є суб'єктивною, вона може відрізнятись від універси-

тету до університету, або навіть між групами в одному університеті та факультеті. Іноді студенти багато вчаться і мають низькі оцінки або навіть не складають іспити. Тому видається більш значущим, якщо студенти самі вказують на те, що вони мають проблеми з поєднанням навчання з роботою і їм потрібно надолужити пропущене в університеті, що не обов'язково відображається в оцінці. Це особливо важливо, якщо вони хотіли б змінити свою ситуацію, але не можуть, що може спричинити певний ступінь розчарування. На жаль, така інформація відсутня в існуючих дослідженнях. Іншим питанням, яке може викликати певне занепокоєння, є спосіб оцінювання успішності студентів в університеті. Важливим фактором є ставлення викладачів університету до поєднання навчання та роботи, особливо їхній оптимізм щодо поєднання навчання з роботою, оскільки сприятливе ставлення може розглядатися студентами як стимул для пошуку роботи під час навчання.

Ми всі маємо пам'ятати, що якщо ми говоримо про результати дослідження порушеного питання з історичного аспекту, то важливою точкою початку нової хвилі досліджень щодо навчання та роботи стала світова пандемія, оскільки вона внесла дуже значні корективи в освітній процес. Розвиток дистанційного навчання, безумовно, є позитивним явищем, однак якщо таке навчання є якісним. Оскільки з розвитком дистанційного навчання з'явилася і певна байдужість до навчання зі сторони студентів, оскільки з'явився час на роботу, і зі сторони викладачів, оскільки полишені прямого контакту зі студентом.

Висновки. Таким чином, це все підводить нас до того, що питання суміщення навчання і роботи, реалізації випускниками закладів освіти права на працю, постійний моніторинг включення студентів, аспірантів, випускників закладів освіти в сучасний ринок праці, їх позиції на ньому є окремим важливим курсом державної політики збереження та розвитку людського капіталу. Наша країна має враховувати досвід зарубіжних країн, і посилити дослідження в цій сфері, оскільки зараз в умовах тотальної внутрішньої та зовнішньої міграції під час дії правового режиму воєнного часу – це має стати одним із важливих пріоритетів держави, оскільки від цього залежить збереження трудового потенціалу країни, який працює для спільної перемоги та відбудови нашої держави в майбутньому.

Список використаної літератури:

1. R. Peter and E. Saar/ Study and work: the impact of the «dual status position» on the process of graduates' entry into the labor market in CEE countries *European Sociological Review*//vol. 28, No. 6, Special Issue: Central and Eastern Europe – Higher Education and Labor Markets in Transition (DECEMBER 2012), pp. 742–754.
2. Scott-Clayton, J. (2012). What explains trends in labour supply among us undergraduates? *National Tax Journal*, 65(1), 181–210.
3. Sanchez-Gelabert A., Figueroa M., & Elias M. (2017). Working whilst studying in higher education: the impact on the economic crisis on academic and labour market success. *European Journal of Education*, 52(2), 232–245.
4. Beerkens, M., Magi, E., & Lill, L. (2011). University studies as a side job: causes and consequences of massive student employment in Estonia. *Higher Education*, 61(6), 679–692.
5. Perna, L. W. (2010). Conclusions and recommendations for policy, practice and future research. In L.W. Perna (Ed.), *Understanding the working college student. New research and its implications for policy and practice* (pp. 283–308).
6. Pinto, V. (2010). Students employment and social inequalities in higher education. *Social Science Research Acts/Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 183, 58–71.
7. More than 90 percent of Czech students work in parallel with their studies URL : <https://www.expats.cz/czech-news/article/over-90-percent-of-czech-students-work-alongside-study>
8. Ruhm, C. J. (1997). Is high school employment consumption or investment? *Journal of Labor Economics*, 15(4), 735–776.
9. Stephenson, S. P. J. (1981). In-school labor force status and post-school wage rates of young men. *Applied Economics*, 13, 279–302.
10. Ormiston, R. (2016). Does high school employment develop marketable skills? *Journal of Labor Research*, 37(1), 53–68.
11. Trolan T. L., Jach E. A., & Snyder K. F. (2018). Connecting college and work: examining the relationship between students' college employment experiences and their professional and career attitudes. *Journal of Education and Work*, 31(4), 366–380.

Pyzhova M. O., Shabko S. I. Legal regulation of the combination of study and work: foreign experience for Ukraine

The article examines the issue of combining study and work by students of educational institutions. The author also highlights the issue of monitoring the realization of the right to work by graduates of educational institutions, how they exercise it, and the extent to which young professionals are included in the modern labor market. The author analyzes the transition from higher education to work in foreign countries through market transformation. It is concluded that graduates of higher education institutions abroad are studied in terms of their investment in human capital, designated as a «dual status position», when students study and work simultaneously and gain work experience during their studies.

An attempt is made to explore the reasons for combining study and work by students, taking into account the historical aspect. It was found that at first these studies gave positive comments, as it was argued that in this way students improve their professional level. However, later studies began to prove that students' motivation is caused by the rising cost of living, the total imposition of higher education, and this all leads to a deterioration in academic performance. It was found that students increasingly prefer work to study.

The positions of scientists on this issue in the United States of America, Estonia, the Czech Republic, Spain, and Poland were studied.

It is emphasized that the global pandemic has made significant adjustments to the study of the issue. The author summarizes that the development of distance learning is certainly a positive phenomenon, but only if such learning is of high quality.

The author concludes that Ukraine should take into account the experience of foreign countries and intensify research in this area, since now, in the context of total internal and external migration during the wartime legal regime, this should become one of the important priorities of the State, since it is essential for preserving the country's labor potential working for the common victory and reconstruction of our State in the future.

Key words: *right to education, right to work, guarantees of labor rights, employment, labor market, employment, young professionals, young specialists, graduates of educational institutions, professional qualities, level of knowledge, educational level.*

Л. С. Тараненко<https://orcid.org/0000-0003-0357-2891>

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Н. І. Чудик-Білоусова<https://orcid.org/0000-0002-2248-8575>

кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР ЯК РЕГУЛЯТОР ВІДНОСИН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізовані поняття та форми трудового договору як регулятора у сфері соціального забезпечення. На основі проведеного дослідження визначено, що поширеною формою реалізації соціальної політики та формою взаємодії держави і суб'єктів трудових відносин є реалізація роботодавцем прав працівників у сфері соціального забезпечення через укладення трудового договору. Досліджується проблема впровадження нових форм трудових договорів. Проаналізовано чинне законодавство, досліджено підстави та порядок їх укладення. Доведено, що впровадження нових механізмів укладення та реалізації трудових договорів з окремими категоріями повинно враховувати зарубіжний досвід та міжнародні стандарти забезпечення, зокрема забезпечення права на працю для осіб з інвалідністю. На основі проведеного дослідження визнано, що регулювання трудових відносин характеризується тенденцією розширення сфери дії індивідуальних трудових договорів, складовою яких можуть бути окремі норми щодо додаткового соціального забезпечення. Наголошено, що потрібно зафіксувати в законодавстві такі форми укладення трудових договорів та угод, як електронну та письмову, оскільки лише таким чином можна забезпечити права сторін трудового договору. Така практика існує в низці країн Європи. Зазначено, що укладення трудових договорів та угод у електронній формі допоможе усунути бюрократичну тяганину; забезпечить захист прав сторін трудового договору; буде швидким та економічним способом для встановлення трудових правовідносин; це зменшить/усуне корупційну складову. Вказано про потребу в чіткому визначенні спільних для всіх трудових правовідносин істотних умов трудового договору, тому позитивним є його закріплення у проєкті Трудового кодексу України. Запропоновано запозичити приписи з італійського законодавства щодо визначеної відсоткової чисельності певних категорій громадян серед персоналу підприємств. Виявлено та обґрунтовано необхідність оновлення трудового законодавства із закріпленням базових гарантій соціального забезпечення працівників з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

Ключові слова: соціальний захист, істотні умови, трудовий договір з нефіксованим робочим часом, договір про соціальне забезпечення.

Україна як соціальна держава (ст. 1 Конституції України) визначає своїм пріоритетом розбудову соціальних правовідносин, що включає соціальне забезпечення. Як відомо, стан такого забезпечення залежить, у першу чергу, від економічного розвитку держави та її матеріальних показників окремої особи зокрема. Саме

неможливість забезпечувати себе, свою сім'ю, через різні об'єктивні та суб'єктивні обставини (вік, втрата годувальника, стан здоров'я та ін.), є причиною формування правових норм у сфері соціального забезпечення. Держава та інші уповноважені суб'єкти, зокрема і роботодавець, забезпечують реалізацію прав у сфері соціаль-

ного забезпечення всім, хто потребує допомоги та підтримки. Саме в таких діях виявляється один із базових принципів права – принцип соціальної справедливості. На жаль, наявний рівень соціального забезпечення в Україні на цьому етапі не дозволяє повною мірою втілити в життя ні зазначені керівні ідеї, ні конституційні декларації.

Формальне забезпечення трудових прав та свобод особи втілюється за допомогою таких регуляторів правовідносин, як трудовий договір. Водночас його укладення (особливо в письмовій формі) не лише забезпечує правову захищеність працівника як у період виконання ним роботи, так і після її завершення (з різних причин). Проте втілення таких прав на сучасному етапі розвитку України є надскладним завданням – війна внесла свої корективи, видатки на інші сфери, зокрема, на військові потреби, природно, – збільшуються, інші сфери – зазнають скорочень у їхньому бюджеті. Важливо пам'ятати, що соціальні питання мають стратегічне значення для нашої держави, тим більше зараз, в умовах війни, коли кількість фізичних осіб, які потребують допомоги держави, через складні життєві обставини, що в них склалися, різко збільшилася. Тому не варто їх відкидати на задній план.

Необхідно також зважати на загальноосвітні та загальнодержавні тенденції – збільшення кількості працівників-фрілансерів, обмеження внаслідок COVID-19, – які зумовили необхідність у правовому регулюванні саме цих питань, що стали важливим та невідкладним викликом сучасності. Тому слід визнати позитивним нещодавнє розширення сфери укладення трудового договору та прийняття норм ст. 21-1 «Трудовий договір з нефіксованим робочим часом» та ст. 60-2 «Дистанційна робота» Кодексу законів про працю України (КЗпП України). У зв'язку з цим, варто проаналізувати роль трудового договору як одного з основних регуляторів соціального забезпечення працівника.

Дослідженню окремих аспектів формування та реалізації трудових договорів, угод як регуляторів у сфері соціального забезпечення присвячені наукові праці таких вчених, як: А. Бурчака, Н. Гетьманцевої, Р. Демківа, І. Зозулі, К. Мельника, Д. Овдієнка, К. Овчарука, Ю. Олещенка, Н. Процьківа, Б. Сачука, С. Синчук, В. Утвенко, Т. Щуренко та інших. Водночас значна частина питань, зокрема тих, що набули актуальності впродовж останнього періоду, не набули необхідного наукового аналізу.

У статті ставиться за мету з'ясувати деякі правові аспекти трудових договорів як регуляторів відносин у сфері соціального забезпечення, в тому числі їхні недоліки та шляхи усунення цих недоліків.

Соціальне забезпечення – система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, утрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві та ін.) [1, с. 8]. Натомість, відповідно до ч. 1 ст. 21 КЗпП України «трудовим договором є угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем – фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець – фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін» [2]. Виходячи зі змісту цього визначення, до істотних умов трудового договору належать перелік необхідної для виконання роботи (трудова функція), розмір заробітної плати, умови праці. Водночас, як відомо, трудові договори можуть укладатися усно, крім випадків, передбачених ст. 24 КЗпП України. У зв'язку з цим, виникає запитання: як бути, до прикладу, із умовами праці, котрі роботодавець повинен забезпечити? Які критерії їх належності в кожному випадку укладення усного трудового договору? Як згодом довести їх невідповідність у суді? Тим більше, якщо працівнику завдана шкода здоров'ю, що може бути підставою для соціального забезпечення – усний договір? Сумнівно. Саме письмова форма укладення трудових договорів та угод не лише сприяє накопиченню працівником страхового стажу, створює можливість отримання ним на визначених умовах та за наявності підстав допомог у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, в разі настання нещасного випадку під час виробничого процесу, професійного захворювання, тимчасової втрати роботи внаслідок часткового безробіття, отримання соціальних послуг за рахунок участі в системі соціального страхування за умови належного фінансування роботодавцем витрат на сплату єдиного соціального внеску та забезпечення своєчасного внесення інших обов'язкових платежів, необхідних для подальшого соціального забезпечення працівника. За сучасних умов якість трудових відносин і соціальне забезпечення їх учасників тісно залежить

від правових норм, спрямованих на їх регулювання» [3, с. 139].

Більше того, суди зазвичай, відмовляючи в задоволенні позовних вимог, доходять висновку, що в межах спірних правовідносин позивачем не дотримано вимоги норм ст. 24 КЗпП України в частині обов'язкового укладання трудових договорів у письмовій формі та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ст. 24 КЗпП України) [12].

Видається, що в цьому випадку, під час здійснення правотворчості у сфері ефективного регулювання трудових відносин потребує чіткого закріплення та врегулювання фіксація у трудовому законодавстві України двох можливих форм укладення трудових договорів та угод – електронної та письмової, адже лише в цьому випадку права працівника, зокрема і в частині його соціального забезпечення, будуть більш захищеними. Тому можна погодитися із І. Зозулею, Д. Овдієнко, що «лише трудовий договір забезпечує працівника так званим «соціальним пакетом» та надає йому права, а також на нього починають розповсюджуватись дії законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці» [4, с. 97]. Для доведеності аргументованості такого підходу можна навести не лише думки низки науковців, але й законодавство європейських країн. До прикладу, обов'язкова письмова форма трудових договорів закріплена в правових актах Великобританії, Франції, Польщі, Литви, Латвії тощо [5].

Також ст. 29 КЗпП України передбачає, що до початку роботи за укладеним трудовим договором роботодавець повинен пояснити працівнику його права та обов'язки, проінформувати про умови праці, ознайомити з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором, визначити робоче місце, проінструктувати з правил техніки безпеки тощо. Тобто на сьогодні маємо ситуацію, коли при усній формі трудового договору (хоча і буде відсутній єдиний письмовий документ, підписаний обома сторонами) також точно будуть наявні письмові документи, з якими працівник повинен ознайомитися до початку виконання роботи [6, с. 108–109].

Дискусії про необхідність запровадження електронного реєстру трудових договорів ведуться вже давно [7]. Водночас у ч. 10 ст. 49 КЗпП України вже зазначено: «За згодою між пра-

цівником і роботодавцем трудовий договір може бути укладений у формі електронного документа відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2]. Йдеться лише про трудовий договір в умовах спрощеного режиму регулювання трудових відносин, що, у свою чергу, викликає зауваження. Так, у ст. 24 КЗпП України вказано, що трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі, і вказані випадки, коли додержання її є обов'язковим; водночас не зазначено про інші можливі варіанти його укладення, зокрема усно. І лише один вид трудового договору може укладатися у формі електронного документа, що не є зрозумілим. Таке законодавче «рішення» викликає сумніви, адже потрібно було б зафіксувати можливі форми укладення трудових договорів та угод, деталізувавши їх в окремому приписі, бо сучасний європейський досвід свідчить про те, що в багатьох країнах, зокрема Данії, Англії та інших, широко використовують на практиці електронний документообіг у різних сферах трудової діяльності працівників. Електронний документообіг дає змогу в будь-який момент тримати документи під контролем. Безумовно, такий документообіг значно спрощує роботу з документами, підвищуючи продуктивність і точність роботи співробітників. Як показує практика цих держав, електронний вигляд письмової форми трудового договору є зручним і дієвим, так як працівник може виконувати свої трудові обов'язки, не витрачаючи час на особисту присутність при укладенні трудового договору з роботодавцем [8, с. 146].

Також доцільним є чітке визначення спільних для всіх трудових правовідносин істотних умов аналізованого договору та закріплення їх у трудовому законодавстві, бо дивною є логіка законодавця, коли він у ч. 3 ст. 21 КЗпП України зазначає про факультативні умови контракту, не вказуючи при цьому істотні.

У вітчизняному законодавстві це також буде зручно, до прикладу, при укладанні трудового договору на декількох підприємствах електронний варіант трудового договору буде доречнішим за письмовий варіант. Якщо працівник почне виконувати свої трудові обов'язки на одному з підприємств, то йому буде набагато легше укласти з іншим підприємством саме електронний варіант трудового договору [9, с. 528]. Тому видається, що варто закріпити на законодавчому рівні можливість укладення трудових договорів та угод у електронній формі, адже це допоможе усунути бюрократичну тяганину, зокрема не

потрібно буде повідомляти державні органи про укладення таких договорів та забезпечити захист прав сторін трудового договору; це буде швидко та економічно вигідно – не потрібно витратити зайвий час та нерви, величезну кількість канцтоварних засобів; це зменшить/усуне корупційну складову.

Зважаючи на сучасні умови, варто звернути увагу на законодавство Італії, яке встановлює нормативи працевлаштування для таких категорій працівників, як особи з інвалідністю внаслідок війни чи праці, особи з вадами слуху чи зору, сироти і вдови осіб, які загинули на війні або в результаті виробничої травми. Їх чисельність в цілому повинна становити, відповідно до закону, до 15 % від загальної чисельності персоналу підприємства [11, с. 4]. Подібне положення також можна закріпити на рівні українського законодавства, що може стати додатковою гарантією соціального забезпечення працівників зі спеціальним статусом. Окремі спроби закріплення додаткових гарантій для осіб з інвалідністю в контексті посилення гарантій з працевлаштування запропоновано через внесення змін до чинного законодавства задля створення сприятливих умов для працевлаштування осіб з інвалідністю та забезпечення максимально можливостей цієї категорії, що слід визнати безумовним позитивом [12].

Більшість запропонованих новацій стосується Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [13]. Зокрема пропонується закріпити в ч. 1 ст. 17 норму, згідно з якою обов'язком держави має залишитися лише створення умов для зайнятості осіб з інвалідністю, з урахуванням висновку медико-соціальної експертної комісії як єдиного органу, уповноваженого на підтвердження таких обмежень життєдіяльності особи, котрі дозволяють їй набути статусу особи з інвалідністю. Цей статус надає особі певні переваги у працевлаштуванні, хоча згідно з висновком МСЕК особі можна заборонити працювати через стан її здоров'я.

Закріплення за державою лише одного її обов'язку зі створення умов для зайнятості такої категорії суттєво звужує задекларовані Конвенцією про права осіб з інвалідністю зобов'язання України як держави-учасниці в частині забезпечення й заохочення нею реалізації права на працю особи з інвалідністю як базової складової її права на зайнятість. У такому трактуванні ця норма матиме винятково декларативний характер, так як основним завданням держави

у цій сфері переважно стане лише прийняття нормативних актів та проведення контролю за їх виконанням, адже основний тягар організації та створення умов для реалізації права на працю стане обов'язком суб'єкта господарювання, котрий працевлаштував особу з інвалідністю. Тому закріплення такої норми слід визнати таким, що не відповідає прийнятим міжнародним зобов'язанням держави. У разі закріплення такого обов'язку за роботодавцем, його наявність стане додатковим тягарем через необхідність створення вимог з охорони праці та забезпечення належного рівня організації праці для цієї категорії.

Важливим кроком для гарантування соціального забезпечення суб'єтів трудових правовідносин стало доповнення КЗпП України ст. 21-¹ «Трудовий договір з нефіксованим робочим часом» [2], який визнано особливим видом трудового договору, серед умов якого не встановлено конкретного часу виконання роботи, обов'язку працівника її виконувати, який виникає винятково в разі надання роботодавцем передбаченої цим трудовим договором роботи без гарантування того, що така робота йому буде надаватися постійно, але з дотриманням умов оплати праці, передбачених законодавством [2]. Отож такий трудовий договір з нефіксованим робочим часом є альтернативою цивільно-правовим договорам. Прийняття цього Закону вирішило питання щодо легалізації «фрілансерів», водночас забезпечило їх соціальними гарантіями (можливість взяти лікарняний листок, відпустку, встановлено мінімальний рівень зарплати тощо) та загалом закріпило рівність усіх працівників. Також відповідно до ст. 265 КЗпП України закріплено відповідальність у вигляді штрафу «у разі фактичного виконання роботи працівником протягом усього робочого часу, встановленого на підприємстві, та виплати заробітної плати (винагороди) без нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та податків, а до юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, які використовують найману працю та є платниками єдиного податку першої – третьої груп, застосовується попередження» [2].

Відповідно до Закону від 04 лютого 2021 р. № 1213-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» на законодавчому рівні закріплено нові види трудових договорів

[14]. Тому визначено доцільним внесення змін до ч. 4 ст. 18 Закону «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» задля розширення положень базового закону щодо тих з числа осіб з інвалідністю, які за станом здоров'я не мають змоги працювати на (в) підприємствах, установах та організаціях, у фізичних осіб-підприємців, та запропоновано закріплення в базовому законі можливості їх працевлаштування за умови виконання ними роботи вдома (дистанційно). Водночас слід визнати, що такий механізм не відповідає чинним положенням трудового законодавства, згідно з якими дистанційною роботою є така форма організації праці, за якої працівник виконує роботу поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за своїм вибором та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ст. 60-2 КЗпП України) [2]. Укладення договору про дистанційну роботу можливе лише з такою категорією осіб з інвалідністю, дистанційна робота для яких не суперечить їх індивідуальній програмі реабілітації та рекомендаціям МСЕК щодо можливості працевлаштування.

Також слід мати на увазі, що при працевлаштуванні особа з інвалідністю повинна надати документи, які підтверджують її статус, тобто довідку МСЕК (медико-соціальної експертної комісії), виписку з акта огляду в МСЕК (роботодавцю потрібно залишити їхні копії) та індивідуальну програму реабілітації, так як у цих документах вказується причина інвалідності, її група і строк та містяться висновки комісії щодо умов та характер праці особи. Роботодавець на виконання вимог ст. 172 КЗпП України, за бажанням особи з інвалідністю або за вимогами його індивідуальної програми реабілітації, може встановлювати режим роботи на умовах неповного робочого дня (неповного робочого тижня) та пільгові умови праці. У разі, якщо в рекомендаціях МСЕК зазначено, що така особа може працювати за своєю посадою на умовах скороченого робочого дня, то на її прохання потрібно встановити неповний робочий час згідно з поданою працівником заявою та видати відповідний наказ [2].

Також роботодавець повинен враховувати, що згідно зі ст. 12 Закону України «Про охорону праці», в разі використання ним праці осіб з інвалідністю саме він несе обов'язок зі створення для таких осіб умов праці з урахуванням рекомендацій МСЕК та індивідуальної програми реабілітації [15]. Доцільно вживати

додаткових заходів з безпеки праці, які відповідають специфічним особливостям цієї категорії працівників. Тому всі вищезгадані гарантії обов'язково повинні бути відображені в укладеному з особою з інвалідністю договорі про дистанційну роботу, тобто до такого трудового договору вони повинні включатися як додаткові умови праці.

Щодо можливостей працевлаштування особи з інвалідністю на умовах надомної роботи, то слід мати на увазі, що на таких умовах робота виконується працівником за місцем його проживання або в інших визначених ним приміщеннях, за наявності закріпленої зони, технічних засобів (основних виробничих і невиробничих фондів, інструменту, приладів, інвентарю) або їх сукупності, необхідних для виробництва продукції, надання послуг, виконання робіт або трудової функції, але поза виробничими чи робочими приміщеннями роботодавця. Тому така робота може бути запроваджена винятково лише для тих осіб, які мають навички виконання певних робіт або можуть бути навчені таким навичкам. Відповідно особа з інвалідністю може бути прийнята на таку роботу лише за наявності в неї відповідних навичок та за умови, що така трудова діяльність не суперечитиме індивідуальній програмі реабілітації та рекомендаціям МСЕК щодо можливостей її працевлаштування. Відповідно особа з інвалідністю може бути працевлаштована за відсутності показань на дистанційну чи надомну роботу, з урахуванням в укладеному з ними трудовому договорі особливостей виконання ними їх трудових обов'язків, забезпечення належної оплати праці та умов праці за виконану роботу.

Тривалий період часу, зокрема ще з 1988 року, «трудова колективи та профспілки отримали можливість вносити в колективні договори додаткові соціально-побутові пільги» [16, с. 137], котрі гарантували додаткові можливості соціального забезпечення для працівників відповідно до укладених в їхніх інтересах колективних договорів. Сучасні тенденції регулювання трудових відносин характеризуються розширенням сфери дії індивідуальних трудових договорів, складовою яких можуть бути окремі норми щодо додаткового соціального забезпечення. Тому варто погодитися із С. М. Синчук, що цілком справедливим буде доповнення системи актів договірної характеру в системі соціального забезпечення ще одним різновидом – договором про соціальне забезпечення. Можливість використання такого договору як регулятора відносин щодо надання

соціального забезпечення передбачено на законодавчому рівні. Такі договори укладаються, як правило, між двома суб'єктами (особою, яка має право на соціальне забезпечення, та суб'єктом, який повинен таке забезпечення надати), а їхнім предметом є конкретний вид чи комплекс видів соціального забезпечення [17, с. 340]. Водночас слід мати на увазі, що законодавство не зобов'язує на сьогодні забезпечити гідний рівень життя працівника завдяки його зацікавленості та бажанню роботодавця через добровільне (диспозитивне) страхування [18, с. 10], яке здійснюватиметься на основі договору (страхування життя, страхування від нещасних випадків, медичне страхування, страхування на випадок хвороби, страхування медичних витрат та ін.) задля «охорони здоров'я працівників» [19, с. 298].

На основі аналізу наукових позицій Р. М. Тимофіїв зробив висновок, що численними перевагами недержавного соціального страхування для працівників є те, що до пакетів корпоративних клієнтів частіше входять відомчі та комерційні клініки найвищого цінового рівня; страхові пакети зазвичай покривають високовартісне лікування (серед них – оплата ліжка-місця, медикаментів, оперативні втручання); часто корпоративні клієнти купують для своїх працівників покриття лікування серйозних захворювань (онкології, туберкульозу, цукрового діабету), яке є досить дорогим та непосильним для кожного окремого працівника; доставка медикаментів додому, в офіс, лікарню; відшкодування працівникові самостійно витрачених коштів при отриманні медичної допомоги в недоговірних лікувально-профілактичних закладах; консультація та організація медичної допомоги незастрахованим членам сім'ї працівника; організація медичної допомоги по всій території України (незалежно від місця реєстрації) [20, с. 148]. Фінансування договорів, укладених в інтересах працівників, покладається на роботодавця. Така діяльність є самостійним напрямком розвитку та відноситься до соціальної сфери держави [21, с. 366] за активної участі роботодавця як суб'єкта господарювання.

Іноді роботодавці анонсують при поданні оголошень з пошуку потенційних працівників надання «соціального пакету», вводячи в оману споживача інформації, бо фактично обіцяють виконання обов'язкових для них приписів у частині виконання зобов'язань з соціального страхування працівника. Під «соціальним пакетом» як потужним інструментом впливу як на індивідуальну, так і на організаційну ефек-

тивність, а також на тривалість та успішність трудових відносин між найманим працівником та роботодавцем розуміють сукупність фінансових, матеріальних та нематеріальних благ, які підвищують рівень життя і надаються підприємством працівнику, крім основної заробітної плати, з метою заохочення до трудової діяльності». Представники економічної науки вважають, що роботодавець розглядає соціальний пакет лише як вимушену статтю витрат, яка є необхідною в умовах боротьби за кваліфіковані кадри на ринку праці. І система соціальних пільг і гарантій, що надаються роботодавцем понад установлені чинним законодавством, дозволяє вирішити низку наявних проблем, що пов'язані із залученням і утриманням кваліфікованих фахівців [22, с. 208–209].

Проведений аналіз правових аспектів трудового договору як регулятора відносин у сфері соціального забезпечення дозволив виявити його вплив на суб'єктів правовідносин та з'ясувати певні недоліки правового регулювання, які потрібно усунути для забезпечення прав працівників, адже нечіткість законодавчих формулювань не сприяє ефективному правовому регулюванню. Все це тільки підтверджує необхідність оновлення трудового законодавства із закріпленням базових гарантій соціального забезпечення працівників з урахуванням міжнародних нового Трудового кодексу України, адже подальша інтеграція України до Європейського Союзу, безумовно, зумовлюватиме незворотні процеси не лише з удосконалення трудового законодавства та законодавства в соціальній сфері, але й проведення адаптації вітчизняного законодавства до європейських стандартів та створення умов для ратифікації Європейської конвенції про соціальне забезпечення від 14 грудня 1972 р. № ETS № 78. Її ратифікація сприятиме посиленню базових напрямків соціального забезпечення, зокрема: сфери соціального захисту сім'ї, допомог у зв'язку з хворобою та материнством; допомог по інвалідності; пенсії за віком; допомог в разі втрати годувальника; допомог в разі виробничих травм та професійних захворювань; допомог в разі смерті, допомог сім'ям, допомог по безробіттю [23]. Хартія Європейського Співтовариства про основні соціальні права трудящих (1989 р.) містить окремий розділ, згідно з яким кожному працівнику Європейського Співтовариства гарантовано право на адекватний соціальний захист, незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому

він працює, користуватися адекватним рівнем допомоги із соціального забезпечення [24].

Тому вбачається перспективним продовження подальших досліджень форм трудового договору, зокрема електронної його форми та імплементації приписів у вітчизняне законодавство, задля досягнення відповідності вимогам часу, сучасним українським викликам та світовим глобалізаційним процесам, зокрема й у сфері праці.

Список використаної літератури:

1. Утвенко В. В. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки. Київ : Персонал, 2018. 248 с.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Остапенко Л. О. Соціальний діалог як інструмент регулювання соціально-трудова відносин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 44, Т. 1. С. 139–141.
4. Зозуля І. В., Овдієнко Д. В. Проблеми працевлаштування та тіньова зайнятість в Україні. *Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 388 с.
5. Волинець В. Усна та письмова форми трудового договору: чи є різниця? (20.01.2020, 13:24). *Юридична газета online*. 2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/usna-ta-pismova-formi-trudovogo-dogovoru-chi-e-riznitsya.html>
6. Мельник К. Ю., Бабенко А. О. Проблеми юридичних гарантій трудових прав працівників при укладенні, зміні та розірванні трудового договору. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 240 с.
7. Мінсоцполітики планує ввести електронний реєстр трудових договорів. Рєва (30.03.2017; 13:16). Інформаційний портал «РБК-Україна». URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/minsotspolitiki-planiruet-vvesti-elektronnyy-1490868958.html>
8. Бурчак А. Електронна форма трудового договору. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 52. С. 144–148.
9. Сачук Б. П. Електронний договір: проблематика та шляхи вирішення. *Молодий вчений*. 2014. № 12(64). С. 527–529. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-121>
10. Трудовий кодекс України. Проект Закону України № 2410 від 08.11.2019 р. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331.
11. Праця та зайнятість осіб з інвалідністю в Україні. Національна доповідь. Державна установа науково-дослідний інститут соціально-трудова відносин Мінпраці України. Київ, 2009. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «УКРАЇНА». URL: https://uu.edu.ua/upload/Inclusiya/Novini/VNZ_yakiy_specializuetsya/Nacionalna_Dopovid_invalidi_2009/dopovid_Pratsya_ta_zaynyatist_invalidiv_2009.doc
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення сприятливих умов для працевлаштування осіб з інвалідністю. Проект Закону України № 5344 від 07.04.2021 р. *Верховна Рада України*. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71607
13. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України від 21.04.1991 р. № 875–XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу. Закон України від 04.02.2021 р. № 1213–IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20>.
15. Про охорону праці. Закон України від 14.10.1992 р. № 2694–XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
16. Трудове право України. Академічний курс / за заг. ред. Н. М. Хуторян. Київ : А.С.К., 2004. 608 с.
17. Синчук С. М. Про можливість договірної регулювання відносин соціального забезпечення в Україні. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення* : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 338–342.
18. Татаренко Г. В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні : автореф. дис. канд. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2009. 24 с.
19. Тимофіїв Р. М. До питання про добровільне медичне страхування як форму участі роботодавця у недержавному соціальному захисті працівників. *Соціально-економічні і правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.). Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2016. С. 297–303.
20. Тимофіїв Р. М. Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 226 арк.
21. Синчук С. М. Проблеми галузевої належності відносин із недержавного соціального забезпечення. *Держава і право*. 2011. Вип. 54. С. 363–367.

22. Бикова А., Воронова В. Соціальний пакет як інструмент мотивації працівників. *Молодий вчений*. 2019. № 1(65). С. 205–208. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-46>
23. Європейська конвенція про соціальне забезпечення від 14.12.1972 р. ETS № 78. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581
24. Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права трудящих від 09.12.1989 р. Верховна Рада України. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044

Taranenko L. S., Chudyk-Bilousova N. I. The employment contract as a regulator of social security relations in modern conditions

Concepts and forms of the employment contract as a regulator in the field of social security are analysed. On the basis of the conducted research, it was determined that the implementation of the rights of employees in the field of social security by the employer through the conclusion of an employment contract is a common form of implementation of social policy and a form of interaction between the state and subjects of labour relations. The problem of introducing new forms of labour contracts is being studied. The current legislation was analysed, the grounds and procedure for their conclusion were investigated. It has been proven that the introduction of new mechanisms for concluding and implementing labour contracts with separate categories should take into account foreign experience and international standards of provision, in particular the provisions for the realization of the right to work by people with disabilities. On the basis of the conducted research, it is recognized that the regulation of labour relations is characterized by a tendency to expand the scope of individual labour contracts, a component of which may be separate norms regarding additional social security. It was emphasized that such forms of conclusion of labour contracts and agreements as electronic and written should be implemented in the legislation, because only in this way the rights of the parties to the labour contract can be ensured. It is noted that the conclusion of labour contracts and agreements in electronic form will help eliminate bureaucratic red tape, ensure the protection of the rights of the parties to the employment contract, and will be a quick and economical way to establish labour relations; that will reduce/eliminate the corruption component. The need for a clear definition of the essential conditions of the employment contract which is common to all labour relations is indicated, therefore its consolidation in the Draft of the Labour Code of Ukraine is positive. It is proposed to borrow prescriptions from Italian legislation regarding the determined percentage of certain categories of citizens among the personnel of enterprises. The need to update labour legislation with the establishment of basic guarantees of social security for employees was identified and substantiated taking into account international and European standards.

Key words: social protection, essential conditions, employment contract with non-fixed working hours, social security contract.

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.11>

М. А. Дейнега

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПРИНЦИПИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена дослідженню основних засади природоресурсного законодавства як найбільш загальних норм, що відображають закономірності правового регулювання відносин, об'єктом яких є природні ресурси. Визначено, що принципи права – це основні системоутворюючі ідеї, які закріплені у загальноправових доктринах і галузевих концепціях права, а також у джерелах і нормах чинного законодавства, що спрямовані на реалізацію суспільних відносин з метою досягнення політики держави. Обґрунтовано, що принципи права відіграють важливу роль у врегулюванні суспільних відносин. Проведено аналіз змісту і встановлено рівень правового забезпечення раціонального та комплексного використання природних ресурсів, екосистемного й ландшафтної підходів у природокористуванні як передумови запровадження міжнародних засад концепції сталого розвитку у сфері екологічно збалансованого використання й відтворення природних ресурсів. Зроблено висновок, що природоресурсний потенціал України оцінюється як один із найбільших на планеті, тому найголовніше завдання – оптимально і раціонально скористатись цим потенціалом в інтересах добробуту нинішнього й майбутніх поколінь. У зв'язку з цим, необхідним визначено формування системи використання природних ресурсів, орієнтованої на принципи сталого (збалансованого) розвитку. І саме належне правове оформлення принципів природокористування забезпечить єдність, цілісність, комплексність природоресурсних відносин і норм природоресурсного законодавства, узгодженість і баланс інтересів у сфері природокористування, реалізацію ідей сталого розвитку, висунутих на конференції ООН у Ріо-де-Жанейро в «Порядку денному на XXI ст.» (1992 р.), а прийняття Природоресурсного кодексу є необхідним кроком до вирішення невідкладного завдання нашої держави на шляху до подальшої європейської інтеграції.

Ключові слова: природоресурсне право, правові засади, раціональне використання природних ресурсів, екологічно збалансоване використання природних ресурсів, екосистемний підхід у природокористуванні, ландшафтний підхід у природокористуванні, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Правові принципи традиційно представляють інтерес для дослідження як з теоретичних позицій, так і в межах галузевих юридичних наук, оскільки такий напрям наукових досліджень дає найбільш загальне уявлення про предмет, методи і систему права, механізм правового регулювання, тобто про все, що дозволяє оцінити право як інституційне утворення. Принципи права – це основні системоутворюючі ідеї, які закріплені у загальноправових доктринах і галу-

зевих концепціях права, а також у джерелах і нормах чинного законодавства, що спрямовані на реалізацію суспільних відносин з метою досягнення політики держави. Отже, принципи права відіграють важливу роль у врегулюванні суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи екологічного права досліджуються багатьма вченими (В.І. Андрейцевим, Г.В. Анісімовою, А.П. Гетьманом, І.І. Каракашем, В.М. Комарницьким, В.В. Костицьким,

О.Г. Котеньовим, Ю.А. Красновою, Е.В. Позняк, Є.П. Суєтновим, Ю.С. Шемшученком, М.В. Шульгою та ін.) на рівні розробки сучасних теоретико-правових підходів. Однак основні засади природоресурсного права та законодавства вкрай рідко стають предметом самостійних наукових досліджень. У зв'язку з цим, представляється необхідним визначити основні засади природоресурсного законодавства, включивши до їх числа найбільш загальні норми, що відображають закономірності правового регулювання відносин, об'єктом яких є природні ресурси. До таких пропонується віднести: раціональне і комплексне використання природних ресурсів, екосистемний й ландшафтний підхід у природокористуванні як передумови запровадження міжнародних засад концепції сталого розвитку у сфері екологічно збалансованого використання й відтворення природних ресурсів.

Метою статті є дослідження змісту і встановлення рівня правового забезпечення принципів природоресурсного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Принцип раціонального використання природних ресурсів є одним із фундаментальних принципів природокористування. Термін «раціональне використання природних ресурсів» досить часто вживається у нормативно-правових актах. Однак, незважаючи на активне залучення аналізованого терміна у правове регулювання, до сих пір відсутні юридичні критерії, що дозволяють відносити використання природних ресурсів до раціонального.

У законодавстві України правовий зміст раціонального використання природних ресурсів не розкривається. Наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., поресурсні кодекси та інші нормативно-правові акти лише констатують, що раціональне використання природних ресурсів віднесено до основних принципів природокористування як необхідна умова сталого розвитку, основне завдання державного регулювання та управління у сфері використання природних ресурсів, обов'язок власників і користувачів природних ресурсів тощо.

Так, у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» принцип раціонального використання природних ресурсів розглядається як невід'ємна умова сталого економічного й соціального розвитку. Відповідно до постанови Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання при-

родних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР раціональне використання природних ресурсів визначається через: формування збалансованої системи природокористування, екологізації технологій, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття тощо. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 р., затверджені Законом України від 28 лютого 2019 р., розглядають раціональне використання природних ресурсів у контексті сталого соціально-економічного розвитку, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні і духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів.

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. серед принципів земельного законодавства закріплює принцип забезпечення раціонального використання та охорони земель (ст. 5). Відповідно до ст. 2 Водного кодексу України від 6 червня 1995 р. завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки. Згідно з Лісовим кодексом України від 21 січня 1994 р. основним завданням державного регулювання та управління у сфері лісових відносин є забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів (ст. 25). Стаття 24 Кодексу України про надра від 27 липня 1994 р. закріплює обов'язок користувачів надр забезпечувати раціональне, комплексне використання та охорону надр. Подібні положення існують також у фауністичному, флористичному, атмосферноохоронному законодавстві України. Таким чином, відсутність у законодавстві України визначення поняття «раціональне використання природних ресурсів» призвело до його використання у різних інтерпретаціях.

В юридичній науці поняття «раціональне використання природних ресурсів» трактується також неодноково. Слід виділити кілька основних наукових поглядів на досліджувану категорію. Деякі вчені під раціональним використанням природних ресурсів розуміють досягнення необхідного соціально-економічного ефекту у здійсненні цілей природокористування з одночасним дотриманням екологічних вимог, що забезпечують економічне зростання і сталий розвиток суспільства [1, с. 147; 2, с. 471].

І.І. Каракаш розглядав раціональне природокористування як максимально ефективне використання природних ресурсів у процесі виробничо-господарських та інших видів діяльності з дотриманням закономірностей функціонування екологічно взаємозалежних природних систем за умови постійного поліпшення і забезпечення охорони навколишнього середовища [1, с. 150]. Ю.С. Шемшученко визначає раціональне використання природних ресурсів як використання природних ресурсів в обсягах і способами, які забезпечують сталий економічний розвиток, що не призводить до порушення відновлювальних властивостей природи й погіршення екологічних умов навколишнього природного середовища [2, с. 471]. А.М. Мірошніченко зазначає, що раціональне використання природних ресурсів передбачає встановлення у конкретній ситуації балансу різних інтересів та пріоритетів (насамперед екологічних, економічних та ін.) [3, с. 37].

При цьому науковці звертають увагу на те, що слід відмежовувати поняття «раціональність» і «ефективність» використання природних ресурсів [4, с. 16]. Раціональність та ефективність використання природних ресурсів взаємопов'язані, однак не тотожні поняття. Раціональність у використанні природних ресурсів пов'язують з додержанням еколого-правових приписів. Ефективність виражається в отриманні найвищих економічних показників при використанні природних ресурсів із щонайменшими затратами.

Отже, раціональне використання природних ресурсів має здійснюватися способом, який приводить до поступового зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище, або обсяг негативного впливу має бути таким, при якому навколишнє природне середовище може його самостійно переробити у силу своєї асиміляційної здатності. У зв'язку з цим, раціональне використання природних ресурсів слід розглядати як екологічно обґрунтоване та економічне ефективне їх використання, що характеризується дотриманням закономірностей функціонування екологічно взаємозалежних природних систем і балансом приватних та публічних інтересів.

У законодавстві вимоги комплексного природокористування конкретизуються з урахуванням особливостей кожного природного ресурсу. Особливого значення набуває комплексність у правовому забезпеченні всіх екологічних заходів щодо відтворення природних ресурсів,

охорони навколишнього природного середовища в цілому, збереження цілісності природних об'єктів і комплексів, забезпечення просторової та видової біорізноманітності.

Комплексність науковцями розглядається як: необхідність при використанні будь-якого природного ресурсу враховувати всі його екологічні зв'язки з іншими природними ресурсами й навколишнім природним середовищем в цілому [5, с. 38]; здійснення одночасного використання декількох природних ресурсів, розташованих на визначеному територіальному просторі, з урахуванням встановлених екологічних стандартів [1, с. 153].

Принцип комплексності природокористування знайшов свій розвиток у концепції екосистемного підходу до використання природних ресурсів. Під час розробки механізму правового регулювання з вирішення екологічних проблем у сфері взаємодії людини і природи значна увага має бути приділена принципу екосистемного підходу до використання природних ресурсів, заснованого насамперед на збереженні біологічного різноманіття.

У 1992 р., усвідомлюючи велике значення біологічного різноманіття для еволюції і збереження підтримуючих життя екосистем, підтверджуючи, що збереження біологічного різноманіття є спільною справою для всього людства, держави прийняли Конвенцію про біологічне різноманіття. У програмах та ініціативах в рамках реалізації Конвенції одне з перших місць належить екосистемному підходу як ключовому заходу щодо забезпечення реальних практичних механізмів збереження біологічного різноманіття, одного з головних чинників сталого розвитку.

Конвенція про біологічне різноманіття від 5 червня 1992 р. є першим міжнародним договором, в якому прийнято цілісний, що ґрунтується на керівних принципах функціонування екосистем, підхід до збереження і сталого використання біологічного різноманіття. У Декларації конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) держави також визнали екосистемний підхід в якості основи сталого розвитку. Але найбільш повно особливості такого підходу були визначені на 5-й Конференції сторін Конвенції про біологічне різноманіття, що відбулася у 2000 році. За результатами роботи Конференції прийнято Рішення V/6, яке і розкрило зміст цього принципу. Було закріплено, що екосистемний підхід є стратегією комплексного управління земель-

ними, водними і живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі.

У 2002 р. в Йоганнесбурзі Всесвітній саміт зі сталого розвитку зазначив, що антропогенні загрози біорізноманіттю вимагають вжиття невідкладних заходів, а умовою досягнення прогресу у сфері збереження та сталого використання біорізноманіття є екосистемний підхід, викладений у рішеннях, прийнятих у рамках Конвенції про біологічне різноманіття. Аддис-Абебські принципи сталого використання біорізноманіття (2003 р.) стали новим кроком у розумінні цієї компоненти стратегії збереження біологічного різноманіття. Згідно з принципом 5: «При використанні будь-яких ресурсів необхідно враховувати функції, виконувані тим чи іншим ресурсом в екосистемі, в якій він зустрічається, і таке використання не повинно надавати несприятливого впливу на функції екосистем».

У Підсумковому документі Конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.) «Майбутнє, якого ми хочемо», прийнятому Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 66/288 від 27 липня 2012 р., знову була підтверджена важливість застосування екосистемного підходу. Зокрема зазначено, що держави зобов'язуються ефективно застосовувати екосистемний підхід та обачність при організації відповідно до норм міжнародного права діяльності, з метою реалізації всіх трьох аспектів сталого розвитку.

Правові аспекти екосистемного підходу були досить детально досліджені у працях науковців. О.Г. Котеньов вказує на те, що принцип екосистемного підходу полягає у тому, щоб розглядати використання окремого природного ресурсу у контексті його взаємозв'язку з іншими елементами навколишнього природного середовища. Екосистемний підхід до використання природних ресурсів об'єктивно визначається взаємозв'язком природних процесів і взаємозумовленістю явищ, що виникають у природному середовищі [6, с. 76]. Правове забезпечення екосистемного підходу досліджує Є.П. Суєтнов, який зазначає, що екосистемний підхід визнано стратегією інтегрованого екологічного управління, яка поєднує в собі охорону окремих видів флори і фауни, середовищ їх існування, обмеження людської діяльності, шкідливої для довкілля, охорону природних екосистем і зв'язків усередині них і між ними. Науковець вказує на те, що теоретичне та практичне значення екосистемного підходу полягає у тому, що він зумовлює ефективнішу дію екологічного права,

досягнення його цілей щодо підтримання та відновлення сприятливого стану навколишнього природного середовища [7, с. 183].

Е.В. Позняк стверджує, що використання природних ресурсів, для яких в екологічному праві існує диференційний підхід до формування їх правових режимів (земель, надр, вод, лісів, тваринного та рослинного світу, атмосферного повітря), повинно здійснюватися також на основі принципу екосистемності. Принцип екосистемності – це найбільш істотна основоположна ідея, яку можна розглядати у якості основної передумови й обов'язкової складової еволюційного розвитку біосфери, яка відображена в науці екології та базується на основі законів екології з метою забезпечення екосистемності як якості природи у формуванні екосфери Землі, екологічної рівноваги, врахування можливості природних процесів до саморегуляції та самовідновлення, прогнозування ступеня змінюваності біосфери в результаті антропогенної діяльності. Науковець вважає за доцільне закріпити принцип екосистемності у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8, с. 40].

Принцип екосистемного підходу являє собою один із основоположних правових принципів використання природних ресурсів на сучасному етапі. Насамперед він знайшов своє закріплення у міжнародних договорах універсального і регіонального характеру, а також у міжнародних рекомендаційних актах. Крім того, принцип екосистемного підходу має лежати в основі будь-яких рішень, прийнятих на національному та регіональному рівнях. Нормативний зміст цього принципу полягає у тому, щоб при прийнятті будь-яких рішень щодо використання природних ресурсів керуватися вимогами, заснованими на попередженні й недопущенні заподіяння шкоди іншим природним ресурсам та навколишньому природному середовищу в цілому. Екосистемний підхід до використання природних ресурсів – це єдиний правильний шлях людства до сталого розвитку.

Одночасне вирішення питань збереження довкілля і соціально-економічного розвитку є сьогодні одним із основних напрямів діяльності будь-якої цивілізованої держави. Нині залишається дилемою – як поєднати інтереси збереження природи з інтересами розвитку економіки та соціальної сфери, як забезпечити системне врахування екологічних та економічних інтересів, що є умовою сталого (збалансованого) розвитку як нової парадигми взаємодії

суспільства і природи. Необхідно розв'язати складне завдання – знайти баланс у системі «навколишнє природне середовище – економічний розвиток» [9, с. 93].

Виникла необхідність розроблення і реалізації концепції екологічно збалансованого використання природних ресурсів, яка передбачає зміну підходів до їх використання з урахуванням негативних наслідків втручання людини у хід природних процесів та балансу інтересів розвитку природи і суспільства. І саме XXI ст. має стати точкою біфуркації у системі «людина – природа», яка повинна супроводжуватись конкретними діями людини з гармонізації відносин з природою.

У 2015 р. на Саміті ООН зі сталого розвитку були ухвалені «Цілі сталого розвитку» (вступили в силу 1 січня 2016 р.) – ключові напрями розвитку країн на період до 2030 р. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.» одним із основних завдань визначено створення системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів.

У 1972 р. Генеральний секретар Стокгольмської конференції М. Стронг, висвітлюючи суть концепції екологічного розвитку, вперше на офіційному рівні висунув вимогу збалансованості використання природних ресурсів, можливість економічного зростання у межах допустимого еколого-економічного балансу, коли суспільство контролює нормативний баланс «між сумарними антропогенними впливами на природне середовище з її самовідновлювальною здатністю, з її витривалістю по відношенню до цих впливів» [10, с. 95].

У подальшому екологічно збалансоване використання природних ресурсів тлумачилося як: високоефективне, екологічно обґрунтоване господарювання, що не призводить до різких змін природно-ресурсного потенціалу, підтримує або підвищує продуктивність і привабливість природних систем [11, с. 36]; збалансована взаємодія суспільства і природи, що забезпечує досягнення компромісу між потребами суспільства і здатністю природи задовольнити їх без суттєвої шкоди для свого нормального функціонування [12, с. 193]; використання природних ресурсів, яке передбачає збереження балансу між їх використанням і можливостями природного самовідновлення ресурсів з метою забез-

печення ними наступних поколінь [13, с. 59]; рівноважне співвідношення між використанням відновлювальних природних ресурсів та інтенсивністю їх відновлення, а також ощадливе використання не відновлювальних природних ресурсів [9, с. 93].

Враховуючи наукові підходи вчених до аналізу окресленої проблематики, екологічно збалансоване використання природних ресурсів має відповідати наступним умовам: використання природних ресурсів з мінімальними витратами праці, з одночасним внеском коштів на їх відтворення й життя охоронних заходів; повне використання природних ресурсів (без втрат під час вилучення, транспортування, переробки); відновлення природної екосистеми, з якої добувають природний ресурс; використання відновлювальних природних ресурсів тільки в обсязі їх щорічного приросту; використання невідновлювальних природних ресурсів тільки для задоволення найбільш невідкладних потреб; безвідходне виробництво [14, с. 270].

Впровадження екологічно збалансованої системи природокористування безпосередньо пов'язують із застосуванням ландшафтного підходу до використання природних ресурсів і створенням сучасної системи правових засад ландшафтних відносин.

Правовим оформленням принцип ландшафтного підходу до природокористування зобов'язаний Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.). Відповідно до неї країни Європейського співтовариства узяли на себе зобов'язання істотно зменшити загрозу біологічній і ландшафтній різноманітності в Європі, частиною якої є й Україна. Стратегія була запропонована Маастрихтською декларацією «Про збереження природної спадщини Європи» (1993 р.), в основу якої були покладені Європейська стратегія охорони природи (1990 р.), підсумки Добржиської і Люцернської конференцій Міністрів охорони довкілля (1991 та 1993 рр.) та Конференції ООН з питань довкілля та розвитку (1992 р.) тощо.

У 2000 р. для забезпечення сталого розвитку, що базується на збалансованому і гармонійному співвідношенні між соціальними потребами, економічною діяльністю та довкіллям, була прийнята Європейська ландшафтна конвенція від 20 жовтня 2000 р., ратифікована Законом України від 07 вересня 2005 р. Мета Конвенції – захист, регулювання та планування євро-

пейського ландшафту (природних, сільських, міських і периферійних територій, звичайних, зруйнованих ландшафтів і тих, що знаходяться у хорошому стані), організація співпраці між європейськими країнами з питання ландшафту.

Згідно з Конвенцією Україна зобов'язана: 1) визнавати ландшафти у законі як суттєвий компонент оточення людей, як вираження різноманітності їхньої спільної культурної та природної спадщини та як основу їх ідентичності; 2) встановлювати та впроваджувати ландшафтну політику, спрямовану на охорону, регулювання й планування ландшафту шляхом прийняття конкретних заходів; 3) встановлювати порядок участі широкого загалу, місцевих і регіональних органів влади та інших сторін, зацікавлених у визначенні та впровадженні ландшафтно-політики; 4) включати ландшафт до власної регіональної і міської планової політики та до її культурної, екологічної, сільськогосподарської, соціальної та економічної політики, а також до будь-якої іншої політики, що може безпосередньо або опосередковано впливати на ландшафт.

Як учасниця Європейської ландшафтно-конвенції та інших міжнародних угод, Україна взяла на себе зобов'язання із впровадження ландшафтно-політики у національне законодавство. Однак, нині у законодавстві України ландшафт як об'єкт правового регулювання визначено лише у ст. 1, 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., де вміщені норми, що мають загальний характер щодо законодавчого забезпечення використання та охорони ландшафтів.

Відповідно до рекомендації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту Верховною Радою України Законом України від 21 вересня 2000 р. затверджена «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», відповідно до якої 24 червня 2004 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про екологічну мережу України». Зазначені Закони виділяють природний ландшафт як невід'ємну частину екологічної мережі України. Відповідно до розділу 1 Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на

2000–2015 роки» регламентовано, що багатство природних ландшафтів є надбанням Українського народу, його природною спадщиною і має служити нинішньому та майбутнім поколінням, як це проголошено в Конституції України.

Однак, все ж таки, деталізованого правового регулювання, на відміну від інших складових навколишнього природного середовища, зокрема природних ресурсів, цей напрям відносно не має, хоча у науковій літературі це питання неодноразово піднімалося та обґрунтовувалися конкретні пропозиції і проекти моделей правового опосередкування ландшафтів як складової довкілля, як джерела задоволення екологічних інтересів людини та суспільства в цілому В.І. Андрейцевим, С.В. Єлькіним, П.Ф. Кулиничем, О.В. Лозо, В.В. Носіком, М.В. Шульгою та деякими іншими вченими.

У науці природоресурсного права проблема визнання ландшафту об'єктом правового регулювання тільки починає обговорюватися. У наукових працях термін «ландшафт» пояснюється за допомогою різних точок зору. В.І. Андрейцев, В.В. Носік, М.В. Шульга розкривають зміст поняття «ландшафт» через характеристики юридичного значення землі як національної цінності, об'єкта права власності Українського народу, найважливішої складової частини навколишнього природного середовища. Так, В.І. Андрейцев вважає ландшафти комплексними об'єктами законодавства, зазначає, що національна цінність землі полягає в невичерпності її властивостей для задоволення матеріальних, духовних, естетичних, пізнавальних, оздоровчо-лікувальних, рекреаційних, історико-культурних та інших потреб, формування природних та природно-антропогенних ландшафтів [15, с. 15].

При цьому, як зазначає С.В. Єлькін, наведені точки зору вищевказаних науковців щодо визначення ландшафту в цілому не розкривають його юридичних ознак. Науковець характеризує ландшафт як територію з наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, які становлять єдине ціле, знаходяться між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством, де земля виступає просторовою основою [16, с. 14].

Порівняльний аналіз правового регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі було проведено О.В. Лозо, яка охарактеризувала ландшафт як визнаний чинним законодавством та правом територіальний комплекс із визначеним місцем розташування, в межах якого

природні та/або антропогенні компоненти знаходяться в усталеній взаємодії та адаптації один до одного і складають єдину систему [17, с. 7]. Природними компонентами ландшафту науковець визнає природні ресурси (землю, воду, флору, фауну, надра, атмосферне повітря тощо), тією мірою, якою вони впливають на нього; антропогенними – забудову, транспортні шляхи, інші створені людиною об'єкти [17, с. 9].

Отже, ландшафт як об'єкт правого регулювання – це цілісна природна або природно-антропогенна система, яка характеризується відносною однорідністю взаємодіючих між собою структурних елементів.

Дослідження й аналіз наукових підходів до окресленої сфери суспільних відносин дали змогу визначити принцип ландшафтного підходу у природокористуванні як екологічно орієнтовану систему засобів з планування, проектування й організації ландшафтів, які використовуються для побудови такої просторової організації природокористування, що забезпечить стале й комплексне використання і відтворення природних ресурсів, збереження їх основних функцій як джерела для задоволення матеріальних та духовних потреб людини і суспільства. Цей принцип поки що не набув широкого поширення у сфері природоресурсних правовідносин, здійснюються лише перші кроки з його закріплення у нормах природоресурсного законодавства.

Висновки і пропозиції. Природоресурсний потенціал України оцінюється як один із найбільших на планеті. Тому нині найголовніше завдання – оптимально і раціонально скористатись цим потенціалом в інтересах добробуту нинішнього й майбутніх поколінь. У зв'язку з цим, прийшов час сформулювати систему використання природних ресурсів, забезпечивши її стратегічну орієнтацію на принципи сталого (збалансованого) розвитку. А передумовою запровадження міжнародних засад концепції сталого розвитку у сфері взаємодії людини і природи є встановлення належного рівня правового забезпечення принципів природокористування у нормах природоресурсного законодавства.

Правове оформлення принципів природокористування забезпечить єдність, цілісність, комплексність природоресурсних відносин і норм природоресурсного законодавства, узгодженість і баланс інтересів у сфері природокористування, реалізацію ідей сталого розвитку, висунутих на конференції ООН у Ріо-

де-Жанейро в «Порядку денному на ХХІ ст.» (1992 р.), а прийняття Природоресурсного кодексу є необхідним кроком до вирішення невідкладного завдання нашої держави на шляху до подальшої європейської інтеграції.

Наукове дослідження виконане завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2022 рік.

Список використаної літератури:

1. Каракаш І.І. Природокористування як необхідна умова існування людини і суспільства: визначення поняття й основні принципи. *Екологічне право України* : підручник / за ред. І. І. Каракаша. Одеса : Фенікс, 2012. С. 147–157.
2. Шемшученко Ю. С. Раціональне використання природних ресурсів. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. С. 471.
3. Мірошніченко А. М. Земельне право України : навчальний посібник. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 678 с.
4. Анісімова Г. В., Попов В. К. Принципи екологічного права та екологічної політики України. *Екологічне право України* : підручник / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Харків : Право, 2009. С. 11–25.
5. Шемшученко Ю. С. Право и экология. Киев : Наукова думка, 1989. 232 с.
6. Котеньов О. Г. Принципи права природокористування : дис. ... к.ю.н.: 12.00.06 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 228 с.
7. Суєтнов Є. П. Міжнародно-правове забезпечення екосистемного підходу. *Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади* : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 04.12.2015 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2015. С. 177–183.
8. Позняк Е. В. Принцип екосистемності в екологічному праві: поняття та зміст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки*. 2013. № 4(98). С. 39–42.
9. Приходько М. М., Приходько М. М. (старший), Приходько Н. Ф., Косило Л. С. Збалансоване ресурсокористування (теоретичний аспект). *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування: науково-технічний журнал*. 2012. № 2(6). С. 92–96.
10. Weiss E. B. International environmental law and policy. Aspen Publishers, Inc., 2006. 359 p.
11. Мусієнко М. М. Екологія: тлумачний словник. Київ : Либідь, 2004. 376 с.
12. Гавриленко О. П. Геоекоекологічне обґрунтування проектів природокористування. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с.

13. Радловська К. О. Із історії досліджень проблеми збалансованого ресурсокористування для побудови районних ГІС. *Екологічна безпека і збалансоване ресурсокористування: науково-технічний журнал*. 2012. № 1(5). С. 56–60.
14. Шувар І. А., Снітинський В. В., Бальковський В. В. Екологічні основи збалансованого природокористування : навчальний посібник. Львів – Чернівці : Книги XXI ст., 2011. 760 с.
15. Андрейцев В. І. Екологічне право України: проблеми інтеграції та диференціації. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві* : матеріали Всеукраїн. наук.-практ. круглого столу (м. Дніпропетровськ, 25.09.2014 р.) / ред. кол.: В. І. Андрейцев та ін. Дніпропетровськ: НГУ, 2014. С. 5–33.
16. Єлькін С. В. Правове регулювання ландшафтного використання та охорони земель в Україні : автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.06. Київ, 2012. 20 с.
17. Лозо О. В. Правове регулювання охорони ландшафтів в Україні та Європейському Союзі: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.06. Харків, 2015. 22 с.

Deineha M. A. Principles of natural resource legislation

The article is devoted to the study of the basic principles of natural resource legislation as the most general norms that reflect the laws of legal regulation of relations, the object of which are natural resources. It was determined that the principles of law are the main system-forming ideas that are enshrined in general legal doctrines and branch concepts of law, as well as in the sources and norms of current legislation aimed at the implementation of social relations in order to achieve state policy. It is substantiated that the principles of law play an important role in regulating social relations. A content analysis was conducted and the level of legal support for the rational and integrated use of natural resources, ecosystem and landscape approaches in nature management was established as a prerequisite for the introduction of international principles of the concept of sustainable development in the field of ecologically balanced use and reproduction of natural resources. It was concluded that the natural resource potential of Ukraine is estimated to be one of the largest on the planet; therefore the most important task is to optimally and rationally use this potential in the interests of the well-being of current and future generations. In this regard, the formation of a system of use of natural resources based on the principles of sustainable (balanced) development is determined to be necessary. And it is the proper legalization of the principles of nature management that will ensure the unity, integrity, complexity of natural resource relations and the norms of natural resource legislation, the coherence and balance of interests in the field of nature management, the implementation of the ideas of sustainable development put forward at the UN conference in Rio de Janeiro in the «Agenda for the XXI century» (1992), and the adoption of the Natural Resources Code is a necessary step towards solving the urgent task of our state on the way to further European integration.

Key words: *natural resource law, legal principles, rational use of natural resources, ecologically balanced use of natural resources, ecosystem approach in nature management, landscape approach in nature management, sustainable development.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.951:[351:615.2/.3](477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.12>

О. І. Безпалова

<http://orcid.org/0000-0003-2886-695X>

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ ЩОДО НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Визначено перелік адміністративних послуг, що надаються органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Розкрито особливості заповнення інформаційних і технологічних карток адміністративних послуг, а також окреслено основні етапи надання вказаних послуг.

Наголошено, що на законодавчому рівні існують колізії щодо надання як платних, так і безоплатних адміністративних послуг органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Акцентовано увагу, що обсяг повноважень щодо надання адміністративних послуг та процедура їх надання центральним апаратом і територіальними органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками створюють низку ризиків корупційного характеру; на законодавчому рівні не передбачено повноважень окремих територіальних органів Служби щодо надання адміністративних послуг (Волинська, Запорізька, Сумська області). Зважаючи на це, сформульовано пропозиції щодо внесення доповнень до законодавства з метою вирішення вказаних питань. Аргументовано необхідність оптимізації процедури надання адміністративних послуг.

Окремі нормативно-правові акти, що встановлюють розмір плати за надання адміністративної послуги органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, втратили чинність, а нові не були прийняті. Зважаючи на це, важливого значення набуває перегляд усіх нормативно-правових актів, що регламентують процедуру надання платних адміністративних послуг та приведення їх у відповідність до сучасних вимог, особливо у зв'язку з тим, що у 2015 році до сфери відання Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, крім сфери контролю за якістю лікарських засобів, додалась ще сфера контролю за наркотиками, а у 2021 році – сфера донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові.

Ключові слова: лікарські засоби, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, адміністративне законодавство, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правове регулювання, організація, діяльність, суб'єкти, компетенція, повноваження, адміністративні послуги, забезпечення.

Зі здобуттям незалежності Україна обрала курс на становлення демократичної, правової та соціальної держави, що орієнтована на реалізацію сервісної функції, яка полягає в обслуговуванні інтересів суспільства, громади та особи.

Таку роль в рамках адміністративно-правової доктрини прийнято називати адміністративною послугою, яка надається державою з метою задоволення потреб та інтересів громадян. Однак, враховуючи особливість сфери обігу

лікарських засобів та використання наркотичних речовин, держава в контексті зазначеного здійснює особливий підхід до правового регулювання зазначеної напрямку, зокрема і щодо адміністративних послуг по відповідному питанню, надання яких покладається на Державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Враховуючи особливості діяльності Державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками, держава здійснює специфічний підхід щодо надання вказаним органом виконавчої влади адміністративних послуг з метою недопущення зловживань чи порушень прав людини. Як зазначає В.В. Наконечний, одним із критеріїв ефективної діяльності публічної влади є якість надання адміністративної послуги, оскільки від своєчасності і повноти, доступності отримання адміністративної послуги багато в чому залежить ставлення громадянина до системи публічного управління, держави в цілому [1, с. 1].

Перш за все з метою повноцінного та комплексного висвітлення предмету даної статті варто дослідити доктринальні позиції, що надаються вітчизняною юриспруденцією щодо інтерпретації поняття «адміністративні послуги».

Зокрема А.С. Мельніченко, аналізуючи досліджуване поняття, зазначає, що адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що забезпечує реалізацію фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою [2, с. 60].

Натомість, якщо звернутися до праць В. Тимущука, можна побачити, що вказаний науковець розглядає адміністративну послугу в двох аспектах: «а) як публічно-владну діяльність адміністративного органу, спрямовану на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації прав фізичної або юридичної особи, яка здійснюється за заявою цієї особи; б) як *результат* публічно-владної діяльності адміністративного органу, спрямованої на забезпечення (юридичне оформлення) умов для реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи, яка здійснювалась за заявою особи» [3, с. 9].

Схоже за змістом бачення досліджуваного поняття зустрічається у працях І. Ковбаси та С. Боднара, які під явищем адміністративні послуги розуміють законодавчо-врегульовану діяльність органів публічної адміністрації, яка здійснюється ними на підставі звернення і в інтересах фізичної чи юридичної особи та кінцевим

результатом якої є видання адміністративного акту, що створює умови для виникнення прав та обов'язків у його користувача [4, с. 111].

У свою чергу, О.Ю.Оболєнський та В.І.Горбатюк, досліджуючи явище адміністративної послуги в рамках юридичної доктрини, резюмують, що «підходить науковців до визначення поняття «адміністративна послуга» та нормативно-правові визначення цього поняття можна звести до: а) широкого розуміння адміністративної послуги як взаємодії (зовнішньої) державного органу та фізичної або юридичної особи як члена суспільства; б) вузького розуміння управлінської послуги як взаємодії (внутрішньої) всередині державного органу» [5, с. 128].

Дослідження обраної тематики зумовлює необхідність акцентувати увагу на тому, що вітчизняне законодавство надає легальну дефініцію поняття адміністративна послуга, під яким відповідно до ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» розуміє результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону [6].

Проте, аналізуючи профільне законодавство, можна дійти висновку, що вказане поняття в інших нормативно-правових актах трактується дещо по-іншому. Зокрема Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р, надає, хоч за своїм змістом схоже, але дещо відмінне поняття «адміністративна послуга». Зокрема, зазначений документ визначає адміністративну послугу як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [7]. Слід зазначити, що у вказаному документі визначаються види адміністративних послуг, що можуть надаватися уповноваженим органом – дозволи, ліцензії, сертифікати, посвідчення, а також вчинення певних реєстраційних дій.

Рухаючись далі, вважаємо за необхідне проаналізувати особливості здійснення повноважень Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у сфері надання адміністративних послуг. Одряду хотілося б

звернути увагу, що незважаючи на те, що в усіх регіонах України створено та функціонують центри надання адміністративних послуг, що їх компетенції не належить надання адміністративних послуг ані громадянам, ані представникам бізнесу у сферах обігу лікарських та наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Це зумовлено тим, що належне функціонування вказаних сфер здійснює безпосередній вплив на життя та здоров'я населення нашої держави, отже процес отримання різноманітних дозволів, ліцензій, сертифікатів, посвідчень, а також вчинення певних реєстраційних дій має відбуватися під чітким контролем в боку держави, а саме у даному випадку Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

Теза стосовно Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Служби) як суб'єкта надання адміністративних послуг впливає із Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, відповідно до якого вказаний орган державної влади: «видає суб'єктам господарювання ліцензії на виробництво лікарських засобів, імпорту таких засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), оптову та роздрібну торгівлю лікарськими засобами; видає суб'єктам господарювання ліцензії на провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці І Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та з розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного Переліку, а також приймає рішення про анулювання вказаних ліцензій; видає суб'єктам господарювання дозволу на право ввезення (вивезення) та на право транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; здійснює ліцензування господарської діяльності суб'єктів системи крові із заготівлі і тестування донорської крові та компонентів крові незалежно від їх кінцевого призначення, переробки, зберігання, розподілу та реалізації донорської крові та компонентів крові, призначених для трансфузії, формування та ведення ліцензійного реєстру та ліцензійних справ, контроль за дотриманням ліцензіатами ліцензійних умов провадження відповідних видів господарської

діяльності у сфері донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові» [8].

Вказаний перелік завдань вказує про наявність у Служби повноважень щодо надання адміністративних послуг. Поряд із тим необхідно підкреслити, що не кожен із вказаних напрямків діяльності Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками підпадають під правове регулювання Закону України «Про надання адміністративних послуг», виходячи із специфіки правовідносин, де суб'єктом виступає вказаний державний орган.

Слід зауважити, що ключовими нормативно-правовими актами, що визначають перелік адміністративних послуг, що надаються Службою, є Наказ Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками від 27.03.2017 р. № 318 «Питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою» [9] та Наказ Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками від 22.03.2022 р. № 299 «Питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою в умовах воєнного стану» [10], де окреслено перелік адміністративних послуг, які надаються вказаним державним органом, також встановлено вимогу про затвердження інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг, які надаються зазначеним державним органом. Поряд із тим основним законодавчим документом, який визначає сутність та межі надання адміністративних послуг Державною службою України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, є Положення про дану Службу, де відповідно до п. 4 в рамках надання адміністративних послуг досліджуваний орган здійснює відповідні заходи [8].

Поряд із тим, якщо звернутися до положень територіальних підрозділів Служби, а саме звернути увагу на її повноваження у сфері надання адміністративних послуг, то слід зауважити, що вони досить обмежені і зведені тільки до попередньої перевірки виконання умов необхідних для отримання відповідної послуги. Зокрема, якщо звернутися до Положення про Державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Сумській області [11], то можна підкреслити факт відсутності повноважень щодо надання адміністративних послуг (на офіційному сайті даного органу розділ «Адміністративні послуги» не містить інформації щодо їх переліку та процедури надання). В той же час вказане положення містить пункт, відповідно до якого Служба надає адміністра-

тивні послуги в установленому законодавством порядку. Такий стан речей вказує на задеклароване право Служби надавати адміністративні послуги, однак вказаний нормативно-правовий акт не містить чітких приписів щодо їх видів та порядку їх надання.

Для комплексного аналізу окресленої проблематики нами був здійснений порівняльний аналіз Положення про Держлікслужбу у Сумській області та Положення про Держлікслужбу у Запорізькій області, на основі чого був зроблений висновок про практичну тотожність повноважень вказаного органів, в тому числі щодо надання адміністративних послуг. Поряд із тим цікавим є той факт, що Положення про відділ державного контролю у сфері обігу лікарських засобів, медичної продукції та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Запорізькій області не передбачає повноважень їх працівників та посадових осіб щодо надання адміністративних послуг [12; 13].

Таким чином, в рамках окресленого предмету, повноваження, що надані відповідному підрозділу, вважаємо доцільно визначити як «повноваження, пов'язані із наданням адміністративних послуг», оскільки безпосередньо рішення про надання адміністративної послуги територіальним підрозділом чи його відділом не приймається (виходячи із аналізу офіційного сайту Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Сумській області).

У результаті аналізу повноважень, пов'язаних із наданням адміністративних послуг відділом державного контролю у сфері обігу лікарських засобів, медичної продукції та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Запорізькій області [12] можна дійти висновку, що безпосередньо вказані повноваження не пов'язані із наданням адміністративних послуг територіальним органом Служби, проте саме належна їх реалізація створює умови для наступної діяльності із надання адміністративних послуг.

Слід зауважити, що повноваження щодо здійснення територіальними підрозділами Служби діяльності, пов'язаної із наданням адміністративних послуг, відрізняються в залежності від особливостей територіального розміщення підрозділу. Зокрема, якщо звернутись до Положення про Державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками Волинській

області, варто зазначити, що у ньому взагалі не містяться приписи щодо надання вказаним територіальним підрозділом адміністративних послуг.

Продовжуючи аналіз вказаного питання, необхідно звернути увагу на наявній колізії щодо порядку надання адміністративних послуг Службою. Вказане впливає із системного та комплексного аналізу законодавства щодо надання адміністративних послуг. Так, ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» передбачає у визначених законом випадках справляти плату (адміністративний збір) при наданні адміністративних, при цьому розмір плати за надання адміністративної послуги (адміністративного збору) і порядок її справляння визначаються законом з урахуванням її соціального та економічного значення. Водночас ч. 6 ст. 11 вказаного нормативно-правового документу підкреслює, що стягнення за надання адміністративних послуг будь-яких додаткових не передбачених законом платежів або вимагання сплати будь-яких додаткових коштів забороняється. Однак, не зважаючи на чітку вимогу Закону України «Про адміністративні послуги» щодо вирішення питання про сплачуваність певної адміністративної послуги нормативно-правовим актом із юридичною силою на рівні закону, врегулювання питань щодо платності послуг, які надаються Державною службою з лікарських засобів та контролю за наркотиками, не здійснюється. Більше того зазначений документ не тільки не оновлено у зв'язку із створенням у 2015 році Служби, а наявна чітка колізія між Законом України «Про адміністративні послуги» та Наказом Держлікслужби від 27.03.2017 р. № 318 «Питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою», оскільки наказ істотно розширює перелік адміністративних послуг, що надаються Службою.

Варто зазначити, що надання вказаних адміністративних послуг здійснюється шляхом видачі інформаційних та технологічних карток.

Інформаційна картка про адміністративної послуги з видачі ліцензії на право провадження господарської діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів містить таку інформацію: інформацію про суб'єкта надання адміністративної послуги; перелік актів законодавства, що регулюють порядок надання такої послуги; умови отримання такої послуги та перелік документів, необхідних для цього, а також вимоги до них; порядок та спосіб подачі вказаних документів;

платність або безоплатність адміністративної послуги; строки надання послуги; результати та способи отримання результату. Варто зазначити, що така інформація міститься у кожній картці стосовно конкретного виду адміністративної послуги, надання якої належить до компетенції органів Служби.

У технологічній картці адміністративної послуги з видачі ліцензії на право провадження господарської діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів міститься така інформація: етапи опрацювання звернення про надання адміністративної послуги, відповідальна посадова особа, структурні підрозділи, відповідальні на кожен етап надання послуги та строки виконання кожного із етапів.

Варто звернути увагу, що зміст інформаційної і технологічної карток відповідає вимогам, що встановлено до процедури надання адміністративних послуг ст. 5 Закону України «Про адміністративні послуги».

На законодавчому рівні лише частково визначено перелік адміністративних послуг, що надаються на платній та безоплатній основі органами Служби. Зокрема, відповідно Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних адміністративних послуг, які надаються Державною службою з лікарських засобів» від 09.06.2011 р. № 564-р., вказаний документ закріплює наступні платні адміністративні послуги: видача ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами; переоформлення ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами; видача дубліката ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами; видача копії ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, оптової, роздрібною торгівлі лікарськими засобами [14]. Проте, варто зазначити, що окремі нормативно-правові акти, що встановлюють розмір плати за надання адміністративної послуги, втратили чинність, а нові не були прийняті. Зважаючи на це, важливого значення набуває перегляд усіх нормативно-правових актів, що регламентують процедуру надання платних адміністративних послуг та приведення їх у відповідність до сучасних вимог.

Що стосується адміністративних послуг, які безоплатно надаються Службою, то до їх числа належать: видача висновку про якість ввезених лікарських засобів (у сфері відання Департаменту організації державного контролю якості лікарських засобів); галузева атестація лабораторій з контролю якості та безпеки лікарських засобів (у сфері відання Департаменту організації державного контролю якості лікарських засобів); сертифікація відповідності вимогам належної виробничої практики (знаходиться у сфері відання Управління ліцензування та сертифікації виробництва); сертифікація лікарського засобу (у сфері відання Управління ліцензування та сертифікації виробництва) [15].

Варто зазначити, що у переліку платних та безоплатних адміністративних послуг, що були наведені нами вище, враховано далеко не всі адміністративні послуги, що надаються органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Значна частина адміністративних послуг, що належать у сфері відання Служби з 2015 та 2021 років, не враховано. Переважно це стосується сфери контролю за наркотиками, сфери донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові, а також специфіки надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану. Зважаючи на це, надзвичайно важливого значення набуває внесення відповідних доповнень до проаналізованих вище нормативно-правових актів, що визначають перелік платних та безоплатних послуг, що надаються органами Служби.

У той самий час слід зазначити, що в інформаційних картах адміністративних послуг, що надаються органами Служби, міститься інформація про платність або безоплатність конкретної адміністративної послуги. Проте, не всі послуги, що вказані як платні чи безоплатні в інформаційних картках, знайшли своє закріплення у відповідних нормативно-правових актах.

На основі зазначеного пропонуємо наступні висновки:

1. Правовий статус Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками як суб'єкта надання адміністративних послуг характеризується фрагментарністю правової регламентації, наявністю прогалин та колізій між нормативно-правовими актами, що встановлюють підстави та порядок надання окремих адміністративних послуг.

2. Структура та повноваження Державної служби з лікарських та контролю за наркоти-

ками засобів встановлюють неефективну процедуру надання населення адміністративних послуг у сфері господарської діяльності щодо лікарських засобів та наркотичних речовин.

3. Процедура надання та обсяг розподілу повноважень щодо надання адміністративних послуг центральним апаратом і територіальними органами Служби створюють низку ризиків корупційного характеру, чим зумовлюють необхідність щодо переосмислення підходів до безпосереднього надання адміністративних послуг.

4. Виходячи із наведеного, можна класифікувати адміністративні послуги, які надає Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками в залежності: а) від сфери правового регулювання: адміністративні послуги, надання яких врегульовано Законом України «Про адміністративні послуги»; адміністративні послуги, які врегульовані спеціальним законодавством; б) від необхідності оплати: безоплатні; платні.

5. У переліку платних та безоплатних адміністративних послуг, що закріплені в окремих нормативно-правових актах, враховано далеко не всі адміністративні послуги, що надаються Службою. Значна частина адміністративних послуг, що належать у сфері видання Служби з 2015 та 2021 років, не враховано. Переважно це стосується сфери контролю за наркотиками, сфери донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові, а також специфіки надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану. Зважаючи на це, надзвичайно важливого значення набуває внесення відповідних доповнень до проаналізованих вище нормативно-правових актів, що визначають перелік платних та безоплатних послуг, що надаються органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками.

6. Окремі нормативно-правові акти, що встановлюють розмір плати за надання адміністративної послуги органами Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, втратили чинність, а нові не були прийняті. Зважаючи на це, важливого значення набуває перегляд усіх нормативно-правових актів, що регламентують процедуру надання платних адміністративних послуг та приведення їх у відповідність до сучасних вимог, особливо у зв'язку з тим, що у 2015 році до сфери відання Служби, крім сфери контролю за якістю лікарських засобів, додалась ще сфера контролю за наркотиками, а у 2021 році – сфера донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові.

Список використаної літератури:

1. Наконечний В. В. Нормативно-правове забезпечення щодо адміністративної послуги в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4(51). С. 1–8.
2. Мельніченко А.С. Адміністративні послуги: сучасний стан та перспективи. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 1(19). С. 58–63.
3. Адміністративні послуги : посібник / [В. Тимошук]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». 2012. 104 с.
4. Ковбас І., Боднар С. Адміністративні послуги: поняття та порядок їх надання органами публічної адміністрації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/1. С. 96–102
5. Оболенський О. Ю., Горбатюк В. І. Адміністративні послуги у сфері управління державними фінансами. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 124–132
6. Про адміністративні послуги: Закон України від 04.04.2018, підстава 2042-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
7. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 р. N 90-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80>
8. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 №647. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/647-2015-%D0%BF>
9. Питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою: Наказ Держлікслужби від 27.03.2017 № 318. URL: https://www.dls.gov.ua/nakazy_dls/%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B8-%D0%B2%D1%96%D0%B4-27-03-2017-%E2%84%96-318-%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD/
10. Питання надання адміністративних послуг Держлікслужбою в умовах воєнного стану: Наказ Держлікслужби від 22.03.2022 № 299. URL: <https://www.dls.gov.ua/wp-content/uploads/2022/03/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-299-22.03.2022.pdf>
11. Положення про державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Сумській області. URL : <https://www.dls.gov.ua/%D1%81%D1%83%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%B%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D>

- 1%80%D0%B6%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D1%83/%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%82%D0%B4%D1%81/
12. Положення про державну службу з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Запорізькій області. URL: <https://www.dls.gov.ua/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D1%83/%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D1%83-%D1%82%D0%B4%D1%81-%D1%96%D0%B7-%D0%B7%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B0/>
13. Про затвердження Положення про відділ державного контролю у сфері обігу лікарських засобів, медичної продукції та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Запорізькій області: Наказ Державної служби з лікарських засобів та контролю за наркотиками у Запорізькій області від 22.02.2017 № 214. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2011-%D1%80](https://www.dls.gov.ua/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D1%83/%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D1%83-%D1%82%D0%B4%D1%81-%D1%96%D0%B7-%D0%B7%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B0/)
14. Про затвердження переліку платних адміністративних послуг, які надаються Державною службою з лікарських засобів: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 р. № 564-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2011-%D1%80>
15. Перелік адміністративних послуг, які безоплатно надаються Державною службою України з лікарських засобів. URL: <http://www.diklz.gov.ua/control/main/uk/publish/article/569149>

Bezpalova O. I. Powers of the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control to provide administrative services

The list of administrative services provided by the bodies of the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control has been defined. The peculiarities of filling out information and technological cards of administrative services are revealed, and the main stages of providing the specified services are also outlined.

It was emphasized that at the legislative level there are conflicts regarding the provision of both paid and free administrative services by the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control. Attention was drawn to the fact that the scope of powers for the provision of administrative services and the procedure for their provision by the central apparatus and territorial bodies of the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control create a number of risks of a corruption nature; at the legislative level, there is no provision for the authority of individual territorial bodies of the Service to provide administrative services (Volyn, Zaporizhzhya, Sumy regions). With this in mind, proposals have been formulated to introduce amendments to the legislation in order to resolve the specified issues. The need to optimize the procedure for providing administrative services is argued.

Separate legal acts establishing the amount of fees for the provision of administrative services by the State Service of Ukraine for medicinal products and drug control have become invalid, and new ones have not been adopted. Taking this into account, it is important to review all legal acts regulating the procedure for providing paid administrative services and bring them into line with modern requirements, especially in connection with the fact that in 2015 the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control, in addition to the field of quality control of drugs, the field of drug control was added, and in 2021 – the field of blood donation and blood components, functioning of the blood system.

Key words: *drugs, narcotics, psychotropic substances, precursors, administrative legislation, administrative-legal status, administrative-legal regulation, organization, activity, subjects, competence, authority, administrative services, provision.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.13>

М. І. Белікова

<https://orcid.org/0000-0003-3967-1250>

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ю. В. Георгієвський

<https://orcid.org/0000-0001-8014-7827>

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. О. Спасенко

<https://orcid.org/0000-0002-3260-2001>

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ, ЗАФІКСОВАНІ В АВТОМАТИЧНОМУ РЕЖИМІ

Враховуючи, що адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до неї ґрунтуються на конституційних принципах і презумпції невинуватості, закріпленій у статті 62 Конституції України, прийняття законотворцем норм, які, навпаки, презюмують вину власника транспортного засобу, породжує чимало дискусій у наукових колах та спричиняє правові спори на практиці.

У статті розглянуто проблемні аспекти застосування до осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, принципу презумпції невинуватості.

Досліджено сутність принципу презумпції невинуватості як фундаментальної засади забезпечення прав і свобод людини. Проаналізовано положення нормативно-правових актів, які характеризують юридичний зміст принципу презумпції невинуватості. Надано оцінку правовому механізму притягнення особи до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, в контексті дотримання вказаного принципу через призму положень Конституції України, рішень Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини.

За результатами дослідження наголошено, що новостворений порядок певною мірою обмежує права особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, зокрема, права вважатися невинуватою до моменту законного доведення зворотного.

Ключові слова: презумпція невинуватості, система автоматичної фіксації, адміністративні правопорушення, відповідальність.

В Україні з кожним роком збільшується кількість автомобілів. Прямо пропорційно прогресує і показник дорожньо-транспортних пригод. Саме критичний стан аварійності на дорогах став певним каталізатором для створення нових заходів

превенції, зокрема таких як автоматична фіксація правопорушень у сфері дорожнього руху, яка здійснюється за допомогою засобів фото- відеозйомки, а також, відповідно, встановлення адміністративної відповідальності за їх вчинення.

Юридичний аспект притягнення особи до адміністративної відповідальності за автоматично зафіксовані порушення Правил дорожнього руху (далі – ПДР) викликає низку питань. Тому, видається необхідним проведення наукового дослідження одного зі згаданих питань. Мова йде про правовий принцип презумпції невинуватості, який має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки зумовлює невинуватість особи у вчиненні правопорушення до тих пір, поки не буде доведено зворотне.

Слід відзначити, що питання можливості застосування зазначеного принципу в адміністративно-деліктному праві, аналогічно кримінальному, обговорювалося та досліджувалося такими вітчизняними науковцями, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурка, Т.О. Гуржій, С.М. Гусаров, А.О. Собкар, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, А.Т. Комзюк, Ю.С. Коллер, М.М. Тищенко та ін.

При цьому думка, що презумпція невинуватості повинна діяти і у адміністративно-деліктних відносинах є абсолютно усталеною та відображеною в наукових працях вчених-адміністративістів.

Так, Сербіна Т. О., наприклад, при дослідженні цього питання не лише наголосила на необхідності застосування вказаного принципу в разі притягнення особи до адміністративної відповідальності, а й вказала на потребі законодавчої ініціативи з цього приводу [1, с. 69].

О. Сокурєнко також вказала, що просте поширення принципу презумпції невинуватості на провадження у справах про адміністративні правопорушення не є вирішенням проблеми, а обумовлює необхідність його законодавчого закріплення, зокрема, обов'язку уповноваженого органу, що займається підготовкою матеріалів до розгляду, довести вину порушника перед органом адміністративної юрисдикції [2, с. 74].

Між тим, презумпція невинуватості вже закріплена у ряді міжнародних актів. Зокрема, пункт перший статті 11 Загальної декларації прав людини встановлює, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту [3].

Європейська конвенція прав людини у пункті другого статті 6 також закріплює постулат невинуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, доки його вину не буде доведено в законному порядку [4].

Аналогічно до наведених норм, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права наголошує на праві кожної особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального злочину вважатися невинною (пункт другий статті 14) [5].

У національному законодавстві сутність презумпції невинуватості розкрита у положеннях статті 62 Конституції України, згідно з якою ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину [6].

Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (частини перша, друга, третя статті 62 Конституції України).

Елементом принципу презумпції невинуватості є принцип *in dubio pro geo*, згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості.

Презумпція невинуватості особи також передбачає, що обов'язок доведення вини особи покладається на державу (абзаци перший – третій пункту 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019) [7].

Наведені вище міжнародні та національні норми розглядають презумпцію невинуватості у контексті кримінальної відповідальності. На противагу цьому вважаємо за необхідне навести ряд юридично значущих документів, які свідчать про те, що презумпція невинуватості повною мірою стосується й осіб, які обвинувачуються у вчиненні адміністративних правопорушень.

Так, у Резолюції (77) 31 Комітету Міністрів Ради Європи від 28.09.1977 Про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади сформульовано один із основних принципів справедливої адміністративної процедури, що звичайно застосовуються до адміністративних актів [8].

Принцип 6 Рекомендації № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій від 13.02.1991 встановлює, що при застосуванні адміністративних санкцій, слід керуватися наступними принципами: особа, стосовно якої розглядається можливість застосування адміністративної санкції,

попередньо інформується щодо фактів, в яких вона звинувачується; залежно від складності справи та суворості санкцій, що можуть бути застосовані до особи, остання має достатньо часу для підготовки свого захисту; особа (її представник) інформується стосовно характеру доказів у справі, зібраних проти неї; перед оголошенням рішення про санкцію особа має можливість висловити свою думку; адміністративний акт про застосування санкцій містить мотиви, на яких вона ґрунтується [9].

У практиці ЄСПЛ також відображена позиція щодо кримінального характеру адміністративних правопорушень, які фактично мають та повністю підпадають під гарантії статті 6 Конвенції.

Так, у рішення «Надточій проти України» від 15.05.2008 суд дійшов висновків щодо застосування кримінального аспекту статті 6 Конвенції до провадження у справі про адміністративне (митне) правопорушення та однакової їй відповідності для розгляду питання щодо застосування статті 7 [10].

У рішенні «Аллєне де Рібемон проти Франції» від 10.02.1995 суд підкреслив, що сфера застосування принципу презумпції невинуватості є значно ширшою ніж лише в межах кримінального судочинства, під час якого вирішується про обґрунтованість обвинувачення, але й для всіх інших органів держави [11].

У рішенні по справі «Маліге проти Франції» від 23.09.1998 Європейський суд визнав кримінально-правовий зміст адміністративного правопорушення, за яке передбачена санкція у вигляді позбавлення права керування транспортним засобом, що вимагає додержання процедурних гарантій, визначених Конвенцією і викладених у Рекомендації № R (91) [12].

Окрім того, у рішенні Конституційного Суду України від 22.12.2010 по справі №1-34/2010 23-рп/2010 наголошено, що конституційний принцип правової держави передбачає встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження і забезпечення прав і свобод людини (статті 1, 3, частина друга статті 19 Основного Закону України). Суд наголосив на тому, що адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до неї ґрунтуються на конституційних принципах і правовій презумпції невинуватості. Конституція України визначає основні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх дотримання і захисту, зокрема, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (частина третя статті 62).

Між тим, обов'язок відповідних органів держави доводити вину особи у вчиненні адміністративного правопорушення впливає із положень КУпАП (статті 9, 10, 11, 280).

Тобто, з огляду на вищенаведене, саме держава в особі відповідних органів має доводити не лише факт правопорушення, а й вину особи, яка його вчинила, а презумпція невинуватості має діяти й щодо адміністративних правопорушень. Недоведені подія й вина особи мають бути прирівняні до доведеної невинуватості цієї особи.

Слід відзначити, що у контексті досліджуваного питання раніше згадане рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14⁻¹ КУпАП набуло ключового значення, адже за наслідками його ухвалення норми, що встановлювали адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі (стаття 14⁻¹ і частина шоста статті 258 КУпАП) були визнані такими, що не відповідають положенням Основного Закону [13].

Разом з тим, наразі редакція статті 14⁻² КУпАП встановлює адміністративну відповідальність відповідальних осіб за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі або за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису) (за допомогою технічних засобів з функціями запису, зберігання, відтворення і передачі фото-, відеоінформації). До кола таких осіб належать: 1) фізична особа або керівник юридичної особи, за якою зареєстровано транспортний засіб; 2) належний користувач транспортного засобу (якщо до Єдиного державного реєстру транспортних засобів внесено такі відомості); 3) особа, яка виконує повноваження керівника такої юридичної особи (якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань відсутні відомості про керівника); 4) особа, яка ввезла такий транспортний засіб на територію України (за умови реєстрації транспортного засобу за межами території України і відсутності обов'язку державної реєстрації в Україні) [14].

З метою встановлення процедури застосування зазначеної норми КУпАП доповнено положеннями статей 279⁻¹-279⁸, які встановлюють особливості розгляду справи про адміністративне правопорушення у сфері

забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксоване в автоматичному режимі: 1) встановлюється відповідальна особа, передбачена статтею 14² КУпАП; 2) протокол про вчинення адміністративного правопорушення не складається; 3) постанова про накладення адміністративного стягнення вноситься без участі особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; 4) положення статей 33 «Загальні правила накладення стягнення за адміністративне правопорушення», 268 «Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності», 280 «Обставини, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи про адміністративне правопорушення» КУпАП при цьому не застосовуються [15].

Звільнення від відповідальності можливе лише за умови, якщо: 1) особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, надала документ, який підтверджує, що до моменту вчинення правопорушення транспортний засіб (номерний знак) вибув з її володіння внаслідок протиправних дій інших осіб; 2) особа, яка керувала транспортним засобом на момент вчинення зазначеного правопорушення, звернулася особисто до уповноваженого органу із заявою про визнання зазначеного факту.

Аналізуючи наведені норми, можна дійти висновку, що законодавець у беззаперечній формі встановлює вину відповідальної особи (власника транспортного засобу) у вчиненні правопорушення, зафіксованого в автоматичному режимі. Враховуючи формальний склад цих проступків, відбувається ототожнення права власності особи на транспортний засіб із суб'єктивною стороною адміністративного правопорушення, виною, що є юридично неприйнятним. При цьому, обов'язок доведення фактично перекладається на особу, яка притягується до адміністративної відповідальності, адже звільнення від відповідальності відбувається за умови спростування останньою факту вчинення правопорушення та доведення своєї невинуватості.

Тобто, запроваджений порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності, на наш погляд, прямо суперечить принципу презумпції невинуватості, основним призначенням якого є протистояння тенденційності, упередженості, свавілля, дискримінації, обвинувальному ухилу та будь-якому суб'єктивізму [16, с. 369].

Основна функція системи автоматичної фіксації правопорушення не може слугувати заміною правової природи здійснення адміністра-

тивного розслідування за фактом порушення особою правил дорожнього руху та притягнення останньої до адміністративної відповідальності.

У зв'язку із цим видається за необхідне говорити про необхідність внесення законодавчих змін з метою приведення правових норм до принципу презумпції невинуватості. Удосконалення процедури притягнення порушників правил дорожнього руху зафіксованих в автоматичному режимі шляхом внесення відповідних змін до КУпАП можливе шляхом встановлення законодавчої вимоги після автофіксації означеного правопорушення, власнику транспортного засобу надсилається не постанова у справі про адміністративне правопорушення, а відповідний протокол про таке правопорушення. Після цього власнику має надаватися певний строк для подання відомостей про фактичного володільця транспортного засобу на момент вчинення правопорушення. У випадку ненадання таких відомостей у визначений законом строк без поважних причин, постанова складається відносно власника.

Висновки. Підсумуємо, що запроваджений відносно недавно інститут адміністративної відповідальності власника транспортного засобу за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, вступає у протиріччя з постулатом невинуватості особи, доки її вину не буде доведено в законному порядку.

Крім того, беручи до уваги ратифікацію Україною Конвенції та Протоколів до неї, визнання рішень ЄСПЛ джерелом права, очевидно, що презумпція невинуватості повинна знайти своє відображення і в адміністративно-деліктному законодавстві на будь-якій стадії здійснення відповідного провадження. Аналіз практики ЄСПЛ свідчить про необхідність застосування статті 6 Конвенції і в адміністративно-деліктних відносинах, зокрема, дотримання презумпції невинуватості та забезпечення права мати достатній час та можливості для захисту особам, які притягаються до адміністративної відповідальності. Така необхідність зумовлює внесення змін до КУпАП з метою їх приведення у відповідність до принципу невинуватості.

Список використаної літератури:

1. Сербіна Н. О. Презумпція невинуватості як об'єктивне правоположення у правозастосовчій діяльності. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 66–70. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_1/14.pdf

2. Сокурєнко О. Презумпція невинуватості як елемент захисту прав особи в адміністративній діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 73–76. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/7/15.pdf>
3. Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015 (дата звернення: 03.02.2022).
4. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text дата звернення: 03.02.2022).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text 8 дата звернення: 03.02.2022).
6. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.02.2022).
7. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/1-p2019> (дата звернення: 03.02.2022).
8. Про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади: Резолюція (77) 31 Комітету Міністрів Ради Європи від 28.09.1977. URL: <https://rm.coe.int/16804dec56> (дата звернення: 03.02.2022).
9. Рекомендації № R (91) 1 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо адміністративних санкцій від 13.02.1991. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/Rec_1991.pdf
10. Рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2008 у справі «Надточій проти України» (заява №7460/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_404 (дата звернення: 13.02.2022)
11. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.1995 у справі «Аллєне де Рібемон проти Франції» (заява № 15175/89). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01116> (дата звернення: 13.02.2022).
12. Рішення Європейського суду з прав людини від 23.09.1998 у справі «Маліге проти Франції» (заява № 68/1997/852/1059). URL: <https://www.legal-tools.org/doc/94a214/pdf/> (дата звернення: 13.02.2022).
13. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 КУпАП від 22.12.2010 № 23-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v023p710-10> (дата звернення: 09.02.2022).
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24) від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 13.02.2022).
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330) від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80732-10> (дата звернення: 13.02.2022).
16. Негодченко В. О. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства. *Право і суспільство*. 2022. №4. С. 367–372. URL: http://info.dgu.edu.ua/bitstream/123456789/560/1/%D0%9D%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D1%96_%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB_2022_4.pdf

Bielikova M. I., Georgiievskiy Yu. V., Spasenko V. O. Presumption of innocence in cases of automatically recorded administrative offenses in the field of ensuring road traffic safety

Given that administrative responsibility in Ukraine and the procedure of bringing to it are based on constitutional principles and presumption of innocence that enshrined in Article 62 of the Constitution of Ukraine, adoption by the lawmaker of norms which, on the contrary, provide for a guilt of the owner of the vehicle, generates many discussions in scientific circles and causes legal disputes in practice.

The article considers problematic aspects of application to persons who brought to administrative responsibility for offenses in the field of traffic safety, recorded in automatic mode, the principle of presumption of innocence.

In the article has been studied the essence of the principle of presumption of innocence as a fundamental principle of ensuring human rights and freedoms. In the article was analyzed the provisions of the legislative acts which characterize the legal content of the principle of presumption of innocence. Authors were making the assessment of the legal mechanism of bringing a person to administrative responsibility for offenses in the field of traffic safety, recorded in automatic mode, in the context of compliance with the stated principle because of the provisions of the Constitution of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights.

According to the results of the research underline that the newly created order limits the rights of the person, who is brought to administrative responsibility, in particular, the right to be considered innocent until opposite won't be prove.

Key words: *presumption of innocence, automatic fixation system, administrative offenses, liability.*

О. Ю. Василенкоздобувач кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ТА ПОВ'ЯЗАНИМ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Статтю присвячено дослідженню запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушень у європейських державах. Встановлено, що механізми протидії корупції в зарубіжних країнах принципово не відрізняються, основна відмінність полягає в підходах та мотивації їхнього застосування. У кожній європейській державі мають місце й специфічні риси з огляду на особливості їх розвитку, правові традиції, ментальність і ступінь активності громадян. Узагальнено зарубіжний досвід запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням. Визначено, що європейський досвід можна використати в Україні для: закладання принципів попередження й запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням в нормативно-правових актах, що визначають не вид злочину, а конкретні сфери діяльності; забезпечення функціонування незалежної судової системи, що виключає будь-який вплив з боку зацікавлених осіб; жорсткий фінансовий контроль за джерелами доходів суб'єктів антикорупційних обмежень і заборон із конфіскацією майна осіб, які не можуть обґрунтувати правомірність джерела його походження, у тому числі й спадку; мінімізація особистих контактів між державними службовцями, бізнес-структурами та громадянами шляхом електронного урядування, електронних адміністративних послуг, голосування на виборах через мережу Інтернет; надання державним службовцям суттєвих матеріально-фінансових і соціальних гарантій на ряду з посиленням вимог щодо рівня їх професіоналізму, етики та доброчесності; введення в органах державної та місцевої влади посад уповноважених з питань корупції для надання консультативних послуг; прозорість, відкритість і постійна звітність уряду в питаннях не лише виявлення корупції, але й покарань за вчинені діяння; впровадження принципу абсолютної нетерпимості корупції як всередині компанії, так і під час взаємодії із іноземними партнерами через включення спеціальних антикорупційних застережень у контракти, підписання декларації контрагентами про заборону хабарництва; розширення ролі ЗМІ, незалежних розслідувань, соціальної реклами та пропаганди.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, корупційне правопорушення, пов'язане з корупцією правопорушення, зарубіжний досвід, запобігання корупції.

Вступ. У сучасних умовах однією з пріоритетних складових удосконалення адміністративно-правових засад запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням в Україні є вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері й виокремлення можливостей його використання.

Деякі аспекти європейського досвіду проаналізовано у працях Н.В. Васильєва, О.І. Васильєва, С.А. Задорожний, В.М. Князева, А.М. Михненко, В. Соловйова та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушень у європейських державах.

Результати дослідження. О.І. Васильєва та Н.В. Васильєв об'єктивно стверджують, що корупція може бути в будь-якій державі світу, але відрізняються рівні корупції, що завжди негативно впливає на економіку та є прямим й опосередкованим порушенням прав і свобод людини та громадянина, декларованих світовою спільнотою в основоположних актах міжнародного права [1, с. 62]. В.М. Князев з цього приводу відмічає, що умовна межа між країнами пролягає, насамперед, у характері стосунків між владою та громадянським суспільством: наскільки останнє здатне протистояти корумпованості першої [2, с. 205], із чим варто погодитися.

Крім того, В. Соловйов підкреслює, що хоча й корупція притаманна кожному суспільству і кожній державі, але виходячи зі світової практики, наслідки впливу корупції є більш негативними в державах перехідного періоду, де політична, економічна, соціальна та інші системи перебувають у стані трансформації [3, с. 33]. Очевидно, що подібна ситуація і досі має місце в Україні.

Тому розділяємо точку зору С.А. Задорожного стосовно того, що практика тих держав, де вдалося створити такі механізми, які дозволили обмежити корупцію масштабами, що не представляють серйозної небезпеки для нормального функціонування державного апарату, де структурні перетворення дали найбільші результати і тим самим створили передумови для успішного економічного зростання, викликає постійний інтерес в науковців і політиків [4, с. 141].

Механізми протидії корупції в зарубіжних країнах принципово не відрізняються, основна відмінність полягає в підходах та мотивації їхнього застосування. І, як вважає Т.М. Супрун, дослідження міжнародного досвіду запобігання та протидії корупції свідчить про те, що за сучасних умов прояви корупції стали чинниками, що створюють загрозу національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя [5, с. 204].

Яскравим прикладом цього є країни Європейського Союзу, хоча не можна не відмітити, що в кожній країні мають місце й специфічні риси з огляду на особливості їх розвитку, правові традиції, ментальність і ступінь активності громадян.

Так, у Фінляндії адміністративно-правове регулювання запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням базується на принципах попередження та застереження вчинення злочинів, що знаходять своє закріплення в нормативно-правових актах, що визначають не вид злочину, а конкретну сферу діяльності. Цікаво, що в цій країні не сформульовано стратегії стосовно запобігання корупції, не прийнято спеціального антикорупційного закону, не сформовано спеціалізованих антикорупційних органів. При цьому засоби попередження носять кримінальний характер. Зокрема, за Кримінальним кодексом Фінляндії вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень тягне за собою в залежності від ступеня суспільної небезпеки злочину накладання штрафу чи ув'язнення строком до чотирьох років [6, с. 54–55].

Відносна відсутність корупції у Фінляндії пояснюється в тому числі й створенням й функціонуванням незалежної та безкомпромісної судової системи, що виключає будь-який вплив з боку зацікавлених осіб, не зважаючи на їхній статус та рівень доходів. І загалом позитивним моментом у запобіганні корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням у Фінляндії є той факт, що фінська публічна служба вирізняється високою професійністю сталістю складу державних службовців, що пов'язано із їх матеріальними та соціальними гарантіями [7].

Корисним для України є й досвід Швеції у запобіганні корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням, основними принципами якого є наступні:

- 1) заборона особистих контактів громадян з чиновниками;
- 2) обов'язкове декларування доходів державними службовцями;
- 3) обмеження готівкових розрахунків;
- 4) повна відкритість діяльності влади [7].

У Швеції, як і у Фінляндії не існує спеціалізованого органу по боротьбі з корупцією, що пояснюється відносно низьким її рівнем, що не становить серйозної загрози для шведського суспільства. Натомість, досить тривалий час в країні діє громадська організація «Демократичний аудит», що об'єднує провідних економістів, політологів, науковців з метою здійснення незалежного моніторингу корумпованості різних сфер правовідносин.

У Нідерландах характерними особливостями запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням є наступні:

- 1) гласність і постійна звітність у питаннях виявлення корупції та покарань за вчинені діяння (щорічна доповідь Міністра внутрішніх справ парламенту про виявлені факти корупції та вжиті заходи щодо притягнення до відповідальності осіб, причетних до корупційних діянь);
- 2) моніторинг ймовірно можливих «зон» виникнення корупційних діянь у державних та громадських організаціях та жорсткий контроль за діяльністю осіб, причетних до корупції;
- 3) заборона працювати у державних закладах та втрата всіх соціальних пільг, наданих державним службовцям, як основна міра покарання за корупційні та пов'язані з корупцією діяння, а також штрафи й тимчасове усунення від виконання обов'язків;
- 4) система добору кандидатів на посади базується на врахуванні їх корупційної небезпечності;

5) доступність для громадськості всіх матеріалів щодо корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень, за винятком сфери національної безпеки;

6) вагома роль засобів масової інформації, що оприлюднюють випадки корупції та часто проводять незалежні розслідування за цими випадками [8; 9], та інші.

На відміну від розглянутих вище країн, у Німеччині запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням базується, передусім, на знищенні фінансового підґрунтя шляхом формування належної нормативно-правової бази протидії відмиванню грошей та через конфіскацію майна осіб, які не можуть обґрунтувати правомірність джерела його походження. Акцент також робиться на унеможливленні зловживання державним службовцем своїм посадовим становищем у результаті здійснення законодавчих, організаційних, кадрових та інших заходів. Серед них заслуговує на увагу, наприклад, реєстр корумпованих фірм, що позбавляються права виконувати державні замовлення, стають об'єктом більш пильної уваги з боку правоохоронних органів [10, с. 71; 7].

На значну активність громадськості у запобіганні корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням фокусується антикорупційна політика й у Великобританії, де одним із принципів є поінформованість громадськості, яка стежить за негативними явищами у державі [1, с. 64].

Натомість, у Данії акцентується увага на запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням під час співробітництва бізнес-сектору з іноземними контрагентами. Зокрема, Так, Агентство міжнародного розвитку просуває політику та принципи абсолютної нетерпимості корупції як всередині компанії, так і під час взаємодії із іноземними партнерами через включення спеціальних антикорупційних застережень у контракти. Більш того, контрагенти підписують декларацію про заборону хабарництва як одного з корупційних правопорушень [7]. Недодержання цих положень є об'єктивною підставою розірвання контракту, передумовою відмови ведення справ у майбутньому з «корумпованим» партнером.

Конструктивним у цьому сенсі є такий адміністративно-правовий захід із запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушень, як надання практичної допомоги та специфічних антикорупційних послуг Радою Данії на різних рівнях правовідно-

син (ділові операції й угоди на національному й міжнародному рівнях; взаємодія з місцевою владою, тощо) [11, с. 26].

Як і в інших європейських країнах, в Данії державним службовцям надані високі соціальні гарантії та гідний рівень фінансового забезпечення. Відповідно вони зобов'язані фактично дотримуватися й спеціальних кодексів честі державних службовців, етичних кодексів [11, с. 27], тощо.

У Бельгії в цьому контексті було модернізовано публічне управління й запроваджено реформу COPERNIC, зокрема, у сфері фінансового контролю. Також Бельгія, не обмежуючись лише кримінальним аспектом у запобіганні корупційним правопорушенням, практикує роз'яснення норм (правил, стандартів), їх нагадування, транспарентність поведінки, що приведе до вироблення кодексу поведінки (деонтології) [6, с. 55], що вважаємо досить доречним заходом.

Можливим для використання в Україні є й позитивний досвід Греції у запобіганні корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням. У цій країні зниження рівня корупції пов'язують із постійним інструктажем (соціальна реклама, телебачення, тощо) громадян щодо послідовності дій у випадку, коли державний службовець вимагає хабара. Населення постійно закликають писати скарги, повідомляти про корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення (анонімно – лише за наявності доказової бази), у тому числі на цілодобову «гарячу лінію», номер якої доступний на «кожному кроці». Аналогічна пропаганда поширюється й для державних службовців. Зокрема, у рекламних роликах наголошується на аморальності подібних вчинків з боку чиновників, особливо в кризових умовах для країни [12, с. 66].

У Румунії система адміністративно-правових заходів із запобігання корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням слушно включає в себе можливість перевіряти навіть спадок, залишений особою, підозрюваною у вчиненні корупційних правопорушень. Хоча останню й неможливо притягнути до відповідальності у зв'язку зі смертю, спадкоємці не можуть перешкоджати розслідуванню та перевірці джерел походження спадку. І у випадку доведення корупційного походження майна та коштів, залишеного у спадок, воно підлягає конфіскації за загальною процедурою, передбаченою законодавством [13]. На нашу думку, такий підхід є виправданим і потенційно ефективним і в Україні.

В Естонії корисним для переймання є досвід електронного урядування, яке так чи інакше формується і розвивається і нашої державі. Так, головний акцент в Естонії робився на мінімізації «людського» фактору у взаємовідносинах між громадянином, державним службовцем, юридичною особою, тощо під час проходження тих чи інших адміністративних процедур і одержання адміністративних послуг, що в підсумку суттєво зменшує рівень корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень. Саме Естонія є першою країною у світі, де можна, наприклад, проголосувати на виборах через мережу Інтернет [11, с. 34–35].

Висновки. Отже, у результаті аналізу та узагальнення зарубіжного досвіду запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням, виокремлено наступні можливості його використання в Україні:

– закладання принципів попередження й запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням в нормативно-правових актах, що визначають не вид злочину, а конкретні сфери діяльності (Фінляндія);

– забезпечення функціонування незалежної судової системи, що виключає будь-який вплив з боку зацікавлених осіб, не зважаючи на їхній публічний статус та рівень доходів (Фінляндія);

– жорсткий фінансовий контроль за джерелами доходів суб'єктів антикорупційних обмежень і заборон (Швеція, Бельгія) із конфіскацією майна осіб, які не можуть обґрунтувати правомірність джерела його походження (Німеччина), у тому числі й спадку (Румунія);

– реформування адміністративно-правового регулювання фінансування політичних партій (Фінляндія);

– мінімізація особистісних контактів між державними службовцями, бізнес-структурами та громадянами шляхом електронного урядування, електронних адміністративних послуг, голосування на виборах через мережу Інтернет, тощо (Швеція, Естонія);

– надання державним службовцям суттєвих матеріально-фінансових і соціальних гарантій на ряду з посиленням вимог щодо рівня їх професіоналізму, етики та доброчесності (Фінляндія, Данія);

– введення в органах державної та місцевої влади посад уповноважених з питань корупції для надання консультативних послуг (Німеччина) чи окремих структур для надання практичної допомоги (Данія);

– прозорість, відкритість і постійна звітність уряду в питаннях не лише виявлення корупції, але й покарань за вчинені діяння (Нідерланди);

– впровадження принципу абсолютної нетерпимості корупції як всередині компанії, так і під час взаємодії із іноземними партнерами через включення спеціальних антикорупційних застережень у контракти, підписання декларації контрагентами про заборону хабарництва (Данія);

– жорсткий контроль за діяльністю осіб, які були причетні до корупції (Нідерланди), створення реєстру корумпованих фірм, що позбавляються права виконувати державні замовлення (Німеччина), відмова у веденні справ у майбутньому з «корумпованим» партнером (Данія);

– активізація та розширення участі громадськості у запобіганні корупції, у тому числі її поінформованості, забезпечення можливості анонімних повідомлень, обов'язково розслідування кожного з них, громадського моніторингу (Швеція, Німеччина, Великобританія, Греція);

– розширення ролі ЗМІ, незалежних розслідувань, соціальної реклами та пропаганди (Греція).

Список використаної літератури:

1. Васильєва О.І., Васильєв Н.В. Зарубіжний досвід антикорупційної діяльності в органах публічної влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 13. С.62-65.
2. Теоретичні та методологічні проблеми розробки і реалізації управлінських стратегій: монографія / Князев В.М., Михненко А.М. та ін.; за заг. ред. В.М. Князева. К. : НАДУ. 2008. 240 с.
3. Соловійов В. Корупція в державному управлінні як феномен глобалізованого світу. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2012. Вип. 4. С. 29-37.
4. Задорожний С.А. механізми запобігання та протидії корупції в органах місцевої влади. Дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.02 – механізми державного управління кандидата. К., 2016. 251 с.
5. Супрун Т. М. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2–3(6–7). С. 199–204.
6. Гудков Д. В. Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук, спец. : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми: Запорізький нац. ун-т, 2018. 249 с.
7. Шевчук, О.А., Ковальський, А.О. Світовий досвід боротьби з корупцією та можливість його запровадження в Україні. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_2_9

8. Гилевская М.А. Коррупция: национальные и международные средства противодействия. URL: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1222884&subID=100087759.1000761>
9. Запобігання і протидія проявам корупції як елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківськ : Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації, 2012. 237 с.
10. Гудков Д. В. Недоліки механізму адміністративної відповідальності за порушення обмеження щодо отримання подарунків. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 28–29 липня 2017 р.). Запоріжжя : Запорізька міська Громадська організація «ІСТИНА», 2017. С. 71.
11. Теоретико-правові засади протидії корупції науково-аналітична доповідь / Дейнека В. Ф. та ін. Ірпінь : НДІ фінансового права, 2014. 39 с.
12. Дмитрук Б. П., Мельник О. Ю. Антикоруційна діяльність уряду України як важлива передумова проведення економічних реформ. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 63–67.
13. Ахтирська Н. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче*. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4910/>

Vasylenko O. Yu. European experience in preventing corruption offences and corruption-related offenses

The article is devoted to the study of the prevention of corruption offences and corruption-related offenses in European states. It was established that the mechanisms of combating corruption in foreign countries do not differ in principle, the main difference lies in the approaches and motivation of their application. In each European state, there are specific features due to the peculiarities of their development, legal traditions, mentality and degree of activity of citizens. The foreign experience of preventing corruption and corruption-related offenses is summarized. It was determined that the European experience can be used in Ukraine to: establish the principles of prevention and prevention of corruption and corruption-related offenses in normative legal acts, which define not the type of crime, but specific spheres of activity; ensuring the functioning of an independent judicial system that excludes any influence from interested parties; strict financial control over the sources of income of subjects of anti-corruption restrictions and prohibitions with confiscation of the property of persons who cannot substantiate the legality of its source of origin, including inheritance; minimization of personal contacts between civil servants, business structures and citizens through electronic governance, electronic administrative services, voting in elections via the Internet; provision of essential material, financial and social guarantees to civil servants along with strengthening of requirements regarding the level of their professionalism, ethics and integrity; introduction of positions of corruption commissioners in state and local government bodies to provide advisory services; transparency, openness and constant reporting of the government in matters not only of detecting corruption, but also of punishments for committed acts; implementation of the principle of absolute intolerance of corruption both within the company and during interaction with foreign partners through the inclusion of special anti-corruption clauses in contracts, the signing of a declaration by counterparties on the prohibition of bribery; expanding the role of mass media, independent investigations, social advertising and propaganda.

Key words: administrative and legal principles, corruption offence, corruption-related offence, foreign experience, prevention of corruption.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.15>**Н. П. Воронюк***аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ*

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті автор здійснює дослідження розвитку генезису адміністративно-правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в окремих періодах розвитку державності в Україні.

Визначено, що розвиток автомобілебудування призвів та розповсюдження транспортних засобів у всіх сферах людського життя, що поставило питання перед державою про необхідність регулювання дорожнього руху та про необхідність вжиття заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Сукупність органів, до компетенції яких віднесена безпека державного руху формувалась поступово, з урахуванням викликів, які потребували втручання держави у регулювання.

Автор вказує, що у процесі вироблення єдиного державницького підходу до питання забезпечення безпеки дорожнього руху місцеві органи влади поступово набували повноважень суб'єктів, які забезпечують безпеку дорожнього руху на місцевому рівні.

З'ясовано, що спочатку до відання місцевої влади відносились питання будівництва автодоріг та регулювання дорожнього руху. В результаті збільшення кількості транспортних засобів, держава стикалася з необхідністю видання норм, які регламентують безпеку руху, що мали безсистемний характер, та присвячені вирішенню того чи іншого нагального питання соціального життя, однак, яке вирішувало проблеми дорожнього руху.

Визначено, що основним виконавцем заходів по забезпеченню безпеки дорожнього руху, за радянських часів, в системі місцевих органів влади були обласні ради депутатів, на які було покладено завдання по вжиттю заходів до гарантування безпеки дорожнього руху. На районні та міські ради було покладено обов'язок щодо контролю заходів по забезпеченню безпеки дорожнього руху, в той же час сільські та селищні ради лише сприяли у здійсненні заходів.

Зазначено, що існує велика кількість нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, однак вони не в достатній мірі розглядають питання забезпечення безпеки дорожнього руху щодо діяльності у цій сфері органів місцевого самоврядування, у наявних працях не представлено комплексного наукового дослідження адміністративно-правових засад діяльності саме органів місцевого самоврядування у забезпеченні безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, безпека дорожнього руху, повноваження, функції, ефективність.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення безпеки дорожнього руху була, є і буде актуальною для будь-якої країни. Україна за рівнем смертності від ДТП посідає п'яте місце в Європі. Цивілізоване суспільство не може існувати без належного задоволення соціальної потреби в просторовому переміщенні засобами автомобільного транспорту. Дорожній рух як соціальна система є первісно небезпечним, задалегідь аварійним явищем, пов'язаним із автомобілем як джерелом підвищеної небезпеки.

Саме аварійність є показником ефективності державного управління у сфері організації діяльності із забезпечення безпеки дорожнього руху [1, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою цього дослідження стали наукові праці таких провідних вітчизняних вчених-адміністративістів як: О.М. Бабич, В.І. Варивоюда, І.П. Голосніченко, С.М. Гусаров, Гуржій Т.О., М.М. Долгополова, М.В. Лазаренко, В.В. Лотиш, В.В. Лукьянов, В.Г. Сисоєва, Л.І. Сопільник, Т.А. Шумейко та інші.

Мета статті полягає у здійсненні дослідження генезису адміністративно-правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в окремих періодах розвитку державності в Україні/

Виклад основного матеріалу. ПДР існують близько двох тисяч років. ПДР стали формуватися ще на початку людської цивілізації. У Стародавньому Римі, наприклад, де одним із поширених засобів пересування були колісниця, на вулицях міста довелося вводити односторонній рух. Перші спроби регулювання на перехрестях робили патриції й торгова знать. Вони посиляли попереду себе скороходів, які забезпечували їм свободу просування на перехресті, але це не завжди вдавалося [2, с. 28].

Із появою автомобіля й виникла проблема забезпечення безпеки дорожнього руху та почала стрімко зростати із кількістю автомобільного транспорту на дорогах. Основними чинниками для здійснення безаварійного руху вважалися наявність справного транспортного засобу та уважне ставлення водія до дорожньої ситуації. З часом ці чинники перестали відігравати основну роль, а одним з визначальних стала взаємодія водія з іншими учасниками дорожнього руху. Зі збільшенням інтенсивності руху від водія все частіше потрібні максимум уважності, вміння моментально приймати відповідальні рішення, передбачати дорожню ситуацію тощо [3, с. 113].

Розвиток автомобілебудування призвів та розповсюдження транспортних засобів у всіх сферах людського життя, що поставило питання перед державою про необхідність регулювання дорожнього руху та про необхідність вжиття заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Сукупність органів, до компетенції яких віднесена безпека державного руху формувалась поступово, з урахуванням викликів, які потребували втручання держави у регулювання.

У процесі вироблення єдиного державницького підходу до питання забезпечення безпеки дорожнього руху місцеві органи влади поступово набувають повноважень суб'єктів, які забезпечують безпеку дорожнього руху на місцевому рівні.

Спочатку до відання місцевої влади відносились питання будівництва автодоріг та регулювання дорожнього руху. Так, Адміністративний кодекс УСРР 1927 року відносив до відання округових виконавчих комітетів та міських рад міст видання обов'язкових постанов щодо регу-

лювання вуличного та шляхового руху, будівництва шляхів в законно встановлених межах [4].

В результаті збільшення кількості транспортних засобів, держава стикається з необхідністю видання норм, які регламентують безпеку руху. Спочатку заходи по забезпеченню безпеки дорожнього руху мають безсистемний характер, і присвячені вирішенню того чи іншого нагального питання соціального життя, однак, яке вирішувало проблеми дорожнього руху. Прикладом може слугувати Постанова Ради Міністрів УРСР 1958 року щодо облаштування шляхів у сільській місцевості тротуарами, велосипедними доріжками, павільйонами посадки пасажирів, стоянки автобусів та автомобілів. Постанова передбачала необхідність погодження проектів будівництва автомобільних шляхів з виконкомом місцевих Рад депутатів трудящих та обов'язок виконкомів обласних і районних Рад депутатів трудящих щороку розробляти плани робіт по впорядкуванню і благоустрою вулиць сільських населених пунктів, по яких пролягають автомобільні шляхи, та забезпечувати їх виконання [5].

У подальшому, нормативні акти, які вирішують питання безпеки дорожнього руху стають більш цілеспрямованими та мають на меті підвищити безпеку дорожнього руху в тій чи іншій сфері суспільного життя. На місцеві органи влади покладаються повноваженнями щодо вжиття заходів по забезпеченню безпеки дорожнього руху у відповідній сфері.

Так, в зв'язку з підвищенням аварійності при перевезенні пасажирів у місця відпочинку спільною постановою Ради Міністрів УРСР, Української республіканської ради професійних спілок 1973 року облвиконкоми, Київський і Севастопольський міськвиконкоми зобов'язано визначити основні маршрути руху транспорту в місця масового відпочинку трудящих і забезпечити контроль за станом шляхів та організацією руху на цих маршрутах [6]. Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по поліпшенню використання автомобільного транспорту на перевезенні сільськогосподарської продукції врожаю 1973 року» облвиконкоми зобов'язані були на період збирання і перевезення сільськогосподарської продукції створити на основних шляхах та вузлових населених пунктах контрольні пости для нагляду за роботою автотранспорту і додержанням водіями правил шляхового руху [7].

У 1969 році затверджується Статут Автомобільного транспорту УРСР, згідно якого авто-

мобільні шляхи загального користування на території УРСР підрозділяються на шляхи загальнодержавного та республіканського і місцевого значення. Автомобільні шляхи в межах міст і селищ міського типу знаходяться у віданні відповідних виконавчих комітетів Рад депутатів трудящих. Суб'єкти, у відання яких знаходяться автомобільні шляхи, зобов'язані утримувати автомобільні шляхи, всі шляхові споруди, автошляхові знаки, покажчики та інші технічні засоби регулювання руху, які знаходяться в їх віданні, у стані, що забезпечує безперешкодний і безпечний рух автомобілів, а також вживати необхідних заходів до поліпшення руху на цих шляхах. Статутом встановлювався порядок організації автобусних маршрутів за погодженням з виконавчими комітетами міських, районних Рад депутатів трудящих місцевих (міських, приміських і внутрірайонних), – з виконавчими комітетами обласних Рад депутатів трудящих (міжміських внутріобласних) [8].

Правила користування та охорони автомобільних шляхів і шляхових споруд 1978 року передбачали, що контроль за виконанням цих Правил покладається на шляхові організації Міністерства будівництва і експлуатації автомобільних шляхів УРСР, органи Міністерства внутрішніх справ УРСР та виконавчі комітети місцевих Рад народних депутатів [9].

07.12.1990 р. був прийнятий Закон «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» [10], яким було закладено підвалини розвитку місцевого самоврядування в Україні, однак він не передбачав компетенцій органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. До повноважень сільської, селищної, міської Ради народних депутатів в сфері транспорту було віднесено: 1) здійснення в межах своїх повноважень контролю за діяльністю підприємств (об'єднань) і організацій транспорту, незалежно від їх підпорядкування та форм власності, а також за організацією обслуговування пасажирів на автовокзалах і залізничних вокзалах, причалах (пристанях), в аеропортах; 2) забезпечення розвитку на відповідній території мережі автомобільних шляхів загального користування та їх утримання, обладнання технічними засобами регулювання дорожнього руху і засобами зв'язку, спорудження будинків і приміщень для служби ремонту і утримання шляхів, а також підприємств громадського харчування, автосервісу і відпочинку пасажирів [10].

Таким чином, основним виконавцем заходів по забезпеченню безпеки дорожнього руху

в системі місцевих органів влади були обласні ради депутатів, на які було покладено завдання по вжиттю заходів до гарантування безпеки дорожнього руху. На районні та міські ради було покладено обов'язок щодо контролю заходів по забезпеченню безпеки дорожнього руху, в той же час сільські та селищні ради лише сприяли у здійсненні заходів.

Лише прийнятий у 1993 році Закон України «Про дорожній рух» встановив, що органи місцевого самоврядування поруч з органами місцевої державної влади є суб'єктами, які забезпечують безпеку дорожнього руху та визначив компетенції органів законодавчої та виконавчої влади Республіки Крим, областей та міст республіканського підпорядкування; міської та районної Ради народних депутатів і міської та районної виконавчої влади; селищної та сільської Ради народних депутатів та їх виконавчих органів [11].

Таке регулювання повноважень органів місцевого самоврядування та органів місцевої державної влади пов'язане в першу чергу з тим, що за радянських часів місцеві ради народних депутатів фактично не були органами місцевого самоврядування, а виконували роль місцевих органів виконавчої влади.

Необхідно відмітити, що існує проблема розмежування компетенції органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування не лише у сфері безпеки дорожнього руху.

Так, О.М. Бабич відзначав, що розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади здійснюється без достатньої послідовності та необхідного взаємоузгодження законодавчих актів, прийнятих у різні часи та з різних питань організації місцевого самоврядування і виконавчої влади на місцях. В зв'язку з чим одним із найбільш пріоритетних завдань сьогодення продовжує залишатися законодавче врегулювання проблем, пов'язаних із реформуванням системи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування країни з одночасним розмежуванням їхніх повноважень [12, с. 111].

І.П. Голосніченко наголошує на тому, що питання про розмежування функцій та повноважень місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування виникають тому, що ці органи часто вступають у конфлікти між собою через різне розуміння межі здійснення ними функцій та повноважень [13, с. 67].

Така ситуація щодо нормативного регулювання в сфері безпеки дорожнього руху пов'язана в тому числі й з відсутністю комплексних

наукових досліджень з питань компетенції органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Необхідно відмітити, що науковці, які здійснювали комплексний аналіз діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, включали органи місцевого самоврядування до переліку таких суб'єктів.

Л.І. Сопільник вказує, що систему суб'єктів забезпечення безпеки дорожнього руху утворюють державні та громадські суб'єкти управління. Державними є суб'єкти управління, що визначають умови та межі безпеки дорожнього руху як на державному, так і на регіональному рівні. Громадськими є суб'єкти управління, що визначають умови та межі безпеки дорожнього руху на місцях, – органи місцевого самоврядування та громадські організації [14].

Здійснюючи системно-структурну характеристику загально-державної системи забезпечення безпеки дорожнього руху на регіональному рівні М.М. Довогополова відзначила, що на регіональному рівні управління сферою забезпечення безпеки дорожнього руху здійснюють обласні державні адміністрації (відділ управління транспортом та зв'язком) та місцеві органи самоврядування (виконавчі органи сільських, селищних та міських рад) [15, с. 28–29].

Обґрунтовуючи висновок про необхідність вдосконалення правового регулювання безпеки дорожнього руху С.М. Гусаров зазначає про необхідність вдосконалення правового регулювання розмежування повноважень органів державного і громадського управління щодо забезпечення безпеки дорожнього руху та вказує, що особливостями правового регулювання державного та громадського управління є те, що позитивні зобов'язання і заборони містяться, в основному, у нормах, якими визначаються повноваження органів виконавчої влади, а дозволи – у нормах, які регламентують повноваження представницьких органів, а також органів виконавчої влади [16, с. 35].

Найбільш детально, на нашу думку, питання правового статусу органів місцевого самоврядування як суб'єктів, які здійснюють діяльність у сфері безпеки дорожнього руху, відзначив Т.О. Гуржій, який відмічає, що обов'язковою передумовою формування ефективної політики безпеки дорожнього руху є визначення кола учасників цього процесу. Органи місцевого самоврядування автор відніс до суб'єктів, які формують основу правової політики безпеки дорожнього руху [17, с. 31–32].

Таким чином, проаналізувавши наведені та інші наукові праці можна дійти висновку, що не дивлячись на те, що сьогодні існує доволі велика кількість напрацювань у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, однак вони не в достатній мірі розглядають питання забезпечення безпеки дорожнього руху щодо діяльності у цій сфері органів місцевого самоврядування, у наявних працях не представлено комплексного наукового дослідження адміністративно-правових засад діяльності саме органів місцевого самоврядування у забезпеченні безпеки дорожнього руху.

Висновки і пропозиції. На підставі здійсненого дослідження, з урахуванням усього історичного досвіду на теренах України (УРСР), можна зробити висновок, що діяльність органів місцевого самоврядування як на законодавчому рівні так і наукових роботах ототожнювалась з діяльністю місцевих органів виконавчої влади. Такий стан пов'язаний з радянською спадщиною, яка знівелювала діяльність органів місцевого самоврядування, уподібнила їх до органів місцевої виконавчої влади.

З урахуванням історичного моменту, наразі набуває особливо важливого значення відхід від застарілого радянського підходу та з урахуванням кращих світових практик визначення засад адміністративно-правового регулювання забезпечення безпеки дорожнього руху органами місцевого самоврядування. Тому важливим є розроблення теоретичних положень науки адміністративного права, сучасних концепцій, структури механізму адміністративно-правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування по забезпеченню безпеки дорожнього руху, що стане основою для вдосконалення положень чинного законодавства щодо участі органів місцевого самоврядування у забезпеченні безпеки дорожнього руху.

Список використаної літератури:

1. Забезпечення Національною поліцією безпеки дорожнього руху: правові та організаційні аспекти : метод. рек. / В. І. Варивода, Д. А. Євдокимов, В. Г. Сюравичик. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 110 с.
2. Лазаренко М. В. Адміністративно-правове регулювання безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі : дис. ... канд. юрид наук. Київ: Наук.-дослід. ін-т публічного права, 2018. 235 с.
3. Лотиш В. В., Гуменюк Л. О. Бази даних, як частина інструменту для підвищення безпеки руху. *Вісник СевНТУ. Серія: Машиноприладобудування та транспорт* : зб. наук. пр. / Севастоп. нац.

- техн. ун-т. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/natural/Vsntu/mashin/2012_135/2012_135/135_3_3.pdf
4. Адміністративний кодекс УСРР : постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовт. 1927 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP270014?an=1345&hide=true>
 5. Про заходи по впорядкуванню і благоустрою автомобільних шляхів, що пролягають через сільські населені пункти : постанова Ради Міністрів УРСР, № 1596 від 10 лист. 1958 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP581596?an=21&ed=0000_00_00&hide=true
 6. Про заходи по забезпеченню безпеки трудящих під час колективних виїздів у місця масового відпочинку : постанова Ради Міністрів УРСР і Української республіканської ради професійних спілок від 02 лип. 1973 р. № 305. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP730305?an=2&hide=true>
 7. Про стан і заходи по поліпшенню використання автомобільного транспорту на перевезенні сільськогосподарської продукції врожаю 1973 року: постанова Ради Міністрів УРСР від 28 черв. 1973р. № 301. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP730301?an=2&hide=true&snippet_id=snippet_14098
 8. Про Статут автомобільного транспорту УРСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 27 черв. 1969 р. № 401. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp690401?an=713&ed=0000_00_00
 9. Про затвердження Правил користування та охорони автомобільних шляхів і шляхових споруд: постанова Ради Міністрів УРСР від 28 берез. 1978 р, № 170. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KP780170?an=88&ed=0000_00_00&hide=true
 10. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування: Закон УРСР від 07.12.1990 № 533-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1991. № 2 (08.01.91). Ст. 5.
 11. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. С. 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
 12. Бабич О. М. Реформування системи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: сьогодення та перспективи. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 110–116.
 13. Голосніченко І. П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). К., 1998. 98 с.
 14. Сопільник Л. І. Теорія та практика адміністративно-правового регулювання організації безпеки дорожнього руху в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2012. 422 с.
 15. Долгополова М. М. Управління загальнодержавною системою забезпечення безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 210 с.
 16. Гусаров С. М. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності Державної автомобільної інспекції України щодо забезпечення безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 171 с.
 17. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2011. 40 с.

Voroniuk N. P. The genesis of the development of administrative and legal regulation of the activities of local government bodies in the field of ensuring road traffic safety

In the article, the author conducts a study of the development of the genesis of administrative and legal regulation of the activities of local self-government bodies in the field of ensuring road traffic safety in certain periods of the development of statehood in Ukraine.

It was determined that the development of the automobile industry led to the spread of vehicles in all spheres of human life, which raised the question before the state about the need to regulate road traffic and the need to take measures to ensure road safety. The set of bodies whose competence includes state traffic safety was formed gradually, taking into account the challenges that required the intervention of the state in regulation.

The author points out that in the process of developing a unified state approach to the issue of road safety, local authorities gradually acquired the powers of entities that ensure road safety at the local level.

It was found out that initially the local authorities were responsible for the construction of highways and traffic regulation. As a result of the increase in the number of vehicles, the state was faced with the need to issue regulations that regulate traffic safety, which were unsystematic in nature and dedicated to solving this or that urgent issue of social life, however, which solved traffic problems.

It was determined that the main executor of measures to ensure road traffic safety in Soviet times in the system of local authorities were regional councils of deputies, which were tasked with taking measures to ensure road traffic safety. District and city councils were entrusted with the responsibility of monitoring measures to ensure road safety, at the same time, village and settlement councils only contributed to the implementation of measures.

It is noted that there is a large number of regulatory and legal acts in the field of road safety, but they do not sufficiently consider the issue of road safety in relation to the activities of local self-government bodies in this area, the available works do not present a comprehensive scientific study of administrative and legal foundations activities of local self-government bodies in ensuring road traffic safety.

Key words: *local self-government bodies, road safety, powers, functions, efficiency.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.16>**А. В. Кондрат**аспірантка Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»**В. В. Тильчик**доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ПРЕДМЕТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ

У статті досліджено сутність, складники та особливості тіньової економіки та тінізації. Обґрунтовано основні причини виникнення тіньової економіки та її прояви, визначено наслідки тіньової економіки для економічної безпеки держави. Розглянуто підходи щодо дефініції поняття «тіньова економіка», що надає можливість більш ґрунтовно визначити її сутність та економічний зміст, а також сприятиме формуванню передумов для виявлення та практичного впровадження шляхів мінімізації негативних наслідків тінізації економічної системи.

Формулюючи поняття «тіньова економіка» доцільно враховувати статичний та динамічний аспекти. За таких умов поняття «тіньова економіка» буде ширше за змістом аніж поняття «тінізація економіки». Зважаючи на таке твердження, до змісту «тіньової економіки» можливо включити економічну діяльність та її результати – тобто виробництво, обмін, розподіл та споживання матеріальних благ і послуг, зокрема вартість матеріальних благ і послуг, як результатів такої діяльності, котрі не обліковуються та не контролюються або не мають обліковуватися та контролюватися. «Тінізація економіки» варто розуміти як умову утворення тіньової економіки. Такою умовою є здійснення економічної діяльності із порушеннями, або незаконної економічної діяльності.

На основі аналізу змісту явища «тіньова економіка», його основних ознак, з урахуванням визначених в економічній та юридичній науці підходів до їх його дослідження, доведено необхідність виокремлення самостійного юридичного поняття – «тінізація економіки». Це опосередковано емерджентністю ознак системи «тінізація економіки» та її діалектичного зв'язку із науковою категорією «тіньова економіка», який виражено в причинно-наслідковому співвідношенні.

Наведений підхід надасть можливість уточнити юридичний зміст тіньової економіки та власне її динамічної складової – тінізації, а це у свою чергу, вважаємо, стане ґрунтом для формування правових заходів запобігання виникнення (розповсюдження) означеному негативному явищу.

Ключові слова: економіка, тінізація економіки, тіньова економіка, правопорушення у сфері економіки, відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом.

Постановка проблеми. Тінізація економіки, як деструктивне явище української економіки останнім часом потрапило у фокус уваги низки вітчизняних та зарубіжних вчених, оскільки визнано, що у «тіні» перебуває велика маса коштів, котрі мали б спрямовуватися на соціально-економічний розвиток держави. Усі країни світу при формуванні власної економічної політики визначають низку заходів спрямованих на зменшення тіньового сектору економіки та протидії «затіненню» так званої «легальної» економіки.

Аналіз публікацій. З урахуванням змісту досліджуваного явища, відповідним теоретичним підґрунтям стали праці фахівців: юристів – В.Т. Білоус, О.П. Рябченко, О.В. Тильчик, Л.Г. Чистоклетов, В.М. Попович, економістів – З.С. Варналія, В.М. Гейця, І.І. Мазур, В.А. Предборського, автори економічних доктрин – Г. Беккер, Г. Гросаман, Д. Норт, Е. де Сото, Е. Фейг, М. Фрідман, К. Харт, Ф. Шнайдер.

Незважаючи на значну кількість публікацій та їх високий рівень теоретичного опрацювання з досліджуваної проблеми, відсутність узгодженої

позиції щодо понять «тіньова економіка», «тінізація економіки», їх змістового наповнення та співвідношення залишаються актуальними і потребують додаткових досліджень.

Метою роботи є формування основи концептуального праворозуміння тіньової економіки та тінізації економіки як явищ, що супроводжують трансформаційні процеси в суспільстві й державі.

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття «тінізація» економіки нині мало розроблено. Базовою працею в площині юридичної науки варто назвати дисертаційне дослідження професорки О.В. Тильчик «Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: теорія і практика». У ньому запропоновано вирішення наукової проблеми тінізації економіки та адміністративно-правовому забезпеченню протидії такому явищу, враховуючи положення вітчизняної та зарубіжної науки, досвід правозастосування [1].

Так, в науковій літературі, пояснення існування «тіньової економіки» як явища, а також формулювання відповідного поняття здійснено К. Хартом у результаті дослідження неформальної зайнятості країни Ганна (1970 р.). Більшість наукових розробок беруть за основу концепцію «неформальної економіки» запропонованої таким вченим. Факт існування такого виду економіки (економічного феномену) пояснювався нерозвиненістю економіки країни (мається на увазі – Гана) [2]. Означене поняття (неформальна економіка) у процесі дослідження приналежно до економік окремих країн трансформувалося шляхом розширення його змісту. Загалом, процес пізнання досліджуваного явища та аналіз наявних наукових поглядів на нього стають ґрунтом для виявлення такого феномену («тіньової економіки») та оцінки ефективності економічної діяльності як окремих країн, так і глобальних економічних процесів.

Окремо варто наголосити, що питанням зайнятості населення присвячено низку праць, передусім вчених-економістів, ще до виявлення так званих «неформальних» економічних відносин. Серед таких праць, заслуговує на увагу науковий доробок американського дослідника Г. Беккера, зокрема «Економіка дискримінації» (1971 р.) в якому, зокрема, здійснено аналіз ринку праці з урахуванням проявів дискримінації. Висновки, в результаті наукового пошуку Г. Беккера пояснено різницю в платі за роботу між різними верствами населення і дали поштовх

для дослідження економіки поведінки [3]. Приналежно до категорії «тіньова» («неформальна») економіка, варто навести працю, котра є продовженням попередньої – «Економіка злочину та покарання» (1962 р.). Дослідження виконано з використанням нового методу – «економічної експансії» чи «економічного імперіалізму» [4].

У праці П. Гутмана «Підпільна економіка» (1977 р.) доведено необхідність обчислення маси «тіньових капіталів» відповідно до валового внутрішнього продукту країни (Сполучених Штатів Америки) [5]. Після проведення оцінки масштабів «тіньових капіталів», реалізованої Міністром фінансів США Е. Фейгом (1979 р.), зроблено низку важливих висновків, котрі взяті за основу для проведення аналогічних досліджень у різних країнах світу. По-перше, за приблизними підрахунками обсяги капіталів у «тіньовому секторі» економіки становили третину валового національного продукту США. Це актуалізувало необхідність коригування процесу формування економічної політики з урахуванням ризиків. По-суті, такі корективи зводилися до проведення низки заходів зі зменшення обсягів капіталів, що знаходилися у так званих «тіні». По-друге, зміст поняття «тіньова економіка» суттєво був розширений положенням про доцільність віднесення до нього будь-якої (всієї) економічної діяльності, котра незалежно від причин є неврахованою й не віднесеною до валового національного продукту [6, с. 420]. Вказані висновки встановлюють діалектичний зв'язок між двома невід'ємними складовими змісту поняття «тіньова економіка» це – економічна діяльність, котра підпадає під низку ознак, і власне її результати. Таким чином, остання теза є цінною для визначення об'єктів впливу відповідних заходів запобігання здійснення неформальної (тіньової) діяльності та наслідків від такої діяльності, а також підставою для формування змістовно пов'язаних понять – «економіка», «тіньова економіка» та «тінізація економіки» (*варто наголосити, що такі висновки робляться виходячи із особливостей розуміння «тіньової економіки» досліджуваного часового відрізка – курсив мій А. Кондрат*). Разом із тим, означена теза не є новою. Вона презентована, з відповідними поясненнями, у дисертації О.В. Тильчик [7].

Доцільно вказати, що подальші розробки змісту поняття «тіньова економіка» спрямовувалися на встановлення причин і наслідків виникнення, існування та розвитку феномену, а також здійснювалося доведення необхідності

включення до такого поняття низки, чи то окремих видів економічної, у тому числі й не економічної, діяльності, методи і способи виявлення, зокрема оцінки обсягу власне такої економічної діяльності, її результатів, вплив на соціум чи окремого індивіда [8]. Така концепція аналізу капіталістичного устрою та функціонування економічних відносин у межах держави, як власне й інші, були сприйнятими, а відповідно її положенням сформульовано низку заходів, котрі реалізуються й нині.

Ідеї лібералізації економіки виказані також Ф. Шнайдером, Д. Енстом [9, с. 8], Д. Стіглером [10] (1971 р.) та іншими. Увага акцентується на країнах з розвиненими економіками, а тому для них суворі обмеження, що встановлюються державою є сильним стимулом для вибору альтернативи виходу, оскільки стримують свободу дій, а відтак рівень тіньової економіки є вищим, аніж в інших країнах, зокрема «третього світу».

У даному контексті, поряд із висновками, пропонується аналіз впливу держави (інститутів державної влади) на економіку. Такі погляди сформовані американським вченим, головою Ради економічних консультантів при Президентові США Джозефом Ю. Стігліцом (1971 р.), який зазначає, що індивідууми та фірми будуть краще планувати й реалізовувати свою діяльність, якщо зможуть точно передбачити, що збирається робити держава (уряд) [11, с. 638–639]. Більше того, дослідник у своїх працях акцентував увагу на ризику, котрий виникає у наслідок непоінформованості учасників економічних відносин щодо так званих «правил гри», які встановлюються державою. Відповідно зростає так звана «економічна невизначеність» та відповідна реакція на зміни. Наведений напрямок досліджень здійснювався у межах сфери знань про економічні процеси – інформаційної асиметрії економічних відносин [12].

Оцінюючи пострадянські країни з трансформаційною економікою Д. Норт (1961–2005 рр.), слідуючи підходу Джозефа Стігліца, зауважив, що економіка й фінанси країн, котрі прийняли формальні «правила та норми гри», які були розроблені в умовах інших економічних і фінансових систем (відмінних від США, Великобританії, деяких інших розвинених країн у яких сформувалася система захисту права власності, а надалі – права інтелектуальної власності), уже із самого початку були приречені на провал. Наведена теза пояснюється «шоковою терапією», яка проявилася у поспішній, непродуманій приватизації, і як наслідок, призвела

до руйнування планової економіки, а нові ринкові економічні відносини стали «заручниками» корупції та криміналізації, оскільки стикнулися із новим «правопорядком» (правилами гри), що диктувалися державними політичними діями. Розвиток економічних відносин, який супроводжувався криміналізацією суспільства на фоні зростаючої економічної кризи, оцінювався як такий, що дав старт для функціонування «паралельної» (нелегальної економіки) [13].

Розглянуті економіко-юридичні підходи до аналізу економік різних країн та і загалом тенденцій розвитку глобальної (світової економіки) економіки дало змогу вченим запропонувати визначення поняття «тіньової економіки». Разом із цим, характеристика «тіньової економіки» в окремих працях здійснювалася як автономного, відірваного від економіки явища. Окремо варто зацентувати увагу на тому, що мають місце й низка методологічних неточностей, особливо в юридичній науці, оскільки деякі вчені не ґрунтуються на економічних концепціях «тіньової економіки». Складність виникала із тим, що юридичну характеристику саме економічного явища, яке є за своєю суттю негативним почали прирівнювати до правопорушень у сфері економіки та включати протиправну діяльність (вчинення правопорушення) до економічної діяльності. Це пояснюється тим, що аналіз економічних відносин та таких, що «затінені» відбувався в межах різних економічних систем, а також в різних умовах (планова, ринкова, комбінована чи то змішана економіка).

Розвиток економіко-правових концепцій виявлення економічних відносин котрі названі «тіньовими» покладено в основу еволюції поняття «тіньова економіка». Так, прикметник «тіньова», відповідно до його лексичного значення, характеризує економіку як частину цілого явища (економіки), закритої від здійснення організації та управління уповноваженими суб'єктами. Наведене словосполучення «тіньова економіка» є найбільш розповсюдженим, проте існують інші терміни, вживані для позначення описуваного явища, що зустрічаються в дослідженнях учених і застосовуються як синонімічні: «неформальна економіка», «чорна економіка», «сіра економіка», «нелегальна економіка», «неофіційна економіка», «секретна економіка», «незареєстрована економіка» тощо (наводять понад 50 синонімічних термінів). Така ситуація пов'язана як з інтернаціональним характером явища, так і з його кореляцією відповідно до галузі знань (характеристика описуваного

явища як міжгалузевого), в межах якої застосовується та досліджується [7, с. 22]. Варто погодитися із запропонованим узагальненням, оскільки дійсно, у багатьох дослідженнях характеристика «тіньової економіки» проводиться як окремого виду діяльності (наприклад: неформальна економіка), так і сукупності – «сіра», «чорна», «незареєстрована» економіка та інші. Існують й так звані «комплексні підходи» чи то «системні».

Наприклад, як сукупність складників змісту, тіньова економіка визначається:

– неформальна (нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг); – прихована (легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг); – підпільна (кримінальна – корупція, наркоторгівля, тощо) [14, с. 11]. Окремі вчені зводять аналізоване поняття до економічної діяльності, що пов'язується виключно з ухиленням від сплати податків [15, с. 1].

З.С. Варналій: – економічна діяльність суб'єктів господарювання, що не враховується, не контролюється й не оподатковується державою та/або спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [16, с. 29]. Наведені ідеї уточнюються чи розширюються, наприклад: виключно як ринкове виробництво товарів та послуг: – заборонених; – не заборонених, які невраховані статистикою та неоподатковувані [17]. Як неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін та споживання товаро-матеріальних цінностей та послуг (А.В. Ярмоленко) [18, с. 51], приховані від органів державного управління і суспільства соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами з використанням майна в корисних особистих або групових інтересах [19].

І.І. Мазур: – продуктивні види діяльності (показники законної діяльності, приховуваної або применшеної виробниками, з метою ухилення від сплати податків; неофіційної легальної діяльності; без одержання відповідної ліцензії, спеціальних дозволів, тощо; заборонене законом виробництво й поширення товарів і послуг); – злочини проти особи та її власності, що невраховані [20, с. 129].

В.І. Антипов: – економічні відносини не враховуються чи не фіксуються офіційною статистикою; – економічна діяльність є протиправною; – економічна діяльність є суспільною шкідливістю; – поєднанням у різних варіаціях вищеназваних критеріїв [21, с. 28–33].

В.А. Предборський – як форму кризи державного управління економікою [22]. Відразу

варто зауважити, що такий підхід розроблявся в 2000-х роках, як наслідок функціонування адміністративно-командної системи. Сутність державного управління економікою проявляється саме через здійснення владних повноважень державним органом. Владний характер проявляється у певній формі – інституті державної влади [23]. В.Ф. Сіренко вважає, що саме наявність влади, державно-владних повноважень визначають структуру та методи управління [24, с. 4].

О.М. Головченко – тіньова економіка це діяльність: 1) підприємницька, спрямована на отримання прибутку; 2) завдає шкоду державі чи суспільству; 3) порушує законодавчо встановлені норми (податкові, адміністративні, трудові, санітарні, інші); 4) прихована або спотворена суб'єктами, що її ведуть; 5) винною; 6) не є кримінальним правопорушенням [25, с. 15].

Домашня економіка як аналог «тіньової» – що має ринкову природу у вигляді неформальної підприємницької діяльності [26, с. 22].

І.В. Горбінська, О.І. Шептунова конкретизують, окремі з перелічених, види правопорушень: – корупція; – приховування реальних прибутків громадян, а також прибутків підприємств від оподаткування (ухилення від сплати податків); – нелегальний експорт капіталів; – незаконна приватизація державної власності; – одержання тіньових прибутків шляхом схованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; – дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах; – нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції (контрабанда); – випуск і реалізація неврахованої продукції і надання неврахованих послуг; – кримінальні злочини (рекет, наркобізнес, проституція, розкрадання); фінансове шахрайство [27].

О.В. Тильчик – діяльність у сфері економіки, що спрямована на отримання матеріального результату, який не відображається (не обліковується, не контролюється) та не включається до складу ВВП [7, с. 380].

Підсумовуючи необхідно зазначити, що обрана методологія дослідження поняття «тіньова економіка» крізь призму його змісту (відповідних складників) є цінною для формування об'єкту запобігання в контексті формування відповідних заходів. Разом із тим, варто констатувати неоднорідність підходів до аналізованого поняття. Наведена теза обумовлена тим, що:

– по-перше, низка досліджень явища «тіньова економіка» базується на підходах які сформувався у радянський період. Ґрунтом поняття стають економічні відносини – по суті відносини вільного ринку, котрі попри низку заборон розвивалися (наприклад: спекуляція, корупція, економічна злочинність, тощо (існували у формі правопорушень). Наявність недоліків в одержавленій економіці урядом не визнавалося. В інших розвинених державах на той час розвивався так званий «вільний економічний ринок»;

– по-друге, «тіньові» відносини виявлені в економічних системах нерозвинених країн та на основі таких досліджень відбулося формування відповідних концепцій в країнах з лібералізованою економікою. У подальшому, розвиток наукових досліджень економічних відносин здійснювався приналежно до трансформаційних процесів в економіці поряд із усталеними підходами до розуміння явища «тіньова економіка»;

– по-третє, більшість понять «тіньова економіка» характеризується з позиції динаміки, оскільки ідентифікується як діяльність. Варто зацентувати увагу на тому, що включення злочинної діяльності як складника змісту тіньової економіки визнати недоцільним оскільки вона не є економічною діяльністю за своєю природою, суспільно-шкідлива, винна, за яку обов'язково передбачено юридичну відповідальність. Формулювання визначень «тіньова економіка» за кордоном відбувається з урахуванням особливості кримінально-правової охорони економічних відносин. В Україні ж кримінально- та адміністративно-правова охорона економічних відносин здійснюється відповідно до сформованих складів правопорушень (кримінальних, адміністративних, тощо). Таким чином, більшість вчених у галузі кримінології досліджуючи тінізацію економіки, ототожнюють її із так званими «економічними злочинами (правопорушеннями)» [28, с. 172–189], тощо. Наведені аргументи дають можливість **зробити висновок**, про некоректність вживання терміну «економічна злочинність». Більше доцільно використовувати поняття «злочини у сфері економіки». Аналогічним поняттям варто позначати й «правопорушення у сфері економіки» замість «економічних правопорушень».

– по-четверте, у поняттях, що пропонуються вченими поза увагою залишається так званий «статичний» аспект «тіньової економіки», котрий полягає у результатах названих «масою (обсяг) тіньового капіталу».

– по-п'яте, підхід за якого формування сектору тіньових відносин відбувається у межах

домогосподарств, надання окремих індивідуальних послуг також не визнається повним, у зв'язку із тим, що така діяльність не є формально визначеною і спрямована на забезпечення особистого добробуту, а тому не здійснюється з порушенням та не підлягає реєстрації, обліку, контролю, віднесення до ВВП країни, загалом не характеризується як негативне явище.

– по-шосте, заважаючи на неоднорідність і складність (у змістовному сенсі) економічних відносин варто констатувати непрактичність поняття «тіньова економіка», котре формується у так званому «широкому значенні», оскільки економічна діяльність, що не реєструється, не контролюється, не обліковується може здійснюватися з активами чи власне діяльність, які офіційно (нормативно) не визнано господарською (економічною) діяльністю чи результатами такої діяльності.

Загалом варто констатувати, що вище зазначені недоліки пропонованих понять «тіньова економіка» не дають можливості формувати ефективний комплекс заходів запобігання, зокрема й адміністративно-правових. Таким чином, формулюючи поняття «тіньова економіка» доцільно враховувати статичний та динамічний аспекти. За таких умов поняття «тіньова економіка» буде ширше за змістом аніж поняття «тінізація економіки». Зважаючи на таке твердження, до змісту «тіньової економіки» можливо включити економічну діяльність та її результати – тобто виробництво, обмін, розподіл та споживання матеріальних благ і послуг, зокрема вартість матеріальних благ і послуг, як результатів такої діяльності, котрі не обліковуються та не контролюються або не мають обліковуватися та контролюватися. «Тінізацію економіки» варто розуміти як умову утворення тіньової економіки. Такою умовою є здійснення економічної діяльності із порушеннями, або незаконної економічної діяльності.

Наведений підхід надасть можливість уточнити юридичний зміст тіньової економіки та власне її динамічної складової – тінізації, а це у свою чергу, вважаємо, стане ґрунтом для формування правових заходів запобігання виникнення (розповсюдження) означеному негативному явищу.

Список використаної літератури:

1. Тильчик О.В. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: теорія і практика : автореф. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2018. 37 с.
2. Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. Vol. 11. P. 61–90.

3. Becker G. S. The Economics of Discrimination. *The Economic Journal*. 1972. Vol. 82. P. 788–790.
4. Becker G.S. Crime and punishment: an economic approach. *Journal of Political Economy*. 1968. Vol. 76. № 2. P. 169–217.
5. Gutmann P. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. 1977. Vol. 33. P. 24–27.
6. Економічна безпека : навч. посібник / за ред. З.С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
7. Тильчик О. В. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2018. 477 с.
8. Містерія капіталу Е. де Сотто. URL: <https://liberal.in.ua/articles/teoriia/misteriia-kapitalu-ernando-de-soto>
9. Шнайдер Ф., Энст Д. Скрываясь в тени: рост подпольной экономики. *Вопросы экономики*. 2002. Вып. 30. С. 1–15.
10. Stigler J. The Theory of Economic Regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*. 1971. Vol. 2. № 1. P. 3–21.
11. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора. Москва: МГУ, Инфра-М, 1997. 720 с.
12. Про присудження премії Ректенвальда Джозефу Стиглицу. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Стиглиц,_Джозеф#cite_ref-5
13. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; науч ред. Б.З. Мильнера. Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
14. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналітичний огляд / упор.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ, 2017. 152 с.
15. Нестерова Н. В. Теневая экономика и уклонение от уплаты налогов. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*. 2008. Вып. 1(13).
16. Варналій З. С. Конкуренція і підприємництво: монографія. Київ : Знання України, 2015. 463 с.
17. Никитин С. Степанова М., Глазова Е. Теневая экономика и налогообложение. *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 2. С. 24–30.
18. Ярмоленко А. Тіньова економіка. *Політика і час*. 1996. № 5. С. 51.
19. Головач В. Аудит: теневая экономика. *Деловая Украина*. 1996. № 43. С. 21–28.
20. Варналій З.С., Мазур І.І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 2(3). С. 129–136.
21. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення). Вінниця : ДП ДКФ, 2006. 1040 с.
22. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. *Питання теорії та методології* : монографія. Київ : Кондор, 2005. 614 с.
23. Рябченко О.П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2000. 396 с.
24. Сіренко В. Ф. Інтереси і влада : монографія. Київ : Оріяни, 2006. 536 с.
25. Головченко О. М. Трансформація поняття «тіньова економіка» в економічних дослідженнях. *Часопис економічних реформ*. 2015. Вип. 2(18). С. 12–15.
26. Барсукова С. Ю. Сущность и функции домашней экономики, способы измерения домашнего труда. *Социологические исследования*. 2003. № 12. С. 21–31.
27. Горобінська І. В. Шептунова О. І. Тіньова економіка як результат ухилення від сплати податків : збірник наукових праць НТУ, 2009.
28. Кримінологія : Загальна та Особлива частини : підручник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодед ; за заг ред. професора І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 352 с.

Kondrat A. V., Tylchik V. V. Shadow economy as a subject of administrative preventive measures

The article examines the essence, components and features of the shadow economy and shadowization. The main causes of the shadow economy and its manifestation are substantiated, the consequences of the shadow economy for the economic security of the state are determined. Approaches to the definition of the concept of «shadow economy» are considered, which enables it to be more thoroughly defined its essence and economic content, as well as facilitate the formation of prerequisites for identifying and practical implementation of ways to minimize the negative consequences of shadowing the economic system.

In formulating the concept of «shadow economy», it is advisable to take into account the static and dynamic aspects. In such circumstances, the concept of «shadow economy» will be broader in content than the concept of «shadowing economy». In view of this statement, the content of the «shadow economy» can include economic activity and its results – that is, the production, exchange, distribution and consumption of material goods and services, in particular the cost of material goods and services as results of such activities that are not accounted for and are not controlled or

should not be accounted for and controlled. «Shadowing of the economy» should be understood as the condition of the formation of a shadow economy. Such a condition is the implementation of economic activity in violations or illegal economic activity.

On the basis of the analysis of the content of the phenomenon of «shadow economy», its main features, taking into account the approaches defined in the economic and legal science of their research, the need to distinguish an independent legal concept – «shadowing of the economy» is proved. This is indirectly the emergence of the characteristics of the system «shadowing of the economy» and its dialectical connection with the scientific category «shadow economy», which is expressed in the causal ratio.

The above approach will give the opportunity to clarify the legal content of the shadow economy and its dynamic component – shadowing, which in turn, we consider it that it will become a ground for the formation of legal measures to prevent the emergence (distribution) of a specified negative phenomenon.

Key words: *economy, shadowing of the economy, shadow economy, offenses in the sphere of economy, laundering of funds obtain.*

В. В. Крикун<https://orcid.org/0000-0003-1089-555X>доктор юридичних наук, доцент, проректор
Одеського державного університету внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

У статті досліджено сучасний стан та напрями вдосконалення адміністративно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури як інституційно, адміністративно та процесуально самостійного суб'єкта владних повноважень. Встановлено, що законодавством про прокуратуру передбачено неналежний рівень самостійності та самостійності цього самостійного структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на який покладено функції нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, попереднього судового розслідування Національним антикорупційним бюро України, що виявляється у залежності від Управління у вирішенні організаційних та кадрових питань, у ризиках неправомірного впливу на діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, її керівництво та прокурорів. Зазначається, що на сьогодні є законодавчі ініціативи щодо підвищення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, і вони пройшли оцінку. Зазначається, що аналіз норм проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 8402 від 31.01.2023 Закону вбачається, що він спрямований на забезпечення інституційної, управлінської та процесуальної незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Водночас запропоновані Проектом зміни свідчать про те, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура матиме всі ознаки, які характеризують її як окремий орган прокуратури, незалежний від Офісу генпрокурора. Зважаючи на це, доцільним вважається встановлення її самостійного статусу не шляхом внесення змін і доповнень до Закону «Про прокуратуру», а шляхом прийняття окремого законодавчого акта про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. Визначено перспективи подальших досліджень, які полягають у визначенні напрямків реалізації ознак Спеціалізованої антикорупційної прокуратури як інституційно, адміністративно та процесуально незалежного суб'єкта владних повноважень, у тому числі з урахуванням положень Конституції України, яка визначає принципи організації та порядку діяльності прокуратури.

Ключові слова: спеціалізована антикорупційна прокуратура, адміністративно-правовий статус, державний орган, автономність, правове регулювання.

Постановка проблеми. З 2015 року САП функціонує як самостійний структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора. Закон «Про прокуратуру» забезпечує певний рівень самостійності та автономії, однак, на практиці наявні механізми виявляються недостатніми. Мають місце певні ризики неналежного впливу на діяльність САП, її керівництва та прокурорів. У питаннях організаційно-штатної діяльності цей підрозділ значною мірою залежить від Офісу Генерального прокурора. В умовах сьогодення Спеціалізована антикорупційна прокуратура потребує належної інституцій-

ної та управлінської автономії, удосконалення процедур добору на посади, підзвітності підрозділу тощо. Вирішення цих проблем лежить в площині визначення адміністративно-правового статусу САП в середині та в системі інших суб'єктів владних повноважень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання, пов'язані з протидією корупції, інституційного забезпечення цього процесу, завжди активно досліджувалися різними вченими та відображені в роботах В. Д. Андріанова, В. Вандіна, Д. Ішук, І. Ковальчук, О. Копиленко, В. Ковальського,

Р. Курка, М. Мельника, М. Мікуліної, С. Рогульського, О. Руснака І. Чемерис та інших. Втім, незважаючи на чималу кількість науково-практичних розробок, у науковій літературі питання, присвячені забезпеченню адміністративно-правового статусу САП як незалежного і самостійного суб'єкта владних повноважень, спеціально не досліджувались.

Мета статті – дослідити сучасний стан та визначити напрями удосконалення адміністративно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне військове вторгнення в Україну шляхом проведення так званої «спеціальної військової операції» в Україні. Незважаючи на те, що війна з агресором триває вже рік і зусилля держави сконцентровані на досягненні переможного миру, в середині країни ми продовжуємо спостерігати негативні процеси, що заважають їй нормально функціонувати і без того складних умовах. Одним із таких процесів є прояви корупції, які продовжують бути небезпечним для існування нашої держави явищем, що негативно впливає на функціонування усього державного апарату, забезпечення потреб оборони, а протидія йому залишається важливим вектором діяльності держави та суспільства у цілому. За даними опитування, проведеного Національним агентством з питань запобігання корупції, корупція продовжує посідати третє місце серед серйозною проблем в Україні, після високої вартості життя та війни (68,6% опитаних громадян. За даними опитування бізнесу, корупція посідає

2-е місце – 73,3% опитаних підприємців вважають корупцію дуже серйозною проблемою [1]. Цікавими у цьому контексті стали результати опитування щодо того, хто є відповідальним за подолання корупції в Україні. Як населення, так і бізнес найчастіше схильні вважати відповідальними за подолання корупції центральні органи влади поряд із такими спеціалізованими інституціями, як Національне антикорупційне бюро України та (у випадку населення) Національне агентство з питань запобігання корупції. На думку населення, серед органів влади більш ефективними у сфері протидії корупції є Президент та його Офіс, Служба безпеки України та органи місцевої влади, а найменш ефективно протидіють корупції Кабінет Міністрів та міністерства і Верховна Рада. При цьому населення оцінює антикорупційну діяльність всіх органів влади як малоефективну. Підприємці найвище оцінюють антикорупційну діяльність Державної служби фінансового моніторингу, Національної поліції та СБУ, а найгірше – діяльність Кабінету Міністрів, міністерств і Верховної Ради [1]. В цілому ситуація на думку респондентів виглядає наступним чином (рис. 1).

Із цього дослідження можна зробити певні висновки. По-перше, населення країни не зовсім чітко розуміє зміст та межі наявних повноважень представників влади, про що свідчить, наприклад, покладання найбільших сподівань за подолання корупції на Главу держави, яка є парламентсько-президентською, у якій повноваження Президента суттєво змінились у бік зменшення з 2014 року. По-друге, спостерігається двократний розрив у відповідальності

Хто є відповідальним за подолання корупції в Україні за оцінками:

Рис. 1

щодо стану протидії корупції між такими державними інституціями як Національне антикорупційне бюро України (далі НАБ України) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (далі САП) – населення – 39,3 % та 20% відповідно, представники бізнесу – 32,8% та 16,5%. Тут слід пригадати, які взаємовідносини є між цими двома антикорупційними установами. Відповідно до ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» на Спеціалізовану антикорупційну прокуратура (на правах самостійного структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора) покладаються такі функції: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях та інші [2]. З урахуванням цього відповідальними НАБУ та САМ за подолання корупції мають бути приблизно на паритетних засадах. Усе це свідчить про те, що в Україні утворено чималу кількість антикорупційних інституцій і суспільство не завжди можна відрізнити їх повноваження, особливості діяльності та взаємодії між ними, а також їх спроможності.

Відповідно до статті 6 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції кожна держава-учасниця забезпечує, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, наявність органу або (у належних випадках) органів, які здійснюють запобігання корупції. Кожна держава-учасниця забезпечує органу або органам, які здійснюють запобігання корупції, необхідну незалежність, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, з метою надання такому органу або органам можливості виконувати свої функції ефективно й в умовах свободи від будь-якого неналежного впливу. Держави зобов'язуються забезпечувати необхідні матеріальні ресурси та спеціалізований персонал, а також таку підготовку персоналу, яка може бути потрібна для виконання покладених на нього функцій [3].

Новітній етап протидії корупції в нашій державі пов'язується із прийняттям 14 жовтня 2014 року низки нормативно-правових актів антикорупційного спрямування: законів України «Про запобігання корупції», «Про прокуратуру», «Національне антикорупційне бюро України» та інших. Вони спрямовані на формування принципово нового підходу до визначення організаційно-правових засад роботи системи запобігання корупції, змісту та порядку застосування превентивних антикорупційних засобів.

Наказом Генерального прокурора України від 22 вересня 2015 року в структурі Генеральної прокуратури України було створено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру на правах самостійного структурного підрозділу, її структуру і штатний розклад було погоджено з директором Національного антикорупційного бюро України. Наказ Генеральної прокуратури від 12 квітня 2016 року № 149 було затверджено перше Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України. Проте процеси кадрового забезпечення цього підрозділу, його функціонування та налагодження взаємодії із НАБ України були достатньо складними, суперечливими та місцями кризовими. З призначенням голови САП, виконанням відповідних повноважень її прокурорами останнім часом виникла проблема забезпечення гарантій її незалежності.

З 2015 року САП функціонує як самостійний структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора. Закон «Про прокуратуру» забезпечує певний рівень самостійності та автономії, однак, на практиці наявні механізми виявляються недостатніми. Мають місце певні ризики неналежного впливу на діяльність САП, її керівництва та прокурорів. У питаннях організаційно-штатної діяльності цей підрозділ значною мірою залежить від Офісу Генерального прокурора, оскільки відповідно до закону визначення статусу спеціалізованих прокуратур, їх компетенції, структури і штатного розпису здійснюються Генеральним прокурором. Діяльність нового антикорупційного підрозділу виявила й інші проблеми, на які звертають увагу наші міжнародні партнери.

Низка аспектів діяльності САП може бути удосконалена з урахуванням деяких застосованих позицій Венеціанської комісії щодо діяльності органів прокуратури, зокрема:

– для спеціалізованого органу прокуратури, який відповідає за протидію корупції та організованій злочинності, є необхідним певний рівень автономії в існуючій системі органів прокуратури [4];

– належною гарантією незалежності прокурорів у сферах протидії корупції та боротьби з організованою злочинністю є те, що Генеральний прокурор не має повноважень скасувати рішення підлеглого прокурора – натомість, такі рішення підлеглих прокурорів можуть бути оскаржені лише в межах внутрішньої ієрархії спеціалізованої прокуратури [5];

– варто визначити законом принаймні критерії для визначення мінімальної кількості посад в офісі спеціалізованого прокурора, які гарантуватимуть ефективність такого офісу [6];

– автономію та ефективність спеціалізованої прокуратури, вірогідно, підвищать додаткові гарантії, як-то повноваження головного спеціалізованого прокурора як розпорядника бюджетних коштів [7].

Згідно з Меморандумом про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором, підписаному 16.01.2023, Україна бере на себе зобов'язання щодо подальшого посилення потенціалу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), серед іншого шляхом запровадження оцінки ефективності, покращення відбору її керівництва та інших заходів, спрямованих на забезпечення її відповідальності та незалежності [8].

Якісне визначення та впровадження гарантій інституційної та адміністративної автономії Спеціалізованої антикорупційної прокуратури передбачено також Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки.

Усе це свідчить про необхідність удосконалення адміністративно-правового статусу САП як суб'єкта владних повноважень.

Одним із таких вагомих заходів може стати прийняття Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 8402 від 31 січня 2023 [9]. Розглянемо основні положення цієї законодавчої ініціативи та спробуємо висловити власне бачення вирішення наявної проблеми з позиції засобів адміністративного права.

Законопроект перш за все спрямований на покращення правового регулювання діяльності САП щоб забезпечити її інституційну, управлінську та процесуальну належність. З цією метою пропонується внести наступні зміни до діючого законодавства:

1) вивести САП зі структури Офісу Генерального прокурора та реорганізувати її на окремий орган прокуратури у загальній системі органів прокуратури, зі статусом окремої юридичної особи. У пропозиціях до ст. ч. 3 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» це виглядає наступним чином: «Спеціалізована антикорупційна прокуратура є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Визначення структури і штату Спеціалізованої антикорупційної прокуратури здійснюються її керівником»;

2) передбачити, що керівник САП перебуває у виключно адміністративному підпорядкуванні безпосередньо Генерального прокурора у встановлених законом межах. У пропозиціях до Закону це виглядає наступним чином – керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури перестає бути заступником Генерального прокурора (пропозиції до ч. 2 ст. 8);

3) надати керівнику САП повноваження щодо визначення структури та штату САП; видання наказів щодо організації її діяльності та письмових наказів адміністративного характеру для прокурорів органу; затверджувати положення про систему індивідуального оцінювання якості роботи прокурорів та систему оцінювання якості роботи прокурорів САП, а також порядок вимірювання та регулювання навантаження на них; інші повноваження, якими наділені керівники інших органів прокуратури;

4) передбачити утворення у структурі САП власних допоміжних структурних підрозділів (режимно-секретної роботи, управління персоналом, внутрішнього контролю та територіальних представництв, утворення окремої дисциплінарної комісії для здійснення дисциплінарних проваджень щодо прокурорів САП);

6) визначити САП головним розпорядником бюджетних коштів, призначених на її діяльність, а також надати керівнику САП повноваження визначати кошториси та щомісячні розміри видатків у межах видатків Державного бюджету України на діяльність органу;

7) стосовно підпорядкованості та підзвітності пропонується встановити, що прокурором вищого рівня для САП є виключно керівник САП та його заступники, а щодо заступників – виключно керівник САП;

8) віднесення керівника САП до державних та громадських діячів у розумінні ст. 112, 344, 346 Кримінального кодексу України, а також до службових осіб, які займають особливо відповідальне становище у розумінні примітки до ст. 368 КК України;

9) зміни процедур конкурсного відбору на адміністративні та інші посади у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі;

10) віднести справи щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності САП, оскарження рішень, дій та бездіяльності, пов'язаних з проведенням конкурсного відбору на адміністративні та інші посади САП до предметної юрисдикції Верховного Суду як суду першої інстанції в адміністративному судочинстві;

11) та інші, пов'язані із участю прокурорів САП у досудовому розслідуванні в кримінальних провадженнях, захистом від втручання в їх діяльність засобами кримінального законодавства тощо.

Розглянувши запропоновані Проектом Закону новели можна погодитись із його авторами, що його прийняття сприятиме удосконаленню адміністративно-правового статусу САП в частині забезпечення її інституційної, управлінської та процесуальної автономії та незалежності. Водночас зазначені пропозиції викликають запитання: який зв'язок залишиться між САП та Офісом Генерального прокурора? Усі зазначені вище зміни до діючого законодавства у разі їх прийняття свідчатимуть про утворення нового державного органу – САП в структурі Офісу Генерального прокурора.

Ознаки державних органів є наступні:

– наявність певної самостійності та автономії в єдиному механізмі держави, ознак юридичної особи публічного права (відокремлене майно, рахунок в державних фінансових установах, власна печатка, найменування)

– складається з державних службовців у широкому розумінні (у розглядуваній ситуації – прокурорів, адміністративних та інших посад), які перебувають в особливих правовідносинах з органом;

– мають власну внутрішню завершену побудову (структуру), яка складається з підрозділів, об'єднаних єдністю цілей, заради досягнення яких орган утворюється (слід пригадати утворення додатково до наявних в Офісі Генерального прокурора допоміжних структурних підрозділів, територіальних представництв, дисциплінарної комісії тощо);

– наявність компетенції – владних повноважень які реалізуються самостійно і можуть проявлятися, зокрема, у праві видавати обов'язкові до виконання нормативні акти та акти індивідуальної дії;

– для реалізації своєї компетенції наділяється необхідною матеріальною базою, фінансами тощо (відповідно Проекту функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності САП здійснюються цією прокуратурою).

Усе це дозволяє зробити висновок, що внесення змін до діючого законодавства спричинить утворення де-факто окремого органу прокуратури – САП – зі статусом окремої юридичної особи публічного права де-юре, окремого державного органу – де-факто.

Висновки. Аналіз норм Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 8402 від 31 січня 2023 Закону свідчить, що він спрямований на забезпечення інституційної, управлінської та процесуальної незалежності САП.

Водночас запропоновані Проектом зміни вказують на те, що САП матиме усі ознаки, що характеризують її як окремий орган прокуратури, незалежний від Офісу Генерального прокурора. З урахуванням цього, вважаю, що її незалежний статус слід визначити не шляхом внесення змін та доповнень до Закону «Про прокуратуру», а прийняттям окремого законодавчого акту про САП.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у визначенні напрямів імплементації ознак САП як інституційно, адміністративно та процесуально незалежного суб'єкта владних повноважень, у тому числі, з урахуванням положень ст. 131-1 Конституції України, що визначає засади організації та порядку діяльності прокуратури.

Список використаної літератури:

1. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2022. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/1009488299966710444nacp_report_info_sapiens_2021_ukr_final_.pdf
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. *Голос України* від 25.10.2014. № 206.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : ратифікована ВР України 18.10.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
4. CDL-AD(2015)002-e. Final Opinion on the revised draft Law on special public Prosecutor's office of Montenegro (Venice Commission, 2015); para. 14. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)002-e)
5. CDL-AD(2022)045-e. Romania – Urgent Opinion on three Laws concerning the justice system (Venice Commission, 2022); para. 54. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2022\)045-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2022)045-e)
6. CDL-AD(2014)041-e. Interim Opinion on the Draft Law on Special State Prosecutor's Office of Montenegro (Venice Commission, 2014); para. 68. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2014\)041-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2014)041-e)

7. CDL-AD(2015)002-е. Final Opinion on the revised draft Law on special public Prosecutor's office of Montenegro (Venice Commission, 2015); para. 24. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)002-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)002-е)
8. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором. Неофіційний переклад (офіційний вебсайт Міністерства фінансів України, 2023); ст. 8. URL: <https://bit.ly/3wEVXip>
9. Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та деяких інших законів України щодо посилення незалежності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 8402 від 31 січня 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41263>

Krykun V. V. Current state and directions of improvement of the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office

The article examines the current state and directions for improving the administrative and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office as an institutionally, administratively and procedurally independent subject of power. It has been established that the legislation on the prosecutor's office provides an inadequate level of independence and autonomy of this independent structural subdivision of the Office of the Prosecutor General, which is entrusted with the functions of supervising compliance with laws during operational investigative activities, pre-trial investigation by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, which is manifested in dependence on the Office in solving organizational and personnel issues, in the risks of undue influence on the activities of the SAP, its management and prosecutors. It is noted that today there are legislative initiatives to improve the independence of the SAP, and they have been evaluated. It is indicated that the analysis of the norms of the Draft Law "On Amending the Criminal Procedural Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine and some other laws of Ukraine on strengthening the independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office" No. 8402 dated January 31, 2023 of the Law shows that it is aimed at ensuring institutional, managerial and procedural independence of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. At the same time, the changes proposed by the Project indicate that the SAP will have all the features that characterize it as a separate body of the prosecutor's office, independent of the Office of the Prosecutor General. Taking this into account, it is considered expedient that its independent status should be established not by introducing amendments and additions to the Law "On the Prosecutor's Office", but by adopting a separate legislative act on the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. Prospects for further research have been identified, which consist in determining the directions of implementation of the features of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office as an institutionally, administratively and procedurally independent subject of power, including taking into account the provisions of the Constitution of Ukraine, which defines the principles of the organization and procedure of the prosecutor's office.

Key words: *specialized anti-corruption prosecutor's office, administrative-legal status, state body, autonomy, legal regulation.*

УДК 342.9:383:681

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.18>

П. В. Макушев

<https://orcid.org/0000-0001-8693-1428>

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету митної справи та фінансів

А. В. Хрідочкін

<https://orcid.org/0000-0001-9387-8864>

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

А. А. Ломакіна

<https://orcid.org/0000-0002-6041-5377>

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

СТРАТЕГІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ІСНУВАННЯ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджені особливості діяльності органів публічної влади в умовах існування цифрового середовища. Обґрунтовано необхідність формування нової парадигми органів публічної влади як системи докорінних адміністративно-правових перетворень, орієнтованих на досягнення соціально значущої мети за допомогою сукупності публічно-управлінських процедур, що призводять до зміни форм, методів і змісту діяльності органів публічної влади та, як наслідок, до зміни галузей суспільних відносин в контексті євроінтеграційних прагнень держави. Підкреслено, що важливість дослідження своєрідності діяльності органів публічної влади та розроблення якісно нових підходів до їх реалізації, в першу чергу, обумовлено потребою пошуку оптимальних рішень, що відповідають сучасним завданням розвитку вітчизняної державності, моделей побудови системи публічної влади на всіх її рівнях і встановлення на цій основі чітких і ефективних механізмів стримувань та противаг, покликаних забезпечувати взаємодію і гармонізацію функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок державної влади.

Доведено, що парадигму органів публічної влади в умовах існування цифрового середовища в Україні необхідно формувати з урахуванням соціально-політичних особливостей розвитку вітчизняного суспільства та глибинних процесів, які в ньому відбуваються. Наголошено, що запозичення закордонного досвіду функціонування моделей органів публічної влади потребує обов'язкового врахування чисельних зовнішніх загроз і внутрішніх чинників, побудови відповідної інфраструктури, подальшої децентралізації та максимального сприяння інститутів громадянського суспільства. Встановлено, що ефективно запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в органи публічної влади в умовах існування цифрового середовища повинно ґрунтуватись на застосуванні комплексу правових та організаційних заходів. Акцентовано увагу, що відкритість діяльності органів публічної влади в умовах існування цифрового середовища можлива виключно в умовах належного регулювання всіх аспектів діяльності цих органів, насамперед, шляхом прийняття адміністративних регламентів, а також права на забезпечення громадянам доступу до інформації про діяль-

ність органів публічної влади. Підкреслено, що розглянуті проблеми свідчать про необхідність відповідного поглиблення адміністративної реформи з метою прискорення процесу адаптації вітчизняної системи законодавства до європейських принципів і стандартів, що, в свою чергу, стало б вагомим підтвердженням євроінтеграційної спрямованості державної політики сучасної України.

Ключові слова: адміністративна реформа, електронне врядування, інформаційне суспільство, організаційні форми діяльності, орган публічної влади, публічна влада, управлінська процедура, цифрове середовище.

Постановка проблеми. Інформація та інформаційні технології виступають своєрідними локомотивами розвитку суспільства, оскільки завжди сприяють переведенню публічного управління на наукоємні, ресурсозберігаючі технології, створенню належних умов для наукової організації публічного управління всіма суспільними процесами, формуванню широких можливостей для творчого саморозвитку кожної окремої людини. У нашій країні послідовно кристалізуються концепції електронного уряду та досить швидко розгортається «електронна демократія», що дозволяє перерозподіляти владні повноваження і публічно-управлінські функції на користь суспільства, репрезентованого громадянами, різноманітними громадами, асоціаціями, приватними структурами, а також між державними органами і органами публічного управління. Формування містких інформаційних ресурсів, постійний розвиток комунікаційних мереж значно збільшує науковий внесок у соціально-правові та духовні інновації, механізми соціальних, політичних і культурних змін. У той же час, в юридичній галузі все частіше виникають якісно нові можливості впливу на суспільну свідомість, політичні настанови і орієнтації окремих соціальних груп, що безпосередньо пов'язано зі справами публічного управління.

Ефективне використання інформаційних ресурсів відкриває перед органами публічної влади додаткові можливості, якими є автоматичне планування діяльності органу публічної адміністрації, використання експертних систем, що виконують частину рутинної роботи, та налагодження діалогу між наукою і практикою в режимі реального часу. Інформаційні ресурси можуть застосовуватися і як допоміжний засіб врегулювання внутрішніх процесів, пов'язаних з діяльністю органів публічної влади, і з метою оприлюднення найбільш важливих положень. При цьому останнє робить стратегію правового розвитку органів публічної влади більш прозорою та зрозумілою пересічній людині, що є невід'ємним аспектом організації європейського публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання діяльності органів публічної влади знайшли своє відображення в роботах багатьох вітчизняних учених, серед яких: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, А. І. Берлач, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, В. В. Богуцький, В. М. Гарашук, В. Ф. Гриценко, І. П. Голосніченко, В. В. Зуй, А. А. Коваленко, Т. О. Коломоець, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Т. М. Кравцова, В. І. Курило, Н. Р. Нижник, О. І. Остапенко, О. П. Рябченко, О. В. Скрипнюк, С. Г. Стеценко, Ю. О. Фрицький, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та інші. Розвиток органів публічної влади в умовах формування інформаційного суспільства та існування цифрового середовища знайшов своє відображення в наукових працях І. В. Арістової, О. А. Баранова, Д. О. Беззубова, К. І. Белякова, В. М. Бес-частного, В. М. Брижка, В. М. Гарашука, І. С. Гриценка, Д. Г. Заброди, О. О. Золотар, Р. В. Ігоніна, С. С. Єсімова, Р. А. Калюжного, М. В. Коваліва, Д. М. Лук'янця, С. В. Петкова, А. І. Собакаря, Л. Г. Чистоклетова, М. Я. Швеця та інші. Проте цілісний аналіз функціонування органів публічної влади в умовах існування цифрового середовища у вітчизняній юридичній науці відсутній.

Формування цілей. Метою статті є виявлення особливостей реалізації стратегії модернізації діяльності органів публічної влади в умовах існування цифрового середовища.

Виклад основного матеріалу. Інформаційним ресурсом є представлений у вигляді окремих документів або їх масивів системоутворюючий елемент діяльності людини, який виступає джерелом інформації або засобом для отримання окремими фізичними особами і організаціями знань, що формуються в результаті діяльності різних структур суспільства. Соціальне значення ресурсів інформації полягає в тому, що вони є обов'язковою умовою ефективної діяльності в усіх сферах суспільного життя, мірилом його розвитку. При цьому негативні наслідки їх неправильного використання можуть бути суттєвими, а тому важливо усвідомлено підійти до тих можливостей і наслідків, що відкривається,

[1, с. 45]. Публічне управління, як один із аспектів функціонування сучасного суспільства, не є винятком з правил.

Отже, ефективність діяльності органів публічної влади в подальшому буде залежати від належного застосування інформаційних ресурсів як засобу її формування та здійснення. Як елемент структури інформаційного ресурсу розрізняються інформація як основа інформаційного ресурсу, інформаційні технології, документи, репрезентовані в документованій формі, в тому числі й електронні документи, як елементарна одиниця за умови, що вони володіють певними властивостями (потенційністю, дискретністю, креативністю, комутативністю та автентичністю).

Концепція створення і функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів вперше встановила єдиний перелік державних реєстрів і кадастрів [2]. При цьому, незважаючи на те, що інформаційний ресурс у діяльності органів публічної влади в значній своїй частині представлений віртуальним інформаційним ресурсом, потреби реальних процесів перебувають у пріоритетному становищі. Інтернет та віртуальне середовище, безумовно, значно полегшують і спрощують протікання управлінських процесів, але не замінюють результати виробництва і продукти життєдіяльності людей.

Ресурси інформації в діяльності органів публічної влади спрямовані на ідентифікацію соціально-економічного становища в країні та створення відповідної бази прийняття публічно-управлінських рішень. З метою досягнення мети слід консолідувати також інформаційний ресурс органів публічної влади. Роз'єднаність інформації, яка використовується для вирішення соціально-економічних завдань, призводить до того, що інформація часто дублюється та значно збільшуються зовсім невиправдані витрати на інформаційне забезпечення. Технічну основу консолідованої інформаційної бази може скласти спеціальна інформаційна система, яка забезпечить підтримку прийняття публічно-управлінських рішень під час здійснення адміністративно-правового регулювання, інформаційне обслуговування та взаємодію під час діяльності органів публічної влади. Сьогодні досить активно впроваджуються подібні інформаційно-комунікаційні системи спеціального призначення. А в створених інформаційно-аналітичних центрах формується розподілений інформаційний фонд системи.

Поширення суспільно значимої інформації, яка збирається публічними адміністраціями, досить часто не може здійснюватися самими органами публічної влади внаслідок традиційного для нашої країни тягіння до певної інформаційної закритості. Проект Доктрини інформаційної безпеки України, як на одну із загроз інформаційній безпеці, вказує на протиправне обмеження доступу до інформації про діяльність державних органів і органів місцевого самоврядування, що має відкритий інформаційний ресурс [3]. Подібна загроза, окрім всього іншого, суттєво перешкоджає розвитку в нашій країні демократичного суспільства та правової держави і не сприяє наближенню України до європейського інформаційного простору.

До травня 2015 р. нормативне визначення веб-сайту органу публічної влади було відсутнє. Поняття «веб-сайту» з'явилося в Положенні про веб-ресурси Верховної Ради України [4]. Ресурс інформації в діяльності органів публічної влади містить в собі систему офіційних веб-сайтів, серед яких слід насамперед виділити встановлені на законодавчому рівні, а саме, Єдиний державний портал адміністративних послуг, веб-портал Уповноваженого органу з питань закупівель у складі електронної системи закупівель, а також офіційні веб-сайти центральних органів виконавчої влади. У даних випадках використання інформаційних технологій офіційного веб-сайту органів публічної влади передбачає лише попередній етап до здійснення юридично значущих дій.

Відповідно до Порядку функціонування веб-сайтів органів публічної влади засоби, які використовуються при створенні та функціонуванні офіційних веб-сайтів органів публічної влади, повинні бути такими, щоб: інформація, розміщена на веб-сайті, що була доступна на базі вільного програмного забезпечення і не вимагала встановлення спеціально створених для цього технічних засобів; технічні та програмні можливості веб-сайту дозволяли вести електронні журнали обліку операцій і щоденне копіювання інформації на резервний носій; інформація на веб-сайті була захищена від знищення, зміни та блокування доступу та інші аспекти технічного захисту інформації згідно Положення про технічний захист інформації в Україні [5]; інформація, розміщена на веб-сайті, зберігалася не менше п'яти років з дня її першого розміщення; інформація розміщувалася державною мовою [6, с. 226].

Крім того, щодо інформації, розміщеної на офіційних веб-сайтах органів публічної влади,

встановлено наступне: до цієї інформації повинен бути забезпечений цілодобовий доступ безкоштовно і без інших обмежень; програмне забезпечення, за допомогою якого здійснюється доступ до інформації, не повинно вимагати укладення ліцензійної або іншого угоди з правласником на платній основі; доступ до інформації на веб-сайті не повинен бути зашифрований або захищений від доступу, а повинен здійснюватися на основі веб-браузера (програми приєднання до Інтернету) і не вимагати реєстрації, надання персональних даних. Справляння плати за інформацію, що надається центральними органами виконавчої влади, може бути обґрунтовано витратами на її створення та передачу [7, с. 65]. Рекомендації Ради Європи № R (2002)2 від 21 лютого 2002 р. «Про доступ до офіційних документів» пропонують державам-членам встановлювати помірну плату, яка не перевищила б фактичних витрат на її створення і передачу.

Використання інформаційних технологій з метою забезпечення доступу до інформаційного ресурсу в діяльності органів публічної влади знижує організаційні та матеріальні витрати з обробки запиту до мінімуму. Хоча створення та функціонування автоматизованої системи, безумовно, є досить витратними процесами. У даному випадку такі витрати більшою мірою покладаються на платників податків, які, в свою чергу, і є споживачами цієї інформації.

Слід підкреслити, що подібні інформаційні системи забезпечують не тільки обробку запитів, а й ефективність інформаційного забезпечення діяльності органів публічної влади. З метою ліквідації вказаного становища повинна бути розроблена концепція використання інформаційних ресурсів у діяльності органів публічної влади, спрямована на конкретні функціональні завдання розвитку регіону, яка передбачатиме єдину систему інформаційних ресурсів регіону, що враховує інформаційні потреби населення та органів публічної влади, а при організації використання інформаційних ресурсів регіонів (в частині забезпечення доступу до них фізичних і юридичних осіб) можливості інформаційних служб, які функціонують в регіоні (бібліотек, центрів науково-технічної та патентної інформації, інших довідково-інформаційних і аналітичних служб, незалежно від їх відомчої підпорядкованості), здатних поєднувати різні інформаційні завдання [8, с. 241–242].

Таким чином, інформаційні ресурси є багатоаспектним об'єктом правового регулювання, що

має особливе значення для формування повноцінного і ефективного публічного управління. Крім того, специфічна роль інформаційного ресурсу при здійсненні діяльності з публічного управління обумовлює його становище в якості об'єкта публічного управління, а діяльність суб'єктів щодо використання державного інформаційного ресурсу як об'єкта адміністративно-правового регулювання [9, с. 259]. Доцільно також зазначити, що адміністративно-правове регулювання використання інформаційного ресурсу має цілу низку невирішених проблем, наприклад, відсутня детальна регламентація можливості надання інформаційного ресурсу на платній основі.

Враховуючи викладене, вважаємо за необхідне законодавчо закріпити право на безкоштовне отримання інформаційного ресурсу, створеного в сфері публічного управління в електронному вигляді. Визначення поняття інформаційний ресурс у діяльності органів публічної влади на законодавчому рівні забезпечить не лише можливість вільно використовувати значну частину чинних нормативно-правових актів, які так або інакше згадують названу категорію, а й дозволить вирішити низку завдань у сфері публічного управління інформаційною сферою в цілому та інформаційним ресурсом зокрема, особливо в умовах зростання обсягів електронних документованих ресурсів, значна частина яких існує в комп'ютерних мережах [10, с. 11].

Для інформаційних ресурсів у діяльності органів публічної влади характерним є виконання певних функцій в соціально-економічній системі регіону. Найважливішими функціями інформаційних ресурсів у діяльності органів публічної влади виступають: креативна функція, яка полягає в створенні нових видів та розвитку інформаційних ресурсів; інноваційна функція, що виявляється в тому, що за допомогою інформаційних ресурсів створюються передумови для розвитку інформаційного суспільства та його інформаційної (мережевої) економіки, де створенням і обробкою інформації буде зайнято більше людей, аніж обробкою сировини та матеріалів; стимулююча функція, яка виявляється в тому, що інформаційні ресурси стимулюють розвиток комерції, ринків, нових видів діяльності тощо [11, с. 121]; комунікативна функція, яка означає, що за допомогою та на основі інформаційних ресурсів здійснюється управління різними процесами соціально-економічної системи.

Доцільно зауважити, що інформаційні ресурси в діяльності органів публічної влади

формується в результаті діяльності на інформаційному ринку центрів генераторів і розподілу, інформаційних агентства і служб різної форми власності. Попит на інформаційні ресурси складається внаслідок виникнення потреб у такому виді ресурсу. До споживачів інформаційних ресурсів у публічному управлінні, окрім органів публічної адміністрації доцільно віднести також юридичних і фізичних осіб, що використовують інформаційні ресурси в якості економічного і управлінського потенціалу з метою ефективного вирішення завдань соціального значення [12, с. 179–180].

Необхідною умовою прийняття ефективних рішень під час здійснення управління складними соціальними об'єктами, є своєчасне забезпечення задіяних на різних рівнях публічного управління достовірною, повною і якісною інформацією про поточний та прогнозований стан об'єкта управління [13, с. 84]. Це створює основу для вироблення превентивних публічно-управлінських рішень на базі прогнозних оцінок становища об'єкта публічного управління. Головні труднощі при вирішенні завдань прогнозування становища соціальних об'єктів обумовлені їх складністю, недостатньою вивченістю процесів, що в них відбуваються, обмеженими можливостями проведення активних експериментів, складністю і слабкою координацією процесів збору вихідних даних, їх недостатньою доступністю, неадекватністю використовуваних моделей і низкою інших причин. Водночас різноманітність завдань, для вирішення яких необхідна інформація про ресурси і явища, різноманітність самих описуваних об'єктів, процесів і підходів до відображення інформації про них, не дозволяють говорити про велику кількість інформаційних ресурсів цієї групи як єдиної системи.

Стосовно сфери публічного управління О. Чубатенко визначає характеристики інформації в публічному управлінні, звертаючи увагу на великий обсяг, багаторазовість використання, оновлення та перетворення в процесі використання, різноманіття логічних операцій та математичних розрахунків отримання багатьох видів результатної інформації [14, с. 199]. Неосаяжність інформації призводить до того, що конкретним органом публічної влади формується необхідне та достатнє інформаційне середовище – інформаційний ресурс. Виходячи з цього, інформаційним ресурсом у діяльності центральних органів виконавчої влади виступає частина інформації, що виділяється за ознакою її суб'єкта – посадової особи публіч-

ної адміністрації або за ознакою її походження (створення) і цільового використання.

З урахуванням визначення поняття «ресурс» у Законі України від «Про Національну програму інформатизації» під інформаційними ресурсами в публічному управлінні розуміється організована сукупність документованої інформації, що включає в себе бази даних, які були створені, оброблені та накопичені в інформаційних системах органів публічного управління [15].

Таким чином, документ – це носій зафіксованої за встановленими формами та правилами інформації, необхідної для реалізації інформаційних процесів. З появою електронного документа виникла необхідність правового регулювання низки явищ: співвідношення (пріоритет) електронного і паперового документів, юридична сила електронного документа, статус електронного та паперового документів, створення електронної копії паперового документа та його подальше копіювання, поширення, розміщення та доступ до електронного документа через корпоративні мережі та мережі загального користування Інтернет [16, с. 43–44].

Правовим закріпленням визначення електронного документа як інформаційного повідомлення можна вважати Конвенцію Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1952 р. «Про міжнародне право спростування». У зв'язку з асоціацією України і Європейського Союзу, що вимагає активного впровадження інформаційних технологій і застосування електронного документа як предмета інформаційного обміну, міжнародні організації і держави, в тому числі й Україна, намагаються врегулювати прогалини в праві, пов'язані з регулюванням електронного документообігу та визначення ключових понять названого процесу.

У системі вітчизняного права загальноприйняте визначення поняття «електронний документ» відсутнє. Проте під час розробки нормативно-правових документів кожен орган публічної влади формулює визначення названого поняття з урахуванням власної специфіки у вузькому розумінні. Електронним документом є документ, створений за допомогою електронних цифрових програмних і апаратно-програмних засобів, в якому виділена інформація з реквізитами, подана і матеріально зафіксована в формі дискретного або аналогового сигналів у цифровій формі запису кодованого ідентифікованого файлу або ідентифікованого запису в файлі бази даних або інших електронних носіях, доступною для використання, копі-

ювання, пересилання та отримання телекомунікаційних каналах зв'язку і подальшої обробки в інформаційних системах та для відображення або відтворення при візуальному або іншому сприйнятті людиною за допомогою цих засобів. Електронний документ згадується і в багатьох інших нормативно-правових актах, в тому числі в законах України «Про інформацію» [17], «Про електронні довірчі послуги» [18], «Про електронну комерцію» [19], «Про захист в інформаційно-телекомунікаційних системах» [20].

Узагальнення нормативних визначень дозволяє стверджувати, що під електронним документом слід розуміти формалізований запис інформації в електронному вигляді, засвідчений електронним цифровим підписом, який відповідає правилам і вимогам документування при здійсненні певних видів діяльності, яка фіксується юридичними засобами.

Висновки. Таким чином, вивчення змісту та місця інформаційних ресурсів і інформаційних технологій у діяльності вітчизняних органів публічної влади викликає низку питань стосовно адміністративно-правового аспекту обміну, використання інформаційних ресурсів і єдиного інформаційного простору країни, забезпечивши при цьому інформацією суверенітет та належний рівень інформаційної безпеки. На наше переконання, в контексті діяльності органів публічної влади інформаційний обмін і обмін інформацією не мають принципових відмінностей. Вони являють собою вже давно використовуваними поняттями, проте, незважаючи на цю обставину, їх визначення досить складно знайти в нормативно-правових документах. Хоча все ж таки наявними є нормативно-правові документи, угоди, договори, укладені з метою інформаційного обміну або обміну інформацією, а також відомчі нормативні документи, які регулюють інформаційний обмін або обмін інформацією, деякі з яких містять визначення даної категорії щодо цього об'єкту правового регулювання. У таких визначеннях обмін інформацією представлений як окремий вид обміну, відомий економічній науці, коли в якості об'єкту обміну використовується інформація в документальній формі, в тому числі у вигляді електронного документу. Водночас, доцільно зазначити, що єдиний підхід до формування нормативно-правових актів, які б закріплювали поняття «електронний документ», а також суспільних відносин, пов'язаних з електронним документообігом у діяльності вітчизняних органів публічної влади сьогодні відсутній.

Список використаної літератури:

1. Карасюк М. В. Правове регулювання запобігання корупції при здійсненні фінансового контролю в цифровому середовищі. *Журнал східно-європейського права*. 2020. № 82. С. 44–48.
2. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 р. № 634-р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
4. Положення про веб-ресурси Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 19 травня 2015 р. № 699. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
5. Положення про технічний захист інформації в Україні : Указ Президента України від 27 вересня 1999 р. № 1229/99. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
6. Терещук Г. А. Інформаційно – правові засади діяльності органів публічної влади. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 224–230.
7. Каретна О. О., Милосердна І. М., Ігнат'єва І. І. Роль та особливості інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством. *Політикус*. 2020. Вип. 5. С. 62–68.
8. Приліпко С. Нормативно-правові засади інформаційної відкритості та комунікаційної взаємодії органів публічної влади з громадськістю. *Науковий вісник : державне управління*. 2020. № 4. С. 232–251.
9. Корнієцький О. В., Калініченко С. М., Краля В. Г. Механізми державного управління інформаційним забезпеченням комунікації органів публічної влади. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Т. 5, № 1. С. 255–262.
10. Івановська А. М., Галус О. О., Рижук І. В. Право на інформацію про діяльність органів публічної влади: окремі теоретико-правові аспекти. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 8. С. 9–14.
11. Набока Л. В., Нікітенко О. Є. Сутність інформаційного забезпечення діяльності органів публічної влади в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1. С. 118–125.
12. Арістова І. В. Органи публічної влади України в умовах розбудови інформаційного суспільства: методологія дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2019. Вип. 58(1). С. 177–186.
13. Клименко А. В., Гбур З. В. Інформаційне забезпечення органів публічної влади України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 5. С. 80–87.

14. Чубатенко О. Політичні технології в органах публічної влади в Україні в умовах формування інформаційного суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія : Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 31. С. 196–202.
15. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
16. Горбата Л. П. Діяльність структурних підрозділів органів публічної влади в контексті забезпечення їх інформаційної відкритості *Вчені записки Таєрійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2019. Т. 30(69), № 3. С. 42–47.
17. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
18. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
19. Про електронну комерцію : Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
20. Про захист в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

Makushev P. V., Khridochkin A. V., Lomakina A. A. A strategy for modernizing the activities of public authorities amidst a digital environment

The article examines the peculiarities of the activity of public authorities in the conditions of existence of a digital environment. The need to form a new paradigm of public authorities as a system of radical administrative and legal transformations, oriented towards achieving a socially significant goal by means of a set branch of social relations in the context of the state's autointegration aspirations. It is emphasized that the importance of researching the peculiarity of public authorities and developing qualitatively new approaches to their implementation, first of all, is due to the need to find optimal solutions that meet the modern task of development of domestic statehood, models based on clear and effective mechanisms of deterrents and balances designed to ensure the interaction and harmonization of the functioning of the legislative, executive and judicial branches of state power.

It is proved that the paradigm of public authorities in the context of the digital environment in Ukraine should be formed taking into account the socio-political features of the development of domestic society and the deep processes that take place in it. It is emphasized that borrowing of foreign experience of functioning of models of public authorities requires mandatory consideration of numerous external threats and internal factors, building appropriate infrastructure, further decentralization and maximum assistance of civil society institutions. It is established that the effective introduction of information and communication technologies into public authorities in the conditions of existence of a digital environment should be based on the application of a complex of legal and organizational measures. It is emphasized that the openness of the activity of public authorities in the conditions of existence of a digital environment is possible exclusively in the conditions of proper regulation of all aspects of the activity of these bodies, first of all, through the adoption of administrative regulations, as well as the right to ensure citizens access to information on the activity of public authorities. It is emphasized that the problems under consideration indicate the need for appropriate deepening of administrative reform in order to accelerate the process of adaptation of the domestic system of legislation to European principles and standards, which, in turn, would become a significant confirmation of the European integration orientation of the state policy of Ukraine.

Key words: *administrative reform, e-governance, information society, organizational forms of activity, public authority, public authority, management procedure, digital environment.*

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.19>**В. П. Мороз**<https://orcid.org/0000-0003-4433-3731>

доктор юридичних наук, професор,
завідувач Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії
організованій злочинності та корупції ННІП та ПФПНП
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Д. В. Приймаченко<https://orcid.org/0000-0001-8504-2450>

доктор юридичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Університету митної справи та фінансів

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ДОСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА

Судова система у процесі її функціонування не повністю забезпечує дотримання усіх гарантованих Основним Законом України й іншими законодавчими актами принципів, засад адміністративного судочинства. Така ситуація виникає, зокрема, через велику кількість звернень до адміністративного суду для вирішення публічно-правових спорів, віднесених до його юрисдикції. В статті ми досліджуємо одну з нових тенденцій розвантаження судової системи, процедуру досудового вирішення спорів щодо примусового відчуження майна, що забезпечує економію процесуальних ресурсів для вирішення даних категорій справ, які, окрім суду, жодними іншими інституціями з огляду на їхній правовий статус не можуть бути вирішені. Саме можливість застосування процедури досудового вирішення спору дає можливість економії фінансових ресурсів сторін спору, а також фінансових ресурсів держави, які за рішеннями суду витрачаються на відшкодування правничої допомоги. Акцентуємо увагу на доцільності передбаченої законодавством процедури досудового врегулювання публічно-правового спору що відповідає вимогам міжнародних стандартів. Їх застосування сторонами спорів суттєво підвищує імовірність вирішення наведених вище проблем, що виникли у межах судової системи України.

В статті досліджуються виокремлення особливостей досудового розгляду спору. Вирішуються наступні дослідницькі завдання: з'ясування правових засад досудового вирішення спорів щодо примусового відчуження майна, виокремлюються етапи процедури досудового вирішення даної категорії спорів та розкриваються особливості процедурних дій спрямованих на вирішення даної категорії спорів в досудовому порядку.

Ключові слова: процедура досудового вирішення спорів, адміністративне оскарження, адміністративний суд, національне законодавство.

Метою статті є аналіз особливостей адміністративної процедури досудового вирішення спорів щодо примусового відчуження майна та проблем законодавчого регулювання досудового вирішення публічно-правових спорів.

Постановка питання. Сфера поширення медіативного врегулювання адміністративно-правових спорів тільки починає формуватися, що потребує визначення на концептуальному рівні питань, затвердження їх на законодавчому рівні як альтернативної, чи можливе її поширення

на всі без виключення адміністративно-правові спори, чи потрібно забезпечувати виконання рішення, прийнятого за наслідками її проведення, примусовими заходами. Окремі аспекти досудового врегулювання адміністративно-правових спорів досліджувались науковцями, на кшталт С.С. Білуги «Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів» (Одеса, 2015), в якій досліджено перед усім теоретичні питання та окремі процесуальні аспекти врегулювання таких спорів в системі національних судів [1].

Сучасна процедура досудового врегулювання спору в адміністративному процесі застосовується у багатьох країнах світу. Тому ми підкреслюємо, що зарубіжний досвід доводить ефективність досудового врегулювання спорів, що впливають із публічно-правових відносин.

Досліджуючи досудове вирішення спорів яке є досить новою в сфері судочинства, є необхідність активізації впровадження різних видів, способів та процедур досудового врегулювання спорів що обумовлена процесами демократизації усіх сфер діяльності держави, що дасть змогу зменшити рівень конфліктності взаємовідносин між державою і фізичними та юридичними особами. Крім того, процедури досудового врегулювання спорів зможуть забезпечити оперативність та економічність процедур подолання наявних спорів, не доводячи їх до представлення у формі позовної заяви або до процедур судового провадження.

Саме тому поширення альтернативних форм врегулювання спорів на публічно-правову сферу та аналіз застосування експериментальної процедури досудового врегулювання спорів, віднесених до юрисдикції адміністративних судів, здійснена лише в окремих публікаціях О. Белінської, Н. Задираки, В. Кузьмишина, Л. Лічмана, М. Мельника, С. Росятинського, К. Продіуса, О. Стефанова, Л. Юхненка. Таким чином, на теперішній час розпочато пошук оптимальної моделі альтернативних адміністративно-судочинству способів розв'язання адміністративно-правових спорів

Ми погоджуємося з професором Миронюк Р.В., який зазначає «судове вирішення будь-яких публічно-правових спорів в адміністративних судах є останнім етапом врегулювання спірних правовідносин, що породжує необхідність винайдення ефективних способів досудового їх вирішення» [2]. Оскільки нові форми вирішення позасудового оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень є доцільними в системі ефективного вирішення справ.

Дотично на це вказує і норма ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України «Право на звернення до суду та способи судового захисту», яка чітко визначає, що «захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері

публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [3]. Інша норма Кодексу адміністративного судочинства (Ст. 17 КАСУ) визначає, «Основні положення досудового врегулювання спорів» прямо вказує на те, що «сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом» [3].

Аналізуючи практику Верховного Суду, а саме аналізу норм Верховного Суду (постанова від 26 березня 2020 року у справі № 1.380.2019.002643), яка дає визначення, досудове врегулювання спору – це вчинення сукупності дій, за допомогою яких юридичний конфлікт вирішується без звернення до суду шляхом досягнення угоди між сторонами або відмови однієї або обох сторін від взаємних претензій. Ця норма визначає можливість застосування або незастосування інституту досудового врегулювання спорів, що є виключним правом особи, за винятком встановлених у законі випадків [4].

Досліджуючи судову практику, підкреслимо, на відсутність різниці між «досудовим порядком вирішення спору» та «позасудовим порядком вирішення спору». Рішення від 14 березня 2018 р. у справі № 826/11063/17, Київський апеляційний адміністративний суд зазначив, що під досудовим вирішенням спору слід розуміти врегулювання спірних питань між сторонами у позасудовому порядку (тобто будь-якому не судовому порядку). Отже, досудове врегулювання спору поширюється на правовідносини, якщо такі можна врегулювати не звертаючись до суду, а не лише на спірні питання, як зазначає позивач, які виникають із договірних правовідносин, що є вузьким розумінням поняття досудового врегулювання спору, і, як правило, поширюється на господарські правовідносини.

Викладена позиція узгоджується зі ст. 17 КАС України, де чітко визначені основні положення досудового врегулювання спору, зокрема, якщо сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом [5].

Дослідивши це питання через призму нормативно правового забезпечення та судової практики, хочемо зазначити, що законодавством України визначено можливість досудового порядку вирішення адміністративного спору як альтернативного (рекомендованого), а не обов'язкового способу його вирішення; в той же час чіткого нор-

мативного визначення видів, способів та процедур його урегулювання не визначено.

Втім аналіз законодавства дає можливість констатувати, що в Україні існують законодавчі основи досудового порядку вирішення адміністративно-правових спорів, наведемо деякі приклади. Так в Главі 24 «Оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення [6] закріплено процедуру оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення відповідно до якої «постанову органу (посадової особи) суб'єкта владних повноважень про накладення адміністративного стягнення можна оскаржити у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі). Відповідно до ст. 293 КУпАП «орган (посадова особа) при розгляді скарги на постанову по справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень: залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення; скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд; скасовує постанову і закриває справу; змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено [6].

Як приклад хочемо продемонструвати норму законодавства досудового порядку вирішення адміністративного спору як процедуру оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників, яка урегульована главою 4 Митного кодексу України [7]. Зокрема відповідно до ст. 25 Митного кодексу «Порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників до посадових осіб та органів вищого рівня» рішення, дії чи бездіяльність посадової особи митного органу оскаржуються до посадових осіб вищого рівня.

Враховуючи вищевикладене зауважимо, що найбільш сучасним нормативним актом, який частково унормовує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору через процедуру оскарження є Закон України «Про адміністративну процедуру» [8]. Ним визначено процедуру вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів, а розділ VI «Адміністративне оскарження» регламентує особливості оскарження прийнятого суб'єктом владних повноважень адміністративного акту в результаті адміні-

стративної процедури, а саме: право на оскарження, суб'єкт розгляду скарги, форму та зміст скарги, порядок її подання та розгляду. Цей нормативний акт найбільш повно регламентує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору, предметом якого є рішення суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, однак не регламентує порядок оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень як предмету оскарження.

Хочемо підкреслити, що досудове (позасудове) врегулювання адміністративних спорів здійснюється поза межами судового процесу, тобто без участі судді. Однак аналіз законодавства, зокрема КАСУ, дає підстави для ствердження, що позасудовий порядок вирішення таких спорів можливий навіть після подання адміністративного позову до суду та відкриття провадження у справі. Зокрема, стаття 180 «Підготовче засідання» Глави 3 «Підготовче провадження» КАСУ вказує на те, що у підготовчому засіданні суд має з'ясовувати, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [3].

Відповідно процедура позасудового врегулювання спору шляхом медіації є виключно позасудовою процедурою. Однак процедуру примирення сторін адміністративно-правового спору можна розглядати як процедуру врегулювання спору за участі судді – тобто судову процедуру, так і позасудову процедуру врегулювання спору за участі посередники (медіатора), або за ініціативою однієї із сторін спору. Так, судова процедура примирення визначена ст. 190 КАСУ:

– по преше, сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень;

– по друге, за клопотанням сторін суд зупиняє провадження у справі на час, необхідний їм для примирення;

– по третє, умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін. Заява про примирення сторін може бути викладена у формі єдиного документа, підписаного

сторонами, або у формі окремих документів: заяви однієї сторони про умови примирення та письмової згоди іншої сторони з умовами примирення;

– по четверте, до ухвалення судового рішення у зв'язку з примиренням сторін суд роз'яснює сторонам наслідки такого рішення, перевіряє, чи не обмежені представники сторін у праві вчинити відповідні дії;

– по п'яте, умови примирення сторін затверджуються ухвалою суду. Затверджуючи умови примирення сторін, суд цією самою ухвалою одночасно закриває провадження у справі» [3].

В результаті аналізу законодачих норм в сфері досудового вирішення спорів, хочемо зазначити, що законом передбачено підстави неприйняття судом умов примирення, зокрема в тих випадках, коли умови примирення суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб або є невиконуваними; або одну зі сторін примирення представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє. В такому випадку суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні умов примирення і продовжує судовий розгляд. Притому у разі невиконання ухвали суду про затвердження умов примирення вона може бути подана для її примусового виконання в порядку, визначеному законодавством для виконання судових рішень.

Висновки. В результаті дослідження з'ясовано, що законодавством України визначено можливість досудового порядку вирішення спору щодо примусового відчуження майна як альтернативного, а не обов'язкового способу його вирішення, в той же час чіткого нормативного визначення видів та способів та процедур його урегулювання не визначено. В результаті проілюстрованого аналізу чинного законодавства України, а також базуючись на результатах власного дослідження виокремлено такі способи досудового врегулювання такого виду адміністративно-правового спору: 1) здійснення адміністративних процедур оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, відповідно до Закону України «Про звернення громадян»; 2) здійснення адміністративних проце-

дур оскарження адміністративного акту суб'єкта владних повноважень щодо відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру»; 3) медіації – поза-судова процедура врегулювання публічно-правового конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора.

Встановлено, що для удосконалення процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів доцільно розширити зміст норм Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо регулювання процедури оскарження не тільки рішень суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, а також оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, без прийняття адміністративного акту, тобто розширити – предмет оскарження.

Список використаної літератури:

1. Білуга С. С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2015. 22 с.
2. Миронюк Р. В. Особливості судового розгляду окремих категорій адміністративних справ: навч. посібник/заред. д.ю.н., професора Р. В. Миронюка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 361 с. С. 7, с. 57.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 квітня 2020 р. у справі № 520/6589/19 URL: https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_17_04_2020_roku_u_spravi_520_6589_19 (дата звернення: 25.08.2022).
5. Materialy do finalnoho zakhodu proektu "Splyannia praktychnomu zapro vadhenniu mediatsii v Ukraini ta nalahodzhenniu vzaiemodii iz sudovoiu syste moi" (2016) (accessed: 06.10.2021) (in Ukrainian) .
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.
7. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012, № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552 № 4495-VI.
8. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. С. 13. Ст. 2675.

Moroz V. P., Pryimachenko D. V. Peculiarities of the administrative procedure for pre-trial settlement of disputes concerning the forced alienation of property

In the course of its functioning, the judicial system does not fully ensure compliance with all the principles and principles of administrative proceedings guaranteed by the Basic Law of Ukraine and other legislative acts. This situation arises, in particular, due to the large number of appeals to the administrative court to resolve public law disputes within its jurisdiction. However, with a view to relieving the judicial system, saving procedural resources for resolving those categories of cases which, given their legal status, cannot be resolved by any other institutions other than courts; saving financial resources of the parties to the dispute, as well as financial resources of the State, which, according to court decisions (if the court resolves the dispute not in favor of the subject of authority), are spent on reimbursement of legal aid, expert examinations, compensation for moral and material damage, etc., the legislation provides for procedures

The article examines the peculiarities of pre-trial consideration of administrative cases. The following research tasks are solved: clarification of the legal basis for pre-trial resolution of disputes regarding the forced alienation of property, the stages of the procedure for pre-trial resolution of this category of disputes are identified and the peculiarities of procedural actions aimed at resolving this category of dispute in a pre-trial order are revealed.

Key words: *pre-trial dispute resolution procedure, administrative appeal, administrative court, national legislation.*

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.20>

В. О. Рядінська

<https://orcid.org/0000-0002-2210-5933>

доктор юридичних наук, професор,
завідувач лабораторії проблем правового
та організаційного забезпечення діяльності Міністерства
Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Є. С. Назимко

<https://orcid.org/0000-0003-4949-4155>

доктор юридичних наук, професор, перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ

СУТНІСТЬ ЗАБОРОНИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЧИ ДОРУЧЕНЬ КЕРІВНИЦТВА, ЯКЩО ВОНИ СУПЕРЕЧАТЬ ЗАКОНУ, ЯК АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЗАБОРОНИ

У статті досліджено заборону виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, та визначено її сутність як антикорупційної заборони. Доведено, що на сучасному етапі в українському законодавстві встановлено загально правову заборону щодо невиконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, яка поширює свою дію на всі галузі соціальної діяльності. Виходячи з аналізу загально правової заборони виконання незаконних наказів чи розпоряджень, виділено її особливості.

Констатовано, що зміст антикорупційної заборони виконання незаконних рішень чи доручень керівництва полягає в тому, що підлегла особа, яка отримує від керівника рішення чи доручення, яке, спираючись на спеціальні знання, уміння та навички, відповідні моральні та ділові якості, самостійно і суб'єктивно оцінює як таке, що за змістом суперечить чинному законодавству або становить загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, і видається керівником на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб, зобов'язана вжити заходи для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а саме повинна негайно в письмовій формі повідомити про це керівника органу, підприємства, установи, організації, в якому вона працює. Підкреслимо, що зазначена заборона безпосередньо пов'язана із заборонаю на пряме чи опосередковане спонукання у будь-який спосіб підлеглих до прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльності всупереч закону на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб, що закріплюється у частині 2 статті 28 Закону № 1700-VII.

На підставі проведеного аналізу та виходячи зі змісту антикорупційної заборони виконання незаконних рішень чи доручень керівництва, доведено, що вона є антикорупційною заборонаю, спрямованою на зменшення корупційних ризиків у діяльності спеціальних суб'єктів, запобігання виникненню конфлікту між приватними інтересами осіб, на яких покладаються обов'язки з управління спеціальними суб'єктами та їх управлінськими обов'язками, обумовленими займаною посадою.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, антикорупційне законодавство, антикорупційна заборона, рішення, доручення, накази, керівники, підлегли, конфлікт інтересів, юридичний обов'язок, корупційні ризики, корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язані з корупцією.

Норми Закону України від 14.10.2014 № 1700-VII «Про запобігання корупції» (надалі – Закон № 1700-II) [1] покладають на певних, визначених в цьому нормативно-правовому акті осіб,

суб'єктивний юридичний обов'язок пасивного типу, відповідно до якого вони мають утримуватись від певних визначених правом форм поведінки – правові заборони та обмеження,

які вводяться законодавцем з метою запобігання корупції. Всі заборони та обмеження, що містяться у нормах Закону № 1700-II, можна умовно поділити на два блоки: 1) заборони та обмеження, спрямовані безпосередньо на попередження виникнення потенційного конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (надалі – спеціальні суб'єкти), і, як наслідок, запобігання скоєння ними корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень (антикорупційні заборони і обмеження); 2) заборони і обмеження, зумовлені необхідністю забезпечення ефективного функціонування системи запобігання корупції в Україні.

До антикорупційних заборон та обмежень відносяться обмеження щодо одержання подарунків, суміщення та сумісництва, укладання трудових договорів; заборони використання службових повноважень чи свого становища та пов'язані з цим можливості, укладення договорів про управління належним майном, використання службових повноважень в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків, виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, розголошення або використання інформації, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, прямого підпорядкування близьких осіб тощо.

До заборон та обмежень, зумовлених необхідністю забезпечення ефективного функціонування системи запобігання корупції в Україні, відносяться заборони та обмеження у діяльності членів Конкурсної комісії з відбору на посаду Голови Національного агентства, заборони у діяльності Голови, заступника Голови Національного агентства, посадових і службових осіб його апарату, обмеження, які випливають з необхідності подачі декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, її оприлюднення, контролю та перевірки, а також моніторингу способу життя суб'єкта декларування, заборона розкриття інформації про особу викривача, його близьких осіб або інші дані, які можуть ідентифікувати особу викривача, його близьких осіб тощо.

Особливу увагу в науковій та публіцистичній площині привертають антикорупційні заборони, бо саме вони безпосередньо впливають на фінансово-економічні та соціально-політичні реалії в державі, рівень розвитку правової культури та правової свідомості в суспільстві, стан соціального самопочуття населення, рівень

довіри громадян до державної влади та її інститутів. Дослідженню антикорупційної заборони спільної роботи близьких осіб приділяли свою увагу В. І. Бенедик [2, с. 172], С. Ю. Бойко [3, с. 136], Д. В. Гудков [4, с. 9], І. В. Діденко [5, с. 103], С. М. Пантелєєв [6, с. 148], С. П. Рабінювич [7], М. В. Фоміна, В. В. Кузьменко [8, с. 183]. Заборони використання службових повноважень в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків розглядали Н. В. Григорчук [9], М. П. Свірін [10, с. 155], С. В. Ківалов [11, с. 12]. Окремі аспекти заборони щодо розголошення або використання інформації, яка стала відома у зв'язку з виконанням ними службових повноважень, зустрічаються в роботах В. О. Негодченко [12, с. 132.], С. В. Сенник [13, с. 146], І. В. Костенко [14]. Окремі публікації приділялися й іншим антикорупційним заборонам, проте дослідженню антикорупційної заборони виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, у науковій площині приділено недостатньо уваги.

Метою статті є дослідження заборони виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, та визначення її сутності як антикорупційної заборони.

Заборона виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, закріплена у статті 44 Закону № 1700-VII, норми якої зазначають, що спеціальні суб'єкти, незважаючи на приватні інтереси, утримуються від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, при цьому самостійно оцінюють правомірність наданих керівництвом рішень чи доручень та можливу шкоду, що буде завдана у разі виконання таких рішень чи доручень, а у разі отримання для виконання рішень чи доручень, які спеціальні суб'єкти вважають незаконними або такими, що становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, вони повинні негайно в письмовій формі повідомити про це керівника органу, підприємства, установи, організації, в якому вона працює, а виборні особи – Національне агентство [1].

Суб'єктами, на яких розповсюджується заборона виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, є не всі спеціальні суб'єкти, а лише ті, які перебувають у підпорядкуванні керівників, тобто – на підлеглих. Згідно тлумачних словників, підлеглою є особа, яка перебуває у залежності від когось, чого-небудь, підпорядкована комусь, чомусь

[15, с. 54]; людина, що перебуває під владою кого-небудь або в адміністративній залежності від когось [16, с. 467].

Заборона виконання незаконних наказів чи розпоряджень закріплюється у статті 60 Конституції України та статті 41 Кримінального кодексу України. Так, стаття 60 Конституції України визначає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази [17], а частина 4 статті 41 Кримінального кодексу України закріплює, що особа, яка виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах [18]. Закріплення вищевказаних норм у нормативно-правових актах є реалізацією в праві України доктрини «розумних багнетів», сутність якої полягає у тому, що особи, які перебувають на службі в різних державних органах, не повинні бездумно підкорятися вказівкам своїх начальників (командирів) і зобов'язані відмовлятися виконувати явно незаконні накази [19, с. 567]. Зазначена доктрина сформована у низці міжнародних документів: Статуті Міжнародного воєнного трибуналу у Нюрнберзі, у статті 8 якого зазначено, що посилення на наказ начальства не виключає кримінальну відповідальність, але виконання наказу може розглядатись як обставина, що пом'якшує покарання, якщо суд визнає, що цього потребують інтереси правосуддя [20]; Римському статуті Міжнародного кримінального суду, у статті 33 якого закріплюється, що наказ вищих осіб не звільняє від кримінальної відповідальності, якщо немає трьох виняткових обставин: 1) особа за законом зобов'язана виконувати розпорядження уряду чи вищої особи; 2) особа не знала про протизаконність наказу; 3) наказ не був явно протизаконним [21]; Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (1979 р.), де зазначено, що працівники правоохоронних органів не повинні бездумно підкорятись наказам своїх начальників та командирів, і зобов'язані відмовлятися від виконання явно незаконних наказів [22]. Доктрина «розумних багнетів» є протилежною теорії «сліпого підкорення», у межах якої підлеглий розглядається як знаряддя у руках свого керівника, позбавлене можливості діяти згідно зі своєю волею та усвідомлювати заборонене і дозволене [19, с. 567]. Сучасна українська наука та законодавство сформувало та закріпило нормативний підхід, згідно якого наказ

чи розпорядження керівника не позбавляє підлеглого можливості керувати своїми діями і не створює для нього стан крайньої необхідності. Підлеглі повинні самостійно і суб'єктивно оцінювати правомірність наданих керівництвом рішень чи доручень та можливу шкоду, що буде завдана у разі їх виконання.

Можливість підлеглого самостійно і суб'єктивно оцінювати правомірність наданих керівництвом рішень чи доручень обумовлюється його професійною компетенцією. Під професійною компетенцією розуміється здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку (п. 5 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну службу» [23]).

Отже, на сучасному етапі в українському законодавстві встановлено загально-правову заборону щодо невиконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону, яка поширює свою дію на всі галузі соціальної діяльності.

Згідно з частиною 2 статті 41 Кримінального кодексу України, наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень, і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина [18], отже незаконними є накази або розпорядження, якщо вони віддані невідповідною особою, у неналежному порядку або не в межах її повноважень, і за змістом суперечать чинному законодавству або пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина. Виходячи з аналізу загальноправової заборони виконання незаконних наказів чи розпоряджень, можна виділити такі її особливості. По перше, вона розповсюджується на підлеглих, які повинні виконувати рішення та доручення керівництва в силу своїх функціональних обов'язків як спеціальних суб'єктів. По друге, накази та доручення керівників мають бути незаконними (віддані невідповідною особою, у неналежному порядку або не в межах повноважень, і за змістом суперечать чинному законодавству або пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина). По-третє, підлеглі повинні самостійно і суб'єктивно оцінювати правомірність наданих керівництвом рішень чи доручень та можливу

шкоду, що буде завдана у разі їх виконання, спираючись на спеціальні знання, уміння та навички, відповідні моральні та ділові якості.

Враховуючи, що в українському законодавстві закріплена загально-правова заборона виконання незаконних наказів чи розпоряджень, виникає питання, з якою метою законодавець у нормах антикорупційного законодавства встановлює додаткову вимогу для спеціальних суб'єктів утримуватися від виконання незаконних рішень чи доручень?

На наш погляд, метою закріплення антикорупційної заборони виконання незаконних рішень чи доручень керівництва у статті 44 Закону № 1700-VII, є створення механізмів запобігання виникненню потенційного чи реального конфлікту інтересів у діяльності спеціальних суб'єктів. Тому незаконні рішення чи доручення в контексті антикорупційного законодавства можна визначити як такі, що за змістом суперечать чинному законодавству або становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, що видаються керівниками на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб.

Підлеглі, отримавши рішення чи доручення керівництва на виконання, самостійно та суб'єктивно, спираючись на власну професійну компетенцію, власні спеціальні знання, уміння та навички, відповідні моральні та ділові якості, відповідають на такі питання:

– чи правомірними є надані йому на виконання рішення або доручення (чи не суперечать вони чинному законодавству, чи не становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам);

– чи не є метою наданого йому на виконання рішення або доручення задоволення приватних інтересів керівника або приватних інтересів третіх осіб у результаті виконання цього рішення чи доручення.

У випадку, якщо підлегла особа хоча б на одне із зазначених питань відповідає позитивно, вона зобов'язана вдатися до виконання дій, передбачених у частині 3 статті 44 Закону № 1700-VII, а саме – зобов'язана негайно в письмовій формі повідомити про це керівника органу, підприємства, установи, організації, в якому вона працює [1].

Отже, зміст антикорупційної заборони виконання незаконних рішень чи доручень керівництва полягає в тому, що підлегла особа, яка

отримує від керівника рішення чи доручення, яке, спираючись на спеціальні знання, уміння та навички, відповідні моральні та ділові якості, самостійно і суб'єктивно оцінює як таке, що за змістом суперечить чинному законодавству або становить загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, і видається керівником на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб, зобов'язана вжити заходи для запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а саме повинна негайно в письмовій формі повідомити про це керівника органу, підприємства, установи, організації, в якому вона працює. Підкреслимо, що зазначена заборона безпосередньо пов'язана із заборонаю на пряме чи опосередковане спонукання у будь-який спосіб підлеглих до прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльності всупереч закону на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб, що закріплюється у частині 2 статті 28 Закону № 1700-VII.

Виходячи зі змісту антикорупційної заборони виконання незаконних рішень чи доручень керівництва, констатуємо, що вона є антикорупційною заборонаю, спрямованою на зменшення корупційних ризиків у діяльності спеціальних суб'єктів, запобігання виникненню конфлікту між приватними інтересами осіб, на яких покладаються обов'язки з управління спеціальними суб'єктами, та їх управлінськими обов'язками, обумовленими займаною посадою.

Список використаної літератури:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
2. Бенедик В. І. Щодо застосування обмежень спільної роботи близьких осіб до завідуючих структурними підрозділами закладів охорони здоров'я. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Вип. 1.2. С. 172.
3. Бойко С. Ю. Переведення і звільнення працівника у випадку порушення обмеження спільної роботи близьких осіб. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 136.
4. Гудков Д. В. Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми. 2018. С. 9.
5. Діденко І. Непотизм, фаворитизм та кронізм як причини виникнення конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 103.
6. Пантелеєв С. М. Адміністративно-правове регулювання антикорупційних заборон та обмежень

- у діяльності поліцейських в Україні : дис. ... докт. філос. 081 Право. Київ. 2020. С. 148.
7. Рабінович С. Неформальні практики публічної влади як форма дії фактичної конституції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3(74). URL: http://www.nbu.gov.ua/j-pdf/vapny_2013_3_16.pdf
 8. Фоміна М. В., Кузьменко В. В. Сутність, форми і класифікація корупційних відносин. *Економічний вісник ун-ту*. 2013. Вип. 21(1). С. 183.
 9. Григорчук Н. В. Поняття політичної нейтральності державної служби. Розмежування політичних та адміністративних посад. URL: <http://kds.org.ua>
 10. Свірін М. Принципи обмеження політичної активності державних службовців у офіційному політичному дискурсі сучасної Української держави. *Державна служба*. 2014. С. 155.
 11. Ківалов С. В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін тощо. МОН України. НУ «ОЮА». Одеса : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 68. С. 12.
 12. Негодченко В. О. Сутність інформації з обмеженим доступом в органах національної поліції України. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 132.
 13. Сенник С. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності Національної поліції України у сфері обігу інформації з обмеженим доступом : дис. докт. філос. 081 Право. Львів. 2020. С. 146.
 14. Костенко І. В. Проблеми правового захисту персональних даних у діяльності Національної поліції України. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/6686/1/26.pdf>
 15. Словник української мови : в 11 т. АН Української РСР. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні / ред. кол. І. К. Білодід (голова) тощо. Київ : наук. думка. 1970–1980. Т. 5. Н–О. Ред. тому В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. 77 с.
 16. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка. 1970–1980. Т. 5. с. 548.
 17. Конституція України від 28.06.1996 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
 19. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ. Ваіте. 2014. 944 с.
 20. Statut für den Internationalen Militärgerichtshof vom 8. August 1945. URL: <https://www.uni-marburg.de/de/icwc/zentrum/pdfs/imtcddeutsch.pdf> [In German].
 21. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
 22. Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку: Резолюція 34/169 Генеральної Ассамблеї ООН від 17.12.1979. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU79004R>
 23. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 року № 3723-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>

Riadinska V. O., Nazymko Ye. S. The essence of the prohibition to execute decisions or instructions of the management if they contradict the law as an anti-corruption prohibition

The article examines the prohibition of execution of decisions or instructions of management if they contradict the law, and defines its essence as an anti-corruption prohibition. It is proved that at the current stage, Ukrainian legislation establishes a general legal prohibition on non-execution of decisions or instructions of management if they contradict the law, which extends to all areas of social activity. Based on the analysis of the general legal prohibition of execution of illegal orders or instructions, the author highlights its specific features. It is stated that the essence of the anti-corruption prohibition of execution of illegal decisions or orders of management is that a subordinate person who receives a decision or order from a manager which, based on special knowledge, skills and abilities, relevant moral and business qualities, independently and subjectively assesses as contrary to current legislation or poses a threat to the rights protected by law, freedoms or interests of individuals, legal entities, state or public interests, and is issued by the manager in favor of his/her private interests or private interests of third parties, is obliged to take measures to prevent and resolve the conflict of interest, namely, he/she must immediately notify the head of the body, enterprise, institution, organization where he/she works in writing. It is emphasized that this prohibition is directly related to the prohibition on direct or indirect inducement of subordinates in any way to make decisions, perform actions or omissions contrary to the law in favor of their private interests or private interests of third parties, which is enshrined in part 2 of Article 28 of the Law of Ukraine No. 1700-VII "On Prevention of Corruption" dated 14.10.2014.

Based on the analysis carried out and proceeding from the content of the anti-corruption prohibition of execution of unlawful decisions or instructions of management, it is proved that it is an anti-corruption prohibition aimed at reducing corruption risks in the activities of special entities, preventing

a conflict between the private interests of persons entrusted with the management of special entities and their management duties stemming from their position.

Key words: *corruption, prevention of corruption, anti-corruption legislation, anti-corruption ban, decisions, commissions, orders, managers, subordinates, conflict of interest, legal obligation, corruption risks, corruption offense, offenses related to corruption.*

Р. А. Сербин<https://orcid.org/0000-0002-8880-7743>

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АПАРАТУ СУДУ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що сучасне адміністративне законодавство України повною мірою не охоплює всіх аспектів діяльності апарату суду й специфічних адміністративно-правових відносин, які виникають за його участі. Апарат суду у своїй повсякденній діяльності стикається з відсутністю чітко визначених переліку і змісту гарантій на законодавчому рівні та мінімальною ресурсною забезпеченістю реалізації, передусім, соціально-економічних прав.

Метою цієї статті є аналіз сучасного адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду в Україні, а також обґрунтування пріоритетних (окремих) напрямків його вдосконалення.

Слід констатувати, що закони, підзаконні правові акти та індивідуальні акти відіграють визначальну роль в адміністративно-правовому забезпеченні діяльності апарату суду та мають утворювати єдину систему, основу для належного та відповідного здійснення правосуддя в Україні. На жаль, на теперішній час наявні деякі недоліки та неузгодженість адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду, спостерігається недостатній рівень деталізації окремих нормативно-правових актів та часткова невідповідність їх теперішнім умовам. У зв'язку з цим слід наголосити, що адміністративно-правове забезпечення потребує свого науково обґрунтованого вдосконалення, що має привести до створення узгодженої та цілісної системи правових норм, які б належним чином регламентували усю специфіку діяльності місцевих загальних судів. У контексті вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату необхідно привести у відповідність законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», кодекс законів про працю України та інші нормативно-правові акти, а також здійснити інших положень, що стосується діяльності апарату суду в Україні. Відповідно у статті розкрито співвідношення понять «правове регулювання» та «адміністративно-правове регулювання». Проаналізовано нормативно-правові акти, що складають основу адміністративно-правового забезпечення діяльності апарату суду в Україні. Наведено пріоритетні напрямки вдосконалення адміністративно-правового законодавства, яке регулює діяльність апарату суду в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правового регулювання, діяльність, апарат суду, напрями, удосконалення.

Вступ. Сьогодні в Україні на шляху до європейської інтеграції відбувається інтенсивне реформування вітчизняного законодавства з урахуванням європейських стандартів [1, с. 138]. У зв'язку з цим на сьогодні необхідно детально проаналізувати вже існуючу в Україні законодавчу базу, що регулює інноваційну діяльність, та впровадження ефективних пропозицій щодо зміни такої бази з урахуванням завдань модернізації правоохоронних та судо-

вих органів [2; 3]. Серед реформаційних перетворень важливе місце займає реформування публічної служби як одного з основоположних державних інститутів. Це стосується й публічної служби в органах судової влади. Безумовно, від високого рівня організаційно-правового забезпечення функціонування інституту публічної служби в органах судової влади, професіоналізму суддів, сумлінного ставлення суддів до виконання своїх обов'язків, дотримання верхо-

венства права під час здійснення правосуддя, засадничих перетворень у нашому суспільстві багато в чому залежить успіх реформаторських процесів у судовій системі [1, с. 138].

З цього приводу В. Петренко стверджує, що основною метою реформування судової системи України й надалі має стати забезпечення стабільності через дотримання законів і Конституції, безпечальне виконання вимог неупередженості та високого професіоналізму суддями всіх рівнів, вирішення проблеми невиконання судових рішень за допомогою впровадження кодексів професійної поведінки судді з метою покращення незалежності суддів, забезпечення дотримання принципу верховенства права як одного з ключових елементів розвитку демократії в Україні, завдяки чому зросте довіра населення до судової гілки влади [4].

Відповідно, сучасне адміністративне законодавство України повною мірою не охоплює всіх аспектів діяльності апарату суду й специфічних адміністративно-правових відносин, які виникають за його участі. Апарат суду у своїй повсякденній діяльності стикається з відсутністю чітко визначених переліку і змісту гарантій на законодавчому рівні та мінімальною ресурсною забезпеченістю реалізації, передусім, соціально-економічних прав. Тому дослідження питання адміністративно-правового статусу апарату суду в Україні, особливостей його правового регулювання та можливих шляхів удосконалення є актуальним, оскільки саме від своєчасної, оптимальної та якісної роботи апарату суду залежить рівень ефективності праці суддів і судової системи в цілому [5, с. 18–19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду в Україні, приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема В. В. Галуцько, Р. Голобутовський, О. М. Гумін, О. Ю. Дрозд, А. Т. Комзюк, Л. О. Макаренко, А. М. Макаровець, А. В. Матвійчук, В. Ю. Мащук, О. М. Мельник, О. А. Моргунов, О. В. Надьон, С. О. Павленко, В. Петренко, В. В. Половников, І. Д. Прошутя, Є. В. Пряхін, В. Й. Разводовський, С. А. Савенко, В. Г. Севрук, В. І. Теремецький, С. І. Халимон, В. С. Шестак, І. М. Шопіна та ін.

Метою цієї статті є аналіз сучасного адміністративно-правового регулювання діяльності апарату суду в Україні, а також обґрунтування пріоритетних (окремих) напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті змін, що відбуваються в суспільстві, поряд з позитивними, дедалі проявляються окремі негативні тенденції, які значною мірою перешкоджають розвитку державності в Україні [6]. Це впершу чергу якісне правове регулювання діяльності правоохоронних та судових органів, що позитивно відобразиться на ефективній роботі останніх.

Отже, перш ніж перейти до безпосереднього висвітлення теми нашого дослідження, необхідно проаналізувати понятійні підходи до «правового регулювання» та адміністративного правового регулювання». З цього приводу слід відзначити, що сьогодні серед учених та практиків не вироблено однотайного підходу до вказаних термінів.

З'ясовуючи природу категорії «правове регулювання», Л. О. Макаренко спостерігає її подвійне призначення. З одного боку, – це юридична категорія, що характеризується певними ознаками, які вказують на її самостійний гносеологічний характер. З іншого, – це функціональна категорія, яка отримує свій вираз на практиці як предмет, метод, способи регулювання та сукупність уособлених елементів, які складають механізм дії держави на суспільство [7, с. 35].

В. Д. Ткаченко та Є. Б. Ручкін зазначають, що правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [8, с. 207–208]. На думку О. М. Мельник, правове регулювання – це здійснюваний усією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку [9; 10].

Наприклад, на думку А. Т. Комзюка, правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим інституційним регулятором. При цьому правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора [11]. С. А. Савенко наголошує, що у теорії права правове регулювання розуміється як вплив на суспільні відносини, який може мати функціональний, управлінський характер тощо. Такий підхід цілком характерний і для правового регулювання негласних слідчих

(розшукових) дій, що підтверджується позицією значної кількості науковців [12; 13, с. 197].

Адміністративно-правове регулювання розглядається як один із видів правового регулювання [14, с. 153]. Що ж стосується саме адміністративного права, то В. Й. Развадський визначає адміністративно-правове регулювання як комбінацію способів правового регулювання, в якій переважають обов'язання та заборони. Ця комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладання на них обов'язків шляхом визначення та закріплення у правових актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) [15, с. 169].

Якщо торкатися змісту та основних рис адміністративно-правового регулювання, то В. В. Галуцько виділяє такі його характерні ознаки: має цілеспрямований характер, оскільки постає певним регулятором суспільних відносин, впорядковуючи їх за допомогою права на рівні суспільства; має організаційний та упорядкований характер, тобто здійснюється за допомогою певних засобів; спрямоване на досягнення певних цілей, а тому має регулятивний характер; має певний предмет і сферу правового впливу, які усвідомлюються людьми і суспільством та мають для них певне значення; забезпечується певними методами, які координують діяльність суб'єктів права або здійснюються за допомогою їхньої субординаційної підлеглості у процесі виконання або використання норм права; має визначені стадії, які передбачають правову регламентацію суспільних відносин, виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків та їх реалізацію [16, с. 116–118; 10].

Досліджуючи багатоманітні наявні у науці визначення адміністративно-правового регулювання, І. М. Шопіна слушно стверджує, що вони базуються на різних підходах до сутності правового регулювання як узагальненої категорії, а ці підходи, у свою чергу, обумовлені різними концепціями праворозуміння. Тому виділення найбільш загальних закономірностей кожного підходу дає змогу розглянути феномен правового регулювання в інструментальному, інституційному, нормативно-юридичному, діяльнісному, телеологічному, комунікативному, соціальному та інших аспектах, при цьому кожен із них може бути ефективно використаний для вирішення конкретних завдань, які стоять перед певним дослідником [17, с. 19; 10].

О. В. Надьон доходить висновку, що своєрідність адміністративно-правового регулювання визначається не лише у особливостях адміністративних норм, а у тому, що «адміністративне право дає можливість розкрити форми та методи діяльності органів державної влади» [18, с. 18–19]. При цьому, як вказує О. В. Матвійчук, вітчизняна адміністративістика досить ґрунтовно досліджує різні прояви адміністративно-правового регулювання. Однак, варто звернути увагу на відсутність єдиного для всіх методологічного арсеналу щодо визначення цього поняття і, як результат, – велику кількість різномірних дефініцій та характерних для цього поняття ознак [19, с. 110].

В. І. Темерецький визначає адміністративно-правове регулювання як таке, що являє собою цілеспрямований вплив правових норм, прийнятих державою, і постає в якості відповідних адміністративних засобів забезпечення прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави у суспільних відносинах з метою підпорядкування їх юридично встановленому правопорядку, а також охорони та розвитку в інтересах суспільства і держави. На нашу думку, зазначення того факту, що ці правові норми були прийняті державою, є не зовсім коректним. Скоріш, потрібно вести мову про ті конкретні органи державної влади, до повноважень яких належить прийняття нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у конкретній сфері суспільного життя за допомогою адміністративно-правових норм. Також підкреслюється, що правове регулювання є специфічною діяльністю, яка є засобом упорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права [20, с. 51; 10].

Узагальнюючи різні підходи до формування поняття адміністративно-правового регулювання О. М. Гумін та Є. В. Пряхін пропонують теоретично дану категорію розглядати у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні адміністративно-правове регулювання у трактуванні науковців доцільно визначити як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток. Щодо вузького розуміння, то визначення буде змінюватися у зв'язку із тим, про які суспільні відносини буде вестися мова [21, с. 46; 22].

Здійснивши аналіз понятійного апарату, перейдемо безпосередньо до поставленої мети нашої наукової розвідки.

Як зазначається в науковій літературі, одним із напрямів удосконалення будь-якої діяльності є належне унормування її правової основи [23; 24, с. 313].

Враховуючи вищесказане, вважаємо доцільним зупинитися на основних недоліках адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату суду в Україні, зокрема, на Законі України «Про судоустрій і статус суддів», а саме:

- недостатньо повно визначений і закріплений адміністративно-правовий статус апарату суду;

- не закріплено визначення апарату суду (с. 155 «Апарат суду»);

- термінологічно залишаються не визначеними законодавчо помічник суддів та служба судових розпорядників (ст. 157 «Помічник суддів», ст. 159 «Служба судових розпорядників»).

- законом в Україні прямо не визначено організаційно-структурну побудову суду як державного органу, що складається, окрім суддівського корпусу, з апарату суду, що, у свою чергу, містить відповідні структурні підрозділи й очолюється керівником апарату [25, с. 127].

- відсутність конкретного переліку прописаних особливостей правового статусу саме працівників апарату суду;

- загалом Глава 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII «Апарат суду, служби організаційного забезпечення роботи та охорони суду» [26] містить лише фрагментарні вказівки на завдання, функції та повноваження апарату суду та його працівників, керівника апарату суду, невизначеність даного аспекту на рівні закону призводить досить часто до неузгодженості та колізійності. І подібні випадки неузгодженості в підзаконних нормативно-правових актах є непоодинокими [5].

У контексті вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату необхідно привести у відповідність законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», кодекс законів про працю України та інші нормативно-правові акти, а також здійснити інших положень, що стосується діяльності апарату суду в Україні.

Підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що закони, підзаконні правові акти та індивідуальні акти відіграють визначальну роль в адміністративно-правовому забезпеченні діяльності місцевих загальних судів та мають утворювати єдину систему, основу для належного та відповідного здійснення правосуддя в Україні. На жаль, на теперішній час наявні деякі недоліки та неузгодженість адмі-

ністративно-правового регулювання діяльності місцевих загальних судів, спостерігається недостатній рівень деталізації окремих нормативно-правових актів та часткова невідповідність їх теперішнім умовам. У зв'язку з цим слід наголосити, що адміністративно-правове забезпечення потребує свого науково обґрунтованого вдосконалення, що має привести до створення узгодженої та цілісної системи правових норм, які б належним чином регламентували усю специфіку діяльності місцевих загальних судів [27].

Висновок. У зв'язку з цим, ми погоджуємося з А. М. Макаровець, яка пропонуємо наступні напрямки вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює діяльність апарату суду: 1) у п. 1 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріпити чітко визначення апарату суду, позиціонує його при цьому як складову суду, що в підсумку сприятиме закріпленню та реалізації особливого адміністративно-правового статусу апарату суду; 2) установити термінологічну визначеність стосовно посад працівників апарату суду, вносячи зміни до ст.ст. 155, 157–159 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Типового положення про апарат суду, Типових посадових інструкцій працівників апарату суду, тощо; 3) у п. 7 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріпити структуру апарату суду, яку доцільно встановити на законодавчому рівні; 135 4) чітко розмежувати функції і повноваження голови суду та керівника апарату суду, суддів і помічників суддів, керівників судового апарату та керівників його структурних підрозділів; 5) до Глави 3 Закону України «Про судоустрій і статус судів» внести доповнення щодо висвітлення адміністративно-правового статусу апарату суду в цілому і окремих категорій працівників апарату суду, який доцільно закріпити на законодавчому рівні; 6) узгодити положення Закону «Про судоустрій і статус суддів», «Про державну службу», Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів та ряду Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду; 7) у п. 6 ст. 155 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказати на конкретні особливості правового статусу працівників апарату суду; 8) внести відповідні зміни до Закону України «Про державну службу» щодо врегулювання правового статусу державних службовців – працівників суду, віднесення їх до посад державної служби, оскільки не міститься прямої вказівки на групи/пігрупи, до яких потрібно відносити ту чи іншу посаду в апараті того чи іншого суду;

9) законодавчо закріпити перевагу помічників перед іншими кандидатами в судді, спрощену процедуру прийняття на посаду судді, врегулювати питання прийняття/звільнення помічника судді, зокрема, позбавити суддів права добирати собі помічників особисто й передати ці повноваження керівнику апарату суду; 10) у ч. 2 ст. 149 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та п. 16 Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів закріпити конкретні аспекти відповідальності керівника апарату суду та інших працівників (відповідальний перед ким, межі і види відповідальності, підстави та види стягнень і заохочень, тощо) [5, с. 18–19].

Список використаної літератури:

1. Голобутовський Р. До визначення поняття «Публічна служба в органах судової влади України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 138–142.
2. Yunin O., Sevruk V., Pavlenko S. Priorities of economic development of Ukraine in the context of european integration / O. Yunin, V. Sevruk, S. Pavlenko. *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 4 Number 3. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2018, p. 358–365.
3. Drozd, O. Pavlenko, S., Sevruk, V. Theoretical and legal analysis of foreign experience on illegal amber production: Environmental and economic aspects. *Asia Life Sciences*. Issue 2, December 2019, Pages 1–19.
4. Петренко В. Підвищення довіри громадськості до суду. *Закон і бізнес*. 2014. URL: <http://zib.com.ua/ua/print/33298-pidvischennya-doviri-gromadskosti-do-sudu.html>
5. Макаровець, А. М. Адміністративно-правовий статус апарату суду в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми: Сумський державний університет, 2018. 216 с.
6. Mohilevskyi L. V., Sevruk V. G., Pavlenko S. O. Psycho-Pedagogical Training of Operating Unit Workers of National Police of Ukraine. *Наука і освіта*. 2017. № 11. С. 120–132.
7. Макаренко Л. О. Реалізація права в контексті мети правового регулювання. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави»* (2012 р. м. Київ) / укладачі: Б. В. Новіков, Т. О. Чепульченко, І. П. Голосніченко, В. Ю. Пряміцин. К. : НТУУ «КПІ», 2012. 320 с. С. 34–36.
8. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 584.
9. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 208 с.
10. Матвійчук А. Визначення адміністративно-правового регулювання у сфері забезпечення регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 121–124.
11. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу у правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. С. 47.
12. Савенко С. А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 219 с.
13. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: правові та організаційно-тактичні засади: монографія. Київ : ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 1092 с.
14. Шестак В. С. Роль адміністративного права у правовому забезпеченні реалізації окремих функцій держави суб'єктами публічного управління (на прикладі культурної функції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 34(2). С. 151–154.
15. Разводовський В. Й. Особливості нормативно-правового регулювання державноуправлінських відносин у транспортній сфері. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Випуск 23. С. 167–174.
16. Галуцько В. В. Теорія держави та права : конспект лекцій / В. В. Галуцько, Г. О. Пономаренко, В. К. Шкарупа ; за заг. ред. В. К. Шкарупи. Херсон, 2008. 280 с.
17. Шопіна І. М. Адміністративно-правове регулювання органами внутрішніх справ України : монографія. Київ, 2011. 426 с.
18. Надьон О. В. Адміністративно-правове забезпечення фінансової безпеки банків: поняття та необхідні ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 39(2). С. 17–21.
19. Матвійчук А. В. Адміністративно-правове забезпечення державної регуляторної політики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 108–111.
20. Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1(35). С. 50–54.
21. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.
22. Моргунов О. А. Поняття та механізм адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту. *Юри-*

- дичний науковий електронний журнал. № 3. 2019. С. 274–277.
23. Половніков В. В., Халимон С. І. Проблеми правового регулювання оперативно-розшукової діяльності: пошук шляхів вирішення. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2017. Вип. 3. (Серія «Юридичні науки»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcum_2017_3_4
24. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2022. 624 с.
25. Машук В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення функціонування апаратів судів загальної юрисдикції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / ДВНЗ «Запорізь. нац. ун-т». Запоріжжя, 2014. 218 с.
26. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545. (із змінами).
27. Прошутя І. Д. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Право і Безпека*. 2014. № 4. С. 64–70.

Serbyn R. A. Individual areas for improving administrative law regulation of the activity of the court apparatus in Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that the modern administrative legislation of Ukraine does not fully cover all aspects of the activity of the court apparatus and specific administrative-legal relations that arise with its participation. In its day-to-day activities, the court apparatus is faced with the absence of a clearly defined list and content of guarantees at the legislative level and minimal resource provision for the realization, first of all, of social and economic rights. The purpose of this article is the analysis of modern administrative and legal regulation of the court apparatus in Ukraine, as well as the justification of priority (separate) directions for its improvement. It should be noted that laws, subordinate legal acts and individual acts play a decisive role in the administrative and legal support of the court apparatus and should form a single system, the basis for the proper and appropriate administration of justice in Ukraine. Unfortunately, at the present time there are some shortcomings and inconsistencies in the administrative and legal regulation of the activity of the court apparatus, there is an insufficient level of detailing of individual legal acts and their partial inconsistency with the current conditions. In this regard, it should be emphasized that administrative and legal support needs its scientifically based improvement, which should lead to the creation of a coherent and integrated system of legal norms that would properly regulate all the specifics of the activities of local general courts. In the context of improving the administrative legislation that regulates the activity of the apparatus, it is necessary to bring it into line with the laws of Ukraine «On the judicial system and the status of judges», «On the civil service», the code of laws on labor of Ukraine and other normative legal acts, as well as to implement other provisions concerning activities of the court apparatus in Ukraine. Accordingly, the article reveals the relationship between the concepts of «legal regulation» and «administrative-legal regulation». The normative legal acts that form the basis of the administrative and legal support of the court apparatus in Ukraine have been analyzed. The priority directions for improving the administrative and legal legislation, which regulates the activity of the court apparatus in Ukraine, are given.

Key words: administrative and legal regulation, activity, court apparatus, directions, improvement.

М. А. Слободянюккандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті досліджено статусні характеристики релігійних організацій, які опосередковані їх визначенням як суб'єктів адміністративного права. Зроблено висновок про те, що релігійні організації як суб'єкт адміністративного права є тим учасником адміністративних правовідносин, діяльність якого впорядковується та забезпечується заходами управлінського впливу, що передбачені законодавством.

Встановлено, що регулятивний вплив держави на релігійні організації відображається через діяльність уповноважених органів стосовно тієї сфери функціонування релігійних організацій, що стосується взаємодії з державними органами. Зазначено, що місце релігійних організацій у системі суб'єктів адміністративного права опосередковано системою закріплених у законодавстві ознак, які визначають порядок створення та припинення їх діяльності, встановлюють їх права, обов'язки, організаційно-структурну будову та заходи відповідальності, що можуть застосовуватися до них за порушення законодавства.

Акцентовано увагу на тому, що для цілей адміністративно-правового регулювання, класифікація релігійних організацій суттєвого значення не матиме.

Визначено, що реєстрація релігійної організації є складною, подвійною процедурою і потребує спрощення. Сприятливим під час реєстрації релігійних організацій є те, що здебільшого не перевіряється основна мета релігійних організацій, з якою вони створюються. Одночасно, це створює можливість для маніпуляції з створенням релігійних організацій.

Обґрунтовано, що підставою адміністративної відповідальності релігійної організації є скоєння нею адміністративного проступку. Кожна з підстав припинення релігійної організації в судовому порядку – це передбачене законодавством діяння релігійної організації (її членів), що порушує конституційні права та свободи людини і громадянина, посягає на життя, здоров'я, гідність особи, майно державних та недержавних організацій, порушує встановлений порядок управління та громадський порядок. Підстави адміністративної відповідальності релігійних організацій, якими є адміністративні проступки, що співпадають із підставами для припинення релігійної організації в судовому порядку, передбаченими профільним законодавством.

Ключові слова: громадські організації, суб'єкт права, адміністративно-правове забезпечення, релігійна організація, державна реєстрація.

Постановка проблеми. Становлення України як демократичної правової держави, обумовлює здійснення переоцінки системи гарантій прав і свобод людини та громадянина. Вказане стосується права на об'єднання в громадські організації різного виду. Стрімке проникнення в національну правову систему міжнародних норм, які закріплюють стандарти правовідносин держави та церкви, засвідчило неефективність існуючих механізмів взаємодії державних органів та релігійних організацій. Як наслідок, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 року поз-

бавлений в повній мірі ефективно впливати на регулювання формування та діяльності релігійних організацій, їх взаємовідносини з органами публічної влади. Підтвердженням цього є значна кількість випадків міжконфесійних протистоянь та правопорушень у релігійній сфері. Важливість дослідження характерних ознак релігійних організацій як суб'єктів адміністративного права обґрунтовується потребою підвищення ефективності управлінського впливу на суспільні відносини, які весь час змінюються і потребують адекватного правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням системи суб'єктів адміністративного права та пов'язаних з цим питань займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, наприклад: В.Б. Авер'янов, В.М. Бевзенко, В.В. Галуцько, В.М. Гаращук, П.В. Діхтієвський, О.Ю. Дрозд, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, О.С. Лагода, І.М. Лазарєв, В.А. Ліпкан, Д.В. Лученко, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко та ряд інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено проблематиці суб'єктного складу адміністративного права, визначення адміністративно-правового статусу релігійних організацій є малодослідженими у науці, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – дослідити правову проблематику визначення релігійних організацій як суб'єктів адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з того, що суб'єкт адміністративного права – це носій суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, встановлених нормами адміністративного права, який має нормативно визначену правосуб'єктність бути учасником відносин, пов'язаних з публічним адмініструванням, ustalеним є віднесення громадських організацій до суб'єктів адміністративного права. Не виключенням виступатимуть релігійні організації, статус яких врегульований спеціальним законодавством, а не Законом України «Про громадські об'єднання» [1].

Термін «релігійна організація» – збірне поняття, яке об'єднує різні за функціональністю здійснення релігійної діяльності організації. Вказаний підхід до визначення поняття «релігійної організації» закріплено в статті 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [2].

Доктринально виокремлюють два види релігійної діяльності: культова і позакультова. Підходи соціологів релігії мають значення і для юриспруденції, а тому залежно від тієї мети, яку переслідує створення релігійної організації, вони умовно класифікуються на: культові – релігійні громади (релігійні групи) та монастирі; некультові – релігійні управління і центри, духовні навчальні заклади, релігійні братства, місіонерські товариства. Умовність цієї класифікації пояснюється, зокрема, тим, що ці організації підпорядковуються у своїй діяльності насамперед канонічним правилам, які визначають не лише організаційну структуру релігійного

об'єднання загалом, а й місце кожної з зазначених організацій у цій структурі, їх підпорядкованість внутрішнім установкам релігійного об'єднання тощо. Так, релігійні управління і центри як органи, що представляють релігійні об'єднання, фактично організують культову і некультову діяльність, а духовні навчальні заклади можуть здійснювати також і культову діяльність. Цим можна пояснити відсутність легального визначення релігійної організації загалом у чинному законодавстві [3, с. 123].

Як зазначено І.О. Пристінським, до основних ознак релігійних організацій слід віднести: спільне сповідання та поширення віри; добровільне членство; здійснення богослужінь, інших релігійних обрядів і церемоній; навчання релігії та релігійне виховання своїх послідовників; некомерційність тощо. Відповідно, поняття «релігійна організація» може бути визначено як добровільне, некомерційне об'єднання осіб, створене для задоволення релігійних потреб, яке діє відповідно до прийнятого статуту [4, с. 8].

Релігійні організації як суб'єкт адміністративного права є тим учасником адміністративних правовідносин, діяльність якого впорядковується та забезпечується заходами управлінського впливу, що передбачені законодавством. Це пов'язано з тим, що релігійні організації виступають виключно від власного імені, не маючи державно-владних повноважень. Регулятивний вплив держави відображається через діяльність уповноважених органів стосовно тієї сфери функціонування релігійних організацій, що стосується взаємодії з державними органами. Як слушно відмічено Є.Є. Додіною, сутність такого регулювання зводиться до того, щоб: 1) через норми адміністративного права закріпити повноваження релігійних організацій у сфері державного управління; 2) створити реальні гарантії їх реалізації [5, с. 107].

Доцільно зазначити, що держава та її органи не використовують методи державно-правового контролю, не застосовують примус при визначенні громадянами свого ставлення до релігії, не здійснюють впливу на релігійну діяльність організацій віруючих, не втручаються у їх діяльність, за умови що така організація не порушує законодавство і діє у встановленому порядку. Держава не надає релігійним організаціям матеріальної підтримки, не покладає на них виконання жодних державних функцій. Водночас держава сприяє встановленню між людьми релігійної і світоглядної терпимості та поваги, здійснює охорону законної діяльності. Релігійні

організації, у свою чергу, не мають права втручатися у діяльність державних органів, висувати до них кандидатів, бути учасниками політичних партій [6].

На теоретичному рівні, релігійні організації можуть бути класифіковані: 1) за порядком створення на: первинні – релігійні організації, які можуть бути створені лише безпосередньо громадянами (релігійні громади); вторинні – релігійні організації, створені іншими релігійними організаціями (релігійні управління та центри, місії, духовні навчальні заклади, об'єднання релігійних організацій); змішаного типу – релігійні організації, які можуть бути створені як у порядку, передбаченому для релігійних громад, такі релігійними управліннями та центрами, об'єднаннями релігійних організацій (монастирі, релігійні братства); 2) за місцезнаходженням керівних центрів розрізняють на: релігійні організації, керівні центри яких знаходяться на території України; релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України тощо. Для цілей адміністративно-правового регулювання, класифікація релігійних організацій суттєвого значення не матиме.

Таким чином, місце релігійних організацій у системі суб'єктів адміністративного права опосередковано системою закріплених у законодавстві ознак, які визначають порядок створення та припинення їх діяльності, встановлюють їх права, обов'язки, організаційно-структурну будову та заходи відповідальності, що можуть застосовуватися до них за порушення законодавства.

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями) [2].

Одночасно, релігійна організація визнається юридичною особою з моменту державної реєстрації її статуту або положення. Для набуття статусу юридичної особи релігійні організації мають бути зареєстрованими, тобто визначені як учасники адміністративних правовідносин. Слово «статут» (перекладається з латини як «statuo» ухвалювати, вирішувати) є положенням, яке визначає порядок організації та діяльності окремих суб'єктів. Статут (положення) релігійної організації приймається на загальних зборах віруючих громадян або на релігійних з'їз-

дах, конференціях [2]. Одним із необхідних складових елементів адміністративно-правового статусу релігійних організацій, відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» є зазначення у статуті (положенні) її виду, віросповідної приналежності та місцезнаходження. Віросповідна приналежність означає певну належність релігійної організації до тієї чи іншої релігійної конфесії, наприклад, християнської, зокрема, православної, католицької, мусульманської, караїмської, буддистської, крішнаїтської, іудаїстської тощо. Рішення про ухвалення статуту (положення) релігійної організації оформлюється відповідним протоколом, який підписують, зазвичай, голова та секретар зборів. Оскільки законодавець закріпив мінімальну кількість засновників релігійної громади в кількості не менше 10 громадян, які досягли 18-річного віку, то цілком зрозуміло, що на загальних зборах віруючих повинна бути присутньою зазначена кількість засновників. Лише тоді вказані збори можуть вважатися легітимними. На практиці в більшості випадків після прийняття статуту вищим органом релігійної громади він потребує подальшого затвердження, відповідно до власних канонічних норм, керівником відповідного релігійного об'єднання, до складу якого входить та чи інша релігійна організація. Однак, у випадку, коли релігійна організація чи громада є самостійною (автономною) та не входить до будь-якого релігійного об'єднання, в такому затвердженні статуту потреби не виникає [7, с. 32].

Державна реєстрація надає релігійній організації права юридичної особи і як юридична особа релігійна організація має право на відкриття банківського рахунку, оренду чи набуття права власності на місця богослужінь або для інших релігійних питань, має право укладати договори, тобто здійснювати діяльність, яка пов'язана з відправленням культів. Виходячи з того, що релігійні організації є юридичною особою, на них поширюються загальні правила державної реєстрації юридичних осіб. Державна реєстрація юридичних осіб полягає в їх офіційному визнанні шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи [8].

Особливості державної реєстрації релігійних організацій закріплено в Розділі III Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Для набуття статусу юридичної особи релігійною громадою, яка є найпоширенішим видом релігійної організації, необхідне подання

громадянами в кількості не менше 10 чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, заяви та статуту до органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію. Згідно з ст. 13 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення) та як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення) [2].

Реєстрація релігійної організації є складною, подвійною процедурою і потребує спрощення. Сприятливим під час реєстрації релігійних організацій є те, що здебільшого не перевіряється основна мета релігійних організацій, з якою вони створюються. Одночасно, це створює можливість для маніпуляції з створенням релігійних організацій.

Звернемо увагу на висновки Бикова О.М. щодо практичних недоліків процедури реєстрації релігійної організації. Так науковцем зазначено, що на практиці в більшості випадків після прийняття статуту вищим органом релігійної громади він потребує подальшого затвердження, відповідно до власних канонічних норм, керівником відповідного релігійного об'єднання, до складу якого входить та чи інша релігійна організація. Однак, у випадку, коли релігійна організація чи громада є самостійною (автономною) та не входить до будь-якого релігійного об'єднання, в та кому затвердженні статуту потреби не виникає.

Не менш важливим є і питання щодо зазначення в статуті релігійної організації її найменування. Однак в Законі такої вимоги до статуту не передбачено. Водночас є цілком очевидним, що релігійна організація повинна мати назву, відмінну від назви інших, вже зареєстрованих, релігійних організацій. Існування релігійних організацій з тотожними назвами може ввести в оману як звичайних громадян, так і посадовців органів державної влади та місцевого самоврядування, тим більше за наявності такого розмаїття існуючих релігійних організацій різних конфесій в нашій державі. Видається доцільним передбачити на законодавчому рівні те, що у випадку звернення засновників з відповідними заявами про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, що мають одну і ту саму назву, перевага повинна надаватися релігійній організації, яка першою подала заяву про реєстрацію [9, с. 74].

Вагомою ознакою, яка характеризує статус релігійних організацій як суб'єктів адміністра-

тивного права є порядок припинення діяльності релігійної організації. Аналіз положень законодавства свідчить про те, що ст. 16 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» містить вичерпний перелік випадків, коли діяльність релігійних організацій може бути припинена в судовому порядку, та суб'єктів, уповноважених звертатися з відповідними заявами до суду [2]. Таким чином, припинення діяльності релігійної організації в судовому порядку є одним із заходів адміністративного стягнення, який передбачає ліквідацію релігійної організації як юридичної особи та/або заборону її подальшої діяльності, зокрема і відновлення, що може застосовуватися судом за вчинення протиправних дій, передбачених Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Релігійні організації, їх посадові особи та члени є суб'єктами відносин, врегульованих нормами адміністративного права, в зв'язку з чим вимоги законодавства про відповідальність поширюються і на них. Так, наприклад, посадові особи релігійних організацій можуть бути суб'єктами відповідальності за порушення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних, протипожежних правил і норм, тощо. Як вбачається, відповідальність за порушення керівництвом релігійних організацій вищезазначених правових норм передбачається цілою низкою нормативно-правових актів, які відносяться до різних галузей права.

В той же час, слід окремо виділити низку правопорушень, які можна визначити як правопорушення саме в сфері законодавства про свободу совісті та релігійні організації. Згідно вимог Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» можна виділити 3 групи суб'єктів, які можуть нести відповідальність за порушення положень законодавства про свободу совісті та релігійні організації: службові особи державних органів; громадяни; релігійні організації як суб'єкти права. В якості самостійних суб'єктів юридичної відповідальності можуть виступати і самі релігійні організації. Наприклад, ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено перелік порушень, які можуть бути підставами для припинення діяльності релігійних організацій за рішенням суду [2]. По суті, вказані нормативні приписи щодо юридичної відповідальності релігійних організацій є адміністративно-правовими. Хоча не можна не відмітити, що нині чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить жодної санкції

за порушення законодавства про свободу совісті та релігійні організації. Необхідно зазначити, що саме в попередженні порушень законодавства про свободу совісті та релігійні організації адміністративно-правовий примус відіграє значну попереджувальну роль.

Висновки і пропозиції. Визначено, що місце релігійних організацій у системі суб'єктів адміністративного права опосередковано системою закріплених у законодавстві ознак, які визначають порядок створення та припинення їх діяльності, встановлюють їх права, обов'язки, організаційно-структурну будову та заходи відповідальності, що можуть застосовуватися до них за порушення законодавства. Встановлено, що на релігійні організації поширюються загальні правила державної реєстрації юридичних осіб. Державна реєстрація релігійної організації – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення релігійної організації, засвідчення факту наявності відповідного статусу, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу релігійної організації.

Встановлено, що Державний орган України у справах релігій не наділений законодавством контрольними функціями. Автором обґрунтована позиція щодо необхідності існування державного органу у справах релігій та наділення його законом відповідними контрольними повноваженнями (проведення перевірок релігійних організацій, притягнення їх до юридичної відповідальності).

Slobodianiuk M. A. Religious organizations as subjects of administrative law

The article examines the status characteristics of religious organizations, which are mediated by their definition as subjects of administrative law. It was concluded that religious organizations, as a subject of administrative law, are a participant in administrative legal relations, whose activities are regulated and ensured by measures of managerial influence provided for by legislation.

It was established that the regulatory influence of the state on religious organizations is reflected through the activity of authorized bodies in relation to the sphere of functioning of religious organizations, which relates to interaction with state bodies. It is noted that the place of religious organizations in the system of subjects of administrative law is mediated by a system of features fixed in legislation, which determine the order of creation and termination of their activities, establish their rights, obligations, organizational and structural structure and measures of responsibility that can be applied to them for violating the law.

Attention is focused on the fact that for the purposes of administrative and legal regulation, the classification of religious organizations will not be of significant importance. It was determined that the registration of a religious organization is a complex, dual procedure and needs to be simplified. The good thing about the registration of religious organizations is that, for the most part, the main purpose of religious organizations for which they are created is not checked. At the same time, it creates an opportunity to manipulate the creation of religious organizations.

It is substantiated that the basis of administrative liability of a religious organization is its commission of an administrative misdemeanor. Each of the reasons for the termination of a religious organization in court is an act of a religious organization (its members) provided by law, which

Список використаної літератури:

1. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
3. Борисова В. О. Релігійна організація – функціональний вид непідприємницьких організацій. *Право України*. 2014. № 2. С. 123–130.
4. Пристінський І. О. Поняття та класифікація релігійних організацій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 42. С. 63–70.
5. Додіна Є. Є. Щодо визначення місця релігійних організацій в системі суб'єктів адміністративного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 62. С. 107.
6. Повшенко Ю. В. Адміністративно-правовий статус релігійних організацій в Україні. URL: http://ukrlogos.in.ua/07.06.2016_23.pdf (дата звернення: 20.01.2023).
7. Пристінський І. О. Статут релігійної організації як документ, що визначає її адміністративно-правовий статус. *Адвокат*. 2009. № 7(106). С. 31–35.
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 20.01.2023).
9. Биков О.М. Основні проблеми реєстрації релігійних організацій та шляхи їх вирішення. *Форум права*. 2011. № 2. С. 70–74.

violates the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, encroaches on the life, health, dignity of a person, the property of state and non-state organizations, violates the established governance and public order. Grounds for administrative liability of religious organizations, which are administrative misdemeanors, which coincide with the grounds for the termination of a religious organization in court, provided for by the relevant legislation.

Key words: *public organizations, subject of law, administrative and legal provision, religious organization, state registration.*

Л. Г. Уртаєвакандидат юридичних наук,
викладач кафедри економіки і міжнародних економічних відносин
Міжнародного гуманітарного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із аналізом фінансових правопорушень шляхом детермінації міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності.

Доведено можливість здійснення трирівневої градації стандартів в залежності від суб'єкта їх прийняття, виокремивши: 1) міжнародні стандарти; 2) національні стандарти; 3) регіональні стандарти (європейські, міждержавні).

Визначено види стандартів в сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності: 1) національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку; 2) національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі; 3) міжнародні стандарти фінансової звітності, які прийняті Радою міжнародних стандартів бухгалтерського обліку документи, якими визначено порядок складання фінансової звітності. Проаналізовано характерні ознаки стандартів в сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Наголошено на відсутності відповідальності за недотримання міжнародних стандартів в сфері фінансової звітності.

Запропоновано виокремлення міжнародно-правових стандартів притягнення до відповідальності за вчинення фінансових правопорушень та їх групування за такими критеріями як: а) сфера застосування; б) форма зовнішнього закріплення. Обґрунтовано формування підходів щодо рівневої градації міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності, зокрема: 1) відносно фінансових правопорушень у вигляді легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, протидії та фінансування тероризму: а) конвенційний рівень; б) рівень рішень Генеральної Асамблеї ООН; 2) відносно фінансових правопорушень, що вчинені організованими угрупованнями: а) конвенційний рівень; б) рівень Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI); 3) відносно фінансових правопорушень, що пов'язані з аудитом державних фінансів: а) конвенційний рівень; б) рівень Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів; в) рівень рішень Європейського Парламенту.

Ключові слова: фінансові відносини, фінансове правопорушення, конвенція, рівень, міжнародно-правові стандарти, таксономія фінансової звітності, бухгалтерський облік.

Постановки завдання. Суб'єкт права вступаючи в конкретні суспільні відносини проявляє свій вибір між різними варіантами поведінки: правовою та неправовою. Вибір правового варіанта забезпечує низку переваг (типу, зобов'язання інших суб'єктів сприяти його правам або не втручатися в них; забезпечення державою відновлення порушеного права і виконання зобов'язаним суб'єктом відповідних обов'язків), а здійснення неправової поведінки є основою правопорушення, що тягне за собою юридичну відповідальність у вигляді застосування до правопорушників заходів державного примусу каральної спрямованості особистого, організаційного чи матеріального характеру. З розвитком суспільних відносин підлягають трансформації та диференціюються правопо-

рушення, залишаючи позаду традиційний їх поділ на кримінальні, адміністративні, дисциплінарні. Аналогічним чином сформувались підстави для виокремлення фінансових правопорушень. Це пов'язано з тим, що фінансове право впливає на суспільні відносини шляхом встановлення прав та обов'язків між їхніми учасниками, забезпечуючи їх реалізацію можливим державно-правовим примусом в частині планомірного утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів державою та органами місцевого самоврядування.

З огляду на зазначене, дослідження міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності та здійснення їх градації має теоретичне та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу склали доктринальні висновки, яких зроблено провідними вченими в сфері адміністративного та фінансового права, зокрема такими, як: В.Б. Авер'яновим, Ю.П. Битяком, Л.К. Вороною, В.К. Колпаковим, О.В. Кузьменком, М.П. Кучерявенком, С.В. Ківаловим, Т.А. Латковською, О.Ю. Усковим та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, дослідження питань, пов'язаних із міжнародно-правовими стандартами притягнення до відповідальності за вчинення фінансових правопорушень потребують детального опрацювання, що першочергово обумовлено посиленням дії глобалізаційних процесів, обраним вектором України до інтеграції у європейську спільноту, динамічним утвердженням ринку обігу віртуальних активів, а також розробленням дієвого національного механізму запобігання фінансовим правопорушенням.

Метою дослідження є висвітлення питань, пов'язаних із аналізом фінансових правопорушень шляхом детермінації міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові стандарти знаходять своє відображення в певних документах (угодах, положеннях, пактах, конвенціях, деклараціях, правилах та ін.) у вигляді норм, принципів і рекомендацій. Стандарти не рівнозначні за своїм юридичним статусом, але єдині у вираженні прагнення світового співтовариства максимально скоординувати політику, засоби й методи діяльності всіх і кожної держави, спрямованих на попередження й боротьбу зі злочинністю [1].

Особливості міжнародно-правових стандартів розкриваються через: 1) порядок розробки та прийняття; 2) сферу регламентації, яка поширюється не тільки на міжнародне співробітництво держав, а й інших, визначених ними суб'єктів; 3) вплив на загальносвітовий правовий розвиток; та ін. [2, с. 464–465; 3, с.162].

Поширеними є дослідження міжнародних стандартів в сфері прав людини, судоустрою та статусу суддів, інформаційної безпеки, фінансової звітності та ін. Водночас тема дослідження питання міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності залишається малодослідженою, з огляду на становлення інституту фінансової відповідальності в Україні.

Особливостями фінансових правопорушень та їх зв'язок з економічною діяльністю суб'єктів як в межах приватного сектору, так і в межах публічного сектору, опосередковано впорядку-

вання фінансової діяльності за допомогою універсальних регуляторів, що діють незалежно від специфіки національного законодавства.

Що стосується терміну «міжнародно-правовий стандарт», слід зазначити, що наразі на законодавчому рівні не вироблено єдиного підходу до його визначення. Міжнародні та національні акти законодавства містять визначення правової категорії «стандарт», підходи до якої різняться в залежності від сфери суспільних правовідносин, де воно використовується та як правило стосуються торгівлі, стандартизації, безпекових питань, міжнародної аеронавігації та ін.

Так, відповідно до Протоколу про внесення змін до Угоди про державні закупівлі СОТ від 30.03.2012 р. термін «стандарт» означає документ, затверджений правомочним органом, який забезпечує загальне і регулярне використання правил, керівних принципів або характеристик товарів та послуг, чи пов'язаних з ними процесів і методів виробництва, дотримання яких не є обов'язковим. Він може також включати або стосуватися виключно вимог щодо термінології, символів, пакування, маркування чи етикеток, які застосовуються до товару, послуги, процесу або методу виробництва [4].

Згідно Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про повітряне сполучення від 12.04.2018 р. під терміном «стандарт» пропонується розуміти будь-які вимоги до фізичних характеристик, конфігурацій, матеріальної частини, технічних характеристик, персоналу або правил, однакове застосування яких визнається необхідним для забезпечення безпеки або регулярності міжнародної аеронавігації та яких будуть дотримуватись Договірні Сторони відповідно до Конвенції [5].

Більш вузьке значення правової категорії «стандарт» наведено в Директиві комісії 2005/62/ЄС від 30.09.2005 року про імплементацію Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/98/ЄС стосовно стандартів і специфікацій Співтовариства, пов'язаних із системою якості для закладів служби крові, де воно тлумачиться як вимоги, які слугують основою для порівняння [6].

З огляду на зазначене, можна виокремити основні ознаки, які розкривають зміст терміну «стандарт» в міжнародному законодавстві, серед яких: а) його затвердження правомочним органом; б) стосується забезпечення використання правил, керівних принципів, дотримання яких не є обов'язковим; в) може включати вимоги щодо термінології, символів, фізичних характеристик,

конфігурацій, матеріальної частини, технічних характеристик, персоналу або правил; г) регулює вимоги щодо однаковості застосування окремих детермінант або їх порівняння.

Щодо національного законодавства, то в даному випадку буде доречно звернутись до положень Закону України «Про стандартизацію», якими термін «стандарт» визначено як нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [7].

Окрім цього, шляхом аналізу положень цього закону видається за можливе в залежності від суб'єкта прийняття здійснити трирівневу градацію стандартів, виокремивши: 1) *міжнародні стандарти* (прийняті міжнародною організацією із стандартизації і доступні для широкого кола користувачів); 2) *національні стандарти* (прийняті національним органом стандартизації та доступні для широкого кола користувачів); 3) *регіональні стандарти* (стандарти, прийняті регіональною організацією стандартизації і доступні для широкого кола користувачів). Водночас регіональні стандарти можуть мати статус європейських (прийняті європейською організацією стандартизації) або *міждержавних* [7]. Щодо зазначення про «доступ широкого кола користувачів», то вважаємо що в даному випадку положення Закону України «Про стандартизацію» потребують уточнення з приводу території на яку поширюється дія кожного із вищезазначених видів стандартів (зокрема, регіон, держава, ЄС тощо).

Окрім цього, аналізуючи Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» можна визначити два види стандартів в сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності:

1) *національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку, яке:* а) є нормативно-правовим актом, розробленим на основі міжнародних стандартів фінансової звітності і законодавства Європейського Союзу у сфері бухгалтерського обліку; б) затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту; в) визначає принципи, методи ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності підприємствами; г) не поширюється на

підприємства, які відповідно до законодавства складають фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в державному секторі;

2) *національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі,* яке: а) нормативно-правовим актом; б) визначає принципи, методи ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності для розпорядників бюджетних коштів, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування; в) розробленим на основі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектору; г) затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту;

3) *міжнародні стандарти фінансової звітності,* які прийняті Радою міжнародних стандартів бухгалтерського обліку документи, якими визначено порядок складання фінансової звітності.

Закон містить окрему главу «Застосування міжнародних стандартів», положеннями якої передбачено використання для складання фінансової звітності міжнародних стандартів, які оприлюднені державною мовою на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту. А також закріплює таке поняття як «таксономія фінансової звітності» як склад статей і показників фінансової звітності та її елементів, які підлягають розкриттю. Видання таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами віднесено до компетенції Ради міжнародних стандартів бухгалтерського обліку [8].

Закріплення на законодавчому рівні положень щодо необхідності впровадження та дотримання міжнародних стандартів фінансової звітності та бухгалтерського обліку є значним та прогресивним кроком для України. Водночас Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [8] не містить окремих положень щодо фінансової відповідальності за недотримання таких актів.

На сьогоднішній день компанії в більш ніж 120 країнах світу використовують Міжнародні стандарти фінансової звітності (англ. International Financial Reporting Standards – IFRS) як основу

для підготовки своєї фінансової звітності, головним призначенням яких є уніфікація бухгалтерської звітності незалежно від геолокації ведення бізнесу, прозорість роботи компаній задля забезпечення стабільності фінансових ринків і розвитку світової економіки. Як відмічає Р. Груба звітність, підготовлена відповідно до вимог міжнародних стандартів, є свого роду «знаком якості» й підтвердженням того, що подана інформація є достовірною [9].

Продовжуючи аналіз наукових підходів з обраної теми дослідження, слід звернути увагу на напрацювання О.В. Саленко, який в якості критеріїв градації міжнародних стандартів пропонує: 1) зміст і спосіб закріплення (цілі, принципи, норми); 2) сферу дії (універсальні, регіональні, партикулярні); 3) юридичну силу (імперативні, диспозитивні); 4) функції в механізмі міжнародно-правового регулювання (матеріальні та процесуальні); 5) спосіб творення та формою втілення (звичаєві, договірні та такі, що містяться в рішеннях міжнародних організацій) [10, с. 265].

В свою чергу, В.Д. Бринцев класифікує міжнародні стандарти наступним чином: 1) загальні (щодо державного устрою, прав людини та матеріального права); 2) процесуальні (стандарти адміністративного, господарського, цивільного, кримінального судових процесів); 3) стандарти судоустрою [11, с. 54].

Водночас, вважаємо за можливим виокремлення міжнародно-правових стандартів притягнення до відповідальності за вчинення фінансових правопорушень та їх групування за критерієм: а) сфери застосування; б) форми зовнішнього закріплення. Квінцистенція цих ознак дозволила сформулювати такий підхід:

1) відносно фінансових правопорушень у вигляді легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, протидії та фінансування тероризму: а) на конвенційному рівні (Конвенція ООН проти корупції 2003 р. [12], Конвенція з боротьби з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом 2001 р. [13], Конвенція Ради Європи по відмиванню, виявленню, вилученню та конфіскації коштів від злочинної діяльності та від фінансування тероризму 2005 р. [14] та інші); б) на рівні рішень Генеральної Асамблеї ООН [15].

2) відносно фінансових правопорушень, що вчинені організованими угрупованнями: а) на конвенційному рівні (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. [16], Конвенція ООН по боротьбі з фінансуванням тероризму 1999 р. [17], Конвенція

ООН з боротьби проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р. [18] та інші); б) на рівні Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI);

3) відносно фінансових правопорушень, що пов'язані з аудитом державних фінансів: а) на конвенційному рівні (наприклад, Європейська конвенція про видачу правопорушників [19]); б) на рівні Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (наприклад, Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів, прийнята IX конгресом INTOSAI 1977 р. [20], Мексиканська декларація незалежності вищих органів фінансового контролю, що підписана на XIX Конгресі INTOSAI [21], Кодекс етики, який затверджено на XVI Конгресі INTOSAI 1998 р., Стандарти аудиту державних фінансів, Керівні принципи стандартів внутрішнього контролю 1974 р. [22]); в) на рівні рішень Європейського Парламенту (наприклад, Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, яка має на меті встановлення загальної, хоч і не повної, гармонізації вимог до обов'язкового аудиту) [23].

Окрім цього, в даному випадку буде доречним звернення уваги на необхідність вироблення механізму, який би передбачав вжиття сукупності заходів щодо наближення національного фінансового законодавства (в тому числі, стосовно питань притягнення до відповідальності за фінансові правопорушення, процедур надання фінансових послуг, інституційної системи, бюджетної, митної, податкової політик та ін.) до визнаних європейських стандартів.

Таким чином, під міжнародно-правовими стандартами фінансової відповідальності пропонуємо розуміти загальновизнані норми поведінки, визначені в установленому порядку компетентними органами держав, якими регламентовано заходи фінансової дисципліни та поведінки юридичних, фізичних осіб, публічної адміністрації спрямовані на боротьбу із фінансовими правопорушеннями та вжиття превентивних заходів.

Висновки. У статті висвітлено питання, що пов'язані з визначенням міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності. Запропоновано виокремлення міжнародно-правових стандартів притягнення до відповідальності за вчинення фінансових правопорушень та їх групування за такими критеріями як: а) сфера застосування; б) форма зовнішнього закріплення.

Обґрунтовано формування підходів щодо рівневої градації міжнародно-правових стандартів фінансової відповідальності, зокрема: 1) відносно фінансових правопорушень у вигляді легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, протидії та фінансування тероризму: а) конвенційний рівень; б) рівень рішень Генеральної Асамблеї ООН; 2) відносно фінансових правопорушень, що вчинені організованими угрупованнями: а) конвенційний рівень; б) рівень Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI); 3) відносно фінансових правопорушень, що пов'язані з аудитом державних фінансів: а) конвенційний рівень; б) рівень Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів; в) рівень рішень Європейського Парламенту.

Запропоновано під міжнародно-правовими стандартами фінансової відповідальності розуміти загальновизнані норми поведінки, визначені в установленому порядку компетентними органами держав, якими регламентовано заходи фінансової дисципліни та поведінки юридичних, фізичних осіб, публічної адміністрації спрямовані на боротьбу із фінансовими правопорушеннями та вжиття превентивних заходів.

Список використаної літератури:

- Беляева Л. И. Международные стандарты, касающиеся предупреждения преступности несовершеннолетних. URL: <http://www.juvenjust.org>
- Балінський О. В. Міжнародні правові стандарти та їх роль у правовому розвитку в умовах глобалізації. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. К., 2006. Вип. 32. С. 463–469.
- Заброда С. М., Міжнародно-правові стандарти поліцейської діяльності. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/2_2012/36.pdf
- Протокол про внесення змін до Угоди про державні закупівлі COT : Міжнародний документ від 30.03.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_055/ed20120330#n46
- Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про повітряне сполучення: Міжнародний документ від 12.04.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_004-18/ed20180412#n19
- Директива комісії про імплементацію Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/98/ЄС стосовно стандартів і специфікацій Співтовариства, пов'язаних із системою якості для закладів служби крові: Міжнародний документ від 30.09.2005 р. № 2005/62/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_006-05/ed20050930#n24
- Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014р.№1315-VII.URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
- Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T990996?an=140>
- Груба Р. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/services-2/consulting/ifrs>
- Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. О.О.О. : Научно-практическое правовое издание. 2014. № 3. С. 263–269.
- Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади в Україні : дис. ... докт. юр. наук. Харків. 2011. С. 520.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Міжнародний документ від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
- Конвенція з боротьби з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом: Міжнародний документ від 14.06.2001 р. URL: <http://kremlin.ru/supplement/3405>
- Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Міжнародний документ від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
- What are the 10 Global Principles of Fighting Tax Crime? URL: <https://ngm.com.au/10-principles-fighting-tax-crime/>
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Міжнародний документ від 15.11.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
- Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму: Міжнародний документ від 09.12.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: Міжнародний документ від 20.12.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text
- Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. Ратифікована

Законом від 16.01.1998 р, Ж 43/98-ВР URL: www.rada.gov.ua

20. Лімська декларація керівних принципів контролю: Міжнародний документ від 01.01.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/604_001#Text

21. Мексиканська декларація незалежності: декларація XIX Конгресу вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) від 2007 р. URL: http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1013545?cat_id=32836

22. Керівні принципи з аудиту державних фінансів. *Збірник базових документів INTOSAI*. Проект ПРООН з врядування «Доброчесність на практиці». К., 2003. 122 с.

23. Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності : Міжнародний документ від 17.05.2006 р. № 2006/43/ЄС. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_844/card6#Public

Urtaieva L. H. International legal standards of financial responsibility

The article is devoted to the coverage of issues related to the analysis of financial offenses through the determination of international legal standards of financial responsibility.

The possibility of implementing a three-level gradation of standards depending on the subject of their adoption has been proven, distinguishing: 1) international standards; 2) national standards; 3) regional standards (European, international).

The types of standards in the field of accounting and financial reporting are defined: 1) national regulation (standard) of accounting; 2) national regulation (standard) of accounting in the public sector; 3) international financial reporting standards, which are documents adopted by the Council of International Accounting Standards, which define the procedure for preparing financial reporting. The characteristic features of standards in the field of accounting and financial reporting are analyzed. The absence of responsibility for non-compliance with international standards in the field of financial reporting was emphasized.

It is proposed to highlight the international legal standards of prosecution for committing financial offenses and their grouping according to such criteria as: a) scope of application; b) form of external fixation. The formation of approaches regarding the level gradation of international legal standards of financial responsibility is substantiated, in particular: 1) regarding financial offenses in the form of legalization of proceeds obtained through crime, countermeasures and financing of terrorism: a) conventional level; b) the level of decisions of the UN General Assembly; 2) in relation to financial offenses committed by organized groups: a) conventional level; b) the level of the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI); 3) in relation to financial offenses related to the audit of state finances: a) conventional level; b) the level of the International Organization of Higher State Finance Control Bodies; c) the level of decisions of the European Parliament.

Key words: *financial relations, financial offense, convention, level, international legal standards, taxonomy of financial reporting, accounting.*

А. В. Чукаєва<https://orcid.org/0000-0001-8251-5187>

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри інформаційних технологій та кібербезпеки

навчально-наукового інституту №1

Національної академії внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ НА ОБ'ЄКТИ ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Актуальність статті полягає в тому, що у системі інтелектуальної власності провідну роль відіграють об'єкти промислової власності, які за сучасних ринкових відносин створюють значну частку активів підприємств найбільш розвинених економік. Забезпечення охорони прав на об'єкти промислової власності має важливе стимулююче значення для економічного та технологічного розвитку будь-якої країни. Вирішення проблем, які виникають у сфері адміністративно-правової охорони прав на об'єкти промислової власності, значною мірою пов'язане з дослідженням механізму правового забезпечення розвитку окресленої сфери, а також з пошуком напрямів його оптимізації та вдосконалення. Наголошено, що як явище організаційно-правового порядку механізм адміністративно-правової охорони прав на об'єкти промислової власності дозволяє не тільки комплексно розглядати всі аспекти забезпечення, а й виявляти з них суто правові, організаційні. Це досить суттєво, коли вирішують практичні питання вдосконалення гарантуючих процедур і порядку забезпечення, насамперед тих, де беруть участь державні органи. Значне поширення ця категорія отримала в контексті правоохоронної діяльності. У сфері адміністративно-правової охорони прав на об'єкти промислової власності як державне управління, так і державне регулювання становлять процес цілеспрямованого впливу на суспільні відносини у зазначеній сфері, що збігаються за своїм призначенням, метою та загальними функціями, але відрізняються кількістю та характером використовуваних засобів та методів, тобто ступенем імперативності впливу на суспільні відносини у цій сфері, зумовленими саме специфікою об'єктів промислової власності як керованого об'єкта. Визначено, що метою державного регулювання адміністративно-правової охорони прав на об'єкти промислової власності є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням охорони прав на об'єкти промислової власності. У процесі цілеспрямованого впорядковувального впливу держави на організацію та функціонування сфери промислової власності виникають різноманітні суспільні зв'язки, які потребують відповідного правового регулювання, здійснюваного суб'єктами регулювання за допомогою адміністративно-фінансових норм, перетворюючи їх таким чином на відповідні правовідносини, що найбільш рельєфно відображають специфіку методу адміністративно-правового регулювання у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності.

Ключові слова: державне регулювання, адміністративно-правова охорона, суспільні відносини, держава, промислова власність.

Актуальність теми. У системі інтелектуальної власності провідну роль відіграють об'єкти промислової власності (далі – ОПВ), які за сучасних ринкових відносин створюють значну частку активів підприємств найбільш розвинених економік. Забезпечення охорони прав на об'єкти промислової власності має важливе стимулююче значення для економічного та технологічного розвитку будь-якої країни. Вирі-

шення проблем, які виникають у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, значною мірою пов'язане з дослідженням механізму правового забезпечення розвитку окресленої сфери, а також з пошуком напрямів його оптимізації та вдосконалення.

Стан дослідження. Загальні аспекти адміністративно-правової охорони та захисту прав на об'єкти промислової власності розробляли вчені

О. Б. Андрейцева, В. В. Галушко, М. К. Галянич, І. Г. Запорожець, В. А. Кучинський, О. М. Мельник, Н. О. Можаровська, О. О. Обущак, С. А. Обущак, В. Л. Петров, О. Д. Святоцький, О. Ш. Чомахашвілі, Р. Б. Шишка, Є. В. Юркова та ін.

Виклад основного матеріалу. «Механізм» (від грец. *mechanē* – знаряддя, пристрій) це: пристрій, що передає чи перетворює рух між різними ланками машини, приладу; внутрішній устрій, система; послідовність етапів або процесів будь-яких явищ [1, с. 637]. З позиції теми дослідження нас цікавлять такі його значення, як система, устрій, послідовність етапів певних процесів.

В юриспруденції поняттям «механізм» послуговуються, розглядаючи правові проблеми, оскільки суб'єктивні права майже завжди забезпечуються певним порядком за прямого або опосередкованого впливу чинників правового й не правового характеру.

Кожен механізм – це високоорганізована система, а будь-яка система має свою структуру. Система характеризується єдністю елементів, які перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, окреслюють сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище. Але «механізм» і «система» не тотожні поняття. Так, система – це, насамперед, порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь, форма організації, будова чого-небудь [2, с. 1320]. Тобто сутність поняття «система» у загально-теоретичному розумінні становлять її частини та різноманітні зв'язки між ними. Натомість поняття механізму нерозривно пов'язане з його функціональними проявами та призначенням. А отже система набуває ознак механізму, коли всі її елементи разом забезпечують постійне виконання нею певної функції.

Термін «механізм», слушно зауважував О. М. Литвинов, застосовується майже в усіх сферах життєдіяльності суспільства, але особливо – суспільних відносин, де, як правило, пов'язується зі здійсненням певного явища, процесу, реалізацією відносин [3, с. 88]. А от деякі науковці критично ставляться до використання цього терміна, вивчаючи дії права у суспільстві (див., зокрема, [4, с. 117–119]).

Утім, з нашого погляду, означений термін методологічно необхідний, коли розглядають соціальні процеси, що мають динамічний характер і знаходять свій прояв у функціонуванні системи взаємопов'язаних елементів. Саме тому для

дослідження процесу адміністративно-правової охорони прав на об'єкти промислової власності (далі – ОПВ) ми пропонуємо послуговуватися терміном «механізм адміністративно-правової охорони прав на ОПВ», що виступає органічною складовою механізму дії права в суспільстві. Категорія «механізм» дає можливість охопити весь процес використання прав, уявити весь процес в системно-динамічному вигляді.

Під механізмом слід розуміти устрій чогось, систему взаємопов'язаних між собою частин певного об'єкта. Коли йдеться про механізм адміністративної охорони прав на ОПВ, то слід усвідомлювати, яка система забезпечує таку охорону, з яких елементів вона складається, а також який взаємозв'язок існує між ланками та елементами зазначеної системи.

Як явище організаційно-правового порядку механізм адміністративно-правової охорони прав на ОПВ дозволяє не тільки комплексно розглядати всі аспекти забезпечення, а й виявляти з них суто правові, організаційні. Це досить суттєво, коли вирішують практичні питання вдосконалення гарантуючих процедур і порядку забезпечення, насамперед тих, де беруть участь державні органи. Значне поширення ця категорія отримала в контексті правоохоронної діяльності.

Так, убачається обґрунтованим визначення категорії «механізм адміністративно-правової охорони прав на ОПВ» в загальному розумінні як системи комплексно взаємопов'язаних і взаємодіючих передумов, засобів та чинників, за допомогою яких у процесі додержання законності створюються належні юридичні і фактичні можливості для повноцінної реалізації кожним прав на ОПВ.

Учені-юристи, розглядаючи механізм як явище, застосовують два підходи до визначення його суті: структурно-функціональний та структурно-організаційний. Структурно-функціональний дає змогу зосередити увагу не тільки на організаційній основі будови об'єкта, а й на його динаміці, реальному функціонуванні. Структурно-організаційний – характеризувати механізм як сукупність певних елементів, що створюють організаційну основу певних явищ або процесів.

Важливими для висвітлення механізму забезпечення адміністративно-правової охорони прав на ОПВ є положення адміністративно-правового регулювання у сфері охорони промислової власності, які нами досліджуватимуться за допомогою методів аналізу і синтезу із загальною юридичних положень теорії права.

На певному етапі розвитку юридичної науки під механізмом правового регулювання розуміли сукупність засобів, що входять до системи механізму регулювання [5, с. 28]. Пізніше С. С. Алексєєв обґрунтував, що сукупність засобів, якими забезпечується вплив на суспільні відносини, є механізмом правового регулювання [6].

Механізмом правового регулювання суспільних відносин І. П. Голосніченко, М. Ф. Стахурський і Н. І. Золотарьова назвали сукупність адміністративно-правових засобів, якими впливають на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади [7, с. 54].

Т. О. Коломоєць і П. С. Лютиков механізмом адміністративно-правового регулювання вважають сукупність засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [8, с. 13].

Між вченими-юристами точиться жвава дискусія щодо співвідношення термінів «адміністративно-правове управління» та «адміністративно-правове регулювання». Не вдаючись до глибокого аналізу, у межах нашого дослідження зазначимо наступне. На нашу думку, правове регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ є обов'язковою умовою ефективного управління, що залежить від норм права, чим забезпечує однаковість розуміння і застосування правових норм як суб'єктом, так і об'єктом управління. Діяльність суб'єктів правового регулювання та здійснення певних повноважень з використанням методів державного управління і державного регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, що створює в свою чергу умови для діяльності як суб'єктів прав на ОПВ, так і об'єктів у бажаному для держави напрямі, яким відбуватиметься розвиток системи управління в цілому. А отже державне регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ являє собою цілеспрямовану організуючу діяльність органів державної влади, що реалізується за допомогою специфічних притаманних лише їй організаційно-правових методів, які держава застосовує у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ.

У сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ як державне управління, так і державне регулювання становлять процес цілеспрямованого впливу на суспільні відносини у зазначеній сфері, що збігаються за своїм призначенням, метою та загальними функці-

ями, але відрізняються кількістю та характером використовуваних засобів та методів, тобто ступенем імперативності впливу на суспільні відносини у цій сфері, зумовленими саме специфікою ОПВ як керованого об'єкта.

Окреслене засвідчує виправданість розгляду державного регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ як одного з елементів адміністративно-правового впливу, оскільки воно завжди має правову форму. Правове регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ є специфічним впливом, що справляється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. Залежно від галузевої належності норм, за допомогою яких воно здійснюється, окреслюються його види. Серед таких – адміністративно-правове регулювання, у тому числі у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ.

Адміністративно-правове регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, будучи різновидом державного регулювання, являє собою механізм імперативно-нормативного упорядкування організації та діяльності суб'єктів управління та формування стійкого правового порядку їх функціонування. Основним призначенням та проявами регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ є тривалість циклу послідовних дій, спонукання суб'єктів забезпечення охорони прав на ОПВ діяти самостійно, застосувати свої права та виконувати обов'язки у межах встановлених завдань. Зрозуміло, що державно-управлінська діяльність перебуває під прямим впливом процесів, які відбуваються у суспільстві, і насамперед у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, що неминуче позначається на змісті адміністративного права та характері адміністративно-правового регулювання.

Отже, правове регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини у сфері промислової власності з метою охорони за допомогою адміністративно-правових засобів прав і законних інтересів власників ОПВ.

Важливим для розкриття механізму адміністративно-правового регулювання охорони прав на ОПВ є визначення та окреслення його структурних елементів.

Структуру механізму адміністративно-правового регулювання, вважають І. П. Голосніченко,

М. Ф. Стахурський і Н. І. Золотарьова, становлять: норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини; акти тлумачення норм адміністративного права; акти реалізації адміністративно-правових норм і відносин [7, с. 54].

У механізмі адміністративно-правового регулювання Т. О. Коломоець і П. С. Лютіков виокремлюють такі складові:

- органічні (норми права, акти реалізації норм права, правові відносини);

- функціональні (юридичний факт, правова свідомість, законність, акти тлумачення норм права, акти застосування норм права, стадії механізму адміністративно-правового регулювання) [8, с. 47].

Суттєве значення для усвідомлення адміністративно-правового регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ має його предмет. Під останнім розуміють різні суспільні відносини, які об'єктивно за своєю природою можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу. Тобто предмет правового регулювання (предмет права) будь-якої правової галузі становлять правові відносини, що регулюються цією галуззю. Предметом правового регулювання можуть бути найрізноманітніші суспільні відносини, у тому числі й пов'язані з адміністративно-правовою охороною прав на ОПВ.

Предметом адміністративно-правового регулювання адміністративно-правової охорони прав на ОПВ є сукупність правових відносин, що складаються у сфері управління промисловою власністю. Провідна роль у цій системі належить державному управлінню, а значить і державно-управлінським відносинам.

В. Б. Авер'янов визначає адміністративно-правові відносини як врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їх сторони (суб'єкти) взаємопов'язані й взаємодіють шляхом здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [9, с. 172].

Під адміністративно-правовими відносинами В. В. Богуцький розуміє суспільні відносини у сфері державного управління, учасники якого виступають носіями норм і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [10, с. 57].

На думку О. І. Остапенка, З. Р. Кісіль, М. В. Комарова, Р. В. Кісіль, адміністративно-правовими є врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, які сформува-лися у сфері державного управління [11, с. 25].

В. К. Колпаков адміністративно-правові відносини називає врегульованими нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких сторони (суб'єкти) взаємопов'язані і взаємодіють, здійснюючи суб'єктивні права і обов'язки, встановлені і гарантовані відповідними адміністративно-правовими нормами [12, с. 31].

Отже, відносини, що становлять мету адміністративно-правового регулювання охорони прав на ОПВ можна визначити як стійкі правові зв'язки між суб'єктами й об'єктами регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, що виникають у результаті дії адміністративно-правових норм у цій галузі.

Оскільки адміністративно-правові відносини у сфері охорони прав на ОПВ є різновидом правових загалом, то вони мають усі ознаки, притаманні будь-яким правовим відносинам. Водночас такі відносини мають певні особливості, зумовлені, насамперед, специфікою виконавчої і розпорядчої діяльності у промисловій сфері, оскільки:

- обов'язки і права сторін в адміністративно-правових відносинах у сфері охорони прав на ОПВ завжди пов'язані з практичним вчиненням певних дій саме у сфері державної охорони прав на ОПВ (наприклад, реєстрація ОПВ, видача охоронного документа на ОПВ та ін.);

- умовою виникнення адміністративно-правових відносин у сфері охорони прав на ОПВ, у яких відображаються і реалізуються інтереси держави, є обов'язкова участь у них сторони (обов'язкового суб'єкта), наділеної юридично-владними повноваженнями;

- адміністративно-правові відносини у сфері охорони прав на ОПВ можуть виникати: з ініціативи будь-якої зі сторін (органу виконавчої влади, громадянина) (наприклад, заява громадянина на видачу патенту на винахід); усупереч волі або бажанню іншої сторони);

- можливі спори між сторонами адміністративно-правових відносин у сфері охорони прав на ОПВ зазвичай вирішуються в адміністративному порядку;

- порушення прав на ОПВ однією зі сторін адміністративно-правових відносин тягне за собою адміністративну відповідальність.

Отже, адміністративно-правовим регулюванням охорони прав на ОПВ охоплюються відносини, які:

- відображають індивідуальні потреби власників прав на ОПВ (осіб, які здійснюють їх управління), усіх осіб, які можуть постраждати від втілення у життя неякісного ОПВ, та загальні інтереси держави;

– реалізують взаємні інтереси всіх учасників адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, кожний з яких має йти на певний утиск своїх інтересів задля задоволення інтересів іншого;

– потребують дотримання відповідних установлених державою адміністративно-правових норм.

З окресленого можна зробити висновок, що метою державного регулювання адміністративно-правової охорони прав на ОПВ є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням охорони прав на ОПВ. У процесі цілеспрямованого впорядковувального впливу держави на організацію та функціонування сфери промислової власності виникають різноманітні суспільні зв'язки, які потребують відповідного правового регулювання, здійснюваного суб'єктами регулювання за допомогою адміністративно-фінансових норм, перетворюючи їх таким чином на відповідні правовідносини, що найбільш рельєфно відображають специфіку методу адміністративно-правового регулювання у сфері охорони прав на ОПВ.

Відповідно завданнями адміністративно-правового регулювання охорони прав на ОПВ є: створення необхідного підґрунтя для розвитку, стимулювання, покращання стану розвитку промислової власності в Україні, вдосконалюючи чинне законодавство; формування ефективної системи суб'єктів та заходів адміністративно-правового регулювання охорони прав на ОПВ; забезпечення ефективних заходів запобігання порушенням прав на ОПВ; провадження дієвої системи захисту прав на ОПВ та ін.

Адміністративне правовідношення завжди виникає на основі адміністративно-правової норми. Д. М. Бахрах адміністративно-правовими нормами назвав встановлені або санкціоновані державою правила, що регулюють відносини у сфері державного та муніципального управління, реалізація яких у разі невиконання забезпечується державним примусом [13, с. 10]. Н. Б. Писаренко – встановлені, ратифіковані або санкціоновані державою, забезпечені за необхідності її примусовою силою, загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки, які покладають на учасників суспільних відносин, що становлять предмет адміністративного права, обов'язки і надають їм права [10, с. 49]. В. В. Богущкий – правилом поведінки, встановленим державою з метою врегулювання суспільних відносин у сфері державного управління. Норми адміністративного права, на його думку, визначають межі належ-

ної, допустимої або рекомендованої поведінки людей, діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб, а також підприємств, установ, організацій і трудових колективів у сфері виконавчої влади [14, с. 14].

Найбільш повним, з нашого погляду, є визначення Н. В. Александрової, яка адміністративно-правовими нормами вважає встановлені, санкціоновані або ратифіковані державою, формально визначені, юридично обов'язкові, охоронювані засобами державного примусу правила поведінки учасників суспільних відносин у сфері реалізації виконавчої влади та управлінської діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують умови реалізації цими учасниками своїх прав та виконання покладених на них обов'язків [9, с. 108].

Отже, з окресленого випливає, що під адміністративно-правовою нормою у сфері охорони прав на ОПВ слід розуміти загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою в особі її компетентних органів (посадових осіб) і призначене для організації і регулювання суспільних відносин у сфері охорони прав на ОПВ, реалізація яких забезпечується державним примусом.

На правові (юридичні) норми у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ покладаються завдання з визначення:

– порядку формування мети та завдань управління охороною прав на ОПВ;

– функцій органів державного регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, виходячи з мети та завдань управління;

– компетенції органів державного регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ;

– організаційно-правових форм та методів діяльності органів державного регулювання у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ;

– структури та характеру відносин між цими органами і структурними ланками всередині них;

– мети і основних напрямів, а також організаційних основ функціонування об'єктів організаційно-управлінського впливу держави у сфері адміністративно-правової охорони прав на ОПВ.

Організація функціонування системи адміністративно-правової охорони прав на ОПВ в Україні характеризується: відсутністю належної координації у діяльності органів державної охорони прав на ОПВ; недостатньою ефектив-

ністю структур, які забезпечують захист прав на ОПВ; недосконалістю сучасних технологій управління і технічного забезпечення у системі відомств, які опікуються питаннями захисту прав на ОПВ, насамперед щодо належного інформаційного забезпечення у цій сфері; нерозвиненістю системи надання послуг у сфері промислової власності, що пов'язано із загальним станом інфраструктури цієї діяльності, передусім у регіонах.

Отже, на часі – удосконалення наявної системи адміністративно-правової охорони прав на ОПВ, приведення її параметрів у відповідність до поточних та перспективних вимог ринкового середовища. Обґрунтування основних напрямів формування сучасної державної системи охорони прав на ОПВ зумовлено низкою чинників, серед яких найважливішими є: головна мета (цілі) проведення заходів щодо формування ефективної системи управління та охорони ОПВ в Україні; відповідність концептуальних засад розвитку державної системи охорони прав на ОПВ до технологічного процесу формування ОПВ та введення його у господарський обіг; удосконалення організаційних, економічних та нормативно-правових засад у системі охорони ОПВ, створення конструктивних механізмів взаємовідносин між власниками прав, особами, зацікавленими у використанні прав промислової власності, та посередниками у процесі набуття науково-технічною продукцією ринкової вартості.

Список використаної літератури:

1. Солощук М., Капінос М., Лерантович Е. Право промислової власності (тема 5). *Інтелект. власність*. 2008. № 6. С. 52–59.
2. Ортинська М. Ю. Промисловий зразок як об'єкт інтелектуальної власності. URL: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-381>
3. Матузов Н. И. Правовая система и личность. Саратов, 1987. 224 с.
4. Коцан І. Д. Міліція Харківщини у 1917–1930 рр. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Х., 2003. 203 с.
5. Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. М. : Юрид. лит., 1961. 271 с.
6. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М. : Юрид. лит., 1966. 187 с.
7. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф., Золотарьова Н. І. Адміністративне право України: основні поняття; за заг. ред. І. П. Голосніченка. К. : ГАН, 2005. 232 с.
8. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломoeць. К. : Істина, 2010. 480 с.
9. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у 2 т. – Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Юрид. думка, 2007. 592 с.
10. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Богущкий В. В. та ін. Адміністративне право : підручник. Х. : Право, 2010. 624 с.
11. Остапенко О. І., Кісіль З. Р., Комаров М. В., Кісіль Р.-В. В. Адміністративне право : навч. посіб. 2-ге вид. К. : Алерта, 2009. 536 с.
12. Колпаков В. К. Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
13. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник. М. : Изд-во БЕК, 1997. 356 с.
14. Богущкий В. В. Административное право Украины как отрасль права : конспект лекций. Х., 1996. 325 с.

Chukaieva A. V. Theoretical principles of studying the mechanism of administrative law protection of industrial property rights in Ukraine

The relevance of the article lies in the fact that in the system of intellectual property, the leading role is played by objects of industrial property, which under modern market conditions create a significant share of the assets of enterprises in the most developed economies. Ensuring the protection of rights to objects of industrial property has an important stimulating value for the economic and technological development of any country. Solving the problems that arise in the field of administrative and legal protection of rights to industrial property objects is largely related to the study of the mechanism of legal support for the development of the defined area, as well as to the search for directions for its optimization and improvement. It is emphasized that as a phenomenon of organizational and legal order, the mechanism of administrative and legal protection of rights to objects of industrial property allows not only to comprehensively consider all aspects of security, but also to identify purely legal and organizational aspects from them. This is quite significant when solving practical issues of improving guarantee procedures and the order of provision, primarily those involving state bodies. This category has gained considerable popularity in the context of law enforcement activities. In the field of administrative and legal protection of rights to industrial property objects, both state management and state regulation constitute a process of purposeful influence on social relations in the specified sphere, which coincide in their purpose, purpose and general functions, but differ

in the number and nature of the means used and methods, that is, by the degree of imperativeness of influence on social relations in this sphere, determined precisely by the specificity of objects of industrial property as a managed object. It was determined that the purpose of state regulation of administrative-legal protection of rights to industrial property is social relations related to the protection of rights to industrial property. In the process of purposeful regulatory influence of the state on the organization and functioning of the sphere of industrial property, a variety of social relations arise that require appropriate legal regulation, carried out by the subjects of regulation with the help of administrative and financial norms, thus transforming them into appropriate legal relations that most clearly reflect specifics of the method of administrative and legal regulation in the sphere of protection of rights to industrial property objects.

Key words: *state regulation, administrative and legal protection, public relations, state, industrial property.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.25>

П. С. Гарасим

<https://orcid.org/0000-0001-6498-6209>

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ МОНІТОРИНГУ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У даній науковій статті, шляхом з'ясування змісту взаємодії та її впливу на ефективність діяльності суб'єктів контрольної діяльності в Україні, включаючи громадський контроль, визначені основні проблеми і питання, що потребують вирішення та усунення на всіх рівнях забезпечення процесу виконання – відбування покарань (законодавчому, організаційно-управлінському, доктринальному, т. ін.).

Зокрема, встановлено, що, не дивлячись на закріплені в нормативно-правових актах, які регулюють сферу виконання покарань та здійснення у ній заходів контрольного характеру, у тому числі громадського контролю, принципу взаємодії між контролюючими органами та громадськими об'єднаннями, на практиці вказаної діяльності є формальною та малоефективною.

У свою чергу, така ситуація виступає також однією з детермінант, яка обумовлює у сьогоденні у цілому низьку результативність у цілому кримінально-виконавчої діяльності України.

Виходячи з цього, у вказаній роботі, враховуючи отримані в ході дослідження емпіричні матеріали (статистичні дані, офіційні матеріали з питань виконання – відбування покарань, результати вивчення нормативно-правових актів і наукової літератури, т. ін.), розроблені науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення правового механізму взаємодії суб'єктів громадського контролю з іншими органами моніторингу у сфері виконання покарань України.

Зокрема, у даній науковій статті обґрунтована позиція щодо доповнення нині діючого Кримінально-виконавчого кодексу України принципом взаємодії органів і установ виконання покарань з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, а також з громадськими об'єднаннями з питань виконання – відбування покарань.

Ключові слова: *контроль, моніторинг, громадський контроль, сфера виконання покарань, суб'єкти контролю, ефективність, взаємодія, координація.*

Постановка проблеми. Одним із принципів, що визначений у ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», є її взаємодія з іншими органами державної влади, організаціями, установами та підприємствами усіх форм власності, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями.

У свою чергу, в ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) й закріплений принцип участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань (УВП), який, без сумніву, неможливо на практиці втілити в життя без взаємодії зазначених суб'єктів процесу виконання покарань, але по змісту слова «участь» і «взаємодія»

не є тотожними, а тому це в прямому сенсі не можна назвати спільною діяльністю у сфері виконання покарань України.

На жаль, не знайшов свого відображення принцип взаємодії у Законі України «Про громадські об'єднання» (ст. 3), хоча певні його елементи, як видається мають у собі принципи прозорості, відкритості та публічності. Проте, принцип самоврядності громадських об'єднань по своїй правовій природі прямо забороняє втручання органів державної влади та інших державних органів у їх діяльність, фактично створюючи таким чином об'єктивні перешкоди з питань їх взаємодії поміж собою.

Не знайшов свого місця серед визначених у Положенні про спостережні комісії принципів (п. 2) такий із них, як взаємодія цих суб'єктів громадського контролю з іншими органами моніторингу у сфері виконання покарань України [1].

Не закріплена взаємодія спостережних комісій й у виді окремого завдання (п. 3 Положення).

Таким чином, визнавши на нормативно-правовому рівні (ч. 2 ст. 25 КВК) громадський контроль як одну із форм участі громадськості у діяльності органів і УВП (ст. 5 даного Кодексу), законодавець не створив для цього відповідних гарантій, що в кінцевому підсумку, вкрай негативно впливає на ефективність його здійснення в процесі виконання – відбування покарань, а також виступає однією з умов детермінант, що знижує рівень взаємодії органів і УВП із суб'єктами даного виду соціального моніторингу у силу відсутності відповідного принципу, який би давав можливість громадським об'єднанням та їх законними представникам більш результативно та предметно здійснювати перевірки стану дотримання прав засуджених під час виконання кримінальних покарань [2, с. 223–230].

Отже, в наявності складна прикладна проблема, яка має бути вирішена й на доктринальному рівні.

Саме тому, *метою* цієї наукової статті є з'ясування соціально-правових засад взаємодії суб'єктів здійснення громадського контролю з іншими органами моніторингу у сфері виконання покарань України, а *головним завданням* у зв'язку з цим – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на усунення існуючих правових прогалин і колізій з означеного питання та удосконалення у цілому правового механізму проведення даного виду соціального моніторингу зп процесом виконання – відбування покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури

свідчать про те, що досить активно розробкою питань, які стосуються досліджуваної у цій статті проблематики, займаються такі учені, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, О. А. Гритенко, О. М. Джужа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копатун, С. Ю. Лукашевич, К. Ф. Погребна, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, варто зазначити у контексті взаємодії суб'єктів громадського контролю з іншими органами моніторингу у сфері виконання покарань України на науковому рівні вказана проблематика досліджена не в повній мірі, що й обумовило вибір теми, об'єкта та предмета вивчення у даній науковій статті.

Виклад основного матеріалу. В наукових джерелах слово «взаємодія» тлумачиться як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь [3, с. 73].

У цілому, узагальнивши зміст різноманітних понять «взаємодія», що були сформульовані на доктринальному рівні, Л. О. Феценко виокремила у зв'язку з цим такі його основні положення:

а) взаємодія існує лише за наявності двох і більше співіснуючих явищ;

б) взаємодія має місце лише тоді, коли явища існують водночас;

в) взаємодіють лише явища, які мають між собою взаємний зв'язок та є взаємообумовлені;

г) при взаємодії об'єкти змінюються;

г') під час взаємодії кожен із взаємодіючих об'єктів здатний виступати одночасно і причиною, і наслідком;

д) у ході взаємодії можуть наступати як позитивні, так і негативні наслідки;

е) форми взаємодії є універсальними [4, с. 18].

Якщо зазначену теоретичну модель застосувати до з'ясування взаємодії суб'єктів громадського контролю з іншими органами моніторингу у сфері виконання покарань України, то можна у зв'язку з цим виокремити наступні її напрями (сфери, ланки, галузі тощо), а саме – ті, що стосуються:

1. Перевірки стану дотримання прав засуджених під час виконання кримінальних покарань, що здійснюються як у формі прокурорського нагляду (ст. 22 КВК та ст. 26 Закону України «Про прокуратуру») та відомчого контролю (ст. 22 КВК та п. 7 р. І «Загальні положення» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП)), а також національного превентивного механізму (ч. 7 ст. 24 КВК та ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваже-

ного Верховної Ради України з прав людини») та інших суб'єктів контролю за сферою виконання покарань та з означених питань даного виду соціального моніторингу [5, с. 351-384].

2. Участь громадськості при здійсненні Парламентського контролю (ст. 98 Конституції України та ст. ст. 31-33 Закону України «Про Рахункову палату») у сфері виконання покарань.

3. Участь громадськості при здійсненні діяльності, пов'язаної із запобіганням корупції серед персоналу ДКВС України (ст. 52 Закону України «Про запобігання корупції», що регулює державний захист осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції (так званих «викривачів»).

3. Участь громадськості в проведенні оперативно-розшукової діяльності (ОРД) в УВП (ст. 104 КВК, ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та ст. 175 Кримінального процесуального кодексу (КПК), що передбачає використання конфіденційного співробітництва при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій).

4. Сприяння міжнародним неурядовим організаціям, які вправі здійснювати контроль за процесом виконання – відбування покарань в Україні [6].

Зокрема, постійний моніторинг з цих питань в нашій державі проводить Європейський комітет у запобіганні катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) [7, с. 339-359].

5. Інші напрями взаємодії суб'єктів здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування, які витікають із змісту Положення про спостережні комісії та Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах [1].

Зокрема, до таких варто віднести наступні із них:

1) сприяння членами спостережної комісії органам і УВП у виправленні і ресоціалізації засуджених осіб та створенні належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян (підпункт 2 п. 3 Положення про спостережні комісії);

2) організація спостережною комісією виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання (підпункт 3 п. 3 даного Положення);

3) надання спостережною комісією допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарань (підпункт 4 п. 3 вказаного Положення);

4) ті напрями взаємодії, що характерні піклувальним радам при спеціальних виховних установах (п. 3 відповідного Положення) [1].

Поряд з цим, якщо до оцінки соціально-правових можливостей взаємодії об'єктів здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань підійти з огляду положень ч. 1 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої правовий порядок в нашій державі ґрунтується на засадах, згідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, то варто з цього приводу констатувати, що у нормативно-правових актах, які регулюють зазначений вид соціального моніторингу, є правова прогалина (відсутність правової норми з питань взаємодії) [8, с. 271], яку необхідно усунути шляхом їх доповнення відповідними положеннями.

Зокрема, логічно було б ч. 2 ст. 25 КВК доповнити частиною третьою такого змісту:

«Громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань здійснюється у взаємодії з іншими суб'єктами контрольної діяльності в Україні та визнаними в нашій державі міжнародними неурядовими організаціями».

Додатковим аргументом щодо зазначеної видозміни КВК виступають положення, що регламентують порядок взаємодії УВП, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу, до яких відносяться й уповноважені представники громадських об'єднань (ст. 21 Закону України «Про пробацію»); під час підготовки до звільнення засуджених з УВП [9].

Крім цього, на наявність зазначеної проблеми та необхідності удосконалення правового механізму взаємодії з питань здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань України звертається також увага у державних програмах реформування даної галузі суспільної діяльності [10], а також у спеціальних наукових розробках [11, с. 131-146].

Враховуючи зазначені обставини та правові прогалини з означеної проблематики, що стосуються взаємодії громадських об'єднань, варто було б ст. 5 КВК доповнити принципом «взаємодії органів і установ виконання покарань з іншими суб'єктами та учасниками кримінально-виконавчої діяльності».

Такий підхід ґрунтується на положеннях ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», у якому закріплено принцип її взаємодії з означеними вище суб'єктами та учасниками кримінально-виконавчих правовідносин.

Крім цього, окремі елементи взаємодії визначені й в інших статтях даного Закону, а саме – в:

а) ст. 5, у якій закріплені відносини ДКВС України із вказаними вище суб'єктами і учасниками процесу виконання – відбування покарань;

б) ст. 18, що надає право персоналу органів та УВП взаємодіяти з питань кримінально-виконавчої діяльності з громадськими об'єднаннями та їх уповноваженими представниками;

в) ст. 20, що зобов'язує у тому числі громадські об'єднання взаємодіяти у формі сприяння у сфері виконання покарань з органами та УВП;

г) ст. 27, яка передбачає здійснення громадського контролю за діяльністю ДКВС України.

Передбачають вирішення даної проблеми й сучасні проекти законів, які регулюють процес виконання покарань в Україні, проте сутність, зміст, форми тощо з питань здійснення громадського контролю у них пропонуються, у тому вигляді, який на сьогодні відображений у ч. 2 ст. 25 КВК [12], з чим, априорі, погодитись не можна, позаяк такий підхід й надалі не сприятиме підвищенню рівня ефективності проведення даного виду соціального моніторингу у сфері виконання покарань [2, с. 223-230].

У той самий час, як з цього приводу влучно зауважили деякі науковці, організація взаємодії (а, це, без сумніву є обов'язком та необхідною складовою діяльності як суб'єктів, так і учасників кримінально-виконавчої діяльності) – це управлінська функція, сутність якої полягає у забезпеченні узгодженості дій органів та УВП ДКВС України, державними та неурядовими інститутами за завданнями, напрямком і часом для найбільш ефективного використання усіх наявних можливостей щодо вирішення задач і виконання їх функцій, що стоять перед ними [5, с. 363].

Більш того, як доведено на доктринальному рівні, важливими у цьому контексті є спеціальні принципи, на підставі яких здійснюється взаємодія, включаючи суб'єктів громадського контролю, громадських об'єднань і їх уповноважених представників процесу виконання та відбування покарань в Україні з іншими органами спеціального моніторингу [5, с. 373].

Висновки. Таким чином, результати проведеного аналізу змісту нормативно-правових актів, що стосуються взаємодії громадськості при

здійсненні соціального моніторингу за дотриманням прав засуджених під час виконання покарань, а також спеціальних наукових праць з означеної тематики дослідження, дозволяють констатувати, що у сьогоднішній, у силу низького рівня співпраці громадських об'єднань та їх уповноважених представників у сфері виконання покарань, формально та поверхнево здійснюється цими суб'єктами контролю оцінка стану кримінально-виконавчої діяльності, що у свою чергу не дозволяє усунути, нейтралізувати, блокувати тощо ті детермінанти, які спричинюють та обумовлюють малоефективну реалізацію персоналом ДКВС України визначених у законі завдань кримінально-виконавчого законодавства, зокрема й у частині, яка регулює правовий захист інтересів особи, суспільства і держави в процесі виконання – відбування покарань.

Список використаної літератури:

1. Положення про спостережні комісії та Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2004 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Колб О. Г., Махніцький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2019. № 3(9). С. 223–230.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
4. Фещенко Л. О. Взаємодія органів внутрішніх справ з державною податковою службою у здійсненні правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 217 с.
5. Діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України : адміністративно-правовий аспект : навч. посіб. / ред. колегія : В. П. Петков (голова) та ін. Київ : КНТ, 2011. 648 с.
6. Про удосконалення громадського контролю за дотриманням прав засуджених в установах виконання покарань : роз'яснення Міністерства юстиції України від 26.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Доповідь Уряду України за наслідками візиту до України Європейського Комітету у запобіганні катуванням чи нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК), 9–21.10.2005. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України* : за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. С. 339–359.
8. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

9. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : наказ Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 03.04.2018 № 974/5/46/467/280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2401.
11. Букалов О. П. Проблеми співпраці Департаменту та спостережних комісій. *Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій діяльності України*: наукове видання/за заг. ред. Є. Ю. Захарова. Харків : Права людини, 2009. С. 131–146.
12. Про пенітенціарну систему : проект Закону України, внесений у 2021 році Кабінетом Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Garasim P. S. Interaction of subjects of public control with other monitoring bodies in the field of execution of punishments of Ukraine

In this scientific article, by clarifying the content of interaction and its influence on the effectiveness of the subjects of control activity in Ukraine, including public control, the main problems and issues that need to be solved and eliminated at all levels of ensuring the process of execution – serving punishments are identified (legislative, organizational and managerial, doctrinal, etc.).

In particular, it was established that, despite the principle of interaction between the controlling bodies and public associations enshrined in the legal acts that regulate the sphere of execution of punishments and the implementation of measures of a control nature in it, including public control, in the practice of the specified activity is formal and ineffective.

In turn, such a situation is also one of the determinants that determines the generally low effectiveness of the criminal-executive activity of Ukraine today.

Based on this, in this work, taking into account the empirical materials obtained during the research (statistical data, official materials on issues of execution – serving of punishments, the results of the study of normative legal acts and scientific literature, etc.), scientifically based measures aimed at on improving the legal mechanism of interaction between public control subjects and other monitoring bodies in the field of execution of punishments of Ukraine.

In particular, this scientific article substantiates the position on supplementing the currently effective Criminal Executive Code of Ukraine with the principle of interaction of bodies and institutions for the execution of punishments with other bodies of state power, local self-government, enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership, as well as with public associations with execution issues – serving sentences.

Key words: control, monitoring, public control, the scope of execution of punishments, subjects of control, efficiency, interaction, coordination.

А. Ю. Доброскок<https://orcid.org/0000-0002-7047-8566>кандидат юридичних наук, директор
Юридичного ліцею імені Ярослава Кондратьєва
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ПРИ БАНДИТИЗМІ

В статті досліджується поняття «особа злочинця» шляхом виокремлення з поняття «особа» за принципом від загального до спеціального. Оскільки поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер і поєднує в собі загальносоціальне поняття «особа» і правове поняття «злочинець», то вчинення злочину виявляє в особі не тільки її антигромадську спрямованість, а й не повністю розкривають його соціальну сутність. Правильне судження про людину можливе лише за всіма ознаками і проявами її як особистості. Лише завдяки цьому сукупність і співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних якостей дають повну картину осіб, які вчиняють злочини. На основі отриманих результатів надається характеристика особи злочинця в теорії кримінології. Одним із найбільш складних і важливих теоретичних питань кримінального права та кримінології є розмежування на перший погляд близьких, але різних за сутністю та змістом понять «суб'єкт злочину» та «особа злочинця». Водночас ототожнення цих понять неминуче призводить до методологічної помилки, яка чекає кожного дослідника при їх вивченні. Тому необхідним і необхідним моментом з точки зору теорії є розмежування або відмінність цих понять один від одного. Завдяки дослідженню основних парадигм та ключових показників особи злочинця аналізується взаємозалежність поняття особи злочинця при скоєнні суспільно-небезпечного діяння, передбаченого ст. 257 КК України. Вивчення особи злочинця даного типу в даний час набуває особливого значення. Той факт, що особи, що вчиняють бандитизм, мають свої характерні риси, ні в кого не викликає сумнівів. Усі особливості пов'язуються з моральнопсихологічною характеристикою особи, мотивацією відповідної злочинної поведінки. Зростання рівня агресивної злочинності, загострення її якісних характеристик, дозволяють висунути гіпотезу про те, що і в самій особі злочинця міститься комплекс специфічних рис та якостей, які відрізняють її від інших категорій злочинців. Тому необхідно виділити особу, яка вчиняє бандитизм, в самостійний тип у структурі вчення про особу злочинця. Досить велика частина засуджених за бандитизм – це особи, які цілком сформувались на ґрунті явної антигромадської спрямованості особистості. Зміст інтересів та прагнень, їх розвиток та зміни залежать, як правило, від рівня освіченості. Низький освітній рівень у більшості випадків – показник обмеженого кола інтересів; але це зовсім не означає, що людина через це є злочинцем.

Ключові слова: особа злочинця, кримінологічна характеристика особи злочинця, потерпілий, бандитизм.

Вступ. Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціальне поняття особи та правове поняття злочинця, тому проблему особи злочинця слід вирішувати на основі загальносоціологічної теорії особистості. Поняття «людина» містить у собі неподільну єдність різних сторін її сутності: соціальної, психологічної, біологічної. Слово «особа» стосується лише конкретних соціальних характеристик. Людина – це соціальна сутність людини, те, чим вона стала в процесі соціалізації, її діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної людини пов'язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Свідомість, зумовлена соціальним середовищем і минулим досвідом, стає активним елементом особистості, визначаючи вибір тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки в конкретних випадках.

Таке розуміння особистості передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємообумовленість. Вивчення особи злочинця в кримінології підпорядковується виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як сукупного явища, їх детермінації

та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю. Людина наділена неповторними властивостями і якостями, які відображають особистий життєвий досвід людини, її буття, специфічний матеріал її сім'ї, мікросередовища, в якому вона живе, зумовлені виробничими, побутовими та іншими відносинами і зв'язками.

Стан наукової розробки. Зазначене питання в кримінологічній науці належить до категорії недостатньо вивчених. Його досліджують здебільшого крізь призму насильницької злочинності. Окремі питання, пов'язані з характеристикою осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, розглядали у своїх працях Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, О.В. Бойко, В.В. Василевич, В.В. Вітвіцька, О.М. Джужа, О.Г. Колб, Д.В. Коломоець, І.І. Карпець, О.М. Костенко, В.В. Пивоваров, А.А. Піонтковський та ін.

Тому **метою** даної статті є проведення кримінологічної характеристики особи злочинця при бандитизмі.

Виклад основного матеріалу. Людину як особистість формує вся сукупність економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, що складають зміст суспільного та особистого життя, їх відображення в суспільній та особистій свідомості. Зазначене має важливе значення для правильного розуміння особистості злочинця, є основою для виявлення «механізмів» формування таких особистостей, вказує на можливі джерела негативних моральних якостей та асоціальних уявлень.

Людина не народжується окремою особистістю, але в процесі свого розвитку, проникнення в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, певних норм думок, уявлень, моралі і звичок, поведінкових особливостей суспільства, до якого вона належить, вона починає розвиватися в даному соціумі й стає з ним одним цілим. Процес, під час якого індивід розвивається і набуває своєрідного соціального обличчя, називається соціалізацією. Проблемою соціалізації є особистість злочинця, яка поступово формується. Більшість кримінологів вважають, що ніхто не приречений на скоєння злочину, індивіди стають злочинцями внаслідок дефектів їх соціалізації [10, с. 89]. Раніше ми наголошували, що поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер, поєднує в собі загальносоціальне поняття «особа» і правове поняття «злочинець». Тобто

вчинення злочину виявляє в особі не тільки її антигромадську спрямованість, а й не повністю розкривають його соціальну сутність. Правильне судження про людину можливе лише за всіма ознаками і проявами її як особистості. Лише завдяки цьому сукупність і співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних якостей дають повну картину осіб, які вчиняють злочини.

Особі злочинця притаманна також певна система морально-психологічних переконань, якостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця знаходяться в діалектичному взаємозв'язку з його соціальними якостями, а тому повинні розглядатися в їх єдності. Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що особа злочинця – це сукупність суспільно значущих якостей, ознак, зв'язків і відносин, які в сукупності з іншими (не особистісними) ситуаціями роблять особу винною у вчиненні кримінального злочину, що є наслідком його злочинної поведінки [11, с. 66–71].

Одним із найбільш складних і важливих теоретичних питань кримінального права та кримінології є розмежування на перший погляд близьких, але різних за сутністю та змістом понять «суб'єкт злочину» та «особа злочинця». Водночас ототожнення цих понять неминуче призводить до методологічної помилки, яка чекає кожного дослідника при їх вивченні. Тому необхідним і необхідним моментом з точки зору теорії є розмежування або відмінність цих понять один від одного. «Суб'єкт злочину» як кримінально-правове поняття за своїм змістом більш конкретно пов'язане з поняттям «особа винного», оскільки воно обмежене законодавчими ознаками (фізична особа, совість і вік), за якими вчинений злочин отримує кримінально-правове значення для особи, яка вчинила злочинне діяння.

Вивчення особи злочинця має відбуватись на надійній правовій основі, тобто вивчення особи тих, хто за законом вважається суб'єктом злочину. Отже, ця категорія має строкову межу: з моменту вчинення злочину до винесення судом обвинувального вироку та відбуття покарання у кримінальному провадженні та погашення (зняття) судимості. Після відбуття покарання та погашення (зняття) судимості особа вже не є злочинцем, а тому не може вважатися злочинцем. Але кримінологів більше цікавить походження особистості злочинця, тобто процес її становлення та розвитку, який розкриває детермінанти її

формування. Такий інтерес зникає, коли людина перестає бути асоціальною [12, с. 90].

Таким чином, антигромадські якості, що характеризують особу злочинця, наявні до злочину і зумовлюють його вчинення, але визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після та у зв'язку з вчиненням злочину. Особистість злочинця на основі діалектичної єдності необхідно вивчати на трьох основних рівнях: загальному, особливому та індивідуальному. На першому рівні розглядається загальне поняття про особу правопорушника, її основні риси та характеристики. На другому рівні розглядаються різні категорії та типи злочинців відповідно до різних видів злочинів. На третьому рівні – вивчення одиничного, тобто особистості конкретного злочинця, його особистісних особливостей, які мають першочергове значення для індивідуальної профілактики.

Усі особи, які вчиняють злочини, відрізняються одна від одної за демографічними, психологічними та іншими ознаками, а з іншого боку, вони схожі одна на одну за схожими характеристиками та утворюють стійкі групи. Ця проблема вирішується шляхом поділу злочинців на різні групи та типи, що досягається класифікацією та типологією. Класифікація означає поділ статистичної сукупності на групи на основі деяких очевидних ознак. У рамках класифікації, по суті, досліджується не окрема особа в комплексі її характеристик, а група злочинців. Класифікацію злочинців можна проводити за різними ознаками, з яких слід виділити дві великі групи ознак: 1) соціологічні (соціально-демографічні); 2) кримінально-правові [13, с. 88–92].

До першої групи ознак належать соціально-демографічні ознаки, що характеризують людину: а) стать (чоловіча та жіноча). Вибіркові кримінологічні дослідження показують, що значну кількість (до 90%) злочинців складають чоловіки. Але в деяких видах злочинів доля жінок вище, ніж у злочинах загалом, наприклад, у затриманих за обман покупців і клієнтів тощо; б) вік (неповнолітні від 14 до 18 років, молодь 18–24, 25–29 років (деякі автори визначають молодий вік до 35 років), дорослі 30–39 і 40–49 років, старші – 50 років і старше). Ця характеристика злочинців дозволяє зробити висновки про особливості злочинної діяльності та злочинної поведінки представників різних груп.

Статистика досліджень свідчить, що найбільше злочинів вчиняють особи у віці від 16 до 40 років (70–75%), а середній вік злочинців становить близько 30 років. Найважливішою

є група, до якої входять особи віком від 16 до 29 років, за якою йдуть особи віком від 30 до 39 років, а потім спад злочинної діяльності, а найменша частка правопорушників – особи віком понад 60 років. Припадає на осіб. Більшість злочинів, таких як вбивства, тілесні ушкодження, крадіжки, підступність, тяжкі злочини, з'валтування вчиняються особами у віці до 30 років [10, с. 93].

Матеріали досліджень, проведених у місцях позбавлення волі, свідчать про те, що вік осіб, які відбувають покарання, становить переважно 16–39 років; в) соціальний статус (робітники, службовці, фермери, студенти, пенсіонери, безробітні, одружені тощо). Дослідження злочинців показують, що, наприклад, близько 50% злочинців не перебували в шлюбі на момент вчинення злочину, спостерігається й інша закономірність: зі збільшенням кількості засуджених збільшується кількість неодружених. Вибіркові дослідження показують, що більшість правопорушників були цілком дієздатними, і лише невелика частина з них мала обмежену працездатність. Також така класифікація не відображає відмінностей у кримінально-правових характеристиках осіб, які вчинили злочини. Крім того, до цього набору ознак входять: рівень освіти, матеріальне забезпечення, місце проживання, громадянство та ін [14, с. 117].

До другої групи (кримінально-правові ознаки) належать: а) за видами вчинених правопорушень. У зв'язку з цим виділяють «хуліганів», «убивць», «зłodіїв», «хабарників» тощо; б) характер і тяжкість вчиненого правопорушення; в) вперше вчинення або рецидив злочину; г) вчинення злочину групою; д) форма правопорушення (умисне чи необережне); е) період злочинної діяльності та ін. В окрему групу виділяють ознаки, що відображають стан здоров'я правопорушника. У цьому відношенні можуть бути виключені здорові люди, а також особи, які страждають на фізичні чи психічні розлади.

Крім того, особу винного можна класифікувати за іншими критеріями: суспільна небезпека, характер, мотив (спрямованість), спонукання до вчинення злочину, кількість учасників (одноосібно чи у складі групи). Криміногенний перехід особи в злочинця, причини (критерії) формування типології злочинців є: – характер антигромадської спрямованості злочинців та зміст мотивації їх злочинної поведінки (за мотивацією), їх проектування та розробки, а також розуміння процесу формулювання

цілей для їх реалізації в реальних кримінальних правопорушеннях); – глибина антигромадської спрямованості злочинців і ступінь стійкості їх злочинної мотивації [16, с. 28].

Вивчення особи злочинця даного типу в даний час набуває особливого значення. Той факт, що особи вчиняють бандитизм, мають свої характерні риси, ні в кого не викликає сумнівів. Усі особливості пов'язуються з морально-психологічною характеристикою особи, мотивацією відповідної злочинної поведінки. Зростання рівня агресивної злочинності, загошення її якісних характеристик, дозволяють висунути гіпотезу про те, що і в самій особі злочинця міститься комплекс специфічних рис та якостей, які відрізняють її від інших категорій злочинців. Тому необхідно виділити особу, яка вчиняє бандитизм, в самостійний тип у структурі вчення про особу злочинця. Причому, якщо остання є загальною категорією, то особа агресивного злочинця буде розглядатися як її складова, структурний елемент певного роду, а особа, наприклад, учасника бандитського угруповання – підструктурний елемент на правах окремого [17, с. 26].

Особа злочинця найбільш повно характеризується саме в момент вчинення злочину, і тут простежуються кримінологічні особливості поведінки певної категорії злочинців. Зокрема, особа, що вчиняє бандитизм, відрізняється набором ознак, характерних лише для неї, а саме – специфічних навичок, вмінь, комплексу інтересів та інших істотних і стійких властивостей, які закономірно сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища, що врешті-решт реалізувались у таких формах як організація банди, участь у ній або у вчинюваних нею нападах. Усе це з повною мірою відноситься до характеристик вивчених нами осіб, що вчиняють бандитизм. Вивчення архівних кримінальних справ та матеріалів кримінальних проваджень про бандитизм показує, що серед осіб, які вчинили ці злочини, переважну більшість складають чоловіки (98%). За даними інших авторів, цей показник дорівнює 89–95% [18, с. 29].

Очевидно, що розбіжності не дуже істотні, й, на нашу думку, вони не виражають тенденцію зменшення питомої ваги жінок у даному виді злочинів, а є, швидше за все, наслідком статистичної девіантності. Стійка перевага чоловіків обумовлюється характером злочинної діяльності. Певний інтерес представляють особливості вікових характеристик розглядуваного типу злочинців, оскільки на кожному віковому етапі роз-

витку соціальний зміст особистості змінюється. Вікові особливості певних періодів життя сприяють формуванню змін у психології конкретних осіб. У кримінологічному плані велике значення має і те, в якому віці людина починає скоювати злочини: чим раніш вона порушує кримінальний закон, тим вище ймовірність рецидиву у майбутньому. Серед засуджених вікові характеристики мають явно виражену специфіку. Зокрема, питома вага неповнолітніх лише 0,5%, хоча серед інших груп та категорій злочинців цей показник від 4 до 20 разів вищий.

Для неповнолітніх характерним є вчинення спонтанних злочинів. Сучасні агресивні злочинці мають певний життєвий досвід, авторитет, навички скоєння злочинів, здатність до досягнення злочинних цілей за допомогою насильства, гарно фізично підготовлені тощо. Природно, такі якості ще не сформувалися у неповнолітніх. Кримінальну активність найчастіше виявляють особи від 18 до 30 років, частка яких складає 61% від загальної кількості вивчених осіб. Хоча названий вік притаманний для осіб, які вчиняють не тільки названі діяння, але й інші насильницькі злочини, з початку 90-х років спостерігається зростання питомої ваги осіб старше 30 років: з 21% до 26%. Цю тенденцію відображають і результати нашого дослідження: питома вага вікової групи 30–40-літніх – 36%. Звертають на себе увагу дві вікові групи – від 18 до 24 років і від 25 до 29 років, представники яких сукупно найбільш численні (61%) [18, с. 32].

З цього випливає, що досить велика частина засуджених за бандитизм – це особи, які цілком сформувалися на ґрунті явної антигромадської спрямованості особистості. Зміст інтересів та прагнень, їх розвиток та зміни залежать, як правило, від рівня освіченості. Низький освітній рівень у більшості випадків – показник обмеженого кола інтересів; але це зовсім не означає, що людина через це є злочинцем. Такі інтереси служать лише сприятливим ґрунтом для розвитку негативних властивостей та якостей особистості. Цілком зрозуміло, що в осіб з однаковим освітнім рівнем часто збігаються погляди на життя, їм легше встановлювати дружні стосунки між собою. За нашими даними, у 50 випадках з 85 ці злочинці мали однаковий освітній рівень, дуже вузьке коло інтересів та прагнень: гроші, їжа, алкоголь, наркотики, престижні речі. Проте серед них спостерігається зростання освітнього рівня: кожен третій має вищу або середню фахову освіту, кожен другий – середню. Можна

назвати ряд обставин, які обумовили названу вище тенденцію [19, с. 93].

Визначальною серед них, на наш погляд, є девальвація освіти, як середньої спеціальної, так і вищої. Не можна ігнорувати також втягнення в злочинність осіб з числа інтелігенції, які стала головною «жертвою» процесу зубожіння в результаті лібералізації економіки. Багато молодих людей після одержання середньої освіти, закінчення технікуму, орієнтуючись на швидке досягнення високого рівня матеріального добробуту, вибрали кримінальний шлях, вдалися до лав організованої злочинності. Нарешті, в умовах криміналізації соціальних відносин у злочинне середовище, у тому числі в банди, активно включаються колишні військово-службовці, працівники силових структур, які опинились за межами соціальних формацій в результаті помилкової кадрової політики або непродуманих реорганізацій.

У плані кримінологічного вивчення особистості організованого агресивного злочинця велике значення має дослідження питання про стійкість антигромадської орієнтації та поведінки суб'єкта. З числа осіб, засуджених за бандитизм, майже 30% вчинили два або більше злочинів, близько 20% скоювали злочинні дії в складі організованої групи. Майже кожен другий (42%) раніше притягувався до кримінальної відповідальності за корисливі злочини, 11% – за тяжкі та особливо тяжкі злочини [21, с. 88]. Кожен четвертий до скоєння злочину перебував на оперативному обліку в ОВС. Викладене вище дає підставу стверджувати, що рецидив серед цих злочинців перевищує аналогічні середньостатистичні показники.

Висновки. Таким чином, «особа злочинця», як більш широке поняття, ніж «суб'єкт злочину», охоплює всі види ознак, що лежать поза межами поняття, крім ознак суб'єкта злочину. Склад, який обов'язково враховується судом при призначенні покарання за суспільно небезпечне діяння. Також досліджується особистість злочинця в соціальному середовищі та її взаємодія з соціологічними даними. Для повної кримінально-правової характеристики злочинця необхідно володіти відомостями про його кримінально-правову характеристику, включаючи спрямованість злочинної поведінки, мотиви і цілі злочину, стислу інформацію про судимості, рецидив злочинів, множинність злочинів та ін.

У сучасну агресивну злочинність, зокрема, організовану і бандитизм, активно втягуються особи молодого віку (від 18 до 30 років), які не

знайшли свого місця в житті та обрали кримінальний спосіб існування. Збільшується питома вага осіб зрілого віку, які виконують, як правило, функції лідерів. Зменшується частка робітників та службовців, у той же час зростає кількість представників приватного бізнесу і комерційних структур. Різко збільшується питома вага осіб, які не мають легального джерела доходів. Остання тенденція повною мірою відображає виникнення в нашому суспільстві особливого прошарку, який є найбільш криміногенним, і визначає на сьогоднішній день як особливості вітчизняної злочинності, так і особистісні характеристики осіб, які скоюють злочини. Спостерігається досить високий освітній рівень злочинців, що обумовлює їх поведінку. Сформувався новий імідж агресивного злочинця (члена організованої, бандитської групи). Складовими нового «образа» є компетентність у злочинному бізнесі та авторитет в злочинному середовищі.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2019, 96 с.
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради № 3484-XI від 26.01.1987 р. *Верховна Рада України*. 2011. URL : <http://rada.gov.ua/>
3. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL : <http://rada.gov.ua>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 20.12.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.01.2020).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 14.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.01.2020).
6. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/179>
7. Головкин Б. М. Віктимна поведінка жертв злочинів. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 135. С. 124–135. URL: [file:///C:/Users/prof/Downloads/Pz_2016_135_15%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/prof/Downloads/Pz_2016_135_15%20(1).pdf)
8. Головкин Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456>
9. Головкин Б. М. Як стають жертвами злочинів. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136.

- C. 161–172. URL: file:///C:/Users/prof/Downloads/Pz_2017_136_19.pdf
10. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія : навчально-методичний посібник. Київ : Атіка. 2003. 400 с.
 11. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами. Загальна та Особлива частини : навчальний посібник. Київ : Атіка. 2001. 368 с.
 12. Ковальський В. С., Семаков Г. С., Костенко О. М. Кримінологія : підручник. Видавництво Юрінком Інтер, 2018. 344 с.
 13. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право. 2018. 416 с.
 14. Кримінологія : навчальний посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність») / С. А. Шалгунова, А. М. Орлеан, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, Ю. М. Крамаренко, Г. В. Барабаш, Ю. В. Волошина, І. В. Шило/за заг. ред. к.ю.н., доц. С. А. Шалгунової / Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 332 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5157/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>
 15. Кримінологія : навч.-метод. посіб. / В. М. Дрьомін, Ж. В. Мандриченко, Т. В. Мельничук [та ін.] ; НУ ОЮА, Ін-т прокуратури та слідства ; рец. О. В. Туляков. Одеса : Гельветика, 2015. 145 с. DOI: <https://doi.org/10.32837/11300.825>
 16. Кримінологія. Загальна частина : навч.-метод. посібник / В. М. Дрьомін, Т. В. Мельничук, Ю. О. Стрелковська [та ін.] ; рец.: В. О. Туляков, В. Г. Пожар ; НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2018. 52 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.12015>
 17. Кримінологія. Особлива частина : навч.-метод. посібник / В. М. Дрьомін, Т. В. Мельничук, Ю. О. Стрелковська [та ін.] ; рец. : В. О. Туляков, В. Г. Пожар; НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2018. 72 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.12017>
 18. Курс кримінології : Загальна частина : підручник : у 2-х кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. Кн. 2. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 48 с.
 19. Курс кримінології : Особлива частина : підручник : у 2-х кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. Кн. 1. Київ : Юрінком Інтер. 2001. 352 с.
 20. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні : монографія. Харків : Юрайт, 2016. 116 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12015/1/Obolencev_2016_mon.pdf
 21. Орловський Б. М. Кримінологія : навч.-метод. посіб. для студентів денного (заочного) відділення економіко-правового ф-ту першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право». Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 150 с. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/29483>
 22. Федчун Н. О. Кримінологія : навч.-метод. посіб. [Електронний ресурс]. Одеса, 2020. DOI: 10.32837/11300.12337

Dobroskok A. Yu. Criminology characteristics of the person of the criminal in banditism

The article examines the concept of «person of the criminal» by separating it from the concept of «person» according to the principle from general to special. Since the concept of «person of a criminal» has a socio-legal character and combines the general social concept of «person» and the legal concept of «criminal», the commission of a crime reveals in a person not only his anti-social orientation, but also does not fully reveal his social essence. A correct judgment about a person is possible only based on all the signs and manifestations of his personality. Only thanks to this, the totality and ratio of socially positive and socially negative qualities give a complete picture of persons who commit crimes. Based on the obtained results, the characteristics of the criminal in the theory of criminology are given. One of the most complex and important theoretical issues of criminal law and criminology is the distinction between the concepts of «subject of crime» and «criminal person», which are close at first glance, but different in essence and content. At the same time, the identification of these concepts inevitably leads to a methodological error that awaits every researcher when studying them. Therefore, a necessary and necessary moment from the point of view of the theory is the demarcation or distinction of these concepts from each other. Thanks to the study of the main paradigms and key indicators of the identity of the criminal, the interdependence of the concept of the identity of the criminal is analyzed when committing a socially dangerous act, provided for in Art. 257 of the Criminal Code of Ukraine. Studying the identity of a criminal of this type is currently gaining special importance. The fact that individuals who commit banditry have their own characteristics is beyond doubt. All features are associated with the moral and psychological

characteristics of a person, the motivation of the corresponding criminal behavior. The increase in the level of aggressive crime, the aggravation of its qualitative characteristics, allows us to put forward the hypothesis that the criminal himself contains a complex of specific traits and qualities that distinguish him from other categories of criminals. Therefore, it is necessary to single out a person who commits banditry as an independent type in the structure of the doctrine of the identity of a criminal. Quite a large part of those convicted of banditry are persons who were completely formed on the basis of a clear anti-social orientation of the individual. The content of interests and aspirations, their development and changes depend, as a rule, on the level of education. A low educational level in most cases is an indicator of a limited range of interests; but this does not mean that a person is a criminal because of this.

Key words: *person criminal, criminological characteristics of the criminal, injured, thuggery.*

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.27>**Д. О. Колодін**<https://orcid.org/0000-0001-6368-0849>кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»**О. В. Степаненко**<https://orcid.org/0000-0003-4677-9868>кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ

У статті досліджено поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень», визначено його зміст та запропоновано дефініції, проаналізовано проблемні питання тлумачення і застосування норм закону про кримінальну відповідальність при кваліфікації кримінальних правопорушень та зроблено пропозиції щодо їх вдосконалення. Розглянуто основні істотні ознаки, встановлення яких є обов'язковим для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень. Детально проаналізовано структурні елементи кваліфікації кримінальних правопорушень (об'єкт, підстава, склад кримінального правопорушення визначений у кримінально-правовій нормі, зміст кваліфікації, розмежування суміжних кримінальних правопорушень і відмежування від діянь правомірних) та на основі цього підсумовано, що кваліфікація кримінальних правопорушень має на меті встановлення точної відповідності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння обов'язковим ознакам складу кримінального правопорушення, визначеного в кримінально-правовій нормі в поєднанні з розмежуванням суміжних кримінальних правопорушень і відмежуванням від діянь, що не є кримінальними правопорушеннями. Обґрунтовано роль кваліфікації кримінальних правопорушень як специфічного інструменту для юридичної оцінки вчиненого особою суспільно-небезпечного діяння та як обов'язкового елемента підстави кримінальної відповідальності. Зроблено висновок, що кваліфікація кримінальних правопорушень має важливе значення для правильного застосування кримінально-правових норм, призначення справедливого покарання особі, яка визнана винною у вчиненні злочину в порядку встановленому кримінально-процесуальним законодавством, а також забезпечення кримінально-правового регулювання з дотриманням принципів законності, верховенства права та справедливості.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кваліфікація кримінальних правопорушень, злочин, обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення, обставини, що обтяжують покарання. правопорушення, загальна норма, спеціальна норма, колізії.

Одним з найважливіших етапів застосування та реалізації норм кримінального права є кваліфікація кримінального правопорушення. Від належної кваліфікації кримінального правопорушення залежить забезпечення конституційного принципу верховенства права та законності, стан забезпечення гарантії охорони прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві та призначення справедливого покарання особі, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Поняття «кваліфікації» кримінального правопорушення часто зустрічається в Кримінальному кодексі України (ст. ст. 9, 29, 33, 35, 66, 67 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1]. Водночас нормативно-правова дефініція поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» відсутня.

У науковій літературі з кримінального права розглядається різне трактування кваліфікації кримінальних правопорушень. Зокрема, в останні десятиліття у науці кримінального

права висловлюються пропозиції щодо широкого та вузького тлумачення визначення кваліфікації.

У межах вузького тлумачення кримінально-правової кваліфікації в кримінальному праві тлумачиться як кваліфікація лише кримінальних правопорушень.

Приблизники широкого розуміння вважають, що предмет відповідних кримінально-правових досліджень повинен не вичерпуватися кваліфікацією лише кримінальних правопорушень, натомість необхідно аналізувати поняття «кримінально-правова кваліфікація». Проаналізуємо деякі з дефініцій.

Так, на думку М.Й. Коржанського, глибинною ознакою кваліфікації злочинів є встановлення всіх ознак певних злочинів і додатково ще однієї ознаки цього певного, конкретного діяння і складу злочину, що його передбачає. Під кваліфікацією кримінальних правопорушень дослідник вважає кримінально-правову оцінку вчиненого діяння, вибір і застосування до нього тієї кримінально-правової норми, яка найповніше описує його ознаки [6, с. 121].

В.О. Навроцький вважає, що кваліфікація злочинів – це результат кримінально-правової оцінки діяння органами попереднього розслідування та досудового розслідування внаслідок чого констатовано, що вчинене є злочином, визначено норму кримінального закону, яка передбачає відповідальність за вчинене, і встановлено відповідність між юридично значимими ознаками посягання й ознаками злочину, передбаченого законом, і процесуально закріплений висновок щодо наявності такої відповідності [8, с. 64].

Ус О.В. під кваліфікацією злочину розуміє кримінально-правову оцінку поведінки (діяння) особи шляхом встановлення кримінально-правових (кримінально значимих) ознак, визначення кримінально-правової норми, що підлягає застосуванню, та встановлення відповідності (тотожності, ідентичності) ознак вчиненого діяння конкретному складу злочину, передбаченому КК України, за відсутності фактів, що виключають злочинність діяння [16, с. 174].

М. Панов зауважує, що кваліфікація кримінальних правопорушень передбачає встановлення точної відповідності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння обов'язковим ознакам складу кримінального правопорушення, передбаченого кримінально-правовою нормою, поєднане з розмежуванням суміжних кримінальних правопорушень та з відмежуванням від діянь, що не є кримінальними право-

порушеннями, а сама процедура кваліфікації кримінальних правопорушень може застосовуватися також для правової оцінки (умовної) суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, що не досягли віку кримінальної відповідальності та є неосудними [10, с. 136].

Є.Л. Стрельцов звертає увагу на те, що при встановленні помилок при кваліфікації суспільно небезпечних діянь важливо встановлювати, коли такі випадки набувають певною мірою постійного характеру, що є їх основною причиною: внутрішні (змістовні) або зовнішні чинники. При цьому, кваліфікація діяння, починається з моменту розв'язання питання про можливість (або неможливість) притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення нею суспільно небезпечного діяння, підставою для чого є необхідність встановлення у такому діянні складу кримінального правопорушення. Тобто, науковець наголошує, що кваліфікація «безпосередньо» пов'язана зі складом кримінального правопорушення – традиційно визнається сукупність закріплених у кримінальному законі ознак, за наявності яких реально вчинене суспільно небезпечне діяння визнається таким правопорушенням [14].

Як вважає А.В. Савченко, кваліфікувати кримінальне правопорушення означає встановити повну відповідність його ознак ознакам нормам кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за вчинення саме цього кримінального правопорушення. Тож кваліфікація в такому разі полягає в пошуку (визначенні) статей (їх частин або пунктів) КК України або ЗУ «Про кримінальні проступки», яка передбачає відповідальність за скоєне протиправне діяння [13, с. 54].

У роботі К.М. Оробець пропонується розуміти процес пізнання й оцінювання уповноваженим суб'єктом фактичних ознак учиненого суспільно небезпечного діяння, виокремлення з них юридично значущих та встановлення їх відповідності юридичним ознакам конкретного складу кримінального правопорушення, що охоплює розмежування його з іншими кримінальними правопорушеннями та відмежування від діянь, які не є кримінально протиправними, в результаті якого обґрунтовується й документально закріплюється висновок про кримінально-правову норму (з зазначенням пункту, частини статті, однієї статті або декількох статей КК України), що підлягає застосуванню [9, с. 127].

Тобто, у кримінальному праві кваліфікувати злочин – означає встановити повну відповідність

ознак фактично вчиненого діяння ознакам складу (складів) злочинів, що передбачені однією чи кількома кримінально-правовими нормами [3, с. 6].

Враховуючи вище проведений аналіз наукових позицій щодо визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» варто зауважити, що порівнюючи вузький та широкий підходи щодо визначення кваліфікації у кримінальному праві, важливо враховувати законодавчий статус, тобто тлумачення, що надається законодавцем. Зокрема, в законодавстві терміни «кваліфікація», «кваліфікувати» не вживаються щодо діянь, які не визнаються кримінально протиправними. Також, пріоритетність вузького розуміння кваліфікації підтверджує те, що одні й ті самі принципи та правила кваліфікації не можуть розповсюджуватися одночасно на протиправні та правомірні з точки зору кримінального права діяння. Однак, законодавча термінологія може бути вдосконалена.

У науковій та навчальній літературі виділяють принципи, що впливають на результати кваліфікації суспільно небезпечних діянь та на легальність, юридичну значущість вказаних результатів. Серед них:

- принцип глибокого вивчення засад кримінального права, кримінально-правової політики держави, судової та слідчої практики;

- принцип правильного з'ясування змісту кримінального закону, всіх ознак конкретної кримінально-правової норми;

- принцип повного та всебічного дослідження фактичних ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння;

- принцип застосування правил кваліфікації злочинів, вироблених теорією та практикою [3, с. 6].

Серед науковців існують дискусії щодо недосконалої кримінально-правового регулювання та неоднозначності при здійсненні кваліфікації кримінальних правопорушень. В цьому контексті, варто звернути увагу на позицію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що передбачає, що не можна очікувати, щоб саме в законі були однозначно вирішені абсолютно всі питання. ЄСПЛ виходить з того, що передбачуваність закону може витікати не лише з тексту закону, а і зі сталої практики його застосування, навіть якщо сам закон є певною мірою юридично недосконалим чи неповним; закон повинен узгоджуватися зі змінюваними обставинами. Тому принцип передбачуваності закону як його якісну характеристику необхідно з'ясувати в єдності законодавства та юридич-

ної практики, недостатня конкретність законодавчих формулювань може бути доповнена їх судовим тлумаченням, конкретизацією з урахуванням обставин справи [5, с. 41].

Кримінально-правова кваліфікація – це процес, що передбачає послідовне проходження етапів встановлення відповідності ознак фактично вчиненого діяння ознакам складу (складів) злочинів, що передбачені однією чи кількома кримінально-правовими нормами. Задля забезпечення реалізації принципу верховенства права, важливо забезпечити належне проходження наступних етапів:

- встановлення і аналіз ознак вчиненого діяння;

- визначення статті (частини статті) КК України, що підлягає застосуванню (кримінально-правова оцінка фактично вчиненого);

- аналіз і тлумачення змісту вибраної норми, встановлення ознак відповідного складу злочину;

- порівняння ознак (фактичних обставин) вчиненого діяння і ознак основного чи кваліфікованого складу злочину, передбаченого проаналізованою нормою;

- розмежування розглядуваного складу злочину від суміжних складів;

- виявлення та подолання конкуренції розглядуваного складу від інших складів злочинів;

- прийняття рішення (про відповідність або про невідповідність однієї чи кількох ознак (фактичних обставин) вчиненого діяння і ознак конкретного складу злочину, передбаченого відповідною нормою [3, с. 6].

Ряд особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень зумовлені воєнним станом на території України. Зокрема, воєнний стан, а також пов'язані з ним обставини, визнані такими, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання [2].

Як справедливо зауважує А.А. Вознюк, щодо доцільності визнання відповідних обставин кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками певних складів кримінальних правопорушень, в умовах подій, які обумовлюють введення воєнного стану, правоохоронні органи повинні мобілізувати свої зусилля на захист вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, а тому ці представники влади не можуть розпорошувати свої ресурси на інші, менш важливі, на той час речі. Однак в умовах війни не реагувати на них теж неможливо, оскільки за таких обставин відбувається активізація як професійних злодіїв, так і простих гро-

мадян, які, користуючись відповідними обставинами (окупацією території, пошкодженням будівлі чи споруди, відсутністю охорони тощо), починають вчиняти масові крадіжки, що в умовах сучасної війни називають мародерством у широкому розумінні слова. За таких обставин ситуація в державі ще більше ускладнюється [4, с. 310, 7, с. 36].

Значення кваліфікації кримінальних правопорушень пропонується розглядати з точки зору праксеологічного, гносеологічного, аксіологічного, герменевтичного, логічного та практичного аспектів. З погляду праксеології кваліфікація кримінальних правопорушень розглядається як особливий різновид людської, й зокрема юридичної, діяльності, тобто як процес взаємодії людини зі світом (правовою реальністю), спрямований на його опанування та перетворення згідно з людськими потребами. Гносеологічний аспект дає змогу розглянути кваліфікацію кримінальних правопорушень як пізнавальну діяльність правозастосовувача (під час кваліфікації здійснюється вивчення, упорядкування, визначення соціально-правової природи, порівняння одних фактичних ознак з іншими). З аксіологічної точки зору, кваліфікація кримінальних правопорушень досліджується з оцінки фактичних ознак і вчиненого діяння в цілому, а також за наявності оціночних понять у кримінальному праві визначається їх зміст (в результаті кваліфікації кримінального правопорушення відбувається розкриття істинної соціально-правової природи вчиненого діяння, яке посягає на найбільш цінні суспільні відносини, що охороняються кримінальним правом). Герменевтичний аспект дослідження кваліфікації кримінальних правопорушень полягає у вивченні розуміння і тлумачення правових норм, що формально закріплюються в тексті статей КК України. Логічний аспект дозволяє співставити фактичні ознаки вчиненого діяння та ознак конкретного складу кримінального правопорушення з використанням законів, форм і способів логіки. З точки зору практики, кваліфікація кримінальних правопорушень охоплює розроблення наукових засад точності відповідності фактичних ознак учиненого діяння та ознак складу кримінального правопорушення, аргументованості висновку правозастосовувача, пропозицій щодо уникнення і шляхів усунення кваліфікаційних помилок при здійсненні кваліфікації уповноваженими особами [9, с. 128].

Зі здійсненого аналізу поняття та значення кримінальних правопорушень зроблено наступні висновки:

1) На законодавчому рівні відсутнє визначення кваліфікації кримінальних правопорушень, однак в науковій літературі пропонується ряд визначень, що на наш погляд, мають теоретичну та гносеологічну цінність для розвитку теорії кримінального права.

2) Кваліфікація злочинів є одним із найважливіших етапів застосування норм закону про кримінальну відповідальність. Від правильної кваліфікації залежить реалізація конституційного принципу законності у кримінальному судочинстві, виважене досудове розслідування і кримінальне судочинство, та призначення особам, визаним винними за вироком суду, справедливого й обґрунтованого покарання чи звільнення їх від кримінальної відповідальності або від покарання.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 № 2341-III. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 від № 2117-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text>
3. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. за заг. ред. В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД». 2017. 896 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17764?show=full>
4. Вознюк А.А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 6. С. 308–317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf
5. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте. 2022. 632 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>
6. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник. Вид. 2-ге. К. : Атіка. 2002. 640 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk603519.pdf>
7. Навроцький В. О. Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни. *Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (електронне видання) (Київ – Львів – Дніпро, 20 квіт. 2022 р.). С. 36–41. URL: <https://duvs.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/3бipник-20.04.2022.pdf>

8. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. К. : Юрінком Інтер. 2006. 704 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Navrotskyi_Viacheslav/Osnovy_kryminalno-pravovoi_kvalifikatsii/
9. Оробець К. М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: проблематизація та методологічні аспекти дослідження. *Правова держава*. 2021. Вип. 44. С. 125–131. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/245088/247200>
10. Панов М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: поняття і кримінально-правове значення. *Право України*. 2021. Вип. 9. С. 117–143. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/1223.pdf>
11. Панов М. І. Загальні засади кваліфікації злочинів: лекція. Харків: Право, 2016. 104 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/187/1-21.pdf>
12. Проблеми кримінально-правової кваліфікації. Матеріали для вивчення спеціального курсу: робоча програма, завдання для практичних занять, тематика рефератів, список літератури. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. 2003. 32 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/Проблеми-кримінально-правова-кваліфікації.pdf>
13. Савченко А. В. Щодо питання про правову кваліфікацію кримінального правопорушення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 50-55. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJR N&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21S TN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=aymvs_2013_1_11
14. Стрельцов Є.Л. Кваліфікація – склад кримінального правопорушення – кримінально-правова норма: сумісне та роздільне. *Сайт Lex-Inform*. 2021. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/kvalifikatsiya-sklad-kryminalno-go-pravoporushennya-kryminalno-pravova-norma-sumisne-ta-rozdilne/>
15. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації: лекції. Харків : Право. 2018. 368 с. https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13956/1/Lekcii_2018.pdf
16. Ус О. В. Кваліфікація злочинів: сутність та поняття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2014. № 1106. Вип. 17. С. 171-175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1106_17_46
17. Хавронюк М. І. Помилки у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. 2022. *Сайт UPLAN*. URL: <https://uplan.org.ua/pomylyky-u-zakonakh-voiennoho-chasu-shcho-do-zmin-kryminalnoho-kodeksu-ukrainy/>

Kolodin D. O., Stepanenko O. V. Qualification of criminal offenses: concept and meaning

The article examines the concept of “qualification of criminal offenses”, defines its content and offers definitions, analyzes the problematic issues of interpretation and application of the norms of the law on criminal liability in the qualification of criminal offenses, and makes suggestions for their improvement. The main essential features, the establishment of which is mandatory for the correct qualification of criminal offenses, are considered. The structural elements of the qualification of criminal offenses were analyzed in detail (the object, the basis, the composition of the criminal offense defined in the criminal law norm, the content of the qualification, the delimitation of related criminal offenses, and the separation from lawful acts) and based on this it was concluded that the qualification of criminal offenses has the purpose establishing the exact correspondence of the signs of a committed socially dangerous act to the mandatory signs of the composition of a criminal offense defined in the criminal law norm in combination with the demarcation of related criminal offenses and demarcation from acts that are not criminal offenses. The role of the qualification of criminal offenses as a specific tool for the legal assessment of a socially dangerous act committed by a person and as a mandatory element of the basis of criminal liability is substantiated. It was concluded that the qualification of criminal offenses is important for the correct application of criminal law norms, the appointment of a fair punishment to a person found guilty of committing a crime following the procedure established by criminal procedural legislation, as well as ensuring criminal law regulation in compliance with the principles of legality, supremacy law, and justice.

Key words: *criminal offense, qualification of criminal offences, crime, circumstances affecting the qualification of a criminal offence, aggravating circumstances, offenses, general rule, special rule, collisions.*

Р. Р. Романенко

доцент кафедри кримінального права і процесу
Юридичного факультету Національного авіаційного університету

М. Ю. Романов

доктор філософії в галузі права,
науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано теорію та практику здійснення досудового розслідування Національною поліцією України в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. Окреслено основні тенденції щодо забезпечення швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування слідчими поліціями злочинів пов'язаних із військовою агресією російської федерації проти територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України.

Визначено роль і місце слідчих Національної поліції України в механізмі притягнення до кримінальної відповідальності зокрема, та системі досудового розслідування нетипових за критерієм підслідності кримінальних правопорушень загалом. Наведено низку аргументів, спираючись на законодавство України про шляхи оптимізації функціонування відповідного напряму в системі кримінальних процесуальних норм.

Досягнуто висновку про те, що слідчо-оперативні групи Національної поліції України є основним інструментом реагування на злочинні посягання загалом, і на злочини пов'язані з військовою агресією російської федерації проти територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України, зокрема, оскільки саме слідчий поліції прибуває першим на місце події (за таких умов і обставин), що зумовлює прийняття ним низки процесуальних рішень й проведення слідчих (розшукових) дій.

Перспектива подальших наукових пошуків полягає в необхідності більш детального дослідження інституту підслідності, та зокрема, можливостей її зміни з метою оптимізації функціонування органів досудового розслідування Національної поліції України в розрізі реагування на злочини пов'язані з військовою агресією російської федерації проти територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України.

Ключові слова: злочини, поліція, агресія, досудове розслідування, слідчий поліції, правозастосування.

Актуальність. Широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти незалежності, територіальної цілісності та суверенітету України докорінно змінила порядок функціонування сталих державотворчих процесів, спричинила загрозу стабільності функціонування правових інститутів, що покликані утверджувати й забезпечувати можливість реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Кримінально-правова охорона прав і свобод людини і громадянина та відповідний кримінальний процесуальний механізм, забезпе-

чують можливість притягнення до юридичної відповідальності осіб, що вчиняють суспільно небезпечні, протиправні, винні діяння котрі визначаються законодавством України як такі, за які настає відповідальність. Водночас, бойові дії, системна загроза інфраструктурі України, тимчасова окупація окремих територій поставили під суттєву загрозу відповідні права і свободи людини і громадянина, а також подекуди унеможливили здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень та інших протиправних посягань.

Стан наукових досліджень. Питання здійснення досудового розслідування в умовах дії правового режиму воєнного стану висвітлювали у своїх працях такі вчені як: І. Гловюк, В. Рогальська й інші співавтори науково-практичного коментаря Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» [1], крім цього, однією зі співавторок (Г. Тетерятник) було розглянуто відповідне питання в межах власного докторського дисертаційного дослідження на тему «Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи» [2]. Належить зазначити, на особистому внеску Д. Лазаревої щодо визначення загальної структури механізму затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України (монографічний рівень) [3], що дало суттєве теоретичне підґрунтя для поглиблення відповідного аспекту окресленої тематики, а також праці Л. Удалової, що безпосередньо стосуються основних фундаментальних проблем науки й галузі кримінального процесу [4]. Також, В. Дрозд, М. Цуцкірідзе, В. Бурлака та інші, вказували про низку складнощів у механізмі досудового розслідування Національною поліцією України [5], посилаючись на норми вітчизняного законодавства та судову практику, що на нашу думку лише підтверджує актуальність відповідного напрямку в дослідженнях та потребує додаткового опрацювання основних проблемних питань.

Загалом, зазначені праці фрагментарно та в цілому характеризують актуальність окресленої наукової публікації, проте з урахуванням повномасштабної війни розпочатої росією на суверенній території України, виникають поточні й фундаментальні проблеми в правозастосуванні, що потребують наукового опрацювання.

Мета й завдання статті. Окреслена тематика потребує суттєвого опрацювання пласту науково-теоретичних і практичних позицій і дослідження кола статистичних матеріалів, що ставить перед авторами мету – аналіз законодавства України, а також позицій і думок дослідників і вчених, щодо питання здійснення досудового розслідування Національною поліцією України в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Така мета, в свою чергу, з урахуванням широти кола проблемних питань, потребує постановки низки дослідницьких завдань, а саме: 1) встановлення сутності та змісту

впливу правового режиму воєнного стану в Україні на процес здійснення досудового розслідування; 2) з'ясування кола проблемних питань, що виникають під час здійснення досудового розслідування Національною поліцією кримінальних правопорушень пов'язаних із військовою агресією; 3) обґрунтування науково-практичних висновків і дискусійних питань, щодо тематики наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Як було попередньо зазначено, на нашу думку суттєво ускладнилась процедура здійснення досудового розслідування на всій території України, а оскільки Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) визначається, серед кола інших завдань, також і забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини питання дії та правозастосування кримінальних процесуальних норм у сучасних умовах є актуальними для науковців і практиків.

Так, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

Поряд із цим, за інформацією з відкритих джерел, Національною поліцією України у 2022 році розслідувалося 1 мільйон 209 тисяч кримінальних проваджень, з яких закінчено досудове розслідування у 229 тисячах, а направлено до суду з обвинувальними актами майже 40 тисяч кримінальних проваджень. Водночас, протягом десяти місяців з 24 лютого 2022 року, слідчими Національної поліції України розпочато 136 тисяч 976 кримінальних проваджень (з яких 41 тисяча 181 – за фактами вчинення злочинів військовослужбовцями рф). Левову частку в указаній кількісній одиниці складає порушення законів і звичаїв війни (стаття 438

КК України) – трохи більше 30-ти тисяч кримінальних проваджень, а поряд із ними, ще майже 9 тисяч стосуються посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (стаття 110 КК України).

Водночас, відповідно до статті 216 (Підслідність) Кримінального процесуального кодексу України, вказані кримінальні правопорушення віднесені до підслідності органів безпеки України [7], а оскільки така колізія може спричинити в подальшому визнання відповідно зібраних неналежним суб'єктом чи у неналежний спосіб доказів недопустимими [8], слід звернути увагу на основні недоліки та ймовірні неточності функціонування відповідного правового механізму.

Відповідно до положень Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, передбачається діяльність слідчо-оперативних груп (далі – СОГ), обов'язок першочергового реагування поліції на такі звернення громадян і відповідно необхідність надання першочергової кваліфікації протиправним діям, покладається на старшого СОГ – слідчого. СОГ є організаційною формою взаємодії слідчих (дізнавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [9].

Тож, оскільки здійснення досудового розслідування, крім випадків, передбачених КПК України, до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом, матеріали що надійшли до Національної поліції України та потребують реагування, з метою забезпечення зібраних на місці події доказів від визнання їх судом недопустимим потребують реєстрації в ЄРДР слідчим, саме Національної поліції України.

Один зі співавторів неодноразово зазначав, зокрема й у дисертаційному дослідженні про те, що тісний взаємозв'язок адміністративно-розпорядчих нормативно-правових актів Національної поліції України нерідко носять кримінальний процесуальний зміст, і навпаки, низка положень КПК України має дещо «адміністративний» (управлінський) характер [10].

Так, наприклад «початковий етап досудового розслідування», в даному контексті й тлумаченні Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, передбачає, зокрема здійснення комплексу першочергових заходів та невідкладних слідчих (розшукових) дій, у тому числі за дорученням слідчого (дізнавача), спрямованих на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та з'ясування всіх обставин прямо на місці події.

Такі заходи можуть включати: проведення огляду місця події; переслідування і затримання правопорушників; проведення розшукових заходів у місцях перебування осіб, схильних до вчинення правопорушень (у тому числі збуту викраденого майна); виявлення свідків та очевидців події; проведення поквартирного чи подвірного обходу для збирання відомостей про подію; та інші [11], що в свою чергу, здійснюючись за дорученням слідчого прямо на місці події, в відкритому кримінальному провадженні добувається до його матеріалів, як докази.

Водночас, частина десята статті 216 КПК України визначає, що якщо під час досудового розслідування буде встановлено інші кримінальні правопорушення, вчинені особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані із кримінальними правопорушеннями, вчиненими особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, і які не підслідні тому органу, який здійснює у кримінальному провадженні досудове розслідування, прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, у разі неможливості виділення цих матеріалів в окреме провадження своєю постановою визначає підслідність всіх цих кримінальних правопорушень [7], що формально дає підстави для зміни підслідності відповідного кримінального провадження зі збереженням допустимості всієї зібраної доказової інформації, хоч і судова практика щодо застосування положень статті 216 КПК України свідчить про інакше.

Про аналогічне зазначає також і В. Дрозд і М. Цуцкірідзе, вказуючи, що «слід звернути також увагу на ті кримінальні правопорушення, що були вчинені військовослужбовцями чи найманцями РФ у цивільному (без розпізнавальних знаків), що суттєво ускладнює процес доказування та первинної кваліфікації відповідних протиправних діянь та зумовлює необхідність проведення ряду слідчих (розшукових)

дій, спрямованих на встановлення особи-правопорушника, а вже після встановлення його приналежності до збройних формувань РФ, перекваліфікації та передання в установленому законодавством України порядку за підслідністю до Служби безпеки України» [5].

Крім цього, Верховним Судом у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду при розгляді справи № 725/5014/18 було встановлено, що «зміна прокурором підслідності у кримінальному провадженні може мати місце лише у випадку, коли орган, визначений у статті 216 КПК України, фактично здійснював досудове розслідування, однак воно визнано неефективним. Якщо з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР досудове розслідування у цьому провадженні здійснювалося неуповноваженим на те органом, а уповноважений орган будь-яке досудове розслідування, яке б можна було визнати неефективним, не здійснював, то постанова прокурора про визначення підслідності є немотивованою, а всі докази, здобуті у ході досудового розслідування, – недопустимими» [12], що в далекоглядній перспективі може суттєво ускладнити процеси притягнення до відповідальності винних у вчиненні злочинів пов'язаних із військовою агресією як на території України так і в міжнародних судових інституціях.

Крім цього, слушним, на нашу думку, було б доповнення Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні відповідним розділом, щодо особливостей організації взаємодії при розслідуванні злочинів учинених в умовах збройного конфлікту, як це передбачається щодо кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи (розділ IX), дорожньо-транспортних пригод (розділ X), пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (розділ XI) та інших «резонансних» видів.

Висновок. У статті проаналізовано теорію та практику здійснення досудового розслідування Національною поліцією України в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні.

Окреслено основні характерні риси, що безпосередньо впливають на здійснення досудового розслідування Національною поліцією України в умовах дії правового режиму воєн-

ного стану та встановлено його взаємозв'язок із указаним механізмом. Визначено роль і місце слідчих Національної поліції України в механізмі притягнення до кримінальної відповідальності зокрема, та системі досудового розслідування нетипових за критерієм підслідності кримінальних правопорушень загалом. Наведено низку аргументів, спираючись на законодавство України про шляхи оптимізації функціонування відповідного напряму в системі кримінальних процесуальних норм.

Досягнуто висновку про те, що слідчо-оперативні групи Національної поліції України є основним інструментом реагування на злочинні посягання загалом, і на злочини пов'язані з військовою агресією російської федерації проти територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України, зокрема, оскільки саме слідчий поліції прибуває першим на місце події (за таких умов і обставин), що зумовлює прийняття ним низки процесуальних рішень й проведеної слідчих (розшукових) дій.

Перспектива подальших наукових пошуків полягає в необхідності більш детального дослідження інституту підслідності, та зокрема, можливостей її зміни з метою оптимізації функціонування органів досудового розслідування Національної поліції України в розрізі реагування на злочини пов'язані з військовою агресією російської федерації проти територіальної цілісності, суверенітету й незалежності України.

Список використаної літератури:

1. Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. *Електронне видання*. Львів – Одеса, 2022. Станом на 25 березня 2022. 31 с. URL: <https://zib.com.ua/files/2022-komentar-rozdil-IX.pdf>
2. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.
3. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія / Д. В. Лазарева. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

4. Удалова Л. Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія / Удалова Л. Д. К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 324 с.
5. Drozd, V., Tsutskiridze, M., Burlaka, V., Romanov, M., & Pohoretskyi, M. (2022). Considerations on the reform of Ukraine's wartime criminal justice system: Consideraciones sobre la reforma del sistema de justicia penal de Ucrania en tiempos de guerra. *Cuestiones Políticas*, 40(74), 779–803. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.43>
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія / В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, Л. В. Гаврилук та ін. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ : 7БЦ, 2021. 420 с.
9. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27 квітня 2020 року № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>
10. Романов М.Ю. Організаційно-правові засади забезпечення функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України : дис. докт. філос. : 081 «Право» / Романов Максим Юрійович. Київ, 2022. 264 с.
11. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ Національної поліції України від 07 липня 2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#n14>
12. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за жовтень 2021 року / упоряд. заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна, правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2021. 64 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_October_2021.pdf

Romanenko R. R., Romanov M. Yu. Theory and practice of pre-trial investigation by the National Police of Ukraine under the conditions of the legal regime of martial state

The article analyzes the theory and practice of pretrial investigation by the National Police of Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. The main trends in ensuring a quick, complete and impartial pre-trial investigation by investigative police of crimes related to the military aggression of the Russian Federation against the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine are outlined.

The role and place of the investigators of the National Police of Ukraine in the mechanism of bringing to criminal responsibility in particular, and in the system of pre-trial investigation of atypical criminal offenses in general according to the criterion of prosecution, have been determined. A number of arguments are presented, based on the legislation of Ukraine on ways to optimize the functioning of the relevant direction in the system of criminal procedural norms.

The conclusion was reached that investigative and operational groups of the National Police of Ukraine are the main tool for responding to criminal encroachments in general, and to crimes related to the military aggression of the Russian Federation against the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine, in particular, because it is the police investigator who arrives first to the place of the event (under such conditions and circumstances), which causes him to take a number of procedural decisions and conduct investigative (search) actions.

The perspective of further scientific research lies in the need for a more detailed study of the institution of accountability, and in particular, the possibilities of its change in order to optimize the functioning of the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine in terms of responding to crimes related to the military aggression of the Russian Federation against the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine.

Key words: crimes, police, aggression, pretrial investigation, police investigator, law enforcement.

УДК 343.7; 343.988

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.29>

О. Б. Северінова

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ

О. М. Ягольник

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Донецького державного університету внутрішніх справ

Т. І. Пономарьова

кандидат юридичних наук,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

ОСОБА ЖЕРТВИ-ІНКАСАТОРА В МЕХАНІЗМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 187 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті надається кримінологічна характеристика особи жертви-інкасатора, а також розглядаються особливості інтеракції жертви із кримінальним правопорушником в механізмі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України. Вказується, що інтеракцію співучасників розбійного нападу на інкасаторів можна диференціювати на опосередковану та пряму. Опосередкована передбачає передкримінальний контакт, зумовлений потребою встановити особливості реалізації інкасаторами своїх професійних завдань та функцій: встановлення графіку роботи, визначення маршрутів, членів інкасаторських груп та осіб із якими вони працюють, спроби встановити кількість та якість спецзасобів тощо. Опосередкована інтеракція може бути реалізована всіма співучасниками, на відміну від прямої, яка передбачає безпосередню реалізацію кримінально протиправного умислу на заволодіння матеріальними цінностями, поєднаний із насильством або погрозою його застосування. Звертається увага на те, що інкасатора, як жертву кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України виділяють такі особливості в структурі особи: соціально-побутові ознаки – викривлене сприйняття нормальної, кримінально безпечної поведінки як у звичайному житті, так і у професійній діяльності (відсутність навичок та змін реакції на стресові та суспільно небезпечні ситуації); кримінологічні ознаки – несвідома участь жертви у створенні умов, об'єктивно сприятливих для вчинення розбійного нападу (нівелювання заходами особистої безпеки (нехтування спецзасобами, засобами охоронної сигналізації тощо); розповсюдження інформації, призначеної для службового користування; відсутність налагодженого механізму внутрішньої взаємодії між членами групи інкасаторів; неналежний контроль за матеріальними об'єктами та цінностями, які знаходяться у їх постійному та/або тимчасовому володінні).

Ключові слова: жертва, інкасатор, розбійний напад, кримінальне правопорушення, інтеракція, механізм кримінально протиправної поведінки, суспільно небезпечне діяння, структура особи.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення корисливо-насильницької спрямованості є достатньо розповсюдженими в Укра-

їні, про що свідчать негативні кількісно-якісні показники. Водночас, аналіз державної статистики, викладеної на сайті Офісу Генерального

прокурора дозволяє підсумувати значне зниження кримінально протиправної активності, особливо це стосується розбою, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 187 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Відповідно до даних, у 2018 році було обліковано 2263 кримінальні правопорушення, передбачені ст. 187 КК України, у 2019 – 1883, у 2020 – 1360, у 2021 – 952, станом на грудень 2022 року було обліковано 492 розбої [1]. Отже, темп зниження по відношенню до 2018 року склав 21,7 %. Покращення динаміки, частіше за все, є одним із показників наявності дієвої системи запобіжних заходів як кримінально-правового, так і кримінологічного характеру. Втім, не можна залишити поза увагою те, що майже півсотні розбоїв, вчинених за один рік свідчить про необхідність подальшої роботи у цьому напрямі. Одним із актуальних способів удосконалення кримінологічної політики є віктимологічне запобігання, спрямоване на взаємодію із жертвою, що зумовлено сталою думкою про те, що віктимна поведінка входить у детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень. В контексті розбою доцільним є виділення специфічних жертв, одними з яких є інкасатори.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми дослідження особливостей розбійних нападів на інкасаторів присвятили свої праці такі вчені як С.С. Вітвіцький, А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, О.С. Саїнчин, В.Ю. Шепітько та інші. Водночас вказані наукові пошуки були реалізовані, здебільшого, в криміналістичній площині та спрямовані на вдосконалення процесу досудового розслідування цих суспільно небезпечних діянь. При цьому кримінологічна характеристика особи жертви-інкасатора в механізмі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України майже в повній мірі залишилась поза увагою вчених, що і зумовлює актуальність обраної теми статті.

Метою статті є викладення кримінологічної характеристики жертви-інкасатора, а також встановлення особливостей інтеракції жертви із кримінальним правопорушником в механізмі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України.

Викладення основного матеріалу. Насильницьке заволодіння матеріальними благами – найдавніший спосіб незаконного збагачення. Відколи злочинна спільнота усвідомила його вигідність й ергономічність, продовжується масове відтворення корисливої насильницької

злочинної практики, наслідки якої приголомшили людство сотнями тисяч скалічених і убитих людей як дійсно заможних, так і пересічних громадян. Поставивши доволі просте запитання: що нам відомо про корисливо-насильницьку злочинність і як вона сприймається суспільством, більшість відповість про так звану вуличну злочинність і протиправну діяльність кримінальних угруповань. Однак усе набагато складніше. За проявами корисливої насильницької злочинності суспільство дізналося про грабійників і розбійників, корисливих і найманих убивць, бандитів і вимагачів, викрадачів людей і транспорту, а також організовану злочинність і «кримінальних авторитетів». У 90-х роках ХХ ст. корисливі насильницькі злочинці виступили на передньому плані кривавого переділу власності, вчиняли резонансні напади і вбивства, нагнали жаху підприємців, влаштовували збройні сутички серед злочинних угруповань, звільняли шлях своїм лідерам до владних вершин у злочинному середовищі та обслуговували інтереси впливових кланово-олігархічних фінансових груп у боротьбі за сфери впливу і надприбутки [2, с. 23]. Кримінальні правопорушення корисливо-насильницької спрямованості протягом існування людства завжди були і залишаються одними із найбільш розповсюджених. Доктрина кримінального права та кримінології вже давно визнала той факт, що ядром кримінально протиправної діяльності завжди є корисливий та/або насильницький мотив, як основні елементи, закладені в мотивацію кримінального правопорушника. Водночас в новітніх кримінологічних дослідженнях вчені все частіше звертаються до проблеми визначення ролі жертви в механізмі суспільно небезпечного діяння.

Відтак, особа жертви є розповсюдженою тематикою наукових досліджень в межах наук кримінально-правового циклу, хоча, у порівнянні з особою кримінального правопорушника, відходить на другий план. Як здається, це можна пояснити науковим скептицизмом стосовно ролі жертви в механізмі кримінально протиправної поведінки. Насправді, остання значно недооцінена, оскільки існує низка випадків, коли саме жертва обумовлює або сприяє виникненню умислу на вчинення у її відношенні збройних діянь [3]. Особливої актуальності вказана теза набуває відносно специфічних жертв окремих видів кримінальних правопорушень. В розрізі обраної нами тематики, необхідно звернути увагу на те, що структура особи жертви-інкасатора якісно відрізняється від інших

жертв розбійних нападів, що зумовлено специфікою їх професійної діяльності, певними навичками, вміннями тощо. Враховуючи вказане, є підстава вважати, що як у випадку зі спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, можна виділити також специфічну жертву суспільно небезпечного діяння, професійні та особистісні якості якої спрощують та/або зумовлюють підвищення ризику потрапляння у ситуацію з високим віктимним індексом. Сутність та зміст інкасаторської діяльності, яка передбачає збирання та доставку матеріальних цінностей до каси банку або до каси інкасаторської компанії формує мотивацію кримінального правопорушника, а отже і створює платформу для механізму кримінально протиправної поведінки.

Кримінально протиправна поведінка формується під впливом низки чинників, основними з яких є прагнення особи отримати бажаний результат, якого не можна досягти правомірним шляхом. Загалом, під механізмом кримінально-протиправної поведінки необхідно розуміти систему особистих якостей особи, якими зумовлені її алгоритмічні дії, спрямовані на реалізацію кримінально протиправного інтересу та досягнення бажаного результату. Механізми кримінально протиправної поведінки можна диференціювати на такі: 1) психологічний (коли протиправна поведінка зумовлена моральною потребою вчинити кримінальне правопорушення для реалізації себе як особистості, зокрема з мотивів помсти, самоствердження тощо); 2) медичний (коли протиправна поведінка зумовлена проблемами медичного характеру, наприклад, психічними розладами тощо); 3) ситуативний/випадковий (коли протиправна поведінка зумовлена ситуацією, яка її спровокувала, наприклад, раптова неприязнь); 4) корисливий (коли протиправна поведінка зумовлена прагненням отримати для себе матеріальні або інші блага); 5) ідейний (коли протиправна поведінка зумовлена прагненням втілити в життя певний концепт, наприклад, кримінальні правопорушення, які вчиняються з релігійних, національних мотивів); 6) змішаний (коли протиправна поведінка зумовлена декількома факторами) [4, с. 201]. Щодо розбійних нападів на інкасаторів, найбільш ймовірно є наявність корисливого мотиву, закладеного в механізм кримінально протиправної поведінки (за виключенням окремих випадків, коли до корисливого мотиву приєднуються особистісний, зумовлений неприязним відношенням суб'єкта до конкретного потерпілого тощо).

Елементи вищенаведених механізмів є універсальними та поділяються на такі: 1) особистість кримінального правопорушника (фізичні та моральні якості та властивості людини, які дозволяють та допомагають їй вчинити суспільно небезпечне діяння); 2) психологічне усвідомлення та прийняття факту необхідності/неминучості вчинення кримінально протиправного діяння; 3) конкретна ситуація, яка сприяла/провокувала вчиненню кримінального правопорушення (зокрема віктимна поведінка потерпілого, провокація жертви); 4) готування до вчинення кримінального правопорушення (реалізація мінімально необхідних дій, які зроблять протиправне діяння можливим: підшукування знаряддя, співучасників тощо); 5) основний кримінально протиправний поведінковий акт (кульмінація та розв'язка кримінального правопорушення); 6) факультативний кримінально протиправний поведінковий акт (посткримінальна поведінка, яка полягає у виконанні дій, необхідних для приховування факту вчинення суспільно небезпечного діяння) [4, с. 202]. Як свідчить практика, напад на інкасаторів, здебільшого, вчиняється у співучасті та є заздалегідь запланованим діянням, що можна пояснити необхідністю створення чіткого алгоритму дій із розподілом ролевих функцій кожного співучасника. Необхідно звернути увагу на те, що інтеракція потерпілого може фактично відбуватись тільки з безпосереднім виконавцем нападу, у зв'язку із чим підхід до розгляду механізму кримінально протиправної поведінки та жертви як його елемента має бути диференційованим.

Щодо потерпілих від розбійного нападу на інкасаторів, то, відповідно, ними є особи, які входять до складу наряду, що здійснює інкасацію грошових коштів (це один або декілька інкасаторів, охоронців, водій). Це – особи, які безпосередньо через виконання дій щодо інкасації грошових коштів, потерпають від розбійного нападу. Під час такого нападу ці особи можуть зазнати різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень або навіть загинути, оскільки, як зазначалося, злочинці вчиняють напади з використанням вогнепальної зброї. Окрім перерахованих осіб, серед потерпілих можуть бути особи, які випадково опинилися на місці вчинення нападу або ж у тому місці, де відбулася перепалка між нарядом інкасації та нападниками. Також потерпілими можуть бути власники транспортних засобів, оскільки трапляються випадки, коли злочинці під час вчинення кримінального правопорушення захоплюють автотранспорт,

при цьому завдаючи його власникам певних ушкоджень або ж убиваючи їх. Окрім цього, потерпілими можуть бути й власники тих транспортних засобів, що були викрадені для підготовки та вчинення розбійного нападу. Якщо, наприклад, центр оптової торгівлі перевезення грошей застрахував майно на випадок вчинення розбійного нападу на інкасаторів, кошти відшкодовують страхові компанії, які в порядку регресу звертаються із позовом до злочинців. У такому випадку потерпілими будуть страхові компанії. Проведене дослідження показало, що переміщення готівкових коштів на професійній основі у 74 % проводиться працівниками приватних охоронних структур, які не мають ліцензії на здійснення інкасаторських операцій. Причиною цього є не значний попит на інкасаторські послуги, а збільшення кількості тіньових угод [2, с. 77]. У контексті обраної тематики більш актуальним видається розгляд саме жертв-інкасаторів. Якщо говорити про особу кримінального правопорушника в контексті механізму протиправної поведінки, можна виокремити такі якості як: деформаційний стан правосвідомості, що формує суспільно небезпечну поведінку, превалювання матеріальних благ над моральними якостями, готовність вчинити кримінальне правопорушення для задоволення власних потреб, здатність до аналізу, планування, наявність якостей лідера. *Інтерацію співучасників розбійного нападу із жертвами можна диференціювати на опосередковану та пряму.* Опосередкована передбачає передкримінальний контакт, зумовлений потребою встановити особливості реалізації інкасаторами своїх професійних завдань та функцій: встановлення графіку роботи, визначення маршрутів, членів інкасаторських груп та осіб із якими вони працюють, спроби встановити кількість та якість спецзасобів тощо. Опосередкована інтерація може бути реалізована всіма співучасниками, на відміну від прямої, яка передбачає безпосередню реалізацію кримінально протиправного умислу на заволодіння матеріальними цінностями, поєднаний із насильством або погрозою його застосування.

Ретроспективне криміналістичне вивчення властивостей особи злочинця за залишеними ним на місці події та в пам'яті потерпілого, свідка слідами, з якого починається збирання інформації про нього, носить переважно пошуково-доказовий характер і сприяє висуненню версій про суб'єкта кримінального правопорушення, визначенню напрямів його розшуку.

Поступово коло джерел даних про особу злочинця розширюється за допомогою інформації тактичного характеру (про вік, стан здоров'я, професійні можливості, злочинний досвід, звичний спосіб життя, коло спілкування та ін.), що дозволяє вести цілеспрямований розшук у конкретних місцях. В подальшому обсяг одержаних слідчим відомостей тактико-орієнтованого характеру (про біологічні, соціально-психологічні, емоційно-вольові й інші якості) дозволяє прогнозувати поведінку підозрюваного (обвинуваченого) і чинити на нього психологічний вплив у тактичних цілях [2, с. 78]. Зв'язок жертви із кримінальним правопорушником, який існує а priori, є важливим з огляду на можливість визначити сутність та зміст суспільно небезпечної поведінки суб'єкта кримінального правопорушення, особливості його особистості, а також суб'єктивної сторони протиправного діяння. Крізь призму віктимної інтерації також можна будувати майбутні кримінологічні стратегії запобігання певному виду кримінально протиправної діяльності, а також здійснювати прогнозування її кількісно-якісного показника.

Особа злочинця та специфіка його злочинної поведінки є важливим елементом механізму злочинної діяльності. Вченими виділяються два механізми злочину – зовнішній (всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням матеріальних слідів) і внутрішній (процеси, які відбуваються в психіці злочинця та впливають на його поведінку). Таким чином, механізм розбійного нападу виступає інтегруючою ланкою його криміналістичної характеристики, що відображає у взаємодії особу злочинця й обстановку нападу і, як наслідок, забезпечує цілісне пізнання злочинної події. В результаті особистісно-смиловий механізм вчинення розбійного нападу розвивається як продукт взаємодії мотиваційно-смилової сфери, вираженої в особі злочинця, з конкретно життєвою ситуацією, представленою в обстановці даного кримінального правопорушення [2, с. 78]. Отже, до структури віктимної поведінки жертв-інкасаторів можна віднести такі чинники та фактори: 1) відсутність навичок та вмінь реагування на стресові та суспільно небезпечні ситуації; 2) нівелювання заходами особистої безпеки (нехтування спецзасобами, засобами охоронної сигналізації тощо); 3) розповсюдження інформації, призначеної для службового користування; 4) відсутність налагодженого механізму внутрішньої взаємодії між членами групи інкасаторів; 5) неналежний контроль за матеріальними об'єктами

та цінностями, які знаходяться у їх постійному та/або тимчасовому володінні. Вказані чинники надають можливість сформулювати структуру особи інкасатора, на якого здійснюється розбійний напад.

Так, до структури особи жертви кримінального правопорушення має входити: 1) демографічні ознаки – особливості людини, які характеризують її як біологічну, розумну істоту, наділену певними елементарними рольовими функціями (стать, вік, сімейне положення тощо); 2) соціально-побутові – особливості людини, набуті внаслідок дорослішання, якими зумовлено якість виховання в родині, закладах освіти тощо. Соціально-побутові ознаки визначають загальне уявлення про базові речі; 3) громадянсько-рольові – особливості людини, які формують її як громадянина країни (дотримання конституційних обов'язків); 4) морально-ціннісні – уявлення про духовність, саморефлексія, розуміння найвищої цінності людського буття та усіх пов'язаних із цим матерій; 5) психолого-медичні – особливості, які зумовлені відхиленнями у здоров'ї, що сприяє віктимізації; 6) кримінологічні – інтеракція з кримінальним правопорушником та всі пов'язані з цим об'єктивні та суб'єктивні фактори віктимізації [4, с. 145]. В контексті обраного дослідження можна виокремити соціально-побутові ознаки в контексті викривленого сприйняття нормальної, кримінально безпечної поведінки як у звичайному житті, так і у професійній діяльності; а також кримінологічні ознаки з точки зору несвідомої участі жертви у створенні умов, об'єктивно сприятливих для вчинення розбійного нападу. Вказане ще раз підтверджує тезу про те, що роль інкасатора в механізмі протиправної поведінки особи, яка вчиняє розбійний напад зумовлена, здебільшого, особливостями професії та професійних якостей потерпілого.

Висновки. Проведене дослідження дозволило підсумувати, що інкасатора, як жертву кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України виділяють такі особливості в структурі особи: соціально-побутові ознаки – викривлене сприйняття нормальної, кримінально безпечної поведінки як у звичайному житті, так і у професійній діяльності (відсутність навичок та вмінь реагування на стресові та суспільно небезпечні ситуації); кримінологічні ознаки – несвідома участь жертви

у створенні умов, об'єктивно сприятливих для вчинення розбійного нападу (нівелювання заходами особистої безпеки (невтування спецзасобами, засобами охоронної сигналізації тощо); розповсюдження інформації, призначеної для службового користування; відсутність налагодженого механізму внутрішньої взаємодії між членами групи інкасаторів; неналежний контроль за матеріальними об'єктами та цінностями, які знаходяться у їх постійному та/або тимчасовому володінні.

В ході дослідження також було встановлено, що механізм вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 КК України відносно інкасаторів також зумовлює необхідність залучення співучасників. Вказано, що інтеракцію співучасників розбійного нападу із жертвами можна диференціювати на опосередковану та пряму. Опосередкована передбачає передкримінальний контакт, зумовлений потребою встановити особливості реалізації інкасаторами своїх професійних завдань та функцій: встановлення графіку роботи, визначення маршрутів, членів інкасаторських груп та осіб із якими вони працюють, спроби встановити кількість та якість спецзасобів тощо. Опосередкована інтеракція може бути реалізована всіма співучасниками, на відміну від прямої, яка передбачає безпосередню реалізацію кримінально протиправного умислу на заволодіння матеріальними цінностями, поєднаний із насильством або погрозою його застосування.

Список використаної літератури:

1. Статистика. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
2. Ягольник О. М. Розслідування розбійних нападів на інкасаторів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кривий Ріг. Донецький юридичний інститут МВС України, 2020. 249 с.
3. Назимко Є. С., Тіточка Т. І. Особа неповнолітньої жертви сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/22610/1/Кримінологія_24.11.2022_РЕД%20_ВЕРСТКА_p092-095.pdf
4. Пономарьова Т. І. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку ювенальної віктомології в Україні : монографія / за заг. ред. Є. С. Назимка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 368 с.

Severinova O. B., Yaholnyk O. M., Ponomarova T. I. The identity of the victim-collector in the mechanism of the criminal offense provided for in Article 187 of the Criminal Code of Ukraine

The article examines the criminological characteristics of the victim-collector, as well as the interaction of the victim with the criminal offender in the mechanism of the criminal offense provided for in Art. 187 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that the interaction of co-participants in a robbery attack on collectors can be differentiated into indirect and direct. Indirect involves pre-criminal contact, due to the need to establish the specifics of the collectors' implementation of their professional tasks and functions: establishing work schedules, determining routes, members of collection groups and the persons with whom they work, attempts to establish the quantity and quality of special equipment, etc. Indirect interaction can be implemented by all co-participants, in contrast to direct interaction, which involves the direct implementation of a criminally illegal intent to seize material assets, combined with violence or the threat of its use. Attention is drawn to the fact that the collector, as a victim of the criminal offense provided for in Art. 187 of the Criminal Code of Ukraine distinguish the following features in the structure of the personality: socio-domestic features – a distorted perception of normal, criminally safe behavior both in ordinary life and in professional activity (lack of skills and abilities to respond to stressful and socially dangerous situations); criminological signs – unconscious participation of the victim in creating conditions objectively favorable for the commission of a robbery attack (leveling of personal safety measures (neglect of special equipment, security alarm devices, etc.); dissemination of information intended for official use; lack of an established mechanism of internal interaction between members of the collection team; improper control over material objects and valuables that are in their permanent and/or temporary possession).

Key words: *victim, collector, robbery attack, criminal offense, interaction, mechanism of criminal illegal behavior, socially dangerous act, personality structure.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.1:341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.30>

Ю. Ю. Боброва

<https://orcid.org/0000-0001-7511-3171>

докторка юридичних наук, доцентка кафедри міжнародного права
Ужгородського національного університету

Ю. О. Бобров

<https://orcid.org/0000-0001-6164-4279>

кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник наукового центру безпеки і права
ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»

ПРИТЯГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Виклики, отримані українським суспільством у 2014 році, а особливо після початку широко-масштабної агресії рф проти України у лютому 2022 року, загрожують світовому правопорядку, який склався за результатами Другої світової війни; вони є новими, непізнаними і наша держава, на жаль перетворилася на поле для відпрацювання та перевірки на практиці теоретичних розробок щодо застосування законів, правил і звичаїв ведення війни, установлених нормами міжнародного гуманітарного права, в умовах сучасного збройного конфлікту. Також кризу переживає і національне законодавство, в силу того, що Україна, так само як і все світове співтовариство, виявилися неготовими до тих правових проблем, які виникли внаслідок збройної агресії рф.

На наше глибоке переконання, ніхто крім українців не знає справжньої суті процесів, що відбувається на сьогодні в нашій державі, тому саме національні науковці, зокрема, юристи можуть запропонувати шляхи виходу із правової кризи глобального масштабу, в якій ми опинилися через агресивну війну рф проти України.

Зважаючи на те, що збройна агресія проти нашої країни триває, рф не визнає юрисдикції діючих міжнародних судових органів та з метою виконання позитивних зобов'язань держави у сфері забезпечення прав людини у статті актуалізуються питання пошуку дієвого механізму регулювання правових питань, які виникли наслідок російсько-української війни. Нагальним видається необхідність законодавчого удосконалення шляхом розробки та прийняття низки вкрай необхідних нормативно-правових актів, а також внесення змін до існуючих, які б забезпечили швидку імплементацію норм міжнародного гуманітарного права, Римського статуту, змін до кримінального та кримінального процесуального законодавства України тощо.

***Ключові слова:** війна, збройна агресія, міжнародне гуманітарне право, воєнні злочини, притягнення до відповідальності, суд.*

Постановка проблеми. Норми міжнародного гуманітарного права були прийняті, в основному, за результатами Першої та Другої світових воєн. Сьогоднішній їх аналіз вказує

на відсутність адекватного впливу цих норм міжнародного законодавства практично на усі збройні протистояння, що мали місце, починаючи з кінця ХХ століття (Югославський конфлікт,

Придністров'я, конфлікти між окремими республіками колишнього СРСР тощо) та початку XXI століття. При цьому, ООН як найвища міжнародна інституція, яка мала б у першу чергу повною мірою реагувати на порушення норм міжнародного гуманітарного права, застосовувати превентивні заходи до країни-агресора, на практиці виявилася безсилою через відсутність у міжнародному законодавстві дієвих санкцій за їх порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогодні у нашій державі відсутні спеціальні наукові праці, які б повною мірою висвітлювали досліджуване питання. Це пов'язане із новизною актуалізованих нами правових проблем, які виникли у ході російсько-української війни і потребують негайного нормативного врегулювання. Ні наша держава, ані українське суспільство та світове співтовариство не були готові до таких викликів, тому й наукові доробки з цих питань незначні.

До теперішнього часу підняті нами правові проблеми досліджувалися фрагментарно, системний їх аналіз не проводився. Вони розглядалися виключно через призму МГП, права національної безпеки. Більшість публікацій, в яких вони піднімалися фактично є перекладом нормативно-правових актів країн-членів НАТО, що зорієнтовані на врегулювання відповідних правовідносин у збройних конфліктах поза межами їх територій (експедиційні рейди, миротворчі місії тощо), у той час, як воєнні дії у ході широкомасштабної агресії РФ проти України ведуться на нашій території.

У вітчизняних дослідженнях в основному розглядалися правові питання пов'язані з операцією Об'єднаних сил (раніше – АТО) в окремих районах Донецької і Луганської областей, які на сьогодні втратили свою актуальність та не вирішують проблеми комплексно. Також науковцями багато уваги приділялося вирішенню питань створення системи національної безпеки, трансформації системи управління Збройними Силами України та іншими складовими сил безпеки і оборони, дотримання прав людини в районі збройного конфлікту тощо.

Метою статті є аналіз правових проблем притягнення РФ до відповідальності за воєнні злочини, вчинені на території України у ході російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Пошуки шляхів застосування норм про закони і звичаї війни в умовах сучасних регіональних і міжнародних збройних конфліктів обумовлені тим, що держа-

ва-агресор зазвичай не визнає факту збройної агресії, натомість обґрунтовує застосування воєнної сили захистом своїх національних інтересів, які як правило є надуманими. Більшість конфліктів останніх десятирічь носять гібридний характер і є локальними, тому, норми права, які носять глобальний характер, не підлягають застосуванню до них. Практичною реалізацією заходів з імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні займався Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Разом з тим, їх діяльність в нашій державі обмежувалися втіленням навчальних програм та методичних рекомендацій для військовослужбовців Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони. При цьому, головною ідеєю, яка втілювалася МКЧХ у цих рекомендаціях було те, що застосування правил і звичаїв ведення війни стосується виключно жертви конфлікту, а не країни-агресора (до прикладу – РФ). Як вдалося встановити, на сьогодні, ця діяльність не ведеться жодною організацією, як національною, так і міжнародною, а діяльність МКЧХ в Україні повністю дискредитована відсутністю реальних результатів їх роботи та про-російською позицією.

Такий стан речей є незадовільним, оскільки виникла нагальна потреба у розробці правового механізму імплементації норм МГП у національне законодавство з метою регулювання правовідносин, що виникають у ході не тільки міжнародних (глобальних), а й локальних збройних конфліктів, у тому числі гібридних. Указане забезпечить створення інструментарію притягнення до відповідальності за воєнні злочини країну-агресора, її військово-політичного керівництва за розв'язання та ведення агресивної війни, а військовослужбовців – за вчинення воєнних злочинів.

Так, на сьогодні є орган міжнародного кримінального правосуддя (МКС або Гаазький трибунал), створений для притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності конкретних осіб за вчинення міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів. При цьому, він зосереджує свою діяльність не на всіх особах, які вчиняли зазначені злочини, а саме на військовому та політичному керівництві сторін конфлікту.

МКС заснований Римським статутом, який набрав чинності 1 липня 2002 року. Римський статут є міжнародним договором, який встановлює функції, юрисдикцію, повноваження і структуру МКС. Його ратифікували 123 держави

світу, серед яких провідні держави-партнери: Німеччина, Канада, Франція, Швеція, Іспанія, Швейцарія та інші. А серед тих держав, які не ратифікували Римський статут, варто виділити Турецьку Республіку, США, Ізраїль та Російську Федерацію (рф).

РФ підписала Римський статут у 2000 році та не ратифікувала його, а у 2016 році розпорядженням президента РФ № 361-рп відкликала свій підпис.

Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року, проте досі він не був ратифікований Верховною Радою України.

Водночас, у 2014–2015 роках Україна скористалася можливістю одноразового визнання юрисдикції МКС (стаття 12 Римського статуту) і подала дві заяви щодо: 1) можливого вчинення злочинів проти людяності під час Революції гідності (з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року); 2) можливого вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів на всій території України (з 20 лютого 2014 року).

Варто зауважити, що друга заява не має кінцевої дати, а тому включає у себе всі злочини, вчинені на всій території України з 20 лютого 2014 року, в тому числі з 24 лютого 2022 року і по теперішній час.

Також, Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [1] статтю 124 Конституції України доповнено частиною шостою, відповідно до якої Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Слід зазначити, що ратифікація Статуту є прямим міжнародним зобов'язанням України, оскільки 16 вересня 2014 року підписана Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (стаття 8) [2].

Більшість держав, які не стали учасниками Римського статуту є країнами, які беруть участь у воєнних конфліктах по всьому світу, що є однією із причин неучасті в Римському статуті, оскільки держави-учасники обтяжуються додатковими обов'язками, у тому числі, в частині визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду в розслідування ймовірно вчинених злочинах стосовно власних громадян та на своїй території [3, с. 226–231].

Але головною проблемою є питання про те, чи може держава Україна притягнути до відповідальності державу-агресора – РФ, її військово-по-

літичне керівництво та військовослужбовців за вчинення воєнних злочинів за допомогою правових механізмів МКС. Слід погодитися, що ні.

Враховуючи те, що РФ не є учасником Римського статуту, повна ратифікація його Україною, на нашу думку, матиме негативні правові наслідки для громадян України, які захищають (захищали) її незалежність і територіальну цілісність.

Така ситуація може повернутися проти України, оскільки у разі виявлення ознак воєнного злочину з боку наших захисників, МКС змушений буде приймати рішення щодо їх юридичної відповідальності. Маємо історичну аналогію з цього приводу: Міжнародний трибунал по Югославії судив представників військово-політичного керівництва Сербії та Хорватії, які вчиняли воєнні злочини, разом з тим, на думку сербського та хорватського керівництва, вони захищали незалежність своїх держав та з точки зору національного законодавства діяли в межах закону.

Маніпулювання міжнародним правом з метою дискредитації тих чи інших осіб вже застосовувалось РФ. Так, наприклад, Римський статут був ратифікований Грузією у 2003 році. Після воєнного конфлікту між РФ та Грузією у 2008 році, у результаті якого РФ фактично захопила грузинські території Абхазії та Південної Осетії, Міжнародний кримінальний суд перейшов до попереднього вивчення справи. З боку РФ надійшли заяви щодо вчинення воєнних злочинів захисниками Грузії.

З огляду на викладене, на наше переконання, саме сьогодні, до завершення війни з РФ повна ратифікація Україною Римського статуту видається недоцільною.

Окремі спроби з імплементації норм Римського статуту в Україні все таки здійснювалися. Так, Верховною Радою України 20 травня 2021 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року № 2689) [4], спрямований на забезпечення повноти імплементації положень міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально-правового переслідування за міжнародні злочини (геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини), а також забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення таких злочинів [5]. Ним передбачалися зміни до Розділу XX КК України

«Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [6]. Однак, він досі не підписаний Президентом України та не набув чинності. Цей нормативно-правовий акт, спрямований на забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за воєнні злочини, серед іншого передбачає колективну відповідальність за вчинення воєнних злочинів та відповідальність командирів за дії підлеглих, що є неприйнятним для нашого кримінального та кримінального процесуального кодексів.

Таким чином, нашій державі потрібно визначитися, щодо повної ратифікації Римського статуту, так як окремі часткові кроки не сприятимуть верховенству права, правовій визначеності дії цих норм. За певних умов наші громадяни, іноземці, особи без громадянства, які захищали і захищають суверенітет та територіальну цілісність України стануть заручниками ситуації і рішення міжнародного трибуналу буде використане країною-агресором не на користь нашої держави.

При цьому, логічно було б уже сьогодні вирішити питання про створення міжнародного трибуналу для притягнення до юридичної відповідальності військово-політичного керівництва РФ за розв'язання та ведення агресивної війни проти України, а також військовослужбовців збройних сил країни-агресора – за вчинення воєнних злочинів на території нашої держави.

Рішення про створення такого суду відповідно до Статуту ООН повинна б прийняти Рада Безпеки (стаття 24 Статуту) [7].

До прикладу, Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року (МТКЮ) був створений Радою Безпеки ООН 25 травня 1993 року на основі резолюції № 827. Ініціатором резолюції виступила Франція [8].

Трибунал мав мандат Ради Безпеки ООН. Цим він відрізнявся від класичних міжнародних судів, які створюються міжнародним договором.

Разом з тим, враховуючи положення частини третьої статті 27 Статуту, прийняття такого рішення на практиці в сьогоднішніх умовах неможливе в силу права на вето постійного члена Радбезу – РФ, яка є країною-агресором та не допустить створення будь-яких судових інституцій щодо неї.

Виходом з цієї ситуації могло б стати рішення Генеральної Асамблеї ООН щодо створення

суду відповідно до її повноважень, встановлених статтею 10 Статуту. У такому разі за нього повинні проголосувати не менше двох третин членів Асамблеї, які присутні на з'їзді та приймають участь у голосуванні (стаття 18 Статуту ООН).

Пропозиції окремих держав щодо створення міжнародного судового органу для розслідування воєнних злочинів, вчинених РФ на території України, видаються нам більше як політичні заяви, котрі не мають реального практичного втілення, оскільки, РФ не буде приймати участі у розслідуванні цих злочинів та не визнає жодного рішення такого суду.

Крім того, проблемним питанням, на нашу думку, є невідповідність чинного КПК України з питань процесуального документування фактів воєнних злочинів стандартам, установленим Римським статутом.

Так, КПК України Законом «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [9] доповнено Розділом IX-2 «Особливості співробітництва з МКС», у якому відсутні норми, що регламентують порядок збирання доказів про воєнні злочини за стандартами МКС, а визначено виключно обсяг і порядок співробітництва, відносин з МКС, передачі матеріалів, видачі злочинців тощо.

Варто звернути увагу, що у примітці до цього Розділу зазначено, що його дія поширюється виключно на співробітництво з Міжнародним кримінальним судом, з метою поширення його юрисдикції на осіб (громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства), які на момент вчинення злочину, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, були підпорядковані та/або діяли, з метою здійснення збройної агресії проти України, та/або на підставі рішень (наказів, розпоряджень тощо) посадових осіб, військового командування, або органів державної влади РФ або іншої країни, що здійснювала агресію, або сприяла її здійсненню проти України [9].

Ця норма, на нашу думку, є дискримінаційною, оскільки відповідно до положень Римського статуту та норм міжнародного права за вчинення воєнних злочинів підлягають відповідальності військовослужбовці, інші посадові особи чи органи, які здійснювали агресію не тільки країни-агресора, але й країни, яка зазнала напад.

Так, на сьогодні, документуванням воєнних злочинів в Україні займаються слідчі підрозділи

Національної поліції, ДБР, а також в окремих випадках СБУ. Інколи слідчі дії виконуються процесуальними керівниками Офісу Генерального прокурора та підпорядкованих йому регіональних органів. Така ситуація не сприяє єдиній практиці документування воєнних злочинів, яка б відповідала стандартам Римського статуту, у подальшому збирання таким чином доказів є підставою для визнання їх судом недопустимими.

З метою уніфікації та покращення ситуації у цій сфері Офісом Генерального прокурора розроблена Пам'ятка «Щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури» [10]. Разом з тим, цей документ не вирішує суті проблеми, оскільки збір доказів повинен бути регламентований виключно кримінально-процесуальним законодавством та Римським статутом.

Висновки. Зважаючи на безкарне розв'язання рф збройної агресії проти України та бездіяльність світового співтовариства з її попередження та врегулювання, а також неможливість у XXI столітті вирішення спорів між державами мирним шляхом – потребують реформування міжнародні безпекові організації, зокрема ООН, її органи (Рада Безпеки, Генеральна Асамблея) та створення правових механізмів притягнення до відповідальності держави-агресора за порушення територіальної цілісності суверенних держав.

Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у національне законодавство повинна відбуватися з урахуванням збройних конфліктів кінця XX початку XXI століття та російсько-української війни, а при вирішенні питання про ратифікацію Римського статуту – слід враховувати, в першу чергу, захист прав, свобод та інтересів осіб, котрі захищали суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 04.01.2023).
2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 04.01.2023).
3. Боброва Ю. Ю., Бобров Ю. О. Перспективи діяльності Міжнародного Кримінального Суду у в Україні. *Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 9–10 червня 2022 року). Вінниця, 2022. С. 226–231.
4. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права від 27 грудня 2019 року № 2689. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 09.01.2023).
5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 09.01.2023).
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
7. Статут ООН (повний текст). URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 09.01.2023).
8. Резолюція № 827 (1993), прийнята Радою Безпеки на її 3217-ому засіданні 25 травня 1993 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/168072___168072 (дата звернення: 09.01.2023).
9. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 3 травня 2022 року № 2236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text> (дата звернення: 09.01.2023).
10. В Україні розробили пам'ятку щодо особливостей організації і проведення слідчих дій під час розслідування обстрілів. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/232808-rozrobili-pamyatku-schodo-osoblivostey-organizatsiyi-i-provedennya-slidchikh-diy-pid-chas-rozsliduvannya-obstriliv> (дата звернення: 10.01.2023).

Bobrova Yu. Yu., Bobrov Yu. O. Bringing the russian federation to justice for war crimes: legal problems and ways to solve them

Challenges received by Ukrainian society in 2014, and especially after the beginning of the russian federation's large-scale aggression against Ukraine in february 2022, threaten the world legal order, which was formed as a result of the Second World War; they are new, unknown, and our state, unfortunately, has turned into a field for working out and testing in practice theoretical developments regarding the application of laws, rules and customs of warfare, established by the norms of international humanitarian law, in the conditions of a modern armed conflict. The national legislation is also experiencing a crisis, due to the fact that Ukraine, as well as the entire world community, was unprepared for the legal problems that arose as a result of the armed aggression of the Russian Federation.

In our deep conviction, no one except Ukrainians knows the true essence of the processes that are currently taking place in our country, therefore it is national scientists, in particular, lawyers, who can offer ways out of the legal crisis of a global scale, in which we found ourselves due to the aggressive war of the russian federation against Ukraine.

Considering the fact that the armed aggression against our country continues, the russian federation does not recognize the jurisdiction of the active international judicial bodies, and in order to fulfill the positive obligations of the state in the field of ensuring human rights, the article updates the issue of finding an effective mechanism for the regulation of current legal issues that arose as a result of the russian – the Ukrainian war. The need for legislative improvement through the development and adoption of a number of much-needed normative legal acts, as well as the introduction of changes to the existing ones, which would ensure the rapid implementation of the norms of international humanitarian law, the Rome Statute, changes to the criminal and criminal procedural legislation of Ukraine, etc., appears to be urgent.

Key words: *war, armed aggression, international humanitarian law, war crimes, prosecution, court.*

УДК 343.977

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.31>**Р. С. Довбаш**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

У статті доведено, що врахування ситуаційності розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування під час формування відповідної криміналістичної методики тільки зробить їх рекомендації значно ефективнішими. З цього слідує, що й сам процес досудового розслідування є ситуативно обумовленим, у зв'язку з чим виникає обґрунтована необхідність з'ясування сутності слідчих ситуацій розслідування та виокремлення типових слідчих ситуацій. Ситуаційність розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень означає, що процес їх розслідування знаходиться у залежності від обсягу та змісту інформації про кримінальну протиправну подію та злочинця, від поведінки учасників процесу й інших суб'єктивних і об'єктивних обставин; характеризується типовою зміною різних ситуацій, обумовлених багатьма факторами, і, передусім, характером самого кримінального правопорушення, його наслідками, наявністю доказів, обставинкою, в якій ведеться розслідування. Тобто для кожного етапу розслідування характерні свої слідчі ситуації, які є динамічними та можуть неодноразово змінюватися впродовж досудового розслідування. Тому їх врахування дозволяє прокуророві, слідчому редагувати свою лінію поведінки згідно з нововиявленими обставинами та реальними потребами. У кінцевому результаті це призведе до економії часу, сил і засобів на фоні ефективного здійснення кримінального провадження. Вказані обставини безпосередньо вказують на значення ситуаційної зумовленості розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування та місця типових слідчих ситуацій у відповідній окремій криміналістичній методиці. Розподіл типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування залежить від джерел й обсягу інформації про кримінальне протиправне діяння, даних про підозрюваного, його місцезнаходження та дозволяє конкретизувати процес збирання доказів, намітити найбільш доцільну в певній ситуації послідовність проведення процесуальних дій та заходів забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: банк, кредит, банківське кредитування, кримінальне провадження, розслідування, слідча ситуація, версія, слідча (розшукова) дія.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світової економіки та змін у фінансовій системі України, зумовлених новаціями в законодавстві та затяжною економічною кризою, трапляються нові вияви злочинності на грошово-кредитному ринку. Концентрація коштів як у готівковій, так і в безготівковій формах, різноманітність фінансових інструментів з різним ступенем їх захищеності, широке клієнтське поле – усе це перетворює банківську систему на об'єкт злочинних посягань у усьому світі.

Найпривабливішим сектором української економіки для злочинців є сфера діяльності банківських установ. У ній упродовж останніх років (2015–2021 рр.) виявлено понад

20 тис. кримінальних правопорушень, з яких найбільшу динаміку та питому вагу становлять різні способи заволодіння банківськими кредитами. Збитки у кожному четвертому провадженні пов'язаному з банківським кредитуванням становлять понад 100 тис. грн, а загальна сума завданої шкоди оцінюється в майже 10 млрд грн. За статистичними даними, шахрайство як спосіб незаконного одержання банківського кредиту становить понад 80,0% від загальної кількості кримінальних правопорушень, що реєструють у цьому сегменті фінансового ринку [1; 2]. З обманним одержанням і неповерненням кредитів пов'язані найбільші втрати вітчизняних банків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у банківській сфері висвітлювались у роботах О. П. Буцана, А. Ф. Волобуєва, В. П. Головіної, О. Є. Користіна, В. В. Корнієнка, В. В. Лисенка, Р. П. Марчука, Г. А. Матусовського, Т. В. Охрімчук, Т. А. Пазинич, Л. М. Стрельбицької, О. О. Сухачова, В. О. Фінагеєва, С. С. Чернявського, Р. С. Шаранича та ін.

Зазначені та інші вчені зробили вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики, однак їх праці ґрунтувались на законодавстві, що наразі втратило чинність або зазнало суттєвих змін, а тому не повною мірою враховує та не завжди відповідає потребам правозастосовної практики. На сьогодні вельми актуальним залишається з'ясування слідчих ситуацій та версій при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування.

Виклад основного матеріалу. Розроблення проблем початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень триває впродовж років, проте досі є низка концептуальних і методологічних проблем щодо застосування ситуаційного підходу та використання цієї категорії. Так, Г. А. Матусовський пропонує розглядати слідчу ситуацію у двох аспектах – внутрішньому (стан розслідування на певному етапі) і зовнішньому (сукупність зовнішніх умов розслідування) [3, с. 26]. О. Н. Колесніченко, вважає, що «під слідчою ситуацією прийнято розуміти певне положення у розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю тих чи інших доказів та інформаційного матеріалу, й виникаючими у зв'язку з цим завданнями по їх збиранню та перевірці» [4, с. 59].

На сьогодні практично не викликає сумнівів те, що процес розслідування має ситуаційний характер. Під цим розуміється залежність розслідування від змісту початкової слідчої ситуації, характеру показань свідків, підозрюваних, інших чинників. Таким чином, неможливо говорити про організацію розслідування без урахування тієї слідчої ситуації, що складається в провадженні на момент її порушення. На інформаційній базі слідчих ситуацій як важливого елемента розслідування розробляються основні напрямки подальшого слідства. З метою досягнення намічених у процесі розслідування результатів належна оцінка слідчої ситуації є необхідною умовою ухвалення тактично і стратегічно правильних рішень. Тривалі дискусії призводять до плутанини, а в низці

випадків – до суттєвих суперечностей щодо розв'язання проблем слідчих ситуацій. На жаль, більшість запропонованих у літературі класифікацій слідчих ситуацій не дістали належного застосування на практиці, оскільки вони мають занадто загальний та абстрактний характер, не враховують індивідуальних особливостей окремих видів злочинів і специфіку їх розслідування, а також не мають конкретного інформаційного навантаження [5, с. 86].

На наш погляд, важливе методологічне значення має розподіл слідчих ситуацій на типові (загальні) та конкретні (індивідуальні). Обидві категорії знаходяться в діалектичному зв'язку, оскільки відображають різні сутнісні аспекти одного явища. Типові слідчі ситуації, на думку В. К. Лисиченка та О. В. Батюка, є науковою категорією, розробленою на підставі вивчення слідчої практики. Тому їх не слід розглядати як складову реальної обстановки, у якій триває розслідування конкретного злочину. Типова ситуація стосовно процесу розслідування виконує орієнтовно-методичну функцію [6].

У різні часи в криміналістичній літературі були спроби розробити систему типових слідчих ситуацій стосовно розслідування окремих видів злочинів, зокрема економічних. Різноманітні кримінальні правопорушення у сфері економіки, на думку деяких авторів, у загальному вигляді утворюють три типові слідчі ситуації розслідування (щодо початкових обставин події, підозрюваного, етапування розслідування). Критерієм їх виокремлення є не лише обсяг і зміст вихідної інформації, а й поінформованість зацікавлених осіб про перебіг та результати слідства, а також можливості використання слідчим «фактора раптовості» [7, с. 52; 8, с. 155].

Врахування ситуаційності розслідування вказаних кримінальних правопорушень під час формування відповідної криміналістичної методики тільки зробить їх рекомендації значно ефективнішими [9]. З цього слідує, що й сам процес досудового розслідування є ситуативно обумовленим, у зв'язку з чим виникає обґрунтована необхідність з'ясування сутності слідчих ситуацій розслідування та виокремлення типових слідчих ситуацій розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування.

Ситуаційність розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень означає, що процес їх розслідування: знаходиться у залежності від обсягу та змісту інформації про кримінальну протиправну подію та злочинця,

від поведінки учасників процесу й інших суб'єктивних і об'єктивних обставин [10, с. 87]; характеризується типовою зміною різних ситуацій, обумовлених багатьма факторами, і, передусім, характером самого кримінального правопорушення, його наслідками, наявністю доказів, обстановкою, в якій ведеться розслідування [11, с. 61]. Тобто для кожного етапу розслідування характерні свої слідчі ситуації, які є динамічними та можуть неодноразово змінюватися впродовж досудового розслідування. Тому їх врахування дозволяє прокуророві, слідчому редагувати свою лінію поведінки згідно з нововиявленими обставинами та реальними потребами. У кінцевому результаті це призведе до економії часу, сил і засобів на фоні ефективного здійснення кримінального провадження. Вказані обставини безпосередньо вказують на значення ситуативної зумовленості розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування та місця типових слідчих ситуацій у відповідній окремій криміналістичній методиці.

Знання типових слідчих ситуацій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері банківської діяльності сприятиме обґрунтованому висуненню слідчих версій та виділенню на їх основі системи обставин, що підлягають доказуванню. Слідчі ситуації, що складаються на момент внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), можна позначити як вихідні слідчі ситуації. Вони характеризують хід та стан розслідування на початковому етапі.

С. С. Чернявський, проаналізував типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування. Критеріями їх визначення обрано: 1) обсяг та характер початкових даних, якими володіє слідчий на момент порушення кримінальної справи; 2) зміст вихідної інформації про подію злочину та винних осіб; 3) характеристика джерел надходження первинної інформації про злочин та ступінь поінформованості зацікавлених осіб про хід та результати розслідування [12, с. 13; 13, с. 122].

З урахуванням чинника інформаційної визначеності можливо виокремити три типові ситуації початкового етапу розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: 1) відомий факт вчинення злочину, що потребує відповідного реагування правоохоронних органів, проте вихідна інформація не містить даних про особу, яка вчинила злочин (наприклад, виявлення безпекою банку факту незаконного отримання

кредиту працівником банківської установи); 2) відома особа, яка, ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення, необхідно встановити кримінальний характер цього діяння, а також те, чи містить воно всі необхідні елементи складу злочину (ця ситуація найчастіше виникає в разі виявлення ознак злочину правоохоронними органами); 3) відома подія незаконного отримання банківського кредиту та особа, яка його вчинила (необхідно встановити наявність чи відсутність підстав для початку досудового розслідування, зокрема одержати заяву потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК України) [14, с. 124–125].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення у сфері банківського кредитування дозволило виділити такі типові слідчі ситуації ситуацій початкового етапу розслідування:

I) розпочато кримінальне провадження відносно працівника підприємства – позичальника на підставі наданої банком до правоохоронних органів заяви про протиправні дії з кредитними коштами;

II) розпочато кримінальне провадження на підставі матеріалів документальної бухгалтерської ревізії діяльності підприємства – позичальника, проведеної за ініціативою контролюючих або правоохоронних органів.

Кожна з названих типових слідчих ситуацій тісно поєднана з певним способом заволодіння кредитами – обманним отриманням кредиту або його викраденням і має власну специфіку.

Щодо першої ситуації, то вона може бути характерною як для обманного отримання, так і для викрадення кредитів. Головним фактором, що обумовлює специфіку формування даної ситуації є те, що вчинення злочинів відбувається під прикриттям цивільно-правової угоди, і злочин таким чином, маскується під невиконання її умов суб'єктом підприємницької діяльності. Особливості ситуації полягають і в тому, що ініціатором внесення відомостей до ЄРДР виступає кредитор, який зацікавлений у розкритті злочину та відшкодуванні заподіяної шкоди. Але потрібно звернути увагу те, що розслідування здійснюється, як правило, після закінчення строку повернення кредиту, тобто в умовах, коли між видачею кредиту та внесення відомостей до ЄРДР лежить значний проміжок часу.

Ознайомившись з поданими і вилученими документами, слідчий повинен в максимально стислі терміни допитати всіх без винятку поса-

дових осіб фірм-одержувачів кредитів (у першу чергу – засновників, власників, перших керівників та головних (старших) бухгалтерів) щодо обставин укладання кредитного договору та підготовки для цього необхідних документів. Одночасно з допитами працівників фірм необхідно допитати і працівників кредитно-банківських установ, що видали кредити, а також вилучити і дослідити відповідні документи [15, с. 268].

Щодо другої ситуації, то ознаки кримінальних правопорушень, достатні для внесення відомостей до ЄРДР, виявляються в основному самими банківськими установами. Ними проводяться службові розслідування, які оформляються актами службових перевірок. В них систематизуються наступні документи: 1) «кредитна справа»: кредитний договір між банком і підприємницькою структурою, документи, надані підприємством, про фінансовий, майновий стан, про наявність підприємницьких програм, під які береться кредит, угод з іншими суб'єктами підприємницької діяльності тощо; 2) матеріали перевірки достовірності документів, наданих банку з боку підприємницької структури; 3) пояснення службових осіб та працівників банку щодо обставин укладення кредитного договору та перерахування кредиту на рахунок підприємницької структури [16].

Найбільш значущим представляється розгляд слідчих ситуацій, що складаються в залежності від позиції підозрюваного у кримінальному провадженні:

1) підозрюваний повністю визнає свою провину у вчиненому кримінальному правопорушенні. Основний напрямок розслідування у такій ситуації – закріплення та вивчення доказів від уже встановлених джерел, що забезпечується проведенням допиту підозрюваного, свідків, потерпілого, призначенням економічних та криміналістичних експертиз, оглядом речових доказів, проведенням інших слідчих (розшукових) дій;

2) підозрюваний визнає факт вчинення неправомірних дій, але при цьому заперечує умисел на вчинення привласнення банківського кредиту. Основний напрямок розслідування – доведення умислу у підозрюваного на вчинення протиправного діяння та заподіяння банку матеріальних збитків;

3) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до злочинної події або відмовляється від дачі показань. Основний напрямок розслідування – встановлення причетності підозрюваного до вчиненого кримінального право-

порушення. Для цього необхідне проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення причин вчинення кримінального правопорушення, виявлення співучасників, виявлення слідів та інших речових доказів, що підтверджують причетність підозрюваного до злочинної події; пред'явлення підозрюваного для впізнання, проведення обшуку в його помешкані з метою виявлення слідів-наслідків кримінального правопорушення; проведення допиту підозрюваного з використанням тактичних прийомів, спрямованих на його викриття; отримання зразків для експертизи, огляд речей і документів; встановлення співучасників [15, с. 244; 17, с. 322].

У тому випадку, коли затриманий відмовляється давати показання, зусилля слідчого та оперативних працівників повинні бути спрямовані на отримання інших доказів, що підтверджують причетність особи до вчинення кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування. Для цього в рамках оперативних заходів оперативними працівниками проводяться негласні слідчі (розшукові) дії. Оперативним працівникам має бути направлено доручення встановити коло осіб, з якими найбільше спілкувався затриманий, встановити тих, з ким він перебував у дружніх стосунках. Ці особи можуть володіти відомостями, які повідомив їм затриманий про розкрадання, доцільно перевірити банківські рахунки зазначених осіб на наявність недавно надійшли великих грошових сум.

Таким чином, наявність на практиці тієї чи іншої типової слідчої ситуації сприяє висуванню найбільш правильних версій та виділенню на їх основі сукупності основних причин, необхідних для негайного вирішення до і після внесення відомостей до ЄРДР, а взаємодія співробітників служб безпеки та внутрішнього контролю, а також служб персоналу банків, правоохоронних і контролюючих органів при виявленні та припиненні зазначених злочинних посягань у сфері банківської діяльності сприяє повному та всебічному розслідуванню кримінальних правопорушень.

Розробка та перевірка версій сприяє швидкому встановленню справжніх обставин розслідуваної події лише тоді, коли версії будуються з урахуванням різних способів вчинення кримінального правопорушення, особистості злочинця та особливостей їх дослідження [18, с. 34].

Важливою умовою повноти та об'єктивності розслідування є дотримання правил побудови

і перевірки версій. Відносно кожної неясної або сумнівної обставини вчиненого злочину мають бути висунуті й перевірені всі можливі версії. Саме це положення повинне повністю враховуватися при розслідуванні кримінальних проваджень про злочини у сфері банківського кредитування, які вчинюють зазвичай при відсутності свідків. Не можна захоплюватися одними версіями та ігнорувати інші на тій підставі, що вони спочатку здаються маловірогідними. Кожна версія повинна бути достатньо обґрунтованою та підлягає ретельній перевірці. Порушення цього правила породжує звинувачувальний ухил у розслідуванні, який найчастіше є не стільки результатом тенденційності слідчого, скільки саме результатом його одностороннього захоплення певною версією, яку він вважає на початковому етапі розслідування вірогіднішою. Одним зі способів запобігання такій необ'єктивності розслідування є постійний самоконтроль слідчого, критичне відношення його до інформації, що надходить, оцінка, глибока і всебічна перевірка висунутих версій [19, с. 272]. Так, припущення щодо кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування породжує версії про час і місце його вчинення, виконавця, співучасників, спосіб, мету, мотиви та інші обставини події.

Розглядаючи питання про типові версії початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування, варто виходити із загальних положень криміналістики про систему слідчих версій, враховувати особливості висунування типових версій у кримінальних провадженнях про економічні кримінальні правопорушення, опиратися на типові обставини та слідчі ситуації, що характеризують процес розслідування кримінальних протиправних дій у цій сфері. Першу групу таких версій складають загальні версії про правову сутність події (що відбулося?): 1) кримінальні правопорушення: необережні (наприклад, ст. 367 КК України) або навмисні: а) безпосередньо спрямовані на заволодіння кредитними ресурсами; б) які виступають способами підготовки, вчинення та приховання перших; в) супутні злочинному зазіханню; 2) інші правопорушення: адміністративні; цивільно-правові; дисциплінарні; 3) кримінальні правопорушення відсутні (мають місце цивільно-правові відносини) [13, с. 89; 20, с. 149].

У ході вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що при виявленні ознак вчинення злочинів у кредитно-банківській сфері можуть бути висунуті наступні типові вер-

сії того, що сталося: а) вчинення таких кримінальних правопорушень шляхом шахрайства, обману або зловживання довірою; б) вчинення довіреною особою потерпілого, шляхом привласнення або розтрати; в) зловживанням повноваженнями; г) помилка в обліку фінансових кредитів; д) інсценування викрадення з метою приховування інших злочинів (наприклад, податкових); е) невірна інформація.

Таким чином, при організації розслідування потрібно виходити з того, що кримінальне правопорушення може мати кілька варіантів, які впливають на характер вирішуваних тактичних завдань розслідування:

а) викрадення кредитів здійснено шахраєм, який виготовляє та використовує підроблені документи від певної структури (реально існуючої або фіктивної), які подає до банку;

б) викрадення вчиняється несумлінним підприєємцем, який діє у змові з працівниками банку, який його обслуговує, виготовляє фіктивні документи щодо використання кредитів (працівники банку виготовляють і оформлюють фіктивний акт перевірки нецільового використання кредитів, згідно з яким кредити, нібито були використані за призначенням);

в) викрадення вчиняється приватною фізичною особою, шляхом надання до банку фіктивних документів, які характеризують його фінансово-матеріальний стан у вигідному ракурсі та цілі використання кредитів.

Висновки. На початковому етапі розслідування слідчий повинен вирішити основне завдання – встановити підозрювану особу та довести її вину. У загальному, послідовність та спрямування початкових слідчих (розшукових) дій залежить від ситуацій, коли: підозрюваного в незаконному одержанні кредиту встановлено і він не переховується; підозрюваного встановлено, але він переховується з метою уникнення кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме; підозрюваного затримано під час учинення (замаху на вчинення) кримінального правопорушення; особу злочинця не встановлено. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування дозволяє виокремити такі типові слідчі ситуації ситуацій початкового етапу розслідування:

1) внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань й розпочато кримінальне провадження відносно працівника підприємства – позичальника на підставі наданої

банком до правоохоронних органів заяви про протиправні дії з кредитними коштами;

II) внесені відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань й розпочато кримінальне провадження на підставі матеріалів документальної бухгалтерської ревізії діяльності підприємства – позичальника, проведеної уповноваженими контрольно-ревізійними органами або за ініціативою контролюючих правоохоронних органів.

Виокремлення таких слідчих ситуацій дозволяє конкретизувати процес збирання доказів, намітити найбільш доцільну на кожній з них послідовність проведення процесуальних дій та заходів забезпечення кримінального провадження.

До типових версій вчинення кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування віднесені: основні: протиправні дії безпосередньо спрямовані на заволодіння кредитними ресурсами; вчинено адміністративні; цивільно-правові; дисциплінарні правопорушення; правопорушення (злочин) відсутні (мають місце цивільно-правові відносини); спеціальні: вчинення таких протиправних дій шляхом шахрайства, обману або зловживання довірою; вчинення протиправних дій довіреною особою потерпілого, шляхом привласнення або розтрата; зловживання повноваженнями; помилка обліку фінансових кредитів; інсценування викрадення з метою приховування інших правопорушень; невірна інформація. Такі версії спрямовані на встановлення: напрямів використання кредитів, розмірів завданої шкоди, місцезнаходження та руху грошових коштів і матеріальних цінностей; загальної схеми кримінального правопорушення, механізмів підготовки, вчинення та приховання, окремих незаконних операцій; співучасників, осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, їх зв'язків з кредитором та позичальником.

Список використаної літератури:

1. Річний звіт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58023
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
3. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів. Криміналістична практика і методика розслідування злочинів. Харків : Право, 1998. 375 с.
4. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
5. Артюх О. М. Класифікація типових слідчих ситуацій, що виникають при виявленні та розслідуванні протидії законній господарській діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 85–88.
6. Лисиченко В. К., Батюк О. В. Взаимосвязь следственной ситуации с тактикой производства следственных действий. *Криміналістика и судебная экспертиза*. К., 1990. Вып. 40. С. 23–29.
7. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 218 с.
8. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Видавнича агенція «Апостиль», 2012. 304 с.
9. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
10. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.
11. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.
12. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2001. 20 с.
13. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 264 с.
14. Фінагеев В. О. Розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним доступом до банківських рахунків : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 300 с.
15. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криміналістический анализ : монографія. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
16. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.
17. Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. Основи безпеки банківської системи України та банківської діяльності: монографія. Київ : Кондор, 2004. 600 с.
18. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.

19. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
20. Козаченко О. І., Шаранич Р. С. Особливості початкового етапу розслідування кримі-

нальних проваджень про злочини у сфері банківського кредитування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. С. 145–150.

Dovbash R. S. Typical investigators situations and versions in the investigation of criminal offenses in the field of banking lending

The article proves that taking into account the situational nature of the investigation of criminal offenses in the field of bank lending during the formation of the appropriate forensic methodology will only make their recommendations much more effective. It follows from this that the process of pre-trial investigation itself is situationally determined, in connection with which there is a justified need to clarify the essence of investigative situations of an investigation and to distinguish typical investigative situations. The situational nature of the investigation of the investigated category of criminal offenses means that the process of their investigation: depends on the volume and content of information about the criminal illegal event and the criminal, on the behavior of the participants in the process and other subjective and objective circumstances; characterized by a typical change in various situations caused by many factors, and, first of all, the nature of the criminal offense itself, its consequences, the availability of evidence, the environment in which the investigation is conducted. That is, each stage of the investigation is characterized by its own investigative situations, which are dynamic and may change repeatedly during the pre-trial investigation. Therefore, taking them into account allows the prosecutor, the investigator to edit his line of behavior according to the newly discovered circumstances and real needs. In the final result, this will lead to saving time, effort and resources against the background of effective implementation of criminal proceedings. The specified circumstances directly indicate the importance of the situational conditioning of the investigation of criminal offenses in the field of bank lending and the place of typical investigative situations in the corresponding separate forensic methodology. The distribution of typical investigative situations of the initial stage of the investigation of criminal offenses in the field of bank lending depends on the sources and volume of information about the criminal offense, data on the suspect, his location and allows to specify the process of gathering evidence, to outline the most appropriate sequence of procedural actions and security measures in a given situation criminal proceedings.

Key words: bank, credit, bank lending, criminal proceedings, investigation, investigative situation, version, investigative (search) action.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.32>

Ю. Ю. Акіменко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. О. Белогубова

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УКРАЇНА ЯК КАНДИДАТ НА ВСТУП У ЄС: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ

У статті представлено результати дослідження щодо участі України, Молдови та Грузії у ініціативах та політиках ЄС щодо добросусідства та східного партнерства, та надані висновки щодо необхідності перегляду форматів співпраці ЄС із третіми країнами та країнами, які вже мають статус кандидата. У статті надається аналіз результатів дії ЄС щодо інтеграції країн західнобалканського регіону, східноєвропейського регіону та третіх країн, та їхню неспроможність бути застосованим для сучасних реалій. Вибір країн для аналізу виходив з того, що євроінтеграційні реформи, які проводяться в Україні, Грузії та Молдові, відбуваються у схожих політичних, економічних, соціальних умовах. Проведене дослідження дозволило виокремити позитивні зрушення в поступі держав. Знаковим новим етапом став 2014 р. у відносинах між Україною, Молдовою, Грузією та ЄС, де були не тільки підписані Угоди про асоціацію, а й країни-члени ЄС та їхні партнери об'єдналися навколо сильного політичного гасла про підтримку територіальної цілісності України. Переломним моментом автори визначають Версальську декларацію, яка є по суті політичним документом, який сьогодні має вагомий вплив на законодавчий процес у ЄС. Попри наявні труднощі та розбіжності для підтримання статусу кандидата на вступ у ЄС всі три країни об'єднуються спільними потребами у забезпеченні ефективної імплементації положень угод про асоціації в правові системи України, Молдови та Грузії, однаковою інституційним механізмом щодо наближення законодавства. Поряд із спільними рисами при дослідженні правового статусу України, Молдови та Грузії як кандидатів на вступ у ЄС питомо вагу мають різні умови від Комісії, які повинні бути дотримані державами для отримання схвальної відповіді щодо членства в ЄС адже перед країнами різна кількість умов.

Також у статті наводиться аналіз наявних органів Угоди про асоціацію, які можуть виступити належним інституційним забезпеченням взаємодії України з ЄС як країни-кандидата на вступ.

Ключові слова: *Європейський Союз, Угода про Асоціацію, Політика Східного партнерства, Європейська політика добросусідства, інтеграція, зовнішня політика, наближення законодавства, апроксимація.*

Постановка проблеми. Неспровоковане військове вторгнення росії до України, неефективність окремих інститутів міжнародного права та прискорений темп вступу України у лави ЄС ставить усіх суб'єктів міжнародного права перед

викликом – переосмислення форми та змісту відповідної правової інтеграції, зокрема інституційного забезпечення відносин Україна-ЄС на підставі тих принципів, що відповідають інтересам та цінностям обох сторін, з метою

досягнення сполучності з нормами права ЄС та країн – членів, а згодом – гармонізації, а також уніфікації у деяких правових галузях. Особливу увагу слід приділити дослідженню того, як взаємодіють інституційна структура Угоди про асоціацію та система державного управління з органами та інститутами ЄС після набуття Україною статусу кандидата на вступ у ЄС.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню даного питання приділили увагу такі науковці, як О.К. Вишняков, Р.О. Петров, С. Мосьондз, В.І. Муравйов, Е. Казміришин, О. Рудік, І. Климпуш-Цинцадзе, М. Кузьо, Р. Хорольський, Д. Черніков та інші. Однак, зважаючи на продовження процесу євроінтеграції та отримання нового статусу для України дослідження у даній сфері залишаються доцільними та актуальними.

Виклад основного матеріалу. Україна узгодила та підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами у два етапи: політичну частину Угоди було підписано 21.03.2014 р., а економічну частину 27.06.2014 р. Саме в цей день були підписані відповідні Угоди про асоціацію із Молдовою та Грузією. Можна вважати, що з цього моменту ці три країни виступають разом у розумінні їхнього наближення до вступу в ЄС. Проте кожна країна проходила та нині перебуває на своєму шляху для здобуття статусу члена ЄС. Оскільки певної мірою ці країни об'єднує прагнення до якісних змін, колишній радянський спадок, соціальне напруження, територіальні конфлікти вважаємо за доцільне досліджувати правовий статус цих країн на цьому шляху у порівняльно-паровому вимірі.

11 березня 2022 року президент Франції Еммануель Макрон прийняв 27 голів держав і урядів Європейського союзу (надалі – ЄС) у Версальському палаці для обговорення європейської безпеки, результатом якої є Версальська декларація. Версальська декларація є орієнтиром для формування майбутніх реформ у внутрішньо інституційній системі та новою стратегією для змін у зовнішній політиці та політиці безпеки. Лідери ЄС назвали вторгнення Росії в Україну «тектонічним зрушенням в європейській історії» [1]. Версальська декларація, на нашу думку, є тим документом, що знаменує новий етап у відносинах між Україною та ЄС, та є відправною точкою для створення нових механізмів та інструментів з потенційними членами ЄС та третіми країнами, які залишаються партнерами ЄС. Вер-

сальська декларація закликає до спільної відповідальності за «захист громадян ЄС, цінностей, демократії та європейської моделі», одночасно «зміцнюючи обороноздатність ЄС, зменшуючи енергетичної залежності та створення більш міцної економічної бази» [1]. Шарль Мішель, президент Європейської Ради, назвав Версальську декларацію «початком» європейської оборони.

Версальська декларація, на нашу думку, є тим документом, що знаменує новий етап у відносинах між Україною та ЄС, та є відправною точкою для створення нових механізмів та інструментів з потенційними кандидатами на вступ у ЄС. Відкривається перспектива також перегляду принципів та програм співробітництва з усіма партнерами ЄС – країни Західнобалканського регіону, Республіки Молдова та Грузією.

20 березня 2014 року Європейська Рада дійшла висновку: «Європейський Союз залишається відданим дотриманню суверенітету і територіальної цілісності України. Європейська рада визнає незаконним референдум у Криму, який є явним порушенням Конституції України. ЄС рішуче засуджує незаконну анексію Криму та Севастополя до Російської Федерації і не буде визнати це». [2] Версальська декларація, прийнята главами держав і урядів Європейського союзу 10 і 11 березня визнає, що Україна належить до «європейської сім'ї» без прямої згадки статус кандидата країни, однак Європейській Комісії пропонується подати свій висновок відповідно до статті 49 Договору про ЄС щодо відповіді на заявку України щодо членства у ЄС. Таким чином, Версальська декларація виступає рушієм і у питаннях обговорення не тільки розвитку зовнішньої політики і політики безпеки, а й статусу України як кандидата на вступ у ЄС.

28 лютого 2022 р. Україна подала заявку на вступ у ЄС перебуваючи в умовах воєнного стану після вторгнення росії на території України. Незважаючи на безпрецедентність обставин та пропозиції надати Україні замість статусу кандидата на вступ, спеціальний, унікальний статус з ознакою тимчасовості та з певними гарантіями від країн ЄС та додатковою допомогою, 17 червня 2022 р. Комісія ЄС оприлюднила свої висновки щодо бачення України в ЄС. Згідно з Висновками Комісії ЄС від 17.06.2022 р. «прагнення до вступу в ЄС протягом багатьох років було найважливішим пріоритетом для України та її громадян, та було підставою для демократичних змін протягом останнього десятиліття та рушієм низки ключових реформ, заснованих на європейських

цінностях. Втрачаючи контроль над частиною своєї території та зазнаючи людських та економічних втрат через конфлікт у східній частині країни, Україна протягом багатьох років залишалася стійкою демократією, наближаючись до ЄС та поступово приєднуючись до *acquis* ЄС» [3]. У своїх Висновках Комісія ЄС після ретельного аналізу ключових положень Конституції України та інших законодавчих положень, що доводять демократичність та змінність влади, рекомендує надати Україні статус кандидата за семи умов: реформа Конституційного суду України, продовження судової реформи, продовження становлення антикорупційних органів та призначення їхніх керівників, встановлення чіткої відповідальності за відмивання грошей за стандартами FATF, узгодження законодавства про аудіовізуальні медіа послуги із стандартами ЄС, внесення змін до законодавства про захист національних меншин та втілення законодавства щодо впливу олігархів на економічне, політичне та суспільне життя.

23 червня 2022 р. Парламент ЄС 529 голосами проти 45 і 14 утрималися ухвалив Резолюцію, яка закликає голів держав і урядів, які приймають участь у саміті у ті самі дні, що й засідання Парламенту ЄС, надати статус кандидата в ЄС Україні та Республіці Молдова «невідкладно», а Грузії надати європейську перспективу та можливо статус кандидата при виконанні пріоритетів, визначених Комісією ЄС 17.06.2022 р. [4]. Слід зауважити, що термін «європейська перспектива» – поняття конкретне та практично воно означає визнання за країною права на майбутнє членство в ЄС. Грузія як і Україна – європейська країна, яка останнім доводить, що послідовно рухається в напрямку демократичного розвитку та має усі підстави отримати чітку й недвозначну перспективу майбутнього членства в ЄС за умови виконання необхідних критеріїв і за згоди країн-членів ЄС. У Резолюції наголошується, що немає альтернативи розширенню, яке є «більш ніж будь-коли геостратегічним внеском» у стабільний та сильний ЄС. Перспектива повного членства в ЄС для країн, які прагнуть стати членами, відповідає власним політичним, економічним інтересам і інтересам безпеки Європейського Союзу, тому Парламент ЄС стверджує про можливість перегляду процесу розширення ЄС та розблокувати його щодо Західних Балкан.

Європейська рада 23 червня 2022 р. затвердила європейську перспективу України, Республіки Молдова та Грузії та визнала, що майбутнє

цих країн та їх громадян знаходиться в межах Європейського Союзу. Тому Європейська рада вирішила надати статус країн-кандидаток на вступ до ЄС Україні та Республіці Молдова, а Грузії при певних умов [5].

Європейська перспектива для України та статус кандидата на вступ у ЄС ставлять перед правовою наукою завдання розробити відповідну цілісну правову концепцію нового статусу країни – кандидата на вступ у ЄС та принципи взаємодії двох суб'єктів – інституційне забезпечення етапу сьогоднішньої інтеграції.

Положення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. [6], є обов'язковими для виконання, а отже передбачає механізм моніторингу, оцінки, розв'язання конфліктів та інші спеціальні робочі установи. Інституційний механізм співробітництва України та Європейського Союзу визначається ст. ст. 460–470 Розділу VII («Інституційні, загальні та прикінцеві положення»), а також окремими статтями інших розділів Угоди про асоціацію. Вказаними нормами запроваджується розгалужена організаційна модель двостороннього співробітництва, покликана забезпечити виконання положень Угоди. Спільними органами є: саміти сторін Угоди, Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства, спеціальні комітети або органи у конкретних сферах, які необхідні для виконання цієї Угоди (ч. 2 ст. 466).

Відповідно до Угоди про асоціацію інституційним забезпеченням Угоди про асоціацію є саміт, який є найвищим політичним рівнем діалогу Сторін, зокрема з питань імплементації Угоди, здійснює загальний нагляд за імплементацією Угоди, а також обговорення двосторонніх або міжнародних питань, що становлять спільний інтерес. Наступним рівень взаємодії є регулярний політичний діалог на рівні міністрів – Рада асоціації, яка звітує перед самітом. Наступною ланкою є Комітет, який готує засідання Ради асоціації та збирає відповідну інформацію. Окремою ланкою можна виділити Платформу громадянського суспільства – зустрічі між представниками громадянських суспільств Сторін утворюється для виявлення тенденцій та дискусій. Представником Європейської сторони Платформи громадянського суспільства є Економіко-соціальний

комітет (ЕСК). Він є консультативним органом Євросоюзу та складається з представників роботодавців, найманих працівників та організованого громадянського суспільства з усіх країн, які є членами ЄС. На нашу думку, Рада асоціації продовжать роботу у напрямках оновлення додатків для поглиблення секторальної інтеграції відповідно до Угоди про асоціацію, зокрема у сфері електронних комунікацій, технічного регулювання, заснування підприємницької діяльності та торгівлі послугами, сфері захисту довкілля тощо та оновлення торговельних (тарифних) параметрів. Паралельно із цим процесом буде відбуватись координація діяльності органів виконавчої влади з розроблення та здійснення заходів, спрямованих на виконання зобов'язань України, які визначила комісія ЄС для статусу кандидата на вступ у ЄС. Центральним органом виконавчої влади в даній площині є Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції (надалі – Урядовий офіс), що діє на підставі Положення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 759. [7] Основними завданнями Урядового офісу є саме організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне забезпечення діяльності у сфері європейської інтеграції.

З боку ЄС виступає Директорат Комісії ЄС з питань сусідства та розширення ЄС (Directorate General European Neighbourhood and Enlargement Negotiations – DG NEAR) (надалі – Директорат Комісії ЄС), який розробляє та реалізує політику стабілізації та асоціації Європейського Союзу, як це визначено Європейською Радою стосовно кожної країни, в тому числі з України (спочатку як асоційованої країни, а тепер як країни-кандидат на вступ у ЄС). Директорат керує двосторонніми відносинами Союзу з країнами-кандидатами та потенційними кандидатами на шляху до ЄС, передаючи реформи верховенства права, економічного управління та реформи державного управління, тож зараз саме цей орган ЄС проводить моніторинг та оцінку виконання зобов'язань взятих на себе Україною щодо збереження статусу кандидата на вступ у ЄС. Таким чином, Урядовий офіс та Директорат Комісії ЄС з питань сусідства та розширення ЄС виступають головним інституційним аспектом взаємодії між Україною та ЄС на даному етапі. Директорат Комісії ЄС застосовуючи політику «кращих практик» («best practices») та оцінюючи вплив нормативних актів ЄС, до яких має наближатись законодавство України, буде оцінювати

процес та наслідки імплементації цих нормативних актів з мінімальними витратами для Сторін, не підриваючи цілей або переваг законодавства України. Політика кращих практик як інструмент дозволяє забезпечити збір доказів для того, щоб оцінити обґрунтованість пропонованих ініціатив та визначити найкращий спосіб їх розроблення та побудови для досягнення бажаних цілей політики. У системі ЄС така оцінка впливів від Директорату Комісії ЄС має визначити та описати проблему, що потребує розв'язання, встановити цілі, сформулювати варіанти політики, оцінити їх наслідки та описати, як буде здійснюватися моніторинг та оцінка очікуваних результатів. Урядовий офіс виступає від України для координації та отримання відповідних відомостей.

Висновки. Найближчі місяці визначатимуть, чи готовий ЄС та його партнери до створення механізму військової, фінансової та політичної взаємодії з Україною, а поряд з цим у ЄС ще є внутрішня потреба повного перегляду зовнішньої політики та політики безпеки, необхідність прийняття нової програми політики сусідства та розширення, або зміна існуючих механізмів та прилаштування їх до сьогоденних реалій. Сьогодні очевидно, що вказані інструменти Європейської політики сусідства та Ініціатива Східного партнерства ЄС не можуть існувати без загального реформування або ліквідації та створення на їх базі нових.

Інституційний аспект взаємодії ЄС та України як кандидата на вступ має виступати надійною основою для забезпечення необхідного політичного контролю до переговорів з ЄС окремо у питаннях виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію та її оновлення, і окремо у питаннях моніторингу та оцінки виконання зобов'язань взятих на себе Україною щодо збереження статусу кандидата на вступ у ЄС. Належне оформлення та ефективна реалізація інституційного забезпечення взаємодії є потужним фактором трансформації України за європейським вектором розвитку, що вимагає від обох сторін адміністративних та політичних невідкладних зусиль.

Список використаної літератури:

1. European Council, Statement of the heads of state or government, meeting in Versailles, on the Russian military aggression against Ukraine, 10 March 2022, para.4. Versailles Declaration 10 and 11 March 2022 URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>
2. European Council 20/21 March 2014, Council Conclusions (21 March 2014): URL:

- http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/141749.pdf
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council "Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union". 17.6.2022, COM(2022) 407 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0407&qid=1675602766646>
 4. Resolution of the European Parliament of 23 June 2022 on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia (2022/2716(RSP)) *Official Journal*, C 32, 27.1.2023, p. 2–5 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022IP0249&qid=1675604450666>
 5. European Council 23 June 2022 Council Conclusions (23 June 2022) on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/>
 6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. С. 83.
 7. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2017 р. № 759 «Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції» *Урядовий кур'єр* від 24.10.2017. № 199.
 8. Clara van Dam. Guidance documents of the European Commission: a typology to trace the effects in the national legal order. *Review of European administrative law*; VOL. 10, NR. 2. P. 75–91

Akimenko Y. Y., Belogubova O. O. Ukraine as a candidate for membership the EU: institutional aspect of interaction

The article presents the results of a study on the participation of Ukraine, Moldova and Georgia in EU initiatives and policies regarding neighborhood policy and the Eastern Partnership, and provides conclusions on the necessity to review the formats of EU cooperation with third countries and countries that already have candidate status. The article provides an analysis of the results of EU action on the integration of the countries of the Western Balkan region, the Eastern European region and third countries, and their inability to be applied to modern realities.

The choice of countries for analysis was based on the fact that the European integration reforms carried out in Ukraine, Georgia and Moldova take place in similar political, economic and social conditions. The research made it possible to point positive shifts in the progress of the states. 2014 was a significant new stage in the relations between Ukraine, Moldova, Georgia and the EU, where not only Association Agreements were signed, but also EU member states and their partners united around a strong political slogan of supporting the territorial integrity of Ukraine. The authors define the Versailles Declaration as a turning point, which is essentially a political document that today has a significant impact on the legislative process in the EU. Despite the existing difficulties and disagreements for maintaining the status of a candidate for EU accession, all three countries are united by the common needs to ensure the effective implementation of the provisions of the association agreements into the legal systems of Ukraine, Moldova and Georgia, the same institutional mechanism for the approximation of legislation. Along with common features, when examining the legal status of Ukraine, Moldova and Georgia as candidates for EU membership, different conditions from the Commission, which must be complied with by the states in order to receive a positive response regarding EU membership, have a specific weight, because the countries face a different number of conditions.

The article also provides an analysis of the existing bodies of the Association Agreement Ukraine-EU, which can provide adequate institutional support for Ukraine's interaction with the EU as a candidate country for membership the EU.

Key words: *European Union, Association Agreement, European Neighborhood Policy, Eastern Partnership Policy, integration, foreign policy, adaptation of the legislation, approximation of legislation.*

УДК 341.1:343.35]:061ЄС

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.33>**О. Л. Макаренко**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри історії і теорії держави та права,
заступник декана з міжнародної діяльності юридичного факультету
Запорізького національного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНІ Й КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ КОМПОНЕНТИ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджено організаційні й кримінально-правові компоненти антикорупційної інфраструктури країн ЄС. Відзначено, що ці елементи стосуються визначення наступного: місця корупції у правових зв'язках з неефективним управлінням економічною одиницею публічного сектора, з міжнародною торгівлею і приватним сектором економіки; кратності розмірів штрафів за корупцію, яка призводить до втрати довіри серед населення, іноземних партнерів, міжнародних організацій та об'єднань держав, фінансових збитків; обмеження готівкових розрахунків розміром до трьох тисяч євро за одну операцію від однієї особи впродовж однієї доби, що сприятиме виявленню необлікованих капталів, ускладнюватиме незаконне збагачення та організовану злочинність. Україні невідкладно треба впроваджувати цивільно-правовий інститут конфіскації активів, пов'язаних із злочинною діяльністю, через цивільну юрисдикцію, незалежно від розслідування та покарання злочинів в межах кримінально-процесуальної юрисдикції. Застосовувати цей інститут для усіх справ, в яких неможливо кримінально-правовим способом довести вчинення тяжких злочинів, які демонструють незаконне походження активів. Це допоможе запобігти використанню цього майна в майбутній злочинній діяльності.

Підсумовано, що ці заходи корелюють з намірами лідерів економічно найсильніших країн світу. Встановлено, що уніфікація антикорупційної системи в країнах Західної правової традиції унеможливитиме відмивання коштів, отриманих від корупції та іншими злочинними шляхами. Було зроблено висновок, що лідери країн G20 також прагнуть зміцнити міжнародну співпрацю та правову базу для боротьби з економічними злочинами, включаючи корупцію, пов'язану з організованою злочинністю та відмиванням грошей. У цьому зв'язку важливо укласти договори з іншими країнами про допомогу у корупційних та інших справах, що пов'язані з блокуванням, арештом, поверненням в Україну незаконно отриманих активів. Ключовою стає необхідність міжнародної співпраці у цій сфері, в тому числі на добровільній основі через Глобальну мережу антикорупційних правоохоронних органів, мережу профільних експертів G20 та інші подібні ініціативи. Результатом зусиль міжнародної спільноти має бути належно деталізована криміналізація різних внутрішніх і зовнішніх різновидів хабарництва, унеможливлення пересування корупціонерів світом тощо.

Ключові слова: відповідальність, доброчесність, злочин, конфіскація активів, корупція, організована злочинність, прокуратура, суд.

Постановка проблеми. Нині актуально звучать слова Бріджит Брінк Посла США на Україні про те, що у майбутній Україні не може бути місця тим, хто використовує державні ресурси для власного збагачення. Державні ресурси мають служити людям. Люди мають розуміти свою відповідальність один перед одним і перед державою. І що це не порожні слова. Це слова які мають глибоке коріння в цінностях, які Україна підтримує у своїх зусиллях бути частиною

євроатлантичного суспільства. США продовжуватимуть підтримувати зусилля України у створенні та становленні інституцій, які працюватимуть в інтересах багатьох, а не небагатьох. США буде нашими партнерами у війні проти російської агресії та підтримає нас у побудові нового майбутнього, яке буде гідним тих жертв, які доброчесні українці принесли. США дуже пишається партнерством з Україною [1]. Водночас упродовж 2022 р. Україна продемонстру-

вала збереження корупції під час розмитнення товарів, ухилення від мобілізації до Збройних Сил України, витрачання бюджетних коштів на закупівлю товарів, розподілу гуманітарної допомоги від наших країн-партнерів тощо. Вітчизняний правовий простір відзначається неврегульованістю відносин з просування інтересів окремих осіб або бізнес-структур через рішення/діяння чиновників публічної влади, невизначеністю механізмів ефективної ідентифікації фактів незаконного збагачення сукупно з поодинокістю вироків судів (виправдувальних чи обвинувальних) за резонансними корупційними справами топ-корупції; іншими прогалинами, колізіями у сфері публічно-правової доброчесності. У цьому зв'язку важливою стає свобода слова, яка необхідна для контролю громадян над недоброчесними частинами публічної влади та суспільства. Мільйони громадян України, які зараз рятуються від війни в європейських країнах та інших країнах світу, після війни будуть повертатися активніше, якщо вітчизняна політико-правова система стане набагато чеснішою, ніж у довоєнний період. Людиновимірність вітчизняного законодавства з протидії корупції та, перш за все кримінально-правових, кримінально-процесуальних, практик його застосування, фрагментарна. Міжнародна співпраця у цій сфері критично недостатня. При цьому поступ у ЄС та союзи воєнної безпеки забезпечується саме через відображення у формально-правових вимогах механізмів стимулювання прояву та подальшого використання людських чеснот. Адекватність юридичного урахування змін людської природи дозволяє європейцям займати чільне місце у світі на тлі сучасних викликів для доброчесності та посилювати загальноєвропейську національну безпеку.

Мета статті – розкрити організаційні й кримінально-правові компоненти антикорупційної інфраструктури країн Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Усі зазначені вище питання жваво вивчаються вченими, а саме: В. Франчук, Д. Корецька-Шукевич – адміністративно-правові засади протидії правопорушенням, пов'язаним з корупцією в Україні та Республіці Польща; В. Трепак – теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні; Б. Головкін, В. Батиргарєва, О. Новіков та ін. – питання стану й тенденцій поширення корупційних правопорушень у приватному секторі економіки, типові корупційні схеми у сфері підприємництва і основні напрями запобігання та протидії цьому явищу, зокрема

й через систему антикорупційного комплаєнсу; А. Волошенко – причини, сутність, політико-економічні витоки системної корупції в Україні; підходи комплексного оцінювання наявного рівня корупції; ключові детермінанти механізму запобігання системній корупції; та ін.

Основний зміст роботи. Корупція підриває підзвітні та ефективні інститути, перешкоджає доступу до основних державних послуг і стримує економічне зростання. Як слушно відзначив В. Копанчук, що корупція в органах влади й управління вимагають створення додаткових структур, що забезпечують безпеку підприємств, комерційних організацій, банків, інших установ та їх керівників [2, с. 75]. Загальновизнано, що міжнародні аспекти корупції можуть мати вирішальний вплив на національне управління та зусилля щодо розвитку. Корупційні практики “corrupted and depraved persons” породжують тіньову економіку, послаблюють державну спроможність і легітимність, розпалюють соціальні конфлікти [3, с. 3]. Успішні правові трансформації антикорупційної політики здійснюються за наслідками пізнання її предмету з усіма доказами цілісності та повноти його змістовних та часових компонентів, використаного для їхнього опису термінологічного ряду [4, с. 306, 316]. Повнота картини доброчесності спостерігається впродовж історичного проміжку часу, характерних для нього цивілізаційних контекстів тощо. Зразковість управлінських та юридичних процедур країн-засновниць ЄС тотожна сукупному вияву людських чеснот найвищого стандарту у світі, які від заснування ЄС 18.04.1951 р. і дотепер змінювались щонайменше у трьох вимірах європейської традиції права, а саме: у самих цих країнах; у країнах, які ставали членами ЄС; в Україні та інших європейських націях, які прагнуть інтегруватися до ЄС. Акцент уваги на діахронії (від грец. *diachronos* – «через» і *chronos* – «час») цих змін дозволяє залишати у полі зору дослідника смислові переходи лексем, словосполучень, за допомогою яких відбувалось опосередковування законотворення й правозастосування для реалізації антикорупційної політики; параметри ясності значень юридичної семантики в її реальному розвитку.

Протидія корупції визнана пріоритетом керівниками усіх 20 найбільших економік світу. Ними наголошено, що хоча їхній форум не призначений для вирішення питань безпеки, проте ці питання можуть мати значні наслідки для світової економіки. Важливо зосередити

увагу на прозорості та підзвітності як державного, так і приватного секторів, оскільки вони являють собою частини колективних зусиль з відновлення. Ключовими є аудит; участь громадськості у запобіганні корупції; зобов'язання країн криміналізувати підкуп, у тому числі іноземних посадових осіб, ефективно запобігати, боротися, виявляти, розслідувати, переслідувати та карати хабарництво (п. 3, 49) [5, с. 1, 16].

Майбутній прогрес нашої нації з-поміж іншого вимагає визначення потреби у трансформаціях відповідних норм права, зокрема за підтримки ЄС у питаннях кореляції між культурами народів Європи (зовнішні) та в межах національної культури (*intériorisation*) за параметрами ступеня домінування людських чеснот під час забезпечення публічних інтересів, а також – за функціонально лімітованого правовим приватним інтересом ($\lim f(x - x_0)$), що сукупно детерміновані достовірними показниками діапазону максимально можливого вільного розвитку кожного. Якщо корупція – це прояв недоброчесності, який заперечує культуру як таку й має контрцивілізаційний характер, особливо швидко руйнуючи високотехнологічні складні цивілізації, зокрема європейську, то уникнення цих неправових аберацій для країн Європи означає тільки подальше зміцнення юридичних, управлінських та виховних механізмів інституціоналізації середовищ правової, політичної, економічної та іншої соціалізації власних громадян. Адже вони актуалізують альтернативні корупційним стереотипи цінностей і зразків поведінки, виходячи з наявного й перспективного рівнів соціального прогресу.

Натхненні португальським та італійським антикорупційним законодавством, зокрема інститутами нейтралізації підкупу публічних службовців з боку приватних компаній, вбачаємо за можливе запозичення Україною правил про кримінальну відповідальність за шкідливі наслідки від практики приватних корупційних діянь, які виходять за межі активів корупціонерів і корумпованих, поширюючись, зрештою, на інтереси споживачів і держави в підтриманні розумності економічного порядку та вільної конкуренції. Такі та подібні наслідки підкупу складають масштабні, системні руйнівні наслідки для всього суспільства та його зовнішніх зв'язків з іншими націями [6; 7, с. 428–429]. Наявні у ККУ від 05.04.2001 формулювання типів злочинів у вигляді детермінованої підкупом дії чи бездіяльності, вчиненої з порушенням функціональних обов'язків, не містять усіх необхід-

них понять та суворіших санкцій за особливо тяжкі наслідки викривлень публічно-владних повноважень (правозастосування тощо). Таких доповнень потребують наявні у вітчизняному кримінальному законодавстві профільні склади злочину «підкуп», а саме: ст. 354. Підкуп працівника підприємства, установи чи організації; ст. 368-3. Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; ст. 368-4. Підкуп особи, яка надає публічні послуги. Законодавче визначення кореляцій наслідків підкупу з відповідальністю складе новацію посилення кримінальної за компонентом «об'єктивна сторона злочину». Це органічно доповнить наявну в Україні норму про підвищену кримінальну відповідальність за прийняття неправомірної вигоди службовою особою, яка обіймає «відповідальне становище» і «особливо відповідальне становище», що є відображенням критерію «суб'єкт злочину». У підсумку матимемо композицію вже з двох критеріїв для диференціації покарання за кримінальну корупцію. Самі склади злочинів, що описані у ст. 368. «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» ККУ, вимагають розподілу щонайменше за трьома окремими статтями, оскільки саме головне, що суспільна небезпечність «пропозиції», «обіцянки» та «одержання» хабарів абсолютна різна. Пропозиція/обіцянка хабаря фінансово, економічно, організаційно і/або жодним іншим чином не посилює, не збагачує хабарника. Наслідками цих дій цілком може бути нуль, хабарник ніколи не отримає запропоновану/обіцяну йому неправомірну вигоду й суспільство не відчуває несправедливості. Як кажуть в Україні: «Дурак думкою багатіє». А ось одержання складає абсолютну небезпеку для публічних інтересів й прямо протилежні наслідки від пропозиції/обіцянки хабаря (порт. «oferta indevidos»; іт. *promette denaro o altra utilità non dovuti* – пропонує гроші або іншу неправомірну вигоду), виокремлення елементу «прийняття обіцянки» (іт. *accettano la promessa*). Візьмемо до уваги також, що об'єктивна сторона «пропозиції, обіцянки й отримання/одержання» хабаря різна, у перших двох випадках це дуже легко вчинюваний злочин, по суті усічений склад злочину «отримання хабаря/неправомірної вигоди» (порт. «*recebimento indevido de vantagem*», «*corrupção*»; іт. *denaro o altra utilità non dovuti* – грошей або іншої неправомірної вигоди), наприклад, зафіксована негласними слідчими діями розлога розмова про пропо-

зицію/обіцянку хабаря, з чітко, однозначно й неспростовно серйозними намірами відносно передачі/отримання хабаря, вже може скласти серйозну підставу для початку кримінального провадження за цим типом злочину. Таке кримінальне провадження по факту отримання хабаря вимагатиме фіксації фактичної передачі хабаря, не вичерпується розмовою про нього та може свідчити про те, що етапи/склади злочинів пропозиції/обіцянки хабаря вже відбулись за скорочений проміжок часу чи заздалегідь.

Корисним для запозичення з Республіки Португалія можуть стати склади злочинів «торгівля впливом», «економічна участь публічних службовців у бізнесі», «неефективне управління економічною одиницею державного сектора», «шахрайство під час отримання чи перенаправлення субсидії, субвенції/гранту чи кредиту», «корупція, що завдає шкоди міжнародній торгівлі чи приватному сектору» (порт. «tráfico de influência», «participação económica em negócio», «administração danosa em unidade económica do setor público», fraude na obtenção ou desvio de subsídio, subvenção ou crédito», «corrupção com prejuízo do comércio internacional ou no setor privado» відповідно). Деякі з цих складів, визначені на НАЗК [8]: торгівля впливом (influence peddling) – форма корупції, коли особа обмінює можливість реального чи потенційного впливу на прийняття рішень державною посадовою особою на неправомірну вигоду. Злочин подібний до хабарництва, але торгівля впливом стосується «посередника» або особи, яка виступає посередником між тим, хто приймає рішення, і стороною, яка прагне отримати неправомірну перевагу.

«Неефективне управління економічною одиницею державного сектора», «корупція, що завдає шкоди міжнародній торгівлі чи приватному сектору» та інші склади корупційних злочинів елімінуються з суспільства також колективними зусиллями публічної влади, громадських та інших приватних організацій, науковців та інших компетентних/добросовісних громадян, а саме: 1) укладання угод про добросовісність (integrity pacts), що стосується конкретного проекту чи операції між сторонами договору; наприклад, між замовником (зазвичай державною організацією) та учасником торгів (зазвичай компанією), у якій сторони погоджуються дотримуватися чесної та прозорої процедури закупівель для державних закупівель; 2) антикорупційні декларації (anti-corruption declarations) – заяви про наміри

щодо конкретних проектів або транзакцій для забезпечення дотримання антикорупційних зобов'язань; 3) сертифікація бізнес-коаліцій (certifying business coalitions) для країни, регіону чи галузі про прихильність принципам боротьби з корупцією, дотримання правових та етичних стандартів ведення бізнесу, регулярне проходження незалежних аудитів та процесів моніторингу; 4) навчання для підвищення обізнаності та нарощування потенціалу для боротьби з корупцією, наприклад, засвоєння навчального курсу «Загальноєвропейська конвергенція правових, економічних та культурологічних основ попередження корупції» [9, с. 11–13].

Формулювання антикорупційного законодавства Республіки Італія, не менш ємного й цінного ніж у Португальській Республіці, заслуговують на увагу юристів, які відповідальні за вдосконалення профільного законодавства нашої Батьківщини, зокрема в сфері цивільних відносин, які мають бути уніфіковані за стандартами ЄС. Це положення про «подвоєння штрафів за корупцію у компаніях, цінні папери яких котуються на регульованих ринках в Італії чи в інших державах ЄС або широко поширені серед громадськості» (іт. Le pene ... raddoppiate se si tratta di società con titoli quotati in mercati regolamentati italiani o di altri Stati dell'Unione europea o diffusi tra il pubblico); кримінальну відповідальність директорів, генеральних менеджерів, інших керівників, які відповідальні за підготовку корпоративних бухгалтерських документів; інших осіб, які виконують функції управління (іт. esercita funzioni direttive); державних аудиторів; арбітражних керуючих, санаторів/ліквідаторів компаній або приватних організацій, які, безпосередньо або через третіх осіб, вимагають або отримують для себе або для інших, гроші або інші неправомірні вигоди, або приймають обіцянку вчинити або не діяти в порушення службових обов'язків або зобов'язань лояльності, караються позбавленням волі на строк від 1 до 3 років; корупція між приватними особами (іт. corruzione tra privati); низка інших норм Розділу XI «Кримінальні положення щодо компаній і консорціумів» статті 2621–2642 Цивільного кодексу від 16.03.1942 [10].

Організаційне виконання кримінального переслідування корупції в Україні актуалізує використання досвіду успішної роботи прокурорських та правоохоронних структур під час здійснення комплексу поліцейських заходів і судових процесів з розслідування злочинів політичної корупції та суміжних із нею кримінальних правопо-

рушень впродовж 1992-1993 років під назвою «Операція чисті руки» (іт. *mani pulite*) Республіки Італія; Королівства Данії (State Prosecutor for Serious Economic and International Crime, 1973; The Agency provides preventative measures to prevent bribery in international relations with foreign counterparties), Королівства Нідерландів (The National Police Internal Investigations Department; The National Public Prosecutor on Corruption) та Королівства Бельгії (The Belgian Central Office for the Repression of Corruption, 1998). Для пристосування та запозичення в Україні релевантного зарубіжного досвіду можна взяти до уваги нормативно-правове регулювання питань з протидії корупції (кримінальні кодекси за відсутності спеціальних законів з протидії корупції) та відповідні організаційно-правові рішення Королівства Норвегії, де спеціалізація органу досудового розслідування кримінальних справ (ØKOKRIM, Norwegian National Authority for Investigation and Prosecution of Economic and Environmental Crime) концентрується на системі небезпечних для суспільства економічних та екологічних злочинів, серед яких представлені й корупційні правопорушення; Фінляндії та Королівства Швеції, які виділяються наявністю водночас із Міністерством юстиції та генеральною прокуратурою (National Prosecution Authority/ швед. Riksåklagaren/ фін. Syyttäjälaitosta) Канцлера юстиції (швед. Justitiekanslern / фін. Oikeuskanslerin з 1719 р.), до повноважень якого належить вжиття заходів для відновлення порушених внаслідок корупції прав і свобод людини.

Досвід із впровадження стандартів доброчесності Республіки Португалія, Королівства Іспанії та Республіки Франції вирізняються порівняно зі Скандинавськими країнами високим рівнем толерантності до корупції серед країн ЄС, особливо це виявляється на рівні топ-корупції – членів парламенту, уряду, керівників країни, основних політичних партій. Визначальними для них стали також поширеність корупції в галузі футболу, відсутність спеціалізованих антикорупційних судів, прокуратур і/або правоохоронних органів, окрім спеціальної прокуратури Королівства Іспанії (The Special Prosecutor's Office against Corruption and Organized Crime). Цим країнам частково вдається нівелювати корупцію за рахунок їхнього стійкого економічного домінування як у регіоні, так й у світі. Серед найбільших їхніх успіхів у галузі протидії корупції визначено зусилля інституту прокуратури, активність громадянського суспільства

тощо. Окремо варто відзначити роль особистостей у зазначеному напрямі, зокрема неординарну мужність та успіх відповідної роботи іспанського магістрата (*magistratus*) К. Кастресана Фернандес (Carlos Castresana Fernández) та ін. Серед країн Східної Європи найбільш неважливо впроваджує рекомендації РЄ в особі її спеціалізованого органу GRECO (The Group of States against Corruption) зі стандартів доброчесності у публічній владі Угорщина. Наразі вона демонструє найменшу ефективність прокуратури за напрямом забезпечення процесуального керівництва у справах притягнення до кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення й підтримання публічного обвинувачення по ним у суді, проте, одночасно, рівень хабарництва серед поліцейських демонструє низхідний тренд.

Виведенню з тіні економічних відносин, протидії незаконному збагаченню та організованій злочинності сприяють заходи з обмеження готівкових розрахунків. У серпні 2017 р. Португальська Республіка заборонила готівкові операції на суми, що дорівнюють або перевищують 3000 євро або його еквівалент в іноземній валюті; таке саме обмеження характерне для Королівства Бельгії; в Італійській Республіці з 2011 року готівкові операції на суму понад 2999,99 євро за платіж заборонені; у Грецькій Республіці такий ліміт становить 1500 євро. Існують ситуації, в яких неможливо виявити або довести, відповідно до умов, необхідних для кримінального засудження, вчинення тяжких злочинів, які приносять економічну вигоду, хоча обставини демонструють незаконне походження контрольованих активів конкретними людьми. У цих випадках, класична конфіскація за вимогами кримінального процесу не здатна запобігти незаконному отриманню прибутку та використанню цього майна необґрунтованого походження в майбутній злочинній діяльності. У цьому зв'язку перспективними для України стають цивільно-правові інститути конфіскації активів, пов'язаних із злочинною чи незаконною діяльністю, через цивільну юрисдикцію, незалежно від розслідування та покарання злочинів в межах кримінально-процесуальної юрисдикції, що призвели до збагачення. Запозичувати доцільно відвідні правила з Республіки Португалії, Королівства Іспанії, Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, а також США, Республіки Колумбія. У цьому зв'язку також важливо укладати дво- і багатосторонні договори з іншими країнами про

допомогу у корупційних та інших справах, що пов'язані з такою конфіскацією (блокуванням, арештом, поверненням в Україну активів); підтримувати постійні дипломатичні та комерційні відносини [7, с. 174–175, 607]. Відповідальним за управління та розпорядження конфіскованими товарами та цінностями має бути Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, але зі щомісячною звітністю (електронною та паперовою) про застосування цього нового інституту.

Антикорупційний характер норм та діянь членів нації детермінується їхнім усвідомленням спільної мети духовно-культурного й економічного розвитку. Її досягнення передбачає використання людських чеснот, що гарантує національний контекст. Підсилення повноцінного використання правових інструментів відбувається за рахунок кумулятивної енергії відносин між членами нації, які виникли історично у галузях політичних, релігійних та інших вимірів соціальних відносин. Сукупним підсумком описаної взаємної кооперації (reciprocity) історичних та телеологічних умов стає національний світогляд – чутливість, проникливість (permeability of consciousness) й ментальність. І якщо ця характеристика спільноти людей націєтворча, то національна правова антикорупційна політика на ній заснована. Інакше неможливим стає успішне використання релевантного зарубіжного досвіду, зокрема й з протидії корупції. Уніфікація в межах ЄС відповідних законодавчих норм і практик їхньої реалізації передбачає розуміння змісту національного світогляду. Напрями, зміст та строки перетворень його прошарків визначаються для нашарування стандартів доброчесності у тих відносинах, де вона була недостатньою для прогресу у сучасних умовах інтеграції до ЄС на паритетних засадах.

Висновки. Отже, адміністративні та кримінально-правові компоненти антикорупційного законодавства України мають трансформуватися відповідно до кращих зразків Республіки Португалія, Республіки Італія та інших високорозвинених країн Європи. Це стосується визначення наступного: 1) місця корупції у правових зв'язках з неефективним управлінням економічною одиницею публічного сектора, з міжнародною торгівлею і приватним сектором економіки; 2) кратності розмірів штрафів за корупцію, яка призводить до втрати довіри серед населення, іноземних партнерів, міжнародних організацій та об'єднань держав, фінансових збитків (для

компаній, які пройшли процедури Initial Public Offering тощо); 3) обмеження готівкових розрахунків розміром до 3000 євро за одну операцію від однієї особи впродовж однієї доби, що сприятиме виявленню необлікованих капталів, ускладнюватиме незаконне збагачення та організовану злочинність. Україні невідкладно треба впроваджувати цивільно-правовий інститут конфіскації активів, пов'язаних із злочинною чи незаконною діяльністю, через цивільну юрисдикцію, незалежно від розслідування та покарання злочинів в межах кримінально-процесуальної юрисдикції, що призвели до збагачення. Застосовувати цей інститут для усіх справ, в яких неможливо кримінально-правовим способом довести вчинення тяжких злочинів, які демонструють незаконне походження контрольованих активів конкретними людьми. Це допоможе запобігти використанню цього майна в майбутній злочинній діяльності. У цьому зв'язку також важливо укласти договори з іншими країнами про допомогу у корупційних та інших справах, що пов'язані з блокуванням, арештом, поверненням в Україну таких активів. Ширшому впровадженню підлягають інститути угод про доброчесність та антикорупційних декларацій в сфері господарських/цивільних відносин; сертифікація доброчесності країни, регіону чи галузі від бізнес-коаліцій; навчання для нарощування потенціалу з протидії корупції, наприклад, за курсом «Загальноєвропейська конвергенція правових, економічних та культурологічних основ попередження корупції».

Коректному осмисленню логіки змін антикорупційних інститутів у ЄС від середини ХХ ст. до сьогодні допомагає діахронічний метод наукового пізнання в межах історико-правового та компаративно-правового методологічних підходів. Його ресурсами оцінюємо історичний контекст, який задовольняє змісту впроваджених правових вимог доброчесної поведінки публічних службовців, відповідних правоохоронних структур та їхньої варіативності у країнах Східної та Західної, Північної та Південної частин Європи. Моменти історичного часу антикорупційних перетворень об'єднуються віссю спадковості дієвого та елімінацією застарілого у правовому регулюванні, послідовністю і наступництвом дієвих правових вимог. Творці антикорупційної політики своїми діями демонструють розуміння динаміки правової реальності перебігу суспільних відносин на рівні спроможностей їхніх учасників виявляти людські чесноти. Ця

вісь в розрізі антикорупційної інфраструктури передбачає обрання Україною такого місця для своєї моделі побудови органів з протидії корупції, яке дозволить отримати очікуваний ефект та на його основі утверджувати добросовісність публічно-правових відносин, просуваючись до абсолютного заперечення корупції. Уніфікація антикорупційної системи в межах країн Західної традиції права дозволить попереджати відмивання коштів (порт. *branqueamento*), отриманих від корупції та іншим злочинним способом.

Вищезазначені заходи цілком корелюють з намірами лідерів країн G20. На їхнє переконання, потребують посилення міжнародне співробітництво та правова база для боротьби з економічними злочинами, включаючи корупцію, пов'язану з організованою злочинністю та відмиванням грошей. Ця занепокоєність верифікує поширеність практик підкупу публічних службовців іноземних держав та інші артефакти глобальності корупційних відносин; необхідність міжнародного співробітництва у цій сфері, у тому числі, на добровільній основі, через Global Operational Network of Anti-Corruption Law Enforcement Authorities, мережу експертів G20, інші ініціативи. Зусилля міжнародної спільноти повинні мати наслідком належним чином деталізовану криміналізацію внутрішніх та зовнішніх різних варіацій підкупу публічних службовців, неможливості корупціонерам пересуватися країнами світу тощо.

Makarenkov O. L. Organizational and criminal legal components of the anti-corruption infrastructure of the European Union countries

The article reveals the organizational and criminal legal components of the anti-corruption infrastructure of the Republic of Portugal, the Republic of Italy and other highly developed countries of the European Union. It is emphasized the need to reflect the following institutions in the anti-corruption legislation of Ukraine. First, it is necessary to determine the place of corruption in legal relations with inefficient management of an economic unit of the public sector, with international trade and the private sector of the economy. Secondly, it is advisable to introduce multiple fines for corruption, which leads to a loss of trust among the population, foreign partners, international organizations and associations of states, financial losses (f.i.: for companies that have undergone Initial Public Offering procedures). Thirdly, it is worth limiting cash payments of up to 3,000 euros for one transaction from one person within one day. This will contribute to the detection of unaccounted capital, make illegal enrichment and organized crime more difficult.

It has been established that Ukraine urgently needs to introduce a civil law institution of assets confiscation related to criminal or illegal activities. With the help of this tool, it becomes possible to confiscate independently of the investigation and punishment of enrichment crimes. It was noted that this institution will be applied when it is impossible to prove the commission of serious crimes by criminal law. This will help prevent this property from being used in future criminal activity. In this regard, it is also important to conclude agreements with other countries on assistance in corruption and other cases related to the blocking, arrest, and return of such assets to Ukraine. The institutions of integrity agreements and anti-corruption declarations in the field of property relations; certification

Список використаної літератури:

1. Brink B. There can be no place in future Ukraine for those who use state resources for their own enrichment. 23.01.2023. URL: <https://censor.net/en/n3395193>
2. Копанчук В. О. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку : дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з держ. упр. спец. 25.00.05. Харків. Нац. ун-т цивіл. зах. України. 2020. 375 с.
3. Hansen K., Alimi D., Dickinson B., Mason P., Trzeciak-Duval A., others. International Drivers of Corruption: A Tool for Analysis. Paris : OECD, 2012. 110 p.
4. Caragounis C. C. New Testament Investigations A Diachronic Perspective. Tübingen : Mohr Siebeck, 2022. 302 p.
5. G20 Bali leaders' declaration. Indonesia, 15–16 November 2022. URL : <https://www.consilium.europa.eu/media/60201/2022-11-16-g20-declaration-data.pdf>
6. Código Penal Português, aprovado pelo Decreto-Lei n.º 400/82, de 23 de Setembro 1982. URL: <https://dre.pt/dre/legislacao-consolidada/decreto-lei/1995-34437675-49722775>
7. Novas medidas contra a corrupção. Freitas Mohallem M. et al. Rio de Janeiro : Escola de Direito do Rio de Janeiro, 2018. 624 p.
8. Антикорупційна енциклопедія : форми корупції. НАЗК. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/formy-korupsiyi>
9. Uniting against corruption : anti-corruption collective action. New York : The UN Global Compact. 2021, 56 p. URL: <https://www.unglobalcompact.org/take-action/action/anti-corruption-collective-action>
10. Codice Civile, Regio decreto aggiuntolo 16 marzo 1942, n. 262. URL: <https://www.normattiva.it/staticPage/codici>

of integrity of the country, region or industry from business coalitions; as well “Pan-European convergence of legal, economic and cultural foundations for the prevention of corruption” and other similar training for capacity-building in anti-corruption are subject to wider implementation.

It has been established that the diachronic method of scientific knowledge helps the correct understanding of the organizational and criminal law changes logic of anti-corruption institutions in the EU from the middle of the 20th century to today. The unification of the anti-corruption system within the countries of the Western legal tradition will prevent the laundering of funds obtained from corruption and other criminal means. It was concluded that the leaders of the G20 countries also seek to strengthen international cooperation and the legal framework to fight economic crimes, including corruption related to organized crime and money laundering. The need for international cooperation in this area, including, on a voluntary basis, through the Global Network of Anti-Corruption Law Enforcement Authorities, the G20 network of relevant experts, and other similar initiatives becomes key. The international community efforts should result in properly detailed criminalization of various internal and external variations of bribery, the impossibility of corrupt officials to move around the world, etc.

Key words: *responsibility, integrity, crime, confiscation of assets, corruption, organized crime, prosecutor’s office, court.*

УДК 341: (316.48:623.44)-044.332

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.34>**К. В. Мануїлова**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО ДЕРЖАВ

Стаття присвячена дослідженню загальних моментів імплементації міжнародно-правових норм збройних конфліктів у національне право держав. В останні десятиліття збройні конфлікти зіпсували життя мільйонів мирних жителів. Серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини є звичайним явищем у багатьох збройних конфліктах. За певних обставин деякі з цих порушень можуть навіть становити геноцид, військові злочини або злочини проти людства. Як відомо, однією з основних тенденцій у сучасному світоустрої є розвиток процесів інтернаціоналізації, інтеграції та глобалізації країн. Поступово втрачають свою актуальність ідеологічні, міжнаціональні та міжконфесійні розбіжності. Розвиваються демократичні інститути забезпечення та захисту права та свободи людини і громадянина, відбувається посилення впливу світових міжурядових організацій, людство починає усвідомлювати необхідність єдності на вирішення виникаючих глобальних проблем.

Загальні механізми міжнародного права для забезпечення поваги та санкцій за порушення є навіть менш задовільними та ефективними щодо міжнародного гуманітарного права, ніж для імплементації інших галузей міжнародного права. У збройних конфліктах вони за своєю суттю недостатні, а в деяких випадках навіть контрпродуктивні.

Для забезпечення застосування міжнародного гуманітарного права в ситуаціях збройних конфліктів необхідно повною мірою використовувати весь спектр механізмів реалізації, передбачених самим правом, у тому числі в мирний час. Національні заходи щодо імплементації міжнародного гуманітарного права впливають із зобов'язання, взятого державами-учасницями договорів про міжнародне гуманітарне право, поважати ці договори та забезпечувати їх дотримання. Цей обов'язок чітко викладений у ряді положень, які зобов'язують держави вживати конкретних заходів щодо виконання. Крім того, як і всі міжнародні договори, договори з міжнародного гуманітарного права передбачають включення ряду заходів до національного законодавства, якщо це ще не зроблено. Національне імплементаційне законодавство є необхідним для положень угоди, які не мають чинності самі по собі, і тому для їх застосування потрібен законодавчий акт.

Для введення закону в дію та надання ефективного захисту людям, які постраждали від збройного конфлікту, необхідні широкі знання закону та навчання тих, хто повинен буде його застосовувати. Діяльність з розповсюдження має бути активізована під час війни, але вже має бути введена в дію в мирний час. Держави взяли на себе початкове зобов'язання поширювати тексти договорів у мирний і воєнний час і включати їх вивчення у військові та, якщо можливо, цивільні програми навчання, щоб забезпечити, щоб збройні сили та все населення було ознайомлене з їхнім змістом. Міжнародне гуманітарне право значною мірою складається із зобов'язань, яких повинні виконувати збройні та бойові сили, і тому має становити невід'ємну частину їхнього регулярного навчання та практичної підготовки. Проте, незважаючи на їхню важливість, правила війни часто фігурують лише незначною мірою в програмах військового навчання більшості держав.

Ключові слова: імплементація, міжнародно-правові норми, збройні конфлікти, міжнародне гуманітарне право, належне виконання міжнародних зобов'язань.

Постановка проблеми. У сучасному світі процес імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство є надважливим з огляду на останні події, які ми можемо спостерігати. Наразі все частіше особами, які найбільше страждають від збройних конфліктів, стають ті, хто не бере участі або більше не бере участі в бойових діях. Міжнародне гуманітарне право сформувалося як зведення норм, мета яких полягає у пом'якшенні наслідків збройних конфліктів для даних (вразливих) груп осіб. Його конвенції та протоколи охоплюють численні питання, такі як захист поранених та хворих, цивільних осіб, військовополонених та деяких об'єктів, а також обмеження на використання або заборону деяких засобів та методів ведення війни.

Метою статті є аналіз змісту та сутності імплементації міжнародно-правових норм збройних конфліктів у національне право держав.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи деякі договори з міжнародного гуманітарного права можна констатувати той факт, що більшість із них широко ратифіковані. Дійсно, Женевські конвенції зараз прийняті вже повсюдно, а Додаткові протоколи до них 1977 року знаходяться серед найбільш широко прийнятих міжнародних документів. Однак до універсальної ратифікації деяких інших договорів з міжнародного гуманітарного права належить пройти ще довгий шлях. Кожна держава – учасник міжнародних договорів, що регулює захист жертв війни та обмеження засобів і методів ведення збройних конфліктів відповідно до принципу *pacta sunt servanda*, зобов'язана сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання за цими угодами. Цей принцип, який спочатку сформувався у звичаєвому праві, закріплений у статті 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. Разом з тим, принцип *pacta sunt servanda* лише фіксує обов'язок держав сумлінно та в повному обсязі виконувати міжнародні зобов'язання, що випливають із Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року та інших міжнародних договорів у цій галузі. Потрібні зусилля для втілення міжнародного гуманітарного права в життя та застосування норм, що містяться в ньому на практиці. Інакше кажучи, необхідно забезпечити імплементацію міжнародного гуманітарного права.

На нашу думку є необхідним дати визначення терміну «імплементація». Термін «імплементація» буквально означає втілення в життя відповідно до певної процедури, забезпечення прак-

тичного результату та фактичного виконання певними методами. В самому широкому значенні імплементація норм міжнародного права є процесом, в ході якого відповідні суб'єкти міжнародного права, яким була направлена норма, діють відповідно до її положень. Імплементація відповідно до норм міжнародного права є фактичною реалізацією міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, яка здійснюється шляхом трансформації міжнародно-правових норм у національне законодавство. Виходячи з цього вжиття заходів щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні є обов'язком держав-учасниць основних договорів з міжнародного гуманітарного права.

Терміном «імплементація на національному рівні» позначаються всі заходи, які мають бути вжиті для забезпечення поваги до норм міжнародного гуманітарного права. Однак недостатньо просто застосовувати ці норми, коли розпочинаються певні бойові дії; певні заходи мають бути вжиті у мирний час. Ці заходи необхідні для забезпечення того, щоб:

- як цивільні, так і особи зі складу збройних сил були знайомі з нормами міжнародного гуманітарного права;

- існували структури, адміністративні процедури та персонал, які потрібні для дотримання права;

- порушення міжнародного гуманітарного права запобігали, а винні у їх скоєнні каралися.

Міжнародний механізм імплементації є сукупністю нормативних та інституційних (організаційно-правових) засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, створюваних зусиллями держав. Для позначення процесу виконання норм міжнародного права всередині держави (щодо її території та осіб, які перебувають під її юрисдикцією) за допомогою норм національного права часто використовується термін «національно-правова імплементація».

Даний термін був розроблений в міжнародному праві та втілений в життя та отримав широке розповсюдження у багатьох резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, у міжнародних конвенціях та договорах. Так як більшість країн ратифікували дані міжнародно-правові документи, то вони зобов'язані сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання за цими угодами. Нерідко, для всебічного та повного виконання норм міжнародного права, державам необхідно вживати додаткові правові та організаційні заходи. Приєднання до міжнародних

конвенцій є лише першим кроком. Для виконання положень міжнародного гуманітарного права потрібна ціла низка конкретних заходів, які мають бути вжиті на національному рівні навіть у мирний час. Необхідно створити правову основу для забезпечення того, щоб національна влада, міжнародні організації, особливий склад збройних сил та інші збройні особи та угруповання розуміли та дотримувалися існуючих норм, щоб були вжиті відповідні практичні заходи та щоб порушення міжнародного гуманітарного права запобігали, а ті, що їх вчинили, каралися. Такі заходи є вкрай важливими для того, щоб у разі потреби правові норми виконувалися на належному рівні. Для забезпечення ефективності вжитих заходів потрібна координація дій між різними державними установами, військовими та громадянським суспільством [1, р. 1]. Обов'язок імплементації міжнародного гуманітарного права лежить насамперед на державах, які несуть однозначне зобов'язання прийняти низку правових і практичних заходів для забезпечення повної відповідності цій сукупності законів. Ці заходи можуть бути вжиті одним або кількома державними міністерствами, законодавчими органами, судами, збройними силами чи іншими державними установами.

Важливим на нашу думку є необхідність дослідити різницю між імплементацією даних норм на національному рівні в моністичних та дуалістичних державах. Багато правових систем можна описати як засновані на англосаксонському або континентальному праві (так званому римському праві). Держави англосаксонського права є здебільшого дуалістичними, а держави континентального права – зазвичай моністичні.

У моністичних державах договори зазвичай мають пряму дію в національному праві без спеціального імплементуючого законодавства. Як частину процедури приєднання до договору парламент країни приймає те, що називається «законом про ратифікацію», і видає наказ про його публікацію в офіційних відомостях. Однак багато положень договорів міжнародного гуманітарного права вимагають ухвалення чогось більшого, ніж те, що зазвичай міститься в типовому законі про ратифікацію. Частково це пояснюється тим, що більшість договорів міжнародного гуманітарного права потребує запровадження цілої низки конкретних положень, включаючи, наприклад, вжиття заходів щодо захисту емблеми або установи національного довідкового бюро.

У дуалістичних державах вимога прийняти законодавство, яке імплементує, ще більш очевидне, оскільки без нього договори не мають прямої дії в національному праві.

У суспільстві, що складається з суверенних держав, правозастосування традиційно децентралізоване, що надає важливу роль державі, яка була або може стати жертвою порушення. Інші держави можуть вирішити підтримати потерпілу державу відповідно до своїх інтересів, які повинні включати загальний інтерес кожного члена цього суспільства в повазі до його правової системи. Ця децентралізована структура імплементації особливо не підходить для міжнародного гуманітарного права, що застосовується до збройних конфліктів, з наступних причин.

По-перше, було б справді дивовижно, якби суперечки, що виникають через порушення міжнародного гуманітарного права, вирішувалися мирним шляхом, принаймні під час міжнародних збройних конфліктів. Дійсно, міжнародне гуманітарне право застосовується між двома державами, оскільки вони беруть участь у збройному конфлікті, що доводить, що вони не можуть вирішити свої суперечки мирним шляхом.

По-друге, державі може бути завдано прямої шкоди внаслідок порушення міжнародного гуманітарного права іншою державою лише під час міжнародних збройних конфліктів. У таких конфліктах постраждала держава має найбільш недружні стосунки з державою-порушницею: збройний конфлікт. Тому їй бракує багатьох засобів запобігання або реагування на порушення міжнародного права, які зазвичай забезпечують дотримання міжнародного права. У традиційному міжнародному праві застосування сили було найбільш крайньою реакцією, доступною для потерпілої держави. Сьогодні це фактично заборонено, за винятком випадків реагування на заборонене застосування сили. Крім того, держава, потерпіла від порушення міжнародного гуманітарного права, логічно, що вона більше не має можливості реагувати силою, оскільки таке порушення може статися лише під час збройного конфлікту, а саме, коли дві держави вже застосовують силу. Єдиною реакцією, яка все ще доступна потерпілій державі в рамках традиційної структури правоохоронних органів у міжнародному суспільстві, буде додаткове застосування сили, яке полягає в порушенні самого міжнародного гуманітарного права. Хоча така взаємність або

страх перед такими репресіями може сприяти повазі до міжнародного гуманітарного права, самі репресії в основному заборонені, оскільки вони призводять до порочного кола, «змагання варварства», і завдають шкоди невинним, саме тим, кого міжнародного гуманітарного права хоче захистити.

По-третє, в умовах збройного конфлікту між двома державами треті держави можуть мати дві реакції. Вони можуть стати на будь-яку сторону з причин, які є або суто політичними, або, якщо вони стосуються міжнародного права, впливають з *jus ad bellum*. Тому вони допоможуть жертві агресії, незалежно від того, хто порушує *jus in bello*. Інші треті держави можуть вирішити не ставати на бік певної держави. Як нейтральні особи вони можуть сприяти забезпеченню поваги до міжнародного гуманітарного права, але вони завжди будуть дбати про те, щоб їхня участь у дотриманні міжнародного гуманітарного права не вплинула на їхній основний вибір не ставати на будь-яку сторону. Цей традиційний децентралізований метод імплементації міжнародного права сьогодні доповнений – і, як правило, частково витіснений – більш централізованими механізмами забезпечення виконання, передбаченими в Статуті ООН. Правоохоронні механізми ООН можна критикувати як слабкі та політизовані, але вони найбільш близькі до того, що можна було б побажати мати як міжнародну правоохоронну систему. Однак, окрім того, що ця система є слабкою, керується владою, а не верховенством права, і часто застосовує подвійні стандарти, ця система за своєю суттю є непридатною для імплементації міжнародного гуманітарного права. Однією з його вищих цілей є підтримання або відновлення миру, тобто припинення збройних конфліктів, тоді як міжнародне гуманітарне право поширюється на збройні конфлікти. Таким чином, ООН зобов'язана надавати перевагу повазі *jus ad bellum* над повагою *jus in bello*. ООН не може поважати принцип рівності воюючих сторін перед *jus in bello*. ООН не може застосовувати міжнародне гуманітарне право неупереджено. Крім того, найсуворіший примусовий захід системи ООН, а саме застосування сили, сам по собі є збройним конфліктом, до якого має застосовуватися міжнародне гуманітарне право. Подібним чином економічні санкції, які є наступним найсильнішим заходом відповідно до Статуту ООН, слід

розглядати з обережністю, коли їх використовують як засіб забезпечення поваги до міжнародного гуманітарного права, оскільки вони часто провають невивіркові людські страждання [2].

У доктрині міжнародного права досі не вирішено питання застосування одноманітної термінології для позначення форм і методів імплементації. Узагальнивши та проаналізувавши зміст пропонуваніх у міжнародно-правовій науці понять, можна виділити два основних способи національно-правової імплементації. Перший – це видання нових, зміна (адаптація) чи скасування існуючих норм національного права з метою виконання міжнародних зобов'язань. Другий – відсилання національного права до міжнародного, в силу якого положення норм міжнародного права (договірних та (або) звичайних) можуть діяти всередині країни, у сфері дії національного права. Під відсиланням слід розуміти застосування норм міжнародного права шляхом використання дозволу (санкцій) держави через загальну норму відсилання (в конституції чи в іншому загальному законі держави) або через норми відсилання в конкретних законодавчих актах. В даних нормах вказується, що те, чи інше правове питання вирішується на основі норм міжнародного права, до яких у конкретних ситуаціях суб'єкти міжнародного права зобов'язані звернутись.

Отже, на основі викладеного вище матеріалу можна сказати, що імплементація міжнародно-правових норм міжнародного гуманітарного права в національно-правові системи є надзвичайно важливою, оскільки саме вона може забезпечити належне забезпечення прав осіб, які беруть активну участь у збройних конфліктах, а також тих, які не є його учасниками. Основними імплементаційними елементами виступають процедури, інститути, нормативно-правові акти, принципи, цінності та правові ідеї. Також не менш важливим є такий елемент, як правозастосовна практика. Саме вона може забезпечити реалізацію зобов'язань держав, які містяться в міжнародних договорах.

Список використаної літератури:

1. Implementation of International Humanitarian law at the national level. ICRC. Geneva. 3 p.
2. Problems in the implementation of international law in general and international humanitarian law specifically. How does law protect in war? URL: <https://casebook.icrc.org/law/implementation-mechanisms>

Manuilova K. V. Implementation of international legal norms of armed conflicts in the national law of states

The article is devoted to the study of the general aspects of the implementation of international legal norms of armed conflicts into the national law of states. In recent decades, armed conflicts have ruined the lives of millions of civilians. Serious violations of international humanitarian law and human rights are commonplace in many armed conflicts. Under certain circumstances, some of these violations may even amount to genocide, war crimes, or crimes against humanity. As you know, one of the main trends in the modern world system is the development of the processes of internationalization, integration and globalization of countries. Ideological, inter-national and inter-confessional differences are gradually losing their relevance. Democratic institutions for ensuring and protecting the rights and freedoms of people and citizens are developing, the influence of world intergovernmental organizations is increasing, humanity is beginning to realize the need for unity to solve emerging global problems.

The general mechanisms of international law for ensuring respect and sanctions for violations are even less satisfactory and effective for international humanitarian law than for the implementation of other branches of international law. In armed conflicts, they are inherently insufficient, and in some cases even counterproductive.

To ensure the application of international humanitarian law in situations of armed conflicts, it is necessary to fully use the entire range of implementation mechanisms provided for by the law itself, including in peacetime. National measures for the implementation of humanitarian law arise from the obligation taken by States parties to humanitarian law treaties to respect and enforce these treaties. This obligation is clearly spelled out in a number of provisions that require states to take specific enforcement measures. In addition, like all international treaties, humanitarian law treaties provide for the incorporation of a number of measures into national legislation, if this has not already been done. National implementing legislation is necessary for the provisions of the agreement, which are not effective in themselves, and therefore a legislative act is required for their application.

Implementing the law and providing effective protection to people affected by armed conflict requires extensive knowledge of the law and training of those who will have to apply it. Proliferation activities should be intensified in wartime, but should already be operational in peacetime. States have made an initial commitment to disseminate the texts of the treaties in time of peace and war and to include their study in military and, if possible, civilian training programs to ensure that the armed forces and the entire population are familiar with their content. International humanitarian law constitutes a significant part of the obligations that armed forces and combat forces must fulfill and should therefore form an integral part of their regular training and practical training. However, despite their importance, the rules of war often figure only marginally in the military training programs of most nations.

Key words: *implementation, international legal norms, armed conflicts, international humanitarian law, proper fulfillment of international obligations.*

М. І. Смирнов

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАННЯ УКРАЇНОЮ ЮРИСДИКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЯК МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОСІЇ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються концептуальні питання, пов'язані із побудовою системи міжнародної кримінальної юстиції, ратифікацією Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду і особливостями співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом.

Проаналізовано основні причини затримки у ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та звертається увага на непослідовну та суперечливу позицію України, яка не використовує передбачені Римським статутом Міжнародного кримінального суду механізми притягнення до кримінальної відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Україна підписала Римський статут Міжнародного кримінального суду та запрошує останній розслідувати злочини, скоєні країною-агресором в Україні, але не виконує взяті на себе зобов'язання, не ратифікує Римський статут Міжнародного кримінального суду та не визнає його юрисдикцію (окрім спеціальної юрисдикції).

Наголошується на необхідності гармонізації матеріального та процесуального права України до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Досліджено перспективи, негативні та правові наслідки ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду у контексті повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну, а також євроінтеграційних процесів та вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Доводиться теза, що нератифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду може вплинути на можливості притягнення до відповідальності країни-агресора, незважаючи на те, що Україна скористалася спеціальною процедурою визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

Розглянуто основні аспекти діяльності та питання юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Звертається увага, що взаємовідносини України з Міжнародним кримінальним судом будуються на принципі комплементарності (доповнюваності) юрисдикцій. Досліджено сутність, значення та переваги співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом, а також можливості притягнення до відповідальності країни-агресора за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. За результатами такого дослідження зроблено висновок, що визнання юрисдикції МКС (не лише спеціальної юрисдикції через п. 3 ст. 12 Римського статуту) для України є пріоритетною та неодмінною складовою її європейського шляху розвитку та реальною можливістю на міжнародному рівні притягнути до відповідальності топ посадовців країни-агресора за злочини, скоєні в Україні.

Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду надає додаткові можливості для національного судочинства, призведе до укріплення верховенства права та завдяки доступу до Міжнародного кримінального суду, дозволить притягнути до відповідальності країну-агресора за скоєні злочини під час повномасштабного військового вторгнення в Україну.

Ключові слова: ратифікація, Римський статут, юрисдикція, міжнародна кримінальна юстиція, міжнародне кримінальне правосуддя, міжнародна судова установа, Міжнародний кримінальний суд, країна-агресор, міжнародні злочини, злочини міжнародного характеру, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії.

Постановка проблеми. Об'єктивними передумовами створення та функціонування Міжнародного кримінального суду (*англ. International Criminal Court*, далі – МКС) необхідно вважати велику кількість збройних конфліктів, військових агресій та війн, що змусило ряд країн дійти згоди щодо неприпустимості безкарності за найбільш тяжкі злочини, які викликають занепокоєння міжнародного співтовариства та необхідності сприяти запобіганню таким злочинам.

Початок повномасштабного військового вторгнення російської федерації (далі – країна-агресор) в Україну спровокував нові дискусії на тему ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (*англ. Rome Statute of the International Criminal Court*, далі – Римський статут), особливостей співробітництва України з МКС, його юрисдикції та можливостей притягнення до відповідальності країни-агресора за допомогою МКС за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Внаслідок цього потребують розгляду та системного вирішення основні концептуальні питання, а саме: які переваги, негативні та правові наслідки матиме для України ратифікація Римського статуту; як ратифікація Римського статуту може вплинути на можливості притягнення до відповідальності країни-агресора за допомогою такої міжнародної судової інституції, як МКС; як Україна та МКС повинні розслідувати злочини, скоєні під час повномасштабного військового вторгнення країни-агресора; який порядок взаємодії МКС з національними судовими органами у питаннях судового розгляду та виконання рішень МКС. Є багато інших питань, які теж потребують дослідження але всі вони є похідними від вирішення концептуальних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання, пов'язані із побудовою системи міжнародної кримінальної юстиції, ратифікацією Україною Римського статуту, особливостями взаємодії України з МКС постійно перебувають у центрі уваги науковців та практиків. Щодо цих питань свою фахову позицію висловлювали Ю. Алєнін, Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Буроменський, В. Буткевич, О. Виноградова, Р. Волинець, М. Гнатівський, Н. Дрьоміна, О. Задорожній, К. Задоя, Н. Зелінська, У. Коруц, О. Кучер, М. Пашковський, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, В. Попович, В. Попко, А. Підгородинська, Т. Рибалко, М. Селівон, О. Червякова, К. Юртаєва, Я. Яворський та інші.

Метою статті є розгляд основних концептуальних питань, пов'язаних із побудовою системи міжнародної кримінальної юстиції, її взаємодією з національною системою правосуддя, ратифікацією Римського статуту, особливостями співробітництва України з МКС, спроможністю національної і міжнародної системи правосуддя з притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні, а також обґрунтування власних висновків та пропозиції, спрямованих на подальше вдосконалення законодавства України в частині розглянутих питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення та діяльність повноцінної, незалежної, постійно діючої міжнародної судової інституції як МКС, поклато початок новому етапу у розвитку міжнародного кримінального правосуддя та мало сприяти забезпеченню притягнення до відповідальності осіб, яких звинувачують у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства.

Ратифікуючи Римський статут, держава бере на себе зобов'язання та визнає юрисдикцію МКС щодо злочинів, що входять у його предметну юрисдикцію. Відповідно до Римського статуту МКС має юрисдикцію стосовно злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії.

З початку повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну, правнича спільнота України розпочала інформаційну кампанію із закликом до ратифікації Римського статуту та обговорення механізму притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні.

На важливості ратифікації Римського статуту для України неодноразово наголошувалось багатьма міжнародними організаціями, в тому числі Human Rights Watch. Крім того, за підсумками 8-го засідання Ради асоціацій між Європейським Союзом (далі – ЄС) та Україною, ЄС нагадав про зобов'язання України (ст.ст. 8, 24) в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо ратифікації Римського статуту.

Слід нагадати, що питання ратифікації Римського статуту стало актуальним з 20 січня 2000 р., коли Україна поставила свій підпис під цією міжнародною угодою. Тоді Україна була неготова приєднатися до системи міжнародної кримінальної юстиції, адже виникло багато питань, які пов'язані з імплементацією Римського статуту в національну правову систему

України. Вже 11 липня 2001 р. з'явився спірний висновок Конституційного суду України[2], який вирішив що лише за одним пунктом Римський статут не відповідає Конституції України. На його думку, не узгоджувалися з Конституцією України положення Римського статуту, відповідно до яких МКС «доповнює національні органи кримінальної юстиції», а Конституція України не передбачала можливості «доповнення судової системи України» [3].

Слід нагадати, що МКС не замінює національні судові органи, не має повноважень національних судів, не виключає їх юрисдикції, а лише доповнює національні системи кримінального правосуддя. Основна функціональна спрямованість діяльності МКС – це підсилення національної спроможності України щодо розслідування та розгляду найтяжчих міжнародних злочинів. Саме тому, що юрисдикція МКС заснована на принципі комплементарності виникли питання щодо сумісності положень Римського статуту з нормами Конституції України. Отже, однією із причин нератифікації Римського статуту Україною є комплементарний характер юрисдикції МКС.

Виходом зі зазначеної правової колізії мало бути внесення змін у ст. 124 Конституцію України, ч. 6 якої передбачає, що «Україна може визнати юрисдикцію МКС на умовах, визначених Римським статутом МКС»[4]. Метою цих змін було, по-перше, усунення правових перешкод до ратифікації Україною Римського статуту і, по-друге, створення передумов для співробітництва з МКС. Навіть після внесення змін до Конституції України щодо визнання юрисдикції МКС, практичну реалізацію цих положень законодавцем знову було відтерміновано без пояснення причин.

3 травня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. КПК доповнився новим розділом IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом», яким передбачається обсяг і процесуальний порядок такого співробітництва[5]. Цілком логічним було б появлення таких змін в КПК після ратифікації Україною Римського статуту МКС. Але цього не сталося і тому постало питання, чи не «ратифікація» це Україною через КПК Римського статуту? Ознайомлення із відповідним розділом КПК дозволяє нам дійти висновку, що мова йде саме про

порядок взаємодії МКС з національними правоохоронними та судовими органами України у питаннях здійснення розслідування, судового розгляду та виконання рішень МКС. Тому, ні про яку «ратифікацію» за допомогою КПК в цьому випадку не йдеться. Скоріш за все, поява у КПК відповідного розділу пов'язана з тим, що ст. 12 Римського статуту передбачає що держава, яка визнає юрисдикцію, співробітничала із МКС без будь-яких затримок або винятків відповідно до ч. 9 Римського статуту. Крім того, Угода про асоціацію між Україною та ЄС покладає на Україну зобов'язання не тільки ратифікувати Римський статут, а ще співпрацювати з МКС.

Слід констатувати, що позиція України з питання ратифікації Римського статуту виглядає доволі непослідовною та суперечливою, тому що з одного боку ми підписали Римський статут ще у 2000 р. та запрошуємо МКС розслідувати злочини, скоєні країною-агресором в Україні, а з іншого ми самі не ратифікуємо Римський статут та не визнаємо його юрисдикцію, окрім спеціальної юрисдикції МКС через п. 3 ст. 12 Римського статуту. Крім того, можна чути критику, що Україна пропонує створити спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії проти України зі сторони країни-агресора, а сама не виконує взяті на себе зобов'язання і не ратифікує Римський статут.

З урахуванням всіх цих аргументів виникає питання, чому Україна обмежує свої права, можливості і не використовує передбачені Римським статутом механізми притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії?

Деякі правники вказують на негативні наслідки, що можуть спіткати Україну в разі ратифікації. Зокрема, можна зустріти точку зору, що ратифікація Україною під час війни Римського статуту не на часі, тому що відповідно до Римського статуту, спеціальні компетентні органи іноземних країн отримують велику кількість заяв країни-агресора про начебто злочини, які вчиняються військовими Збройних сил України. В такому випадку МКС зобов'язаний буде давати правову оцінку таким подіям.

Після ратифікації Римського статуту його юрисдикція буде поширюватись не тільки на державу-агресора, а й на саму Україну. Це означає, що громадяни України також можуть бути притягнені МКС до відповідальності. Але тут слід зауважити, що розширення юрисдикції

МКС не буде, тому що він вже має таку юрисдикцію з 2014 року, на підставі визнання Україною юрисдикції МКС у спеціальному порядку. **Те що МКС має таку юрисдикцію, не означає, що він буде її здійснювати.**

Крім того, МКС не притягатиме військових Збройних сил України до кримінальної відповідальності за законне застосування сили та використання зброї захищаючи свою Батьківщину. Те, що боронити свою державу від країни-агресора законно, підтверджує Статут ООН, який підписала Україна. Перед судом постають лише ті, хто віддавав злочинні накази. Отже, притягнути до відповідальності можна лише за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин агресії і лише тих, хто віддавав злочинні накази.

Слід нагадати, що ініціювати розгляд справ у МКС може держава-учасниця Римського статуту або країна, яка його не ратифікувала, проте визнала юрисдикцію МКС в конкретній ситуації, Рада Безпеки ООН та Прокурор МКС.

Римський статут передбачає можливість, що без його ратифікації держава може визнати юрисдикцію МКС в певних справах, подавши про це відповідну заяву. Такий механізм, коли з одного боку держава не ратифікувала Римський статут, але ухвалила окрему заяву у своєму змісті може розглядатися як «обмежена ратифікація» з погляду визнання юрисдикції МКС. В 2014 [6] – 2015 [7] р.р. Україна, не ставши повноправною учасницею Римського статуту, скористалася відповідним механізмом, звернулася до МКС в режимі *ad hoc* і подала заяви про визнання юрисдикції МКС за ст. 7 щодо злочинів проти людяності і ст. 8 щодо воєнних злочинів, вчинених на території України вищими посадовими особами країни-агресора та керівниками терористичних організацій «днр» та «лнр» починаючи з 20 лютого 2014 року і без кінцевої дати. Таким чином, Україна скористалася спеціальною процедурою визнання юрисдикції МКС для держав, які не приєдналися до Римського статуту, але бажають, щоб МКС розслідував міжнародні злочини, що вчиняються на їхній території.

Відповідно до Римського статуту, якщо держава подає такі заяви, вона визнає юрисдикцію МКС та бере на себе зобов'язання щодо співпраці та виконання будь-яких рішень (ст. 12) але не користується всіма правами організаційного і процесуального характеру, як повноцінна держава-учасник Римського статуту.

Після початку повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну,

у березні 2022 року Прокурор МКС Карім Хан розпочав розслідування міжнародних злочинів, серед яких воєнні злочини та злочини проти людяності, що вчиняються країною-агресором на території України. Розслідування Прокурора МКС стосується як подій, що мають місце з початку повномасштабного військового вторгнення країни-агресора в Україну, так і подій в період з 2014 до 2022 року. Оскільки Україна не ратифікувала Римський статут, Прокурор МКС повинен був отримати дозвіл щоб перейти до етапу розслідування злочинів, що ускладнює процес. Лише завдяки підтримці держав-учасниць Римського статуту та їх рішення передати справу одразу на розслідування, Україні вдалося уникнути цієї процедури. Саме безпрецедентна кількість звернень держав-учасниць до МКС дозволило Україні розпочати розслідування за процедурою при відсутності ратифікації Римського статуту.

Втім, незважаючи на розпочате розслідування не варто вважати, що відсутність ратифікації з боку України Римського статуту ніяк не відобразиться на можливостях притягнення до відповідальності країни-агресора за допомогою МКС.

Ставши повноцінним його учасником, Україна зможе впливати на роботу МКС. Слід нагадати, що МКС – це окрема міжнародна організація із різними структурами та підрозділами, серед яких Президія, Апеляційний відділ, Судовий відділ, Відділ досудового провадження, Офіс Прокурора, Секретаріат, Асамблея МКС. Остання відіграє важливу роль у роботі МКС, адже саме держави-учасниці здійснюють адміністративний нагляд над роботою МКС, вирішують бюджетні питання та обирають суддів, Прокурора МКС, заступника Прокурора МКС.

Ратифікація Римського статуту дозволяє Україні бути повноправним та повноцінним учасником процесу в усіх структурах МКС, мати права, як організаційного, так і процесуального характеру, зокрема: право бути членом Асамблеї держав-учасниць МКС; право виносити питання на порядок денний Асамблеї та брати активну участь в її роботі; можливість формувати бюджет на розслідування (тому що сьогодні немає бюджету на розслідування справ в Україні); право брати участь у виборах Прокурора МКС; можливість брати участь у формуванні складу МКС, вносити кандидатуру судді від України, який мав би процесуальний вплив на хід та швидкість розгляду певних справ; з'являться багато інших інструментів впливу на МКС.

МКС слід розглядати як дуже потужний інструмент у кримінальному переслідуванні кривавих диктаторів, таких як путін, навіть якщо вони переховуються у своїх країнах. Відповідно до ст. 89 Римського статуту МКС має право звернутись із проханням про передачу особи, щодо якої Прокурор МКС проводить розслідування. Таке прохання може бути звернене до будь-якої держави, на території якої перебуває чи потенційно може перебувати розшукувана особа.

Отже, якщо МКС буде виданий ордер на арешт особи за звинуваченням у найтяжчих злочинах, що скоєні на території України, це зробить його, як мінімум, невідступним. Він буде заарештований, як цього вимагає Римський статут (ст. 58), якщо поїде до однієї зі 123 країн-учасниць МКС. Юрисдикція МКС є обов'язковою навіть тоді, коли держава, на території якої були вчинені злочини, чи держава, громадянином якої є обвинувачуваний, не є учасницею Римського статуту.

Висновки і пропозиції. Практична відповідь на питання коли Україна ратифікує Римський статут, який є основою діяльності МКС призведе до низки правових наслідків, тому вона має бути виваженою та обґрунтованою. Не ратифікуючи Римський статут, Україна шкодить сама собі, обмежує свої права та не використовує передбачені Римським статутом механізми притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

З метою усунення правових перешкод до ратифікації Україною Римського статуту, створення належних передумов для повноцінного співробітництва з МКС на постійній основі, необхідним є гармонізації національного законодавства України до положень Римського статуту, яка повинна мати комплексний характер та супроводжуватись відповідними змінами до матеріального та процесуального права.

Ратифікація Римського статуту дозволяє Україні бути повноправним та повноцінним учасником процесу в усіх структурах МКС, мати права, як організаційного, так і процесуального характеру. Ратифікація та імплементація Римського статуту надає додаткові можливості для українського судочинства, призведе до укріплення верховенства права та завдяки доступу до МКС, дозволить притягнути до відповідальності країну-агресора за скоєні злочини під час повномасштабного військового вторгнення в Україну.

Україна має бути зацікавлена ратифікувати Римський статут через те, що: по-перше, із приєднанням до МКС не здобуде яких-небудь нових

ризиків; по-друге, ратифікація дасть Україні не лише обов'язок співпрацювати з МКС, а додаткові організаційні та процесуальні права, яких зараз вона не має; по-третє, ратифікація важлива, як механізм притягнення до відповідальності на міжнародному рівні путіна, найвищої ланки військового командування, інших топ посадовців країни-агресора за найтяжчі злочини, скоєні в Україні. Незалежно від того, ратифікувала країна-агресор Римський статут чи ні, це не захистить від кримінального переслідування найвищу ланку військового командування країни-агресора за наявності достатньої кількості доказів, що вони віддавали злочинні накази.

Збройний конфлікт, розпочатий та підтримуваний в Україні з 2014 р. країною-агресором та її повномасштабне військово вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. створили нові виклики для національної та міжнародної системи правосуддя, які потребували комплексного дослідження спроможності системи національного та міжнародного правосуддя з притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні. Дослідивши спроможність міжнародної системи правосуддя з розслідування злочинів, скоєних під час повномасштабного військового вторгнення країни-агресора, можна зробити висновок, що не слід розглядати МКС для України як універсальний механізм вирішення проблеми притягнення до відповідальності країни-агресора. Україна має більш послідовно та наполегливо працювати над створенням спеціального механізму (спеціального міжнародного трибуналу) з притягнення до відповідальності країни-агресора за найтяжчі міжнародні злочини скоєні в Україні. В той же час, необхідно констатувати, що станом на сьогодні МКС є найбільш досконалою інституційною моделлю з нині діючих органів міжнародного кримінального правосуддя. Визнання юрисдикції МКС (не лише спеціальної юрисдикції через п. 3 ст. 12 Римського статуту) для України є пріоритетною та неодмінною складовою її європейського шляху розвитку та реальною можливістю на міжнародному рівні притягнути до відповідальності топ посадовців країни-агресора за злочини, скоєні в Україні.

Список використаної літератури:

1. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
2. [Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України](#)

- про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII / Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
 5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
 6. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 року № 790-VII / Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>
 7. Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 4 лютого 2015 року № 145-VIII / Відомості Верховної Ради України. 2015. № 12. Ст. 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>

Smyrnov M. I. Ukraine's recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court as a mechanism for holding russia accountable for the crime of aggression against Ukraine

The conceptual issues, related to the construction of the system of international criminal justice, ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and features of cooperation of Ukraine with the International Criminal Court, are examined in the article.

The main reasons for the delay in Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court are analyzed, and attention is drawn to the inconsistent and contradictory position of Ukraine, which does not use the mechanisms of criminal prosecution for the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and the crime of aggression provided for by the Rome Statute of the International Criminal Court. Ukraine has signed the Rome Statute of the International Criminal Court and invites the latter to investigate crimes committed by the aggressor country in Ukraine, but does not fulfill its obligations, does not ratify the Rome Statute of the International Criminal Court and does not recognize its jurisdiction (except for special jurisdiction).

The need to harmonize substantive and procedural law of Ukraine to the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court is emphasized. The prospects, negative and legal consequences of Ukraine's ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court in the context of a full-scale military invasion of Ukraine by an aggressor country, as well as European integration processes and the requirements of the Association Agreement between Ukraine and the European Union are studied. The thesis is proved that Ukraine's non-ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court may affect the possibility of bringing the aggressor country to justice, despite the fact that Ukraine used a special procedure of recognizing the jurisdiction of the International Criminal Court.

The main aspects of the activity and jurisdiction of the International Criminal Court were considered. Attention is drawn to the fact that Ukraine's relations with the International Criminal Court are based on the principle of complementarity of jurisdictions. The essence, significance and advantages of Ukraine's cooperation with the International Criminal Court, as well as the possibility of bringing the aggressor country to justice for the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes and the crime of aggression, have been studied. Based on the results of such a study, it was concluded that the recognition of the jurisdiction of the ICC (not only the special jurisdiction due to Clause 3 of Article 12 of the Rome Statute) for Ukraine is a priority and indispensable component of its European path of development and a real opportunity at the international level to prosecute top officials of the aggressor country for crimes committed in Ukraine.

The ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court provides additional opportunities for the national judiciary, will lead to the strengthening of the rule of law and, thanks to

access to the International Criminal Court, will allow the aggressor country to be held accountable for crimes committed during a full-scale military invasion of Ukraine.

Key words: *ratification; the Rome statute, jurisdiction, international criminal justice, international criminal jurisdiction, international judicial institution, International Criminal Court, aggressor country, international crimes, crimes of an international nature, genocide, crimes against humanity, war crimes, crime of aggression.*

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.36>**К. О. Таранець**

адвокат, аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено окремі аспекти забезпечення права на доступ до правосуддя в Україні через призму практики Європейського суду з прав людини. Автором розглянуто систему міжнародно-правових норм, які встановлюють право на доступ до правосуддя через призму принципів та рішень ЄСПЛ. Встановлено, що міжнародні норми не містять конкретних регламентів організації системи кримінального правосуддя, проте, визначають індикатори (гарантії), дотримання яких свідчатиме про дотримання державою – учасницею забезпечення права доступу до правосуддя.

Відзначено, що на сьогоднішній судової практика в Україні свідчить про те, що суди все більше застосовують висновки ЄСПЛ у справах різних категорій, оскільки рішення ЄСПЛ не лише розглядають проблеми в заявах, з якими до нього звернулись, але і допомагають у значно ширшому обсязі висвітлювати, захищати і розвивати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проаналізовані обмеження права на доступ до суду в розумінні ЄСПЛ на прикладі окремих його рішень. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ, обґрунтовано, що право на доступ до правосуддя не можна було б назвати повномірним, поза права на пред'явлення цивільного позову у кримінальному судочинстві з метою отримання потерпілою особою відшкодування.

Досліджені у статті стандарти ЄСПЛ у забезпеченні доступу до правосуддя та критерії практичних кроків на шляху до утвердження верховенства права при їх належному дотриманні судовими органами в Україні, дозволить уникнути у майбутньому констатації порушень Україною Конвенції, та забезпечить належний рівень доступу до правосуддя у нашій державі.

Результатом проведеного у статті дослідження є висновок, що чим ширшим стає тиме перелік закріплених процесуальних прав на рівні національного законодавства, чим зрозумілішим, неускладненим стає процес захисту порушеного права та наявною практичною можливістю отримати відшкодування, тим більш розвиненою стає наша держава.

Ключові слова: *забезпечення права на доступ до правосуддя, практика Європейського суду з прав людини, обмеження права на доступ до суду, право на пред'явлення цивільного позову у кримінальному судочинстві.*

Актуальність теми. Враховуючи активну діяльність Європейського суду з прав людини, щороку зростаючу кількість заяв, котрі розглядають саме цим судом, внаслідок порушень Конвенційних прав і свобод, виникає необхідність у здійсненні аналізу правових критеріїв забезпечення права на доступ до правосуддя, зокрема, у кримінальному процесі, у світлі практики ЄСПЛ.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Засадами принципами судочинства України

є право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, що створений на підставі закону. Відомі вчені – правники зробили суттєвий внесок у вивчення та розроблення питання стандартів у сфері захисту прав людини, та, зокрема, питання права на правосуддя. Серед них: О. Кучинська, О. Костюченко, В. Маляренко, В. Нор, М. Погорецький, П. Рабінович, В. Шибіко, М. Шумило та інші. Крім того, дана тематика є предметом наукового інтересу великої кількості практикуючих правознавців, які здійснюють представництво у ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Одним із прав людини, яке найочевидніше пов'язане із верховенством права, є право на доступ до правосуддя [1]. Право на доступ до правосуддя впливає з системи міжнародно – правових документів, серед яких основоположними є: Загальна декларація прав людини 1948 р. [2], Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 1950 р. [3], Міжнародний акт про громадянські і політичні права від 1966 р. [4], Конвенція про права дитини 1989 р. [5], Європейська соціальна хартія 1996 р. [6], Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1995 р. [7], Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 2011 р. [8] та інші міжнародні акти. Згідно статті 9 Конституції України [9], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є обов'язковою до застосування національними судами. Також, в Україні було прийнято Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10].

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, Україна прийняла зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та протоколах. Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [11, с. 6].

Як слушно зазначають автори Шибіко В. П. та Данкевич М. С., уже понад півстоліття проблема забезпечення права на доступ до правосуддя під час кримінального провадження не обмежується окремою державою, а привертає увагу міжнародного співтовариства, що дає всі підстави говорити про інтернаціоналізацію відповідних стандартів у галузі кримінальної юстиції [12, с. 86–101].

Ухвалене в Гельсінкі Рішення Ради Міністрів № 7/08 про «Подальше зміцнення правовладдя на просторі ОБСЄ» заохочує країн-учасниць зміцнювати правовладдя, з-поміж іншого, в таких сферах: незалежність судівництва; дієве чинення правосуддя, право на справедливий суд, доступ до суду, дотримання стандартів правовладдя й практики щодо них у системі кримінальної юстиції, тощо [13].

Авторами збірника Рішення ЄСПЛ проти України 2020–2021, висловлена думка, що так склалося, що Україна, впродовж останніх років особливо, була в авангарді у формуванні сучасної практики цього Суду, створюючи для нього неймовірні ситуації, які ставили в глухий кут європейських правників [14].

Тому цілком погоджуємося з висновком Костюченко О. Ю., що для України додержання міжнародних стандартів прав людини повинно бути одним із пріоритетів внутрішньої політики держави [15, с. 54–58].

З'ясовуючи, на чому ж ґрунтується право на доступ до правосуддя через призму принципів та рішень ЄСПЛ, варто звернути увагу на наступне. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не містить дефініції поняття права на доступ до правосуддя. Разом з тим, саме в рішеннях ЄСПЛ і обґрунтовується право на правосуддя, що впливає з тексту ст. 6 Конвенції, а саме в контексті реалізації принципу верховенства права. Вище перелічені міжнародні акти хоча і не містять конкретних регламентів організації системи кримінального правосуддя, проте, визначають індикатори (гарантії) дотримання яких свідчитиме про дотримання державою – учасницею забезпечення права доступу до правосуддя.

Таким чином, під доступом до правосуддя згідно зі стандартами Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) розуміється здатність особи безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права. Роль судівництва є істотно важливою в державі, заснованій на правовладді, судівництво є гарантом справедливості – засадничої цінності державі, керованій правом [16]. А тому, повністю погоджуємося з висновком Кучинської О. П., що одним із механізмів, які мають визначальне значення у впровадженні реалізації захисту прав людини і виконанні завдань кримінального провадження, є забезпечення права на справедливий суд [17, с. 69–71].

Аналізуючи статті 2 та 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в контексті доступу до правосуддя як загальної засади кримінального провадження, Балацька О. доходить висновку, що доступність правосуддя законом визначено елементом права на справедливий судовий розгляд та принципу верховенства права, що відповідає міжнародним актам з прав людини та підтверджує позицію науковців щодо співвідношення названих

понять як цілого та частини [18, с. 262–268]. Суди в Україні також, певною мірою, посилаються на той підхід, що право на правосуддя реалізується особою, серед іншого, шляхом подання позовної заяви до суду [19]. Однак, не тільки гарантування права на пред'явлення позову, але і справедливе судові рішення, у своїй сукупності, свідчать про дотримання принципу верховенства права.

У Висновку № 6 (від 2004 року) Консультативної Ради Європейських судів зазначено, що однією зі складових ефективності судочинства в контексті міжнародних стандартів є забезпечення фактичного доступу громадян до правосуддя, правовими передумовами якого є наявність суб'єктивного права особи на судовий захист, а також, нормативне закріплення та реальне утвердження рівності громадян перед законом і судом [20].

Варто погодитись із думкою Глинської Н. В., яка, досліджуючи питання загальної справедливості судового розгляду зазначає, що саме несправедливість судового рішення (а зовсім не його формальна невідповідність закону) створює таке становище, коли невиправлення судової помилки спотворює суть правосуддя, руйнує баланс конституційно значущих цінностей, в тому числі прав і законних інтересів засуджених та потерпілих, а отже, суперечить конституційному імперативу, відповідно до якого права та свободи людини та громадянина є найвищою цінністю [21, с. 25–28].

Судова практика в Україні свідчить про те, що суди все більше застосовують висновки ЄСПЛ у справах. Це застосування пов'язане з тим, що рішення ЄСПЛ не лише розглядають проблеми у заявах, з якими до нього звернулись, але і допомагають у значно ширшому обсязі висвітлювати, захищати і розвивати положення Конвенції; ці рішення допомагають також державам дотримуватись зобов'язань, котрі вони взяли на себе як держави – учасниці Конвенції (справа Ірландія проти Сполученого Королівства заява № 5310/71 рішення від 18 січня 1978 р. [22]).

Розглядаючи питання розвитку концепції доступу до суду, ЄСПЛ у пункті 24 рішення по справі «Airey проти Ірландії» № 6289/73 від 09 жовтня 1979 р. зазначає, що права, які гарантує Конвенція, повинні бути не теоретичними чи нереальними, а такими, що мають реальну силу й можуть бути здійснені на практиці, особливо це стосується права доступу до суду з огляду на визначене місце, яке в демократичному суспільстві належить праву на справедливий судовий розгляд. Щоб право на доступ

до суду було ефективним, особа повинна мати чітку фактичну можливість оскаржити діяння, що становить втручання у її права (рішення Bellet проти Франції від 04 грудня 1995 р. заява № 23805/94).

У своїх рішеннях ЄСПЛ констатує, що право на судовий розгляд не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Таким чином, право на доступ до правосуддя має встановлені обмеження (Deweer проти Бельгії заява №6903/75 рішення від 27.02.1980 р.; Kart проти Туреччини заява № 8917/05 рішення від 08.07.2008 р.). Однак, такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані у обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають переслідувати законну мету, а між вжитими засобами і метою, що переслідується, має існувати розумний пропорційний зв'язок (Omar проти Франції заява № 431997/827/1033 рішення від 29.07.1998 р.).

Аналізуючи обмеження права на доступ до суду в розумінні ЄСПЛ, слід зазначити, що такі обмеження можуть полягати у: імунітеті (депутата парламенту, імунітет держави, імунітет міжнародної організації тощо); у процесуальних правилах, наприклад, умов прийнятності заяви про порушення провадження (хоча, іноді занадто суворе дотримання процесуального правила може становити загрозу самій суті права на доступ до суду (Labergege проти Франції заява № 16846/02 рішення від 26.09.2006 р.; у вимогах щодо виконання попереднього рішення (невиконання судового рішення); у інших обмеженнях, що є перешкодою у праві на доступ до суду (наприклад, коли обвинуваченого схиляють не подавати процесуальні документи, роблячи неправдиву обіцянку полегшити покарання (Marpa Zeeland B.V. і Metal Welding B.V. проти Нідерландів заява № 46300/99 рішення від 09.11.2004 р., або що стосується невичерпання національних засобів юридичного захисту (Плахтеев та Плахтеева проти України заява № 20347/03 рішення від 12.03.2009 р.).

Показниками сприяння держави у доступі до правосуддя та, зрештою, реалізацією права особи на справедливий суд, є дотримання наведених нижче конвенційних критеріїв. Розкриваючи загальний зміст критеріїв на прикладі окремих рішень ЄСПЛ, можна навести такі: «суд» що визначається з огляду на функції відправлення правосуддя, що має відповідати вимогам: незалежності, неупередженості, дотримання строку мандату його членів, процесуальним гарантіям, деякі з котрих перелічені у тексті

самої статті 6 (Чуйкіна проти України заява № 28924/04 рішення від 13.01.2011 р.; Belilos проти Швейцарії заява № 10328/83 рішення від 29.04.1988 р.; Соєте і Інші проти Бельгії заява № 32492/96 рішення від 22.06.2000 р.; Richert проти Польщі заява № 54809/07 рішення від 25.10.2011 р.); «незалежність та безсторонність суду» (Овчаренко і Колос проти України заява № 27276/15 та № 33692/15 рішення від 12.01.2023 р.); «принцип об'єктивного підходу» (Castillo Algar проти Іспанії заява № 28194/95 рішення від 28.10.1998 р.) тощо. А також, критерії дотримання процесуальних вимог, прикладом чого є: «справедливість» (Бочан проти України заява № 22251/08 рішення від 15.02.2015 р.); «рівність сторін» (Радченко проти України заява № 39555/07 рішення від 01.02.2018 р.); «змагальний судовий розгляд» (Rowe і Davis проти Сполученого Королівства заява № 28901/95 рішення від 16.02.2000 р.); «мотивованість судових рішень» (Рапон проти Франції заява № 54210/00 рішення від 25.07.2002 р., Boldea проти Румунії заява № 19997/02 рішення від 15.02.2007 р.); «право не свідчити проти себе» (Балицький проти України заява № 12793/03 від 03.12.2012 р.); «публічний судовий розгляд і присутність під час судового розгляду» (Döry проти Швеції заява № 28394/95 рішення від 12.11.2002 р.); «оскарження» (Lacadena Calero проти Іспанії заява № 23002/07 рішення від 22.11.2011 р.); «публічність проголошення вироку» (Raza проти Болгарії заява № 31465/08 рішення від 11.02.2010 р.); «розумний строк» (Аніфер проти України заява № 48479/13 рішення від 26.07.2018 р.); «презумпція невинуватості» (Довженко проти України заява № 36650/03 рішення від 12.01.2012 р.); «презумпція факту і права» (Falk проти Нідерландів заява № 66273/01 рішення від 19.10.2004 р.); «дотримання прав сторони захисту» (Kamasinski проти Австрії заява № 9783/82 рішення від 19.12.1989 р.), Сап проти Австрії заява № 9300/81 рішення від 30.09.1985 р.); «доступ до доказів» (Rasmussen проти Польщі заява № 38886/05 рішення від 28.04.2009 р.); «захисту себе особисто або за допомогою захисника» (Ушаков та Ушакова проти України заява № 10705/12 рішення від 18.06.2015 р., Романов проти України заява № 63782/11 рішення від 16.07.2020 р.); «безоплатна юридична допомога» (Максименко проти України заява № 39488/07 рішення від 20.12.2011 р., Quaranta проти Швейцарії заява № 12744/87 рішення від 24.05.1991 р.); «розуміння мови судочинства

(право на перекладача)» (Vizgirda проти Словенії заява № 59868/08 рішення від 28.08.2018 р.) та інші стандарти.

Аналіз змісту окремих рішень ЄСПЛ дає змогу виокремити такий аспект як «кричуща відмова у правосудді». Цей підхід було проголошено в рішенні у справі Soering проти Сполученого Королівства заява № 14038/88 рішення від 07.07.1989 р. і пізніше стверджувалося у цілій низці справ (наприклад, Mamatkoulov і Askarov проти Туреччини заява № 46827/99 рішення від 06.02.2003 р., Al-Saadoon і Mufdhi проти Сполученого Королівства заява № 61498/08 рішення від 30.06.2009 р., Othaman (Abu Qatada) проти Сполученого Королівства заява № 8139/09 рішення від 17.01.2012 р.). «Кричуща відмова у правосудді» містить такі характеристики судового процесу, які очевидно суперечать положенням статті 6 Конвенції та закріпленим у ній принципам, наприклад: заочне проголошення вироку без можливості отримати пізніше новий розгляд суті обвинувачення (на прикладі справи Einhorn проти Франції заява № 71555/01 рішення від 16.10.2001 р.), позасудовий розгляд справи, проведений з повним нехтуванням правами захисту (Bader і Kanbog проти Швеції заява № 13284/04 рішення від 08.11.2005 р.), позбавлення волі без доступу до незалежного і безстороннього суду, який перевірів би його законність (Al-Moayad проти Німеччини заява № 35865/03 рішення від 20.02.2007 р.), умисна і систематична відмова у доступі до захисника, використання у кримінальному процесі свідчень, отриманих внаслідок застосування до підозрюваного або до іншої особи поведження, що суперечить статті 3 Конвенції (El Haski проти Бельгії заява № 649/08 рішення від 25.09.2012 р.) та інші.

Водночас, право на доступ до правосуддя не можна було б назвати повномірним, поза права на пред'явлення цивільного позову у кримінальному судочинстві з метою отримання потерпілою особою відшкодування. В контексті дослідження питання доступу до правосуддя через пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні, звертаємо увагу на наступні висновки, викладені ЄСПЛ. Так, через призму стандарту «презумпції невинуватості» було розглянуто порушення права особи при пред'явленні цивільного позову за результатами кримінального провадження («Фарзалієв проти Азербайджану» заява № 29620/07 рішення від 28.05.2020 р.). Предметом дослідження ЄСПЛ питання пред'явлення позову у кримінальному провадженні та в порядку

цивільного судочинства після залишення без розгляду у кримінальному процесі, стала справа «Чумак проти України» заява № 60790/12 рішення від 19.05.2016 р. Перешкоджання поданню цивільного позову у кримінальному провадженні стало предметом окремої уваги ЄСПЛ при розгляді справи «Басюк проти України» заява № 51151/10 рішення від 05.12.2016 р., а висновок про неправдоподібність можливості окремо звернутись з цивільним позовом на підставі недбалості або прямої відповідальності, не очікуючи результатів офіційного розслідування – у справі «Антонов проти України» заява № 28096/04 рішення від 03.11.2011 р. Характерним елементом при розгляді ЄСПЛ питання доступу до правосуддя через пред'явлення цивільного позову у кримінальному судочинстві є висновок про необхідність покладення на державу обов'язку забезпечення права потерпілої особи на пред'явлення такого позову, не для мети «особистої помсти», проте аби домогтися відшкодування або захистити своє громадянське право (на прикладі справи Олександр Петрович Кулаков проти України заява № 12944/02 рішення від 16.02.2010 р.)

Враховуючи описані вище стандарти ЄСПЛ у забезпеченні доступу до правосуддя та критерії практичних кроків на шляху до утвердження верховенства права при їх належному дотриманні судовими органами в Україні, дозволить уникнути у майбутньому констатації порушень Україною Конвенції, та належний рівень забезпечення доступу до правосуддя у нашій державі. На що вказує, до прикладу, затвердження Кабінетом Міністрів України 27 січня 2023 року плану заходів з реалізації Концепції комунікації у сфері гендерної рівності, на першому етапі якого планується провести аналіз ситуації щодо доступу до правосуддя жінок та чоловіків і виявити бар'єри, які перешкоджають такому доступу [23].

Висновок. Безумовно, наведені вище приклади не дають вичерпної характеристики змісту права на доступ до правосуддя. Однак, вони у зрозумілій формі розкривають підходи Європейського суду з прав людини щодо розуміння як цього поняття, так і обов'язку держави гарантувати особам права і свободи, що передбачені Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод.

У межах розглянутих у даній публікації підходів та критеріїв до забезпечення права на правосуддя через призму рішень ЄСПЛ, вважаємо за доцільне привернути увагу до того, що чим ширшим та чіткішим ставатиме перелік закріплених

процесуальних прав і обов'язків на рівні національного законодавства України, чим більш узгодженим та неускладненим ставатиме процес захисту порушеного права потерпілої особи і наявною практичною можливістю отримання відшкодування, тим більш правовою ставатиме наша держава.

Список використаної літератури:

1. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» «Верховенство права» / Доповідь № 512/2009. Страсбург, 4 квітня 2011 р. / *Верховний Суд* : веб-сайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf (дата звернення: 03.02.2023).
2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: (дата звернення: 03.02.2023).
3. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : прийнята 04 листопада 1950 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 03.02.2023).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 03.02.2023).
5. Конвенція про права дитини : прийнято 20 листопада 1989 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 03.02.2023).
6. Європейська соціальна хартія (переглянута) : прийнято 03 травня 1996 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 03.02.2023).
7. Рамкова конвенція про захист національних меншин : прийнято 01 лютого 1995р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення: 03.02.2023).
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : прийнято 11 травня 2011 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 03.02.2023).
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна*

- Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.02.2023).
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 25.02.2023).
 11. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. С. 6.
 12. Шибіко В. П., Данкевич М. С. Міжнародні стандарти доступу до правосуддя у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 1–2. С. 86–101.
 13. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» «Доповідь про правовладдя». Страсбург. 4 квітня 2011 року. С. 22–23. / Рада Європи. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 23.02.2023).
 14. Рішення Європейського суду з прав людини проти України 2020–2021. Станом на 15 жовтня 2021 року. К. : Центр учбової літератури, 2021. 552 с.
 15. Костюченко О. Ю. Щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) положень статті 303, частини третьої статті 307, статті 309, частини четвертої статті 399 Кримінального процесуального кодексу України. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17 грудня 2018 року*. Київ, 2018. С. 54–58.
 16. The Council of Europe and the Rule of Law – An Overview, CM(2008)170, 21§44. / Рада Європи. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 03.02.2023).
 17. Кучинська О. П. Зміст справедливості як основоположного принципу кримінального провадження. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17 грудня 2018 року*. Київ, 2018. С. 69–71.
 18. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262–268.
 19. Окрема думка (спільна) суддів Великої Палати Верховного Суду від 10.11.2022/ Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107805197> (дата звернення: 03.02.2023).
 20. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських судів щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів. Страсбург, 24.11.2004 р. *База даних Верховного Суду України*. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6) (дата звернення: 02.03.2023).
 21. Глинська Н. В. Загальна справедливість судового розгляду як коректний вимір суттєвості порушень, допущених при ухваленні підсумкового процесуального рішення. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 17 грудня 2018 року*. Київ, 2018. С. 25–28.
 22. Довідник із застосування статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально – процесуальний аспект). *Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2014 рік* : веб-сайт. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home&c=fre> (дата звернення: 03.02.2023).
 23. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції комунікації у сфері гендерної рівності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 79-р / Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-realizatsii-kontseptsii-komunikatsii-u-s79-270123> (дата звернення: 25.02.2023).

Taranets K. O. Individual aspects of enforcing the right to access to justice through the prism of the practice of the European Court of Human Rights

The article studies individual aspects of enforcing the right to access to justice in Ukraine through the prism of the practice of the European Court of Human Rights. The author has considered the system of international regulations establishing the right to access to justice through the prism of the ECtHR's principles and judgments. It was established that the international norms do not contain specific regulations for the organization of the criminal justice system, but they define indicators (guarantees), the observance of which will mean the enforcement of the right of access to justice by the member state.

It is noted that the current judicial practice in Ukraine shows that the courts are increasingly applying the judgments of the ECtHR in cases of various categories, since the decisions of the ECtHR not only consider the problems in applications but also significantly help to highlight, protect and advance the provisions of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The limitations of the right to access to justice in the sense of the ECtHR are analyzed using its individual decisions. Based on the analysis of ECtHR's decisions, it is justified that the right to access

to justice could not be called full, apart from the right to file a civil claim in criminal proceedings for obtaining compensation for the injured person.

Examined EctHR's standards in ensuring access to justice and the criteria for practical steps towards the establishment of the rule of law with their proper observance by the judicial authorities in Ukraine will allow avoiding further violations of the Convention by Ukraine and will guarantee the appropriate level of access to justice in our country.

The present research results in the conclusion that the wider the list of procedural rights enshrined in national legislation, the more intelligible and uncomplicated the process of protecting the violated right and available the practical option of obtaining compensation, the more developed our state will become.

Key words: *enforcement of the right to access to justice, practice of the European Court of Human Rights, limiting the right to access to court, right to file a civil claim in criminal proceedings.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.37>

О. С. Юнін

доктор юридичних наук, професор, перший проректор
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-4846-2573>

В. В. Шаблюстий

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-0210-1772>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ З ОТРИМАННЯ ДОЗВОЛУ НА ЗБРОЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

На сьогодні, Україна вже понад рік живе у воєнних тяжких часах. Тому на перший план на постійній основі виступає насамперед думка про особисту безпеку та безпеку рідни, такі правила тепер нам диктує війна двадцять першого сторіччя. До війни ми могли мислити, що відсутність зброї робить нас – громадян мирним мешканцем, якого від ворожих військ захищає міжнародне гуманітарне право, але після жакливого та кровавого досвіду Бородянки, Бучі, Ірпеня, десятків інших міст і сіл з'являється розуміння, що зброя значно збільшує шанси на виживання під вас воєнної агресії. У 2022 році за даними багатьох опитувань, громадська думка, щодо володіння зброєю в Україні еволюціонує, хочемо наголосити, що велика кількість українців все ж таки підтримує надання громадянам права на володіння вогнепальною зброєю.

На нашу думку, рівень свідомості громадян сьогодні не можна вважати достатнім для прийняття Закону про обіг зброї. Хоча у 2022 році було проведено багато опитувань, наприклад, у застосунку «Дія», багатьма дослідницькими агенціями, соціологічними групами (дослідницька агенція Info Sapiens, Соціологічна група «Рейтинг»), результати яких після початку повномаштабного вторгнення в Україну РФ, зростає кількість громадян, які підтримують надання цивільному населенню права на володіння вогнепальною зброєю майже вдвічі. Показовим результатом таких досліджень є, що люди вважають, що масове озброєння громадян України сприятиме зміцненню обороноздатності країни. Але на нашу думку, нам українцям спочатку потрібно правильно впорядкувати не лише лібералізацію, але й легалізацію обігу зброї, формувати культуру безпечного і відповідального ставлення до зброї й її наслідків застосування. З приводу цього питання, нами було показано в третьому розділі ставлення громадян наприклад інших країн до цього питання, де не лише десятками років будувалася ця система культури, а й які аспекти ми можемо взяти з досвіду інших країн для України.

Ключові слова: адміністративні послуги, вогнепальна зброя, ліцензування, дозвіл на зброя, Національна поліція, об'єкт дозвільної системи, ліцензування.

Виклад основного матеріалу. Держава на теперішній день розуміє суспільний запит і поступово реагує на нього. Саме головне на сьогодні з важливого є модернізація і технічне забез-

печення діяльності системи сервісних центрів МВС України відповідальних за сферу надання адміністративних послуг. Адже на сьогоднішній день дане питання набуло великої актуальності

та важливості. Саме для спрощеного режиму користування користувачам та можливістю швидкого отримання послуги з будь-якого сервісного центру з надання адміністративних послуг, навіть з віддаленої точки України. Вже, на теперішній час, державними органами спрощено порядок видачі громадянам дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї протягом дії правового режиму воєнного стану на території України. Тому саме головні особливості щодо отримання дозволу на вогнепальну зброю в умовах воєнного стану ми розповімо у цій статті. Ми зосередилися на вогнепальній – мисливській зброї, як, по-перше, найбільш поширеній та по-друге, ефективній зброї в умовах сучасної війни на території української держави.

Тому надалі ми хочемо докладніше розглянути питання саме, хто може та має право отримати зброю. Хочемо звернути вашу увагу, що як до, так і під час війни на території України, право на придбання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї відрізняються залежно від категорії зброї, громадянства особи та досягнення нею певного віку, відповідно до законодавства України.

Як і раніше, так і на теперішній час, мисливську гладкоствольну зброю мають право отримати громадяни України, які досягли 21-річного віку. Мисливську нарізну зброю та основні частини до неї мають право отримати громадяни України, які досягли 25-річного віку і тому даний віковий термін був і залишився незмінним[4].

Якщо говорити про травматичну зброю, то на даний вид зброї (в нормативних документах – пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії) з 21 року можуть розраховувати працівники суду, правоохоронних органів та їхні близькі родичі; особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві; народні депутати України; члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону (дружинники); військовослужбовці, крім тих, які проходять строкову військову службу; державні службовці; журналісти. Даний перелік великий та включає громадян котрі повинні захищати себе, державу та її цілісність кордонів, цивільних громадян і державних службовців [4].

Наступним, де ми б хотіли приділити увагу, хочемо саме переліку видів зброї на яку можна отримати дозвіл та в чому різниця саме даних видів. Тому далі йдеться про гладкоствольну

й нарізну мисливську зброю, а також про травматичну зброю та боєприпаси до них. Але при теперішніх змінах в чинному законодавстві України, у випадку отримання дозволу за спрощеним порядком, під виключення підпадає мисливська зброя та боєприпаси до неї.

Можемо більше докладніше далі приділити увагу видам, які під цю категорію підпадають. По-перше, слід виділити гладкоствольну зброю (двостволки, помпові рушниці, напівавтоматичні самозарядні рушниці). Зброя даного виду недалекобійна, тобто її фективна дальність польоту кулі є 50–150 метрів, практично не здатна пробити броню, проте, хочемо звернути увагу, що досить потужна й ефективна на близьких дистанціях її застосування. Такий вид озброєння також відмінністю можна характеризувати її достатньою ємністю магазинів, а саме до 10 патронів та скорострільністю [4].

По-друге, можна виділити наступний вид – нарізна зброя, вогнепальна зброя з поздовжньо-ковзним затвором та напівавтоматичні самозарядні карабіни, або менш поширені екземпляри, такі як карабіни револьверного типу, які зустрічаються в Україні досить рідко.

Важливим аспектом, якому ми хочемо приділити увагу, це саме процес і порядок видачі дозволів на зброю в Україні в період дії воєнного стану. На сьогоднішній день можливість легального володіння зброєю складається з декількох етапів: по-перше, отримання дозволу на придбання зброї, по-друге, власне її придбання та отримання дозволу на її носіння й зберігання.

Порядок видачі дозволів на зброю чи для ліцензування вогнепальної зброї в Україні регулюється нормативними актами України, на теперішній день й раніше головним, є саме Наказ МВС України №622 від 21.08.1998 року «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» (далі – Наказ № 622) [4].

Відповідно до норм Наказу №622, а саме пункту 12.2, де говориться, що для одержання дозволу в органах поліції на придбання мисливської вогнепальної зброї потрібно зібрати та подати вичерпний перелік документів до органу МВС України чи сервісних центрів України [4].

Якщо відповідно до документів заявника фактичне його місце проживання відрізняється від зазначеного в паспорті, то даній особі необхідно подати документ, що підтверджує фактичне місце проживання (договір оренди житлового приміщення, свідоцтво про право власності на житлове приміщення тощо).

Громадянин, котрий придбав вогнепальну зброю та подав документи на отримання дозволу на зброю, після придбання зброї повинен протягом 10 днів з дня придбання зброї зареєстрованою в органах поліції за місцем проживання власника з одержанням дозволу на її зберігання, носіння. Для цього власники зброї повинні надати особисто або через відповідну довірену особу до органів поліції наступний чіткий та відповідний перелік документів: заяву щодо видачі дозволу на зберігання та носіння зброї на ім'я керівника органу поліції; дві фотокартки розміром 3 x 4 см; дублікат дозволу з відміткою магазину про продаж або переоформлення зброї; платіжний документ за надання відповідної послуги; договір страхування (крім охолощеної зброї); довідку про експериментальний відстріл вогнепальної зброї (крім мисливської гладкоствольної) [4].

Щодо терміну видачі дозволу на придбання, зберігання та носіння вогнепальної зброї чи пристроїв не повинен перевищувати один місяць, але після вторгнення російської федерації на територію України та з дією правового режиму воєнного стану в Україні терміни було продовжено. Це передбачено Наказом МВС України № 195 від 18.03.2022 року продовжено строк дії усіх дозволів на зброю на період до 10 днів після припинення або скасування дії воєнного стану в Україні. Це говорить про те, що навіть, якщо громадянин отримав дозвіл чи ліцензію на вогнепальну зброю чи боєприпаси до неї і термін його дії закінчився у період дії воєнного стану, то він буде дійсний і його можна легально носити та зберігати [3].

З початком дії правового режиму воєнного стану в Україні хочемо зазначити, що умови для отримання травматичної зброї не змінилися, тож надання адміністративних послуг на теперішній час відбувається відповідно до дійсного старого порядку.

А ось, якщо говорити про вартість отримання адміністративної послуги, щодо отримання дозволу на вогнепальну зброю можемо поділити на до та після початку війни й хочемо зазначити, що зміни значної не відбулося. Якщо говорити про вартість на послуги до початку війни на території України, то тут хочеться звер-

нути на деякі аспекти. Щоб на сьогодні володіти вогнепальною зброєю та боєприпасами до неї, то недостатньо її придбати. Тепер відповідно до правового режиму дії воєнного стану в Україні почала існувати декілька етапна система отримання дозволу на вогнепальну зброю. Відповідно до цього, потрібно бути готовим до кожного етапу його отримання та надання відповідної інформації й до того, що на кожному етапі доведеться сплачувати за надані адміністративні послуги. Йдеться мова про проходження медичної комісії, проходження навчання і складання іспиту, платежі за послуги дозвільної системи та видачу відповідного посвідчення, вартість договору страхування, вартість відстрілу зброї, й саме всі ці послуги будуть нести офіційні платежі та офіційну інформацію.

Але якщо говорити про зміни в отриманні послуг щодо вартості то під час війни в Україні введений спрощений порядок, котрий мінімізує витрати на отримання дозволу за рахунок виключення деяких етапів із процедури. Водночас громадянам, які хочуть отримати дозвіл, варто бути готовим до обов'язкових платежів за послуги дозвільної системи та видачу дозволу. На день написання цієї статті плата за видачу дозволу на придбання зброї становить 51,9 грн, на носіння та зберігання – 54 грн. Вимоги щодо наявності сейфа залишаються незмінними та обов'язковим в Україні.

Тому, основна мета на теперішній час законодавства України є послаблення законодавчого регулювання та дозвільної процедури в системі ліцензування та надання адміністративних послуг у сфері дозвільної системи, звісно, це не тільки самооборона, а й участь у відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації проти України у період дії воєнного стану.

Хочемо звернути увагу на Постанову Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року №448 «Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану» (далі Порядку № 448)[2]. Цей Порядок визначає процедуру застосування громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, вогнепальної зброї і боєприпасів до неї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України у період дії правового режиму воєнного стану відповідно до Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захи-

сті України" [2]. А саме відповідно до статті 4 Порядку № 448[2], зазначається, що під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії проти України у період дії воєнного стану цивільні особи мають право застосовувати вогнепальну зброю та боєприпаси до неї у чітко визначених законодавством випадках, а саме для: відбиття нападу або запобігання загрози нападу на військові та/або цивільні об'єкти, що охороняються; запобігання вчиненню та/або припинення протиправних дій чи діяльності осіб, причетних до збройної агресії; звільнення захоплених військових та/або цивільних об'єктів або запобігання (перешкоджання) такому захопленню та інших випадках зазначених в даній статті [2].

Вивчаючи статистичні матеріали, для нас виявилось дещо дивним, що законодавець не визначає індивідуальну самооборону як окрему підставу для застосування вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Ймовірно, це охоплюється пунктами із наведеного вище переліку, що було б цілком логічним відповідно до положення ст. 36 ККУ. Де визначаються саме положення щодо необхідної оборони, а саме, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання [1].

Але головна відмінність його з кримінальним кодексом України є те, що відповідальність за таке неповідомлення даним Порядком не встановлена, тому й покарання не має. Така норма є цілком логічною та запобігає вчиненню можливих правопорушень, проте є певні труднощі щодо реалізації зазначеного зобов'язання на практиці. Наприклад, повідомлення людиною, що знаходиться на окупованій території, про використання зброї проти окупанта, може загрожувати її власній безпеці.

Отже, хочемо зробити висновок, що саме питання легалізації вогнепальної зброї в Україні набуло неабиякої актуальності. Війна в двадцять першому столітті змінила сприйняття вогнепальної зброї. Не дарма в Дії проводилось опитування для громадськості з наступним питанням: «Як ви ставитеся до володіння українцями зброєю?». В опитуванні взяли участь більш ніж три мільйони людей, де більша її кількість проголосувала «за» її прийняття і готовність її мати в руках. Очевидно, що реакцією законодавця на таку активність рано чи пізно має стати лібералізація вогнепальної зброї у сфері обігу зброї. І тому питання вдосконалення діяльності щодо надання населенню якісних адміністративних послуг щодо сфери ліцензування об'єктів доз-

вільної системи сьогодні як ніколи набуло особливого значення в умовах євроінтеграційних процесів. Зрозуміло, що на теперішній час оцінювання якості надання адміністративних послуг є доволі абстрактним, спираючись на теперішні умови праці й життя. Але потрібно спиратися на міжнародний досвід країн в цій сфері та більше приділяти увагу владі на вимоги законності та прозорості в діяльності владних структур. Нам потрібно лише слідкувати за змінами та очікувати від них позитивних змін, адже досвід показує, що України не в змозі дружити та мати дипломатичні відносини з таким сусідом, який завжди несе збройну агресію на нашу територію, але нам потрібно з таким сусідом боротися та очищати нашу територію від них.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний кодекс України. Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року. №448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-%D0%BF#Text>.
3. Про продовження строку дії дозволів у сфері обігу зброї, пристроїв та вибухових матеріалів під час дії воєнного стану в Україні. Наказ МВС України №195 від 18.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-22#n6>.
4. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів. МВС України; Наказ від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text>.
5. Чепіжко А. А. Актуальні питання порядку видачі зброї в період дії воєнного стану проти збройної агресії російської федерації. *Прикарпатський юридичний вісник* 1 (42) (2022). С. 97-101.
6. Громадська оцінка діяльності Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України //Козін В.В. Мороз Віта, Паршин Ю.В., Богуславський М.Г.// *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022, випуск 7. С. 255-258.

Yunin O. S., Shablysty V. V. Provision of administrative services for obtaining permissions for weapons during the war in Ukraine

Today, Ukraine has been living in hard times of war for more than a year. Therefore, the thought of personal safety and the safety of our families is constantly at the forefront of our minds, as the war of the twenty-first century dictates. Before the war, we could think that the absence of weapons made us civilians protected by international humanitarian law from enemy troops, but after the horrific and bloody experience of Borodyanka, Bucha, Irpin, and dozens of other towns and villages, we realize that weapons significantly increase the chances of surviving military aggression. In 2022, according to many polls, public opinion on gun ownership in Ukraine is evolving, and we want to emphasize that a large number of Ukrainians still support granting citizens the right to own firearms.

Although many polls were conducted in 2022, for example, in the Diia app, by many research agencies and sociological groups (Info Sapiens Research Agency, Sociological Group Rating), the results of which, after the start of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, almost doubled the number of citizens who support granting civilians the right to own firearms. An illustrative result of such surveys is that people believe that mass arming of Ukrainian citizens will help strengthen the country's defense capabilities. But in our opinion, we Ukrainians first need to properly regulate not only the liberalization but also the legalization of arms circulation, and to form a culture of safe and responsible attitude towards weapons and their consequences. In this regard, we have shown in the third section the attitude of citizens of other countries, for example, to this issue, where this cultural system has been built for decades, and what aspects we can take from the experience of other countries for Ukraine.

Key words: *administrative services, firearms, licensing, weapons permit, National Police, object of the permit system, licensing.*

УДК 347:656]:[366.5-056.26]

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.38>

Д. О. Єрмоленко

д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права
ORCID 0009-0008-1334-5194

Запорізький національний університет, Україна

Д. М. Луц

к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права
ORCID 0000-0002-0691-5493

Г. В. Самойленко

Запорізький національний університет, Україна

д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільного права
ORCID 0000-0002-9455-1553

Запорізький національний університет, Україна

ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «РІВНІСТЬ» ТА «НЕДИСКРИМІНАЦІЯ» В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПАСАЖИРІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЗА ДОГОВОРОМ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРА

У статті проведено дослідження проблеми забезпечення прав пасажирів з інвалідністю за національним законодавством України. Визначено, що її вирішення повинне ґрунтуватися не на усуненні недоліків, прогалин та протиріч чинного законодавства, а на основі визначення основного методологічного підходу, який був би визначальним у формуванні механізму правового забезпечення прав пасажирів з інвалідністю за договором перевезення пасажирів. Визначено, що такий підхід має ґрунтуватися на соціальній моделі інвалідності, формалізований в праві в моделі правозахисного підходу (як підвиду соціальної моделі). Остання має в основі закріплену Загальною Декларацією прав людини ідею рівності людей (всі народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах). Споконвічна боротьба за права людини мала наслідком закріплення принципу рівності прав людини та основоположних свобод. Наразі виявилось, що особи з інвалідністю не завжди мають рівні з іншими людьми можливості у здійсненні зазначених прав, що спонукає до пошуку ідеї, моделі та механізму забезпечення рівності. Як наслідок, в Конвенції про права осіб з інвалідністю було закріплено принципи недискримінації, рівності можливостей та доступності. Визначено, що вони повинні бути визначальними при формуванні правового статусу пасажирів з інвалідністю за договором перевезення пасажирів механізму. Обґрунтовано, що у сфері перевезень пасажирів «рівність» має визначати забезпечення рівних можливостей за наявності індивідуальних відмінностей, в той час як недискримінація, - заборону дискримінації: розрізнення, виключення чи обмеження здійснення пасажиром всіх прав людини й основоположних свобод нарівні з іншими пасажиром. Зроблено висновок щодо необхідності оновлення транспортного законодавства в частині забезпечення прав пасажирів з інвалідністю на основі переосмислення базового підходу, який має ґрунтуватися на принципах рівності (з новітнім змістовним наповненням) та недискримінації (як в частині заборони дискримінації, так і вимоги усунення бар'єрів для здійснення прав пасажиром з інвалідністю).

Ключові слова: *рівність, недискримінація, пасажир з інвалідністю, договір перевезення пасажирів, забезпечення прав пасажирів, споживач, сторона договору, рівність прав, інклюзія*

Постановка проблеми. В доктрині цивільного права, попри відсутність закріплення в статті 5 ЦК України серед засад цивільного

законодавства принципу рівності, останній вважається основним визначальним критерієм урегульованості відносин саме цивільним зако-

нодавством України. Такий підхід ґрунтується на положеннях ст. 1 ЦК України, яка до таких критеріїв відносить заснованість немайнових та майнових відносин (цивільних відносин) на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Формальна визначеність рівності учасників цивільних відносин обмежується рівністю їх прав, проте, не визначає їх фактичну рівність, що в своїй основі має, в першу чергу, нерівність майнову. В сфері підприємницьких відносин неодноразово науковцями зверталася увага на фактичне правове положення споживача як слабкої сторони договору, яка, як правило, не має можливості диктувати умови договору контрагенту-суб'єкту підприємництва (сильній стороні договору), що дало підстави для висновку про нерівне становище підприємця та споживача. Почасті ситуація була вирішена шляхом імперативного обмеження правомочностей сильної сторони договору та забезпечення справедливого балансу інтересів підприємця та споживача. Більшість споживчих відносин було врегульовано Законом України «Про захист прав споживачів». Водночас, серед сфер, які забезпечені власним спеціальним законодавством, стала сфера транспортного права. На рівні правил перевезень пасажирів на різних видах транспорту було нормативно визначено права пасажирів та кореспондовані їм обов'язки перевізників. Проте, суттєвим недоліком залишається відсутність єдиного підходу до забезпечення прав пасажирів з інвалідністю на різних видах транспорту. В цьому контексті відкритим залишається вибір базового концепту забезпечення їх прав, який, як вбачається, має ґрунтуватися на забезпеченні двох полярних принципів – рівності та недискримінації. Адже вони хоч і є двома сторонами однієї медалі, проте, слугують одній меті – забезпеченню рівності прав пасажирів з інвалідністю з іншими пасажирами, які не мають фізіологічних чи анатомічних вад (руху, слуху, зору).

Стан дослідження. Забезпеченню та захисту прав споживачів з особливими потребами не була приділена належна увага в царині цивільної науки. Попри численні дослідження проблем захисту прав споживачів, серед яких: Осетинської Г.А. «Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України» (2006)[1], Письменної О.П. «Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)» (2007)[2], Рябченко Ю.Ю. «Судовий

захист прав споживачів» (2009)[3], Черняк О.Ю. «Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2011)[4], Колісникової Г.В. «Зобов'язання по відшкодуванню шкоди, завданої споживачам» (2013)[5], Коршакової О.М. «Захист прав споживачів житлово-комунальних послуг» (2014)[6], та відносин в транспортній сфері, які виникають у зв'язку з перевезенням пасажирів, зокрема, Гришко У.П. «прав споживачів транспортних послуг» (2017) [7], Лукасевич-Крутник І.С. «Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України» (2019)[8], Самойленко Г.В. «Договір перевезення пасажирів : теорія та практика забезпечення прав пасажирів» (2021)[9], Ніколаєнко І.Р. «Захист прав пасажирів за договором перевезення у міському та приміському сполученні» (2022)[10], проблема забезпечення та захисту прав осіб з інвалідністю в споживчій, та безпосередньо, в транспортній сфері, залишилася невирішеною. Втім, Лукасевич-Крутник І.С., Самойленко Г.В. та Ніколаєнко І.Р. поставили низку питань, пов'язаних з визначенням окремих проблем забезпечення прав пасажирів з інвалідністю, проте, вони мають фрагментарний, а не комплексний характер, що зумовлене специфікою предмета їхніх досліджень. Низький рівень нормативного забезпечення прав пасажирів з інвалідністю не сприяє здійсненню ними належного права на свободу пересування. Відсутність глибоких наукових досліджень проблем забезпечення прав пасажирів з інвалідністю, попри наявність ідеї «безбар'єрного середовища», яка б мала ґрунтуватися на певних основоположних началах, має наслідком відсутність системної законодавчої роботи з вирішення проблем пасажирів з інвалідністю, а відтак, відсутність гарантій прав таких осіб. Тож дослідження відносин з перевезення пасажирів з інвалідністю в контексті забезпечення їх прав є назрілим та актуальним.

Мета статті. Визначити особливості механізму забезпечення прав пасажирів з інвалідністю та внести пропозиції з його удосконалення на основі методологічного підходу, який базується на ідеї забезпечення рівності та недискримінації в сфері діяльності транспорту, який є основним інструментом здійснення особою права на свободу пересування.

Виклад основного матеріалу. В доктрині цивільного права науковці все частіше звертаються до теорії природних прав людини,

що зумовлене нездатністю позитивного права своєчасно реагувати на запити людини в сучасних цивілізаційних умовах. Загалом же право, як система ідей про належне та справедливе є динамічним, на відміну від права позитивного, яке проходить шлях усвідомлення проблем правового регулювання, формування ідей їх вирішення та нормативного втілення їх у життя. Водночас, воно окреслює мету, ідеальну модель правовідносин, правового статусу особи, механізму їх правового регулювання та засоби їх досягнення. Об'єктивно, що в сфері перевезень пасажирів рівень забезпечення прав пасажирів з інвалідністю наразі є мінімальним і не задовольняє їх потреб. Серед гарантій здійснення ними своїх прав як пасажирів за договором перевезення на сьогоднішній день вже відсутні гарантовані раніше в транспортному засобі місця для пасажирів з дітьми та з інвалідністю, а попри декларування на автомобільному транспорті застосування вимог про квоту транспортних засобів, пристосованих для посадки та висадки пасажирів з інвалідністю, ситуація за останні кілька десятиріч років істотно не змінилася. Збройна агресія РФ проти України та українського народу збільшує кількість осіб з особливими потребами, як з вадами опорно-рухового апарату, так і вадами органів зору та слуху. Усвідомлення високого ступеню ризиків під час проведення як бойових дій для військовослужбовців, так і під час варварських терористичних актів армії РФ проти цивільного населення України всупереч вимог міжнародного права дало новий поштовх для роздумів щодо правового статусу осіб з інвалідністю, адже ніхто наразі не є «застрахованим» не стати жертвою російського терору. За визначенням О. Зеленської в контексті відновлення країни та допомоги постраждалим в протезуванні, має йтися про відновлення країни та людей, які, як громадяни нашої країни, повинні мати рівний доступ до гідного та якісного життя [11]. Ставлячи себе на місце особи з інвалідністю як пасажирів починаєш розуміти всі складнощі, з якими доводиться стикатися таким особам – від придбання квитка і посадки до транспортного засобу до перебування в ньому і висадки, не говорячи вже про пошук підходящого маршруту особами з вадами зору чи слуху. Йдеться не про комфорт, про який йшлося в праці Мінченка А.О., який, опираючись на положення п. 38.5 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, в яких ставилася умова про зручність

для придбання квитків пасажирами з інвалідністю кас на вокзалах залізничних станцій, визначив «комфорт» додатковою умовою договору перевезення пасажирів залізничним транспортом [12, с. 103], ні про сингулярні вирішення окремих проблем пасажирів з інвалідністю у здійсненні ним своїх прав як сторони договору на основі надання додаткових прав таким пасажирам та кореспондованих їм обов'язкам перевізника. Йдеться про формування загального правила, яке має ґрунтуватися на ідеях сприятливого навколишнього середовища існування та діяльності людини з додатковими чи особливими потребами. Але його формування не має бути самоціллю, - а лише засобом досягнення мети забезпечення спроможності пасажирів з інвалідністю в здійсненні своїх прав.

Ідея визначення, що в процесі виконання договору перевезення пасажирів останній здійснює належне йому право на свободу пересування, з чого зроблено висновок, що зазначений договір є одним із способів здійснення зазначеного права, належить Г.В. Самойленку. Ним було визначено необхідність закріплення права на мобільність та доступність транспорту на недискримінаційній основі [9, с. 109, с. 12]. Водночас, дана теза не набула своєї достатньої аргументації та формалізації. Вбачаємо, що її підґрунтям має стати ідея рівності, закладена в Загальній Декларації прав людини, згідно ст. 1 якої всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах [13]. Г.В. Самойленку також обґрунтував позицію щодо необхідності забезпечення прав пасажирів, включно пасажирів з інвалідністю. Визначаючи фактори комплексного інституційного забезпечення прав пасажирів, ним зроблено висновок, що національне транспортне законодавство містить недоліки порівняно з відповідним забезпеченням прав пасажирів за правом ЄС і потребує свого удосконалення [14, с. 59] Принагідно зазначимо, що ст. 2 зазначеної Декларації істотним чином обмежила правові можливості особи в контексті поняття «рівності», чому не була приділена належна увага в той час, адже в той історичний період ставилося завдання закріплення прав особи, що мало на меті забезпечити правову охорону природних прав людини, що вже було значним досягненням, - формування інституту наднаціональної правової охорони та захисту прав людини.

Підписання Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю 2006 р. [15] та Факультативного протоколу ознаменувало новий етап у становленні

прав людини. Конвенція дозволила відійти від існуючих підходів до інвалідності як медичної проблеми та від підходів, заснованих на співчутті чи милосерді та перейти до підходу «можливостей», які ґрунтуються на правах людини.

За визначенням Наванетхем Піллей, в багатьох державах до осіб з інвалідністю застосовується «благодійний» підхід, який ґрунтується на розумінні «нездатності» особи самостійно здійснювати свої права через наявні фізіологічні порушення, що спонукає «благодійників» допомагати таким особам, зокрема, матеріально. Водночас, особа залишається відстороненою від політичного, соціального чи культурного життя. Тому інвалідність сприймається як індивідуальна проблема особи, а не як проблема непристосованості навколишнього середовища для життєдіяльності таких осіб. Згідно з цією моделлю, люди з обмеженими можливостями не контролюють власне життя, практично не беруть в ньому участі і вважаються тягарем для суспільства [16, с. 9]. Наразі у світі відбувається перехід до «соціальної» моделі інвалідності, основними ідеями якої є: 1) інвалідність є наслідком взаємодії людини з вадами та особливими потребами з середовищем, яке не враховує її особливостей та індивідуальних потреб; 2) основною проблемою є наявність перешкод, які слід усунути для можливості людиною з інвалідністю самостійно здійснювати свої права; 3) інвалідність слід розглядати як наслідок хибної організації суспільства, не здатного сприйняти та забезпечити можливість кожної особи рівною мірою з іншими членами суспільства здійснювати свої права; 4) завдання суспільства – створити рівні умови для можливості кожного бути інклюзивним (включеним) в усі соціальні процеси, мати можливість безперешкодно здійснювати свої права незалежно від індивідуальних особливостей.

В правовій царині соціальна модель інвалідності набула правової форми, яка наразі визначається науковцями правозахисним підходом. Розуміння прав особи з інвалідністю на рівне здійснення своїх прав нарівні з іншими учасниками цивільних відносин покладає на державу та суспільство певні обов'язки, щоправда, більше моральні, аніж закріплені в актах національного законодавства, зокрема, транспортного, основним серед яких є усунення бар'єрів як дискримінаційних.

В міжнародних правових актах, які є визначальними джерелами наднаціонального механізму охорони прав людини декларується рів-

ність та заборона дискримінації за певними ознаками: в Загальній Декларації прав людини, - рівність у гідності та правах (ст. 1), право на рівність на захист від дискримінації (ст. 7), в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, - забезпечення користування правами та свободами без дискримінації за будь-якою ознакою (ст. 14) [17], в міжнародному Пакті про політичні і громадянські права, - рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру, рівність перед законом і право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону (ст. 26) [18]. Та попри різні підходи до категорій «рівності» та «недискримінації» в цих документах, в уяві багатьох людей вони сприймаються майже як тотожні. Варто погодитися з точкою зору Наванетхем Піллей, що недискримінація та рівність насправді є лицьовою та зворотною стороною однієї монети: недискримінація є, по-суті, боротьбою з дискримінацією, з тими причинами, які існують в суспільстві, породжуючи нерівність. Зазвичай, намагання усунути ці причини має на меті запобігання дискримінації і, таким чином, забезпечення рівності. Водночас, сама по собі категорія «рівності», попри уяву про «тотожне» чи «ідентичне», є полісемічною, адже рівність прав не визначає ідентичність чи тотожність людей. Напроти, всі люди індивідуальні та різноманітні. Тож для рівності прав може існувати потреба в різних підходах чи ступенях їх забезпечення та здійснення (різне поводження з різними людьми через притаманні їм відмінності) [16, с. 95-96]. Погодимось з його баченням, що в такому випадку різне ставлення до людей може сприйматися як дискримінація. Проте, таке різне ставлення може бути навпаки, проявом забезпечення рівних можливостей кожної людини в залежності від її індивідуальних особливостей. Як зазначає він, для того, щоб рівність стала реальністю, може знадобитися прийняти різні стратегії для різних людей [16, с. 96]. Таким прикладом може бути закріплені нормативно в актах транспортного законодавства положення про надання допомоги пасажиром з інвалідністю в посадці до транспортного засобу та висадки з нього та ін. Прикладом є покладання на провідника (стюарта) обов'язку під час посадки/висадки та проїзду у вагоні провідник надання за потреби допомоги особам з інвалідністю, які використовують технічний або інший засіб реабілітації (крісло колісне, ходунки, милиці, палиці тощо), та з порушеннями зору щодо: посадки/висадки

особи, яка використовує крісло колісне, разом із зазначеним засобом пересування у/з вагон(а); доставки ручної поклажі під час посадки/висадки у/з вагон(а) до/від місця, зазначеного у проїзному документі; розташування технічного або іншого засобу реабілітації (крісло колісне, ходунки, милиці, палиці тощо) у спеціалізованих купе та на спеціально виділених місцях; доставки та застилання постільних речей у вагонах з місцями для лежання у разі сплати за бажанням пасажирів їх вартості; замовлення продуктів харчування за наявності в поїзді вагона-ресторану чи буфету (п. 38.7 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України) [19]. Змістовно право пасажирів з інвалідністю на допомогу закріплено і на інших видах транспорту (пп.18, 21 п. 147 Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту [20], п. 18 Глави 1 Розділу VIII Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу [21]). Така турбота щодо осіб з інвалідністю може сприйматися як дискримінаційні дії по відношенню до пасажирів, які не мають вад, проте, це не так. Така допомога спрямована на забезпечення особами з певними фізичними вадами у можливості здійснення ними окремих особистих немайнових прав особи, серед яких, - право особи на свободу пересування, на задоволення фізичних потреб (у харчуванні чи відвідуванні туалету), на безпеку, на охорону здоров'я, на інформацію, тощо. Щодо останнього на залізничному транспорті п. 38.9 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України на перевізника покладено обов'язок забезпечення осіб з інвалідністю з порушеннями зору та слуху наявністю інформації з використанням звукових та візуальних систем повідомлення, а за зверненням таких осіб - усно і безоплатно надавати інформацію, яка стосується як перевезення, так і допоміжних послуг, включно розміщення у кімнатах відпочинку, робот камер схову та багажних відділень та ін.

Аналіз актів транспортного законодавства України дає підстави для висновку, що на різних видах транспорту ступінь забезпечення доступності інфраструктури, транспорту та інформації для пасажирів з інвалідністю різниться. Так, наприклад, якщо на повітряному транспорті на експлуатанта аеропорту або агент з обслуговування покладено обов'язок забезпечити пасажирів в аеропорту візуальною та/або акустичною інформацією, необхідною як для здійснення

поїздки, так і щодо сервісу обслуговування з чітким переліком такої інформації (п. 1 Глави 1 Розділу VII Правил повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу), то на залізничному транспорті закріплена вимога щодо наявності інформації в звуковій та візуальній формі без визначення змісту такої інформації та без правових наслідків порушення такої вимоги, а на автомобільному транспорті взагалі закріплено вимогу до автостанцій щодо надання інформації про час відправлення та прибуття автобусів, графік роботи квиткових кас та автостанції; умови обслуговування осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, матерів з дітьми під час обслуговування на автостанціях; відміну рейсу чи заміну автобуса, призначення додаткового рейсу, зміни у графіку роботи квиткових кас (п. 122 Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту [20]) через систему гучного мовлення, що через відсутність вимоги щодо візуального сповіщення ставить у нерівне становище тих пасажирів, які мають вади слуху у порівнянні з іншими пасажирами, які не мають подібних вад чи мають вади зору. Такі дії мають дискримінаційний характер і визначають нерівні умови, в яких пасажири здійснюють свої рівні права.

Не конкретизуючи сфер життєдіяльності людини, ст. 3 Конвенції про права осіб з інвалідністю закріпила принципи: а) поваги до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності; б) недискримінації; в) повного й ефективного залучення та включення до суспільства; г) поваги до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства; д) рівності можливостей; е) доступності та ін. [15]. Не декларуючи рівності прав, Конвенція концентрувала увагу на тих аспектах, які потребували свого вирішення шляхом регламентації принципів недискримінації та рівності можливостей. В транспортній сфері рівність можливостей визначається в забезпеченні не лише заборону дискримінації (покладанням негативного обов'язку), але й доступності та безбар'єрності (покладанням позитивного обов'язку створення для того необхідних умов). Наразі принцип чи вимога недискримінації набули більш широкого змісту, який охоплює не лише заборону дискримінаційних дій, оскільки дискримінація заважає людям з інвалідністю користуватися своїми правами нарівні з іншими людьми, але й сприяння рівності, передбачає застосування

захисних заходів проти прихованої дискримінації та можливої дискримінації в майбутньому. Стаття 2 Конвенції про права осіб з інвалідністю визначає «дискримінацію за ознакою інвалідності» як будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причини інвалідності, метою або результатом якого є применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері [15]. Наразі визначено дві форми дискримінації: *de jure* та *de facto*. Якщо перша визначає прямі обмеження прав особи, які забороняють чи унеможливають здійснення особою своїх прав, то в останньому йдеться про фактичну неможливість такого здійснення. Так, в наведених вище випадках відсутня заборона на отримання інформації пасажиром з інвалідністю в доступній для них формі, проте, поза межами нормативних гарантій їх прав таке здійснення є неможливим чи ускладненим.

Висновки. Наведені аргументи дають підстави для висновку, що чинне законодавство України не містить нормативних обмежень у здійсненні прав пасажиром з інвалідністю, не містить прямих дискримінаційних норм. Водночас, відсутність нормативних гарантій прав пасажирів з інвалідністю не забезпечує рівності їх як учасників транспортного процесу, як сторони договору перевезення пасажиром. Такі гарантії повинні забезпечувати рівність можливостей пасажирів шляхом усунення бар'єрів, які заважають у вільному, рівному та безперешкодному здійсненні ними своїх прав і як сторони договору, і як носія особистих немайнових прав особи при укладанні, виконанні та припиненні договору перевезення пасажиром. При тому, принцип рівних можливостей не повинен зводитися до доступності однакових можливостей для всіх, оскільки це знову зможе призвести до нерівності. Відтак, рівність, зокрема, у сфері перевезень пасажирів, змістовно має визначати забезпечення рівних можливостей за наявності індивідуальних відмінностей, в той час як недискримінація є лише заборонаю дискримінації як вчинення дій, які полягають у розрізненні, виключенні чи обмеженні здійснення пасажиром нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод. Відтак, закономірним є висновок про необхідність оновлення транспортного законодавства в частині забезпечення прав пасажирів з інвалідністю на основі переосмислення базового підходу, який має

ґрунтуватися на принципах рівності (з новітнім змістовним наповненням) та недискримінації (не лише в частині заборони дискримінації, але й як вимоги усунення бар'єрів у здійсненні прав пасажиром з інвалідністю).

Список використаних джерел:

1. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. НДІ Приватного права і підприємництва. Київ, 2006. 220 с.
2. Письменна О.П. Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2007. 199 с.
3. Рябенко Ю.Ю. Судовий захист прав споживачів : автореф. ...канд дисертації 12.00.03. Київ, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2009. 20с.
4. Черняк О.Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : автореф. канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2011. 19 с.
5. Колісникова Г.В. Зобов'язання по відшкодуванню шкоди, завданої споживачам : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 200 с.
6. Коршакова О.М. Захист прав споживачів житлово-комунальних послуг: цивільно-правовий аспект : дис. ...канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2014. 205 с.
7. Гришко У.П. Захист прав споживачів транспортних послуг : автореф. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2017. 19 с.
8. Лукасевич-Крутник І.С. Теоретичні засади правового регулювання договірних відносин з надання транспортних послуг у цивільному праві України: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2019. 474 с.
9. Самойленко Г.В. Договір перевезення пасажиром : теорія та практика забезпечення прав пасажиром. Дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.03. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 567 с.
10. Ніколаєнко І.Р. Захист прав пасажиром за договором перевезення у міському та приміському сполученні. Дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Запоріжжя, Тернопіль, 2022. 269 с.
11. Зеленська О. Під час війни впровадження безбар'єрності набуло ще більшого зна-

- чення. URL: <https://koda.gov.ua/pid-chas-vijny-vprovadzhennya-bezbaryernosti-nabulo-shhebilshogo-znachennya-olena-zelenska/>
12. Мінченко А.О. Договір перевезення пасажирів та багажу залізничним транспортом в Україні : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2011. 221 с.
 13. Загальна Декларація прав людини : Документ ООН від 10.12.1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
 14. Самойленко Г.В. Інституційне забезпечення прав пасажирів за договором перевезення пасажирів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2019. № 3-4. С. 52-61.
 15. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2006 р. в редакції від 06.07.2016 р. : веб-сайт. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71/page
 16. Navanethem Pillay. Convención sobre los derechos de las personas con discapacidad. Guía de formación. Serie de capacitación profesional N° 19. URL : https://www.ohchr.org/Documents/Publications/CRPD_TrainingGuide_P-TS-19_sp.pdf
 17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи. 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
 18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Документ ООН від 16.12.1966 р. (дата ратифікації 19.10.1973 р.). URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/ed19731019
 19. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України : Наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 27.12.2006 р. № 1196. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0310-07>
 20. Про затвердження Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1997 р. № 176. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176-97-%D0%BF>
 21. Авіаційні правила України «Правила повітряних перевезень та обслуговування пасажирів і багажу» : затвержені Наказом Державної авіаційної служби України від 26.11.2018 р. № 1239. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0141-19#n10>

Yermolenko D. O., Luts D. M., Samoilenko G. V. Definition of the categories «equality» and «non-discrimination» in the context of solving the problem of ensuring the rights of passengers with disabilities under the passenger transport contract

The article examines the problem of ensuring the rights of passengers with disabilities under the national legislation of Ukraine. It was determined that its solution should be based not on the elimination of shortcomings, gaps and contradictory legislation, but on the basis of defining the main methodological approach, which would be decisive in the formation of the mechanism of legal protection of the rights of passengers with disabilities under the passenger transport contract. It was determined that such an approach should be based on the social model of disability, formalized in law in the model of the human rights approach (as a subspecies of the social model). The latter is based on the idea of human equality enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (everyone is born free and equal in their dignity and rights). The primordial struggle for human rights resulted in the consolidation of the principle of equality of human rights and fundamental freedoms. Currently, it turned out that persons with disabilities do not always have the same opportunities as other people in exercising these rights, which prompts the search for an idea, model and mechanism for ensuring equality. As a result, the principles of non-discrimination, equal opportunities and accessibility were enshrined in the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. It was determined that they should be decisive in forming the legal status of passengers with disabilities under the contract of carriage of the passenger of the mechanism. It is substantiated that in the field of passenger transportation, «equality» should define the provision of equal opportunities in the presence of individual differences, while non-discrimination - the prohibition of discrimination: distinguishing, excluding or restricting the exercise of all human rights and fundamental freedoms by passengers on an equal basis with other passengers. A conclusion was made regarding the need to update transport legislation in terms of ensuring the rights of passengers with disabilities based on rethinking the basic approach, which should be based on the principles of equality (with the latest content) and non-discrimination (both in terms of the prohibition of discrimination and the requirement to remove barriers to rights of a passenger with a disability).

Key words: equality, non-discrimination, passenger with disabilities, contract of carriage of a passenger, provision of passenger rights, consumer, party to the contract, equal rights, inclusion.

О. В. Бондаренко

начальник відділу Управління оперативного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, та виявлення необґрунтованих активів Головного оперативного управління Державного бюро розслідувань

СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

Дослідження присвячено визначенню системи органів, яких уповноважено здійснювати забезпечення діяльності в сфері обігу віртуальних активів. Зазначено, що категорія «суб'єкти забезпечення» обрана для того, щоб акцентувати уваги на системі органів державної влади, наділених повноваженнями, які стосуються або стосуватимуться обігу віртуальних активів.

Забезпечення обігу віртуальних активів визначено як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на створення необхідних та належних умов для функціонування обігу ринку віртуальних активів шляхом застосування регулятивних інструментів публічної адміністрації, заходів контролю та нагляду, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язанні з використанням віртуальних активів. Виокремлено систему суб'єктів забезпечення обігу віртуальних активів, до якої належать: 1) органи загальної компетенції, повноваження яких поширюватимуться на забезпечення обігу віртуальних активів (Кабінет Міністрів України, Президент України); 2) органи спеціальної компетенції (до них віднесено: Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку; Національний банк України; Міністерство цифрової трансформації; Міністерство фінансів України; Державну службу фінансового моніторингу; Бюро економічної безпеки тощо).

Зроблено висновок про те, що органи загальної компетенції прямо не уповноважено на забезпечення обігу віртуальних активів, але надані їм повноваження створюють умови для належної фінансової діяльності, елементом якої мають стати віртуальні активи.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до Указу Президента України «Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» шляхом його доповнення таким змістом: «до основних завдань Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку віднесено контроль та нагляд за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів».

Ключові слова: суб'єкт впорядкування, державне регулювання, віртуальні активи, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Міністерство цифрової трансформації.

Постановка проблеми. Вагоме значення в сучасних умовах інтенсифікації використання цифрових технологій відведено суб'єктам, які уповноважені впорядкувати діяльність пов'язану з віртуальними активами та супровідними питанням (типу, використання цифрових технологій, забезпечення безпеки в цифровому полі). Відповідаючи наявним викликам сучасності, Україна максимально прискорює створення правового середовища для стимулювання розвитку в державі відповідних високотехнологічних проєктів, які можуть сприяти експоненціальному зростанню її міжнародного авторитету.

Наразі ринок віртуальних активів фактично вже є сформованим, але знаходиться повністю поза межами правового поля держави. Цілком очевидно, що учасники ринку не мають можливості отримувати правовий захист, а держава не отримує майже ніяких надходжень від функціонування відповідної галузі економіки. Саме тому, необхідним є ефективне здійснення державою та уповноваженими від її імені суб'єктами як державного регулювання обігу віртуальних активів в цілому, так і здійснення контролю за обігом віртуальних активів. За таких умов, актуальним є доктринальне осмислення системи

уповноважених суб'єктів, яких уповноважено забезпечувати певним чином обіг віртуальних активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Встановлення змістовних ознак, що характеризують інституційне забезпечення обігу віртуальних активів не проводилось. Однак, для його встановлення за основу взято наукові праці, що стосуються, з одного боку, суспільних відносин, що складаються в сфері віртуальних активів, а з другого – правового статусу суб'єктів владних повноважень. Йдеться про дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: В.Б. Авер'янов, Н. О. Армаш, Л.Р. Білою-Тіунова, Т.І. Білоус-Осінь, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, С.О. Грицай, А.Й. Іванський, С.В. Ківалов, І.І. Ковалевич, В.К. Колпаков, А.А. Кудь, М.П. Кучерявенко, Р.С. Мельник, А.С. Овчаренко, К.Г. Некіт, Є. М. Смичок та інші.

Суб'єктний вимір впорядкування суспільних відносин вказує на конкретні публічні інституції, що наділені визначеною компетенцією. У доктрині адміністративного права для позначення тих учасників суспільних відносин, що наділені владними повноваженнями використовуються такі категорії, як: «суб'єкт владних повноважень», «уповноважений суб'єкт», «інституційна система», «суб'єкт публічної адміністрації», «публічна адміністрація» [1, с. 73; 2, с. 523; 3, с. 23]. При цьому, вибір у їх використанні залежить від цілі та завдань дослідження, сфери наукового пізнання, авторського бачення концепту вирішення відповідного наукового завдання тощо. Для цілей цього дослідження обрано категорію «суб'єкти забезпечення», за допомогою якої відображено систему органів державної влади, наділених повноваженнями, що стосуються або стосуватимуться обігу віртуальних активів.

Поняття «обіг віртуальних активів» відповідно до положень Закону України «Про віртуальні активи» [4] співпадає з терміном «оборот віртуальних активів» та охоплює правовідносини, що складаються як між учасниками ринку віртуальних активів, так і між учасниками ринку віртуальних активів та державою. Під забезпеченням обігу віртуальних активів розуміється діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на створення необхідних та належних умов для функціонування обігу ринку віртуальних активів шляхом застосування регулятивних інструментів публічної адміністрації, заходів контролю та нагляду, а також притягнення до

адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язанні з використанням віртуальних активів.

До системи суб'єктів забезпечення обігу віртуальних активів, віднесемо: 1) органи загальної компетенції, повноваження яких поширюватимуться на забезпечення обігу віртуальних активів (Кабінет Міністрів України, Президент України); 2) органи спеціальної компетенції (до них віднесемо: Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку; Національний банк України; Міністерство цифрової трансформації; Міністерство фінансів України; Державну службу фінансового моніторингу; Бюро економічної безпеки тощо). Проаналізуємо статусні характеристики обраних суб'єктів, що дозволили віднести їх до системи забезпечення обігу віртуальних активів.

Так, Президент України є главою держави і виступає від її імені, визначаючи основні напрями політичного курсу держави. Не виключенням є сфера впровадження цифрових технологій в фінансовий простір та приєднання України до держав, у яких регламентовано використання цифрових активів. Юридичні можливості реалізувати вказані права засновано на положеннях ст. 106 Конституції України, якою передбачено наступні повноваження Глави держави: призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України; зупинення дії актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності їх Конституції; підписання законів, прийнятих Верховною Радою України; видання указів і розпоряджень, обов'язкових до виконання на всій території України [5]. Щодо Кабінету Міністрів України, то відповідно до ст. 116 Конституції України його уповноважено забезпечувати економічну самостійність України, забезпечувати здійснення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; розробляти і реалізовувати загальнодержавні програми економічного розвитку України [5]. Ці положення деталізовано Законом України «Про Кабінет Міністрів України» шляхом зазначення що діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, постанов Верховної Ради України, а також Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері, зокрема, економіки та фінансів (ст. ст. 19, 20) [6]. Таким чином, органи загальної

компетенції прямо не уповноважено на забезпечення обігу віртуальних активів, але надані їм повноваження створюють умови для належної фінансової діяльності, елементом якої мають стати віртуальні активи.

Ключовим спеціально уповноваженим суб'єктом, що забезпечуватиме обіг віртуальних активів, що забезпечені валютними цінностями, Законом України «Про віртуальні активи» [4] визначено Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку (ст. 16). Відповідно, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку є державним органом, підпорядкованим Президенту України і підзвітним Верховній Раді України [7]. До основних завдань Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку віднесено: формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів та їхніх похідних в Україні, сприяння адаптації національного ринку цінних паперів до міжнародних стандартів; координацію діяльності державних органів з питань функціонування в Україні ринку цінних паперів та їхніх похідних; здійснення державного регулювання та контролю за випуском та обігом цінних паперів та їхніх похідних на території України, а також у сфері спільного інвестування; захист прав інвесторів шляхом застосування заходів щодо запобігання і припинення порушень законодавства на ринку цінних паперів, застосування санкцій за порушення законодавства у межах своїх повноважень тощо [7]. При цьому змін щодо повноважень з регулювання ринку віртуальних активів внесено не було. На противагу, Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» передбачено повноваження Міністерства цифрової трансформації щодо контролю за обігом віртуальних активів [8], хоча положення Закону України «Про віртуальні активи» ще не набули чинності. Одночасно, вказівка про цей вид повноважень міститься в Положенні про Міністерство цифрової трансформації [9]. Таким чином, доцільним є внесення змін до Указу Президента України «Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» шляхом його доповнення таким змістом: «До основних завдань Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку віднесено контроль та нагляд за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальни-

ків послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів».

Позитивним кроком видається те, що при Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку утворено консультаційну раду, основним завданням якої є проведення експертизи та професійної оцінки у напрямку впровадження віртуальних активів. Станом на теперішній час, серед пріоритетів консультативної ради розробка та узгодження законопроекту про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами та змін до Закону України «Про віртуальні активи», а також узгодження інших питань щодо нормативного врегулювання діяльності на ринку віртуальних активів [10].

Наступним спеціально уповноважено суб'єктом є Національний банк України, що наділений контрольно-наглядовими повноваженнями щодо віртуальних активів, які забезпечені валютними цінностями (ст. 16 Закону України «Про віртуальні активи» [4]). Відповідно до положень Закону України «Про Національний банк України», це уповноважений на виконання таких функцій орган: а) визначення засад грошово-кредитної політики; б) монополне здійснення емісії національної валюти України та організації її обігу; в) встановлення для банків правил здійснення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; г) визначення системи, порядку і форм платежів, у тому числі між банками; г) здійснення банківського регулювання та нагляду; д) визначення порядку здійснення операцій в іноземній валюті, організація і здійснення валютного контролю за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію НБУ на ведення валютних операцій і т.д. [11]. Жодної згадки про віртуальні активи у спеціальному законодавстві не міститься, що аналогічно потребує коректування.

Цікавим з позиції правозастосування є віднесення Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» до суб'єктів державного фінансового моніторингу Міністерства цифрової трансформації (ст. ст. 6, 18). Детальніше йдеться про державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії щодо

постачальників послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів [8]. Віднесення цих повноважень до компетенції Міністерства цифрової трансформації підтверджує, що законодавцем враховано технічну складову віртуальних активів, а не лише їх значення для фінансово-правової сфери.

Звернемо увагу й на Державну службу фінансового моніторингу України, яку уповноважено на здійснення таких завдань, як: реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; збирання, оброблення та проведення аналізу (операційного і стратегічного) інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення; забезпечення функціонування та розвитку єдиної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [12]. Тобто, з моменту набуття чинності положень законодавства про віртуальні активи означені повноваження будуть спрямовані на сферу віртуальних активів.

Основним призначенням Бюро економічної безпеки України є протидія правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, а саме: виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних; оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення; забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави; збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому; виявлення та розслідування правопорушень, пов'язаних з отриманням та використанням міжнародної технічної допомоги тощо [13]. Значення означених повноважень матимуть втілення щодо віртуальних активів.

Підсумовуючи приходимо до висновку про наявність розгалуженої системи суб'єктів, повноваження яких прямо чи опосередковано

торкаються впорядкування сфери віртуальних активів. Виокремлено систему суб'єктів забезпечення обігу віртуальних активів, до якої належать: 1) органи загальної компетенції, повноваження яких поширюватимуться на забезпечення обігу віртуальних активів (Кабінет Міністрів України, Президент України); 2) органи спеціальної компетенції (до них віднесено: Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку; Національний банк України; Міністерство цифрової трансформації; Міністерство фінансів України; Державну службу фінансового моніторингу; Бюро економічної безпеки тощо). Належне нормативне забезпечення їх повноважень буде можливим з моменту набрання чинності законодавства про віртуальні активи.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Кравцова Т. М., Солонар. А. В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. Ст. 522–525.
3. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Суценок [та ін.] / за ред. В.К. Колпаков. К. : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
4. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2084-ІХ. (не набув чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
7. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президента України від 23 листопада 2011 р. № 1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>.
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.
9. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 856. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019%D0%BF?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3#w1_1

10. Професійний діалог: НКЦПФР створила консультаційну раду з питань регулювання віртуальних активів. Урядовий портал. 17.11.2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/profesijnij-dialog-nkcpfr-stvorila-konsultacijnu-radu-z-pitan-regulyuvannya-virtualnih-aktiviv>.
11. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>.
12. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>.
13. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
-

Bondarenko O. V. Entities providing circulation of virtual assets

The research is devoted to determining the system of bodies authorized to regulate activities in the field of circulation of virtual assets. It is noted that the category "enforcement entities" was chosen in order to focus on the system of state authorities empowered with powers that relate or will relate to the circulation of virtual assets.

Ensuring the circulation of virtual assets is defined as the activity of authorized entities aimed at creating the necessary and appropriate conditions for the functioning of the circulation of the virtual assets market through the use of regulatory tools of public administration, control and supervision measures, as well as bringing to administrative responsibility for offenses related to using virtual assets. The system of subjects for ensuring the circulation of virtual assets has been singled out, which includes: 1) bodies of general competence, whose powers will extend to ensuring the circulation of virtual assets (the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine); 2) bodies of special competence (these include: the National Securities and Stock Market Commission; the National Bank of Ukraine; the Ministry of Digital Transformation; the Ministry of Finance of Ukraine; the State Financial Monitoring Service; the Bureau of Economic Security, etc.).

It was concluded that the bodies of general competence are not directly authorized to ensure the circulation of virtual assets, but the powers granted to them create conditions for proper financial activity, the element of which should be virtual assets.

The expediency of amending the Decree of the President of Ukraine "Regulations on the National Securities and Stock Market Commission" by supplementing it with the following content: "the main tasks of the National Securities and Stock Market Commission include control and supervision of the virtual assets market, regulation of the rules of operation providers of services related to the turnover of virtual assets, as well as measures to prevent and counter abuse and violations in the virtual assets market."

Key words: *authorized subjects, state regulation, virtual assets, National Securities and Stock Market Commission, Ministry of Digital Transformation.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.40>**Ю. О. Легеза**

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті висвітлюються форми взаємодії Національної поліції та засобів масової інформації. Автором підкреслюється, що проблематика реалізації завдань, що мають досягатися у процесі взаємодії засобів масової інформації та органами Національної поліції, забезпечення ефективності їх взаємодії залежить від встановлення системи оптимальних форм та методів таких взаємозв'язків та забезпечення їх оптимального впровадження. Акцентовано, що взаємодія ЗМІ та Національної поліції своїми результатами має ефективно формувати як професійної правосвідомості, так і створення умов реалізації участі громадськості у здійсненні функцій контролю та інформаційної прозорості здійснення правоохоронної діяльності. Формами взаємодії засобів масової інформації та Національної поліції є: підготовка та оприлюднення прес-релізів як форми відображення інформації про певне суспільне явище чи процес, де учасником виступають органи Національної поліції; підготовка аналітичного інформаційного продукту, де працівники Національної поліції можуть виступати у якості експерта із відповідної сфери суспільних відносин; створення та поширення інформаційного продукту, що має освітньо-культурний чи просвітницький характер. До форм взаємодії Національної поліції та ЗМІ віднесено форми правової освіти населення, в тому числі шляхом проведення правової пропаганди та правової виховання. До найбільш розповсюджених напрямків пропаганди правових знань як форми взаємодії Національної поліції та ЗМІ є роз'яснення законодавства, висвітлення діяльності правоохоронних органів і громадськості зі зміцнення законності та правопорядку, інформація про стан законності і службової дисципліни, обмін досвідом роботи підрозділів Національної поліції, правова хроніка, популяризація юридичної літератури. Зроблено висновок, що функціонально взаємодія Національної поліції та ЗМІ має задовольняти інформаційні потреби споживачів інформаційного продукту, до яких відносяться потреби інтегративного, професійного, диференційованого характеру.

Ключові слова: засоби масової інформації, інформаційні потреби, правоохоронна діяльність, громадськість, Національна поліція, взаємодія, правосвідомість.

Постановка проблеми. Проблематика реалізації завдань, що мають досягатися у процесі взаємодії засобів масової інформації (далі - ЗМІ) та органами Національної поліції, забезпечення ефективності їх взаємодії залежить від встановлення системи оптимальних форм та методів таких взаємозв'язків та забезпечення їх оптимального впровадження. Взаємодія ЗМІ та Національної поліції своїми результатами має ефективно формувати як професійної правосвідомості, так і створення умов реалізації участі громадськості у здійсненні функцій контролю та інформаційної прозорості здійснення правоохоронної діяльності.

Отже, пріоритетним завданням взаємодії ЗМІ та Національної поліції є створення належних передумов до задоволення інформаційних

потреб та інтересів працівників правоохоронних органів як у висвітленні їх діяльності, так і формуванні позитивного іміджу органу влади. Крім того до завдань взаємодії ЗМІ та Національної поліції відноситься задоволення інформаційних потреб громадськості. Вище зазначені міркування свідчать про актуальність даної публікації у світлі відображення проблематики взаємодії в довоєнних умовах, в умовах воєнного стану та в умовах післявоєнної відбудови України.

Ступінь наукової розробки проблеми. Не зважаючи на практичну цінність пошуку ефективних форм та методів взаємодії Національної поліції та ЗМІ, здійснений аналіз публікацій вітчизняних вчених та представників зарубіжної науки (М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка, І.Е.Фарбер, О.Н.Ярмиш,

О.С.Денисова, А.П.Заєць, І.Д.Казанчук, В.О.Копилов, О.О. Орлова, А.В. Комзюк, Ю.Е.Фінклер, І.В. Щербаков та інші) свідчить про фрагментарність дослідження проблематики встановлення системи форм та методів взаємодії ЗМІ та Національної поліції.

Метою статті визначено здійснення характеристики системи форм та методів взаємодії Національної поліції та засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Здійснення взаємодії органів Національної поліції та ЗМІ одним із своїх результатів має досягнення позитивного чи негативного впливів на формування рівня правосвідомості споживача інформаційних послуг. Тезою формування правосвідомості людини є належний рівень її інформованості в тому числі, створення умов для неї для забезпечення задоволення її інформаційних потреб, що сприяє її належній інформаційній обізнаності та володінню належним обсягом знань про конкретне суспільне явище чи процес. Саме тому ефективність взаємодії між ЗМІ та Національною поліцією залежить від якості інформаційного продукту, що поширюється серед громадськості зокрема. І навіть в умовах належного обсягу інформації її усвідомлення споживачем залежить від рівня його інформаційних компетентностей, культури, знань та освіти.

Крім того свідомість людини застосовує інформаційні фільтри і окремі здобуті знання за умови їх некорисності чи низької якості суб'єктом не використовуються, отже, інформаційна взаємодія між ЗМІ та Національною поліцією має відповідати умовам та стандартам корисності та якості інформаційних повідомлень, що має задовольняти адресні інформаційні потреби громадськості. Задоволення інформаційних потреб громадськості залежить не лише від змісту інформаційного продукту, але і від форми їх поширення, хто є носієм таких інформаційних повідомлень. Отже, поширення інформації має відповідати і критеріям переконливості відомостей про явище чи процес. Таким чином, критеріями цінки ефективності взаємодії ЗМІ та Національної поліції є створення якісного, доступного, переконливого інформаційного продукту про суспільне явище чи процес, з яким пов'язується реалізація правоохоронної функції держави.

Успішність взаємодії залежить від рівня інформаційної компетентності осіб, що є сформованими у працівників ЗМІ та Національної поліції. Інформаційна компетентність відобра-

жує соціальний зміст функціонування особи, в тому числі територіальної громади, є втіленням ставлення та підтримки регіональної та державної політик, є проявом формування ефективності форм соціальної відповідальності та юридичної відповідальності як її різновиду.

В сучасному суспільстві інформаційна компетентність допомагає вирішити задачі із орієнтації особи у стрімкому динамічному розвитку сучасного суспільства, сприяти формуванню оптимального стилю інтернет-комунікацій, налагодити успішну взаємодію між соціальними інституціями та органами публічної влади як на регіонального, так і на державного та міждержавного рівнях. Зміст інформаційної компетентності містить у собі такі основні компоненти, як: інформаційно-комунікаційний, мотиваційний та компонент відповідальності.

23 лютого 2023 року Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027) [1; 2]. Відповідно до статті 6 зазначеної Угоди стратегічним напрямком розвитку країн, що її ратифікували, є створення дієвої системи станови та органи Європейського Союзу, які залучені до реалізації програми «Цифрова Європа» або до контролю за цією програмою, мають право комунікувати безпосередньо, у тому числі через системи електронного обміну, з будь-якою фізичною особою, яка проживає в Україні, або юридичною особою, яка зареєстрована в Україні, та отримує фінансування від Європейського Союзу, а також з будь-якою третьою стороною, залученою до освоєння коштів Союзу, яка проживає або яка зареєстрована в Україні. Такі фізичні, юридичні особи та сторони можуть надавати безпосередньо інституціям та органам Європейського Союзу всю відповідну інформацію та документацію, яку вони повинні надавати на підставі законодавства Європейського Союзу, що застосовується до програми Союзу «Цифрова Європа», та на підставі контрактів або договорів, укладених в рамках реалізації такої програми.

Інформаційні та комунікативні компетентності розуміються як здатності особи забезпечити взаємодію між учасниками суспільних відносин, в тому числі у сфері правоохоронної діяльності.

Впровадження концепції електронного урядування та публічного адміністрування вимагає від працівників Національної поліції підвищення їх рівня інформаційних компетентностей, що вимагає перегляду підходів до розуміння змі-

сту вищої освіти за відповідною спеціальністю. Отже, стратегічно важливим завданням сучасної освіти, як зазначається у звіті NMC Horizon, є забезпечення високого рівня цифрової грамотності та інформаційної компетентності, що вимагає перегляду підходів до здійснення як освітньої діяльності, так і задля формування реально необхідних знань та вмій [3, с. 7]. Розуміння цифрових (інформаційних) технологій встановлюється на рівні як міжнародних, так і на рівні національних стандартів, зокрема, відповідно до змісту документації Європейської комісії визначено, що цифровими технологіями розуміється певний продукт чи послуга, що здатні бути використані для створення, зміни, розповсюдження, збереження, отримання, передачі та доступу до інформації онлайн чи у електронній формі [4, с. 90].

На рівні європейського законодавства поширеним є застосування категорії цифрові комунікації замість «IST» (технології інформаційного суспільства), до складу якої входить певна сукупність пристроїв, телекомунікаційного та програмного забезпечення, засобів інфраструктури, включаючи комп'ютерні мережі та онлайн-сервіси, що обслуговують вебсайти, державні реєстри та кадастри, соціальні мережі, сайти центральних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо. До цифрових технологій відносяться безпосередньо комп'ютерні пристрої як носії інформації.

З врахуванням системи рівнів професійного розвитку працівників Національної поліції та ЗМІ, визначених Національною рамкою кваліфікацій [5], є доцільним виокремити такі рівні оволодіння інформаційними технологіями, як: первинний (реалізація здобутих знань) – застосування системи технологічних навичок та інформаційних компетентностей, що дозволяють службовцю вирішити нескладні задачі, що виникають у процесі здійснення покладених компетенцій та завдань; підвищений (опанування інформаційних компетентностей та оволодіння ними) – реалізація здобутих інформаційних знань та компетентностей, що спрямовуються на вирішення практичних завдань із застосуванням цифрових технологій; експертний (вирішення професійних завдань та здатність до навчання інших) – оволодіння інформаційними компетентностями та здатність забезпечити взаємодію службовців та інших учасників публічно-управлінських правовідносин задля продукування нових знань та їх поширення.

Взаємодія ЗМІ та Національної поліції має здійснюватися у формах активного взаємовпливу, де кожен із учасників водночас виступає і як об'єкт впливу, і як суб'єкт підготовки та поширення інформації.

Формами взаємодії є: підготовка та оприлюднення прес-релізів як форми відображення інформації про певне суспільне явище чи процес, де учасником виступають органи Національної поліції; підготовка аналітичного інформаційного продукту, де працівники Національної поліції можуть виступати у якості експерта із відповідної сфери суспільних відносин; створення та поширення інформаційного продукту, що має освітньо-культурний чи просвітницький характер. До форм взаємодії Національної поліції та ЗМІ відносяться і форми правової освіти населення, в тому числі шляхом проведення правової пропаганди та правової виховання. Найбільш розповсюдженими напрямками пропаганди правових знань як форми взаємодії Національної поліції та ЗМІ є роз'яснення законодавства, висвітлення діяльності правоохоронних органів і громадськості зі зміцнення законності та правопорядку, інформація про стан законності і службової дисципліни, обмін досвідом роботи підрозділів Національної поліції, правова хроніка, популяризація юридичної літератури.

Висновок. Саме необхідність володіння інформацією відчувається особистістю як потреба. Інформаційна потреба людини виходить далеко за межі тематичних сфер, і в загальному вигляді особистість – співробітник ОВС – почуває необхідність володіння не тільки повсякденною соціально-економічною, політичною, професійною інформацією, але й незрівнянно більш ширшим обсягом інформації [6]. І в цьому сенсі потреби громадськості вимагають висвітлення інформації як про успішність діяльності Національної поліції, так і про негативні результати її діяльності.

Отже, функціонально взаємодія Національної поліції та ЗМІ має задовольняти інформаційні потреби споживачів інформаційного продукту, до яких відносяться потреби інтегративного, професійного, диференційованого характеру.

Список використаних джерел:

1. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#n2

2. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027): Закон України від 23 лютого 2023 року № 2926-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#n2>
 3. The NMC/CoSN Horizon Report: 2017 K–12 Edition [Online] // New Media Consortium. 2017. 64 p. URL: <https://www.nmc.org/publication/nmccosn-horizon-report-2017-k-12-edition>. Title from the screen
 4. Annex to the Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning / European Commission. Brussels, 17.1.2018 / URL: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/annex-recommendation-key-competenceslifelong-learning.pdf>
 5. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>
 6. Лєгеза Ю.О. Інформаційні потреби та інтереси співробітників органів внутрішніх справ у формуванні фахової правосвідомості. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Випуск 28. С. 174-180
-

Leheza Yu. O. Forms of interaction of the national police and the media

The article highlights the forms of interaction between the National Police and the media. The author emphasizes that the problem of implementing the tasks that should be achieved in the process of interaction between the media and the National Police, ensuring the effectiveness of their interaction depends on establishing a system of optimal forms and methods of such relationships and ensuring their optimal implementation. It is emphasized that the interaction between the media and the National Police results in the effective formation of both professional legal awareness and the creation of conditions for the implementation of public participation in the implementation of control functions and information transparency in law enforcement activities. The forms of interaction between the media and the National Police are: preparation and publication of press releases as a form of displaying information about a certain social phenomenon or process, where the National Police bodies act as a participant; preparation of an analytical information product, where employees of the National Police can act as an expert in the relevant area of public relations; the creation and dissemination of an information product that is of an educational, cultural or educational nature. The forms of interaction between the National Police and the media include forms of legal education of the population, including through legal propaganda and legal education. The most common areas of propaganda of legal knowledge as a form of interaction between the National Police and the media include clarification of the law, coverage of the activities of law enforcement agencies and the public to strengthen law and order, information on the state of law and service discipline, exchange of experience in the work of the National Police units, legal chronicle, popularization of legal Literature It is concluded that the functional interaction of the National Police and the media should satisfy the information needs of consumers of the information product, which include the needs of an integrative, professional, differentiated nature.

Key words: media, information needs, law enforcement, public, National Police, interaction, legal awareness.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.41>**Р. А. Сербин**доктор юридичних наук, професор, проректор, заслужений юрист України
Національної академії внутрішніх справ**В. Г. Севрук**доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності та
захисту прав інтелектуальної
<https://orcid.org/0000-0003-3444-9706>

ОКРЕМІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Забезпечення економічної безпеки держави та недопущення вчинення злочинів у сфері економіки можливо за умови боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом. Вчинення економічних злочинів підриває економічну та фінансову систему держави, посягає на законні інтереси як учасників бізнесу, так і його окремих елементів. Ефективне функціонування фінансової системи відповідно до міжнародних стандартів є дуже важливим для подальшого розвитку України. У зв'язку із чим необхідно привести національне законодавство до європейських стандартів із унормуванням основних понять, елементів, принципів, завдань та функцій у всіх сферах української життєдіяльності. У статті розкрито співвідношення правовий статус», «адміністративно-правовий статус» та «адміністративно-правовий статус Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу», а також проаналізовано підходи вчених до вище вказаних понять, що складають основу адміністративно-правового забезпечення діяльності державного фінансового моніторингу в Україні.

Ключові слова: фінансовий моніторинг, державний фінансовий моніторинг, суб'єкт, система, адміністративно-правовий статус, компетенція, удосконалення, правове регулювання, Національний банк України.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні на шляху до європейської інтеграції відбувається інтенсивне реформування вітчизняного законодавства з урахуванням європейських стандартів [1, с. 138]. У зв'язку з цим на сьогодні необхідно детально проаналізувати вже існуючу в Україні законодавчу базу, що регулює інноваційну діяльність, та впровадження ефективних пропозицій щодо зміни такої бази з урахуванням завдань модернізації правоохоронних та судових органів [2; 3]. Значимість євроінтеграційного вибору українською державою визначається, по-перше, тим, що Європейський Союз є одним із найбільших зовнішньоторговельних партнерів України, по-друге, Україна та Європейська Спільнота мають тісні політичні, історичні та культурні зв'язки, по-третє, саме з країнами-членами ЄС наша держава має спільні

ментальні цінності тощо [4, с. 3]. В Україні створюється реальна загроза безпеці держави з боку економічної злочинності. Криміналізованими й «тінізованими» є буквально всі сфери економіки, а найменш захищеним від злочинних посягань залишається паливно-енергетичний комплекс. У процесі приватизації непоодинокими є випадки відмивання «брудних грошей». Пакети акцій привабливих підприємств скуповуються через офшорні компанії. На економічну сферу припадає кожний восьмий з усіх учинених правопорушень, але у жодній із сфер економічної діяльності немає логічно завершеного, системного законодавчого забезпечення [5, с. 70]. У зв'язку із чим, звертаємо увагу, що сучасне адміністративне законодавство України повною мірою не охоплює всіх аспектів діяльності усіх суб'єктів державного фінансового моніторингу,

а особливо адміністративно-правового статусу й специфічних адміністративно-правових відносин, які виникають за їх участі під час запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Саме цим колом проблем і зумовлюється актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з питанням взаємодії між Державною службою фінансового моніторингу України, суб'єктами державного фінансового моніторингу під час запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема: В. Б. Авер'янов, В. Берізо, Д.М. Белов, В.Т. Білоус, М.В. Борець, Р. Голобутовський, Д. І. Голосніченко, Я.С. Золотарьова, С.В.Ківалов, Ю. С. Козлова, А.М. Колодій, О. Є. Користін, Є.О. Легеза, О. Легка, І.І. Мазур, Д.В. Молчанов, С.О. Павленко, Н.В. Пилипенко, Д.В. Приймаченко, В. Г. Севрук, В.В. Сухонос, І.О. Федотова, Т.О. Часова, С.С. Чернявський та інші.

Мета статті – наукових позицій вчених щодо розуміння змісту термінів «правовий статус», «адміністративно-правовий статус» та «адміністративно-правовий статус Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу», що в подальшому ефективно сприятиме забезпеченню стану запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку третього тисячоліття в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції перед Україною постає комплекс надзвичайно актуальних проблем протистояння сучасним викликам і загрозам, зокрема виявам організованої й професійної злочинності, на ефективність розв'язання яких впливають політична нестабільність, незавершеність економічних реформ, значна міграція і маргіналізація населення унаслідок тривалої збройної агресії та інші об'єктивні чинники. Кримінальні правопорушення, вчинені за участі організованих груп і злочинних організацій, дедалі більше характеризуються транснаціональними зв'язками їх учасників, високим рівнем конспірації і маскування вчинюваних ними діянь, застосуванням різних видів зброї та вибухівки, що доповнюється єдністю за етнічною (національною)

ознакою [6, с. 197]. Особливо це стосується економічних злочинів, що являють собою суттєву небезпеку для суспільства не лише через значну поширеність та різноманітність проявів злочинної економічної діяльності, але й через соціально небезпечний характер цих діянь [7]. Для сучасного етапу розвитку економіки України характерні такі основні види тіньової економічної діяльності: випуск і реалізація необлікованих товарів, надання неврахованих послуг; незаконне та контрабандне ввезення товарів і їх обіг; незаконна приватизація державного та комунального майна; нелегальні валютні операції; кримінальні промисли; шахрайство з фінансовими ресурсами; корупція; нелегальний вивіз капіталу; незаконне використання державних майна та коштів, природних ресурсів і корисних копалин; приховування реальних доходів суб'єктів господарювання і громадян від оподаткування та незаконне повернення ПДВ; вилучення різниці між реальними та звітними цінами на товари і послуги при їх реалізації [8].

Саме тому в Україні був створений інститут державного контролю – фінансовий моніторинг, який за наслідками впливу можна розглядати як пасивну форму контролю за відстеженням конкретної ситуації, наприклад, у банківській сфері [9].

Національний банк України на офіційному сайті повідомляє, що банк здійснює фінансовий моніторинг, щоб запобігти використанню банківської системи України для легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Здійснюючи фінансовий моніторинг, банки і небанківські фінансові установи перевіряють клієнтів та аналізують фінансові операції. У разі виявлення підозрілих операцій банки інформують Державну службу фінансового моніторингу та правоохоронні органи України. Доцільно зазначити, що банк має на меті надавати інформацію контролюючим органам щодо підозрілих фінансових операцій [10; 11]. Отже, статус Національного банку України як суб'єкта здійснення державного фінансового моніторингу (спеціальний правовий статус), частково визначено як в приписах вищенаведеного нормативно-правового акта, так і в ряді інших, наприклад, у ст. 18 (повноваження та обов'язки суб'єктів державного фінансового моніторингу) Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року [12].

Слушно відзначає М.В. Борець, що кожний державний регулятор у досліджуваній сфері,

діючи від імені та за дорученням держави, має нормативно-визначений правовий статус, виступає носієм відповідних повноважень владного характеру, реалізація яких забезпечує досягнення мети виконавчо-розпорядчої діяльності [13, с. 68].

Отже, на нашу думку, розпочати варто з аналізу понять «правовий статус» та «адміністративно-правовий статус», оскільки розуміння цих категорій дасть змогу змістовно проаналізувати компетенцію Держфінмоніторингу. Незважаючи на те, що жодний нормативно-правовий акт не містить визначення поняття «правовий статус», воно досить часто використовується законодавцем. Про це свідчать назви низки законодавчих актів. Зокрема, у положенні ст. 7 Закону розкривається правовий статус відповідального працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Проаналізувавши зміст цієї норми, можна зробити висновок, що законодавець зробив наголос на трьох основних аспектах: – на порядку призначення відповідального працівника; – на визначенні повноважень відповідального працівника; – на встановленні субординації [14].

О. Легка зазначає, що немає однастайності серед правознавців і щодо визначення терміна «адміністративно-правовий статус». На наш погляд, особливістю адміністративно-правового статусу державних службовців є те, що вони представляють кадровий склад (або персонал) органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Саме через них як працівників відповідних державних органів реалізуються задачі та функції виконавчої влади на різних рівнях. Вони є тією ланкою державного управлінського механізму, через яку реалізується державна виконавча влада, впроваджуються в життя конкретні управлінські рішення та засновані на них правові акти управління. Слід зазначити, що особа набуває статусу лише за умови визнання її правосуб'єктною [15].

Як правильно зазначає Д. І. Голосніченко, «Ознакою повноважень є їх правове визначення. Повноваження встановлюються в нормах права як на законодавчому, та і на підзаконному правових рівнях. Цей термін використовується в різних галузях права і тому вважається загальноправовим», і визначає поняття повноваження, як «загальне для теорії права та держави поняття, змістом якого є система прав і обов'язків, набутих у легітимний спосіб державою, місцевим самоврядуванням, державними органами і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами,

іншими суб'єктами правовідносин з метою забезпечення можливостей, потреб та інтересів людини та громадянина, окремих соціальних груп та суспільства в цілому» [16, с. 30; 17].

Як зазначає А.М. Колодій, правовий статус формують норми матеріального права, де встановлюються права й обов'язки учасників правовідносин [18, с. 169]. Ю. С. Шемшученко та Н. М. Пархоменко під правовим статусом юридичної особи розуміють її компетенцію, тобто права та обов'язки, зафіксовані в чинному законодавстві [19, с. 717]. Так, І.О. Федотова відзначає, що у широкому значенні правовий статус у теорії права є категорією, що визначає стан суб'єкта права в правовій системі держави, має загальний комплексний характер і включає всю сукупність різних статусів суб'єктів правовідносин [20, с. 7]. На думку В. Т. Білоуса, правовий статус асоціюється зі стабільним правовим станом суб'єкта, а правове становище розглядається як динамічний розвиток сукупності прав і обов'язків особи, що зумовлено її вступом до тих чи інших правовідносин [21, с. 124].

В. Берізько наголошує, що у науці адміністративного права завжди приділялась увага вивченню адміністративно-правового статусу суб'єктів публічної адміністрації. Зі становленням системи органів запобігання, припинення та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення питання адміністративно-правового статусу (адміністративної правосуб'єктності) Державної служби фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг) набуває особливого місця серед вчені з адміністративного права. Так, на практичній діяльності органів влади досить часто неоднозначно визначаються сутність та обсяг повноважень Держфінмоніторингу, підстави притягнення посадових чи службових осіб до юридичної відповідальності [14, с. 118; 22].

В. Б. Авер'янов визначає адміністративно-правовий статус як комплекс прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується певними гарантіями [23, с. 69].

В. В. Коваленко визначає поняття адміністративно-правового статусу, як комплекс конкретних визначених суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права. Тобто необхідною ознакою набуття особою адміністративно-правового статусу є наявність у неї конкрет-

них суб'єктивних прав і обов'язків, які реалізує ця особа, як в адміністративних правовідносинах так і поза ними [24].

М. В. Борець визначає адміністративно-правовий статус державного регулятора у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, як встановлені законодавством права, обов'язки та компетенції публічного органу управління щодо здійснення організації, координації, регулювання й адміністративного нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, і застосуванню заходів адміністративного примусу за порушення законодавства у цій сфері [13].

Нам імпонує позиція Я.С. Золотарьової, згідно з якою «правовий статус державних службовців судових органів» – це комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених за відповідним суб'єктом адміністративного права. Він передбачає: по-перше, наявність владних повноважень як внутрішньо-організаційного, так і зовнішнього характеру; по-друге, можливість виступати в межах своєї компетенції від імені держави під час здійснення нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів органами державної влади й органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, підприємствами, установами й організаціями; по-третє, наявність встановлених обмежень як під час вступу на державну службу, так і під час її проходження; по-четверте, наявність гарантій соціально-правового захисту; по-п'яте, підвищену відповідальність як за власні дії, так і за діяльність (бездіяльність) підлеглих їм працівників» [25, с. 15].

Досліджуючи питання адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади С.В. Ківалов визначає їх види. Відповідно до видів він характеризує їх статус. Як основні напрями характеристики адміністративно-правового статусу він використовує такі складові, як функції, завдання, компетенцію [26, с. 82-94]. Разом із тим С.В. Ківалов не наводить підходів щодо визначення сутності статусу органів виконавчої влади. Цікавим є підхід І. Пахомова щодо характеристики адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування. При дослідженні цього питання вчений відмічає наявність власних і делегованих повноважень, а також проявлення адміністративної правосуб'єктності у тому, що відповідна рада приймає нормативні та інші акти управління у формі рішень [26, с. 95–105].

З огляду на проведений аналіз В. Берізко, Є.О. Легеза та Д.М. Белов визначили, що адміністративно-правовий статус Державної служби фінансового моніторингу України як сукупність визначених законодавством прав та обов'язків, які має та яких зобов'язаний дотримуватись Держфінмоніторинг, виступаючи стороною в адміністративних правовідносинах щодо запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Елементами адміністративно-правового статусу Державної служби фінансового моніторингу України вважаємо адміністративну правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність), права та обов'язки [14; 27].

Ми погоджуємося та підтримуємо позицію, що під адміністративно-правовим статусом Національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу слід розуміти закріплене в адміністративно-правових нормах становище Національного банку України у межах суспільних відносин, що виникають і знаходять розвиток в сфері фінансового моніторингу, що обумовлено сукупністю засобів, реалізація яких спрямована на забезпечення стану запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що здійснюється даним органом державної влади за відповідними напрямами його діяльності шляхом реалізації владних повноважень [28].

Отже здійснивши аналіз вище вказаних понять, слід констатувати, що основоположним у будь-якому дослідженні є з'ясування ключових дефініцій, що становлять предмет пізнання, адже некоректне тлумачення того чи іншого терміна (поняття) призводить до його помилкового розуміння, не правильного трактування та хибних висновків, а отже, – неточного підходу до предмета дослідження [29; 30, с. 96].

Висновок. Проаналізувавши правовий статус суб'єктів державного фінансового моніторингу, ми погоджуємося з позицією М.В. Борець, що характер їх повноважень, можна стверджувати, що за своєю сутністю нагляд як процесуальна форма захисту публічних інтересів у зазначеній сфері є адміністративним. Державні регулятори, що здійснюють адміністративний нагляд, перевіряють виконання лише вузького кола спеціальних норм права, що входять до їх компетенції [13].

Список використаних джерел:

1. Голобутовський Р. До визначення поняття «Публічна служба в органах судової влади України». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 138-142.
2. Yunin O., Sevruk V., Pavlenko S. Priorities of economic development of Ukraine in the context of european integration /O. Yunin, V. Sevruk, S.Pavlenko // *Baltic Journal of Economic Studies*, Volume 4 Number 3. Riga: Publishing House "Baltija Publishing", 2018, p. 358-365.
3. Drozd, O. Pavlenko, S., Sevruk, V. Theoretical and legal analysis of foreign experience on illegal amber production: Environmental and economic aspects. *Asia Life Sciences Issue 2*, December 2019, Pages 1-19.
4. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. К.: НАДУ, 2013. 120 с.
5. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки. *Економіка України*. 2010. № 8. С. 68–74.
6. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: правові та організаційно-тактичні засади: монографія. Київ: ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 1092 с.
7. Пилипенко Н.В. Поняття та ознаки економічного злочину. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2009. № 1. С. 60-66.
8. Молчанов Д.В. Проблеми правозастосовної практики, що виникають у сфері фінансового контролю та моніторингу з метою протидії тінізації економіки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. №5. Т. 2. С. 100-106.
9. Сухонос В.В. Взаємодія прокуратури із суб'єктами фінансового моніторингу. *Вісник прокуратури*. 2010. № 12. С. 30–35.
10. Офіційний інтернет-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/supervision/monitoring>.
11. Часова Т.О. Використання фінансового моніторингу під час розслідування злочинів у сфері економіки. *Часопис Київського університету права* № 2. 2020. С. 389-386.
12. Користін О. Є., Чернявський С. С. Протидія відмиванню коштів в Україні. Правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посібник / Київський національний ун-т внутрішніх справ; Проект Ради Європи з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні MOLI-UA-2. К. : КНТ, 2009. С. 396-426.
13. Борець М. В. Адміністративно-правовий статус державних регуляторів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2017. 254 с.
14. Берізко В. Щодо адміністративно-правового статусу державної служби фінансового моніторингу України. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2017. С. 118-122.
15. Легка О. Актуальні проблемні питання адміністративно-правового статусу окремих категорій державних службовців. *Юридичний вісник*. - Одеса : Гельветика 2020. № 1. С. 117-124.
16. Голосніченко Д. І. Теорія повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування : монографія. К. : Видавець Голосніченко А.М. (Г.А.М.), 2009. 356 с.
17. Державна служба фінансового моніторингу // Офіційний сайт ВРУ URL:http://www.sdfm.gov.ua/documents.php?cat_id=34&doc_id=525&lang=uk&page=1.
18. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні : [навч. посібник] / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
19. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2012. 1020 с.
20. Федотова І.О. Теоретичні аспекти визначення змісту та елементів правового статусу суб'єктів митних правовідносин. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: «Право». № 1(8), 2012. С. 7-13.
21. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 444 с.
22. Приймаченко Д. В., Легеза Є. О. Деякі аспекти вдосконалення адміністративно-правового статусу державної служби фінансового моніторингу України. *Правова позиція* №3 (36).2022. С. 35-40.
23. Адміністративне право України : академ. курс : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / В. Б. Авер'янов [та ін.]; відп. ред. В. Б. Авер'янов; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К. : Юридична думка, 2007. Т. 1 : Загальна частина. 591 с.
24. Курс адміністративного права України / заг. ред. В. В. Коваленка. К. : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
25. Золотарьова Я.С. Адміністративні процедури проходження державної служби в судових органах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 24 с.
26. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридична література, 2003. 896 с.
27. Легеза Є.О., Белов Д.М. Деякі особливості правового регулювання статусу Державної служби фінансового моніторингу України. *Науковий віс-*

- ник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 73: Ч. 2. С. 51-56.
28. Козлова Ю. С. Адміністративно-правовий статус національного банку України як суб'єкта державного фінансового моніторингу: поняття, зміст та складові структурні елементи. Актуальні питання юриспруденції. Правова позиція, № 2 (35), 2022. С. 131-136.
29. Павленко С. О. Сутність та зміст оперативно-розшукової ситуації. *Форум права*. 2018. № 4. С. 42–63. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1495589>. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_4_7.pdf.
30. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.
-

Serbyn R. A., Sevruck V. H. Separate approaches to the concept of the administrative and legal status of the national bank of Ukraine as a subject of state financial monitoring

Ensuring the economic security of the state and preventing the commission of crimes in the sphere of the economy is possible under the condition of combating the legalization (laundering) of income obtained through criminal means. Committing economic crimes undermines the economic and financial system of the state, encroaches on the legitimate interests of both business participants and its individual elements. Effective functioning of the financial system in accordance with international standards is very important for the further development of Ukraine. In connection with this, it is necessary to bring national legislation to European standards with the normalization of basic concepts, elements, principles, tasks and functions in all spheres of Ukrainian life. The article reveals the relationship between legal status, "administrative-legal status" and "administrative-legal status of the National Bank of Ukraine as a subject of state financial monitoring", and also analyzes the approaches of scientists to the above-mentioned concepts, which form the basis of administrative-legal support of activities of state financial monitoring in Ukraine.

Key words: *financial monitoring, state financial monitoring, subject, system, administrative and legal status, competence, improvement, legal regulation, National Bank of Ukraine.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.42>

В. К. Колпаков

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права
Запорізького національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8580-3261>

Р. В. Миронюк

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри адміністративного права,
процесу та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

ПРОЦЕДУРИ ДОСУДОВОГО ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ: СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті здійснено аналіз правових засад процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та виокремлено напрямки їх удосконалення. В результаті дослідження автори прийшли до висновку, що на сьогодні у вітчизняному законодавстві відсутній єдиний нормативно-правовий акт, яким комплексно врегульовано процедуру досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Систематизовано законодавчі акти, якими врегульовано процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів в такі групи: загальні - Закони України «Про звернення громадян», «Про адміністративну процедуру», якими врегульовано можливість звернення фізичних та юридичних осіб до суб'єктів владних повноважень щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності інших суб'єктів владних повноважень, якими порушено їх права; галузеві – КУпАП, Митний та Податковий кодекси, якими врегульовано порядок оскарження рішень та дій органів, які уповноважені застосовувати адміністративні санкції та заходи адміністративного примусу; спеціальні – Закон «Про медіацію» яким врегульовано позасудову процедуру врегулювання публічно-правового конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора.

Встановлено, що для удосконалення процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів доцільно розширити зміст норм Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо регулювання процедури оскарження не тільки рішень суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, а також оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, без прийняття адміністративного акту; а в Законі «Про медіацію» доцільно визначити особливості проведення медіаційної процедури по вирішенню різних категорій правових спорів, в тому числі і адміністративно-правових спорів.

Ключові слова: адміністративно-правовий спір, адміністративні процедури, процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, правові засади регулювання.

Актуальність теми статті. Звернення до адміністративного суду для вирішення публічно-правового спору є крайнім засобом вирішення правового конфлікту, який попри високу вірогідність законності його вирішення має свої недоліки, а саме: необхідність підготовки та подання позову шляхом звернення до професійних юристів з оплатою їх послуг, сплати

судового збору, розтягування судового процесу в часі за рахунок необхідності проведення суддею формальних процедур розгляду справи, необхідність очікування виконання судового рішення, або продовження судових процедур в межах апеляційного та касаційного перегляду справи. В провідних європейських країнах в яких вже давно запроваджуються та реалізу-

ються альтернативні адміністративному судочинству досудові процедури вирішення адміністративно-правових спорів, ефективність яких досить висока, зокрема це процедури адміністративного оскарження, проведення переговорів, медіація, податкового компромісу та ін. Все це вказує на необхідність більш ефективного впровадження процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів у вітчизняну правову систему та їх належного правового регулювання.

Стан дослідженості проблематики. Дослідженню процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині присвячено останнім часом ряд наукових робіт таких авторів як С.С. Білуги, А.Г. Бортнікової, Н.В. Боженко, С.О. Корінного, О.Д. Сидельнікова, Т.І. Шинкар та ін. Більшість дослідників зосереджує свій науковий інтерес на дослідженні процедури медіації як найбільш популярного способу досудового (або позасудового) вирішення конфліктних ситуацій в різних сферах суспільного життя це при тому, що в окремих європейських країнах, наприклад Німеччині процедура медіації в спорах між фізичними (юридичними) особами та суб'єктами владних повноважень мінімізована і застосовуються до певної категорії адміністративно-правових спорів, натомість належно урегульованою та обов'язковою є процедура адміністративного оскарження. Це свідчить про розрізнення наукової думки щодо різновидів процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів у вітчизняній адміністративно-правовій науці.

Метою статті є визначення правових засад процедур досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та виокремлення напрямків їх удосконалення.

Виклад основних положень. Нижче на виконання задач дослідження в межах його мети доцільно з'ясувати поняття та сутність досудового урегулювання адміністративно-правових спорів. Аналіз законодавства дає можливість вести мову про, що поняття «досудове урегулювання адміністративно-правових спорів» не знайшло свого нормативного закріплення. Конституція України та Закони України тільки дотично вказують на можливість існування альтернативним судовому способі урегулювання адміністративно-правових спорів. Так, в ст. 55 Конституції України «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом», в якій кожному гарантується право на оскарження в суді

рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб вказано на те, що «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [1]. Дотично на це вказують і норми ст. Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) Зокрема в ст. 5 «Право на звернення до суду та способи судового захисту» закріплено, що «захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень»; в ст. 17 «Основні положення досудового врегулювання спорів» зазначено, що «сторони вживають заходів для досудового врегулювання спору за домовленістю між собою або у випадках, коли такі заходи є обов'язковими згідно із законом» [2].

Різновидом досудової процедури урегулювання адміністративно-правового спору є адміністративна процедура, яка знайшла своє закріплення в низці нормативно-правових актів. Зокрема, Закон України «Про звернення громадян» [3] регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Відповідно до ст. 3 Закону різновидом звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб є скарга; ст. 4 цього Закону визначено, що «до рішень, дій (бездіяльності), які можуть бути оскаржені, належать такі у сфері управлінської діяльності, внаслідок яких: порушено права і законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян); створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; незаконно покладено на громадянина які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності» [3]. Більш детально процедура оскарження визначена в Розділі II Закону «Порядок розгляду звернень громадян» [3]. В Законі України «Про адміністративну процедуру» [4] врегульовано процедуру вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів, зокрема

розділ VI «Адміністративне оскарження» регламентує особливості оскарження прийнятого суб'єктом владних повноважень адміністративного акту в результаті адміністративної процедури, а саме: право на оскарження, суб'єкт розгляду скарги, форму та зміст скарги, порядок її подання та розгляду. В ст.36 Закону «Підстави для початку адміністративного провадження», зазначено, що «адміністративне провадження відповідно до цього Закону розпочинається за заявою особи щодо забезпечення реалізації її права, свободи чи законного інтересу. Адміністративне провадження продовжується у разі подання скарги в порядку адміністративного оскарження. Аналогічно в ст. 38 Закону «Право на звернення до адміністративного органу» визначено, що «особа має право в порядку, встановленому цим Законом, подати до адміністративного органу заяву з вимогою прийняти адміністративний акт з метою забезпечення реалізації її права, свободи або законного інтересу» [4]. Тобто можна стверджувати, що якщо мова йде про вимогу прийняти адміністративний акт з метою забезпечення реалізації її права, свободи або законного інтересу порушеного рішенням, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень з якою заявник звертається до іншого уповноваженого суб'єкта владних повноважень, то порядок розгляду такої заяви регламентується цим Законом. Це підтверджує і положення ч. 2 ст.1 Закону в якій зазначено, що «дія цього Закону не поширюється на відносини, що виникають під час розгляду звернень осіб, що містять пропозиції, рекомендації щодо формування державної політики», тобто це ще раз вказує, що дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, які виникають з такого виду звернень громадян, як скарги на дії, рішення та бездіяльність суб'єктів владних повноважень. Як вірно зазначає Кріцак І.Л. «даний нормативний акт найбільш повно регламентує процедуру досудового вирішення публічно-правового спору, предметом якого є рішення суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, однак не регламентує порядок оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень як предмету оскарження» [5, с.17]. Так, дійсно даним Законом урегульовано загальний порядок розгляду і вирішення органом публічної адміністрації адміністративної справи за зверненням громадян, однак цей порядок стосується перед усім звернень з метою забезпечення реалізації їх конституційних права та інтересів в пев-

них сферах, тобто надання адміністративних послуг; хоча в той же час положення цього Закону регулюють і порядок розгляду звернень громадян права та свободи яких були порушені діяльністю або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень.

Частково процедури досудового урегулювання адміністративно-правових спорів урегульовані галузевим законодавством. Зокрема, Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) в Главі 24 «Оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення» урегульовано процедуру оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення відповідно до якої: «постанову по справі про адміністративне правопорушення може бути оскаржено прокурором у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 7 цього Кодексу, особою, щодо якої її винесено, а також потерпілим» (ст. 287); «постанову органу (посадової особи) суб'єкта владних повноважень про накладення адміністративного стягнення можна оскаржити у вищестоящий орган (вищестоящий посадовій особі) (ст. 288); «орган (посадова особа) при розгляді скарги на постанову по справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і приймає одне з таких рішень: залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення; скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд; скасовує постанову і закриває справу; змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено» (ст. 293) [6]. Процедура оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників урегульована главою 4 Митного кодексу України [7]. Зокрема відповідно до ст. 25 Митного кодексу «Порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів, їх посадових осіб та інших працівників до посадових осіб та органів вищого рівня» рішення, дії чи бездіяльність посадової особи митного органу оскаржуються до посадових осіб вищого рівня, а саме: щодо митних постів - митниці, структурними підрозділами яких є ці митні пости; щодо митниць, спеціалізованих митних органів, митних організацій - центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну митну політику. Скарга на рішення, дії або бездіяльність посадової особи або іншого працівника митного органу (включаючи заступника керівника) подається керівникові цього органу, організації. Скарга на

рішення, дії або бездіяльність керівника митного поста подається до митниці, структурним підрозділом якої є цей митний пост. Скарга на рішення, дії або бездіяльність керівника митниці, спеціалізованого митного органу, митної організації подається до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику. Виконання оскаржуваного рішення може бути зупинено повністю чи в певній частині посадовою особою або органом, що розглядає скаргу. Посадова особа або орган, які розглядають скаргу, зобов'язані надати особі, яка подала скаргу, належним чином обґрунтовану письмову відповідь у визначений законом строк [7]. Крім цього слід додати, що оскарження податкового повідомлення-рішення, винесеного посадовою особою митного або податкового органу здійснюється у порядку, передбаченому Податковим кодексом України [8].

Досить новим, але таким що активно починає впроваджуватись у вітчизняну правозастосовну практику медіація як позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору), в тому числі адміністративно-правового спору, яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора, як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка проводить медіацію. Можливість врегулювання публічно-правового спору в позасудовому (медіаційному) порядку з'явилась у зв'язку з прийняттям та набуттям чинності Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX (далі – Закон) [9]. Законом визначено «правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою» [9]. Його дія поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним. В той же час оскільки це базовий законодавчий акт, який заклав основи медіаційної процедури врегулювання конфліктних ситуацій, які потребують участі фахових посередників як в галузі права так і у сфері конфліктології, то його норми є недосконалими, деякі з них є суперечливими, щодо окремих виникають питання

щодо дотримання принципу законності. Крім цього в законі в розділі 3 «Проведення медіації» мають бути прописані особливості проведення медіаційної процедури по вирішенню адміністративно-правових спорів, натомість в ст. 3 Закону зазначено, що «законодавством можуть передбачатися особливості проведення медіації в окремих категоріях конфліктів (спорів)» [9].

На основі наведеного вище можна прийти висновку, що законодавством України визначено можливість досудового порядку вирішення адміністративного спору як альтернативного (рекомендованого), а не обов'язкового способу його вирішення, в той же час чіткого нормативного визначення видів, способів та процедур його урегулювання не визначено.

Висновок. В підсумку слід відзначити, що на сьогодні у вітчизняному законодавстві відсутній єдиний нормативно-правовий акт, яким комплексно урегульовано процедуру досудового врегулювання адміністративно-правових спорів. Аналіз законодавчих засад урегулювання процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів дає можливість систематизувати законодавчі акти, в такі групи: загальні - Закони України «Про звернення громадян», «Про адміністративну процедуру», якими урегульовано можливість звернення фізичних та юридичних осіб до суб'єктів владних повноважень щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності інших суб'єктів владних повноважень, якими порушено їх права; галузеві – КУпАП, Митний та Податковий кодекси, якими урегульовано порядок оскарження рішень та дій органів, які уповноважені застосовувати адміністративні санкції та заходи адміністративного примусу; 2) спеціальні – Закон «Про медіацію» яким урегульовано позасудову процедуру врегулювання публічно-правового конфлікту (спору), яка здійснюється за допомогою (посередництвом) медіатора.

Встановлено, що для удосконалення процедури досудового врегулювання адміністративно-правових спорів доцільно розширити зміст норм Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо регулювання процедури оскарження не тільки рішень суб'єкта владних повноважень у формі адміністративного акту, а також оскарження дій та бездіяльності суб'єкта владних повноважень, без прийняття адміністративного акту; а в Законі «Про медіацію» доцільно визначити особливості проведення медіаційної процедури по вирішенню різних категорій правових спорів, в тому числі і адміністративно-правових спорів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.
3. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст.256.
4. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. Стор. 13. Ст. 2675.
5. Кріцак І.Л. Види досудового врегулювання адміністративно-правових спорів та правові засади їх здійснення. *Правова позиція*, № 2 (35), 2022. С.16-21. <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-2.3> (дата звернення – 10.02.2023)
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1984, додаток до № 51. Ст.1122.
7. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012, № 44-45, № 46-47, № 48, Ст.552 № 4495-VI.
8. Податковий кодекс України6 Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, Ст.112.
9. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст.51.

Kolpakov V. K., Myroniuk R. V. Procedures for pre-court settlement of administrative and legal disputes: status of legal regulation and directions for improvement

The article analyzes the legal foundations of the procedures for pre-trial settlement of administrative-legal disputes and identifies directions for their improvement. As a result of the study, the authors came to the conclusion that today there is no single regulatory legal act in domestic legislation that comprehensively regulates the procedure for pre-trial settlement of administrative-legal disputes. The legislative acts regulating the procedures for pre-trial settlement of administrative-legal disputes have been systematized into the following groups: general - Laws of Ukraine «On Appeals of Citizens», «On Administrative Procedure», which regulate the possibility of individuals and legal entities applying to subjects of authority to appeal decisions, actions or inactions of other subjects of power, which violated their rights; sectoral - the Administrative Code of Administrative Offenses, the Customs and Tax Codes, which regulate the procedure for appealing decisions and actions of bodies authorized to apply administrative sanctions and measures of administrative coercion; special - the Law «On Mediation», which regulates the out-of-court procedure for the settlement of a public-law conflict (dispute), which is carried out with the help (mediation) of a mediator.

It has been established that in order to improve the procedure for pre-trial settlement of administrative-legal disputes, it is expedient to expand the content of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» regarding the regulation of the procedure for appealing not only the decisions of the subject of authority in the form of an administrative act, but also the appeal of the actions and inactions of the subject of authority powers, without adopting an administrative act; and in the Law «On Mediation» it is expedient to define the specifics of the mediation procedure to resolve various categories of legal disputes, including administrative-legal disputes.

Keywords: administrative-legal dispute, administrative procedures, procedures for pre-trial settlement of administrative-legal disputes, legal principles of regulation.

Л. Ю. Малюга

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття присвячена аналізу юридичної природи міжнародно-правового соціального захисту працівників. Констатовано, що міжнародно-правовий соціальний захист працівників відноситься до положень і механізмів, встановлених міжнародним правом для забезпечення соціальної безпеки і благополуччя працівників в умовах їх трудової діяльності, незалежно від їх місцезнаходження, виду роботи чи форми зайнятості. Автор наголошує, що головною метою міжнародно-правового режиму соціального захисту працівників є формування по всій планеті умов, в яких всі працівники, незалежно від їх походження або ж інших обставин, могли вести гідне життя і вносити значимий внесок у процес сталого розвитку суспільства та економіки.

Упорядковано розуміння про те, що причини виникнення соціального захисту працівників полягають у необхідності забезпечення мінімального рівня життя і безпеки працівників, особливо перед економічними, соціальними і політичними викликами. Наведено ключові мотиви та підстави для становлення та подальшого розвитку міжнародно-правового режиму соціального захисту працівників.

Розглянуто особливості міжнародно-правового соціального захисту працівників. Звертається увага, що за останні десятиліття у світі значно збільшилася кількість працівників, зайнятих у нестандартних формах зайнятості (надомна робота, дистанційна робота, аутсорсинг тощо), хоча по сьогоднішній день на міжнародному рівні їх соціальна безпека не отримала належної уваги з боку ООН, внаслідок чого держави не прагнуть поширювати на таких працівників дію системи соціального захисту працівників. Наголошується, що виникнення і розвиток міжнародно-правового режиму соціального захисту працівників обумовлено бажанням міжнародного співтовариства забезпечити кожній працюючій особі доступ до мінімально гідного рівня життя та соціальної безпеки, а також сприяти соціальній та економічній рівності й стабільності.

Ключові слова: *Міжнародно-правовий соціальний захист, працівники, трудові відносини, зайнятість, соціальні гарантії, соціальна безпека працівників, права працівників*

Міжнародно-правовий соціальний захист працівників відноситься до положень і механізмів, встановлених міжнародним правом для забезпечення соціальної безпеки і благополуччя працівників в умовах їх трудової діяльності, незалежно від їх місцезнаходження, сектору, в якому вони працюють (в тому числі, професійні публічні службовці, серед яких судді, прокурори, поліцейські та ін.), чи форми зайнятості. Сучасний міжнародно-правовий режим соціального захисту працівників повинен охоплювати і працівників, охоплених нестандартними формами зайнятості (надомників, дистанційних працівників, тимчасових працівників, залучених

працівників та ін.). Важливо врахувати, що міжнародно-правовий соціальний захист працівників включає в себе ряд заходів, спрямованих на забезпечення прав працівників на справедливую заробітну плату, безпечні умови праці, соціальне забезпечення і доступ до системи охорони здоров'я, підвищення кваліфікації та інших основних соціальних послуг. Крім того, цей захист також включає положення про захист від дискримінації, трудової експлуатації та інших форм зловживань, що фактично підривають цінність людської гідності працівника. Зважаючи на це, головною метою міжнародно-правового режиму соціального захисту трудящих є формування по всій

планеті умов, в яких абсолютно всі працівники, незалежно від їх походження або ж інших обставин, могли вести гідне життя і вносити значимий внесок у процес сталого розвитку суспільства та економіки.

Раніше нами було досліджено особливості захисту трудових прав працівників в умовах запровадження карантинних обмежень[1], тобто здійснено аналіз основних міжнародних стандартів права на працю, а також аналіз основних карантинних заходів, які поширюють свій вплив на сферу трудових відносин, мають наслідком відсторонення від роботи, створюють потенційну загрозу порушення трудових прав працівників. Актуальність дослідження саме юридичної природи міжнародно-правового соціального захисту працівників полягає в тому, що міжнародна спільнота від держав вимагає впроваджувати міжнародні стандарти та гарантії як мінімум, який держави зобов'язані забезпечити для своїх працюючих громадян у сфері дії трудового та соціального законодавства. Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року визнається важливість соціального захисту трудящих як засобу реалізації їх економічних, соціальних і культурних прав, а також міститься заклик до держав вживати належних заходів для забезпечення того, щоб працівники мали доступ до належного рівня життя, соціального забезпечення та медичного обслуговування. Нині в Україні, на думку вчених, сучасна система соціального захисту становить сукупність часткових, тимчасових, малодійових заходів, орієнтованих переважно на уразливі верстви населення, перебуває у стані перманентної кризи та вважається нездатною створити умови, за яких прийнятний рівень добробуту і достатній обсяг соціальної захищеності забезпечувала б населенню економічна активність[2]. У зв'язку з необхідністю у сучасних реаліях підвищення соціального та економічного добробуту працівників та сприяння ефективному просуванню прав людини та соціальної справедливості в усьому світі існує потреба вивчення міжнародно-правового соціального захисту працівників, в тому числі, і щодо покращення правового регулювання системи соціального захисту працівників з урахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку України.

Питання, пов'язані з дослідженням соціального захисту працівників у різноманітних сферах, висвітлюються у працях вітчизняних науковців. Наприклад, Синчук С. М. здійснила

дослідження соціального захисту працівників як об'єкта соціального діалогу в Україні [3]; Тимофіїв Р.М. дослідив особливості правового регулювання відносин соціального захисту працівників за участю роботодавця [4]; Звонар В.П. розглянула забезпечення права на соціальний захист працівників та гарантії його реалізації[5]. Проблемні питання соціального захисту стали об'єктом наукових досліджень видатних вчених, серед яких: Н.Б. Болотіна, С.В. Венедиктов, С.М. Вишневецька, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, О.В. Москаленко, П.Д. Пилипенко, Р.М. Тимофіїв, О.В. Тищенко, М.М. Шумило, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші. Разом із тим, більшість із зазначених праць присвячені соціальному захисту працівників в Україні. Проте, останнім часом міжнародний соціальний захист став одним з головних об'єктів підвищеної уваги наукової спільноти, але вченими не розглядалась юридична природа міжнародного соціального захисту працівників, чим і визначається мета даної публікації.

Виклад основного матеріалу. Причини виникнення соціального захисту працівників полягають у необхідності забезпечення мінімального рівня життя і безпеки працівників, особливо перед економічними, соціальними і політичними викликами. Проте, у конкретизованому вигляді ключовими мотивами для становлення та подальшого розвитку міжнародно-правового режиму соціального захисту працівників є наступні підстави:

1) працівниками є люди, які знаходяться в специфічному статусі, врегульованому нормами трудового (і соціального) права, а тому, їм властиві права людини в цілому і трудові права людини, зокрема (при цьому, право на соціальний захист охоплено у базових правах людини і відображається в їх трудових правах). Концепція соціального захисту працівників з'явилася відносно недавно, хоча цілком закономірно, що окремі її елементи мали місце ще в стародавніх цивілізаціях, за тією ж логікою, що і більшість інститутів трудового права почали формуватися багато століть тому, а саме у період дотрудового права [6,с.15]. Зокрема, вже у Вавилоні робітники були організовані в гільдії і характеризувалися наявністю можливості реалізувати право на соціальну безпеку, яку в обмеженій мірі дозволяли забезпечити відповідні гільдії (вони поставали платформою для обговорення норм робочого часу, заробітної плати та правил щоденної праці, а результати таких обговорень висувались в якості вимог до роботодавців). Разом із тим,

в цілому, в стародавніх суспільствах концепція соціального захисту трудящих була обмеженою, й працівники, а особливо ті, хто не мав статусу громадянина (або ж був рабом, що на той час було звичною практикою, адже громадяни не прагнули найматися для виконання роботи, прагнули зберегти власну свободу, яка обмежується в сфері праці), мали обмежені права і засоби захисту. Тому, лише з кінця XIX ст. і початку XX ст. ідея соціального захисту працівників почала поступово розвиватися, чому в подальшому сприяла діяльність МОП;

2) соціальний захист працівників дозволяє максимізувати їх рівень соціальної безпеки, що відбивається також на скороченні бідності (що більш важливо – мінімізація працюючих бідних) і нерівності, яка посилюється в умовах глобалізації і глобальних (також регіональних) соціальних викликів. Чинний міжнародно-правовий режим соціального захисту працівників передбачає ряд норм, на реалізацію яких міжнародні організації та держави розробляють програми соціального захисту, спрямовані на надання матеріальної та іншої підтримки тим, хто не в змозі заробляти в конкретний період часу (наприклад, в силу отриманих травм під час виробничого процесу) або ж заробляти достатньо для задоволення своїх основних потреб, тим самим зменшуючи бідність і нерівність в доходах. Означена проблема актуалізується також у світлі глобалізаційних процесів, які часто призводять до посилення економічної невизначеності та посилення конкуренції за робочі місця.

Акцентуємо увагу, що соціальний захист працівників є перш за все інструментом викорінення класу «працюючих бідних», тобто осіб, для яких робота не змогла стати засобом належного збільшення рівня соціальної безпеки. У цьому контексті, вчені відзначають, що лише в країнах з високим рівнем доходу робота розглядається як спосіб вибратися з бідності або ж з жебрацтва, однак, в ін. частині світу робота не сприяє цьому. виправити цю ситуацію покликані стандарти гідної праці, які: а) не будуть допускати інвалідизації працівника в процесі виконання ним роботи; б) будуть сприяти створенню умов, за яких працівник, виконуючи свою роботу, буде отримувати заробітну плату як мінімум на рівні, що дозволить йому вирватися з бідності. З цієї метою, повна і справедлива зайнятість і гідна праця повинні бути центральною метою розробки національної та міжнародної соціальної та економічної політики [7, с. 1663];

3) соціальний захист працівників дозволяє посилити рівень соціальної безпеки працездатних, працюючих представників соціально вразливих категорій населення. Ідея соціального захисту працівників передбачає надання різних форм підтримки та заходів безпеки працівникам, які належать до соціально вразливих категорій, таких як жінки, особи з інвалідністю та особи передпенсійного віку. Вказані категорії працівників на практиці досить часто стикаються із особливими (як правило, специфічними лише для них, в силу їх особливостей) викликами та труднощами на робочому місці, що може негативно позначитися на їхньому добробуті та якості життя, а також обмежувати можливість сфери праці та зайнятості (соціалізація, підвищення матеріального добробуту, самореалізація тощо), що нівелює цінність права на працю та можливості світу праці, в яких так чи інакше зацікавлена кожна працююча особа. Наприклад, жінки можуть стикатися з дискримінацією за ознакою статі (чоловіки можуть зазнавати аналогічної дискримінації, коли вони виконують роботу у традиційно «жіночих» професіях), нерівною оплатою праці, що ускладнює для них досягнення фінансової стабільності та автономії, а випадки сексуального домагання на робочому місці може не тільки принижувати їх людську гідність, але і бути причиною психологічних й інших страждань. Подібним чином працівники з інвалідністю можуть зіткнутися з фізичними та інституційними бар'єрами, які обмежують їхні можливості працевлаштування та потенціал заробітку (його збільшення). У свою чергу, працівники передпенсійного віку можуть стикатися з дискримінацією за ознакою віку, з несправедливими погрозами звільнення, які мають особливу вагу в контексті труднощів з пошуком роботи, що мають місце через вік такого працівника;

4) соціальний захист працівників стимулює економічний ріст за рахунок збільшення споживчих витрат і зниження тягаря бідності для економіки. Міжнародно-правові норми та стандарти соціального захисту, які повинні втілюватися в соціальній політиці держав, перш за все, орієнтовані на те, щоб держави створювали програми соціального захисту, спрямовані на: 1) забезпечення фінансової безпеки працівників та їх сімей; 2) задоволення соціальних і економічних прав працівників (серед яких, перш за все право на працю, право на достатній рівень життя і право на здоров'я). Разом із тим, належне функціонування національного механізму соці-

ального захисту працівників може мати позитивний вплив на економіку держави в цілому. Це обумовлено тим, що працюючі люди, котрі мають доступ до мінімального рівня життя і безпеки, з більшою ймовірністю будуть витратити гроші на товари і послуги, інвестувати в цінні папери держави тощо. Результатом такого збільшення обсягу споживчих витрат може стати стимулювання економічного зростання, а відтак – створення нових робочих місць. Крім того, зменшуючи тягар бідності, програми соціального захисту можуть допомогти вивільнити ресурси для економічних інвестицій та подальшого розвитку економіки держави. Таким чином, міжнародно-правовий режим соціального захисту працівників здатний створити сприятливий цикл економічного зростання, оскільки підвищення добробуту і стабільності веде до збільшення інвестицій та розвитку, що, в свою чергу, стимулює економічний ріст.

Аналізуючи міжнародні нормативні акти, особливостями міжнародно-правового соціального захисту працівників слід вважати наступні:

1) міжнародно-правовий соціальний захист працівників стосується лише працездатних осіб, які володіють трудовою суб'єктністю і виявляє бажання реалізувати свободу праці (у вигляді права на працю у результаті найму чи самостійної зайнятості). У міжнародно-правовому сенсі найманими працівниками вважаються фізичні особи, які уклали трудовий договір (контракт) та у відповідності до такої угоди працюють на роботодавця на відповідній основі, вираженій у цілому чи в конкретній частині у грошових коштах (розмір частини оплати праці, вираженій у натуральній формі, може обмежуватися національним законодавством). При цьому, особливості змісту визначення поняття «працівник» можуть варіюватись у залежності від того чи іншого міжнародно-правового акту і трудового законодавства, хоча це визначення зазвичай має на увазі будь-яку особу, котра виконує роботу для роботодавця, незалежно від виду роботи, тривалості трудових відносин або ж способу виконання роботи. Важливо відзначити, що за останні десятиліття (особливо в умовах стрімкого поширення коронавірусної інфекції COVID-19 [8, с.371]) у світі значно збільшилася кількість атипичних працівників, зайнятих у нестандартних формах зайнятості (надомна робота, дистанційна робота, аутсорсинг тощо), хоча по сьогоднішній день на міжнародному рівні соціальна безпека таких працівників не отримала належної уваги з боку

ООН (зокрема, МОП), внаслідок чого держави, як правило, не прагнуть поширювати на таких працівників дію системи соціального захисту працівників;

2) міжнародно-правовий соціальний захист працівників ґрунтується на особливій міжнародно-правовій нормативній основі. Основу міжнародно-правового режиму соціального захисту працівників складають міжнародні договори про права людини (наприклад, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, переглянута Європейській соціальній хартії та ін.), а також спеціальні міжнародно-правові документи щодо соціального захисту (насамперед, це конвенційні акти, прийняті МОП), які були спеціально розроблені для охоплення трудящих системою соціального захисту. Ці акти визнають соціальні та ін. потреби працівників й закріплюють їх права, що мають соціально-правове значення для забезпечення соціально безпечного робочого місця та трудового життя, будучи спрямованими на забезпечення справедливого ставлення до працівників і їх доступу до необхідних пільг і захисту, в яких вони можуть потребувати в силу їх статусу працівника;

3) міжнародно-правовий соціальний захист працівників дозволяє охопити специфічні потреби працюючої людини, задоволення яких відповідними методами та інструментами знижує ризики соціальної безпеки працівників та їх сімей. Міжнародно-правовий механізм соціального захисту працівників включає в себе різні методи, форми, інструменти та процедури для забезпечення того, щоб працівники мали доступ до належного соціального захисту. Вони можуть включати такі заходи, як програми соціального страхування, нормативно-правові акти та стандарти у сфері праці та зайнятості, у сфері соціального захисту, а також правові механізми вирішення спорів, що виникають з приводу реалізації працівником права на захист. Міжнародно-правовий соціальний захист працівників передбачає задоволення потреб у соціальній безпеці кожного працівника за рахунок: 1) регламентації та просування трудових стандартів, що стосуються мінімальної заробітної плати, безпечних і здорових умов праці, рівного поводження та недискримінації на робочому місці (також недопущення сексуальних домагань на робочому місці), захисту прав працівників на свободу об'єднання в профспілки (в ін. об'єд-

нання) та ведення колективних переговорів; 2) надання працівникам доступу до різних форм соціального забезпечення, включаючи медичне страхування, допомоги та пільги; 3) захисту материнства та права на створення сім'ї (на підтримання сімейних зв'язків) за рахунок надання працівникові оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, захисту прав жінок на робочому місці під час вагітності та материнства, надання відпустки по догляду за дитиною, а також відпустки (вихідних днів) у зв'язку з сімейними потребами та ін.; 4) захисту здоров'я і безпеки працівника, реалізуючи заходи щодо запобігання виробничому травматизму та захворюванням, а також з надання медичної допомоги та реабілітаційних послуг працівникам, котрі страждають від проблем зі здоров'ям, пов'язаних з виконуваною роботою; 5) недопущення соціальної ізоляції працівника;

4) міжнародно-правовий соціальний захист працівників передбачає активну діяльність із забезпечення соціальної безпеки працівників держав та міжнародних організацій. Ключовим суб'єктом міжнародно-правового соціального захисту працівників, безумовно, є МОП, яка забезпечує платформу для розробки та впровадження міжнародних трудових стандартів, пов'язаних із соціальним захистом працівників в цілому, а також окремих категорій працівників. Між тим, міжнародно-правовий режим соціального захисту працівників передбачає активну діяльність також держав, інших міжнародних організацій (наприклад, УВКПЛ, «ООН-Жінки» та ін.), а також регіональних правозахисних інститутів, серед яких, наприклад, Європейський суд з прав людини.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що виникнення і розвиток міжнародно-правового режиму соціального захисту працівників обумовлено бажанням міжнародного співтовариства забезпечити кожній працюючій особі доступ до мінімально гідного рівня життя та соціальної безпеки, а також сприяти соціальній та економічній рівності й стабільності. Результати дослідження,

на нашу думку, можуть стати підґрунтям для подальших наукових пошуків за тематикою статті, насамперед, щодо питань підвищення ефективності вітчизняної системи соціального захисту працівників.

Список використаних джерел:

1. Малюга Л.Ю. Шляхи вдосконалення правового регулювання захисту трудових прав працівників в умовах запровадження карантинних обмежень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С.293-296. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/73>
2. Звонар В.П. Соціальний захист працівників у пріоритетах корпоративної соціальної відповідальності. *ІДСД*. с.113 – 122. URL: <https://dse.org.ua/arhive/14/12.pdf>
3. Синчук С. М., Яструбецький В. В. Соціальний захист працівників як об'єкт соціального діалогу в Україні. *Наукові Записки Львівського Університету Бізнесу Та Права. Серія Економічна. Серія Юридична*, 2022. ст. 88–95. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7618238>
4. Тимофіїв Р.М. Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників: автореф. дис. наздоб. ступ. докторафілософії, Львів, 2019. 20 с.
5. Амелічева Л.П. Теоретичні та аксіологічні засади правового регулювання гідної праці в сучасних умовах державотворення: монографія. Вінниця : ТОВ “Твори”, 2020. 360 с.
6. Пузанова В.В. Зміна трудового договору в епоху дотрудового права України. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22–23 лютого 2019 р.)*. Херсон: Молод. вчен., 2019. С. 14-17.
7. Marmot M, Friel Sh., Bell R., Houweling T.A.J., Taylor S. Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health. *The Lancet*. 2008. Vol. 372 (9650), P. 1661–1669. doi:10.1016/s0140-6736(08)61690-6. P. 1663-1664.
8. Hamouche S., Chabani Z. COVID-19 and the new forms of employment relationship: implications and insights for human resource development. *Industrial and Commercial Training*. 2021. Vol. 53 (4). P. 366-379. doi:10.1108/ICT-11-2020-0112.

Maliuha L. Yu. Legal nature of international social protection of employees

The article is devoted to the analysis of the legal nature of international social protection of employees. It was marked that the international social protection of employees refers to the provisions and mechanisms established by international law to ensure employees' social security and well-being amidst their labor activity, regardless of their location, type of work, or employment form. The author highlights that the key goal of the international legal regime of social protection of employees is to create global conditions which would allow all employees, regardless of their origin or other circumstances, to live with dignity and significantly contribute to the sustainable development of society and the economy.

It was harmonized the vision that the triggers of social protection of employees involve the need to ensure a minimum standard of living and safety of employees, especially in the face of economic, social, and political challenges. The main drivers and grounds for the establishment and further development of the international legal regime of social protection of employees are specified.

Peculiarities of the international social protection of employees are considered. The author emphasizes that in recent decades, the number of workers employed in non-standard employment forms (work from home, remote work, outsourcing, etc.) has significantly increased worldwide. However, at the international level, their social security did not receive due attention from the UN, which is why states do not seek to extend the effect of the social protection system to relevant employees. It is highlighted that the emergence and development of the international legal regime of social protection of employees are due to the international community's desire to ensure that every working person has access to a minimum decent standard of living and social security and to promote social and economic equality and stability.

Key words: *international social protection, employees, labor relations, employment, social guarantees, social security of employees, employment rights.*

О. В. Луцівздобувач кафедри адміністративного та конституційного права
Запорізького національного університету

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

Сучасний стан адміністративно-правового регулювання протидії булінгу в Україні характеризується неоднозначністю. Передусім більшість проблем у сфері правозастосування виникає через неграмотність і відсутність юридичної техніки при складанні текстів правових актів, неврахування практичних можливостей щодо їх реалізації. Із використанням формально-логічного та догматико-юридичного методів у статті досліджуються теоретичні проблеми формування законодавства України щодо протидії булінгу. Виявлено клас-тер досліджень, в яких предметом виступали означені питання, проаналізовано їх зміст, подано власні науково обґрунтовані пропозиції.

Бібліографію за темою нами було згруповано на наступні блоки досліджень, в яких вивчається: адміністративна відповідальність, провадження у справах про булінг; кваліфікація адміністративних правопорушень; законодавство щодо протидії булінгу; правове регулювання протидії булінгу; аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу; інші важливі групи досліджень. У рамках даної статті проаналізовано законодавство щодо протидії булінгу. Встановлено невисокий рівень термінологічної культури, практичну відсутність застосування авторами методів правничої герменевтики, що призводить до множення беззмістовної термінології.

Висновується, що серед публікацій щодо адміністративно-правової протидії булінгу присутні окремі вдалі спроби систематизації досліджень, утім спостерігається термінологічна неточність, зловживання новотворами, спробами формувати неологізми, які по суті не мають змісту не відповідають, явищу, що описується.

Доведено, що характерологічною ознакою більшості досліджень і відсутність юридичної техніки. Вивчення джерел з протидії булінгу уможливило виділити коло понять, якими дослідники описують суспільні відносини у сфері протидії булінгу: антибулінгова компанія; антибулінгова політика; антибулінгова робота; антибулінгова стратегія; антибулінгове законодавство; антибулінгові заходи; антибулінгові нормативні документи; антибулінгові плакати; антибулінгові програми; антибулінгові ресурси.

Продемонстровано відсутність кореляційних зв'язків між цими поняття та державною політикою щодо протидії булінгу. Доведено, що ці поняття не становлять категорійно-понятійної системи дослідження, адже вони не мають здебільшого окрім артикуляції свого належного правового визначення їхні дефініції не сконструйовані відповідно до засад правничої герменевтики та лінгвістики, а також юридичної техніки, вони не є об'єднаними загальними засадами адміністративно-правової політики протидії булінгу в рамках реалізації правової політики і адміністративної реформи.

Ключові слова: булінг, адміністративно-правова протидія булінгу, булінг українських біженців, законодавство щодо протидії булінгу, система законодавства, склад правопорушення, тривалість правопорушення, адміністративний делікт, повторність, систематичність.

Загальна постановка проблеми

Тема булінгу в Україні дедалі частіше стає об'єктом наукових досліджень. Більшість авторів прагне аналізувати явище булінгу в Україні, спираючись на теоретичні напрацювання іноземних авторів і їхню доктрину. Це не завжди є корисним. Зокрема використання моністич-

ного підходу щодо превалювання норм міжнародного права над національним сформулювало передумови до некоректного вживання різної термінології, спроб уведення неукраїномовних лексичних одиниць, які не мають свого дефінітивного визначення в рамках національної правової системи

Актуальність статті визначена невідповідністю термінології, що застосовується авторами досліджень для позначення законодавства щодо протидії булінгу в Україні, вимогам юридичної техніки.

Аналіз публікацій

Здійснений нами публікацій, в яких подано різноманітні спроби визначення поняття булінгу уможливають виділити ті з них, які присвячені безпосередньо адміністративно-правовій протидії і визначенню поняття булінгу.

Серед науковців, які вивчають безпосередньо питання формування законодавства щодо протидії булінгу в Україні можемо виділити наступних: М. Артамонова, Ю. Градова, І. Лубенець, О. Костюк, О. Падучак та ін.

Проте у відзначених публікаціях не викладено достатньо чітку концепцію, в рамках якої була вироблена несуперечлива модель підходів до формулювання категорійно-понятійної системи явища булінгу, не сформовано аргументаційної матриці щодо вживання урізноманітненої термінології. Без цього, наукові дослідження перетворюються на беззмістовний парад „термінів”, які не несуть юридичного змісту і не можуть стати органічної складової правової системи в тому числі й системи законодавства, основою якої виступають нормативно-правові акти.

Нами було виділено групи розвідок, які становлять джерельну базу нашого дослідження, з метою дальшого аналізу кожної з них із формулюванням висновків, корисних для нашого подальшого дослідження.

Внаслідок проведеного аналізу, бібліографію за темою нами було згруповано на наступні блоки досліджень, в яких вивчається:

- 1) адміністративна відповідальність, провадження у справах про булінг;
- 2) кваліфікація адміністративних правопорушень;
- 3) законодавство щодо протидії булінгу;
- 4) правове регулювання протидії булінгу;
- 5) аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу;
- 6) інші важливі групи досліджень

У рамках даної статті нами буде проаналізовано третій блок: **теоретичні підвалини формування законодавства щодо протидії булінгу.**

Метою статті є визначення засад формування законодавства щодо протидії булінгу.

Викладення матеріалу

Аналізуючи рівень наукових досліджень, звертаємо увагу на те, що більшість авторів

для позначення законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері протидії булінгу, намагаються використовувати термін „антибулінгове законодавство”.

Ця позиція нами не сприймається. Вона не є дискусійною – вона є юридично некоректною та безграмотною. І ось чому.

Для логічності викладу матеріалу, даний кластер дослідження корелятивно пов'язаний гіперзв'язком із тематикою наукових досліджень бібліографії, де критерієм виступав чітко визначений предмет дослідження: адміністративно-правова протидія булінгу в Україні.

Отже до окремої групи нами було виділено ті дослідження, в яких предметом виступали формування та розвиток **законодавства щодо протидії булінгу**, яке автори неправильно позначають терміном „антибулінгове законодавство”.

Нами взагалі піддається сумніву коректність та валідність застосування даного терміну, рівно як й інших кліше, на кшталт „антинаркотичне законодавство” [1], „антиміграційне законодавство”, „антитерористичне законодавство” [2] тощо.

Зокрема, В.П. Ємельянов відзначає, що **систему антитерористичного законодавства** становить вся сукупність законодавчих та інших нормативних актів, які тією чи іншою мірою спрямовані на запобігання та протидію тероризму, визначення суб'єктів боротьби з тероризмом та їх компетенції, встановлення відповідальності за вчинення терористичних діянь чи регулювання інших питань з цієї проблематики, в якому особливе значення належить його кримінально-правовій складовій, бо найбільш небезпечними є ті терористичні діяння, які мають злочинний характер [3, с. 35].

На наше переконання пропонуване визначення зайвий раз підтверджує безпідставність застосування щодо законодавства негативної конотації. Вказане повністю підпадає під означення терміносполуки „**законодавство у сфері протидії тероризму**”.

Також відзначимо, що однією з ознак нормативно-правового акта є те, що він: 1) містить нові норми; 2) змінює чинні норми; 3) скасовує чинні норми. За умови використання терміну „антибулінгове законодавство” дана атрибутивна ознака не може бути реалізовано за жодним із визначених нами вище пунктів, адже частка „анти”, означає спрямованість „проти”: *проти нових норм, проти зміни чинних норм, проти скасування чинних норм*. Атрибутивний компо-

нент при іменнику тісно пов'язаний і визначає саме іменник: відтак антибулінгове законодавство за логікою авторів цього терміну – це антизаконодавство.

Тож, нами було доведено юридичну нікчемність терміна „антибулінгове законодавство”, а також визначено загальні методологічні підходи до формування категорійно-понятійної системи денотатів із часткою „анти”.

Наша позиція ґрунтується на засадничих положеннях лексикографії та мовознавства, які лишають осторонь міфічні семантичні забарвлення, мультиплікативність конотацій. Відтак, для позначення системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії булінгу нами пропонується вживати відповідний термін „законодавство у сфері протидії булінгу”.

Аналогічні доводи стосуються і будь-яких інших негативних означень українському законодавства: чи то законодавство у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, чи то законодавство у сфері протидії нелегальній міграції тощо.

Відзначимо, що основне *призначення законодавства* – регулювання суспільних відносин. Зазвичай в теорії права під *системою законодавства* розуміють форму існування права, спосіб надання юридичного значення нормам-приписам, засіб їхньої організації та поєднання в конкретній статті нормативного юридичного акта. Суб'єктивність законодавства полягає в тому, що його формування здійснюється свідомими діями людей. Тобто дії не можуть бути спрямованими початково проти чогось, вони мають позитивний вектор: **з метою досягнення чогось**.

Коли йдеться про реалізацію сформованої державної політики, то йдеться про позитив та конструктив, адже заборонювальні та охоронні норми не є визначальними, а слугують додатковими засобами правового регулювання, зокрема державного примусу.

Адже ми виходимо з того положення, що **норма права** – загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки загального характеру, яке в установленому порядку приймається, змінюється та відмінюється державою або уповноваженими нею суб'єктами і забезпечується можливістю застосування державного примусу [4, с. 140].

Тобто правило є первісним, невідповідність правилу призводить до порушення, а це вже

призводить до реагування з боку компетентних органів держави.

На формування системи законодавства спрямовано діють матеріальні умови життя суспільства, однак безпосередній вплив мають традиції правотворення, державний устрій і форма державного правління, структура державних органів, система нормативних актів, адміністративно-правова наука, правова і стратегічна культура державного апарату.

Відтак структурація державної політики і відповідні напрями адміністративно-правового її регулювання наперед мають конструктивний, а не деструктивний характер [5].

Тому некоректно говорити і про „негативне соціальне явище”, як називають булінг майже всі дослідники, оскільки оцінку цим явищам надають люди і негативним воно є лише в рамках тієї системи соціальних відносин, яку сформували люди. Явище є об'єктивним за своєю суттю, воно саме по собі існує в об'єктивній дійсності, а оцінку йому чи воно негативне чи воно позитивне чи воно нейтральне тощо надають безпосередньо люди.

Процес усвідомлення об'єктивних потреб суспільного розвитку і його відповідне закріплення у законодавстві характеризується впливом на нього як суспільної свідомості, так настанов та правових традицій, рівня правової культури самого законодавця. Також має йтися і про наукову культуру, адже сучасні зміни антропогенного ландшафту, відповідні зміни та впровадження людиноцентристської ідеології чинять вплив і на законодавство, яке формується „**для, з метою; а не проти**”.

Зберігаючи логіку нашого дослідження, лише акцентуємо увагу на тому, що в більшості статей та наукових досліджень застосування даного терміна „антибулінгове законодавство” відбувається автоматично, без надання йому належного наукового визначення і обґрунтування.

Адже суто догматично, частинка „анти” – означає проти; частка „анти” позначає особливий тип деструктивного зв'язку, за якого знищуються або нівелюються існуючі зв'язки у тій чи іншій системі.

Тобто за задумом авторів, які послуговуються даним терміном, фактично законодавство закріплює деструктивний зв'язок, за якого знищуються або нівелюються існуючі зв'язки в системі суспільних відносин, за даного випадку **булінгових відносин**.

Здійснений нами контент-аналіз КУПАП, де мультиплікандом виступала частка „анти”,

уможливив резюмувати: **в КУпАП відсутнє будь-яке згадування про будь-який вид законодавства із часткою „анти”.**

Частка „анти” вживається 28 разів у таких словосполучках та як складова частини окремих слів: карантин, антикорупційне бюро, антитерористична операція, Антимонопольний комітет.

Разом із тим, здійснений нами контент-аналіз *КК України*, де мультиплікандом виступала також частка „анти”, уможливив резюмувати: **в КК України також відсутнє будь-яке згадування про будь-який вид кримінального законодавства із часткою „анти”.**

Частка „анти” вживається усього 4 рази у наступних словосполучках: антикорупційне бюро, антитерористична операція, Антидопінговий кодекс, Антимонопольний комітет.

Ще одне. Текст нормативного акта, усі його підрозділи (статті, пункти, фрази і т.ін.) відносяться до зовнішньої форми права, являють собою словесно-документальний виклад змісту нормативних приписів [6, с. 294-295]. Структура законодавства має з-поміж інших ще й *галузеву (горизонтальну)* будову.

У *горизонтальній побудові* перший елемент – нормативно-правовий акт, який становить елементну частину інститутів і галузей законодавства. Останні здебільшого не відрізняються від галузей права (кримінальне законодавство), однак галузь законодавства може включати і норми різних галузей права (законодавство про охорону здоров'я, про освіту). Тобто не йдеться про „антихворобне законодавство”, „антиневігластве законодавство”, „антикрадійське законодавство”, „антибезпекове законодавство”, „антизагрозливе законодавство” тощо.

У горизонтальній площині система законодавства поділяється на галузі законодавства, які є відповідними у переважній більшості, галузям права, і які формуються стосовно сфер державного управління і найбільш важливих сфер життєдіяльності.

У КУпАП відсутня будь-яка галузь з часткою „анти”, про що ми відзначили вище.

Відтак, не може бути:

- антизлочинного законодавства;
- антипроступкового законодавства;
- антиделіктного законодавства.

Тож, ми навели достатньо аргументів на користь відсутності легітимованих термінів щодо визначення виду законодавству через заперечувальну частку „анти”.

Тож переконані, що правильнішим і коректнішим вживати терміносполучку „**законодавство у сфері протидії булінгу**”. Саме цим терміном ми і будемо послуговуватись в нашому дослідженні.

На підтвердження нашої гіпотези і для ілюстрації безпідставного і наукового необґрунтованого застосування окремими дослідниками даної термінології наведемо приклади.

У статті Лубенець І.Г згадується про „антибулінгову політику” та формування „антибулінгового законодавства” [7, с. 132] без будь-якого надання та визначення понять.

Костюк О. вживає термін „антибулінгова робота”, визначаючи останню як звичайну діяльність компетентних органів щодо запобігання вчиненню булінгу в середній школі [8].

Падучак О. акцентує на „антибулінгових програмах” [9, с. 99], „антибулінгових нормативних документах” [9, с. 100], „антибулінгове законодавство” [9, с. 103].

Адже навіть сама назва статті, де авторкиня замість терміну „правове регулювання”, вживає незграбний нелегітимований термін „правове врегулювання”, досить яскраво свідчить про понятійну нечіткість і необізнаність, неволодіння авторкинею юридичною та сучасною правничою термінологією.

Також не акцентуємо, але відзначимо, що з 16 цитованих джерел – 12 джерел, нормативні акти, і лише 4 наукових джерела, серед яких 2 – посилання на саму себе. Тобто поданий матеріал, що подано в якості „наукової статті”, жодним чином не відповідає вимогам МОН України, зокрема щодо вивчення рівня дослідженості теми. Звідти й береться самопроголошення тих чи інших матеріалів наукової статтею, а викладених роздумів авторів псевдонауковою позицією.

Тож самоцитування є можливим і корисним тоді, коли автором проаналізовано достатню кількість інших наукових джерел і показано, що з певних питань напрацювань не існує, натомість авторські статті більш повно розкривають окремі важливі аспекти дослідження, тому авторкиня робить на них посилання. За іншого випадку, подані матеріали можуть розглядатися нами лише в якості додаткової інформаційної бази знань і не належать до класу наукових публікацій.

Градова Ю.В., Артамонова М.Г. у своїх спільних статтях вживають також доволі широкий спектр спектр термінів із заперечувальною часткою „анти”: „антибулінгова кампанія”,

„антибулінгові ресурси”, „антибулінгові програми”, „антибулінгові плакати”, „антибулінгові заходи”, „антибулінгова стратегія” [10-11].

Подібний підхід наявний і в багатьох інших наукових статтях різних авторів [11]: жодного визначення поняття в статтях не надається, що унеможливує визнати виконаним завданням формування категорійно-понятійної системи.

Висловлене зумовлює формулювання висновків до статті.

Висновки

Внаслідок проведеного аналізу, бібліографію за темою нами було згруповано на наступні блоки досліджень, в яких вивчається: адміністративна відповідальність, провадження у справах про булінг; кваліфікація адміністративних правопорушень; законодавство щодо протидії булінгу; правове регулювання протидії булінгу; аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу; інші важливі групи досліджень. У рамках даної статті нами проаналізовано теоретичні питання формування *законодавства щодо протидії булінгу*.

Характерологічною ознакою більшості досліджень є відсутність юридичної техніки. Вивчення джерел із протидії булінгу уможливило виділити коло понять, якими дослідники описують суспільні відносини у сфері протидії булінгу:

- антибулінгова компанія;
- антибулінгова політика;
- антибулінгова робота;
- антибулінгова стратегія;
- антибулінгове законодавство;
- антибулінгові заходи;
- антибулінгові нормативні документи;
- антибулінгові плакати;
- антибулінгові програми;
- антибулінгові ресурси.

Причому ми не можемо стверджувати, що ці поняття становлять категорійно-понятійну систему дослідження, адже вони не мають здебільшого окрім артикуляції свого належного правового визначення, їхні дефініції не сконструйовані відповідно до засад правничої герменевтики та лінгвістики, а також юридичної техніки, вони не є об'єднаними загальними засадами адміністративно-правової політики протидії булінгу в рамках реалізації правової політики і адміністративної реформи.

При детальному аналізові досліджень виявлено порушення в окремих випадках авторами нормотворчої техніки, передусім її структури,

котру узвичаєно виділяють на підставі різних аспектів нормативно-правового акта як елемента системи законодавства, тобто самостійного письмового юридичного документа, що містить норми права.

Було продемонстровано та встановлено **факти порушень наступних елементів нормотворчої техніки**:

а) логічні правила і засоби нормотворчої техніки, які мають забезпечувати утворення логічної основи нормативно-правового акта;

б) лексичні і стилістичні правила і засоби нормотворчої техніки, які мають забезпечувати чіткість, однозначність, стислість, зрозумілість, точність мовної форми нормативно-правового акта;

в) структурні (структурно-тематична основа і структура нормативно-правового акта);

г) засоби і правила утворення спеціально-юридичного змісту нормативного правового акта;

г') засоби і правила забезпечення та позначення системних зв'язків нормативно-правових актів.

При спробах вибудови системних зв'язків між нормативними актами, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії булінгу встановлено слабе використання таких важливих засобів, як: відсилання; норми-доручення; оперативні норми; відтворення; правове застереження і застереження-відсилання.

Відзначено на превалювання моністичного підходу до трактування напрямів інтеграції міжнародного та національного права.

Висновується, що коректним терміном, яким має позначатися система нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у сфері протидії булінгу виступає: **законодавство України у сфері протидії булінгу**.

Наведено наукові аргументи щодо нікчемності підходів, заснованих на негативній конотації. Обґрунтовано необхідність розроблення стратегії протидії булінгу в Україні, складовими елементом якої має виступати відповідне законодавство. Своєю чергою, **законодавство у сфері протидії булінгу має спиратися на наступні критерії**, як:

– наукова обґрунтованість;

– категорійно-понятійна чіткість і детермінованість, наявність гіперзв'язків;

– кореляція даного законодавства з актами стратегічної правотворчості з чітким прогнозуванням перспектив в рамках стратегічних національних інтересів, не звужуючи до державної політики протидії булінгу;

– орієнтація на випереджувальний розвиток, що забезпечується стратегічним управлінням,

зокрема стратегічним плануванням та прогнозуванням, системою стратегічних комунікацій, інструментами стратегічної правотворчості;

– ясність та однозначність, логічність, послідовність та ієрархічність термінології;

– здатність деталізуватися в подальших завданнях і заходах щодо протидії булінгу;

– спроможність мобілізації суб'єктів право-відносин;

– наявність / можливість створення механізмів забезпечення прав українських громадян за кордоном;

– визначеність параметрів моніторингу реалізації та коригування дій на кожному етапі.

Виходячи пропонується авторська дефініція поняття **стратегії протидії булінгу**: науково обґрунтований комплексний та системний концепт, який матеріалізується в рамках системи законодавства і формалізується через відповідні нормативно-правові акти, ухвалені у встановленому законом порядку, згідно з якими регулюються суспільні відносини у сфері протидії булінгу, а також формуються необхідні та достатні умови для реалізації відповідних напрямів державної політики, що забезпечує досягнення стратегічних цілей і завдань, реалізацію пріоритетних національних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Ступник Я.В., Коштура А.В. Антинаркотичне законодавство в світлі трансформації політики протидії наркозлочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 3. С. 70-74.
2. Поляков А.О. Антитерористичне законодавство Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аспект. *Порівняльне аналітичне право*. 2017. № 4. С. 355-357.
3. Ємельянов В.П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення : монографія. Харків : Право, 2016. 88 с.
4. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : „Юристрконсульт”, 2006. 355 с.
5. Євграфова Є.П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легіський підхід) : монографія. Київ : КНТ, 2007. 184 с.
6. Алексеев С.С. Общая теория права : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Проспект, 2009. 576 с.
7. Лубенець І.Г. Проблем булінгу в Україні. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13885>.
8. Костюк О. Досвід Канади щодо антибулінгової роботи в середній школі. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 4 (26). С. 28-35/
9. Падучак О. Правове врегулювання булінгу в національному законодавстві. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. №4. С. 99-109.
10. Градова Ю.В., Артамонова М. Нормативно-правове регулювання булінгу: національний і зарубіжний досвід. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія „Право”. Випуск 28, 2019. С. 35-41.
11. Градова Ю.В., Артамонова М.Г. Конституційно-правові засади протидії булінгу в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020. С. 84-90.

Lutsiv O. V. Ukrainian anti-bullying legislation

The current state of administrative anti-bullying regulation in Ukraine is characterized by ambiguity. First of all, the majority of law-enforcement problems are triggered by illiteracy and lack of legal technology when drafting the texts of legal acts and disregard of practical possibilities for their implementation. Using formal-logical and dogmatic-legal methods, the author deals with the theoretical problems of forming Ukrainian anti-bullying legislation. It was found a cluster of studies devoted to the issue under concern, their content was analyzed, and original scientifically-based proposals were presented.

The relevant bibliography was grouped into the following blocks: administrative responsibility, proceedings in bullying cases; qualification of administrative offenses; anti-bullying legislation; legal regulation of anti-bullying; analysis of court cases related to bullying; other important research groups. Within the article, it was analyzed anti-bullying laws. It is highlighted poor terminological culture and the insufficient use of legal hermeneutics methods, which leads to the proliferation of meaningless terminology.

The author concludes about the availability of successful attempts to systematize research among the publications on administrative law prevention of bullying, but there is terminological inaccuracy, misuse of innovations, and endeavors to form neologisms, which have no meaning and do not correspond to the phenomenon concerned.

It was proved that a characteristic feature of most studies is the lack of legal technique. The study of anti-bullying sources made it possible to identify a range of concepts used by researchers to

describe social relations in the anti-bullying realm: anti-bullying campaign; anti-bullying policy; anti-bullying activity; anti-bullying strategy; anti-bullying legislation; anti-bullying measures; anti-bullying normative documents; anti-bullying posters; anti-bullying programs; anti-bullying resources.

Zero correlations between the above concepts and the state policy on combating bullying were elucidated. The author justified that they do not constitute the research system of categories and concepts, because they mostly do not have their definitions except the articulation of their proper legal interpretation: they are not constructed under the principles of legal hermeneutics and linguistics, as well as legal technique; they are not unified general principles of administrative policy on combating bullying within the framework of the implementation of legal policy and administrative reform.

Key words: *bullying, administrative prevention of bullying, bullying of Ukrainian refugees, anti-bullying legislation, legislative system, corpus delicti, duration of offense, administrative delict, repetition, consistency.*

УДК 343.92

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.45>**А. М. Бабенко**доктор юридичних наук, професор, директор інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню кримінологічної характеристики закономірностей кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. З'ясовано, що у період з 2017 по 2022 рр. кількість кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту знизилась майже на половину, тобто з 22090 до 12755 таких фактів відповідно, тобто майже на 43 %.

Встановлено, що стрімке збільшення та поширення кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту в Україні вимагає вдосконалення системи заходів протидії цим кримінально протиправним діянням. У свою чергу, це висуває нагальну необхідність в отриманні нових знань про сучасні закономірності і тенденції функціонування кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, зокрема через аналіз їх кількісних і якісних показників.

Доводиться, що безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту є однією з найактуальніших соціально-економічних проблем сучасності. Систематичне моніторингу стану і тенденцій поширення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту сприяє ефективному запобіганню.

Виявлено, що в Україні значно знизився рівень ефективності правоохоронних органів у процесі проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. У статті встановлено, що у загальній структурі кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту одну з лідируючих позицій займають порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Досліджено географію кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, вивчено кількість жертв внаслідок цих кримінально протиправних діянь та підтверджено тенденцію вчинення кримінальних правопорушень даної категорії у стані сп'яніння.

Ключові слова: безпека руху та експлуатації транспорту; дорожній рух; транспорт; дорожньо-транспортна пригода; показники аварійності; кримінологічна характеристика; кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблемі забезпечення безпеки дорожнього руху та безпечної експлуатації транспортних засобів приділяється особливо пильна увага як з боку суспільства, так і з боку держави. За даними агентства AUTO-Consulting, станом на 1 січня 2021 року в Україні на 1000 жителів налічується приблизно 245 автомобілів, тоді, як їх загальна кількість складала 10,2 мільйонів одиниць, з яких легкових 8,8 мільйонів. Протягом 2022 року українські номерні знаки вперше отримали ще близько півмільйона машин усіх типів, тобто нині легкових автомобілів у державі налічується не менше ніж 9 мільйонів [1].

На підставі цього вбачається, що в Україні, як і в інших країнах, простежується стала тенденція до підвищення рівня автомобілізації. Збільшення кількості транспортних засобів на дорогах країни детермінує загострення проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху та забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів. Варто зазначити, що протягом останніх десяти років державою активно вживаються заходи, спрямовані на підвищення рівня безпеки на дорогах країни (дорожня інфраструктура, задовільна якість доріг, просвітницька робота, встановлення додаткових заходів відповідальності, профілактична робота

та інше), однак рівень аварійності та негативних наслідків від дорожньо-транспортних пригод залишається, як і раніше, високим.

Нині стрімке збільшення та поширення кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту в Україні вимагає вдосконалення системи заходів протидії цим кримінально протиправним діям. У свою чергу, це висуває нагальну необхідність в отриманні нових знань про сучасні закономірності і тенденції функціонування кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, зокрема через аналіз їх кількісних і якісних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Протягом багатьох років проблему кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні досліджували такі вчені, як: П. П. Андрушко, І. Г. Богатирьов, Б. Ю. Бурбело, С. В. Гізімчук, А. П. Головін, Б. М. Головін, В. В. Голина, О. М. Джужа, О. В. Дудник, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, Я. В. Матвійчук, В. І. Осадчий, С. І. Саєнко, А. О. Собакар, В. Я. Тація, М. І. Хавронюк, М. Л. Шелухіна та інші фахівці. Хоча роботи вказаних учених мають вагомий теоретико-прикладний значення, разом з тим, деякі результати щодо розкриття стану, динаміки, структури, тенденцій та географії кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту на загальнодержавному рівні потребують наукового переосмислення та перевірки.

Метою статті є вивчення кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні.

Хід дослідження. Кримінальні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху і експлуатації транспорту в Україні залишаються найбільш поширеними діями як у загальній структурі кримінальної протиправності, так і серед кримінальних правопорушень, що вчиняються з необережності. За офіційною статистичною інформацією Генеральної прокуратури України встановлено, що у період з 2017 по 2022 рр. відбулось зниження рівня кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. У 2017 році зареєстровано 22090 кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту; у 2018 році – 17485 (- 21 %); у 2019 році зареєстровано 17120 (- 23 %) кримінальних правопорушень у цій сфері; у 2020 році – 15795 (- 29 %) кримінальних пра-

випорушень відповідно; у 2021 році – 13493 (- 39 %); у 2022 році зареєстровано 12755 (- 43 %) кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту [2]. Отже, за останні п'ять років кількість кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту знизилась майже на половину, тобто з 22090 до 12755 таких фактів відповідно, тобто майже на 43 %. Аналіз представлених даних демонструє явну тенденцію до рівномірного зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних з безпекою руху та експлуатацією транспорту, проте сам кількісний показник залишається на високому рівні, що потребує комплексного законодавчого та наукового підходу.

Останнім часом простежується суттєве зниження ефективності заходів правового реагування на кримінальні правопорушення, що пов'язані з безпекою руху та експлуатації транспорту в Україні. Перш за все, фіксується істотна відмінність у показниках, що демонструють незадовільне застосування уповноваженими суб'єктами у практичній діяльності засади невідворотності кримінальної відповідальності щодо осіб винних у вчиненні кримінально протиправних діянь цієї категорії. Так, з 22090 кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту зафіксованих в Україні у 2017 році лише 6699 (30 %) особам було повідомлено про підозру за їх вчинення; у 2018 році з 17485 кримінальних правопорушень було повідомлено про підозру лише 6107 особам, або 35 %; у 2019 році з 17120 зафіксованих кримінально протиправних діянь у цій сфері було повідомлено про підозру лише 6087 особам, або 36 %; у 2020 році з 15795 кримінальних правопорушень близько 6548 особам було повідомлено про підозру, або 42 %; у 2021 році з 13493 суспільно небезпечних діянь близько 6064 особам, або 45 % було вручено підозру у вчиненні кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту; у свою чергу, у 2022 році з 12755 кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту було повідомлено про підозру 4156 осіб (32 %) [2]. Такий розподіл свідчить про те, що в Україні значно знизився рівень ефективності правоохоронних органів у процесі проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Питома вага кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

у загальній структурі злочинності характеризуються певними специфічними рисами. Насамперед, у 2017 році по всій території України виявлено 523 911 кримінальних правопорушень загалом, з яких кримінально протиправні діяння у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту складають 1 %; у 2018 році серед 487 133 усіх кримінальних правопорушень близько 4 % становлять кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту; у 2019 році зареєстровано 444 130 кримінальних правопорушень, з яких 3 % складають кримінально протиправні діяння, що пов'язані з безпекою руху та експлуатацією транспорту; у 2020 році кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту сягають 5 % у загальній структурі злочинності; у 2021 році серед зафіксованих 321 443 кримінальних правопорушень близько 4,5 % становлять кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту; у 2022 році близько 5 % становлять кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту у загальній структурі злочинності [2]. Тобто, за п'ятирічний період у загальній структурі злочинності в Україні кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту у середньому становлять 3-4 %. Попри те, ми впевнені, що наявні показники офіційної статистичної інформації далеко не відображають реальну питому вагу цього складу кримінального правопорушення, яка, на нашу думку, є більш об'ємнішою у загальній структурі злочинності, що свідчить про високу латентність кримінальних правопорушень вказаної категорії.

У структурі кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту одну з лідируючих позицій займають кримінальні правопорушення, передбачені ст. 286 КК України, а саме: порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, їх частка складає 50 %, зауважимо, що у близько 10 % цих діянь спричинено смерть потерпілого, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або загибель кількох осіб. Друге місце за абсолютною більшістю займають кримінальні правопорушення, передбачені ст. 289 КК України, зокрема: незаконне заволодіння транспортним засобом, тоді, як їх частка становить 35 %. Третє місце посідають кримінальні правопорушення, передбачені ст. 290 КК України, а саме: знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспорт-

ного засобу, з часткою – 10 %. Варто зазначити, що частка інших кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту складає близько 1-2 %.

Кримінологічні параметри кримінальних правопорушень, пов'язаних з безпекою дорожнього руху і експлуатацією транспорту, значно відрізняється у різних країнах і регіонах світу. Найбільш поширеними на міжнародному рівні є наступні кримінальні правопорушення у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, а саме: *по-перше*, керування автомобілем у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки Національна адміністрація безпеки дорожнього руху (NHTSA) повідомляє, що у 2022 році в ДТП за участю нетверезого водія загинуло 10 142 особи, що становить 28 % усіх смертельних випадків на дорогах; *по-друге*, перевищення швидкості. Перевищення швидкості є поширеним фактором багатьох дорожньо-транспортних пригод і може призвести до серйозних травм або смертельних випадків. За даними NHTSA, у 2022 році лише в США зафіксовано 9478 загиблих у ДТП за участю водіїв, які перевищували швидкість; *по-третє*, відволікання від водіння. Відволікання від водіння, наприклад використання мобільного телефону чи іншого електронного пристрою під час водіння, також сприяє дорожньо-транспортним пригодам. У Сполучених Штатах у 2022 році, за даними NHTSA, було 3142 загиблих у ДТП за участю відволікаючих водіїв; ДТП з наїздом і втечею. ДТП з наїздом і втечею, коли водій залишає місце аварії, не зупинившись, щоб надати допомогу чи обмінятися інформацією, є ще одним видом злочину, пов'язаного з дорожнім рухом. Згідно з даними AAA Foundation for Traffic Safety, у Сполучених Штатах зростає кількість аварій, пов'язаних із наїздом і втечею, із збільшенням кількості смертельних випадків на 62 % з 2016 по 2022 рік [3].

Більш точну картину враженості криміногенної обстановки України від кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації можна представити за допомогою аналізу коефіцієнту інтенсивності такого кримінального правопорушення у розрахунку на 100 тис. осіб населення. У 2017 році коефіцієнт інтенсивності кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту на загальнодержавному рівні становив 53 кримінально протиправних діяння цієї категорії на 100 тис. населення; у 2018 році зафіксовано зниження до 42 таких кримінальних правопорушень на

100 тис. населення; у 2019 році – 41 кримінальне правопорушення у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту на 100 тис. населення; у 2020 році – 38 кримінальних правопорушень на 100 тис. населення; у 2021 році – 33 злочини даної категорії на 100 тис. населення; у 2022 році – 31 кримінальне правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту з розрахунку на 100 тис. населення відповідно.

Розрахована та проаналізована статистика у 25 регіонах (24 областях та м. Києві) за 2022 рік дала змогу отримати середні показники інтенсивності кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту з розрахунку на 100 тис. населення. У результаті чого нам вдалося виявити певні регіональні закономірності кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту і згрупувати регіони за рівнем кримінальної враженості. Найвищі коефіцієнти інтенсивності цієї категорії кримінальних правопорушень з розрахунку на 100 тис. населення у 2022 році спостерігались у Рівненській області – 229, Закарпатській області – 208, Чернігівській області – 159, Тернопільській області – 156, Черкаській області – 155, у зв'язку з цим ці території відносяться до групи з *дуже високою* враженістю. До групи з *високою* враженістю територій від кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту відноситься: Волинська область – 143, Вінницька область – 132, Житомирська область – 135, Кіровоградська область – 115, Полтавська область – 100, Хмельницька область – 110, Херсонська область – 104, Івано-Франківська область – 136, Сумська область – 105. Представлені дві групи входять у негативну криміногенну зону та характеризуються високими і дуже високими коефіцієнтами злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту на 100 тис. населення. До групи територій з *середньою* враженістю від злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту відносяться: Одеська область – 83, Чернівецька область – 96, Дніпропетровська область – 97, Харківська область – 72, Миколаївська область – 86. До групи територій з *помірним* рівнем криміногенної враженості від кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту відносяться: Донецька область – 51, Запорізька область – 54, Львівська область – 59. У групу територій з *низькою* враженістю від кримінальних правопорушень цього виду з розрахунку на 100 тис. населення входять: Луганська область – 22, м. Київ – 27, Київська область – 31 (рис.1).

Отже, на основі отриманих результатів спостерігається нерівномірність розподілу кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту регіонами України. До високої та дуже високої груп територій з ураженістю від злочинності цієї категорії відносяться здебільшого західні і північні регіони. Це пояснюється, на нашу думку, відсутністю адекватного реагування з боку правоохоронних органів на зниження рівня кримінальних правопорушень цієї категорії. Перехідний рівень криміногенної враженості характерний здебільшого південним регіонам. Найбільш позитивна криміногенна зона спостерігається у деяких областях центральної і східної частини України. Однак, віднесення Луганської та Донецької областей до регіонів із помірним та низьким рівнем ураженості, на нашу думку, не відповідає дійсності й не відображає реального стану злочинності у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту на цих територіях, оскільки, у цих регіонах не у повній мірі здійснюється реєстрація вчинених кримінальних правопорушень.

Загрозливого становища, як в Україні, так і в цілому у світі, набула ступінь суспільної небезпеки кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Сучасні кримінально протиправні діяння у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, у більшості випадків, супроводжуються загибеллю або травмуванням осіб. Наприклад, перша у світі смертельна дорожньо-транспортна пригода (далі – ДТП) відбулась в Ірландії 31 серпня 1869 року. Її жертвою стала британська вчена і письменниця Мері Уорд. Це сталось під час їзди на експериментальному паровому автомобілі, який побудували її двоюрідні брати – сини ірландського астронома Вільяма Парсонса, третього графа Россе [4]. Якщо деталізувати світові статистичні показники, то можна встановити, що щорічно у результаті кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту гине 1,35 мільйона людей по всьому світу, ще мільйони отримують травми або стають інвалідами. У свою чергу, щодня майже 3700 людей гинуть у всьому світі в аваріях за участю автомобілів, автобусів, мотоциклів, велосипедів, вантажівок чи пішоходів. Варто відмітити, що травми внаслідок дорожньо-транспортних пригод є восьмою за значимістю причиною смерті у всьому світі для всіх вікових груп та основною причиною смерті дітей та молодих людей віком від 5 до 29 років. Насамперед, внаслідок дорожньо-транспорт-

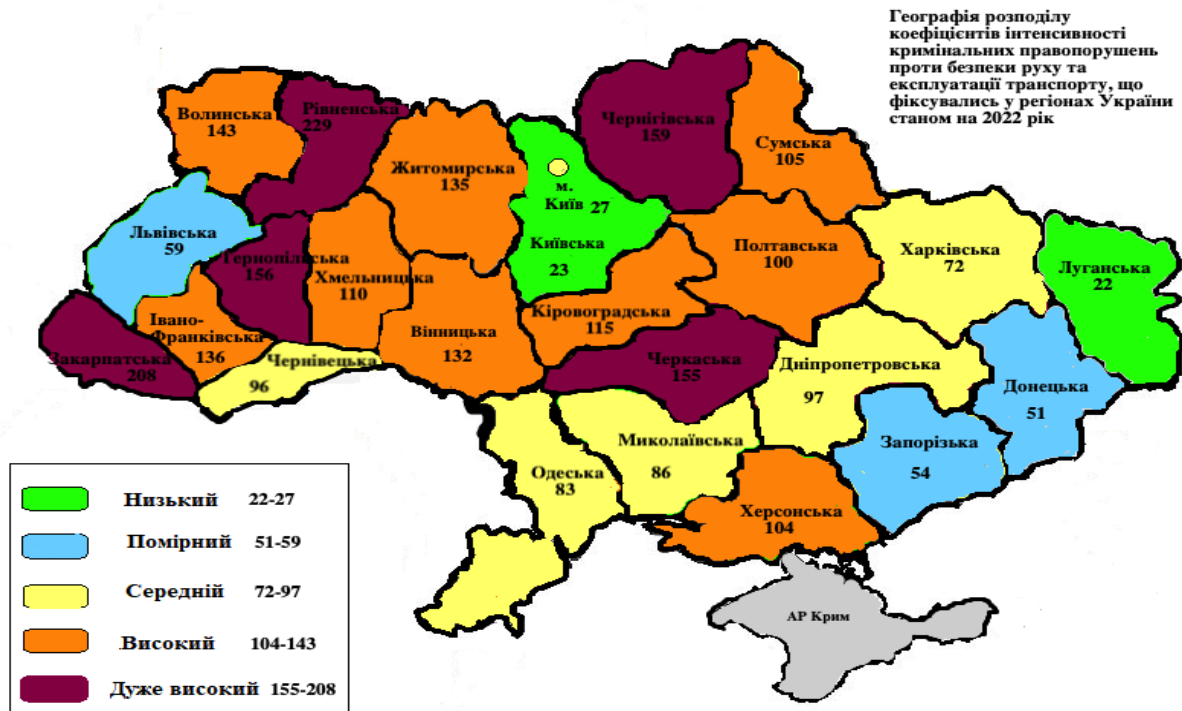

Рис. 1.

них пригод загинуло більше людей, ніж від ВІЛ інфекції [5].

На загальнодержавному рівні у період з 2017 по 2022 рр. кількість жертв від кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту так і залишається на високому рівні, однак з тенденцією до зниження. Якщо у 2017 році внаслідок ДТП постраждало 12088 осіб, то у 2022 році їх кількість склала 7294 особи [2]. За питомими показниками аварійності та наслідками дорожньо-транспортних пригод Україна є одним з лідерів серед європейських держав. Так, у середньому в державах-членах ЄС на 100 тис. жителів припадає 5 % загиблих у дорожньо-транспортних пригодах, тоді як в Україні такий показник становить 8,22 % осіб [6]. Виразним прикладом зазначеного виявився вирок Кременчуцького районного суду Полтавської області від 19 травня 2011 року (справа № 1-108/11) за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України. Відповідно до якого 11 грудня 2010 року, приблизно о 23 годині 30 хвилин, особа Г., керуючи автомобілем GEELY, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, рухався по вулиці Набережна, в селі Новоселівка, Кременчуцького району зі швидкістю приблизно 100 км/год, перевищив максимально допустиму швидкість руху у населеному пункті, не

вжив відповідних заходів щодо попередження дорожньо-транспортної пригоди та допустив з'їзд автомобіля в кювет і зіткнення з двома деревами, внаслідок чого пасажир цього автомобіля неповнолітній громадянин Ш., отримав тілесні ушкодження у виді: закритого перелому лівої стегнової кістки, закритої черепно-мозкової травми, струсу головного мозку, множинних ран обличчя, які згідно висновку судово-медичної експертизи №171 від 21 лютого 2011 року відносяться до тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості, які спричинили довготривалий розлад здоров'я [7]. Отже, рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким, про що у своїх звітах неодноразово наголошували експерти ВООЗ, Світового банку та інших міжнародних інституцій [6].

За останні п'ять років в Україні, незважаючи на загальне зниження кількості кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, доволі високою залишається питома вага кримінальних правопорушень, вчинених у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Так, у 2017 році 956 осіб вчинили кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (або 15 %) у стані сп'яніння, у свою чергу, у 2022 році 522 особи вчинили кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (або

13 %) у стані сп'яніння. Яскравим прикладом вчинення кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху і експлуатації транспорту у стані алкогольного сп'яніння є вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 06.11.2019 року (справа № 357.3230.19, провадження 1-кп.357/866/19) за фактом ч. 3 ст. 15 та ч.1 ст. 289 КК України. Відповідно до якого особа А. 21 лютого 2019 року близько 00 год. 05 хв., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, проходячи поблизу будинку № 3 по провулку Академічному в м. Біла Церква Київської області, побачивши припаркований поблизу будинку за вищевказаною адресою автомобіль марки ВАЗ-2105, червоного кольору, 1983 року випуску, який належить на праві власності особі Б., та перебуває у постійному користуванні особи В., вирішив незаконно ним заволодіти з метою подальшого пересування [8]. Тобто, така тенденція вказує на наявну проблему в Україні щодо керування транспортними засобами водіями у стані сп'яніння і одночасно, що лише адміністративного покарання у виді штрафу за такі діяння недостатньо.

Економічні збитки України від аварійності на дорогах за підрахунками міжнародних організацій становлять приблизно 5 млрд. доларів США на рік, «економічна вартість» смертей і поранень становить 1,4 % (за українською методикою обчислення) і 3,5 % (за міжнародною) ВВП. Це дуже високі показники у порівнянні з країнами Європи [9, с.146].

Криміногенні фактори кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху і експлуатації транспорту є складні та багатогранні. Такі фактори, як поведінка водія, стан автомобіля та дорожня інфраструктура, можуть сприяти ймовірності ДТП або вчинення іншого кримінального правопорушення даної категорії. Нерідкі ситуації, коли дороги не відповідають інтенсивності руху транспортних засобів і пішоходів, відсутні засоби регулювання руху (світлофори, лінії розмітки і т.д.). Наприклад, у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року № 1360-р зазначаються основні причини скоєння окремих дорожньо-транспортних пригод із загиблими та/або травмованими людьми, а саме: порушення правил маневрування – 22 %; перевищення безпечної швидкості – 34 %; недотримання дистанції – 8 %; порушення правил проїзду перехрестя – 8 %; керування тран-

спортним засобом у нетверезому стані – 3,23 %; виїзд на смугу зустрічного транспорту – 1,35 %; порушення правил проїзду пішохідних переходів – 6 % [6]. Усунення цих основних причин може допомогти зменшити злочинність у сфері безпеки дорожнього руху і експлуатації транспорту та створити безпечні умови водіння для всіх.

Отже, проведений кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні, безсумнівно, виступає важливою складовою для подальшого планування, вдосконалення та оновлення системи заходів запобігання кримінальним правопорушенням цієї категорії в Україні.

Висновки. Таким чином, безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту є однією з найактуальніших соціально-економічних проблем сучасності. Водночас, систематичне вивчення реального стану і тенденцій поширення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту набуває особливо важливого значення. Наявна вкрай тривожна ситуація у сфері безпеки дорожнього руху і експлуатації транспорту в Україні створює все нові передумови для вдосконалення системи заходів запобігання цим кримінальним правопорушенням. Хоча формування безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту є складним безперервним процесом, проте його оптимізація сприятиме стрімкому зниженню динаміки злочинності цього виду, а також зменшенню кількості жертв. Тому, на даний час, основною задачею держави є спрямування усіх можливих ресурсів та засобів на упередження кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту на основі актуальної кримінологічної інформації про злочини такого виду.

Список використаних джерел:

1. Скільки насправді машин в Україні: багато чи мало? URL: https://auto.24tv.ua/skilky_naspravdi_mashyn_v_ukraini_bahato_chy_malo_n43694 (дата звернення: 20.04.2023).
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017-2022 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 28.01.2023).
3. NCSA tools, publications and data. *U.S. Department of Transportation*. URL: https://cdan-nhtsa.gov.translate.google/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 28.01.2023).

4. День в історії: відбулось перше у світі смертельне ДТП. URL: <http://avtopoglyad.com.ua/interesting/1091/den--v-istorii-vidbulos-pershe-u-sviti-smertelne-dtp> (дата звернення: 28.01.2023).
5. Global Road Safety. *Centers for Disease Control and Prevention*. URL: <https://www.cdc.gov/injury/features/global-road-safety/index.html> (дата звернення: 28.01.2023).
6. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-r#Text> (дата звернення: 29.01.2023).
7. Вирок з Єдиного державного реєстру судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62282306> (дата звернення: 29.01.2023).
8. Вирок з Єдиного державного реєстру судових рішень України. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85431965> (дата звернення: 29.01.2023).
9. Мельниченко О.І., Кішка С.П. Безпека дорожнього руху як об'єкт дослідження і постійного забезпечення. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2012. Випуск 10. С. 146-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2012_10_28 (дата звернення: 23.01.2023).
10. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
11. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1. 2021. С. 14–22.

Babenko A. M. Criminological characteristics of criminal offenses against traffic safety and operation of transport in Ukraine

The article is devoted to the study of the criminological characteristics of patterns of criminal offenses against traffic safety and the operation of transport in Ukraine. It was found that in the period from 2017 to 2022, the number of criminal offenses against road traffic safety and the use of transport decreased by almost half, that is, from 22,090 to 12,755 such facts, respectively, that is, by almost 43%.

It is set that a swift increase and distribution of criminal offences in the field of safety of travelling motion and exploitation of transport in Ukraine require perfection of the system of measures of counteraction to these criminally протиправним acts. In turn, it pulls out an urgent necessity for the receipt of new knowledge about modern conformities to law and tendencies of functioning of criminal offences against safety of motion and exploitation of transport, in particular through the analysis of them quantitative and quality indexes. It will be that safety of travelling motion and exploitation of transport is one of the most actual socioeconomic problems of contemporaneity. Systematic monitoring of the state and tendencies of distribution of criminal offences against safety of motion and exploitation of transport assists effective prevention.

It was revealed that in Ukraine the level of efficiency of law enforcement agencies in conducting a quick, complete and unforeseen investigation of criminal offenses against traffic safety and operation of transport in Ukraine has significantly decreased. The article establishes that in the general structure of criminal offenses against traffic safety and operation of transport, one of the leading positions is involved in the violation of the rules of road traffic safety or operation of transport by persons driving vehicles. The geography of criminal offenses against traffic safety and operation of transport was studied, the number of victims as a result of these criminal and illegal acts was studied, and the tendency of committing criminal offenses of this category while intoxicated was confirmed.

Key words: *traffic safety and use of transport; Road traffic; transport; criminological characteristics; criminal offenses; traffic accident; indicators of variability.*

Є. С. Назимко

доктор юридичних наук, професор, перший проректор
Донецького державного університету внутрішніх справ

Є. О. Пилипенко

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань правоохоронної діяльності
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ

Т. І. Пономарьова

кандидат юридичних наук, завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним правопорушенням
факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТРАНСПОРТНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

У статті розглядаються проблеми запобігання транспортним кримінальним правопорушенням. Вказано, що належне виконання покладених на підрозділи поліції обов'язків стосовно попередження, припинення та протидії порушень закону залежить від законодавчого закріплення повноважень щодо реагування на правопорушення та притягнення винної особи до відповідальності.

Автори звертають увагу на те, що повноцінний захист держави та суспільства від транспортних кримінальних правопорушень передбачає створення комплексного механізму, який повинен включати в себе заходи адміністративно-правового, кримінально-правового та кримінологічного впливу. У 2015 році в Україні було створено Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, а також підтримання публічної безпеки та порядку. Аналіз щорічних звітів Національної поліції України, надає підставу для констатації факту невідповідності кількості порушень правил безпеки руху та експлуатації транспорту заходам, які щорічно застосовуються для підвищення якості реагування та запобігання таким діянням. Зокрема, не дивлячись на фактичну діджиталізацію контролю за безпекою руху, підвищення рівня матеріального забезпечення правоохоронних органів, розглядувані порушення залишаються актуальними та розповсюдженими.

Підсумовується, що на сьогоднішній день проблема запобігання адміністративним та кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту може бути вирішена лише за рахунок загальносоціального та спеціального запобігання, без урахування індивідуального впливу на особу правопорушника. Аналіз державної статистичної звітності та наукових праць свідчить про рудиментарність індивідуальної запобіжної роботи та її низьку ефективність. Водночас, акцентовано увагу на доцільності створення взаємозалежного механізму впливу на такі правопорушення, який би включав як адміністративно-правові, так і кримінально-правові та кримінологічні засоби впливу. Відповідні зміни мають бути внесені і у національне кримінальне законодавство.

Ключові слова: запобігання, попередження, припинення, протидія, кримінальні правопорушення, безпека руху, транспорт.

Постановка проблеми. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху на сьогоднішній день є про-

блемою, яка потребує нагального вирішення. Зокрема, це також підтверджується нестабільною динамікою таких суспільно небезпечних

діянь, та перманентною інтенсифікацією загроз в цій частині. Варто відмітити, що повноцінний захист держави та суспільства від таких кримінальних правопорушень передбачає створення комплексного механізму, який повинен включати в себе заходи адміністративно-правового, кримінально-правового та кримінологічного впливу. У 2015 році в Україні було створено Національну поліцію як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, а також підтримання публічної безпеки та порядку.

Для попередження, виявлення та припинення правопорушень у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, у 2017 році у складі територіальних органів Національної поліції України (далі – НП України) були утворені підрозділи поліції на воді, діяльність яких організовується та координується Управлінням авіації та поліції на воді [1]. При цьому необхідно акцентувати увагу на тому, з точки зору удосконалення кримінологічної ситуації в частині кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту перевагу необхідно віддавати саме заходам кримінологічного впливу, який відтворюється крізь призму загальносоціального, спеціально-кримінологічного та віктимологічного впливу. Водночас також не можна залишити без уваги цінність удосконалення криміналістичних методик розслідування такого роду суспільно небезпечних діянь, зокрема – в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню питання запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, а також розгляду особливостей діяльності поліцейських підрозділів та аналізу нормативно-правових актів, що її регулюють, приділяли увагу такі науковці, як О. М. Бандурка, М.Ю. Веселов, С.С. Вітвіцький, О.М. Джужа, В.А. Мисливий та інші. Однак на сьогоднішній день низка проблемних питань залишається відкритою для дискусії, що і зумовлює обрання предмету дослідження.

Мета статті: розглянути особливості запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту, проаналізувати діяльність і повноваження підрозділів поліції на воді, визначити проблемні питання щодо реагування на правопорушення, які вчиняються на морському чи річковому транспорті, а також на основі аналізу чинного законодавства України запропонувати дієві шляхи щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В Україні на сьогодні функціонує 11 підрозділів поліції на воді (із загальною штатною кількістю 205 одиниць), які здійснюють службову діяльність в 11 регіонах нашої держави (у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях та м. Києві) щодо попередження, виявлення на припинення правопорушень, які вчиняються на морському та річковому транспорті або завдяки йому. Лише впродовж 2020 року співробітниками територіальних підрозділів поліції на воді НП України здійснено понад 4000 патрулювань водних об'єктів, під час яких задокументовано 5,3 тис. адміністративних правопорушень, серед яких 135 протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (керування річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а так само передача керування судном особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, а також відмова осіб, які керують річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами, від проходження відповідно до встановленого порядку огляду на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо вживання лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції) [1]. Аналіз щорічних звітів Національної поліції України, надає підставу для констатації факту невідповідності кількості порушень правил безпеки руху та експлуатації транспорту заходам, які щорічно застосовуються для підвищення якості реагування та запобігання таким діянням. Зокрема, не дивлячись на фактичну діджиталізацію контролю за безпекою руху, підвищення рівня матеріального забезпечення правоохоронних органів, розглядувані порушення залишаються актуальними та розповсюдженими.

Ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» надає повноваження підрозділам поліції на воді щодо здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень на морському або річковому транспорті, виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень;

здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або пропалих безвісти; вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях; здійснення супроводження транспортних засобів тощо [2]. Превентивна діяльність у її адміністративно-правовому розумінні та з точки зору кримінального права та кримінології має певні розбіжності. Зокрема, такі розбіжності полягають у застосуванні диференційованого за інтенсивністю впливу на свідомість осіб, які вчиняють такого роду діяння.

Відповідно до Правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 16.02.2004 р. № 91, судно повинно мати такі основні судові документи: свідоцтво про право плавання (судновий патент); свідоцтво про право власності на судно; свідоцтво про придатність до плавання; класифікаційне свідоцтво та інші свідоцтва класифікаційного товариства стосовно класу; свідоцтво про мінімальний склад екіпажу; пожежно-контрольний формуляр; суднова роль (список осіб судового екіпажу); судовий журнал (вахтовий журнал, єдиний вахтовий журнал); машинний журнал (для суден з механічним двигуном); санітарний журнал; судове санітарне свідоцтво; єдину книгу оглядів суден; дозвіл на право користування судною радіостанцією; пасажирське свідоцтво (для пасажирських суден); мірильне свідоцтво (тільки для суден, призначених для перевезення вантажів). Малим суднам достатньо мати судовий білет, свідоцтво про придатність судна до плавання. Безекіпажному судну достатньо мати свідоцтво про право плавання, свідоцтво про право власності на судно, свідоцтво про придатність до плавання, класифікаційне свідоцтво та інші свідоцтва класифікаційного товариства стосовно класу [3]. Отже, на сьогоднішній день вказані Правила достатньо повноцінно характеризують документи, які повинно мати судно.

Однак, незважаючи на те, що співробітники підрозділів поліції на воді наділені повноваженнями щодо перевірки документів, згідно зі ст. 255 КУпАП протоколи про адміністративні

правопорушення, передбачені ч. 4 ст. 116 КУпАП (керування річковим або маломірним судном особою, яка не має права керування цим судном, або передача керування таким судном особі, яка не має права керування), мають право складати посадові особи центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки на морському та річковому транспорті [4].

Подібна ситуація щодо розбіжностей між повноваженнями та заходами реагування на правопорушення з боку поліції на воді також існує під час реагування на керування річковими, морськими, малими, спортивними суднами або водними мотоциклами особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ч. 5 ст. 130 КУпАП).

Відповідно до вимог ст. 255 КУпАП органи НП України мають право складати адміністративні матеріали за правопорушення, передбачені ч. 5 ст. 130 КУпАП [4]. Вимога до судноводія щодо заборони керування судном у стані втоми чи сп'яніння закріплена в пункті 1.2.6. Правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 16.02.2004 р. № 91 [3]. Водночас відповідно до ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський може зупинити транспортний засіб лише в разі порушення ним Правил дорожнього руху. А це означає, що зупинити транспортний засіб на воді поліцейський не може, адже судноводій порушує не Правила дорожнього руху, а Правила судноплавства на внутрішніх водних шляхах України. Тобто маємо таку неоднозначну ситуацію, коли скласти протокол про адміністративне правопорушення поліцейський може, а здійснити дії, що передують його складанню – ні.

Поліцейський підрозділу поліції на воді може зупинити судно згідно зі ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію» лише у випадках, коли є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу; якщо транспортний засіб перебуває в розшуку; якщо уповноважений орган державної влади прийняв рішення про обмеження чи заборону руху; порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв [2]. Також існує проблемна ситуація, коли поліцейський хоча й може зупинити транспортний засіб на воді, проте відреагувати на адміністративне правопо-

рушення шляхом складання протоколу не може, адже не є уповноваженою на те особою.

Актуальним способом удосконалення сучасної ситуації в розглядуваній сфері є запровадження довгострокових стратегій запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Платформою має бути стратегія Vision Zero, яка передбачає зниження кількості порушень на транспорті шляхом інтеграції принципу нульової толерантності громадян до таких діянь.

Варто звернути увагу на те, що більш позитивно може бути оцінена ситуація із забезпеченням безпеки дорожнього руху. Так, вчені вказують, що в Україні необхідно поглиблювати реалізацію політики державноприватного партнерства (Public-Private Partnership) у сфері безпеки дорожнього руху. Вона визначена принципами діяльності Національної поліції України й може мати чимало форм прояву на практиці, зокрема: а) створення й організація діяльності профільних громадських організацій правоохоронної спрямованості; б) надання свідомими громадянами органам патрульної поліції інформації, отриманої з використанням фото- та відеореєстратори, про факти порушень окремими водіями правил дорожнього руху (зупинка або стоянка у забороненому місці, перевищення швидкості, створення аварійної ситуації на дорозі, зникнення з місця ДТП, ненадання допомоги постраждалим в аварії особі, агресивна поведінка за кермом. Для поширення такої практики слід законодавчо передбачити можливість отримання грошового заохочення, наприклад, у розмірі 10% від розміру штрафу, сплаченого винним водієм чи іншим учасником дорожнього руху; в) якомога ширше запровадження практики долучення пересічних охочих громадян до буденної поліцейської справи з метою трансформації у кращий бік їх ставлення і довіри до поліції й посилення їх правосвідомості та правової культури; г) реалізація по всій території України проектів «Шкільний офіцер поліції» щодо інформування вихованців різних навчальних закладів про заходи убезпечення дорожнього руху й власної обережності на дорозі; д) урахування позиції дорадчих структур (рад, комісій) при органах виконавчої влади, громадських організацій та автолюбителів щодо формування та реалізації державної політики у сфері безпеки дорожнього руху та ін. [5, с. 201]. Ми підтримуємо таку позицію та вважаємо, що

запропоновані заходи є доцільними у сучасних складних політичних та економічних умовах.

В Україні необхідно формувати й реалізувати продуману державну політику, спрямовану на вироблення нульової толерантності у громадян до будь-яких порушень правил дорожнього руху й вимог транспортної безпеки усіма учасниками дорожнього руху. Як відомо, подібна толерантність має місце у сфері поширення корупційних практик. І для вивчення рівня сприйняття громадянами явища корупції у різних країнах світу міжнародна неурядова організація Transparency International щороку здійснює спеціальні дослідження. Аналогічно слід діяти й у випадку оцінки ставлення учасниками дорожнього руху в Україні до різних аспектів останнього за прикладом аналогічного дослідження «Європейський барометр». Відповідні соціологічні й кримінологічні дослідження, що мають здійснюватись в Україні на систематичній основі (раз на один-два роки), повинні стосуватись таких питань, як: а) факт порушення респондентом за останній рік правил дорожнього руху; б) уточнення причин та умов, через які було порушено правила дорожнього руху або настала ДТП; в) здійснення суб'єктивних висновків щодо динаміки рівня безпеки дорожнього руху у місцевій громаді та державі загалом; г) оцінка ефективності існуючої державної політики у цій сфері; д) ставлення до намірів посилення адміністративної або кримінальної відповідальності за відповідні порушення правил дорожнього руху; е) уточнення мотивації учасників дорожнього руху у дотриманні вимог дорожньо-транспортної безпеки; є) оцінка результативності діяльності органів патрульної поліції та напрямів її подальшого удосконалення та ін. [5, с. 202]. Проведені вченими соціологічні та кримінологічні дослідження дозволяють відмітити виключну ефективність участі громадськості у запобіганні правопорушенням, як адміністративним, так і кримінальним. Однак, підвищення рівня їх правосвідомості та прагнення до викриття факти будь-яких порушень закону учасниками руху є дієвим способом удосконалення кримінологічної ситуації в країні.

Висновки. На сьогоднішній день проблема запобігання адміністративним та кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту може бути вирішена лише за рахунок загальносоціального та спеціального запобігання, без урахування індивідуального впливу на особу правопорушника. Аналіз державної статистичної звітності та наукових праць свідчить про рудиментарність індивідуальної запобіжної роботи та її низьку ефектив-

ність. Водночас, необхідно акцентувати увагу на доцільності створення взаємозалежного механізму впливу на такі правопорушення, який би включав як адміністративно-правові, так і кримінально-правові та кримінологічні засоби впливу. Відповідні зміни мають бути внесені і у національне кримінальне законодавство.

Список використаних джерел:

1. Відповідь Управління авіації та поліції на воді Національної поліції України на офіційне звернення Пилипенко Є. О. (лист № 55/34/01-2021 від 26.01.2021).
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#n282>
3. Про затвердження Правил судноплавства на внутрішніх водних шляхах України : наказ Міністерства транспорту України від 16.02.2004 р. № 91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-04#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
5. Колодяжний М.Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України : монографія. Харків : Право, 2022. 300 с.

Nazymko Ye. S., Pylypenko Ye. O., Ponomarova T. I. To the problem of preventing traffic criminal offences

The article deals with the problems of preventing transport criminal offences. It is indicated that the proper performance of the responsibilities assigned to water police units in relation to the prevention, termination and countermeasures of violations of the law depends on the legislative establishment of powers to respond to offenses and bring the guilty person to justice. The authors draw attention to the fact that the full protection of the state and society against such criminal offenses requires the creation of a complex mechanism, which should include measures of administrative-legal, criminal-legal and criminological influence. In 2015, the National Police was established in Ukraine as the central body of executive power, which serves society by ensuring the protection of human rights and freedoms, countering crime, and maintaining public safety and order. The analysis of the annual reports of the National Police of Ukraine provides a basis for ascertaining the fact of inconsistency in the number of violations of the rules of traffic safety and operation of transport with the measures that are applied annually to improve the quality of response and prevent such actions. In particular, despite the actual digitization of traffic safety control, the increase in the level of material support of law enforcement agencies, the violations in question remain relevant and widespread. It is concluded that today the problem of prevention of administrative and criminal offenses against traffic safety and operation of transport can be solved only at the expense of general social and special prevention, without taking into account the individual impact on the person of the offender. The analysis of state statistical reports and scientific works shows the rudimentary nature of individual preventive work and its low efficiency. At the same time, attention is focused on the expediency of creating an interdependent mechanism of influence on such offenses, which would include both administrative and legal, as well as criminal and criminological means of influence. Corresponding changes should also be made in the national criminal legislation.

Key words: prevention, prevention, termination, counteraction, criminal offenses, traffic safety, transport.

УДК 343.9.01:343.346.5 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.47>

Є. Ю. Жученко

аспірант

Донецького державного університету внутрішніх справ

СТАН КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

У статті розглядається стан кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху. Вказується, що кримінологічна ситуація в країні може характеризуватись перманентними змінами, зумовленими особливостями функціонування держави. Для кожного історичного періоду характерні специфічні діяння, які актуальні із урахуванням менталітету осіб, які їх вчиняють. В контексті кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху зазначається, що останні мають нестабільну динаміку, зумовлену особливостями нормативно-правового регулювання безпеки дорожнього руху, періодичним переглядом правил безпеки дорожнього руху, зміною порядку проходження водійських курсів та складання іспитів на водійські категорії тощо. Зазначається, що на відміну від загальної кількості кримінальних правопорушень, які мають тенденцію до зниження, суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 286 Кримінального кодексу України позиціонується як таке, що, здебільшого, демонструє негативну динаміку, яка дещо стабілізувалась у 2022 році. Підсумовується, що станом на 2023 рік динаміка кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху є задовільною та характеризується зниженням: коефіцієнт зниження з 2018 по 2022 рік – 1,4 %. Найбільш розповсюдженими видами дорожньо-транспортних пригод, в яких є потерпілі особи є: зіткнення, наїзд на пішохода, наїзд на перешкоду, наїзд на велосипедиста, перекидання. Основними причинами пригод є: перевищення безпечної швидкості, порушення правил маневрування, порушення правил проїзду перехресть, недотримання дистанції, невиконання вимог сигналів регулювання. Серед областей, в яких найбільш часто було відмічено дорожньо-транспортні пригоди: Харківська, Одеська, Київська, Львівська, Дніпропетровська.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, дорожній рух, безпека, дорожньо-транспортна пригода, стан, суспільна небезпечність, водій.

Постановка проблеми. Аналіз кримінологічної ситуації на сьогоднішній день виконує низку важливих функцій, які спрямовані на нормалізацію рівня кримінально протиправної діяльності в країні. Встановлення стану та тенденцій окремих суспільно небезпечних діянь дозволяє визначати основні детермінанти, які сприяють їх вчиненню, складати типовий портрет особи кримінального правопорушника, а також прогнозувати майбутні кількісно-якісні показники, тенденції до трансформації кримінально протиправної діяльності, а також своєчасно складати стратегії, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням на певній території в певний часовий проміжок. Отже, можна стверджувати, що кримінальний аналіз, моніторинг, планування та прогнозування суспільно небезпечних діянь є пріоритетними напрямками розвитку держави взагалі та кримінально-правової та кримінологічної політики зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці кримінального права та криміноло-

гії проблемам кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху присвятили свої роботи такі вчені, як: А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргареева, С.С. Вітвіцький, С.В. Власенко, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.П. Грицак, С.М. Гусаров, А.О. Данилевський, П.С. Єпринцев, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова та інші. Однак, окремі питання залишаються невирішеними, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є розгляд стану та динаміки кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. Так, вчені вірно вказують, що формування ефективної системи протидії злочинності в Україні неможливе без отримання, обміркованого аналізу та використання достовірних даних про поточний стан злочинності та її тенденції на сучасному етапі. Актуальність і масштабність вирішення зазначеного завдання пов'язана принаймні

з двома групами взаємозумовлених причин. Перша полягає у наявності вкрай негативних тенденцій злочинності в Україні в період з початку 90-х рр. минулого століття і до теперішнього часу, що супроводжується наростанням фактичного відставання можливостей правоохоронної системи від розвитку злочинності. Останнє відбувається як через об'єктивні закономірності розвитку суспільства, так і через недоліки та прорахунки систем забезпечення діяльності правоохоронних органів, що зумовлює надвисокий рівень латентності злочинності, безкарність винних у вчиненні злочинів та в цілому неспроможність правоохоронних органів у сучасних умовах ефективно протидіяти злочинності. Друга, відповідно, полягає у необхідності розроблення нової концепції протидії злочинності, що враховує високий рівень криміналізації, можливості держави і суспільства здійснювати протидію кримінальним проявам, помилки і недоліки попередніх концептуальних підходів до організації протидії злочинності, її забезпечення і практики реалізації. Відповідно, вивчення та кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства є необхідною передумовою реалізації кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні [1]. Кримінологічна ситуація в країні може характеризуватись перманентними змінами, зумовленими особливостями функціонування держави. Для кожного історичного періоду характерні специфічні діяння, які актуальні із урахуванням менталітету осіб, які їх вчиняють. В контексті кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху необхідно зазначити, що останні мають нестабільну динаміку, зумовлену особливостями нормативно-правового регулювання безпеки дорожнього руху, періодичним переглядом правил безпеки дорожнього руху, зміною порядку проходження водійських курсів та складання іспитів на водійські категорії тощо.

Дослідження стану кримінально протиправної діяльності включає в себе такі складові як: 1) особливості особистості кримінального правопорушника, його структурні ознаки (соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні тощо); 2) особливості детермінації певного виду кримінальних правопорушень за визначений часовий проміжок на визначеній території; 3) встановлення особливостей особи потерпілих осіб за видами кримінальних правопорушень; 3) визначення відсотку вчинених

тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень; 4) визначення відсотку кримінальних правопорушень, вчинених за особливих кваліфікаційних ознак (із застосуванням вогнепальної зброї тощо); 5) порівняння показників із аналогічними у минулих роках; 6) стисла характеристика особливостей кримінального провадження (наприклад, закриття кримінального провадження за певних обставин або відсутність рішення на кінець звітного періоду).

Слід зазначити, що першими на теренах України визнали необхідність виділення кримінального аналізу в окремих напрямках представники Державної прикордонної служби України, котрі завдяки наказу ДПСУ № 28 від 15 січня 2008 р. отримали Інструкцію про організацію та ведення кримінального аналізу оперативно-розшуковими підрозділами Державної прикордонної служби України. Визначення теоретико-прикладного змісту кримінального аналізу можна надати, керуючись дефініціями з наукових джерел та нормативних актів: – сукупність систематичних аналітичних процесів, спрямованих на отримання своєчасної та достовірної інформації щодо змін у характеристиках і тенденціях злочинності з метою допомоги оперативним та адміністративним підрозділам у розподілі сил і засобів для попередження та припинення злочинної діяльності, допомоги у процесі розслідування; – вивчення певних характеристик і тенденцій з метою розкриття злочинів або їх попередження (Експертна група Ради Європи з питань кримінального права та кримінології); – визначення та розуміння (осмислення) зв'язків між кримінальною інформацією (інформацією про злочин) та іншою потенційно значимою інформацією з метою поліцейської та судової практики (Інтерпол); – професійна систематична специфічна інформаційно-аналітична діяльність, яка допомагає розкривати та розслідувати злочини або приймати управлінські рішення; – опрацювання інформації, яка є суттєвою для керування і виступає основою у прийнятті рішень. Залежно від одержувача така інформація має характер бази для планування, оціночний, керівний або контрольний характер [1]. Із розвитком суспільства та зміною форм та способів реалізації кримінально протиправного умислу поступово змінюється і підхід до запобігання кримінальним правопорушенням, а також їх прогнозуванню та кримінальному аналізу взагалі. На сьогоднішній день останній, окрім сталої аналітичної практики включає в себе такі актуальні способи сприяння досудовому роз-

слідуванню як, наприклад, OSINT (Open source intelligence – розвідка відкритих даних), яка надає можливість встановлювати необхідні для пізнавальної діяльності органів досудового розслідування дані, користуючись інформацією, яка знаходиться у загальному доступі (зокрема, із соціальних мереж, платформ тощо).

Таким чином, можемо виокремити головні риси та складові кримінального аналізу: – сукупність систематичних аналітичних процесів; – вивчення певних характеристик і тенденцій; – визначення та розуміння (осмислення) зв'язків між кримінальною інформацією (інформацією про злочин) та іншою; – систематична специфічна інформаційно-аналітична діяльність; – опрацювання інформації, яка є суттєвою для управління або прийняття рішення; – здійснюється з метою попередження, припинення, розкриття та розслідування злочинів або прийняття управлінських рішень. Як наслідок, сьогодні деякі науковці виокремлюють два види кримінального аналізу – аналітичний пошук та аналітичне дослідження. Основним змістом аналітичного пошуку є організація інформації таким чином, щоби полегшити завдання з вилучення сенсу зі зібраних даних. Аналітичне дослідження передбачає встановлення взаємозв'язків між особами, по діями та предметами. Аналітичне дослідження – форма інформаційно-аналітичної діяльності, що полягає у поглибленому вивченні проблеми, під час якого здійснюється опис її структури, кількісних та якісних параметрів, а також чинників, що її обумовлюють. Аналітична діяльність – застосування аналізу, функціонування органу (підрозділу), уповноваженого здійснювати аналіз, система заходів зі здійснення аналізу, що заснована на ньому або служить його цілям [1]. Необхідно позитивно оцінити і таку інформаційну платформу як RICAS (Realtime intelligence crime analytics system), система яка дозволяє проводити кримінальний аналіз обстановки, аналіз групової кримінально протиправної діяльності, порівняльний аналіз, аналіз розслідувань тощо. Зокрема вказана система спрямована на підвищення якості використання інформаційних обліків під час проведення досудового розслідування, а також запобігання та протидію кримінальним правопорушенням. Така система також сприяє удосконаленню процесу визначення стану та тенденцій кримінально протиправної діяльності за окремими видами.

Для здійснення функцій та досягнення основної мети в системі Національної поліції України

є низка інститутів, серед яких механізм кримінологічного моніторингу відіграє одну з визначних ролей. На думку багатьох учених, у кримінології давно вже стало аксіомою, що перед ухваленням соціально значущого рішення, що може так чи інакше негативно позначитися на рівні злочинності, факторах, що її зумовлюють, необхідне проведення наукового дослідження [2, с. 11]. У його межах можна визначити цілі й завдання, гіпотези, межі об'єкта, етапи вивчення, методи збирання необхідної інформації, послідовність дій і оброблення отриманих результатів. Моніторингом називають спеціально організоване систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів із метою їх оцінювання, контролю та прогнозування [3, с. 147]. Найчастіше вживають поняття «моніторинг», коли йдеться про спостереження за станом навколишнього середовища (атмосфери, гідросфери, ґрунту, рослинного покриву, а також техногенних систем) для їх охорони [4]. Сучасна наука тлумачить термін «моніторинг» як постійне спостереження за яким-небудь процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату або первісним пропозиціям (у зв'язку з господарською діяльністю зі спостереження, оцінювання, прогнозування стану навколишнього середовища) [5]. На сьогоднішній день аналітична робота та кримінологічний моніторинг є одними із важливих аспектів у діяльності Національної поліції. Зокрема, також необхідно відмітити те, що все більше уваги приділяється розбудові підрозділів, в сферу діяльності яких входить кримінологічний аналіз. В умовах воєнного стану це є достатньо актуальним та дієвим способом позитивного впливу на кількісно-якісні показники кримінально протиправних діянь.

Ю. Орлов та Д. Миронюк вважають, що кримінологічний моніторинг у структурно-функціональному зрізі є своєрідною технологією оптимізації елементів самоорганізації суспільства із системою протидії злочинності шляхом отримання від соціуму найбільш повної, сучасної, науково обґрунтованої, упорядкованої, аналітично обробленої й прогностично адаптованої інформації про обопільні параметри функціонування, що розглядаються крізь призму завдань суб'єктів кримінально-превентивної діяльності в зниженні рівня й характеру кримінальних загроз [6]. Що стосується об'єктів кримінологічного моніторингу, то вчені, проектуючи загальновідомі уявлення про науку кримінологію, мають змогу запропонувати такий перелік об'єк-

тів моніторингу протидії злочинності: 1) злочинність в єдності її стану, структури і динаміки; фонові для злочинності явища; 2) соціальні наслідки злочинності, її ціна; 3) детермінанти злочинності (наявні, прогнозовані), а також ступінь криміналізації суспільства загалом; 4) індивідуальні злочинні прояви в динаміці змін в окремих складниках їхнього механізму залежно від об'єкта посягання, способів, засобів, мотивів вчинення злочину; 5) стан протидії злочинності; 6) стан і тенденції розвитку кримінології [4]. У результаті аналізу кожного об'єкта кримінологічного моніторингу зможемо визначити сутність цього інституту. Ціль дослідження злочинності в єдності її стану, структури і динаміки полягає в необхідності комплексного вивчення явища злочинності загалом, оскільки завдяки розумінню механізму дій злочинного світу шляхом дослідження всіх його елементів фахівці (аналітики) можуть прогнозувати скоєння злочинів та полегшувати процедуру розслідування вже вчинених. У результаті вивчення соціальних наслідків злочинності, її ціни для суспільства фахівці можуть оцінювати ті чи інші злочинні дії, визначати реальну і потенційну загрозу для всього суспільства, оскільки будь-який злочин несе загрозу не тільки в місці, де вчиняється, а й відображається на психологічному стані тих, хто про нього дізнався. Детермінізм – це філософське вчення про універсальний діалектичний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів і явищ природи та суспільства, що утворюють цілісність навколишнього світу, забезпечують його зміни та розвиток [7]. Криміногенні детермінанти поділяються, зокрема, на причини злочинності як соціального явища загалом, причини окремих груп злочинів, причини конкретного злочину й умови, які сприяють вчиненню злочинів [8, с. 164]. Тобто детермінанти злочинності – це чинники, конкретні ситуації, що взаємно зумовлюють зростання чи спад рівня злочинності на окремій території [9]. Таким чином, встановлення криміногенних детермінантів можливе лише за допомоги проведення аналітичної роботи в частині визначення основних тенденцій кримінально протиправної діяльності, а також встановлення кореляції між негативними тенденціями та зміна у суспільстві та державі та зміною кількісно-якісних показників окремих видів суспільно небезпечних посягань. Основним завданням кримінологічної науки є прогнозування кримінальних правопорушень, що необхідно для своєчасного реагування на такі випадки. Прогнозування відтво-

рюється крізь призму оцінки сучасного стану із урахуванням ризиків та загроз, які можуть призвести до негативних змін.

Вивчення статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора України дозволило підсумувати, що останніми роками тенденція в частині кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху набула позитивної динаміки. Зокрема, у 2018 році було вчинено 17485 кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту (3,5 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2019 році – 17210 (3,8 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2020 – 15795 (4,3 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), у 2021 – 13493 (4,1 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь), станом на грудень 2022 року було вчинено 12755 кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту (3,5 % від загальної кількості суспільно небезпечних діянь). Із вказаної кількості кримінальних правопорушень особливо тяжкими були: у 2018 році 7,8 %, у 2019 році – 6,6 %, у 2020 році – 4,7 %, у 2021 – 4,8 %, станом на грудень 2022 року – 4,3 % [10]. Отже, можна підсумувати, що фактична ситуація виглядає достатньо позитивною, виходячи із кількісного показника. При цьому, ретельне вивчення статистичних даних, дозволяє констатувати, що зменшення відсотку кримінально протиправної діяльності у сфері безпеки дорожнього руху зумовлена, здебільшого, позитивною зміною кримінологічної ситуації в країні в цілому. Якщо досліджувати безпосередню кількість таких діянь (у 2018 – 17485, у 2019 – 17210, у 2020 – 15795, у 2021 – 13493, у 2022 – 12755) коефіцієнт зниження складатиме 1,4 %.

У структурі кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту найбільш поширеними є суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 286 КК України: у 2018 році – 8257 (47 %), у 2019 році – 8739 (50,7 %), у 2020 році – 8864 (56,1 %), у 2021 – 7961 (59 %), станом на грудень 2022 року – 6366 (49,9 %) [10]. Отже, на відміну від загальної кількості кримінальних правопорушень, які мають тенденцію до зниження, суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 286 КК України позиціонується як таке, що, здебільшого, демонструє негативну динаміку, яка дещо стабілізувалась у 2022 році. Водночас, необхідно зауважити, що такий стан справ зумовлений введенням особливо правового режиму воєнного стану.

Не можна також виключати потенційну можливість латентності таких кримінальних правопорушень, зумовлену проблемами у забезпеченні процесу нормального досудового розслідування, а також іншими проблемами, які виникають під час здійснення органами досудового розслідування своїх повноважень в межах кримінального провадження за фактами порушення правил безпеки дорожнього руху. Зокрема, у 2018 році було закрито 9525 кримінальних проваджень, порушених за фактами вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, 11756 проваджень залишились без прийнятого на кінець звітного періоду рішення, у 2019 – закрито 8100 проваджень, рішення не прийнято по 11587, у 2020 – закрито 9525, не прийнято рішення по 9723, у 2021 – закрито 7763, рішення не прийнято по 7868 провадженням, станом на грудень 2022 року було закрито 6028 кримінальних проваджень, порушених за фактами вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, 8950 проваджень залишились без прийнятого на кінець звітного періоду рішення [10].

Необхідно звернути увагу на дані, надані Державною службою статистики щодо дорожньо-транспортних пригод. У 2013 році було вчинено 30681 транспортна пригода, зі смертельним наслідком 4301 випадок; у 2014 році – 25854, інформація щодо смертельних випадків у цьому році не надана; у 2015 році – 25493 пригоди, зі смертельним наслідком – 3558; у 2016 році – 26782, зі смертельним наслідком – 2984; станом на 2017 рік було обліковано 27227 дорожньо-транспортних пригод, інформація щодо смертельних випадків у цьому році не надана [11]. Після 2017 року аналітична робота за цим напрямом Державною службою статистики не здійснювалась. Отже, виходячи із наведених даних можна говорити про зниження кількості таких суспільно небезпечних діянь та дорожньо-транспортних пригод взагалі. Однак, позитивна динаміка також може бути сумнівною через те, що з 2014 року обліковувались ДТП без урахування тимчасово окупованої АР Крим та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Що стосується даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора, відповідно до яких у 2022 році також спостерігаються позитивні зміни, також необхідно звернути увагу на те, що окремі діяння, пов'язані із порушенням правил безпеки дорожнього руху залишились без уваги через часткову тим-

часову окупацію окремих територій, ведення активних бойових дій, що унеможливило адекватну статистичну роботу, а також у зв'язку із проведенням окремих стабілізаційних дій після деокупації.

Причиною часткового покращення ситуації із забезпеченням безпеки дорожнього руху також може бути те, що з 16 жовтня 2018 року контроль за швидкістю руху здійснюється за допомоги приладів TruCAM. У 2021 році безпеку дорожнього руху забезпечувало 219 патрулів, обслуговувались 6300 км доріг. Відповідно до річного звіту Національної поліції України [12]:

у 2018 році обліковано 24 294 ДТП де є постраждалі, 30 884 особи постраждало, 3 350 осіб загинуло 4 059 дітей постраждало 968 випадків керування авто у нетверезому стані, 101 000 осіб, щодо яких складено адміністративні матеріали за порушення ст. 130 КУпАП (керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння). ДТП, де є постраждалі: 9 743 – зіткнення, 8 190 – наїзд на пішохода, 2 376 – наїзд на перешкоду, 1 496 – наїзд на велосипедиста, 1 436 – перекидання. Основними причинами ДТП були: 4 939 – перевищення безпечної швидкості, 3 138 – порушення правил маневрування, 1 687 – порушення правил проїзду перехресть, 1 482 – недотримання дистанції, 915 – проїзд на заборонний сигнал світлофора.

У 2019 році було зафіксовано майже 5 мільйонів адміністративних правопорушень. У середньому кожну хвилину складалося 10 адмінпротоколів. Найбільше – за порушення безпеки дорожнього руху (по 6). Обліковано 26 052 ДТП де є постраждалі. ДТП, де є постраждалі: 10569 – зіткнення, 8612 – наїзд на пішохода, 2574 – наїзд на перешкоду, 1526 – наїзд на велосипедиста, 1729 – перекидання. Основними причинами ДТП були: 8761 – перевищення безпечної швидкості, 5675 – порушення правил маневрування, 2132 – порушення правил проїзду перехресть, 1967 – недотримання дистанції, 338 – проїзд на заборонний сигнал світлофора. Серед областей, в яких найбільш часто було відмічено дорожньо-транспортні пригоди: Харківська (1807), Одеська (1972), Київська (1893), Львівська (2095), Дніпропетровська (2102).

У 2020 році обліковано 26140 ДТП де є постраждалі. ДТП, де є постраждалі: 10946 – зіткнення, 7641 – наїзд на пішохода, 2809 – наїзд на перешкоду, 1768 – наїзд на велосипедиста, 2038 – перекидання. Основними причинами ДТП були: 9999 – перевищення безпечної

швидкості, 5522 – порушення правил маневрування, 2352 – порушення правил проїзду перехресть, 1445 – недотримання дистанції, 60 – проїзд на заборонний сигнал світлофора. Серед областей, в яких найбільш часто було відмічено дорожньо-транспортні пригоди: Харківська (1813), Одеська (1843), Київська (1948), Львівська (1926), Дніпропетровська (2288).

У 2021 році обліковано 24521 ДТП де є постраждалі. ДТП, де є постраждалі: 10376 – зіткнення, 7509 – наїзд на пішохода, 2505 – наїзд на перешкоду, 1355 – наїзд на велосипедиста, 1762 – перекидання. Основними причинами ДТП були: 9466 – перевищення безпечної швидкості, 5022 – порушення правил маневрування, 2115 – порушення правил проїзду перехресть, 1457 – недотримання дистанції, 259 – проїзд на заборонний сигнал світлофора. Серед областей, в яких найбільш часто було відмічено дорожньо-транспортні пригоди: Харківська (1591), Одеська (1445), Київська (14339), Львівська (1902), Дніпропетровська (2063).

У 2021 з метою підвищення рівня безпеки дорожнього руху у 2021 році поліція розпочала використання чотирьох спеціалізованих автомобілів на базі SKODA KODIAQ для фіксації порушень правил дорожнього руху в русі (спецавтомобілі «Фантом»). Вони оснащені інтегрованою системою контролю швидкості рухомих транспортних засобів, зчитування та розпізнавання номерних знаків з автоматичною перевіркою в базах даних. Завдяки вжитим заходам вдалося дещо покращити безпекову ситуацію на автошляхах держави. Так, при зростанні на 14% загальної кількості дорожньо-транспортних подій число ДТП з постраждалими знизилось на 6%. Водночас на 9% зменшилася кількість осіб, загиблих в ДТП, та на 7% – осіб, травмованих у таких подіях. У 2022 році важливим кроком у підвищенні рівня безпеки дорожнього руху є запровадження системи фіксації адміністративних правопорушень в автоматичному режимі. Так, на початок 2022 року в складі цієї системи функціонувало 270 технічних засобів (приладів контролю), що здійснюють фото- та відеофіксацію подій з ознаками адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які з початком війни було відключено [13].

У 2022 році обліковано 18628 ДТП де є постраждалі. ДТП, де є постраждалі: 7387 – зіткнення, 5284 – наїзд на пішохода, 2477 – наїзд на перешкоду, 1196 – наїзд на велосипедиста, 1660 – перекидання. Основними причи-

нами ДТП були: 7561 – перевищення безпечної швидкості, 3846 – порушення правил маневрування, 1467 – порушення правил проїзду перехресть, 843 – недотримання дистанції, 236 – проїзд на заборонний сигнал світлофора. Серед областей, в яких найбільш часто було відмічено дорожньо-транспортні пригоди: Харківська (867), Одеська (1157), Київська (1267), Львівська (1797), Дніпропетровська (1737) [14]. Водночас, в статистиці також є примітка щодо суттєвого зниження рівня аварійності через тимчасову окупацію та ведення постійних бойових дій в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях.

Відповідно до статистичних даних найбільша кількість дорожньо-транспортних пригод за останні п'ять років (з 2018 по 2022 рік) вчинялась з 17.00 до 18.00 години, здебільшого, у п'ятницю та вихідні дні.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило підсумувати, що станом на 2023 рік динаміка кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху є задовільною та характеризується зниженням: коефіцієнт зниження з 2018 по 2022 рік – 1,4 %. Відповідно до аналізу офіційних статистичних даних Національної поліції України, суттєве зниження рівня аварійності зумовлене тимчасовою окупацією та веденням постійних бойових дій в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Харківській, Херсонській областях. Найбільш розповсюдженими видами дорожньо-транспортних пригод, в яких є потерпілі особи є: зіткнення, наїзд на пішохода, наїзд на перешкоду, наїзд на велосипедиста, перекидання. Основними причинами ДТП є: перевищення безпечної швидкості, порушення правил маневрування, порушення правил проїзду перехресть, недотримання дистанції, невиконання вимог сигналів регулювання. Серед областей, в яких найбільш часто було відмічено дорожньо-транспортні пригоди: Харківська, Одеська, Київська, Львівська, Дніпропетровська. Найбільша кількість дорожньо-транспортних пригод за останні п'ять років (з 2018 по 2022 рік) вчинялась з 17.00 до 18.00 години, здебільшого, у п'ятницю та вихідні дні.

Список використаних джерел:

1. Бесчастний В. Кримінологічний аналіз стану злочинності в Україні. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/1/40.pdf>
2. Коваленко А.В. Наукові засади здійснення кримінологічного моніторингу: сутність і значення

- для діяльності Національної поліції України. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/29.pdf
3. Бандурка О., Литвинов О. Протидія злочинності та профілактика злочинів: моногр. Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с
 4. Блажівський Є. Моніторинг протидії злочинності в Україні: моногр. Х.: Золота миля, 2013. 372 с.
 5. Коваленко А.В. Наукові засади здійснення кримінологічного моніторингу: сутність і значення для діяльності Національної поліції України. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/29.pdf
 6. Орлов Ю., Миронюк Д. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання як інструмент протидії злочинності. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/654/kriminologichniy_monitoring_efektivnosti_pravovogo_regulyuvannya_yak_instrument_protidiyi_zlochinnosti.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
 7. Блажівський Є. Моніторинг протидії злочинності в Україні: моногр. Х.: Золота миля, 2013. 372 с
 8. Головкін Б. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf.
 9. Курс кримінології: загальна частина: підручн.: у 2 кн. / О. Джужа, П. Михайленко, О. Кулик та ін.; за заг. ред. О. Джужі. К.: Юрінком-Інтер, 2001.
 10. Коваленко А.В. Наукові засади здійснення кримінологічного моніторингу: сутність і значення для діяльності Національної поліції України. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/29.pdf
 11. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
 12. Статистика. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
 13. Річні звіти Національної поліції України. URL: <https://www.npu.gov.ua/diyalnist/zvitnist/richni-zviti>
 14. Статистика ДТП в Україні. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

Zhuchenko Ye. Yu. State of criminal offenses in the field of road safety

The article examines the state of criminal offenses in the field of road traffic safety. It is indicated that the criminological situation in the country can be characterized by permanent changes caused by the peculiarities of the functioning of the state. Each historical period is characterized by specific actions that are relevant taking into account the mentality of the people who commit them. In the context of criminal offenses in the field of road traffic safety, it is noted that the latter have unstable dynamics due to the peculiarities of road safety regulations, periodic revision of road safety rules, changes in the order of passing driving courses and passing exams for driving categories, etc. It is noted that, in contrast to the total number of criminal offenses, which tend to decrease, the socially dangerous act provided for in Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine is positioned as, for the most part, demonstrating negative dynamics, which somewhat stabilized in 2022. It is concluded that as of 2023, the dynamics of criminal offenses in the field of road safety is satisfactory and is characterized by a decrease: the rate of decrease from 2018 to 2022 is 1.4%. The most common types of traffic accidents in which there are victims are: collision, collision with a pedestrian, collision with an obstacle, collision with a cyclist, rollover. The main causes of accidents are: exceeding the safe speed, violation of maneuvering rules, violation of the rules for passing through an intersection, failure to maintain a distance, failure to comply with the requirements of regulatory signals. Among the regions in which traffic accidents were most often noted: Kharkiv, Odesa, Kyiv, Lviv, Dnipro.

Key words: criminal offenses, road traffic, safety, traffic accident, condition, public danger, driver.

Х. Н. Бехруз

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СТАНОВЛЕННЯ НОРМ ПРО ПРАВОНАСТУПНИЦТВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто становлення правонаступництва міжнародних організацій щодо міжнародної відповідальності, яка є продуктом тривалого історичного розвитку як міжнародного права, так і концепції міжнародної відповідальності. Вона виділилася із загальної концепції відповідальності держав як самостійний інститут міжнародного права.

Історія становлення та розвитку міжнародного права показує, що цей процес просувається дуже повільно та значно відстає від потреб держав та міжнародного співтовариства загалом. Особливо довго формувалися норми, пов'язані з механізмом дії міжнародного права. Це пояснюється відставанням політичного мислення та міжнародно-правової свідомості правлячих еліт від реальних вимог життя.

Більшість істориків міжнародного права погоджуються з тим, що концепція міжнародного права виникла наприкінці Середньовіччя. Даний етап розвитку міжнародно-правових відносин включає найбільш цінні наукові і практичні розробки в галузі права міжнародної відповідальності. Він пов'язаний з низкою подій та факторів, які вплинули на розвиток та зміст всього міжнародного права. Серед них – закінчення Тридцятирічної війни (1648 р.). Засновуються перші арбітражі, з'являються перші доктринальні дослідження теорії відповідальності, і, мабуть, найголовнішим явищем цього часу стала поява перших міжнародних організацій.

Після закінчення Другої Світової війни та створення ООН у 1945 році розпочався новий етап розвитку міжнародного права. Відбувся перехід від загальної відповідальності держав безпосередньо до відповідальності міжнародних організацій, визначено основні засади, види та форми такої відповідальності. У середині ХХ століття було зроблено висновок про те, що міжнародні організації мають міжнародну правосуб'єктність і, отже, є суб'єктами міжнародної відповідальності. Проте загальні норми міжнародного права досі містять хаотичні правила без чіткої структури, які потребують кодифікації, що було ініційовано Комісією міжнародного права ООН.

Проект статей щодо відповідальності міжнародних організацій не є простим дублюванням статей щодо відповідальності держав. Попри всі зусилля Комісії, питання недостатності практики щодо міжнародної відповідальності міжнародних організацій залишається проблемним і досі.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність, правонаступництво, міжнародні організації, Комісія міжнародного права ООН, становлення права міжнародної відповідальності, об'єктивна відповідальність у міжнародному праві, Статті про відповідальність держав.

Міжнародна відповідальність міжнародних організацій у її сучасному розумінні є продуктом тривалого історичного розвитку як міжнародного права, так і концепції міжнародної відповідальності. Вона виділилася із загальної концепції відповідальності держав як самостійний інститут міжнародного права. Історичне вивчення загальної відповідальності у міжнародному праві, яка спочатку належала до відповідальності держав, також є історією розвитку відповідальності міжнародних організацій.

Для правильного розуміння та тлумачення сучасного змісту цього міжнародного механізму та його правової природи потрібне вивчення історичного аспекту міжнародної відповідальності. Однак у світовій літературі важко знайти дослідження, присвячені історичному розвитку міжнародної відповідальності.

У міжнародно-правовій науці досі залишається дискусійними питання виникнення міжнародного права та теорії міжнародної відповідальності. Одні вчені вважають, що цей

інститут виник разом із появою міжнародного права взагалі, інші вважають, що концепція відповідальності почала докладно розроблятися лише у другій половині XIX століття.

Багато хто пов'язує появу міжнародного права з виникненням міжнародної відповідальності, яка приблизно відноситься до IV-V тисячоліть до нашої ери. У той період з'являються перші письмові джерела права, які дійшли до наших днів, такі як давньоіндійські Закони Ману, збори давньоіндійської політичної мудрості Артхашастра, давньогрецьке зведення Законів Драконта, збірка законів царя Хаммурапі в Давньому Вавилоні та відомі Закони XII таблиць у Римі.

У той період не існувало жодних об'єднань держав чи союзів, подібних до сучасних міжнародних організацій. Більшість стародавніх володарів не бажали співпрацювати чи об'єднуватися зі своїми сусідами, а навпаки прагнули привласнити їх території силою. Однак варто зазначити, що грецькі держави створювали союзи міст і громад, такі як Лакедемонська та Делоська Сіммахії, з метою більш ефективного ведення воєн та торгівлі, а також релігійно-політичні союзи племен і міст, відомі як амофіктонії, наприклад, Дельфійсько-Фермопільська амофіктонія. Вони мали спільні органи, що приймали рішення, та їх діяльність була дуже близька до міжнародних організацій, проте її ніяк не відобразили в правових джерелах того часу.

Незважаючи на те, що з сучасної точки зору всі джерела права становили національні правові системи, саме їхні норми про відповідальність згодом мали значний вплив на розвиток положень міжнародної відповідальності.

Так, у Законах Хаммурапі (§ 53) міститься таке формулювання: «Якщо людина полінується зміцнити греблю свого поля і після того, що гребля не була укріплена ним, у його греблі відбудеться прорив, а водою буде затоплено оброблену землю громади, то людина, в греблі якої стався прорив, повинна відшкодувати хліб, який вона занастила». Ця норма лягла в основу теорії об'єктивної відповідальності у міжнародному праві. Наприклад, стаття II Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, говорить, що «держава, що запускає, несе абсолютну відповідальність за виплату компенсації за шкоду, заподіяну її космічним об'єктом на поверхні Землі або повітряному судну в польоті». Таке саме положення відноситься і до міжнародних організацій (стаття XXII Конвенції).

Відповідно до Законів Ману Стародавньої Індії (Глава VII, п. 18), покарання мають бути призначені тим, хто живе несправедливо, після ретельного аналізу місця та часу скоєного злочину, а також можливості та ступеня наміру. Це стало основою виникнення та функціонування міжнародних судових органів, погоджувальних та арбітражних комісій.

Більшість істориків міжнародного права погоджуються з тим, що концепція міжнародного права виникла наприкінці Середньовіччя. Внутрішні джерела права нових держав розвивалися, норми відповідальності у національному праві ставали дедалі складнішими. У цей час національне право нових держав було засноване на римському праві. Тому нові тенденції правового регулювання питань відповідальності повністю ґрунтувалися на давньоримській цивільній концепції «*damnum injuria datum*» (неправомірно заподіяну шкоду), але з превалюванням кримінальної відповідальності фізичних осіб під впливом католицької церкви та широко практикованих інквізиційних процесів (ордалій).

Даний етап розвитку міжнародно-правових відносин включає найбільш цінні наукові і практичні розробки в галузі права міжнародної відповідальності. Він пов'язаний з низкою подій та факторів, які вплинули на розвиток та зміст всього міжнародного права. Серед них – закінчення Тридцятирічної війни (1648 р.). Засновуються перші арбітражі, і починає прокладати собі шлях конвенційна кодифікація норм про відповідальність, з'являються перші доктринальні дослідження теорії відповідальності, і, мабуть, найголовнішим явищем цього часу стала поява перших міжнародних організацій.

Згідно з Вестфальським мирним договором 1648 року було встановлено прямі положення щодо відповідальності держав в основному в контексті реституції. Проте деякі вчені стверджують, що з аналізу відповідних статей договору випливає, що не було згадки про відповідальність за міжнародне правопорушення. Ця думка, на наш погляд, є дещо помилковою, оскільки учасники договору визнали необхідність відновлення становища, що існувало до війни, що є проявом принципу «*status quo ante*» – відновлення ситуації, яка існувала до скоєння протиправного діяння. Цей принцип є основним сучасної концепції відшкодування шкоди.

Існує також думка, згідно з якою з часів Вестфальського миру принцип відповідальності залишає туманне поле моралі та вступає на

ґрунт, підготовлену йому міжнародно-правовою практикою. Тим не менш, у Вестфальському мирному договорі не було використано поняття «міжнародне право», замість якого був використаний термін «конституційний закон Священної Римської імперії». І тут не було проведено чіткої різниці між внутрішнім та міжнародним правом ні за сферою дії, ні за нормативним матеріалом. Через це перші юристи-міжнародники викладали норми внутрішнього права без чіткого розмежування з нормами, що регулюють міждержавні відносини.

У 1625 році, у своїй знаменитій праці «Про право війни та миру», основоположник міжнародного права Г. Гроцій заклав деякі елементи концепції міжнародної відповідальності. Гроцій вважав, що «Ми правопорушенням називаємо будь-яку провину, яка полягає як у дії, так і утриманні від дії, протилежному тому, як люди повинні чинити взагалі або відповідно до певної якості. В силу такої провини виникає природне зобов'язання за наявності шкоди, а саме - зобов'язання відшкодувати його... і надія на можливу вигоду, яка походить від нашого майна, оцінюється не за вартістю речі, а за ймовірністю отримання найближчої можливої вигод» [3, с. 419-420].

У 1758 році концепція міжнародної відповідальності Гроція була підтримана Еммером де Ваттелем. Він сформулював її так: «Якщо предметом розбіжності є отримана образа, то скривджена сторона, як з власного інтересу, і у інтересах людського суспільства зобов'язана, як вдатися до зброї, прийняти мирні кошти щоб одержати відшкодування чи справедливого задоволення за образу» [4]. Однак, у своїх роботах де Ваттель вже торкнувся питань міжнародної відповідальності значно глибше, ніж це було зроблено раніше Гроцієм.

Після закінчення Другої Світової війни та створення ООН у 1945 році розпочався новий етап розвитку міжнародного права, пов'язаний із протиріччями та проблемами. В результаті виникли нові «білі плями» у галузі міжнародного права, включаючи відповідальність міжнародних організацій. Прийняття Статуту ООН та включення до його тексту деяких положень про відповідальність ООН призвело до того, що відповідальність міжнародних організацій стала реальністю, а не лише теоретичним поняттям. Це підтверджує самостійну природу відповідальності міжнародних організацій, що є невід'ємною частиною міжнародного права.

На етапі розвитку міжнародного права, суди

як і раніше спираються на теорію компенсації збитків. Цей принцип можна застосувати як до держав, так і до міжнародних організацій. Важливо відзначити, що саме концепція відшкодування збитків стала підставою для визнання міжнародних організацій правоздатними та стала імпульсом для вивчення питань відповідальності міжнародних організацій.

У Статуті ООН передбачено два принципові положення щодо механізмів інституційної відповідальності: використання правових термінів «уповноважується» («може»), «виконує» та «покладає відповідальність».

У першому випадку повноваження Генеральної Асамблеї ООН чітко визначені у статтях 10 та 11 Статуту ООН. Однак, незважаючи на це, Генеральна Асамблея не зобов'язана обговорювати питання, пов'язані з підтриманням міжнародного миру та безпеки, хоча відповідно до пункту 4 статті 11 ці питання повинні тлумачитися розширювально. Таким чином, відповідальність Генеральної Асамблеї виникає лише у випадку, якщо вона обговорює питання, що виходять за межі Статуту ООН, що називається *ultra vires*. У цьому випадку Асамблея зобов'язана відшкодувати збитки, заподіяні іншим суб'єктам.

У другому випадку члени ООН покладають головну відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки на Раду Безпеки ООН. Відповідно до статті 24, при виконанні своїх обов'язків, що впливають із відповідальності за міжнародний мир та безпеку, Рада Безпеки діє від імені всіх членів ООН. Стаття 39 встановлює, що Рада Безпеки визначає наявність загрози миру, порушення миру чи акту агресії. Таким чином, Рада Безпеки несе відповідальність за підтримку міжнародного миру та безпеки відповідно до Статуту ООН.

Крім того, Статут ООН у статті 104 дає організації правоздатність, необхідну для виконання її функцій та досягнення її цілей, що відіграє важливу роль у реалізації відповідальності ООН.

Після заснування ООН у 1945 році з'явилися безліч спеціалізованих організацій у системі ООН, а також незалежні військові, економічні та регіональні організації, які умовно належать до третього покоління міжнародних організацій. У той же час, за деякими винятками, статуту цих організацій були розроблені на основі Статуту ООН і містять лише положення, які наділяють свої інституційні органи конкретними повноваженнями, визначають сферу їх дії, встановлюють відповідальність вищих посадо-

вих осіб організації та закріплюють правосуб'єктність організації, необхідну для виконання її функцій. Це також стосується сучасних міжнародних організацій, які незалежні від системи ООН, таких як Рада Європи, ОБСЄ, ЛАД, НАТО та інших.

Статут МАГАТЕ визначає відповідальність агентства за гарантії, які являють собою систему спостереження та контролю за використанням ядерних матеріалів, ядерних установок та технічної інформації лише з мирною метою. У 1965 році на основі цих положень було розроблено та затверджено систему гарантій МАГАТЕ, в якій підтвердився принцип відповідальності МАГАТЕ. Проте відповідальність агенції не звільняє держави від відповідальності. Фактично, відповідальність МАГАТЕ полягає у праві цієї організації здійснювати певну систему інспекцій щодо ядерних установок держав та застосовувати деякі санкції щодо держав-порушників відповідно до Статуту МАГАТЕ. Тому на підставі цих положень не можна вважати МАГАТЕ суб'єктом міжнародної правової відповідальності.

Поза своїми статутними повноваженнями дії організацій можуть призвести до відповідальності міжнародних організацій.

Наукова доктрина в галузі відповідальності міжнародних організацій почала активно розвиватися із середини ХХ століття, але на сьогоднішній день немає великої кількості наукових розробок на цю тему. Більшість авторів розглядають цю проблему у контексті відповідальності держав. Проте, висловлювалась і думка, що відповідальність міжнародних організацій виникає лише у випадках, коли вона передбачена державами-членами, у статуті чи іншому акті, або у відповідності до позиції з конкретного питання. У цих випадках держави-члени погоджуються нести колективну відповідальність. Західна доктрина стверджує, що міжнародні організації несуть таку ж відповідальність, як держави, у разі неправомірних дій своїх органів. Деякі автори розвивають концепцію колективної відповідальності міжнародної організації та її держав-членів і виділяють два основні принципи: у випадках правопорушень, міжнародні організації несуть відповідальність виключно, а в інших випадках відповідальність міжнародних організацій поєднується з відповідальністю держав.

На думку Василенка В. А., «міжнародна організація як суб'єкт міжнародного права має власну волю, відносно самостійну стосовно

волі держав-членів» [5, с. 49]. Щодо впливу правосуб'єктності на можливість нести відповідальність деякі теоретики вважають, що міжнародні організації в залежності від установчих актів (статутів) мають неоднаковий обсяг правосуб'єктності, а отже, різний обсяг і межі відповідальності [6, с. 93].

В. Г. Буткевич зазначає, що міжнародна відповідальність міжнародної організації може наступати внаслідок невиконання міжнародних зобов'язань за угодами, стороною яких є міжнародна організація [7, с. 490]. Він вказував на те, що відповідальність міжнародних організацій має бути визначена відповідно до міжнародного права та з урахуванням специфіки їхнього функціонування.

Одним з найбільш проблемних питань правосуб'єктності міжнародних організацій, який і сьогодні залишається врегульованим лише фрагментарно, є правонаступництво міжнародних організацій щодо міжнародної відповідальності.

Слід зазначити, що під час роботи над кодифікацією інституту правонаступництва, в 1967 р. Комісія міжнародного права ООН відмовилася від розгляду проблем правонаступництва міжнародних організацій, таким чином, питання правонаступництва міжнародних організацій залишилося за межами кодифікаційного процесу. З цієї причини всі питання правонаступництва, включаючи правонаступництво міжнародних організацій, регулюються Віденською конвенцією про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року.

Слід звернути увагу, що, будучи вторинними суб'єктами міжнародного права, міжнародні організації мають самостійну правосуб'єктність. Їхня міжнародна правосуб'єктність визначається установчим актом організації та міжнародним правом. Міжнародний Суд ООН, констатувавши наявність у міжнародної організації правосуб'єктності, визначив її як «здатність мати міжнародні права та нести міжнародні обов'язки».

Отже, сторонами відносин правонаступництва можуть бути як держави, і міжнародні організації.

Основним випадком правонаступництва міжнародних організацій буде правонаступництво однієї міжнародної організації після ліквідації іншої міжнародної організації (її попередниці). Як приклад можна навести ліквідацію Ліги Націй – міжнародної організації, створеної після закінчення Першої світової війни «для розвитку співпраці між народами та для гарантії їхнього

миру та безпеки», на зміну якої прийшла ООН. Ліга Націй стала прототипом ООН в організаційному плані. Подібними з'явилися і основні цілі організацій - збереження миру та безпеки.

Обґрунтовуючи правонаступництво між цими міжнародними організаціями, слід зазначити, що під час свого існування Ліга Націй спостерігала за Постійною палатою міжнародного правосуддя та кількома іншими агентствами та комісіями, створеними для вирішення міжнародних проблем. Вони включали Комітет з вивчення правового статусу жінок, Комісію роззброєння, Організацію охорони здоров'я, МОП, Комісію мандатів, Міжнародний комітет з інтелектуального співробітництва (попередник ЮНЕСКО), Постійну центральну опійну раду, Комісію для біженців та Комісію з рабства.

Деякі з перерахованих установ увійшли після Другої світової війни до системи ООН. Серед них: МОП, Постійна палата міжнародного правосуддя (перетворена на Міжнародний Суд) та Організація охорони здоров'я (реструктурована на ВООЗ). МОП та ВООЗ стали спеціалізованими установами ООН. ООН взяла на себе виконання низки функцій Ліги Націй. За укладеною угодою майно Ліги Націй перейшло до ООН. Ці факти свідчать, що у зазначених випадках ООН стала правонаступницею Ліги Націй.

Ще одним цікавим прикладом правонаступництва міжнародних міжурядових організацій може стати Західноєвропейський Союз (далі – ЗЕС), створений відповідно до Договору про економічне, соціальне та культурне співробітництво та колективну самооборону, підписаного 17 березня 1948 р. Великобританією, Францією та країнами Бенілюксу. З набранням чинності Амстердамського договору від 2 жовтня 1997 р. і початком спільної зовнішньої політики та політики безпеки функції ЗЕС поступово перейшли до ЄС. В цьому випадку перед нами приклад повної інтеграції однієї міжнародної організації в іншу, що фактично говорить про повну передачу своїх прав та обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права іншому.

Виходячи з цих прикладів, можна говорити, що правонаступництво міжнародних організацій відбувається і у разі, якщо на зміну однієї організації приходить інша. У цьому випадку правонаступництво щодо будь-яких питань відповідно оформляється або шляхом укладання окремої угоди, або новостворена організація закріплює це у своєму установчому акті.

У питанні правонаступництва міжнародних

організацій також необхідно згадати Керівні принципи спільної відповідальності в міжнародному праві [8], які передбачають спільну відповідальність у ситуаціях допомоги чи сприяння та керівництва чи контролю за умови, що поведінка кожної з міжнародних осіб (маються на увазі не тільки держави, а й міжнародні організації) сприяє заподіянню «неподільної шкоди», що є ключовим терміном, який використовується в них. Принцип 2 чітко вказує, що вчинення «декількома міжнародними особами одного або кількох міжнародно-протиправних діянь, які сприяють неподільній шкоді, тягне за собою спільну відповідальність».

Важливо відзначити, що окрім створення міжнародних організацій, наукових досліджень та розробок у сфері відповідальності цих організацій, необхідно приділити увагу конвенційним нормам, які були розроблені в середині ХХ століття та прямо закріплюють відповідальність міжнародних організацій за їх правомірні дії, також відомі як об'єктивна відповідальність. Ці норми містяться в різних міжнародних угодах, таких як Договір про принципи діяльності держав з дослідження космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 року, Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1972 року, Віденській конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 року.

Однак лише в ХХІ столітті міжнародне співтовариство змогло прийняти проект статей про відповідальність держав, підготовлений Комісією з міжнародного права ООН, хоча він був прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН лише до відома. Проте норми, що містяться в цьому проекті, мають першорядне значення для вдосконалення механізму дії міжнародного права.

У резолюції 56/82 від 12.12.2001 р. Генеральна Асамблея ООН звернулася до Комісії міжнародного права ООН з проханням розпочати роботу над кодифікацією норм щодо відповідальності міжнародних організацій [9]. На п'ятдесят п'ятій сесії у 2003 р. було представлено першу доповідь щодо відповідальності міжнародних організацій. Після цього була створена робоча група, яка мала сприяти у підготовці наступної доповіді.

Попри всі зусилля Комісії, питання недостатності практики щодо міжнародної відповідальності міжнародних організацій залишається проблемним і досі. До сьогодення спецдоповідачем і робочою групою було представлено увазі Комісії п'ять доповідей. У п'ятій

доповіді міститься 14 проектів статей, що відповідають Частині другій проектів статей щодо відповідальності держав [10]. Таким чином, у попередньому порядку Комісія станом на сьогоднішній день прийняла 45 проектів статей. Ці статті утворюють Частину першу «Міжнародно протиправне діяння міжнародної організації» (статті 1–30) і Частину другу «Зміст міжнародної відповідальності міжнародної організації» (статті 31–45).

Частина перша включає вступні статті (1–3), де відображено сферу дії проектів статей, дано визначення термінів і закріплено кілька загальних принципів. Потім йдуть глави щодо визначення поведінки, яку можна вважати поведінкою міжнародної організації (attribution of conduct to an international organization) (статті 4–7), порушення міжнародно-правового зобов'язання (статті 8–11), відповідальності міжнародної організації у зв'язку з діянням держави чи іншої міжнародної організації (статті 12–16), обставин, що виключають протиправність (статті 17–24), і відповідальності держав у зв'язку з діянням міжнародної організації (статті 25–30).

Частина друга містить глави щодо загальних принципів (статті 31–36), відшкодування шкоди (статті 37–43) і серйозних порушень зобов'язань, що впливають із імперативних норм загального міжнародного права (статті 44–45) [10].

Проект статей щодо відповідальності міжнародних організацій не є простим дублюванням статей щодо відповідальності держав. Проте, зважаючи на те, що багато положень можуть застосовуватися і до міжнародних організацій, взяті були аналогічні формулювання, лише термін «держава» замінено на термін «міжнародна організація».

Отже, історія становлення та розвитку міжнародного права показує, що цей процес просувається дуже повільно та значно відстає від потреб держав та міжнародного співтовариства загалом. Особливо довго формувалися норми, пов'язані з механізмом дії міжнародного права. Це пояснюється відставанням політичного мислення та міжнародно-правової свідомості правлячих еліт від реальних вимог життя.

Тим не менш, у розвитку міжнародних відносин та міжнародного права є й позитивні моменти. Зміни у світі та глобалізація процесів наполягають на необхідності встановлення нового світового порядку, який допоможе вирішити глобальні проблеми та забезпечить виживання людства. На «Саміті тисячоліття» 2000 року було прийнято Декларацію тися-

чоліття ООН, в якій визначено основи такого порядку та відповідного міжнародного права [11]. Міжнародне право відіграє важливу роль у затвердженні та функціонуванні нового світового порядку.

Таким чином, у період розвитку міжнародного права відбувся перехід від загальної відповідальності держав безпосередньо до відповідальності міжнародних організацій, визначено основні засади, види та форми такої відповідальності. У середині ХХ століття було зроблено висновок про те, що міжнародні організації мають міжнародну правосуб'єктність і, отже, є суб'єктами міжнародної відповідальності. Проте загальні норми міжнародного права досі містять хаотичні правила без чіткої структури, які потребують кодифікації, що було ініційовано Комісією міжнародного права ООН.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй, прийнятий в Сан-Франциско 26 червня 1945 року, вступив в чинності 24 жовтня 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
2. Статут Міжнародного агентства по атомній енергії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_164#Text.
3. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги. 1956.
4. Vattel E., De. The Law of Nations or the Principles of Natural Law. 1758. URL: <https://lonang.com/library/reference/vattel-law-of-nations>.
5. Василенко В. А. Международно-правовые санкции. Киев: Вища школа, 1982. 230 с.
6. Вільчак Я. Особливості відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань. *Юридична Україна*. 2008. №4. С. 93-98.
7. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожнш. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
8. Nollkaemper A. Guiding Principles on Shared Responsibility in International Law. *The European Journal of International Law*. Vol. 31 no. 1. P. 15–72.
9. Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Sixth Committee (A/56/589 and Corr.1)] 56/83. Responsibility of States for internationally wrongful acts. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/477/97/PDF/N0147797.pdf?OpenElement>.
10. Responsibility of international organizations. Document A/CN.4/545 Comments and observations received from international organizations. 2004. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_545.pdf.
11. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй: Декларація, Резолюція від 08.09.2000 № 55/2. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00044>.

Behruz H. N. Development of standards on legal succession of international organizations regarding international responsibility

The article examines the formation of legal succession of international organizations regarding international responsibility, which is a product of the long historical development of both international law and the concept of international responsibility. It stood out from the general concept of state responsibility as an independent institution of international law.

The history of the formation and development of international law shows that this process progresses very slowly and lags far behind the needs of states and the international community in general. Norms related to the mechanism of action of international law took a particularly long time to form. This is explained by the lag behind the political thinking and international legal awareness of the ruling elites from the real requirements of life.

Most historians of international law agree that the concept of international law arose at the end of the Middle Ages. This stage of the development of international legal relations includes the most valuable scientific and practical developments in the field of the law of international responsibility. It is connected with a number of events and factors that influenced the development and content of all international law. Among them is the end of the Thirty Years' War (1648). The first arbitrations are founded, the first doctrinal studies of the theory of responsibility appear, and perhaps the most important phenomenon of this time was the emergence of the first international organizations.

After the end of the Second World War and the establishment of the United Nations in 1945, a new stage of the development of international law began. There has been a transition from the general responsibility of states directly to the responsibility of international organizations, the basic principles, types and forms of such responsibility have been defined. In the middle of the 20th century, it was concluded that international organizations have international legal personality and, therefore, are subjects of international responsibility. However, the general norms of international law still contain chaotic rules without a clear structure that require codification, which was initiated by the UN International Law Commission.

The draft articles on the responsibility of international organizations are not a simple duplication of the articles on the responsibility of states. Despite all the efforts of the Commission, the issue of insufficient practice regarding the international responsibility of international organizations remains problematic to this day.

Key words: *international responsibility, legal succession, international organizations, UN International Law Commission, formation of the law of international responsibility, objective responsibility in international law, Articles on the responsibility of states.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.49>**В. М. Андріїв**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГАРАНТІЇ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ

Доведено актуальність, новизну наукового дослідження та досягнуто трудової значущості його. Розглянуто норми трудового законодавства, ціллю яких є забезпечення безпечних умов праці державних службовців. Аргументовано, що права у сфері безпеки праці гарантують державним службовцям діяльність у здорових та безпечних умовах праці. Акцентовано увагу щодо розуміння структури прав на безпечні умови праці державних службовців, яка розглядається як сукупність правомочностей. Наведено вагомність нормативно-правового закріплення прав державних службовців у сфері безпеки праці в частині загального та спеціального трудового законодавства, що визначає рівень захисту такої категорії працівників при виконанні обов'язків. Проаналізовано поняття «державний службовець» як особливої категорії працівників у забезпеченні цілісності держави як інституту, благоустрою країни, функціонування громадянського суспільства, законності політичних рішень та побудови сучасної правової держави європейського типу. Розглянуто важливість забезпечення належного рівня безпеки праці державних службовців при здійсненні ними своїх повноважень. Згадано про появу загроз та небезпек державним службовцям за порушення їх безпечного функціонування. Обґрунтовано розвиток безпеки праці як одного з важливих інститутів трудового права, який дозволить підтримувати належний рівень безпеки праці в державних органах.

Висвітлено проблеми гарантування прав державних службовців у сфері безпеки праці. Доведено необхідність удосконалення правового регулювання безпечних умов праці державних службовців, що сприятиме вирішенню конкретних проблем, усуненню існуючих теоретичних суперечностей у полі гарантування прав державних службовців у сфері безпеки праці або в його окремих ділянках і забезпечить такий категорії працівників максимальну мотивацію при виконанні обов'язків. Зосереджено увагу на необхідності подальших наукових досліджень та нормативного закріплення ширших прав державних службовців у сфері безпеки праці, що максимально гарантуватиме захист державних службовців в трудових відносинах при виконанні завдань в межах трудових повноважень.

Ключові слова: безпека праці, умови праці, правове регулювання, особлива категорія працівників, державні службовці, права, гарантії.

Постановка завдання. Європейський вектор розвитку України на етапі побудови демократичної правової держави вимагає вдосконалення роботи державного апарату, підвищення результативності та ефективності його діяльності, що значно залежить від праці державних службовців. Практична діяльність такої категорії працівників показує, що нині гостро стоїть необхідність підтримання їх рівня безпеки праці, який визначається умовами праці. Що можливо завдяки розгляду прав державних службовців у сфері безпеки праці та визначення проблем їх гарантування. Це зумовлено тим, що на сьогодні безпека праці

в державних органах ще не відповідає достатньому рівню розвитку, який би забезпечував чітку, злагоджену та ефективну діяльність державних службовців, що особливо є необхідним в умовах російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням окремих питань трудових прав державних службовців займалися такі українські вчені, як: В. Б. Авер'янов, Л. Р. Біла, Н. Б. Болотіна, Т. М. Вахонєва, В. С. Венедиктов, М. І. Іншин, С.В. Ківалов, М. М. Клементарський, Л. Ю. Малюга, В. Я. Малиновський, А.Р. Мацюк, Я.Я. Мельник, О. Ю. Оболенський, Р. Т. Чернега, В. І. Щербина та інші.

Результати досліджень науковців мають важливе значення у теорії трудового права. Однак проблематика прав державних службовців у сфері безпеки праці в науковій літературі є мало вивченою, що зумовлює актуальність порушеної теми. Тому проведення дослідження є практично своєчасним.

Метою статті є необхідність проведення комплексного теоретико-правового аналізу прав державних службовців у сфері безпеки праці та їх гарантій реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні прав державних службовців у сфері безпеки праці варто насамперед розуміти поняття «державний службовець». Відповідно до Закону України «Про державну службу»: «державний службовець – це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби» [6].

Державні службовці є особливими працівниками у забезпеченні цілісності держави як інституту, благоустрою країни, функціонування громадянського суспільства, законності політичних рішень та побудови сучасної правової держави європейського типу.

Керуючись законодавством про працю в Україні, державні службовці мають низку прав. Права у сфері безпеки праці такої категорії працівників мають важливе значення у підтриманні належних умов праці. Реалізація таких прав відбивається у численних моментах: одержання інформації про стан умов праці в державних органах; інформування про наявність небезпек, які можуть завдати загроз та ризиків у життєдіяльності державних службовців; інформування про засоби захисту від загроз; участь державних службовців у питаннях, безпосередньо пов'язаних із підтриманням рівня безпеки праці на місцях.

На сьогодні, майже за всіма характеристиками безпечні умови праці в державних органах не відповідають сучасним потребам, що вказує на необхідність удосконалення гарантування прав державних службовців у сфері безпеки праці. Це є наслідком радянських поглядів, коли в підтриманні умов праці увага приділялася здебільшого технічній складовій. Тому в останні роки в науці трудового права все частіше при-

діляється особлива увага вивченню проблем гарантування прав державних службовців у сфері безпеки праці, як одних з домінуючих та необхідних для забезпечення ефективної діяльності державних органів.

Отже, сфера безпеки праці є ключовим елементом функціонування державних органів, – елементом забезпечення ефективної діяльності. Від стану її правового регулювання, залежить мотивація працівників, продуктивність праці, результати діяльності. Безпека праці є вкрай необхідною у трудовій діяльності і проявляється під час виконання обов'язків та надання різноманітних послуг в державних органах.

У процесі визначення суттєвих ознак безпеки праці заслуговує уваги підхід визначення безпеки праці як системи правових, організаційно-технічних, соціально-економічних, санітарно-гігієнічних заходів спрямованих на створення безпечних умов праці для здоров'я працівників. Під належними і безпечними умовами праці розглядають комплекс умов праці, кількості та якості обладнання, порядку і способів його використання, стан робочого приміщення й навколишнього середовища [8, с. 342]. Інакше кажучи, безпечні умови праці це складові нормальних умов трудової діяльності, які співвідносяться між собою як частина й ціле. Отже, в межах нашого дослідження, безпечними умовами праці державних службовців слід вважати такий стан умов праці в державних органах, за якого працівникам під час виконання покладених на них трудових обов'язків встановлюється та підтримується система технічних, організаційних, соціальних та управлінських умов для забезпечення недопущення випадків появи загроз життєдіяльності.

Встановлення гарантій у нормативно-правовому порядку є однією з умов ефективної реалізації прав будь-якого працівника. Чинне законодавство України визначає комплекс гарантій спрямованих на реалізацію права на належні та безпечні умови праці. Права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Водночас держава надає захист у гарантуванні прав у сфері безпеки праці та відповідає перед кожним працівником у такому напрямі.

Так, Конституція України закріплює права людини та їх гарантії змістом та спрямованістю діяльності держави, коли утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави [4].

Проте М. І. Кобаль наголошує, що, з одного боку, у законодавстві України відсутні «роз'яснення того, що являє собою захист прав державних службовців та які існують форми цього захисту», а з іншого боку, має місце «відсутність окремого переліку способів захисту трудових прав державних службовців та їх розпорошеність в окремих главах Кодексу законів про працю України статтях Закону України «Про державну службу» [2, с. 162].

Структура прав на безпечні та здорові умови праці державних службовців розглядається як сукупність правомочностей, ключовими серед яких є такі права:

- право на належні умови праці, які не повинні завдавати шкоди здоров'ю працівників;
- право вимагати впровадження сучасних механізмів підтримання належного рівня безпеки праці в державних органах;
- право отримувати інформацію про умови праці й наявність їх на робочому місці, про появу небезпечних і шкідливих виробничих чинників і про можливих наслідків їх впливу на життя та здоров'я;
- право відмовитися від виконання роботи, в разі появи небезпек при виконанні обов'язків;
- право на активну участь у розробленні й застосуванні попереджувальних засобів протидії загрози життєдіяльності.

Водночас, розглядаючи гарантування трудових прав у сфері безпеки праці, необхідно сформулювати правильне їх визначення в законодавстві. Л. П. Амелічева, А. Р. Мацюк, М. І. Іншин, В. І. Щербина зазначають, що права всіх працівників у сфері охорони праці часто межують із обов'язками роботодавця щодо забезпечення безпечних умов праці [1, с. 667].

Орієнтуючись на правові норми у напрямі підтримання безпеки праці, доцільно перш за все розглянути права державних службовців у трудовому законодавстві, які є загальними для всіх категорій працівників.

Тож, ч. 2 ст. 2. Кодексу законів про працю України закріплює такі права державних службовців у сфері безпеки праці, як: право на здорові і безпечні умови праці; право на гідне ставлення з боку роботодавця, інших працівників; право на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку; право на звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством [3].

Закон України «Про охорону праці» визначає права державних службовців у сфері безпеки праці, які виходять в тому числі з обов'язків роботодавців. Такими є: право на те, щоб умови праці на робочих місцях, безпека технологічних процесів, механізмів, машин, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови відповідали вимогам законодавства (ч. 1 ст. 6); право на належне утримання роботодавцем будівель і споруд, виробничого обладнання та устаткування, моніторинг за їх технічним станом (ч. 2 ст. 13); право бути проінформованим від роботодавця про умови праці та про наявність на їх робочих місцях небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуті та можуть спричинити наслідки їх впливу на здоров'я (ч. 2 ст. 5); право на усунення причин, що призводять до нещасних випадків, професійних захворювань, та здійснення профілактичних заходів, визначених комісіями за підсумками розслідування цих причин (ч. 2 ст. 13); право за згодою на переведення роботодавцем на легшу роботу у зв'язку зі станом здоров'я відповідно до медичного висновку на термін, зазначений у медичному висновку та у разі потреби право на встановлення скороченого робочого дня та організації проведення навчання з набуття іншої професії відповідно до законодавства (ч. 5 ст. 6) [7].

Водночас ч. 2 ст. 6 Закону України «Про охорону праці» наділяє працівника правом відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, яка є небезпечною для його життя чи здоров'я або для людей, які його оточують, або для виробничого середовища чи довкілля. Що не становить винятку для державних службовців [7].

Зважаючи на те, що державні службовці є особливою категорією працівників, їх права у сфері безпеки праці визначаються нормативно-правовими актами сфери державної служби.

Ключовим з таких є Закон України «Про державну службу», де в ч. 1 ст. 7 закріплені такі права державних службовців, як: право на належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення; право на повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе і шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб; право на оплату праці залежно від займаної посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби, рангу та умов контракту про проходження державної служби

(у разі укладення); право на відпустки, соціальне та пенсійне забезпечення відповідно до закону; право на захист від незаконного переслідування з боку державних органів та їх посадових осіб у разі повідомлення про факти порушення вимог Закон України «Про державну службу» [6].

Водночас ч. 2 ст. 7 Закону України «Про державну службу» вказує, що державні службовці реалізують інші права, визначені у положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, які затверджені керівниками державної служби в цих органах [6]. Отже, трудові права працівників у сфері безпеки праці також визначаються та конкретизуються на підставі локальних нормативних актів.

У визначенні системи прав державних службовців у сфері безпеки праці важливе місце належить правилам трудового розпорядку. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про державну службу» маємо розуміння, що правилами внутрішнього трудового розпорядку в державних органах визначаються такі умови праці: початок та кінець робочого часу державного службовця; перерви, що надаються для відпочинку та прийняття їжі; умови і порядок перебування державного службовця в державному органі у вихідні, святкові та неробочі дні, а також після закінчення робочого часу; порядок доведення до відома державного службовця нормативно-правових актів, наказів (розпоряджень) та доручень із службових питань; загальні інструкції з охорони праці та протипожежної безпеки; загальні правила етичної поведінки в державному органі [6].

Отже, розглядаючи питання безпеки праці державних службовців, констатуємо:

– безпека праці займає ключове місце в забезпеченні ефективної діяльності в державних органах;

– правовими інструментами визначення прав державних службовців у сфері безпеки праці є: Конституція України, Кодекс законів про працю, Закон України «Про державну службу», Закон України «Про охорону праці» та багато інших законів та підзаконних нормативно-правових актів;

На сьогодні необхідність вдосконалення гарантування прав державних службовців у сфері безпеки праці викликана такими проблемами:

– наявність всіх ознак слабого гарантування безпеки праці в державних органах: законодавство у сфері безпеки праці державних службовців є розпороченим, складним та не чітким у підтриманні належного рівня безпеки праці;

– не відповідність національного законодавства щодо безпеки праці європейським стандартам;

– недостатність визначення ролі локальних нормативно-правових актів у підтриманні належного рівня безпеки праці;

– недосконалість взаємодії між різними компетентними органами державного нагляду й контролю у сфері безпеки праці;

– застарілість правового забезпечення співпраці між компетентними органами у сфері безпеки праці та роботодавцями й працівниками;

– недосконалість взаємодії між різними компетентними органами державного нагляду й контролю у сфері безпеки праці й розмежування їх повноважень.

Наявні проблеми трудової діяльності в державних органах дають підстави стверджувати, що необхідно здійснювати безперервну оцінку ефективності правового регулювання безпеки праці та систематизувати права державних службовців у забезпеченні належних умов праці.

Усунення проблем необхідно провести з метою: а) гарантувати гідних прав державним службовцям на життя, здоров'я та безпечні умови праці для ефективного виконання завдань державного значення; б) можливість якісного здійснення обов'язків роботодавцями та керівниками щодо підтримання таких прав в державних органах. Адже, якщо державні службовці будуть задоволені рівнем безпеки праці, то будуть краще працювати, мати ініціативу у виконанні завдань, підвищувати продуктивність праці та забезпечувати ефективність діяльності в державних органах.

Отже, діапазон удосконалення рівня безпеки праці державних службовців достатньо широкий: 1) правові норми, які впливають на продуктивність праці; 2) поведінка та виконання обов'язків роботодавців та керівників у напрямі підтримання безпечних умов праці; 3) державний контроль та нагляд компетентних органів влади за дотриманням законодавства у сфері безпеки праці. Водночас оптимізація рівня умов праці буде дієва лише з використанням системного підходу до організації трудової діяльності в державних органах.

Список використаних джерел:

1. Іншин М. І., Мацюк А. Р., Соцький А. М., Щербина В. І. Курс порівняльного трудового права: підручник / за ред. акад. А. Р. Мацюка. Харків: Ніка Нова, 2011. 980 с.
2. Кобаль М. І. Забезпечення трудових прав державних службовців в умовах євроінтеграції:

- дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2017. 182 с.
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 392 с.
6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
7. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
8. Юридична енциклопедія / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Українська енциклопедія, 1998. Т. 1. 672 с.

Andriiv V. M. Guarantees of civil servants' rights in the field of labor safety

The relevance and novelty of scientific research has been proven and its labor significance has been achieved. The norms of labor legislation, the purpose of which is to ensure safe working conditions of civil servants, are considered. It is argued that rights in the sphere of labor safety guarantee civil servants activities in healthy and safe working conditions. Attention is focused on understanding the structure of the rights to safe working conditions of civil servants, which is considered as a set of powers. The significance of the normative-legal consolidation of the rights of civil servants in the field of labor safety in terms of general and special labor legislation, which determines the level of protection of this category of workers in the performance of duties, is given. The concept of "civil servant" as a special category of workers in ensuring the integrity of the state as an institution, the improvement of the country, the functioning of public society, the legality of political decisions and the construction of a modern legal state of the European type is analyzed. Considered the importance of ensuring the appropriate level of labor safety of civil servants in the exercise of their powers. Mention was made of the appearance of threats and dangers to civil servants for violating their safe functioning. The development of labor safety as one of the important institutes of labor law, which will allow maintaining the appropriate level of labor safety in state bodies, is substantiated.

The problems of guaranteeing the rights of civil servants in the field of labor safety are highlighted. The necessity of improving the legal regulation of safe working conditions of civil servants has been proven, which will contribute to the solution of specific problems, the elimination of existing theoretical contradictions in the field of guaranteeing the rights of civil servants in the field of labor safety or in its separate areas, and will provide this category of workers with maximum motivation in the performance of their duties. Attention is focused on the need for further scientific research and normative consolidation of broader rights of civil servants in the field of labor safety, which will maximally guarantee the protection of civil servants in labor relations when performing tasks within the scope of labor powers.

Key words: labor safety, working conditions, legal regulation, special category of workers, civil servants, rights, guarantees.

В. В. Вайда,

аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

НОРМАТИВНА СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У ЛІСАХ УКРАЇНИ ЗА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНИМ ПРАВОМ

У даній статті проаналізовано нормативну систему адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом.

Вказано, що проблема сталого господарювання у лісах України є однією з найбільших сучасних екологічних проблем, належне вирішення котрої, є запорукою збереження лісових екосистем, флори і фауни, водних ресурсів, ведення ефективного лісового господарства, здійснення дбайливого мисливського господарства, сприяння розвитку рекреації, туризму, охорони довкілля, сприяння процесу євроінтеграції України та відбудови України від наслідків російської агресії.

Зазначено, що нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена сукупність норм й принципів права, які відображені в відповідних нормативно-правових актах внутрішньодержавного права України, які регламентують адміністративно-правове забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Вказується, що принципи забезпечення сталого господарювання у лісах України відображено у Лісовому кодексу України, зокрема: стосовно організації лісового господарства, моніторингу та сертифікації лісів.

Одним із видів геопросторових даних в Україні є природоохоронні території і об'єкти, а саме: території і об'єкти природно-заповідного фонду, їхні функціональні й охоронні зони, території, зарезервовані із метою наступного заповідання, території і об'єкти екомережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, території Смарагдової мережі, біосферні резервати програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера», об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Вказано, що з метою забезпечення розвитку сталого господарювання у лісах України доцільно розробити й затвердити Державну цільову програму «Ліси України» на 2023 - 2028 рр., на основі відповідних принципів сталого господарювання у лісах, відповідною Постановою Кабінету Міністрів України, з врахуванням положень відповідних обласних програм розвитку лісового господарства, а також висновків експертів й неурядових екологічних організацій, міжнародних зобов'язань України.

Зазначено, що з метою вдосконалення системи моніторингу лісів в Україні вважаємо за доцільне створити, протягом року після закінчення воєнного стану, офіційний електронний інформаційний ресурс із вільним доступом в Інтернеті стосовно поточного стану лісів в усіх регіонах України.

Ключові слова: ліси України, сталий розвиток, стале господарювання, адміністративно-правовий механізм, нормативна система, адміністративно-правовий механізм забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Постановка проблеми. У контексті сучасної євроінтеграції України, адміністративної реформи, подолання екологічних проблем в сучасній Україні, в тому числі спричинених російськими окупантами, реформування лісо-

вого законодавства України, потреби збереження лісів України, розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування в Україні важливе значення має дослідження питання нормативної системи адміністратив-

но-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом.

Дослідження нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом має важливе практичне значення для подальшого реформування законодавства України про забезпечення сталого господарювання у лісах, а також задля покращення практичної діяльності уповноважених суб'єктів у даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика є актуальною і вона є предметом дослідження багатьох науковців, зокрема: Л.Брославського, О.Волкова, Я.Лазура та Н.Хлуденевої.

Мета статті. Мета даної публікації полягає в тому, щоби охарактеризувати нормативну систему адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом.

Виклад матеріалу дослідження. Проблема сталого господарювання у лісах України є однією з найбільших екологічних проблем, належне вирішення котрої, є запорукою збереження лісових екосистем, флори і фауни, водних ресурсів, ведення ефективного лісового господарства, сприяння розвитку рекреації, туризму, охорони довкілля, здійснення мисливського господарства.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом є невід'ємною складовою цілісної нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена сукупність норм й принципів права, які відображені в відповідних актах внутрішньодержавного й міжнародного права України, що регламентують адміністративно-правове забезпечення сталого господарювання у лісах України.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України складається з наступних складових:

1. Конституція України[1] від 28 червня 1996 року. Відповідно до ст. 16 Конституції забезпечення екологічної безпеки й підтримання еко-

логічної рівноваги на території України, а також подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду народу України є обов'язком держави. Згідно ч. 1 ст. 50 Конституції кожен має право на безпечне для життя й здоров'я довкілля і на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права.

Конституція України надає землекористувачам права для задоволення їх потреб щодо самостійного господарювання на землі, вона гарантує державний захист усіх суб'єктів права власності та їх рівність перед законом. Використання власності, в тому числі і лісів, не може завдавати шкоду права та свободам громадян, інтересам суспільства, а також погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі[2, с. 170].

2. Кодекси України, зокрема: Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року, Кодекс про надра України [3] від 27 липня 1994 року, Кодекс України про адміністративні правопорушення [4] від 7 грудня 1984 року, Водний кодекс України [5] від 06 червня 1995 року, Земельний кодекс України [6] від 25 жовтня 2001 року, Податковий кодекс України [7] від 2 грудня 2010 р.

Відповідно до ст.1 Лісового кодексу України всі ліси на території України, незалежно на землях за основним цільовим призначенням категорій яких вони зростають і незалежно від права власності щодо них, становлять лісовий фонд України й перебувають під охороною держави.

Завданням Лісового кодексу є регулювання правових відносин із метою забезпечення підвищення продуктивності, охорони і відтворення лісів, посилення їхніх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах на основі їхнього раціонального науково обгрунтованого використання.

Природні ліси – це такі ліси, в яких локально й тимчасово проявився антропогенний вплив, але не змінив він ценотичної структури фітоценозів й тому природні лісові екосистеми протягом короткого часу здатні регенеруватися природним шляхом аж до стану пралісових екосистем. Праліси – це споконвічний, стародавній ліс, який сформувався природним шляхом й в ході розвитку безпосереднього антропогенного впливу не зазнав. Квазіпраліси – це умовно пралісові екосистеми, в котрих незначний тимчасовий антропогенний вплив відбувся, але він не змінив природної структури лісостанів й натуральний стан екосистем при припиненні якого відтворюється повністю протягом короткого періоду.

Лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські й інші продукти лісу, що використовуються задля задоволення потреб населення й виробництва та відтворюються в процесі формування лісових природних комплексів. Лісові ресурси поділяють за їх значенням на лісові ресурси державного та місцевого значення. Лісовими ресурсами державного значення є деревина від рубок головного користування та живиця. А лісовими ресурсами місцевого значення є лісові ресурси, які не віднесені до ресурсів державного значення.

Корисні властивості лісів - це їх здатність зменшувати вплив негативних природних явищ, регулювати стік води, захищати ґрунти від ерозії, попереджувати забруднення довкілля й очищати його, сприяти оздоровленню населення і його естетичному вихованню.

Відповідно до ст. 34 Лісового кодексу організація лісового господарства завданням своїм ведення лісового господарства має забезпечувати на засадах сталого розвитку з урахуванням природних й економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують.

Згідно ст. 55 Лісового кодексу моніторинг лісів – це система регулярного спостереження, оцінки та прогнозу динаміки кількісної й якісної стану лісів. Моніторинг лісів проводять шляхом збирання, передавання, зберігання та аналізу інформації про стан лісів, прогнозування змін в лісах й розроблення науково обґрунтованих рекомендацій задля інформаційно-аналітичного забезпечення управління лісами, а також прийняття рішень з метою запобігання негативним змінам стану лісів і дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку. Моніторинг лісів є складовою державної системи моніторингу довкілля.

Відповідно до ст. 56 Лісового кодексу лісова сертифікація – це оцінка відповідності системи ведення лісового господарства установленим міжнародним вимогам щодо управління лісами й лісокористування на засадах сталого розвитку. Метою лісової сертифікації є забезпечення економічно, екологічно й соціально збалансованого ведення лісового господарства.

Організація і проведення лісової сертифікації здійснюють відповідно до порядку, який встановлює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики в сфері лісового господарства, за погодженням з центральним органом виконав-

чої влади, що забезпечує формування державної політики щодо економічного розвитку, й центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики в сфері охорони довкілля.

Отже, принципи забезпечення сталого господарювання у лісах України відображено у Лісовому кодексу України, зокрема: стосовно організації лісового господарства, моніторингу та сертифікації лісів.

Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів встановлена Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 року. Так, згідно зі ст. 256 Податкового кодексу платники рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів це відповідні лісокористувачі - юридичні особи, їх філії, відділення, й інші відокремлені підрозділи, які не мають статусу юридичної особи, і постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України чи виконують агентські або ж представницькі функції стосовно таких нерезидентів або ж їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, котрі мають право використовувати безоплатно без видачі спеціального дозволу лісові ресурси відповідно до чинного лісового законодавства), а також фізичні особи - підприємці, котрі здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі відповідного спеціального дозволу (лісорубного квитка або ж лісового квитка) чи відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Ставки рентної плати відповідно за спеціальне використання лісових ресурсів встановлені Податковим кодексом України. А ставки рентної плати за заготівлі деревини застосовують з урахуванням розподілу лісів за поясами й розрядами.

3. Закони України з питань забезпечення сталого господарювання у лісах України, зокрема: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»[8] від 25 червня 1991 р., Закон України «Про рослинний світ»[9] від 09 квітня 1999 року, Закон України «Про тваринний світ»[10] від 13 грудня 2001 року, Закон України «Про Червону книгу України»[11] від 07 лютого 2002 року.

Згідно ст. 5 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» державній охороні й регулюванню використання на території України підлягають, зокрема: ліс, інша рослинність, тваринний світ, природні комплекси. Особливій державній охороні підлягають території й об'єкти природно-заповідного фонду України.

Згідно Закону «Про внесення змін до Лісового кодексу України щодо проведення національної інвентаризації лісів»[12] від 2 червня 2020 року передбачено створення законодавчих умов для впровадження національної лісової інвентаризації в Україні як нової системи збору і узагальнення даних про ліси у загальнодержавному масштабі. Цим Законом внесено відповідні зміни до Лісового кодексу, зокрема щодо переліку робіт, які складають лісовпорядкування, а також виключено інвентаризацію лісового фонду України. Цим Законом доповнено Лісовий кодекс також новою ст. 55-1 «Національна інвентаризація лісів», в котрій визначено: зміст даного поняття й особливості її проведення; повноваження центрального уповноваженого органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері лісового господарства; визначено цілі її проведення і джерела фінансування.

Національна інвентаризація лісів України – це система вибірково-статистичних обстежень лісового фонду, спрямована на отримання узагальненої обґрунтованої інформації щодо лісів для потреб планування, в тому числі стратегічного, а також для ведення лісового господарства, моніторингу лісів, державного лісового кадастру. Порядок проведення національної інвентаризації лісів України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Державні цільові, міждержавні і місцеві програми розробляють на перспективу з метою проведення ефективної й цілеспрямованої діяльності по організації і координації заходів щодо охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання й відтворення природних ресурсів. Порядок їх розробки визначається Кабінетом Міністрів України.

Відаповідно до ст. 1 Закону «Про державні цільові програми»[13] 2004 року державна цільова програма – це такий комплекс взаємопов'язаних завдань й заходів, які спрямовані на розв'язання найбільш важливих проблем розвитку держави, окремих галузей економіки чи адміністративно-територіальних одиниць, здійснюється із використанням коштів Державного бюджету України й узгоджені за строками виконання, складом виконавців та ресурсним забезпеченням.

Важливе значення для моніторингу лісів має вільний доступ до геопросторових даних. Важливе значення у розвитку законодавства України про геопросторові дані має Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних»[14] від 13 квітня 2020 року. Цей

закон визначає правові й організаційні засади створення, функціонування і розвитку національної інфраструктури геопросторових даних, яка спрямована на забезпечення ефективного прийняття органами публічної влади управлінських рішень, а також задоволення потреб суспільства у всіх видах географічної інформації, інтегрування України в глобальну і європейську інфраструктуру геопросторових даних.

Національна інфраструктура геопросторових даних – це взаємопов'язана сукупність організаційної структури, технічних й програмних засобів, базових і тематичних наборів геопросторових даних, метаданих, технічних регламентів, стандартів, сервісів, технічних специфікацій, які необхідні для виробництва, оновлення, зберігання, оприлюднення, оброблення, використання геопросторових даних і метаданих, іншої діяльності із такими даними.

Одним із видів геопросторових даних в Україні є природоохоронні території і об'єкти, а саме: території і об'єкти природно-заповідного фонду, їхні функціональні й охоронні зони, території, зарезервовані із метою наступного заповідання, території і об'єкти екомережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, території Смарагдової мережі, біосферні резервати програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера», об'єкти всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ухвалений Закон «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» можливість дасть уніфікувати дані, які містяться в різних існуючих кадастрах. Це спричинить закріплення правових основ і принципів функціонування національної інфраструктури геопросторових даних України, що у подальшому унеможливить дублювання повноважень щодо створення і адміністрування геопросторових даних і суттєво зекономить бюджетні кошти[15].

4. Підзаконні нормативно-правові акти з питань сталого господарювання у лісах України, зокрема: Постанова КМУ «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів»[16] від 23 травня 2007 р. № 761, Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства «Про затвердження Санітарних правил в лісах України»[17] від 21.03.2012 № 136.

Важливе значення для забезпечення сталого господарювання у лісах України має Постанова Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23 травня 2007 року № 761. Даною Постановою затверджений Порядок спеціального використання лісових ресурсів

і Порядок видачі спеціальних дозволів щодо використання лісових ресурсів.

Згідно Порядку спеціального використання лісових ресурсів визначено умови та механізм спеціального використання лісових ресурсів щодо заготівлі деревини під час здійснення рубок головного користування, використання другорядних лісових матеріалів, а також побічних лісових користувань й використання корисних властивостей лісів України.

Враховуючи вищевикладене, необхідно подолати негативні наслідки збільшення кількості правопорушень, що вимагає консолідованої й злагодженої роботи всіх інституцій публічної влади. Саме на державні органи покладається завдання щодо здійснення адміністративно-правових та організаційних заходів задля належного забезпечення державного контролю, що має на меті зміцнення законності й суттєве зменшення кількості правопорушень [18, с. 121].

Враховуючи актуальність та необхідність окремої Державної цільової програми розвитку лісового господарства України, яка, зокрема обумовлена міжнародними зобов'язаннями України (підписаною Україною резолюцією 4-ї Міністерської конференції по захисту лісів Європи «Посилення взаємодії із сталого управління лісами в Європі через внутрішньогалузеве співробітництво і національні програми з питань лісів», відповідно до якої кожна країна повинна розробляти, затверджувати та оновлювати національні лісові програми), доцільно розробити на основі обласних (регіональних) програм розвитку лісового господарства, розроблених і затверджених органами місцевого самоврядування, нову Державну цільову програму розвитку лісового господарства України на період до 2020 року[19].

Важливе значення для забезпечення сталого господарювання у лісах України мають також регіональні програми охорони довкілля, зокрема: Цільова Програма розвитку лісового господарства «Ліси Полтавщини на 2016-2025 роки», яка затверджена Рішенням Полтавської обласної ради від 29.04.2016 р.[20].

Президент України Володимир Зеленський увів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 29 вересня 2022 р. щодо охорони, захисту, використання і відтворення лісів України в особливий період, згідно відповідного Указу Президента №675/2022[21]. Згідно із рішенням РНБО, Кабінет Міністрів в шестимісячний строк має розробити ряд законопроектів, зокрема «Про оцінку впливу на довкілля», щодо перегляду розміру площ насадження лісу і санітар-

них рубок лісу у контексті застосування оцінки впливу на довкілля, а також розробити проект закону щодо посилення адміністративної відповідальності у випадку невиконання законних розпоряджень або приписів, інших законних вимог посадових осіб органів, котрі здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища[22].

Висновки і пропозиції. Отже, на основі вищевикладеного, можемо зробити наступні висновки. Проблема сталого господарювання у лісах України є однією з найбільших сучасних екологічних проблем, належне вирішення котрої, є запорукою збереження лісових екосистем, флори і фауни, водних ресурсів, ведення ефективного лісового господарства, здійснення дбайливого мисливського господарства, сприяння розвитку рекреації, туризму, охорони довкілля, сприяння процесу євроінтеграції України та відбудови України від наслідків російської агресії.

Нормативна система адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом – це внутрішньо взаємоузгоджена сукупність норм й принципів права, які відображені в відповідних нормативно-правових актах внутрішньодержавного права України, які регламентують адміністративно-правове забезпечення сталого господарювання у лісах України.

З метою забезпечення розвитку сталого господарювання у лісах України доцільно розробити й затвердити Державну цільову програму «Ліси України» на 2023 - 2028 рр., на основі відповідних принципів сталого господарювання у лісах, відповідною Постановою Кабінету Міністрів України, з врахуванням положень відповідних обласних програм розвитку лісового господарства, а також висновків експертів й неурядових екологічних організацій, міжнародних зобов'язань України.

З метою вдосконалення системи моніторингу лісів в Україні вважаємо за доцільне створити, протягом року після закінчення воєнного стану, офіційний електронний інформаційний ресурс із вільним доступом в Інтернеті стосовно поточного стану лісів в усіх регіонах України.

Існують перспективи і подальших наукових досліджень в даному напрямку, зокрема, щодо: захисту лісів України, міжнародно-правового статусу лісів; правової охорони лісів Карпат.

Отже, ми у даній статті охарактеризували проблематику нормативної системи адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання у лісах України за внутрішньодержавним правом.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Пахомов В. В. Адміністративно-правове забезпечення контрольно-наглядової діяльності у сфері земельних відносин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 29(2-3). С. 168 - 172.
3. Кодекс про надра України від 27 липня 1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
5. Водний кодекс України від 06 червня 1995 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. Ст.189.
6. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №№ 13-14, 15-16, 17. Ст.112.
8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
9. Про рослинний світ: Закон України від 09 квітня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 198.
10. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.
11. Про Червону книгу України: Закон України від 07 лютого 2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 30. Ст. 201.
12. Про внесення змін до Лісового кодексу України щодо проведення національної інвентаризації лісів: Закон України від 02.06.2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 39., Ст. 302.
13. Про державні цільові програми: Закон України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 25. Ст. 352.
14. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13 квітня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 37. Ст. 277.
15. Круглевич В. Створення національної інфраструктури геопросторових даних. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/stvorennya-natsionalnoyi-infrastrukturi-geoprostorovih-danih.html>
16. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761. *Офіційний вісник України*. 2007. № 39. Ст. 1550.
17. Про затвердження Санітарних правил в лісах України: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства від 21.03.2012 № 136. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0505-12#Text>
18. Ярошенко А. С. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства в галузі насінництва й розсадництва. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 120–124
19. Пояснювальна записка Про хід виконання у 2015 році завдань і заходів Державної цільової програми «Ліси України» на 2010-2015 роки. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=166906&cat_id=34185
20. Перелік діючих регіональних природоохоронних програм і тих, що розробляються в областях у 2016 році. URL: <https://menr.gov.ua/files/docs/PerelikRegProZa2016.docx> Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 вересня 2022 року «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» Указ Президента України від 29 вересня 2022 року №675/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6752022-44229>
21. Зеленський увів у дію рішення РНБО про захист і використання лісів у особливий період. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3582027-zelenskij-uviv-u-diu-risenna-rnbo-pro-zahist-i-vikoristanna-lisiv-u-osoblivij-period.html>

Vayda V. V. Normative system of the administrative-legal mechanism of ensuring sustainable management in the forests of Ukraine under domestic law

In this article the normative system of the administrative-legal mechanism of ensuring sustainable management in the forests of Ukraine under domestic law is analyzed.

It is indicated that the problem of sustainable management in the forests of Ukraine is one of the biggest modern ecological problems, the proper solution of which is a guarantee of the preservation of forest ecosystems, flora and fauna, water resources, effective forestry, careful hunting, promotion of recreation, tourism, environmental protection, promotion of the process of European integration of Ukraine and reconstruction of Ukraine from the consequences of Russian aggression.

It is noted that the regulatory system of the administrative-legal mechanism for ensuring sustainable management in the forests of Ukraine under domestic law is an internally mutually

agreed set of norms and principles of law, which are reflected in the relevant normative-legal acts of the domestic law of Ukraine, which regulate the administrative-legal provision of sustainable management in forests of Ukraine.

It is indicated that the principles of ensuring sustainable management in the forests of Ukraine are reflected in the Forest Code of Ukraine, in particular: regarding the organization of forestry, monitoring and certification of forests.

One of the types of geospatial data in Ukraine are nature-protected territories and objects, namely: territories and objects of the nature reserve fund, their functional and protective zones, territories reserved for the purpose of the next bequest, territories and objects of the eco-network, water -wetlands of international importance, territories of the Emerald network, biosphere reserves of the UNESCO program «Man and the Biosphere», UNESCO world heritage sites.

It is indicated that in order to ensure the development of sustainable management in the forests of Ukraine, it is expedient to develop and approve the State target program «Forests of Ukraine» for 2023 - 2028, based on the relevant principles of sustainable management in forests, the relevant Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine, taking into account the provisions of the relevant regional forestry development programs, as well as conclusions of experts and non-governmental environmental organizations, Ukraine's international obligations.

It is noted that in order to improve the forest monitoring system in Ukraine, we consider it expedient to create, within a year after the end of martial law, an official electronic information resource with free access on the Internet regarding the current state of forests in all regions of Ukraine.

Key words: *forests of Ukraine, sustainable development, sustainable management, administrative-legal mechanism, normative system, administrative and legal mechanism of ensuring of the sustainable management in the forests of Ukraine.*

УДК 341.218.3

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.51>**О. В. Трояновський**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом
Одеського національного економічного університету

НЕКОДИФІКОВАНІ СФЕРИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ДЕРЖАВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлено проблематику кодифікації питань правонаступництва держав – зокрема, некодифікованих сфер правонаступництва держав та пов'язані з ними теоретико-практичні проблеми. Питання правонаступництва знайшли кодифікацію у Віденських конвенціях про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року та про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1983 року. Однак у правовому контексті правонаступництва також важливі такі питання, що не знайшли належного кодифікованого регулювання, як: членство у міжнародних організаціях, невстановлені міжнародними договорами території, громадянство фізичних осіб та міжнародні звичаї.

Зазначається, що правонаступництво не впливає на договори, що стосуються кордонів, а також на зобов'язання та права, пов'язані з режимом кордону. Незважаючи на це, при настанні правонаступництва держав правонаступництво щодо території фактично існує.

Зроблено висновок, що кодифікація правонаступництва щодо членства у міжнародних організаціях непрактична та навряд чи можлива. При цьому практика спеціалізованих установ ООН, таких як МОП, ІКАО, ВООЗ, може відрізнитись від цієї загальної тенденції.

Іншою некодифікованою сферою правонаступництва є проблематика громадянства населення. Відмічається досить стійка практика, відповідно до якої на зміну принципу автоматичного громадянства при трансферті території прийшов принцип оптації, але не має виникати ситуації безгромадянства. Головний принцип, що міститься в проекті статей про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом Комісії міжнародного права ООН 1999 року, полягає в тому, що будь-яка особа має право на громадянство принаймні однієї з країн, що зачіпаються ситуацією правонаступництва.

Досі залишається маловивченим у сучасній теорії міжнародного права та не має єдиної думки питання про правонаступництво держав щодо звичайних норм міжнародного права. Однак, оскільки міжнародні звичаї, як і міжнародні договори, є джерелами норм міжнародного права, їх правонаступництво ймовірно має ґрунтуватися на сучасній теорії міжнародного права.

Ключові слова: правонаступництво, держава-попередниця, держава- правонаступниця, територія, громадянство, членство у міжнародних організаціях, Комісії міжнародного права ООН, *tabula rasa*.

Правонаступництво є одним із складних і дуже важливих інститутів як у внутрішньодержавному праві, так і особливо в міжнародному праві та міждержавних відносинах.

У внутрішньодержавному праві правонаступництво визначається як перехід прав та/або обов'язків від однієї особи до іншої відповідно до закону або угоди. Внаслідок цього новий суб'єкт замінює первісного у правовідносинах, але права та/або обов'язки, що перейшли до нього, залишаються незмінними порівняно з первісним суб'єктом. Це юридичне поняття вказує на правові наслідки, що виникають у результаті настання юридично значущої події (факту) та спадкоємства прав та обов'язків іншого суб'єкта права.

Правонаступництво також застосовується у міжнародних відносинах, де держави та міжнародні організації є основними суб'єктами права. Теоретично можливе застосування конструкції правонаступництва до міжнародних організацій, але на практиці випадки припинення їхнього існування зводяться до ліквідації їхнього майна та архівів державами-членами. У таких поодиноких випадках організації-наступниці та проблеми правонаступництва не виникають. Отже, у міжнародне право правонаступництво фактично обмежується правонаступництвом держав.

Доктринальні та практичні проблеми правонаступництва держав вже отримали широке висвітлення у науці міжнародного права у чис-

ленних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів. Проте найбільш всебічний аналіз цих питань було проведено протягом понад 15 років Комісією міжнародного права ООН. У своїх доповідях Спеціальні доповідачі Комісії (Х. Уолдок, Ф. Валлат – про правонаступництво договорів, М. Беджауї – про правонаступництво в інших областях) розглянули багатий матеріал про практику держав, рішення міжнародних судів та міжнародно-правову доктрину щодо правонаступництва держав, зібраний Управлінням із правових питань Секретаріату ООН у двох збірниках міжнародної документації.

Результатом роботи Комісії стали проекти статей двох універсальних угод, які лягли в основу прийнятих на дипломатичних конференціях Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року [1] та Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів 1978 року [2]. Конвенція 1978 року вже діє, а Конвенція 1978 року набуде чинності після отримання депозитарієм трохи більше половини з 15 ратифікаційних грамот.

Конвенції кодифікували практику держав та міжнародних організацій, а також чинні звичаєво-правові норми про правонаступництво. Однак лише положення конвенцій, що стосуються правонаступництва нових незалежних держав у результаті деколонізації, можна віднести до прогресивного розвитку міжнародного права у цій галузі.

Тому сьогодні при вивченні доктринальних питань про правонаступництво держав необхідно враховувати положення Віденських конвенцій 1978 та 1978 років.

Юридична конструкція правонаступництва складається з двох компонентів: фактичного та юридичного. Фактичним компонентом є юридичний факт, який призводить до ситуації правонаступництва, тобто до заміни однієї держави іншою. Юридичний компонент включає правові наслідки, які виникають в результаті такої заміни, тобто перехід міжнародних прав і обов'язків від однієї держави до іншої.

Моментом правонаступництва є дата настання юридично значимої ситуації, що призводить до події правонаступництва країн. Або, інакше кажучи, це дата, коли права та зобов'язання держави були зафіксовані, і після цієї дати вони мають бути перенесені до нової держави.

Наприклад, припинення існування СРСР було можливим в результаті виходу всіх союзних республік з нього відповідно до конституцій-

ного законодавства або внаслідок припинення дії Договору про утворення СРСР 1922 року як міжнародно-правової угоди.

Відповідно до загальноновизнаної норми міжнародного права, припинення чи скасування договору може статися за згодою всіх його учасників. При цьому форма угоди про припинення договору може відрізнятися від форми договору, що скасовується, але головна вимога – це наявність загальної згоди всіх учасників договору на його скасування.

21 грудня 1991 року глави 11 колишніх союзних республік підписали Протокол до Угоди від 8 грудня 1991 року про створення Співдружності Незалежних Держав в Алма-Аті. Згідно з цим Протоколом, усі держави утворюють СНД на рівноправних засадах. Протокол є складовою Угоди і набуває чинності після ратифікації. Таким чином, Угода та Протокол разом становлять єдиний документ, який має бути ратифікований. В Алма-Атинській Декларації, підписаній усіма державами, проголошується, що СРСР припиняє своє існування з утворенням Співдружності Незалежних Держав. Це означає, що це учасники Договору про утворення СРСР 1922 року ухвалили правомірне рішення про припинення дії цього договору. Проте зміст Договору 1922 року був конституційним, тоді як Алма-Атинські угоди були утворенням нового міждержавного об'єднання та припиненням існування Союзу РСР одночасно. Протокол та Угода не містили положень про порядок набрання ними чинності, тому вони набирали чинності з моменту їх підписання учасниками.

У минулому, міжнародні відносини і правова доктрина відносили анексію частини території або всієї території держави-попередниці, встановлення або припинення протекторату однієї держави над іншою, а також режим підмандатних, залежних і несамоврядних територій до обставин, що тягнуть за собою наступ події правонаступництва. Однак основоположні принципи та норми міжнародного права змінилися після Другої світової війни.

У конвенціях 1978 та 1978 рр. встановлено такі події або категорії правонаступництва: передача частини території держави іншій державі, деколонізація та утворення нової незалежної держави, об'єднання кількох держав-попередниць в одну державу-наступницю, відділення частини території держави з утворенням на ній держави-наступниці.

У міжнародно-правовій літературі виникла дискусія у тому, чи може соціальна револю-

ція стати подією правонаступництва. Комісія дійшла висновку, що будь-які революції чи державні перевороти можуть призвести до зміни форми режиму держави або її уряду, але вони не впливають на територію та населення, які є основними компонентами держави. Тому соціальна революція не розглядається як подія, що тягне за собою правонаступництво держав, і це було відображено у Віденських конвенціях 1978 і 1983 рр. Наступні події в деяких державах, таких як Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Монголія та інші колишні соціалістичні країни, підтвердили цю позицію.

Загалом, можна відзначити, що виділення категорій чи подій, які тягнуть за собою правонаступництво, не є «самодостатнім» поняттям, оскільки наслідки правонаступництва в кожному конкретному випадку мають свої особливості щодо об'єкта правонаступництва (чи області, де відбувається правонаступництво). Саме тому у конвенціях 1978 та 1983 років кожна категорія правонаступництва регулюється окремими положеннями залежно від конкретного об'єкта правонаступництва.

У Віденських конвенціях 1978 та 1983 років було закріплено кодифіковані об'єкти правонаступництва, що включають міжнародні договори, державну власність, державні архіви та державні борги.

Однак у правовому контексті правонаступництва також важливі такі питання, що не знайшли належного кодифікованого регулювання, як: членство у міжнародних організаціях, невстановлені міжнародними договорами території, громадянство фізичних осіб та міжнародні звичаї.

Слід зазначити, що правонаступництво не впливає на договори, що стосуються кордонів, а також на зобов'язання та права, пов'язані з режимом кордону (відповідно до статті 11 Віденської конвенції 1978 року та статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року). Тобто договори, що визначають міждержавні кордони та режими кордонів, не можуть бути об'єктом правонаступництва держав.

У разі виникнення нової незалежної держави в результаті деколонізації застосовується принцип «чистої дошки» (*tabula rasa*), встановлений Віденською конвенцією 1978 року. Це означає, що нова незалежна держава не зобов'язана виконувати договори, які були дійсними в момент правонаступництва щодо території, яка стала об'єктом правонаступництва держав (згідно зі статтею 16). Також нова незалежна держава має право стати учасником будь-якого

багатостороннього договору, повідомивши інших учасників про правонаступництво. Однак у разі обмеженої кількості учасників чи двостороннього договору необхідно отримати згоду інших учасників таких договорів.

Згідно з Віденською конвенцією 1983 року, при відокремленні нової незалежної території від держави нерухоме майно на території переходить до нової держави, а рухоме – у справедливій частці з урахуванням прав та інтересів території, яка є об'єктом правонаступництва (стаття 15 Конвенції). Державні архіви, пов'язані з управлінням залежної території, також переходять до нової держави (стаття 28). Проте державний борг держави-попередниці не переходить до нової держави (стаття 38).

У Віденській конвенції 1978 року було закріплено, що при відокремленні частини території держави та утворенні однієї або кількох нових держав, всі діючі договори держави-попередниці зберігають свою силу щодо кожної нової держави та частини держави-попередниці, що залишилася, якщо вона продовжує існувати (статті 34 та 35 Конвенції). Ця норма була підтверджена в останні роки правонаступництва держав під час розпаду Югославської та Чехословацької федерацій. Проте більшість держав-наступниць колишнього СРСР відмовилися виконувати цю норму.

Згідно з Віденською конвенцією 1983 року, при відокремленні нової незалежної території від держави-попередниці, до нової держави переходить нерухоме майно, розташоване на її території, а рухоме – у справедливій частці з урахуванням прав та інтересів території, що є об'єктом правонаступництва.

Відповідно до Віденської конвенції 1983 року, при правонаступництві всю нерухому державну власність на території держави-наступниці передають, а рухома власність і державний борг держави-попередниці діляться з урахуванням вкладу, прав і інтересів території, на яку поширюється правонаступництво.

У разі об'єднання держав будь-який діючий договір зберігає свою силу щодо держави-наступниці, якщо сторони договору не домовилися інакше, і якщо це не суперечить цілям договору або не змінює докорінно його умови. Проте всі міжнародні договори між державами, що об'єднуються, припиняють свою дію, оскільки відносини між ними регулюються внутрішньодержавним правом держави-наступниці. Поділ державних архівів при правонаступництві є складною проблемою, і досі не всі державні

архіви колишньої Австро-Угорської імперії були поділені між її державами-наступницями.

Згідно зі статтями 16, 29 та 39 Віденської конвенції 1983 року, при об'єднанні держав державна власність, державні архіви та державні борги переходять до держави-наступниці. Ці положення не викликали труднощів ні в теорії, ні в практиці міждержавних відносин. При передачі частини території держави іншій державі, договори держави-попередниці припиняють свою дію, і договори держави-наступниці набувають чинності щодо території, яка є об'єктом правонаступництва, якщо це не суперечить об'єкту, цілям договору або докорінно не змінює умов його дії (стаття 15 Конвенції 1978). Питання переходу державної власності, державних архівів та державного боргу щодо переданої території, як правило, регулюються угодою між державою-попередником та державою-наступницею відповідно до статей 14, 27 та 37 Віденської конвенції 1983 року.

Отже, норми, що стосуються правонаступництва держав у певних областях, були закріплені у Віденських конвенціях 1978 та 1983 років. Вони стосуються договорів, державної власності, державних архівів та державних боргів.

Однак, чи можливо, щоб правонаступництво вплинуло на інші сфери права? Наприклад, на правовий статус держави у міжнародних організаціях? Фактично, таке правонаступництво існує, але усталеної та одноманітної практики чи норм міжнародного права у цій галузі немає. Деякі держави, такі як Індія та Сирія, продовжили членство у міжнародних організаціях після того, як вони стали правонаступниками. В інших випадках, таких як поділ федерації Малі на Сенегал та Республіку Малі, обидві нові республіки були прийняті як нові члени міжнародної організації. Після розпаду СРСР Російська Федерація продовжила членство у системі органів ООН, тоді як інші колишні союзні республіки вступили до Організації як нові члени. Крім того, рішення з цього питання приймаються кожною міжнародною організацією у кожному окремому випадку. Отже, кодифікація правонаступництва щодо членства у міжнародних організаціях непрактична та навряд чи можлива. При цьому слід зазначити, що практика спеціалізованих установ ООН, таких як МОП, ІКАО, ВООЗ, може відрізнятись від цієї загальної тенденції.

Іншою некодифікованою сферою правонаступництва є проблематика громадянства населення.

Як відомо, у кожній державі є три основні елементи: населення, територія та влада. Коли

держава-наступниця успадковує два матеріальні елементи – населення та територію, то на них мають поширюватися наслідки правонаступництва держав.

Питання громадянства населення, порушеного правонаступництвом держав, набув широкого розгляду в правовій доктрині та судовій практиці з кінця XIX століття. Після поділу СФРЮ та ЧССР це питання було закріплено у національному законодавстві держав-наступниць. Існує досить стійка практика, відповідно до якої на зміну принципу автоматичного громадянства при трансферті території прийшов принцип оптації, але не має виникати ситуації безгромадянства [3].

Комісія міжнародного права ООН розробила 1999 року проект статей про громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом [4]. У преамбулі проекту зазначається, що хоча питання громадянства переважно регулюються внутрішнім правом, компетенція держав у цій сфері може здійснюватися лише межах, встановлених міжнародним правом. Головний принцип, з якого випливають інші проекти 27 статей, полягає в тому, що будь-яка особа має право на громадянство принаймні однієї з країн, що зачіпаються ситуацією правонаступництва. Цей принцип було реалізовано всіма колишніми республіками СРСР, крім Латвії та Естонії.

Правонаступництво держав щодо території встановлюється через кордони, визначені у міжнародних договорах чи внутрішнім правом держави. Зазвичай такі кордони є «адміністративними кордонами» між державою-попередницею і державою-наступницею або між державами-наступницями. У міжнародному праві визнається, що правонаступництво держав не зачіпає кордонів, встановлених міжнародним договором (відповідно до статті 11 Віденської конвенції 1978 року та статті 62 Віденської конвенції 1969 року).

Проте виникають складнощі при правонаступництві кордонів, встановлених внутрішнім правом попередньої держави. Держави-наступниці колишніх Югославської федерацій та Радянського Союзу зіткнулися з такою проблемою. Незважаючи на це, при настанні правонаступництва держав правонаступництво щодо території фактично існує.

Хоча є потреба в кодифікації цієї галузі, такий підхід може не виправдатися. У міжнародному праві вже існують загальновизнані норми, які гарантують, що правонаступництво держав не зачіпає встановлених міжнародним договором

кордонів між третьою державою та державою, зачепленою правонаступництвом. Тому, навіть якщо кодифікацію буде проведено, такі норми матимуть загальний та відсилочний характер. Кордони між державою-попередницею і державою-наступницею або між державами-наступницями будуть встановлені тільки тими державами, що зачеплені ситуацією правонаступництва.

Досі залишається маловивченим у сучасній теорії міжнародного права та не має єдиної думки питання про правонаступництво держав щодо звичайних норм міжнародного права. Однак, оскільки міжнародні звичаї, як і міжнародні договори, є джерелами норм міжнародного права, їх правонаступництво ймовірно має ґрунтуватися на сучасній теорії міжнародного права.

При цьому імперативні норми загального міжнародного права, – чи то конвенційні, чи то звичайні, – залишаються обов'язковими всім державам, їх правонаступництво не зачіпає. До таких норм відносяться, зокрема, загальновизнані принципи загального міжнародного права, які є обов'язковими для всіх держав, включаючи держави-наступниці. Невиконання таких норм державами-наступницями може порушити стабільність міжнародних відносин та правопорядку загалом, як це підтверджується рішенням Міжнародного Суду ООН від 11 липня 1996 року у справі «Боснія та Герцеговина проти Югославії» [5].

З іншого боку, існують міжнародні звичаї диспозитивного характеру (*jus dispositivum*). Держави-наступниці можуть визначити свою позицію щодо правонаступництва міжнародних звичаїв, виходячи з міждержавної практики, що склалася щодо правонаступництва міжнародних договорів на основі принципу *tabula rasa* або *ipso jure*.

Ймовірно, ті звичаї, які були сформовані за участю попередньої держави або які застосовувалися нею, можуть бути пов'язані з державою-наступницею. Однак у сучасному міжна-

родному праві відсутні як норми, так й стійка практика щодо правонаступництва міжнародних звичаїв диспозитивного характеру, якими могли б керуватися держави-наступниці.

Отже, низка сфер міждержавних відносин в контексті правонаступництва і досі залишається не врегульованою чіткими правилами, що частково пояснюється на іманентно властивими політичними аспектами ситуації правонаступництва. У правовій площині не знайшли відображення такі важливі питання, як членство у міжнародних організаціях, невстановлені міжнародними договорами території, громадянство фізичних осіб та міжнародні звичаї. Правове регулювання цих сфер правонаступництва залишається маловивченим у сучасній теорії міжнародного права та не має єдиної практики застосування, тому потребує подальших досліджень та проведення кодифікаційних робіт.

Список використаних джерел:

1. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23.08.1978 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_185#Text.
2. Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів та державних боргів від 08.04.1983 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU83K04U?an=489>.
3. Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia). URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/91>.
4. Конвенція про скорочення безгромадянства від 30 серпня 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_240#Text.
5. Draft Articles on Nationality of Natural Persons in Relation to the Succession of States. International Law Commission. UN Doc. A/54/10. Apr. 3, 1999. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_54_10.pdf.

Troyanovsky O. V. Non-codified spheres of legal succession of states: theoretical and practical issues

The article highlights the problems of codification of issues of legal succession of states – in particular, non-codified areas of legal succession of states and related theoretical and practical problems.

The issue of legal succession was codified in the Vienna Conventions on State Succession in Treaties of 1978 and on State Succession in State Property, State Archives and State Debts in 1983. However, in the legal context of legal succession, such issues that have not found proper codified regulation are also important, such as: membership in international organizations, territories not established by international treaties, citizenship of natural persons and international customs.

It is noted that the succession does not affect treaties relating to borders, as well as obligations and rights related to the border regime. Despite this, when the legal succession of states occurs, the legal succession regarding the territory actually exists.

It was concluded that the codification of legal succession regarding membership in international organizations is impractical and hardly possible. At the same time, the practice of specialized UN institutions, such as the ILO, ICAO, WHO, may differ from this general trend.

Another uncodified area of legal succession is the issue of population citizenship. A fairly stable practice is noted, according to which the principle of automatic citizenship was replaced by the principle of opting in the transfer of territory, but the situation of statelessness should not arise. The main principle contained in the 1999 UN International Law Commission draft articles on the nationality of natural persons in relation to succession is that any person has the right to the nationality of at least one of the countries involved in the succession situation.

The question of the legal succession of states in relation to the usual norms of international law is still poorly studied in the modern theory of international law and does not have a unified opinion. However, since international customs, like international treaties, are sources of norms of international law, their legal succession should probably be based on the modern theory of international law.

Key words: *legal succession, predecessor state, successor state, territory, citizenship, membership in international organizations, UN International Law Commission, tabula rasa.*

УДК 347.94

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.52>**Р. В. Бойчук**

здобувачка

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ОЗНАКИ ПИСЬМОВИХ ДОКАЗІВ У ДОКТРИНІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Письмові докази дозволяють суду встановити наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Розуміння їх ознак має вирішальне значення для забезпечення їх належності, допустимості, достовірності та достатності.

У цій статті акцентується, що законодавче співвідношення між доказами та засобами доказування термінологічно визначено не дуже вдало: обставини справи (факти) «встановлюються» на підставі доказів і фактичні дані «встановлюються» на підставі, наприклад, письмових доказів. Набагато краще було б взяти в останньому випадку термін «містяться», що з очевидністю показувало б співвідношення між доказами як фактичними даними (інформацією) та письмовими доказами, речовими доказами і т. д. як засобами доказування (носії інформації).

Визначено, що докази – це інформація про обставини цивільної справи (юридичні факти), що необхідні для її правильного вирішення.

Позитивним аспектом є те, що після викладки всього ЦПК України в новій редакції у 2017 році з офіційного визначення судових доказів прибрали вказівку «фактичні дані», змінивши її на «дані», оскільки виходила тавтологія: «дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів)...».

Досліджено такі ознаки формальної сторони судових доказів у цивільному процесі: (1) інформація про факти має бути зафіксована на таких засобах доказування, які допускаються чинним цивільним процесуальним законодавством; (2) вказані засоби доказування повинні бути залучені в цивільний процес (до цивільної справи) без порушення закону.

Зроблено висновок про те, що традиційні ознаки судових доказів загалом зводяться до того, що дані ознаки мають відношення до змістовної або формальної сторони судових доказів. Традиційні ознаки змістовної сторони виражаються у тому, що докази виступають інформацією про обставини цивільної справи у формі судження, без якої цивільну справу неможливо вирішити.

Ключові слова: цивільний процес, письмові докази, ознаки судових доказів, зміст судових доказів, доктрина цивільного процесу, засоби доказування.

Вступ. Історія становлення та розвитку інституту письмових доказів у цивільному процесі показала, що даний засіб доказування пройшов тривалий і важкий шлях: від повного замовчування до широкого визнання в якості найбільш популярного засобу доказування. Така зміна ціннісних орієнтирів викликана інтенсивним використанням документообігу в офіційному діловодстві та цивільному обороті. Популярність письмових доказів стає настільки великою, що наразі не можна знайти жодну цивільну справу, де б вони не використовувалися. Мало того, в різноманітних країнах світу формуються окремі види проваджень у цивільному процесі, які базуються на використанні виключно письмової доказової бази, що за чіткістю та безспір-

ністю доведення до суду доказової інформації, дає можливість проводити судові засідання навіть без виклику сторін (наприклад, наказне провадження) [1]. З поширенням цифрових технологій при створенні машинописних документів, значення письмових доказів під час розгляду та вирішення цивільних справ зросло ще більше. Таким чином, сучасне цивільне судочинство немислиме без використання письмових доказів.

Постановка завдання. Саме тому, в умовах істотного поширення письмових доказів та надзвичайно великої їх класифікації, важливо буде визначити правову природу даного правового явища.

Результати дослідження. Визначення правової природи письмових доказів у цивільному

процесі неможливе без визначення співвідношення між судовими доказами та засобами доказування. Якщо аналізувати норми ЦПК України, можна побачити, що доказами є будь-які дані, тобто інформація про юридичні факти, що встановлюється на підставі письмових, речових та електронних доказів, висновків експертів та показань свідків (ст. 76). Очевидно, що законодавче співвідношення між доказами та засобами доказування термінологічно визначено не дуже вдало: обставини справи (факти) «встановлюються» на підставі доказів і фактичні дані «встановлюються» на підставі, наприклад, письмових доказів. Набагато краще було б вжити в останньому випадку термін «містяться», що з очевидністю показувало б співвідношення між доказами як фактичними даними (інформацією) та письмовими доказами, речовими доказами і т.д. як засобами доказування (носії інформації). До речі, про засоби доказування законодавець говорить у ст. 78 ЦПК України, коли описує допустимість доказів. Вцілому, співвідношення між доказами та засобами доказування виглядає як співвідношення між змістом та формою відповідно, де одне існувати без іншого не може. Ось чому, Т. В. Сахнова, вказала: «розуміння судового доказу як діалектичної єдності змісту та форми відповідає змісту процесуального закону; ... згодом дана концепція отримала загальне визнання та знайшла відображення в сучасних підручниках та не потребує додаткової аргументації» [2, с. 53]. Вперше такий підхід обґрунтував П.П. Гурєєв [3, с. 58]. Як обґрунтовано стверджує М.К. Треушніков, «одним словом «докази» позначаються дві різноманітні сторони (мається на увазі «зміст» та «процесуальна форма» – Авт.) судових доказів» [4, с. 78].

Сутність письмових доказів не можливо розкрити у відриві від сутності судових доказів взагалі, характеристика яких допоможе розкрити загальні ознаки та функції, притаманні письмовим доказам.

Ознаки, які характеризують судові докази цивільного судочинства в доктрині цивільного процесу вивчаються вже настільки давно, що можна говорити про існування стійкої системи таких ознак. Хоча, звичайно, кожен із авторів, який їх аналізує, намагається привносити у вказану систему загальних ознак судових доказів, своє авторське, оригінальне бачення, що зумовлює виокремлення, поряд з вже існуючими загальними ознаками, додаткові ознаки які, на думку автора дослідження, теж характеризують

судові докази вцілому. Саме тому, вважаємо, що загальні ознаки судових доказів цивільного процесу, спокійно можна поділити на дві групи: традиційні (класичні) та не традиційні (не класичні). Власне наше дослідження спрямоване саме на аналіз традиційних (класичних) ознак судових доказів.

Традиційні ознаки судових доказів – це такі ознаки, що визнаються, як правило, всіма науковцями. Їх приналежність до числа тих ознак, які дають можливість розкрити сутність судових доказів, зазвичай, науковцями не оспорується. Визнання традиційних ознак судових доказів може бути настільки високим, що інформація по них розглядається на рівні навчальної літератури, оскільки знання щодо них стає аксіоматичним. Окремими формами прояву широкого визнання традиційних ознак судових доказів є їх законодавче закріплення в окремих статтях ЦПК України.

Серед традиційних ознак судових доказів, що виділяють у доктрині цивільного процесу називають таку систему ознак, без яких не існує саме поняття судових доказів. Якщо бодай одну з них викинути, втратиться розуміння сутності судового доказу. А тому традиційні ознаки судових доказів можна також назвати необхідні ознаки, які характеризують незмінні властивості судових доказів. До вказаних ознак відносять три, які стосуються змісту судових доказів та їх процесуальної форми [4, с. 92].

Судові докази – це інформація про факти, без яких неможливо вирішити цивільну справу. Дана ознака судових доказів стосується їх змісту та направлена на розкриття внутрішньої, логічної сторони судових доказів. Вона чітко впливає із самого визначення судових доказів, що дається в ст. 76 ЦПК України : «доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів)... та інших обставин...». Дану ознаку називають належність судових доказів, оскільки вона виводиться через співставлення двох об'єктів: предмету доказування та судового доказу, де відношення судового доказу до справи визначається його властивістю підтверджувати ті юридичні факти, які включені до предмету доказування. Саме у цьому і проявляється логічний аспект судового доказу: співставлення судового доказу з фактами предмету доказування відбувається з використанням законів логічного мислення. Мало того, взаємозв'язок доказів та фактів предмету доказування є закономірний, що показує чому саме відбувається використання

доказів для підтвердження фактів предмету доказування: докази відображають інформацію про певний об'єкт матеріального світу.

Ознака, яка характеризує судові докази зі змістовної сторони у навчальних підручниках, наукових монографіях може ділитися на декілька ознак для виокремлення властивостей судових доказів, які цією ознакою охоплюються. Зокрема, А. С. Зеленяк, аналізуючи ознаки судових доказів, які використовуються в цивільному судочинстві, ділить їх на дві групи, де на перше місце ставить змістовно-логічні ознаки судових доказів. Серед останніх він виділяє три ознаки: доказ – це інформація (1), яка виступає актом думки (2) та стосується фактів, які мають значення для правильного вирішення цивільної справи (3) [6, с. 50-51]. В. В. Ярков вказує, що докази – це інформація про факти і докази зв'язані з предметом доказування [7, с. 218-219]. Т. М. Карнаух та Р. Ю. Ханік-Посполітак також дану ознаку судових доказів у цивільному процесі дроблять на наступні ознаки: докази – це не факти, не обставини, а фактичні дані, відомості про факти; докази – це будь-які фактичні дані; докази – це такі фактичні дані, які вказують на наявність або відсутність фактів підстав позову або заперечення проти позову, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [8, с. 185].

Указані уточнюючі характеристики змістовної сторони судових доказів цивільного судочинства важливі, але загалом, вони не виходять за рамки такої ознаки: докази – це інформація про обставини цивільної справи (юридичні факти), що необхідні для її правильного вирішення. Вищевказана деталізація цієї ознаки, на нашу думку, необхідно, оскільки вона дає можливість більш краще її пізнати та акцентує увагу на принципових властивостях судових доказів як об'єктів наукового пізнання. Наприклад, важливо усвідомлювати, що у більшості випадків інформація, яка виступає змістом судових доказів, з'являється в результаті процесу мислення людини, тобто виступає судженням, актом думки. Ось чому, варто чітко виділяти не одну, а ряд традиційних ознак судових доказів, які пов'язані з її змістом і показувати її окремий взаємозв'язок зі змістовною стороною судового доказу.

Докази – це інформація про факти. Дана ознака безпосередньо показує на таку властивість судових доказів як здатністю накопичувати знання про те, що відбувалося у минулому. Юридичні дії та події не проходять безслідно,

а залишають свій відбиток саме на тому, що ми загалом і називаємо судові докази.

Докази – це інформація про факти, без яких неможливо вирішити цивільну справу. Дана ознака показує, що доказ є «предметний» у змістовному плані. Нас цікавить не будь-яка інформація про факти, а тільки та, що необхідна для вирішення цивільної справи, наприклад, заявленого позову та заперечень проти нього. Чому ще з радянських часів критикується легальне визначення судових доказів, яке давалося в ЦПК УРСР 1963 року та перейшло до сучасного ЦПК України 2004 року: «доказами є будь-які дані...» (ст. 27 ЦПК УРСР та ч. 1 ст. 76 ЦПК України). Словосполучення «будь-які» явно заперечується вказівкою на те, що ці «дані» мають бути пов'язані з обставинами, які мають значення для вирішення справи. Скоріш за все законодавець мав на увазі, що дані можуть бути отримані з будь-яких джерел, які перераховані законом. А тому вони для суду при їх оцінці всі є рівними. Але і в такому разі «будь-які» не узгоджується із тим, що джерела інформації перераховані в законі. Варто похвально поставитися, що після викладки всього ЦПК України в новій редакції у 2017 році з офіційного визначення судових доказів прибрали вказівку «фактичні дані», замінивши її на «дані», оскільки виходила тавтологія: «дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів)...»

Докази – це є акт людської думки. Дана вказівка, на наш погляд, доволі істотно доповнює попередні дві ознаки, оскільки показує характер інформації про факти: дана інформація пройшла обробку людською свідомістю. Особливістю такої обробки є те, що вона відбулася на етапі формування інформації про факти. Зокрема, у пам'яті людини фіксується те, що вона раніше побачила, але у вигляді суджень, що виступають формою мислення (наприклад, показання свідка що-небудь стверджують або заперечують). Інший приклад: вже сформована думка людини переноситься на лист паперу (письмові докази). Але це не настільки універсальна ознака як може здатися на перший погляд. Якщо виходити з тих засобів доказування, що допускає чинне цивільне процесуальне законодавство, то тільки чотири з них можуть з впевненістю вказувати на присутність людського фактору при формуванні інформації про факти, без яких неможливе правильне вирішення справи: показання свідків, висновки судового експерта, письмові докази та електро-

нні докази. Щодо речових доказів, деякі їх різновиди можуть містити акт людської думки, але переважна більшість – ні [9, с. 38-41].

Таким чином, змістовна сторона всіх судових доказів, у тому числі й письмових, характеризується вищевказаними трьома ознаками, без розуміння яких адекватно пізнати властивості доказів неможливо.

Поряд із змістовною стороною судових доказів у цивільному процесі виділяють так звану формальну сторону або формальний бік судових доказів.

Змістовна сторона судових доказів показує, що перед нами є нематеріальний об'єкт, яким по своїй природі є інформація. Але дана інформація повинна певним чином об'єктивуватися щоби її можна було пізнати. Тим більше, що характер формування такої інформації за участі людської свідомості зобов'язує її яким-небудь чином виразитися ззовні інакше до неї не буде доступу.

Традиційно до ознак формальної сторони судових доказів у цивільному процесі зводять дві ознаки: інформація про факти має бути зафіксована на таких засобах доказування, які допускаються чинним цивільним процесуальним законодавством; вказані засоби доказування повинні бути залучені в цивільний процес (до цивільної справи) без порушення закону. Зокрема, перша з вказаних ознак чітко виписана у двох статтях ЦПК України: «Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків» (ч. 2 ст. 76); «обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування» (ч. 2 ст. 78 ЦПК України). Друга ознака формальної сторони судових доказів передбачена ч. 1 ст. 78 ЦПК України: «суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом».

Особливістю усіх ознак формальної сторони судових доказів є те, що вони у деякій мірі протиставляються змістовним ознакам судових доказів, так як закони мислення наперед не ставлять ніяких меж у використанні доказів під час пізнання явищ дійсності [6, с. 52].

Говорячи про ознаки формальної сторони судових доказів, В.І. Тertiшніков вказує, що слід розмежовувати зовнішню форму фактичних даних, під якою розуміють зовнішній вияв змісту в формі пояснення сторін, третіх осіб, показання свідків, письмових, речових доказів

і висновків експерта. Однак за цих умов зовнішню форму вияву фактичних даних не можна вважати процесуальною формою, якою є не зовнішня, а внутрішня форма, тобто внутрішня організація змісту. Тому під процесуальною формою частіше за все і розуміють певний визначений законом процесуальний порядок. Саме при такому підході і слід вказувати, що процесуальна форма передбачає і перелік засобів доказування, їх зовнішніх форм і порядок їх залучення у процес, і певний порядок їх дослідження та оцінки. Саме при такому підході не можна стверджувати, що зовнішня форма доказів знаходиться за межами доказів. Таким чином, зовнішня форма доказів, їх джерела, відокремлюються вказаним автором від їх внутрішньої форми, процесуальної форми, чого, як видається, робити не можна [10, с. 79]. На нашу думку, взагалі виділення «внутрішньої форми» та «зовнішньої форми» судових доказів не зовсім доречно. Інформація може проявлятися себе по різному, але та інформація, що міститься в судових доказах, априорі обмежена цивільним процесуальним законодавством певним переліком форм вияву такої інформації.

Вказані ознаки формальної сторони вважаються традиційними ознаками, так як вони визнаються абсолютною більшістю науковців та детально виписуються у підручниках чи посібниках з цивільного процесу [11, с. 126].

Висновки. Отже, традиційні ознаки судових доказів загалом зводяться до того, що дані ознаки мають відношення до змістовної або формальної сторони судових доказів. Традиційні ознаки змістовної сторони виражаються у тому, що докази виступають інформацією про обставини цивільної справи у формі судження, без якої цивільну справу неможливо вирішити. Традиційні ознаки формальної сторони судових доказів зводяться до того, що інформація про обставини справи міститься у таких засобах доказування, які передбачені цивільним процесуальним законодавством та які залучаються до справи без порушення встановленого законом порядку. Вказані ознаки за своєю суттю можна знайти в роботі будь-якого науковця, який займається проблемою сутності судових доказів у цивільному процесі. Це є той мінімальний набір ознак судових доказів, що не викликає наукових дискусій, оскільки вони мають законодавче підкріплення або логічно випливають із розуміння сутності судових доказів.

Список використаних джерел:

1. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 груд. 2011 р. № 14 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>.
2. Сахнова Т. В. Регламентация доказательств и доказывания в гражданском процессе (К разработке нового ГПК Российской Федерации). *Государство и право*. 1993. №7. С. 52-60.
3. Гуреев П. П. О понятии судебных доказательств в советском гражданском процессе. *Советское государство и право*. 1966. № 8. С. 55-67.
4. Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: Городец, 2004. 272 с.
5. Феннич В. П. Цивільний процес: Конспект лекцій. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво Закарпатського державного університету, 2005. Частина 1. С. 92.
6. Зеленьяк А. Содержательно-логические и формальные признаки судебных доказательств гражданского процесса. *Закон и жизнь*. 2014. № 6/3 (270). С. 50-54.
7. Гражданский процесс: учебник [Д. Б. Абушенко, В. П. Воложанин, С. К. Загайнова, К. И. Комиссаров и др.]; Отв. ред. В. В. Ярков. [5-е изд., перераб. и доп.]. Москва: Волтерс Клувер, 2004. С. 218-219.
8. Карнаух Т. М., Ханик-Посполітак Р. Ю. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник. Київ: Юстиніан, 2011. 399 с.
9. Зеленьяк А. С. Спеціальні ознаки речових доказів у цивільному процесі. *Адвокат*. 2014. №4. С. 38-41.
10. Тертишников В. Докази як інструмент судового доказування у цивільному судочинстві. *Право України*. 2011. №10. С. 77-88.
11. Сенік С.В., Лемик Р.Я. Цивільне процесуальне право: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 424 с.

Boichuk R. V. Characteristics of judicial evidence within the framework of the doctrine of civil proceedings

Writing evidence allows the court to establish the presence or absence of circumstances (facts) that substantiate the claims and objections of the parties to the case, as well as other circumstances that are relevant to the resolution of the case. Understanding their characteristics is crucial for ensuring their propriety, admissibility, credibility and sufficiency.

This article emphasizes that the legislative correlation between evidence and means of proof is not very well defined terminologically: the circumstances of the case (facts) are «established» on the basis of evidence, and factual data is «established» on the basis of, for example, writing evidence. Using the term «contained» in the latter case would be much better, as it would clearly show the relationship between evidence as factual data (information) and writing evidence, material evidence, etc. as means of proof (information carriers).

It is defined that evidence is information about the circumstances of a civil case (legal facts) that are necessary for its proper resolution.

A positive aspect is that after the full text of the Civil Procedure Code of Ukraine was presented in a new edition in 2017, the official definition of judicial evidence removed the reference to «factual data» and replaced it with «data» as the previous definition resulted in tautology: «data on the basis of which the court establishes the presence or absence of circumstances (facts)...».

The following characteristics of the formal aspect of evidentiary proof in civil proceedings have been studied: (1) information about facts must be recorded on means of proof that are permitted by the current civil procedural legislation; (2) these means of proof should be brought into the civil proceeding (into the civil case) without violating the law.

It has been concluded that the traditional features of judicial evidence generally boil down to the fact that these features relate to the substantive or formal aspect of judicial evidence. The traditional features of the substantive aspect are expressed in the fact that evidence represents information about the circumstances of a civil case in the form of a judgment, without which it would be impossible to resolve a civil case.

Key words: *civil proceedings, written evidence, the characteristics of court evidence, content of written evidence, doctrine of civil proceedings, means of proof.*

О. О. Барабаш

докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри загально-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2666-9696>
Scopus Author ID: 57194699372
kolibri1961@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПІДХОДИ У СВІТЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВІТОПОРЯДКУ

Стаття присвячена питанням верховенства права, історії його виникнення як концепції та правового явища. Верховенство права позиціонується як універсальний принцип забезпечення прав людини, якого мають дотримуватися всі держави. Проаналізовано правову природу, зміст верховенства права як принципу, правового явища та концептуального підходу до сучасних прав людини. Вивчено зарубіжний досвід імплементації норм верховенства права в національне законодавство. Визначено роль міжнародних організацій у забезпеченні верховенства права. Зазначено, що верховенство права – універсальний принцип. Необхідність загального забезпечення та дотримання верховенства права і на національному, і на міжнародному рівні визнана всіма державами-членами ООН, адже верховенство права – це одна з базових цінностей, що поділяються Європейським Союзом та його членами. Наріжні проблеми верховенства права, виражені в реалізації його основних принципів, є актуальним предметом багатостороннього суспільного дискурсу: від їх розв'язання залежить і майбутнє країни, і її роль у процесі сучасного розвитку світопорядку та умов його глобалізації. Верховенство права створює платформу, основу для об'єднання всіх галузей права, особливо з урахуванням того, що різні галузі нашого права складаються роз'єднано. Конституційне закріплення норми про правову державу, принцип верховенства права визначають сферу діяльності всіх гілок державної влади та методи їх діяльності. Держава не повинна виходити за кордон правового поля, перейшовши які, правова держава перетворюється на свій антипод. Держава не може використовувати у своїй діяльності методи, що суперечать принципам верховенства права та правової держави. Встановлено, що простого формування досконалої системи законодавства, що закріплює основні права і свободи людини та визначає ефективну законодавчу процедуру, ще недостатньо для побудови демократичного суспільства. Принцип верховенства права є фактично єдиним ефективним засобом забезпечення непорушності демократії, а також однією з її основних ознак, а її забезпечення та контроль – гарантією забезпечення прав людини тією мірою, якою створюються гідні умови проживання кожної людини. Проаналізовано також значення індексу Rule of Law Index Всесвітнього проєкту правосуддя The World Justice Project та його реалізацію в Україні.

Ключові слова: верховенство права, індекс верховенства права, право, права людини, правова держава, суспільство, світопорядок, відхильні процеси, соціальні дії, інноваційні технології.

Актуальність теми. У конституціях багатьох держав світу закріплено положення, згідно з якими ці держави є правовими. Такі норми права містяться, до прикладу, в ч. 1 ст. 1 Конституції Іспанії, ст. 1 Конституції Чехії, ч. 1 ст. 4 Конституції Болгарії та в основних законах

багатьох інших держав. Незважаючи на однакове позначення поняття «правова держава» («Etat de droit» (Франція), «Stato di diritto» (Італія), «Rechtsstaat» (Німеччина), «Estado de Derecho» (Іспанія)), його зміст – сукупність внутрішніх ознак правової держави, які станов-

лять це поняття – може різнитися. Найчастіше зміст поняття «правова держава» існує на доктринальному рівні та не розкривається на рівні законодавства. Хоча є приклади, коли безпосередньо в тексті конституції прямо перераховано принципи правової держави. Наприклад, ст. 5 Конституції Швейцарської Конфедерації називається «Принципи правової держави» та у своєму тексті послідовно їх розкриває [1].

Німецький правознавець К. Штерн запропонував універсальні засади правової держави, які, як він вважає, існують лише в конституційних державах: принципи людської гідності, свободи та рівності, контролю за державною владою, законності, юридичною захисту, відшкодування шкоди, навіть захисту від зловживання владою [2, р. 781]. Запропоновані універсальні принципи нині наповнюють конституції більшості країн романо-германської правової сім'ї і є індикатором забезпечення верховенства права.

Для уніфікації підходів до розуміння правової держави, забезпечення однаковості тлумачення цього поняття світове співтовариство неодноразово робило спроби закріпити в джерелах права основні засади діяльності правової держави, одним із яких виступає принцип верховенства права. Так, ще 1948 року Загальна декларація прав людини містила в абз. 3 преамбули положення, згідно з яким при проголошенні Декларації береться до уваги необхідність захисту прав людини за допомогою реалізації принципу верховенства права [3]. В офіційному перекладі Декларації українською мовою вираз «rule of law», що міститься в цьому абзаці, перекладається як «влада закону», хоча точнішим перекладом його буде саме «верховенство права», оскільки в міжнародному праві джерелами права виступають найчастіше не нормативно-правові акти, різновидом яких є закон, а нормативні договори, правові звичаї та принципи права. Тому використання виразу «верховенство права», що є в цьому випадку родовим стосовно словосполучення «верховенство закону», точніше відбиває зміст становища, закріпленого в абз. 3 преамбули Декларації, що аналізується. Крім того, якщо при перекладі цього словосполучення враховувати ще й різні типи праворозуміння, то коректнішим буде також переклад «верховенство права», оскільки переклад «влада закону» відображає лише позитивістську концепцію праворозуміння. Хоча є й думка, що в цій Декларації ООН «говориться лише про верховенство закону», а

принцип верховенства права на міжнародному рівні було закріплено вперше 1949 року у Статуті Ради Європи та продубльовано в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950) [4, с. 5].

Отже, правотворчість міжнародної спільноти в особі ООН та інших міжнародних організацій зробила принципи правової держави міжнародно-правовими стандартами. Вони були сприйняті багатьма державами, які закріпили в основних законах лише правовий характер влади держави, і розкрили змістовні характеристики тих чи інших принципів правової держави.

Верховенство права є універсальним принципом забезпечення прав людини. У своїй доповіді «За більшої свободи: до розвитку, безпеки та прав людини для всіх» (A/59/2005) Генеральний секретар ООН зазначив, що «необхідно позбавлятися потреби і страху, але цього не достатньо. Усі люди мають право на гідне звернення та повагу» (пункт 27). «Запорукою забезпечення людям такого гідного звернення та поваги є здійснення у повному обсязі прав людини, а їх захист – верховенство прав людини» [5, с. 36].

Наукова спільнота переконана, що правовою демократичною державою є та держава, в якій реалізовано верховенство права [6; 7, с. 163–164]. Однак недостатня визначеність змісту категорії верховенства права багато в чому зумовлена дискусійністю та відсутністю однозначних відповідей на ключові питання, здатні дати уявлення про цей феномен. Якими ж є правова основа та зміст верховенства права? Що розуміється під правом у конкретному випадку і над актами яких видів і рівнів регулювання воно має верховенство? Що мається на увазі під забезпеченням верховенства права і які його механізми? Чи доцільно виділяти й оцінювати верховенство права як самостійне правове явище для розвитку правової доктрини і практики?

Відомо, що доктрина верховенства права як певна система поглядів на будову та розвиток правової дійсності формувалася протягом кількох століть, при цьому історично її «батьківщиною» прийнято вважати систему загального англосаксонського права, де вперше було визначено її зміст, що згодом дало змогу утвердити верховенство права як фундаментальний конституційний принцип англійського права. Традиційно першим доктринальним джерелом уявлень про верховенство права визнається праця англійського вченого А. В. Дайсі про

основи державного права Англії [8]. Він концептуально обґрунтував значення і сутність верховенства права, зокрема виділив такі складові цього явища, як недопущення зловживання адміністрацією її владою, підпорядкування всіх підданих країни англійським законам і судам, судовий захист права і свободи людини.

Сучасні теоретики англійського конституційного права збагатили уявлення про верховенство права, наголосивши на обмеженні публічної влади за допомогою права, на визначенні пов'язаності діяльності судів правом, а не законом, та особливому значенні судової влади у справі захисту прав і свобод людини. При цьому значну увагу приділяють взаємозв'язку верховенства права із загальновизнаними принципами міжнародного права та фундаментальними правами людини, гарантованими Загальною декларацією прав людини 1948 року, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [9].

Верховенство права – універсальний принцип. Необхідність загального забезпечення та дотримання верховенства права і на національному, і на міжнародному рівні визнана всіма державами-членами ООН, адже верховенство права – це одна з базових цінностей, що поділяються Європейським Союзом та його членами [7, с. 163–164]. У своєму документі від 2014 року «Нові принципи для зміцнення верховенства права» Європейська комісія нагадує, що «принцип верховенства права є неухильним та стає домінуючою організаційною моделлю сучасного конституційного законодавства та міжнародних організацій, що регулює здійснення державної влади». Дедалі більше держав у своїх національних конституціях посилаються на принцип верховенства права [10; 11, с. 182].

Так, у Конституції України закріплено принцип верховенства права та дано розгорнуту його характеристику: ст. 1 встановлює, що Україна – правова держава [12]. При цьому чимало авторів наголошує, що «правова держава – це єдино прийнятний та унікальний засіб для формування так необхідного нам справедливого суспільства, що спирається на принципи верховенства права» [13, с. 10]. Адже одна з основних суперечностей сучасного суспільного розвитку полягає саме в тому, що, проголосивши правову державу де-юре, але відмовляючись підкорятися праву де-факто, держава розвиватиметься за вектором, що веде до її розвалу.

Наріжні проблеми верховенства права, виражені в реалізації його основних принципів, є

актуальним предметом багатостороннього суспільного дискурсу: від їх розв'язання залежить і майбутнє країни, і її роль у процесі сучасного розвитку світопорядку та умов його глобалізації. Верховенство права створює платформу, основу для об'єднання всіх галузей права, особливо з урахуванням того, що різні галузі нашого права складаються роз'єднано. Конституційне закріплення норми про правову державу, принцип верховенства права визначають сферу діяльності всіх гілок державної влади та методи їх діяльності. Держава не повинна виходити за кордон правового поля, перейшовши які, правова держава перетворюється на свій антипод. Держава не може використовувати у своїй діяльності методи, що суперечать принципам верховенства права та правової держави.

Верховенство права тісно пов'язане з ідеєю правової справедливості, що виражається в усвідомленні необхідності боротьби за справедливі закони, рівні права і свободи для всіх без винятку, яка послужила каталізатором визнання, законодавчого закріплення і захисту особистих та політичних прав людини і громадянина [14].

Синтез ідеї справедливого державного устрою та теорії прав людини уможливив сформулювати концепцію верховенства права та справедливості над державою і законом, необхідності обов'язкової відповідності прийнятих законодавчих актів моральним вимогам справедливості. Так, професор Браян Таманага виділив три основні складники верховенства права: обмеженість держави правом, формальна законність і верховенство права. Водночас він зауважив, що верховенство права видається як безумовне загальне благо [15, р. 114–127].

Визнання принципу верховенства права як основи сучасної правової держави передбачає вимогу до нормативних правових актів та правозастосовної практики не просто відповідати ознакам нормативності та букві закону, а перебувати в гармонії з вимогами справедливості та ідеєю найвищої цінності прав людини, відповідати духу права. Верховенство права передбачає як справедливе застосування і відображення вимог справедливості у правотворчій діяльності, так і реалізацію у праві ідей захисту людської гідності та поваги до прав особистості.

У правовій системі сучасної України концепція верховенства права, прав людини, вимоги справедливості зведені до рівня правової парадигми, яка відображена у всіх основних нормативних правових актах. Проблеми забезпечення

правової справедливості та верховенства права як обов'язкових вимог сучасного правового держави безпосередньо пов'язані з ефективним забезпеченням та захистом прав і свобод людини та громадянина. Тож верховенство права створює критерій оцінки діяльності держави, всіх гілок влади – і законодавчої, і виконавчої, і судової. На підставі цього критерію громадяни повинні оцінювати, чи відповідає діяльність держави вимогам, яким має відповідати правова держава [16]. З огляду на це, проблеми забезпечення справедливості, верховенства права та прав людини в системі чинного нормативного правового регулювання та правозастосування і надалі мають залишатися у фокусі юридичної науки та практики, під пильною увагою інститутів правозахисту і громадянського суспільства.

Отже, верховенство права – основа світопорядку, від якої залежить розвиток усього світу. Слабке верховенство права спричинює такі проблеми, як безкарні кримінальні злочини, відсутність забезпечення медичних закладів необхідними ліками, відсутність рівності станів перед буквою закону, необґрунтоване стримування іноземних інвестицій. Тобто провокує так звані відхильні процеси. Натомість ефективно верховенство закону допомагає знизити рівень корупції, покращити здоров'я населення, підвищити його освіченість, знизити рівень нерівності доходів, а також забезпечити захист людей від різних злочинів. Зміцнення верховенства права – одна з основних цілей уряду, інвесторів, бізнесу та громадянського суспільства в усьому світі. Задля більш ефективного верховенства потрібно і знати фундаментальні особливості верховенства права, і мати адекватні основи для його вимірювання та оцінки. Саме тому, на нашу думку, сприйнята правовою практикою доктрина верховенства права, безперечно, відкриває додаткові перспективи і можливості імплементації міжнародного права, розвитку національної правової системи в контексті забезпечення прав і свобод людини та суверенізації особистості, оптимізації діяльності органів публічної влади та меж їх допустимого впливу на суспільні відносини, зміцнення самостійності судової влади.

На підставі цього було розроблено Індекс верховенства права. Міжнародна незалежна некомерційна організація The World Justice Project (WJP) вперше опублікувала Індекс верховенства права 2010 року [17; 18]. Організація займається розвитком верховенства права – принципу, що полягає у визнанні пріоритету

права над державою та забезпечує підзвітність усіх її осіб та інститутів.

Але для того, щоб це положення з розряду цілей перейшло і втілювалося у конкретний соціально-правовий результат, потрібні спеціальні юридичні механізми «перекладу», трансформації цієї Цілі, інакше кажучи, мають бути розроблені відповідні соціальні технології реалізації ідей та цінностей правової держави в суспільстві. Одним із видів таких соціальних технологій виступає правова інновація – планомірно здійснювана діяльність, спрямована на перетворення правової дійсності та досягнення певного правового результату, за допомогою якого можна не тільки оптимізувати державно-правове будівництво, а й підвищити цінність права в житті суспільства.

Правовими інноваціями реалізації ідей та цінностей правової держави в суспільстві буде як наукова, так і практична юридична діяльність, спрямована на утвердження в суспільстві цінностей права і принципів правової держави.

На наше переконання, до правових інновацій можна зарахувати теоретичну наукову діяльність юридичної спільноти, націлену на вивчення сутності і змісту принципу верховенства права як одного з принципів правової держави. Водночас ідея верховенства права перетворилася зараз на реальний чинник політико-правового розвитку держав і стала основою національних програм розвитку права, визначає глобальний напрям правового розвитку, фактично пояснюючи вихідні і кінцеві пункти руху права, програмуючи спосіб дій держав у правовій сфері [19, р. 161]. Тому потрібні глибші наукові розробки, що стосуються аналізу сутності, змісту та ролі принципу верховенства права в національній правовій системі.

З огляду на це необхідна система технологій моніторингу суспільних проблем та їх відображення в масовій правосвідомості [19, р. 120]. Наприклад, на втілення в життя принципів правової держави та реалізацію принципу верховенства права спрямована діяльність створеної в Україні Громадської організації «Асоціація соціального розвитку через право» [20], яка використовує у своїй діяльності правові технології моніторингу, правової експертизи, прогнозування наслідків ухвалення правотворчих рішень у сфері вдосконалення комунікації між державою, громадянським суспільством та науковим середовищем задля вироблення нових підходів до реалізації заходів соціального захисту в умовах воєнного стану.

Важливу роль у формуванні професійної правосвідомості юристів та утвердженні цінностей правової держави відіграють освітні правові технології. Потрібне детальне висвітлення принципу верховенства права, а також інших принципів правової держави в навчальній юридичній літературі з конституційного та міжнародного права, теорії держави і права, філософії права, а також застосування в процесі їх викладання новітніх юридичних технологій, які дозволили б забезпечити підвищення ефективності освіти, орієнтацію на подальшу юридичну практику, на перетворення правової дійсності задля реалізації принципу верховенства права з використанням сучасних досягнень юридичної науки.

Важливо також використовувати можливість юридичних клінік, що існують у юридичних вишах, науково-дослідних та освітніх юридичних центрів, звертатися до інтерактивних методів навчання, проєктного навчання, модельних процесів, правових ділових ігор, складання проєктів нормативно-правових, інтерпретаційних, правореалізаційних та правозастосовних актів, залучати студентів до дослідження порівняльних характеристик різних правових систем задля виявлення відмінностей у розумінні принципу верховенства права в різних державах, зокрема шляхом академічних обмінів. Крім того, потрібна тісніша співпраця з державними органами і приватними юридичними компаніями не тільки на стадії проходження виробничої практики, а й протягом усього процесу навчання для отримання практичного досвіду реалізації права і виявлення недоліків правового регулювання, проблем втілення в життя принципу верховенства права для подальшого їх усунення під час майбутнього здійснення практичної юридичної діяльності. Так, зараз доволі популярною правовою технологією в юридичному співтоваристві є медіація. На багатьох юридичних факультетах університетів створено Центри правової медіації, діяльність яких і спрямована на втілення в життя принципу верховенства права.

У зарубіжних країнах юридичні освітні установи ще активніше використовують правові технології: у Дюкському університеті (Північна Кароліна, США) створено спеціальний «інкубатор» Duke Law Tech Lab, що займається інноваціями у сфері правових технологій, на юридичному факультеті Гарвардського університету функціонує юридична клініка, в якій студенти на практиці застосовують отримані на заняттях навички.

Велике значення для забезпечення ефективності функціонування вітчизняної правової системи та її розвитку, відповідно до міжнародних правових стандартів, зокрема ідей правової держави та верховенства права, мають також юридичні технології здійснення практичної юридичної діяльності, починаючи з технологій правотворчої (і на міжнародному, і на внутрішньодержавному рівні) та закінчуючи інтерпретаційними і правореалізаційними технологіями. Так, наприклад, у правотворчій сфері забезпечення реалізації ідеї верховенства права є правова технологія правової експертизи, а також гармонізації законодавства, у сфері правореалізації та застосування – правові технології моніторингу реалізації принципу верховенства права на практиці. Зараз відповідно до міжнародних норм на світовому рівні здійснюється моніторинг забезпеченості принципу верховенства права в розрізі різних країн. У цих умовах, враховуючи і українські реалії у сфері війни, потрібно навчитися організовувати суспільне життя і вести його відповідно до уявлень про принцип верховенства права та його дотримання крізь призму захисту прав людини.

У результаті своєрідний трикутник «юридична наука – юридична освіта – юридична практика», що відображає взаємозв'язок цих трьох явищ, дасть змогу наявно продемонструвати єдність наукової, освітньої та практичної юридичної діяльності за реалізації принципу верховенства права, що забезпечується існуванням правових технологій та інновацій й акумулює в собі всі ці види юридичної діяльності. Ця діяльність дозволяє аналізувати правову дійсність одночасно з точки зору як юридичної освіти і юридичної науки, так і юридичної практики. Тож реалізація ідеї верховенства права та цінностей правової держави може бути досягнута тільки за комплексного використання всіх видів юридичних технологій.

Висновки. На сьогодні верховенство права є глобальною метою міжнародної спільноти, досягнення якої можливе лише шляхом міжнародної інтеграції, обумовленої глобалізацією та технологічним прогресом, які сприяють зростанню взаємодії держав на міжнародному і регіональному рівні. Верховенство права забезпечує для суспільства стійке економічне зростання, сприяє розвитку підзвітності уряду всіх країн світу та заохочує повагу до фундаментальних прав людини. Принцип верховенства права є основним і системоутворюючим у системі принципів права. Відмова в будь-якій сфері

державно-владної діяльності від підпорядкування праву демонструє забуття владою інтересів суспільства, її прагнення стати над суспільством, розглядати громадянина як об'єкт своєї діяльності, а не як рівноправного суб'єкта у відносинах з державою. Це не узгоджується з верховенством права, спричинює небезпеку свавілля, унеможлиблює правові перетворення, враховуючи судову реформу, і потенційно несе в собі загрозу руйнування самої держави.

Безумовно, Україна має розробити свою національну методологію розрахунку індексу верховенства права, а також розробити та ефективно здійснювати механізми щодо покращення показників цього індексу, особливо тих чинників, які мають найменше значення. Потрібно провести моніторинг усіх систем, які беруться до уваги, виявити недоліки і проводити систематичні та регулярні заходи щодо їх усунення. При цьому над забезпеченням верховенства права мають працювати не тільки державні структури, а й кожен громадянин України, оскільки підвищення рейтингу нашої країни йтиме на користь кожному з нас.

Список використаних джерел:

1. Конституція Швейцарської Конфедерації. URL: <http://www.ditext.com/swiss/constitution.html> (дата звернення: 24.04.2023).
2. Stern K. Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. 2nd ed. Munich, 1984.
3. Universal Declaration of Human Rights. Documents of the United Nations. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html> (viewed on 24.04.2023).
4. Шаповал В. Верховенство закону як принцип Конституції України. *Право України*. 1999. № 1. С. 5.
5. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 3. С. 36.
6. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія: у 2 кн. Кн. 1: Верховенство права, як принцип правової системи: проблеми теорії / відп. ред. Н. М. Оніщенко; ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Юрид. думка, 2008. 344 с.
7. Козюбра М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Харків, 2008. С. 163–164.
8. Погребняк С.П. Історичні витоки верховенства права. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2008. № 15. С. 3–13.
9. Лобойко Л. М. Верховенство права у сфері кримінального судочинства. *Проблеми забезпечення прав людини в країні в світлі Загальної декларації прав людини*: матер. міжнар. наук.-практ. конф., присв. 60-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини ООН. URL: <http://www.minjust.gov.ua/udhra/conf-materials-07.html> (дата звернення: 24.04.2023).
10. Головатий С. П. «Верховенство закону» versus «Верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33). С. 96–113.
11. Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. С. 182.
12. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2023).
13. Головатий С. П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. *Українське право*. 2006. №1. С. 85-90.
14. Hurd J. The international rule of law and the domestic analog. *Global constitutionalism*. Cambridge, 2015. Vol. 4, No. 3. P. 365–395.
15. Brian Z. Tamanaha, On the Rule of Law – History, Politics, Theory (2004) Chapter 9.
16. Brownlie I. The Politics of Human Rights in Relation to the Rule of Law. *Indian Journal of International Law*. 2009. Vol. 49.
17. The World Justice Project Rule of Law Index 2020. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020/> (viewed on 24.04.2023).
18. The World Justice Project Rule of Law Index 2019. URL: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2019-Single%20Page%20View-Reduced_0.pdf (viewed on 24.04.2023).
19. Kanetake M., Nollkaemper A. International rule of law in the cycle of contestations and deference. Amsterdam center for international law: Research paper. Amsterdam, 2015. P. 3–14. URL: http://works.bepress.com/machiko_kanetake/12/ (viewed on 24.04.2023).
20. Асоціація соціального розвитку через право: вебсайт. URL: <https://social.com.ua/tag/asocziacziya-soczialnogo-rozvytku-cherez-pravo/> (дата звернення: 24.04.2023).

Barabash O. O. Implementation of the rule of law principle: innovative technologies and approaches in the light of ensuring world order

The article is devoted to issues of the supremacy of law, the history of its emergence as a concept and legal phenomenon. The rule of law is positioned as a universal principle of ensuring human rights, which all states must adhere to. The legal nature, content of the rule of law as a principle, legal phenomenon and conceptual approach to modern human rights are analyzed. The foreign experience of implementing the rules of the rule of law into national legislation is studied. The role of international organizations in ensuring the rule of law is determined. It is noted that the rule of law is a universal principle. The need for general provision and observance of the rule of law both at the national and international level is recognized by all UN member states, because the rule of law is one of the basic values shared by the European Union and its members. Cornerstone problems of the rule of law, expressed in the implementation of its main principles, are an actual subject of multilateral public discourse: the future of the country and its role in the process of modern development of the world order and the conditions of its globalization depend on their solution. The rule of law creates a platform, a basis for unifying all branches of law, especially given that the various branches of our law are disjointed. The constitutional consolidation of the rule of law, the principle of the rule of law determine the sphere of activity of all branches of state power and the methods of their activity. The state should not go beyond the border of the legal field, crossing which, the legal state turns into its antipode. The state cannot use in its activities methods that contradict the principles of the rule of law and the rule of law. It has been established that the simple formation of a perfect system of legislation, which enshrines basic human rights and freedoms and defines an effective legislative procedure, is not yet sufficient for building a democratic society. The principle of the rule of law is actually the only effective means of ensuring the inviolability of democracy, as well as one of its main features, and its maintenance and control is a guarantee of ensuring human rights to the extent that decent living conditions are created for each person. The value of the Rule of Law Index of The World Justice Project and its implementation in Ukraine were also analyzed.

Key words: rule of law, rule of law index, law, human rights, rule of law, society, world order, deviant processes, social actions, innovative technologies.

УДК 340.396

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.54>**Н. В. Аніщук**

доктор юридичних наук, професор
в.о. завідувача кафедри історії держави
та права Національного університету
«Одеська юридична академія»

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9857-2485>

ГЕНДЕРНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ У БЕЛЬГІЇ

Статтю присвячено дослідженню гендерно-правових реформ у Бельгії. Актуальність обраної теми полягає у тому, що в сучасній Бельгії гендерні питання стали пріоритетними. Ця країна докладає багато зусиль щодо проведення гендерно-правових реформ у різних сферах життєдіяльності бельгійського суспільства.

Експерти вважають, що сучасна Бельгія досягла повної гендерної рівності. Нещодавнє дослідження Світового банку показало, що лише шість країн із 187 досягли повної гендерної рівності. Експерти оцінювали гендерну ситуацію за 35 критеріями у сферах трудового, майнового і сімейного права, враховуючи відповідні зміни у законодавстві та проведені реформи. Лідером стала Бельгія.

Бельгія стала першою країною в Європі, коли трансгендерна жінка посіла високу посаду - віце-прем'єр міністра. Нею стала Петра де Суттер.

Проаналізовано закріплення принципу гендерної рівності на конституційному та на законодавчому рівні у Бельгії. Наголошується на тому, що Бельгія стала другою у світі країною після Нідерландів, яка легалізувала одностатеві шлюби. Проаналізовано гендерно-правову реформу Бельгії щодо зміни статі у людини.

Надано висновки з порушеної проблеми, суть яких зводиться до того, що Бельгія проводить різнопланові гендерно-правові реформи, деякі з яких (одностатеві шлюби, зміна статі, тощо), на погляд, автора є дискусійними і несприйнятними з точки зору релігії християнства. Знайомство із цими реформами, як уявляється, допоможе українським парламентаріям при реформуванні гендерного законодавства України запровадити насамперед ті з них, які відповідають нормам християнської моралі.

Ключові слова: Бельгія, гендер, право, реформи, права жінок, гендерна рівність.

Актуальність обраної теми полягає у тому, що сучасна Бельгія докладає багато зусиль щодо проведення гендерно-правових реформ у різних сферах життєдіяльності бельгійського суспільства. Пов'язане це з тим, що одним з пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики Бельгії є гендерна рівність. Експерти вважають, що сучасна Бельгія досягла повної гендерної рівності. Нещодавнє дослідження Світового банку показало, що лише шість країн із 187 досягли повної гендерної рівності. Експерти оцінювали гендерну ситуацію за 35 критеріями у сферах трудового, майнового і сімейного права, враховуючи відповідні зміни у законодавстві та проведені реформи. Лідерами стали Бельгія, Данія, Латвія, Люксембург, Франція та Швеція – саме ця шістка набрала по 100 балів [10].

Сьогодні у Бельгії жінки посідають високі посади на державному рівні. Наприклад,

у 2019 році Софі Вільмес стала першою в історії країни жінкою – прем'єр-міністром Бельгії. У 2020 р. було сформовано новий федеральний уряд Бельгії на чолі з прем'єр-міністром Олександром Де Кроо. Він складається з десяти чоловіків-міністрів та десяти жінок-міністерок. Це перший гендерно-збалансований уряд Бельгії [12].

У 2020 році Петра де Суттер, представниця партії «Зелені» та одна із найвідоміших трансгендерних особистостей у Фландрії, отримала посаду віце-прем'єра Бельгії. Це перший випадок в європейській практиці, коли трансгендерна жінка посідає таку високу посаду [11].

Обрана тема залишається малодослідженою у вітчизняній гендерній юриспруденції. Віддаючи належне сучасним вченим-гендеристам: В. Бега, Г. Жуковська, К. Левченко, Л. Кормич, О. Крот, Н. Онщенко, О. Остапенко, О. Панфілович, О. Суслова, М. Хомченко, слід зазначити,

що дана проблема у комплексному вигляді не знайшла повного розкриття у науці гендерного права, що вказує на актуальність обраної теми.

Метою дослідження є комплексний та системний аналіз гендерно-правових реформ у Бельгії, акцентуючи уваги на проблемі прав жінок. Для розкриття цієї мети поставлено такі завдання:

здійснити короткий історичний екскурс розвитку прав жінок у Бельгії;

проаналізувати закріплення принципу гендерної рівності на конституційному та законодавчому рівні в Бельгії;

висвітлити гендерно-правові реформи Бельгії щодо одностатевих шлюбів;

здійснити аналіз розвитку бельгійського законодавства щодо репродуктивних прав жінок у контексті права на аборт;

надати висновки з порушеної проблеми.

З історичної ретроспективи ХХ століття – Бельгія була майже останньою європейською країною, яка визнала виборче право жінок – вперше жінки отримали право голосу у 1919 році, але з великими обмеженнями, лише деякі представники жіночої статі мали змогу голосувати – це матері та вдови військовослужбовців, загиблих у Першій світовій війні, матері та вдови громадян «розстріляних або вбитих ворогом» та жінки, що перебували у полоні. Однак вже через рік, у 1920-му бельгійські жінки отримали право голосу на муніципальних виборах. А за рік до створення НАТО, тобто у 1948 році бельгійські жінки мали однакові виборні права на парламентських виборах [2].

Активізація гендерно-правових реформ у Бельгії припадає на початок ХХІ ст. У 2002 р. до ст. 10 Конституції Бельгії було внесено спеціальне положення, що гарантує принцип рівності між чоловіками та жінками. Отже, у Бельгії на конституційному рівні було проголошено гендерну рівність лише на початку ХХІ ст. Наступною гендерно-правовою реформою у Бельгії стало легалізація одностатевий шлюбів. В 2003 р. Бельгія стала другою країною світі, що легалізувала одностатеві шлюби, після Нідерландів.

У новому тисячиріччі в Бельгії було прийнято низку важливих законів у сфері гендеру. Важливого значення набув гендерний спеціалізований закон Бельгії 2007 р. (Act of 10 May 2007 on discrimination between men and women ("the Gender Act")). Із його прийняттям Бельгія взяла активний курс на проведення гендерно-правових реформ. Так, наприклад, з 2012 р. у Бельгії запроваджено великі штрафи за непристойні

висловлювання на вулицях на адресу жінок. Тепер такі репліки можуть обійтися штрафом в 250 євро. Працівники правоохоронних органів закликали представниць жіночої статі негайно повідомляти про всі правопорушення і пообіцяли відповідально підійти до розгляду кожного конкретного випадку. Проблема неповажного ставлення до жінок у Бельгії тісно пов'язана з великою кількістю мігрантів в країні, які найчастіше і оказують подібні своєрідні знаки уваги протилежній статі. Утім, часто мова іде про продумані образи, що викликані різницею в уявах про пристойності, що стосуються одягу жінок, у ближньосхідної та європейської культурах.

До речі, слід зазначити, що у 2017 р. Європейський суд з прав людини визнав, що заборона на носіння паранджі у Бельгії не порушує положень Європейської конвенції. Згідно з рішенням ЄСПЛ, заборона відповідає нормам демократичного суспільства і її можна розглядати як важливою «умовою спільного проживання», яка спрямована «на захист прав і свобод інших громадян». До ЄСПЛ звернулися три жительки Бельгії, які наполягали на тому, що заборона носіння мусульманського одягу, який повністю закриває обличчя, порушує їхні права [6].

У 2018 р. у Бельгії вперше чоловіка притягнули до відповідальності за сексизм. Суд Брюсселя засудив чоловіка за сексистську репліку, сказану поліцейській у громадському місці. Бельгієць порушив правила дорожнього руху, а після зауваження почав ображати офіцерку. Офіцерка заарештувала його і подала обвинувачення. Чоловік не прибув до суду на розгляд справи. Його оштрафували на 3 000 євро. Якщо він не виплатить штраф, то сяде на місяць у в'язницю. Закон про неприпустимість сексизму у Бельгії ухвалили в 2014 році, але до 2018 року нікого не визнавали винним в його порушенні. Згідно з законом, сексизмом визнають слова або дії, що демонструють неповагу й ґрунтуються на статевій приналежності людини. Порушення закону може привести до тюремного ув'язнення на строк до одного року та штрафу в розмірі до 10 000 євро [1].

У 2018 р. У Брюсселі відбулась маніфестація проти криміналізації абортів. Близько 1,6 тис. жінок взяли в неділю участь в маніфестації в Брюсселі за право на аборти і їх повну декриміналізацію, передає кореспондент «Інтерфаксу». «Ми вимагаємо, щоб вагітна жінка мала повну свободу вирішувати, продовжувати чи ні свою вагітність. Закон має визнати за кожною жінкою право самій вирішувати бажає вона чи ні мати

дітей, коли і від кого», - заявляли учасниці акції в своїх виступах. Як пояснюють з цієї нагоди бельгійські ЗМІ, в Бельгії аборт досі вважається правопорушенням і дозволяється тільки на дуже суворих умовах. Федеральний парламент має намір незабаром розглянути проект закону, запропонований партіями правлячої коаліції і розрахований на те, щоб внести зміни до статей кримінального кодексу, присвяченого абортам. Як передбачається, добровільна зупинка вагітності залишиться можливою в період до 12 тижнів. У кодексі збережуть «термін на роздуми» в шість днів, за винятком термінових випадків за медичними показаннями. Після 12 тижнів вагітність можна буде перервати тільки, якщо під загрозою опиниться здоров'я матері або якщо з'ясується, що плід вражений невиліковним захворюванням. На думку учасників протесту, «це законодавча пропозиція, що видається за декриміналізацію, зовсім нічого не змінює». Маніфестанти вимагали продовження періоду, в який дозволяється робити аборт, а також чітко визначити в законі, що він дозволяє переривати вагітність з власної волі [14].

У 2020 р. Уряд Бельгії розпочав працювати над внесенням змін до процедури реєстрації при оформленні свідоцтва про народження, щоб дати можливість вибрати не тільки чоловічу чи жіночу стать, але і третю – Х. У 2019 р. Конституційний суд Бельгії скасував деякі положення закону «Про трансгендерів» від 25 червня 2017 року, які визнали необґрунтовано обмежувальними і, отже, дискримінаційними. Суд встановив, серед іншого, неповний перелік бінарних категорій – чоловічої або жіночої статі – для реєстрації в свідоцтві про народження. Він запропонував законодавчому органу взяти до уваги принцип самовизначення [13].

У 2021 р. у Бельгії вирішили назвати вулицю на честь убитої повії. Міська рада Брюсселя вирішила назвати одну із вулиць на честь убитої повії. Секс-працівницю Юніс Осаянде 2018 року зарізав клієнт в районі Північного вокзалу Брюсселя. Після цього повії провели численні акції протесту. Оскільки проституція у Бельгії не є забороненою, то влада міста вирішила дослухатися до обурення працівниць цієї сфери. Назвавши на честь Осаянде вулицю, мерія хоче нагадати про «забутих жінок, які стали жертвами торгівлі людьми, сексуального насильства і вбивств жінок». Нагадаємо, що в Україні, на відміну від Бельгії, проституція є забороненою, тому тут постійно виносять вирок секс-працівницям [16].

У 2022 р. Бельгійський медіарегулятор CSA почав впроваджувати Кодекс із протидії сексистській комерційній комунікації, щоб протидіяти насильству за ознакою гендеру у рекламі та медіа. На основі деталізованого визначення сексизму CSA має намір посилити боротьбу з гендерними стереотипами в комерційній комунікації. Згідно із текстом Кодексу, йдеться про такі поширені зокрема у ЗМІ та рекламі явища, як гендерний маркер, сексуалізація, інтерсексуалізація, об'єктивізація, ідеалізоване представлення тіла, гендерні та сексистські стереотипи. Доповнюють цей перелік визначення, затверджені Радою Європи та ООН. Кодекс із протидії сексистській комерційній комунікації створили у рамках реалізації урядової стратегії франкомовної спільноти Бельгії «Права жінок на 2020 – 2024 роки». Це документ спільного регулювання, над його розробкою працювала робоча група за участі мовників, рекламодавців, експертів та представників громадянського суспільства. У рамках дотримання вимог Кодексу провайдери аудіовізуальних медіапослуг будуть зобов'язані:

- утримуватися від трансляції комерційних повідомлень, які демонструють або містять шкоду за ознакою гендеру;
- уникати гендерних стереотипів (руйнувати їх) під час трансляції власної реклами та загалом в ефірі;
- визначати працівників з питань гендеру та комерційної комунікації.

У рамках реалізації принципів спільного регулювання та інклюзивності створять комітет, до якого увійдуть представники індустрії та CSA. Комітет працюватиме протягом п'яти найближчих років і здійснюватиме нагляд за виконанням Кодексу, а також оцінюватиме ефективність такого інструменту.

Крім того, CSA має намір провести тренінги з протидії гендерному насильству для мовників [11].

Таким чином, проведений аналіз гендерно-правових реформ у Бельгії дозволяє зробити висновок про те, що останнім часом ця країна низку різнопланових реформ, деякі з яких (одностатеві шлюби, зміна статі, тощо), на погляд, автора є дискусійними і несприйнятними з точки зору релігії християнства. Знайомство із цими реформами, як уявляється, допоможе українським парламентаріям при реформуванні гендерного законодавства України запровадити насамперед ті з них, які відповідають нормам християнської моралі.

Список використаних джерел:

1. Бега Вікторія. У Бельгії вперше чоловіка притягнули до відповідальності за сексизм. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-belhii-vpershevypysaly-shtraf-za-seksyzm-v-publichnomu-mistsi?tag=zhinka-ofitser>
2. Бельгія: гендерна рівність як абсолютний пріоритет внутрішньої та зовнішньої політики. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/belhiia-henderna-rivnist-ia-absolute-priorytet-vnutrishnoi-ta-zovnishnoi-polityky-2/>
3. Бельгія узаконить «третю статтю». URL: <https://wz.lviv.ua/news/423910-belhiia-uzakonyt-tretiu-stat>
4. Бельгійські родини: від традиційних шлюбів до новітніх тенденцій. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24901492.html>
5. Гендерна рівність і нерівність в Бельгії. URL: <https://ukrainetonato.com.ua/henderna-polityka/belhiia-henderna-rivnist-ia-absolute-priorytet-vnutrishnoi-ta-zovnishnoi-polityky-2/>
6. Європейський суд з прав людини підтримав заборону на носіння паранджі в Бельгії. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-40575293>
7. Конституції країн світу. Королівство Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція - Видавництво ОБК, 2021. - 250 с.
8. Лише 6 країн світу дали жінкам і чоловікам рівні трудові права. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/usogo-shist-yaki-krajini-dosyagli-gendernoji-rivnisti-u-trudovih-pravah-50009316.html>
9. Одностатеві шлюби в Бельгії. URL: <https://profilbaru.com/uk/%D0%9E%D0%>
10. Савчук Ірина. Гендерна рівність у світі існує лише в шести країнах. URL: <https://uain.press/news/world/genderna-rivnist-u-sviti-isnuye-lyshe-v-shesty-krayinah-1004017>
11. У Бельгії діятиме Кодекс для протидії сексизму в медіа та рекламі. URL: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/30182/2022-09-04-u-belgii-diyatyme-kodeks-dlya-protydii-seksyzmu-v-media-ta-reklami/>
12. У Бельгії представили новий уряд: 10 міністрів, 10 міністерок. URL: <https://50vidsotkiv.org.ua/u-belgiyi-predstavlyu-novyj-uryad-10-ministriv-10-ministerok/>
13. У Бельгії хочуть узаконити третю статтю X у свідоцтвах про народження. URL: <https://chasdiy.org/news/u-belhii-khochut-uzakonyty-tretiu-statx-u-svidotstvakh-pro-narodzhennia.html>
14. У Брюсселі відбулась маніфестація проти криміналізації абортів. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/530066.html>
15. Уперше в ЄС віцепрем'єром уряду Бельгії призначили трансгендера. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3111791-u-belgii-vicepremerom-uperse-priznacili-transgendera.html>
16. Хомченко М. У Бельгії вирішили назвати вулицю на честь убитої повії URL: <https://news.depo.ua/ukr/news/u-belgii-virishili-nazvativulitsyu-na-chest-ubitoi-povii-202109161368953>
17. Це можливо. Як шість країн домоглися рівноправності жінок і чоловіків. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/ce-mozhlivo-yak-shist-krajini-domoglisya-rivnopravnosti-zhinok-i-cholovikiv-50009328.html>

Anischuk N. V. Gender- Legal Reforms in Belgium

The article is devoted to the study of gender legal reforms in Belgium. The relevance of the chosen topic lies in the fact that gender issues have become a priority in modern Belgium. This country makes a lot of efforts to carry out gender-legal reforms in various spheres of Belgian society.

Experts believe that modern Belgium has achieved full gender equality. A recent World Bank study found that only six countries out of 187 have achieved full gender equality. Experts assessed the gender situation according to 35 criteria in the spheres of labor, property and family law, taking into account the relevant changes in legislation and the implemented reforms. Belgium became the leader.

Belgium became the first country in Europe when a transgender woman held a high position - deputy prime minister. She became Petra de Sutter.

The consolidation of the principle of gender equality at the constitutional and legislative level in Belgium is analyzed. It is emphasized that Belgium has become the second country in the world after the Netherlands to legalize same-sex marriage. The gender-legal reform of Belgium regarding the change of sex in a person is analyzed.

Conclusions on the raised issue are provided, the essence of which boils down to the fact that Belgium is carrying out various gender-legal reforms, some of which (same-sex marriage, sex change, etc.), in the opinion of the author, are debatable and unacceptable from the point of view of the Christian religion. Acquaintance with these reforms, as one imagines, will help the Ukrainian parliamentarians to introduce, first of all, those of them that correspond to the norms of Christian morality when reforming the gender legislation of Ukraine.

Key words: Belgium, gender, law, reforms, women's rights, gender equality.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.55>**Ю. С. Хрустальова**

аспірант

Запорізького національного університету

ЛІЦЕНЗУВАННЯ БАНКІВ ЯК АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА

Стаття присвячена дослідженню порядку ліцензування банків в Україні в контексті адміністративно-процедурного регулювання.

Визначено, що ліцензійні правовідносини є предметом наукових досліджень у різних галузях права, зокрема: адміністративного, цивільного та господарського, що дозволяє говорити про комплексний характер ліцензійних правовідносин та складний (різногалузевий) характер відповідних правових норм, але домінуючими є адміністративно-процедурні норми, що і дозволяє розглядати ліцензування як інститут адміністративного права.

Доведено, що ліцензування банків є функціональною, заявною, неюрисдикційною, дозвоільною, формальною адміністративною процедурою. Запропоновано виділяти у такій процедурі 3 етапи: 1) ініціювання процедури ліцензування заявником; 2) розгляд поданих документів та прийняття рішення про видачу або відмову у видачі ліцензії; 3) оскарження рішення НБУ (факультативна стадія).

Запропоновано наступну авторську дефініцію: «Ліцензування банків – це нормативно закріплений порядок вирішення Національним банком України як суб'єктом публічного адміністрування індивідуальних адміністративних справ, пов'язаних із видачею та анулюванням банківських ліцензій, наглядом за дотриманням ліцензійних умов з метою захисту публічних і приватних інтересів».

Обґрунтована необхідність: 1) нормативно закріпити чіткі ліцензійні умови банківської діяльності в Україні, у зв'язку з чим доповнити Положення про ліцензування банків, затверджене Постановою Правління НБУ 22.12.2018 р. № 149, відповідними нормами; 2) Викласти ч. 1 ст. 79 Закону України «Про банки і банківську діяльність» у такій редакції: «Особливості оскарження рішень (індивідуальних актів) Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відмову у видачі банківської ліцензії, відкликання у банку банківської ліцензії та ліквідацію банку встановлюються Кодексом адміністративного судочинства України».

Ключові слова: ліцензування, адміністративна процедура, банківська ліцензія, адміністративна справа, видача ліцензії, адміністративний акт, оскарження.

Євроінтеграційний вибір України, прийняття довгоочікуваного Закону України «Про адміністративну процедуру» [1] обумовлюють необхідність розробки спеціалізованого адміністративно-процедурного законодавства. Банківська сфера не є виключенням, оскільки від в'урегульованості відносин суб'єктів публічного адміністрування з кредитно-фінансовими установами залежить стабільність банківської системи України в цілому.

Ліцензування банків є, на наш погляд, «центральною» адміністративною процедурою у банківській сфері, оскільки саме з моменту видачі банківської ліцензії Національним банком України юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності [2, ч. 9 ст. 19] та ліквідується у разі відкли-

кання НБУ банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [2, п. 2 ч. 1 ст. 77]. Саме за допомогою такого інституту як відкликання ліцензії відбувається удосконалення банківської системи України в цілому, про що красномовно свідчать статистичні дані. Так, якщо у 2013 році в Україні працювали 175 банків, у 2016 -109, у 2019 – 77, то наразі у 2023 – 69 [3]. З початку 2023 року вже відкликано ліцензії та прийнято рішення про ліквідацію двох банків – АТ «АЙБОКС БАНК» (у зв'язку із систематичним вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом) [4] та АТ «БАНК ФОРВАРД» (у зв'язку з неприведенням своєї діяльності у відповідність до вимог законодав-

ства України після віднесення його до категорії проблемних) [5].

Розглядаючи адміністративно-процедурні засади ліцензування банків, передусім слід зазначити, що така процедура є різновидом дозвільної процедури, сутністю якої є законодавчо встановлений порядок дій, що здійснюються суб'єктом господарювання та дозвільними органами під час проведення погодження (розгляду), оформлення, надання висновків та отримання документу дозвільного характеру, без наявності якого приватна особа не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності. При цьому Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» чітко вказує, що ліцензуванню підлягає такий вид господарської діяльності як банківська діяльність та діяльність з надання фінансових послуг [6, п. 1 ст. 7].

Наголосимо, що ліцензійні правовідносини є предметом наукових досліджень у різних галузях права, зокрема: адміністративного, цивільного та господарського, що дозволяє говорити про комплексний характер ліцензійних правовідносин та складний (різногалузевий) характер відповідних правових норм, але домінуючими є адміністративно-процедурні норми, що і дозволяє розглядати ліцензування як інститут адміністративного права. Аргументуємо свою позицію.

Етимологічно термін «ліцензія» походить від лат. «licentia» – «свобода робити що завгодно» [7, с. 364] та означає «право», «дозвіл» [8, с. 343]. У правовій доктрині термін «ліцензія» вживається в двох основних значеннях: як право на здійснення певного виду діяльності і як документ, що засвідчує наявність такого права. Перший підхід нормативно закріплено у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності»: «ліцензія - право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню» [6, п. 5 ст. 1]. У свою чергу, під ліцензуванням розуміється засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища [6, п. 6 ст. 1].

У вітчизняній правовій доктрині під ліцензуванням розуміють: субінститут адміністратив-

ного права, що виступає одним із методів державного управління (В. Б. Авер'янов) [9, с. 129]; інститут адміністративного права, який являє собою систему адміністративно-правових норм, що регулюють відносини в галузі надання ліцензій, за допомогою яких здійснюється нагляд за дотриманням правил ліцензування певних видів діяльності відповідними суб'єктами, а також притягають до відповідальності порушників цих умов (А. В. Гуцин) [10, с. 25]; вид дозвільного провадження (О. В. Кузьменко) [11, с. 167]; вид державного контролю (С. С. Вітвицький, П. М. Чистяков, О. В. Царікова та ін.) [12; 13; 14]; засіб державного регулювання господарської діяльності (Т. О. Коломоєць, М. Ю. Вихляєв, І. В. Солошкіна та ін.) [15, с. 398; 16, с. 211; 17]; форму виконавчої діяльності, виражену в санкціонуванні, офіційному визнанні за визначеними суб'єктами прав на заняття окремими видами діяльності, коли потрібен високий професіоналізм і кваліфікація, а також здійснення контролю за фактично здійснюваними діями (Л. В. Шестак) [18, с. 7]; нормативно регламентовану, когерентну систему адміністративно-правових засобів, способів юридичного впливу (дозволів, заборон, зобов'язань), форм та процедур виникнення суб'єктивних прав та обов'язків, в процесі публічно-приватної взаємодії між суб'єктами ліцензійних правовідносин з приводу набуття, використання та припинення права займатися видами господарської діяльності, що обмежуються державою з метою захисту прав та законних інтересів людини та її громадян (М. В. Шапочкіна) [19, с. 30–31]; встановлений законодавством порядок діяльності уповноваженого на те органу, спрямованої на засвідчення права та можливості ведення певних видів господарської діяльності та з подальшим дотриманням встановлених ліцензійних умов щодо вказаної діяльності (І. А. Люк) [20, с. 122]; адміністративну процедуру як сукупність процедурних дій, встановлених державою, пов'язаних із видачею ліцензій, переоформленням та їх анулюванням, із наглядом органів, що видають ліцензії, за дотриманням відповідних ліцензійних умов, що застосовуються публічною адміністрацією для узгодження публічних і приватних інтересів (Н. В. Галиціна) [21, с. 256]. Отже, можна констатувати, що у правовій доктрині щодо ліцензування існує два основних наукових підходи. Певна частина науковців вважає ліцензування видом державно-правового регулювання різних форм господарювання та забезпечення життєво важливих інтересів

людини, держави і суспільства, а інша - видом державного контролю.

В. К. Шкарупюю і Л. В. Шестак свого часу було виділено особливості ліцензування, які є актуальними і сьогодні: 1) є системою державно-виконавчих відносин, змістом яких є організація діяльності громадян і юридичних осіб у тих сферах діяльності, де потрібне неухильне виконання параметрів і визначеної правової поведінки. Ліцензійна діяльність припустима лише при дотриманні визначених спеціальних обов'язків і заборон; 2) має свої принципи організації управлінського впливу; 3) виступає формою контролю за набуттям спеціального правового статусу, фактичним виконанням обов'язкових ліцензійних умов, припиненням діяльності як суб'єкта ліцензійних правовідносин, а також формою контролю за правомірністю використання обмежених ресурсів; 4) є особливим адміністративно-правовим режимом; 5) норми, що регулюють систему ліцензування, охоплюють однорідні, тісно пов'язані відносини в межах однієї галузі, тобто складають самостійний адміністративно-правовий інститут, та приймаються в публічних цілях; 6) за порушення ліцензійних умов ліцензіат несе особливу адміністративну відповідальність, аж до анулювання ліцензії [22].

Відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» ліцензуванню підлягає такий вид господарської діяльності як банківська діяльність [6, п. 1 ч. 1 ст. 7]. Отже, у ліцензуванні банківської діяльності фактично зійшлися дві моделі, за якими традиційно надаються спеціальні дозволи на право здійснення певного виду господарської (підприємницької) діяльності - вид діяльності, який має істотне державне значення та найбільш рентабельний вид діяльності.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» оперує такими поняттями як «видача банківської ліцензії» та «відкликання банківської ліцензії». При цьому під видачею банківської ліцензії розуміється внесення Національним банком України до Державного реєстру банків запису про право юридичної особи або філії іноземного банку на здійснення банківської діяльності [2, ст. 2].

Нормативно встановлено, що юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку України в порядку, визначеному цим Законом та нормативно-правовими актами Національ-

ного банку України, документи для отримання банківської ліцензії [2, ст. 19].

Спеціальним нормативним адміністративно-процедурним актом, що деталізує процедуру ліцензування банківської діяльності в контексті створення таких кредитно-фінансових установ, є Положення про ліцензування банків, затверджене Постановою Правління НБУ 22.12.2018 р. [23], аналіз якого дозволяє виділити наступні стадії такої адміністративної процедури: 1) ініціювання процедури ліцензування заявником; 2) розгляд поданих документів та прийняття рішення про видачу або відмову у видачі ліцензії; 3) оскарження рішення НБУ (факультативна стадія).

Стадія 1. Ініціюючи ліцензійне провадження, заявник для отримання банківської ліцензії подає до НБУ таку інформацію та документи: 1) заяву про видачу новоствореному банку банківської ліцензії за встановленою НБУ формою; 2) засвідчені копії зареєстрованого Комісією з цінних паперів звіту про результати розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій новоствореного банку; 3) стратегію та бізнес-план новоствореного банку та витяг із рішення установчих зборів або єдиного засновника новоствореного банку про їх затвердження (складаються на 3 роки); 4) інформацію про наявні в новоствореному банку банківське обладнання, комп'ютерну техніку, програмне забезпечення та комунікаційні засоби, потрібні для надання банківських та інших фінансових послуг, захисту інформації/документів від підроблення, викривлення та знищення, ведення бухгалтерського обліку та складання щоденного балансу та статистичної звітності, проведення розрахунків і участі в системі електронних платежів Національного банку, що відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку, а також нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів щодо порядку формування та ведення бази даних про вкладників - фізичних осіб і подання звітності; 5) інформацію про наявні в новоствореному банку приміщення, уключаючи касовий вузол, їх технічний стан і організацію охорони, які відповідають вимогам нормативно-правових актів НБУ; 6) організаційну структуру банку, а також витяг із рішення уповноваженого органу новоствореного банку про її затвердження; 7) засвідчені копії внутрішніх положень новоствореного банку з питань корпоративного управління та системи внутрішнього контролю, надання банківських та інших фінан-

сових послуг, політики управління активами та пасивами, кредитної, інвестиційної, облікової політики; 8) документи щодо обрання (призначення) керівників і керівника підрозділу внутрішнього аудиту, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера та документи для їх погодження на посади; 9) інформацію про колективну придатність правління/ради банку за встановленою НБУ формою; 10) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється НБУ [2, ст. 19; 23, п. 213].

При цьому документи, подаються до НБУ в один із таких способів: 1) на паперових носіях з одночасним поданням електронних копій цих документів без накладання КЕП; 2) у формі електронного документа, підписаного шляхом накладання КЕП, або електронної копії документа, засвідченої КЕП, - на офіційну електронну поштову скриньку Національного банку nbu@bank.gov.ua або іншими засобами електронного зв'язку, які використовуються НБУ для електронного документообігу [23, п. 21].

Стадія 2. Законодавчо встановлений строк розгляду поданих документів та прийняття рішення про видачу або відмову у видачі ліцензії дорівнює трьом місяцям. При цьому розгляд поданих документів є багатоплановим та досить складним процесом та передбачає: ідентифікацію фізичних та юридичних осіб; оцінку їх ділової репутації та визнання її або бездоганною, або небездоганною; оцінку фінансового стану юридичних осіб і майнового стану фізичних осіб на підставі нормативно встановлених критеріїв; погодження фактично набутої або збільшеної істотної участі в банку та ін. [23].

В процесі розгляду поданої інформації та документів НБУ має право запитувати та отримувати від банку, його учасників, власників істотної участі в банку, осіб, які мають намір набутися або збільшити істотну участь у банку, осіб, які входять до складу 10 найбільших остаточно ключових учасників банку, а також інших осіб, діяльність яких оцінюється або перевіряється, додаткову інформацію, документи та пояснення, необхідні для повного та всебічного аналізу й прийняття ним мотивованого рішення [23, п. 34]; надати заявникові зауваження до поданого пакета документів, якщо документи не відповідають вимогам законодавства України [23, п. 35]; зупинити перебіг строку розгляду пакета документів у разі виявлення обставин, що можуть вплинути на прийняття Національним банком відповідного рішення, до

з'ясування таких обставин, але не більше ніж на 30 днів [23, п. 38]; продовжити строк розгляду пакета документів на підставі обґрунтованого клопотання заявника та встановити строк, на який продовжено строк розгляду [23, п. 39]; повернути поданий заявником пакет документів без прийняття рішення за цим пакетом у разі невідповідності поданих документів вимогам законодавства України [23, п. 40]. Такі рішення приймаються уповноваженою особою – членом Правління НБУ [23, п. 44].

У разі позитивного рішення Національний банк України протягом двох робочих днів з дня прийняття рішення вносить відповідний запис до Державного реєстру банків та надає банку витяг з цього реєстру про видачу банківської ліцензії, який підписується керівником із ліцензування [2, ч. 8 ст. 19], а також розміщує інформацію про видану банківську ліцензію на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку України у визначеному порядку.

В той же час Положення про ліцензування банків, на відміну від Закону, встановлює інший термін щодо строків внесення запису до Державного реєстру банків – не два, а три робочих дня [23, п. 221]. Але в цьому ж Положенні встановлено, що «Національний банк письмово повідомляє банк про надання йому банківської ліцензії, включення відомостей про нього до Державного реєстру банків і надає витяг із Державного реєстру банків про надання банку права на здійснення банківської діяльності ... протягом двох робочих днів із дня прийняття рішення про видачу банківської ліцензії» [23, п. 223]. Такі розбіжності в межах одного нормативно-правового акту, безумовно, повинні бути усунені і закріплено саме встановлений Законом термін – 2 робочих дні.

Одночасно з або до прийняття рішення про надання банківської ліцензії НБУ розглядає питання та приймає рішення про погодження або відмову в погодженні на посади керівників, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера, керівника підрозділу внутрішнього аудиту новоствореного банку [23, п. 218]. Таке рішення, як і рішення про видачу банківської ліцензії, є адміністративними актами.

Документи залишаються без розгляду та повертаються заявникові, якщо: 1) НБУ прийняв рішення про відмову в погодженні на посаду хоча б одного з керівників новоствореного банку та/або його головного ризик-менеджера, та/або його головного комплаєнс-менеджера, та/або

керівника його підрозділу внутрішнього аудиту; 2) НБУ не прийняв рішення про погодження на посаду хоча б одного з керівників новоствореного банку та/або його головного ризик-менеджера, та/або його головного комплаєнс-менеджера, та/або керівника його підрозділу внутрішнього аудиту [23, п. 220]. Таке рішення, на відміну від рішення про повернення документів у разі їх невідповідності вимогам законодавства України, приймається Правлінням НБУ.

Чітко встановлені у законодавстві України і підстави для відмови у видачі банківської ліцензії. Таке рішення приймається у разі, якщо: 1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії; 2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію; 3) документи, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів НБУ; 4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації; 5) хоча б один із керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або її головний ризик-менеджер, та/або її головний комплаєнс-менеджер, та/або керівник її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідає кваліфікаційним вимогам; 6) організація корпоративного управління, системи внутрішнього контролю, у тому числі системи управління ризиками, юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не відповідає обсягам та складності видів діяльності, які ця юридична особа має намір здійснювати як банк згідно зі стратегією та/або бізнес-планом; 7) не призначені як мінімум три члени правління, у тому числі голова правління; 8) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, інформаційні системи та інші інформаційні ресурси, приміщення, що відповідають вимогам, установленим НБУ; 9) відсутня організаційна структура та/або спеціалісти, необхідні для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, а також для забезпечення здійснення внутрішнього контролю, у тому числі управління ризиками, відповідно до вимог законодавства; 10) структура управління, у тому числі організаційна, та здійснення операційної діяльності юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, або банківської групи, до складу якої входить така юридична особа, може перешкоджати ефективному здійсненню нагляду Національним банком Укра-

їни; 11) стратегія банку, бізнес-план, фінансові показники, зокрема рівень достатності капіталу, не обґрунтовані та/або не реалістичні (зокрема, складені на підставі нереалістичних даних і включають припущення та можливі прогнози, які неможливо підтвердити розрахунками), та/або свідчать про те, що юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не зможе здійснювати таку діяльність відповідно до вимог законодавства України; 12) не отримано попередній висновок Антимонопольного комітету України стосовно концентрації та/або дозвіл на концентрацію у випадках, передбачених законодавством України [2, ст. 19-1].

Національний банк письмово повідомляє заявника про відмову в наданні банківської ліцензії новоствореному банку з обґрунтуванням підстав такої відмови [23, п. 224].

Стадія 3. Оскільки рішення про відмову у видачі банківської ліцензії є адміністративним актом, то його оскарження відбувається шляхом подання адміністративного позову, розгляд якого буде здійснюватися відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України [24]. На жаль, чинний Закон України «Про банки і банківську діяльність» не містить прямої вказівки щодо механізму оскарження такого адміністративного акту, але ст. 79 цього Закону передбачає, що «особливості оскарження рішень (індивідуальних актів) Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відкликання у банку банківської ліцензії та ліквідацію банку встановлюються Кодексом адміністративного судочинства України» [2, ч. 1]. Вважаємо, що частина 1 статті 79 повинна бути доповнена і викладена у такій редакції: «Особливості оскарження рішень (індивідуальних актів) Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, про відмову у видачі банківської ліцензії, відкликання у банку банківської ліцензії та ліквідацію банку встановлюються Кодексом адміністративного судочинства України».

Підсумовуючи вищевикладене, вбачається доцільним:

1. Вважати ліцензування банків функціональною, заявною, неюрисдикційною, дозвольною, формальною адміністративною процедурою.

2. Запропонувати наступну дефініцію: «Ліцензування банків – це нормативно закріплений порядок вирішення Національним банком України як суб'єктом публічного адміністру-

вання індивідуальних адміністративних справ, пов'язаних із видачею та анулюванням банківських ліцензій, наглядом за дотриманням ліцензійних умов з метою захисту публічних і приватних інтересів».

3. Нормативно закріпити чіткі ліцензійні умови банківської діяльності в Україні, у зв'язку з чим доповнити Положення про ліцензування банків, затверджене Постановою Правління НБУ 22.12.2018 р. № 149, відповідними нормами.

4. Нормативно закріпити, що особливості оскарження рішення про відмову у видачі ліцензії встановлюються Кодексом адміністративного судочинства України.

Список використаних джерел:

1. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>.
3. Банківські ліцензії : офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/supervision/registration/lic-bank>.
4. Національний банк ухвалив рішення відкликати банківську ліцензію та ліквідувати АТ «АЙБОКС БАНК». URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-uhvaliv-rishennya-vidklikati-bankivsku-litsenziyu-ta-likviduvati-at-ayboks-bank/>
5. Національний банк ухвалив рішення відкликати банківську ліцензію та ліквідувати АТ «БАНК ФОРВАРД». URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-uhvaliv-rishennya-vidklikati-bankivsku-litsenziyu-ta-likviduvati-at-bank-forvard>.
6. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.
7. Петрученко О. Латинско-русский словарь : Репринт IX-го издания 1914 г. СПб. : «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1994. 810 с.
8. Бибиц С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
9. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. К.: Юридична думка, 2004. Т 1: Загальна частина. 584 с.
10. Гуцин А. В. Лицензирование в Российской Федерации: правовые и организационные основы. Москва: Дашков и Ко, 2004. 166 с.
11. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України / О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій ; за ред. О. В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2006. – 384 с.
12. Вітвіцький С. С. Державний контроль у сфері ліцензійної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 . Х., 2004. 18 с.
13. Чистяков П. М. Контроль органів державної податкової служби України за підприємницькою діяльністю, яка підлягає ліцензуванню: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2004. 26 с.
14. Царікова О. В. Адміністративно-правові засади державного контролю за діяльністю банків в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2018. 233 с.
15. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
16. Адміністративне право України : словник термінів / за заг. ред. Т.О. Коломоець, В. К. Колпакова. К. : Ін Юре, 2014. 520 с.
17. Солошкіна І. В. Ліцензування діяльності фінансових установ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: "ПРАВО"*. 2016. Вип. 21. С. 66–69.
18. Шестак Л. В. Ліцензування як адміністративно-правовий інститут : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2005. 18 с.
19. Шапочкіна М. В. Санкції у структурі адміністративно-правового режиму ліцензування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2017. 215 с.
20. Лоук І. А. Адміністративно-процедурні засади створення банків в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2019, 216 с.
21. Галіцина Н. В. Ліцензування господарської діяльності як адміністративна процедура. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 255–259.
22. Шестак Л., Шкарупа В. Поняття та юридичний зміст ліцензування. *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України*. 2004. № 2. URL : [http://www.asta.edu.ua/vidan/nau_visn/2\(24\)/Pravo/shest_shkar.php](http://www.asta.edu.ua/vidan/nau_visn/2(24)/Pravo/shest_shkar.php).
23. Положення про ліцензування банків : затверджено Постановою Правління НБУ 22.12.2018 р. № 149. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text>.
24. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

Khrustalova Yu. S. Bank licensing as an administrative procedure

The article studies the procedure for licensing banks in Ukraine in the context of administrative procedural regulation.

It was determined that licensing legal relations are the subject of scientific research in various law branches, involving administrative, civil, and economic, which allows discussing the complex nature of licensing legal relations and the complex (multidisciplinary) nature of the relevant legal norms, but the dominant ones are administrative and procedural norms that allows considering licensing as an institution of administrative law.

It was proved that bank licensing is a functional, declarative, non-jurisdictional, permissive, and formal administrative procedure. It is proposed to distinguish 3 stages of such a procedure: 1) initiation of the licensing procedure by the applicant; 2) consideration of submitted documents and deciding on issuing or refusing to issue a license; 3) appeal of the NBU's decision (an optional stage).

The author puts forward an original definition: "Licensing of banks is a statutorily established procedure for settling by the National Bank of Ukraine, as a subject of public administration, of individual administrative cases related to the issuance and cancellation of banking licenses, supervision of compliance with license conditions for protecting public and private interests".

It was substantiated the need: 1) normatively enshrine well-formulated licensing conditions for banking activity in Ukraine and hence, the Regulation on bank licensing approved by Resolution of the NBU Board as of December 22, 2018, No. 149 should be supplemented with relevant norms; 2) Set out part 1 of Art. 79 of the Law of Ukraine "On Banks and Banking Activities" in the following wording: "Peculiarities of appealing decisions (individual acts) of the National Bank of Ukraine on classification of a bank as insolvent, refusal to issue a banking license, revocation of a bank's banking license and liquidation of a bank are established by the Code of Administrative Procedure of Ukraine".

Key words: *licensing, administrative procedure, bank license, administrative case, issuance of license, administrative act, appeal.*

В. В. Завальнюк

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ МЕТОДИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА

Сучасна наука на передньому краї свого пошуку поставила в центр досліджень унікальні системи, що історично розвиваються і до яких включена людина (людиномірність). У традиційній епістемології ідеалом знання та пізнавальної діяльності, а головне, власно теорії пізнання є природничі науки. Досвід же наук про культуру та дух, який включає в себе людські смисли, етичні та естетичні цінності, залишався поза межами епістемології. У процесі її звернення до гуманітарного знання виникає необхідність врахувати в раціональних формах досвід цілісної людини, що пізнає, її буття та комунікації в суспільстві, усвідомити способи введення в епістемологію соціально-гуманітарних наук просторових і темпоральних, історичних та соціокультурних параметрів, переосмислити в новому контексті, який використовує інтерпретацію та розуміння, категорію істини, її об'єктивність.

Питання про метод, поряд з питанням про об'єкт та предмет науки, – це те, що дозволяє констатувати її самостійність. Саме в цьому контексті постає проблема науковості галузевих юридичних досліджень. Не є таємницею, що в кожному дослідженні галузевої спрямованості простежується прагнення окреслити коло питань, тобто виділити об'єкт тієї чи іншої сфери знань про право та державу. Таким чином ставиться питання про науку цивільного права, науку господарського права, науку кримінального права тощо. Така позиція може бути визнаною лише в тому випадку, якщо відмовитися від питання про метод науки як її системо утворюючий фактор.

Аналіз методів юридичної антропології помітно ускладнюються тим, що навіть у традиційній юридичній науці, пов'язані з методами правових досліджень, складають предмет спору. Метод юридичної антропології розуміється технологічно – як систематична процедура, що складається з послідовності певних операцій, застосування яких зумовлює досягнення мети дослідження.

Ключові слова: антропологія, метод, право, антропологічний метод, методологія.

Сьогодні ми є свідками становлення постнекласичного типу раціональності та нелінійного стилю мислення, які застосовані в дослідженнях процесів самоорганізації у відкритих системах фізичної, хімічної, біологічної, соціальної й ін. природи. Інтенсивне застосування наукових знань практично у всіх сферах соціального життя, революція в засобах набуття, збереження й трансляції знань (комп'ютеризація науки, поява складних і дорогих обчислювальних комплексів, які обслуговують дослідницькі колективи і функціонують аналогічно засобам промислового виробництва тощо) змінюють характер наукової діяльності. Поряд із дисциплінарними дослідженнями на передній план все більш висувуються міждисциплінарні і проблемноорієнтовані форми дослідницької діяльності. Якщо класична наука була зорієнтована

на розуміння все більш вузького, ізольованого фрагмента дійсності, який постає предметом тієї чи іншої наукової дисципліни, то специфіку сучасної науки початку XXI століття визначають комплексні дослідницькі програми, в яких беруть участь фахівці різних сфер знання.

Необхідно зазначити, що абстракції традиційної епістемології відповідно до вимог класичного природознавства створювалися шляхом принципової елімінації суб'єкта, виключення «людського виміру», що оголошували «несуттєвим», хоча стосовно людського пізнання це неможливо. У зазначеній традиції подолання психологізму та історизму, які ототожнювалися з релятивізмом, досягалося шляхом видалення самої людини з пізнання та його результатів. Не була винятком у цьому сенсі й юридична наука, яка століттями «оберталася» навколо норм та юри-

дичних конструкцій, в яких людина була лише одним, інколи не найважливішим компонентом.

На нашу думку, сучасну епістемологію юридичної науки необхідно будувати не у відриві від людини, як це відбувається в теоретизованому світі раціоналістичної та сенсуалістичної гносеології, а на основі довіри до людини як цілісного суб'єкта пізнання. Об'єктом епістемології в цьому випадку стає пізнання в цілому, а не тільки його теоретизована модель. Тобто можна сказати, що пізнання перетворюється у вчинок відповідально мислячої свідомості та виступає як зацікавлене розуміння, невідривне від результату – істини. Те, від чого відмовлялися при абстрактно-теоретичному підході до знання, – цілісна людина, що пізнає, – в сучасній епістемології стає умовою можливості пізнання, і в цьому суть антропологічної традиції в розумінні пізнання, суб'єкта, істини, яка повною мірою повинна реалізуватись у методології гуманітарних наук [1, с. 159].

В цьому контексті міждисциплінарність як методологічний принцип слід виводити на один рівень із ключовим для постнекласичної методології юриспруденції принципом додатковості, а сама юридична антропологія стає найважливішим полем інтеграції різних методологій під ідеєю пізнання людини в праві.

Справді, необхідність будь-якої науки визначається не тільки необхідністю її предмета, а й наявністю і розробленістю власного методу його пізнання. Застосування методу до предмета своїм вихідним початком має певні принципи, які підлягають виконанню, оскільки без них неможливо опанувати предмет. Якби природа предмета розкривалася у своїй істотній визначеності відразу, як тільки ми приступили до його пізнання, то як метод, так і його застосування виявилися б чимось зайвим і непотрібним. Але пізнання саме потребує певних принципів, щоб направлятися до природи предмета, а не йти від неї.

Із суто суб'єктивістської точки зору тлумачиться метод у юридичній антропології, а саме: він розуміється не просто як інструмент техніки дослідження, за допомогою методу юрист-антрополог «формує, конститує свій предмет і задає той зразок, картину світу, в рамках якої легітимуються дослідні процедури, набувають сенсу ті чи інші теорії, а також знаходять своє пояснення конкретні факти» [2, с. 343].

Утім, коли йдеться про певні методи пізнання права, застосовувані в антропологічній науково-дослідницькій програмі, то метод розуміється

цілком традиційно, а саме: як деяка систематична процедура, що складається з послідовності певних операцій, застосування яких або приводить до досягнення поставленої мети, або наближає до неї [3, с. 11]. Інакше кажучи, метод трактується вже як технологія. У зв'язку з цим зауважимо, що методи і процедури дослідження, на відміну від методології, є системою більш-менш формалізованих правил збору, обробки та аналізу доступної інформації, тобто методикою, і в цьому випадку методологічні посилки відіграють головну роль у виборі прийомів для вивчення поставленої проблеми. Методика вивчення окремих сторін питання містить вихідні посилки, що стосуються природи об'єкта в цілому і, відповідно, способів, за допомогою яких необхідно отримувати потрібні відомості. Важливо підкреслити, що в практиці немає єдиної ідентифікації прийомів антропологічного дослідження, одну і ту ж систему дій називають методом, технікою, методикою або процедурою, іноді навіть методологією.

Оскільки відповідно до вихідної методологічної посилки юрист-антрополог конститує, створює свій предмет пізнання вільно (довільно), то соціальна реальність (включаючи право) розглядається не як світ об'єктивно існуючих даностей, тобто поза і незалежно від його свідомості і волі існуючих явищ, але як «світ значень, що інтеріоризуються в смисли, і смислів, що об'єктивуються в значення, що надаються предметами, явищам, подіям і діям» [2, с. 340]. Тому антропологічне дослідження соціально-правової реальності має здійснюватися методами, принципово іншими, ніж кількісні методи пізнання.

Методи пізнання, що застосовуються сьогодні в соціальних і поведінкових науках, отримали загальну назву «якісних». Методи ці, як підкреслюється, спрямовані не стільки на виявлення визначальних цінностей, смислів і значень, у світі яких начебто і приречений обертається юрист-антрополог, скільки на аналіз «співвіднесення суб'єктивної креації і громадських об'єктивних інститутів в процесі предметнення першої і розпредмечення другого» [3, с. 12]. Очевидно, що вказівка на спрямованість аналізу та встановлення співвідношення «суб'єктивної креації» з об'єктивно існуючими соціальними інститутами означає відмову, заперечення спочатку заявленої суто суб'єктивістської позиції юриста-антрополога, перехід до визнання спочатку відкинутого ним світу об'єктивно суцільних явищ соціально-правової реальності.

Отже, йдеться про добре відомі в соціології методи збору даних. Антропологи в процесі дослідження застосовують як об'єктивні (неінтерпретативні) методи, які засновані на численних і незалежних джерелах, так і суб'єктивні (інтерпретативні, оціночні), що застосовуються при дослідженні нечисленної спільності. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що питання про те, якою мірою дані повинні інтерпретуватися, є одним з головних протиріч якісного дослідження [4, с. 102].

Зі сказаного стає зрозуміло, чому в юридичній антропології виокремлюють насамперед групу якісних соціологічних методів дослідження права. Утім не можна не підкреслити, що в рамках юридичної антропології соціологічні методи застосовуються відповідно до вимог правової ситуації. Саме цей методологічний принцип лежить в основі так званого ситуативного (або ситуаційного) підходу.

З методологією ситуативного підходу тісно пов'язана синергетична проблема нелінійності суспільно-правових взаємодій, що висуває на перший план нестійкість і неоднозначність ситуацій вибору (прийняття рішень), невідворотність і довільність процесів формування нових структур із елементів середовища, в якому знаходиться суб'єкт.

Особливе значення для антропологічного дослідження права має метод включеного спостереження. На відміну від звичайного спостереження, включене спостереження передбачає аналіз досліджуваної ситуації зсередини, з точки зору діючого суб'єкта. Такий аналіз принципово важливий, оскільки зовнішній спостерігач практично завжди позбавлений можливості звернути увагу на ті деталі, які приховані від очей непосвяченого, але істотні для діючого суб'єкта або представника іншої (щодо спостерігача) культури. Для виявлення мотивації поведінки, виявлення сенсу юридично значимих дій, що дозволяють пояснити і зрозуміти, що сталося, якраз і потрібна емпатія, тобто опис цих дій мовою суб'єкта. Особливо важлива така робота при експлікації неофіційних норм регулювання поведінки в малих групах, наприклад, в злочинних співтовариствах для кримінолога, в незахідних суспільствах для порівняльно-правового дослідження тощо [3].

Антропологи спостерігають спосіб життя, соціальні відносини і взаємодії, звичаї, традиції народів, племен, общин. Метод спостереження застосовується також соціологами; психологами, економістами, етнографами, політологами, куль-

турологами, а також представниками суспільних наук. Спостереження сьогодні залишається основним методом збору даних, який припускає збір первинної інформації та її реєстрацію, це уважний погляд на події, що відбуваються, їх правильне сприйняття і фіксація. Нарешті, не можна не згадати і про метод візуальної антропології – відображенні інформації у візуальних формах різноманітних культур за допомогою сучасних технічних засобів (кіно-, фото-, відеоапаратури, комп'ютерних технологій). Візуальна антропологія, завдання якої полягає в тому, щоб відобразити за допомогою сучасних засобів інформації реальний стан різноманітних культур, в першу чергу маловідомих і зникаючих, допомагає створенню більш повної і об'єктивної картини, гуманітарного світового співтовариства [5]. Безсумнівно, розглянуті соціологічні методи дослідження, що носять емпіричний характер, можуть надати істотну допомогу у виявленні саме соціокультурної зумовленості права, розуміння його як явища, що є функцією суспільства. Антрополого-соціологічні методи аналізу права конкретизуються в методах і методиках соціальної феноменології, соціальної когнітивної психології, історичної антропології.

У той же час не можна не погодитися із А. Ф. Крижанівським, який зазначає, що хоча застосування феноменологічної методології в юриспруденції – справа далеко не проста, проте це зовсім не означає, що слід відмовитися від її застосування в контексті правничих студій. Навпаки, як зазначає дослідник, криза правової легітимації є, має своїм джерелом насильницьке вторгнення «імперативу економічної цілераціональності в екологію органічних життєвих форм» [6, с. 67], хоча у нас вона розвивається в іншому культурно-історичному та правовому контексті, виявляє себе в руйнуванні успадкованих від радянської юриспруденції світоглядних установок марксизму [7, с. 27]. Феноменологічний підхід у правознавстві виявляє себе в описі простих ситуацій, з яких складається правове буття: укладання договору, купівля-продаж товару, виконання трудової угоди, дотримання правил дорожнього руху тощо. Саме все це складає, користуючись феноменологічною термінологією, правове буття, в якому усі ми живемо, з його повсякденними речами і думками – правовими явищами (феноменами) і лінгвістичними виразами, через які вони існують [7, с. 31].

Таким чином, феноменологія насамперед цікавиться конкретними проявами життєвого

світу людини, юридичними фактами, що оточують його, нормативами, що утворюють його суспільний простір. Однак сьогодні можна стверджувати, що розуміння самого «феномена» дещо змінилося, а дослідження феноменів взагалі розглядається як доказ науковості того чи іншого дослідження, на протиположність дослідженням метафізичним [3, с. 12].

Як уже зазначалося, одним із важливих завдань сучасної юридичної антропології є дослідження різноманітного юридичного світу, який розглядається як частина світу соціального. При цьому соціальний світ різко протиставляється природному світу. Останній, на думку юристів-антропологів, не має «внутрішньої смислової структури»; природі як такій зовсім не притаманна значимість, з'являється вона тільки в результаті інтерпретувальної діяльності людини. Факти, дані і події, із якими має справу дослідник, перебувають у полі його спостереження, а це поле «нічого не означає для молекул, атомів і електронів всередині нього» [8, с. 310]. Таким чином, представники юридичної антропології права, дотримуючись неокантіанського дуалізму природи і культури і відповідно протилежності «наук про природу» і «наук про культуру», тлумачать соціальний світ цілком феноменологічно, тобто як «світ, сконструюваний розумом».

З феноменологічної точки зору юридична антропологія перш за все повинна займатися тим, що люди розуміють під правом у своєму повсякденному житті. Інакше кажучи, повсякденне право, індивід і соціальні групи мають бути головним фокусом юридичної антропології. Це саме те «живе право», без якого не може існувати жодне суспільство.

Більше того, різним суспільствам притаманні абсолютно різні правові реальності. Антрополог-феноменолог повинен спробувати пояснити різницю між цими реальностями. Він повинен задатися питанням, як так виходить, що поняття «свобода» вважається само собою зрозумілим в одному суспільстві, але не в іншому, як правові основи справедливості затверджуються в одному суспільстві і як право на свободу може бути одного разу втрачено індивідом або всім суспільством.

У наш час методики дослідження повсякденного права та правових ситуацій тільки починають застосовуватися, але вже ми можемо говорити про певні перспективи юридичної антропології і феноменологічної інтерпретації оточуючої нас правової реальності.

Згідно з уявленнями соціального конструктивізму, завданнями науки є: деконструкція, тобто відмова від беззастережного прийняття постулатів істини, раціональності і добра як абсолютних критеріїв оцінки наукової практики; демократизація, що припускає залучення до наукового дискурсу все нових учасників; реконструкція, або моделювання, нових форм соціальної реальності і практики.

Говорячи про психологічні методи юридичної антропології, не можна обійти увагою методи семантичного аналізу, що активно розробляються в психолінгвістиці. Значний інтерес для проведення досліджень у сфері юриспруденції може становити метод асоціативного експерименту. Розробивши шкалу значущих для даної правової культури асоціацій і провівши таке дослідження, можна отримати важливі дані щодо сприйняття на рівні несвідомого пануючих у суспільстві цінностей, групових і колективних настанов [9].

Аналіз поширених фразеологізмів дозволяє також виявити панівні стереотипи повсякденної свідомості, наприклад, з точки зору ставлення населення до Конституції, нормативно-правових актів, органів державної влади, етнічних, соціально-групових стереотипів (сприйняття інших етносів, класів, соціальних груп) для виявлення потенційних конфліктів у суспільстві.

Використання історичних методів в юриспруденції – досить популярний дослідницький прийом. Практично жодне дослідження не обходиться без використання методології історичної науки. В рамках методології юриспруденції це іменується застосуванням принципу історизму. Як зазначав патріарх вітчизняної загальнонотееоретичної юриспруденції О. В. Сурілов, «будь-яке явище повинно оцінюватися не лише з точки зору його змісту, але й з точки зору його наслідків; оцінювати минуле необхідно з точки зору сучасного. Думка повинна рухатися від минулого до сучасного і від сучасного до минулого» [10, с. 18]. Принцип історизму, безперечно, є одним із ключових принципів класичної методології юриспруденції. За великим рахунком, він концентрує у собі принцип детермінізму, принцип об'єктивізму та інші пізнавальні апіоритети, якими оперувала класична юридична думка. Принцип історизму для юридичної науки довго відігравав провідну роль, на його базі використовувалися так звані історико-правові методи, за допомогою яких отримувалося знання про предмет дослідження в історичному зрізі.

Проблематика застосування історичних методів пізнання в юриспруденції пов'язана, перш за все, із тим, що сучасна історична наука виходить з таких основоположних гіпотез: 1) людське суспільство та його історія характеризуються наявністю великого різноманіття соціальних структур, систем та підсистем; 2) суспільство в цілому та людська історія мають інтегративні характеристики; 3) людська історія є самодостатньою; 4) людська історія характеризується виключною динамічністю, незавершеністю та альтернативністю розвитку; 5) статус суб'єктів визначає хід історії; 6) історія непередбачувана, а її розвиток – нелінійний [3, с. 12-14]. Ці гіпотези важко сумісні із принципом історизму, принаймні, в його класичній інтерпретації. Усе це вимагає перегляду його змісту, ба навіть кардинального його перетворення відповідно до умов сучасного історико-правового пізнання.

Практично в кожному навчальному чи науковому виданні, присвяченому методологічним проблемам історії, неодноразово та в різних контекстах зустрічається термін «антропологічний поворот». Це й «антропологічний поворот» в історії, і «антропологічний поворот» у суспільствознавстві. Для історії він, перш за все, полягає в тому, що велике бачиться на відстані, а людська історія як ціле може бути досягнена виключно при пізнанні частин, визнанні унікальності кожної культури і цивілізації, а також постійного зіставлення історичної цілісності з вузловими моментами розвитку людської цивілізації. Разом із тим «погляд на людську історію веде нас до таємниці нашого людського буття, до чого я належу, в ім'я чого я живу, усе це я пізнаю в дзеркалі історії» [3, с. 12].

Поняття цивілізації в Європі довгий час використовували в контексті розбіжностей, що існують між народами, і лише тепер цивілізація стала категорією, що відображає єдність народів Європи, спільність їх цінностей. Звідси всезагальне поширення термін «європейська цивілізація».

Відомо, що кожна людина в процесі створення власного образу нового цивілізаційного простору проходить через процес розрізнення та називання знайомого, зрозумілого, засвоєного, від іншого, чужого шляхом наділення кожної речі засвоєного світу власним іменем. І тоді назване стає своїм, близьким, зрозумілим, передбачуваним, а неназване виступає як чуже, невизначене, хаотичне. Справедливо відзначено, що людське прагнення вибудувати власний світ першочергово базується на розрізненні знайомого та іншого, свого та чужого [11, с. 19-20].

Заслуговує на увагу дослідження Ю. М. Оборотова стосовно поділу правових систем

залежно від використання правової спадщини. Вчений обґрунтовано доводить, що за цим критерієм правові системи можуть бути віддиференційовані і невіддиференційовані. У віддиференційованих правових системах право існує як відокремлене, відносно самостійне явище щодо релігії, моралі, звичаю, політики. І навпаки, у невіддиференційованих правових системах право нерозривно пов'язано з іншими регуляторами і цінностями. Віддиференційовані правові системи утворюють дві правові сім'ї: сім'ю романо-германського (континентального) права і сім'ю загального (прецедентного) права. У складі невіддиференційованих правових систем: релігійна правова сім'я; традиційна (звичаєвоправова) сім'я; євразійська (ідеологізована) правова сім'я; далекосхідна правова сім'я [12]. Для вітчизняних концепцій права за винятком доктрин радянського періоду, був характерний зв'язок з релігійно-моральними ідеалами, де право невіддільне від долі держави, її культури, ролі особистості в державі.

Дослідницька методологія юридичної антропології, запозичена з соціологічної науки, є «якісною», тобто отримані за її допомогою дані отримуються нестатистичними або не кількісними способами (ситуативний та синергетичний підхід, метод включеного спостереження, робота з документальними джерелами, етнографічний метод, біографічний метод, метод *case study*, метод візуальної антропології та ін.).

Феноменологічний підхід у правознавстві виявляє себе в описі конкретних проявів життєвого світу людини, юридичних фактів, що оточують її, нормативами, що утворюють її суспільний простір. З феноменологічної точки зору юридична антропологія перш за все повинна займатися тим, що люди розуміють під правом у своєму повсякденному житті. Інакше кажучи, повсякденне право, індивід і соціальні групи мають бути головним фокусом юридичної антропології. Це саме те «живе право», без якого не може існувати жодне суспільство.

Антропологічний підхід активно розвивається в сучасній соціальній та когнітивній психології. До найбільш цікавих напрямів у цій сфері відноситься методологія соціального конструктивізму, за якою завданнями науки є: деконструкція, тобто відмова від беззастережного прийняття постулатів істини, раціональності і добра як абсолютних критеріїв оцінки наукової практики; демократизація, що передбачає залучення до наукового дискурсу все нових учасників; реконструкція, або моделювання, нових форм соціальної реальності і практики. Значний інтерес для проведення досліджень у сфері юриспруденції може представляти метод асоціативного експерименту. Зокрема,

аналіз поширених фразеологізмів дозволяє також виявити панівні стереотипи суспільної правової свідомості.

Для історії права антропологічний поворот у науці полягає в тому, що людська історія як ціле може бути осягнена виключно при пізнанні частин, визнанні унікальності кожної культури і цивілізації, а також постійного зіставлення історичної цілісності з вузловими моментами розвитку людської цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Жоль К. Методологічні проблеми теоретичного вираження результатів міждисциплінарних досліджень у постнекласичній науці. Філософія освіти. 2006. № 2. С. 156–163.
2. Завальнюк В. В. Юридична антропологія та інші напрями антропологічного знання. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О. : Юрид. л-ра, 2008. Вип. 44. С. 342–345.
3. Завальнюк В. В. Антрополого–герменевитичний підхід до характеристики правової реальності: становлення концепцій. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О. : Юрид. л-ра, 2009. Вип. 50. С. 7–14.
4. Губар О. Права людини у системі категорій антропології права. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : матеріали I Всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 16–17 вересня 2005 р.). Л. : Юрид. ф-т ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 96–102.
5. Hockings P. Principles of Visual Anthropology. Hague : Mouton Publishers, 1975. 562 p.
6. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія : монографія. О. : Фенікс, 2006. 196 с.
7. Крижанівський А. Ф. Правова поведінка в понятійно-категоріальному зрізі теоретичної й прикладної юриспруденції. Південноукраїнський правничий часопис. 2010. № 2. С. 67–69.
8. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О., 2009. Вип. 47. С. 309–312.
9. Завальнюк В. В. Методологічний апарат дослідження юридичної антропології. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. О. : Юрид. л-ра, 2012. Вип. 65. С. 45–53.
10. Сурилов О. В. Теорія держави і права : учбов. посіб. / О. В. Сурилов. – О. : Астропринт, 1998. – 224 с.
11. Довгополова О. А. Другое, Чужое, Отторгаемое как элементы социального пространства : монографія. О. : Фридман, 2007. 300 с.
12. Оборотов Ю. М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. О., 2003. 379 с.

Zavalniuk V. V. Modern methods of anthropological research of law

Modern science, at the forefront of its search, has placed at the center of research unique systems that develop historically and include humans (human dimension). In traditional epistemology, the ideal of knowledge and cognitive activity, and most importantly, the theory of knowledge itself, are natural sciences. The experience of the sciences of culture and spirit, which includes human meanings, ethical and aesthetic values, remained outside the boundaries of epistemology. In the process of her appeal to humanitarian knowledge, there is a need to take into account in rational forms the experience of a complete person who knows, his existence and communication in society, to understand the ways of introducing spatial and temporal, historical and socio-cultural parameters into the epistemology of social and humanitarian sciences, to rethink in a new context, which uses interpretation and understanding, the category of truth, its objectivity.

The question about the method, along with the question about the object and subject of science, is what allows us to ascertain its independence. It is in this context that the problem of the scientific nature of sectoral legal research arises. It is no secret that in every study of the branch orientation, the desire to outline the range of issues can be traced, that is, to highlight the object of one or another area of knowledge about law and the state. In this way, the question is raised about the science of civil law, the science of economic law, the science of criminal law, etc. Such a position can be recognized only if the question of the method of science as its system-forming factor is abandoned.

Analysis of methods of legal anthropology is significantly complicated by the fact that even in traditional legal science, methods related to legal research are a subject of dispute. The method of legal anthropology is understood technologically - as a systematic procedure consisting of a sequence of certain operations, the application of which determines the achievement of the research goal.

Key words: anthropology, method, law, anthropological method, methodology.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.57>

С. О. Шатрава,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7072-961X>;
e-mail: sergshatrava@gmail.com

К. О. Чишко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8810-7950>,
e-mail: ekaterinachishko@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В КРАЇНАХ АЗІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано досвід запобігання та протидії корупції в країнах Сходу (Китаї, Японії та Сінгапурі). Внаслідок чого зроблено висновок, що антикорупційна державна політика Китаю будується, переважно на репресивних заходах.

У Японії утвердились наступні пріоритети в сфері запобігання та протидії корупції: 1) розроблення та активне провадження інструментів запобігання корупції економічного характеру, наприклад обов'язок щодо систематичного звітування політичним керівництвом перед громадськістю, проведення фінансових реформ, у частині фінансування політичних організацій і державних підприємств; 2) формування інституту публічної служби сучасного зразка з гідними умовами праці, стабільно високим грошовим забезпеченням, і розгалуженою системою стимулів; 3) запровадження цивільного контролю за діяльністю державних інституцій, де провідним суб'єктом є громадськість.

В основу запобігання та протидії корупції в Сінгапурі покладено ідею про усунення чи мінімізацію причин і умов, які фактично штовхають особу на здійснення корупційних діянь. Із цієї метою в країні впроваджено низку дієвих антикорупційних засад і механізмів, серед яких: 1) застосування заходів до обох сторін (як до тих, хто дає хабарі, так і до тих, хто їх приймає); 2) неминуче застосування механізму юридичної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, яке в обов'язковому порядку повинно супроводжуватись громадським осудом, у противному випадку, воно не матиме абсолютного суспільного ефекту; 3) принципове розмежування професійних обов'язків публічних службовців і їх приватних інтересів, із чого випливає, що особа, яка перебуває на публічній службі не повинна вирішувати особисті проблеми чи проблеми своїх родичів використовуючи ресурси, до яких вона має доступ у зв'язку з зайняттям посади публічного службовця; 4) утвердження верховенства закону – досягається за рахунок прийняття судами обвинувальних вироків за матеріалами слідчих органів, внаслідок чого суспільство впевнюється у юридичній законності та ефективності діяльності перших; 5) встановлення зрозумілих і прозорих методів професійної діяльності та реалізації управлінського процесу, зокрема організацію роботи підпорядкованих структурних підрозділів із метою нівелювання умов впливу на адміністративні рішення прийняті в результаті надання неправомірної вигоди, зменшиться кількість фактів корупційних дій тощо.

Акцентовано увагу на тому, що чинна антикорупційна система в Україні лише за останні роки ввібрала низку ключових антикорупційних механізмів запобігання та протидії корупції, які відповідають міжнародним стандартам. В свою чергу, основою формування останніх слугує зарубіжний позитивний досвід подолання корупції на національному рівні.

Ключові слова: корупція, запобігання та протидія корупції; державна антикорупційна політика, антикорупційні органи, державна служба, корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією.

Постановка проблеми. Сучасні реалії свідчать про систематичний прогрес різних держав, при чому такий прогрес має не тільки західний вектор розвитку, а і східний. Важко оспорювати той факт, що окремі країни Сходу є лідерами в різних сферах як от економіка чи політика. Не є виключенням їх правоохоронна діяльність, зокрема антикорупційної спрямованості. Актуальна статистика свідчить, що деяким країнам Азії, наприклад Китаю, Сінгапуру та Японії, вдається вести достатньо ефективну діяльність із запобігання та протидії корупції у публічній сфері.

Зі свого боку, коли мова йде про антикорупційну діяльність корисним стає будь-який досвід, незалежно від його територіального походження. Одночасно, він становить і практичний інтерес, адже дає можливість провести порівняльну характеристику методів (засобів, механізмів) запобігання та протидії корупції і умов за яких вони використовуються.

Стан дослідження проблеми. Слід зазначити, що позитивний досвід країн Азії у боротьбі з корупцією не так часто стає предметом наукових праць як позитивні здобутки запобігання та протидії корупції в Сполучених Штатах Америки чи країнах Європейського Союзу. У результаті маємо невелику кількість наукових праць присвячених даному питанню, зокрема під авторством: Ю. В. Баскакової, В. М. Гаврилюка, П. В. Качанової, Г. О. Усатого, О. В. Жура [1], О. Г. Боднарчука [2], І. А. Мізраха [3], О. В. Скомарова [4], О. В. Стельмаха [5], В. М. Чепелюка [6]. Попри це помилково вважати досвід країн Азії в сфері боротьби з корупцією є чимось «другорядним», навпаки: для успішного запобігання та протидії цьому деструктивному явищу важливо враховувати весь накопичений досвід. Зважаючи на зазначене, в основу чинного дослідження, окрім висновків і положень вказаних наукових робіт, покладено інформаційно-аналітичні матеріали, які стосуються особливостей реалізації антикорупційної політики держав країн Азії, насамперед Японії та Сінгапуру.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в аналізі основних ідей антикорупційної державної політики окремих країн Азії, насамперед Китаю, Японії та Сінгапуру, для узагальнення механізмів, які забезпечують результативну боротьбу з корупцією в цих країнах і в перспективі розгляду можливості використання схожих механізмів у ідентичній галузі національного законодавства.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у науковій статті отримали подаль-

шого розвитку уявлення про зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції, окремі пропозиції щодо використання якого в Україні авторами запропоновані вперше.

Виклад основного матеріалу. Характерною особливістю нормативно-правового регулювання антикорупційної сфери в Японії є фактична відсутність профільного законодавчого акту. Як не парадоксально це не заважає країні вести активну боротьбу з корупцією. Зокрема за результатами 2021 року ця країна посідає 18 місце серед інших порівняно «некорумпованих держав» [7].

Особливе значення надається заборонам відносно політиків, державних і муніципальних службовців. Останні, передбачають ряд правил для осіб, які обіймають посади публічних службовців, які унеможливають їх політичну активність і підприємницьку діяльність, не тільки в період проходження служби, а і після їх звільнення. Більше того в законах Японії закріплено досить чіткі обмеження стосовно фінансування політичних компаній, передвиборчої агітації та інших політичних організацій, а також регламентовано процедуру здійснення благодійних внесків, а також обов'язок подання відповідної фінансової звітності.

В Японії корупційним злочином вважаються дії політиків, які за певну винагороду просувають інтереси третіх осіб, оказуючи безпосередній вплив на інших осіб з метою прийняття працівниками інших державних інституцій бажаного цими третіми особами рішення. Одним із основних напрямів реалізації антикорупційних заходів у країні є саме кадрова політика, її сутність полягає в тому, що публічні службовці в Японії отримують достатнє грошове забезпечення, що заохочує їх до доброчесності. Публічна служба нерозривно пов'язана з професійною етичною поведінкою працівників, останні навіть отримали своє легальне закріплення в профільному законодавчому акті та низці підзаконних нормативно-правових актів (наказів уповноважених органів), в цих документах закріплено визначення терміну «зацікавлена особа», а також всебічно охарактеризовано дії, які є неетичними з точки зору публічної служби. Все це в свою чергу спрямоване на унеможливлення подвійного тлумачення антикорупційного законодавства [6].

Фактично в Японії утвердились наступні пріоритети в сфері запобігання та протидії корупції: 1) розроблення та активне провадження інструментів запобігання корупції економічного

характеру, наприклад обов'язок щодо систематичного звітування політичним керівництвом перед громадськістю, проведення фінансових реформ, у частині фінансування політичних організацій і державних підприємств; 2) формування інституту публічної служби сучасного зразка з гідними умовами праці, стабільно високим грошовим забезпеченням, і розгалуженою системою стимулів; 3) запровадження цивільного контролю за діяльністю державних інституцій, де провідним суб'єктом є громадськість [1, с. 49].

Деякі «борці з корупцією» вважають, що її можна подолати лише шляхом створення сильної держави, не на демократичних засадах, а за рахунок авторитарного стилю управління, поширення диктатури та репресій. Проте досвід Китаю (65 місце у рейтингу країн за Індексом сприйняття корупції у 2021 році [7]), де показові розстріли урядовців, які вчинили корупційні дії, давно стали «звичною справою», підтверджує зворотне. Так, лише з 2003 по 2015 роки 10 тисяч чиновників були публічно розстріляні, 120 тисяч – у якості поранення отримали по 10-20 років ув'язнення [3].

Натомість, як впливає з офіційних міжнародних даних викладених вище, репресивні заходи не дають бажаного результату – кількість хабарників, якщо і зменшилась, то не набагато, а суми хабарів автоматично зросли з похибкою на «підвищений ступінь ризику». Зрозуміло, що демократичний режим не в змозі забезпечити активну боротьбу з корупцією і мінімізувати отримання неправомірної вигоди, але здатний створити передумови для такої діяльності. Оскільки саме демократичні цінності: як от свобода слова чи наявність політичної конкуренції дає можливість виявляти та поширювати інформацію про корупційні прояви, а також сприяє створенню незалежних (громадських) комісій, основним завданням яких є боротьба з корупцією.

Еталонний зразок «культури прозорості» побудовано в Південній Кореї, зокрема, в Сеулі з 1999 року діє програма «OPEN», яка представляє собою систему контролю за розглядом заяв громадян чиновниками міської адміністрації. Необхідно відзначити, що впровадження зазначеної програми стало справжньою сенсацією серед національних антикорупційних програм і показником реалізованої політичної волі на боротьбу з корупцією [8]. О. В. Жур підкреслює, що «вільний доступ до інформації про стан речей виключає необхідність особистих кон-

тактів з урядовцями або пропозиції їм хабарів з метою прискорити завершення процесу ухвалення рішення. Таким чином, «OPEN» шляхом виключення особистого спілкування урядовців та громадян, як необхідної умови існування корупції, виконує основну свою задачу – попередження корупційних діянь і відновлення довіри громадськості до міської адміністрації» [1, с. 50].

Антикорупційна політика Сінгапуру вражає своїми успіхами – країна займає 5 місце в «антикорупційному рейтингу» за 2021 рік [7]. В основу запобігання та протидії корупції в Сінгапурі покладено ідею про усунення чи мінімізацію причин і умов, які фактично штовхають особу на здійснення корупційних діянь. Із цією метою в країні впроваджено низку дієвих антикорупційних засад і механізмів, серед яких:

1) застосування заходів до обох сторін (як до тих, хто дає хабарі, так і до тих, хто їх приймає);

2) неминуче застосування механізму юридичної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення, яке в обов'язковому порядку повинно супроводжуватись громадським осудом, у противному випадку, воно не матиме абсолютного суспільного ефекту;

3) принципове розмежування професійних обов'язків публічних службовців і їх приватних інтересів, із чого випливає, що особа, яка перебуває на публічній службі не повинна вирішувати особисті проблеми чи проблеми своїх родичів використовуючи ресурси, до яких вона має доступ у зв'язку з зайняттям посади публічного службовця;

4) утвердження верховенства закону – досягається за рахунок прийняття судами обвинувальних вироків за матеріалами слідчих органів, внаслідок чого суспільство впевнюється у юридичній законності та ефективності діяльності перших;

5) встановлення зрозумілих і прозорих методів професійної діяльності та реалізації управлінського процесу, зокрема організацію роботи підпорядкованих структурних підрозділів з метою нівелювання умов впливу на адміністративні рішення прийняті в результаті надання неправомірної вигоди, зменшиться кількість фактів корупційних дій;

6) професійні та особисті якості як основний критерій добору службовців державної сфери, що різко засуджує використання сімейних зв'язків під час проходження публічної служби та виконання своїх професійних обов'язків, на противагу призначення конкретного публічного

службовця на посаду в залежності від їх кваліфікації та досвіду робот, що гарантує прийняття об'єктивних кадрових рішень;

7) створення іміджу непідкупності чиновників на базі їх звільнення, у випадках вчинення ними корупційних діянь; за таких обставин засоби масової інформації відіграють вирішальну роль в оприлюдненні і поширенні відомостей про такі ситуації та покарання за її вчинення з метою забезпечення інформування суспільства про негативні наслідки від корупційних проявів; така обізнаність населення сприяє формуванню добросчесних відносин у сфері публічної служби та сприяє поширенню уявлення «покараності за корупцію», адже боротьба з останньою залежить від системи цінностей політичних лідерів, державної служби та суспільства;

8) гідна оплата праці державних службовців – оплата праці державних службовців здійснюється згідно формули, основним елементом якої є показник середньої заробітної плати кваліфікованих працівників на ідентичних або схожих посадах у приватній сфері; окремим категоріям публічних службовців, «що займають відповідальні посади, були підняті зарплати до рівня, характерного для топ-менеджерів приватних корпорацій. Наприклад, міністрам та суддям у Сінгапурі встановили астрономічну платню – 100 тис. дол США на місяць. Протеніяких пільг, охорони, автомобіля з водієм та службової дачі міністру не надається» [5]. Важливо, що такий підхід до збільшення зарплатні не означає щорічного її автоматичного зростання, адже доходи приватного сектору то підвищуються, то знижуються, як наслідок заробітна плата посадовцям може бути як підвищена, так і знижена;

9) «ліквідація зайвих адміністративних бар'єрів для розвитку економіки – боротьба з корупцією є одним з ключових чинників економічного успіху Сінгапура» [2];

10) контрольована щорічна звітність державних службовців про їх майно, активи і борги, у формі подання декларацій про майно, активи та борги у встановленій формі; наявність матеріальних активів за відсутності обґрунтованості їх виникнення слугує підставою для проведення перевірки щодо можливих корупційних джерел отримання перших; прокурор уповноважений проводити перевірку всіх банківських документів фінансового характеру, фінансової документації акціонерних товариств, а також приватні рахунки осіб, які підозрюються у вчиненні корупційних злочинів.

Важливе значення у механізмі боротьби з корупцією в Сінгапурі відведено інституційній складовій, зокрема розбудовано систему антикорупційних органів, де центральне місце займає Бюро з розслідування корупції [9], яке наділено політичною і функціональною самостійністю. Саме на нього покладено обов'язок щодо запобігання та протидії корупції в державі як в публічній, так і публічній сферах, шляхом здійснення досудового розслідування, проведення необхідних слідчих дій, а також вироблення відповідних превентивних заходів [4, с. 92-30]. Серед обов'язків Бюро чинне місце посідає контроль за випадками зловживання службовими повноваженнями, оприлюднення про такі факти та інформування уповноважених органів із метою проведення службового розслідування та притягнення публічного службовця до дисциплінарної відповідальності. Бюро з розслідування корупції також узагальнює існуючі методи запобігання та протидії корупції та виробляє нові, переважно з метою усунення прогалин в системі управління, які можуть стати передумовою розвитку корупції. У випадку виявлення проблеми, що може призвести до корупції та зловживань, Бюро рекомендує керівникам таких органів (підрозділів) вжити належних заходів щодо попередження злочинів [9].

Бюро по розслідуванню корупції Сінгапуру наділено «нехарактерними» для правоохоронних органів повноважень, зокрема затримувати осіб, що підозрюються у вчиненні корупційного правопорушення та проводити їх обшук, навіть без ухвали суду. Вдалим виглядає підхід щодо сфери здійснення слідчих дій. Так, розслідування, як правило охоплює перевірки діяльності не лише підозрюваного, але також його родичів та поручителів, будь-яких банківських рахунків, дольових та розрахункових рахунків, фінансових записів вищезазначених осіб. Крім того Бюро наділено повноваженнями щодо проведення розслідувань правопорушень, які є «супутніми» стосовно справи про корупційне правопорушення [5].

Висновки. Отже, сучасне осмислення корупції як явища обумовило його трансформацію від певної соціально-політичної проблеми до «абсолютного зла», яке неможливо викоринити на сучасному етапі розвитку людства. Натомість, необхідно прагнути до обмеження його впливу, оскільки воно становить не аби яку загрозу національній безпеці держави, і є серйозним викликом ХХІ сторіччя.

Як уявляється, чинна антикорупційна система в Україні лише за останні роки ввібрала

низку ключових антикорупційних механізмів запобігання та протидії корупції, які відповідають міжнародним стандартам та провідному зарубіжному досвіду. Водночас аналіз зарубіжного досвіду країн Азії дає можливість виокремити наступні позитивні аспекти функціонування системи запобігання та протидії корупції, які можуть бути використанні для її удосконалення в Україні:

– виключно репресивні заходи боротьби з корупцією не можуть забезпечити подолання корупції;

– виваженим є поєднання системи, яка включає дієві превентивні механізми (забезпечують запобігання корупції) та одночасно – безвідворотність відповідальності за корупційні правопорушення, яка обов'язково має стосуватися обмежень особистісного характеру;

– позитивним вбачається формування системи оплати праці осіб, які виконують функції держави або місцевого самоврядування, є посадовими особами юридичних осіб публічного права, у прив'язці до заробітної плати кваліфікованих працівників на ідентичних або схожих посадах у приватній сфері. За такого підходу зростання економіки буде прямопропорційно відбиватися на офіційних доходах службовців, а значить такі особи будуть безпосередньо зацікавлені у досягненні конкретних матеріально обумовлених результатів суспільно-економічного розвитку;

– надзвичайно цікавим, як вбачається дієвим, та цілком можливим до запровадження в Україні (після зупинення військової агресії), є досвід щодо безпрецедентного підвищення заробітної плати «топ чиновникам» та на рівні з цим виключенням будь-яких пільг, забезпечення службовим транспортом, квартирами, дачами, охороною, скороченням посад допоміжного персоналу тощо, що з однієї сторони нівелює частину корупційних ризиків у використанні відповідних службових можливостей, а з іншої – відповідні посадові особи можуть на власний розсуд використовувати такі кошти як приватні для забезпечення виконання покладених на них обов'язків.

Список використаної літератури:

1. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих

внаслідок їх вчинення: навчально-методичні матеріали / Ю. В. Баскакова, В. М. Гаврилюк, П. В. Качанова, Г. О. Усатий; упоряд. О. В. Жур. К.: НАДУ, 2013. 108 с.

2. Боднарчук О. Г. Сінгапурська модель боротьби з корупцією – приклад застосування ефективної антикорупційної стратегії в Україні. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/13.pdf (дата звернення: 08.05.2021).
3. Мізрах І. А. Сім найоригінальніших методів боротьби з корупцією / Антикорупційний портал. URL: <https://www.acrc.org.ua/ua/news-and-events/articles/all/7-najoriginalnishix-metodiv-borotbi-z-korupczieyu.html> (дата звернення: 15.04.2021).
4. Скомаров О. В. Досвід Сінгапуру та Гонконгу щодо функціонування спеціальних антикорупційних органів та можливість його застосування в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 92-93.
5. Стельмах О. В. Боротьба з корупцією: досвід Сінгапуру і Грузії. URL: http://www.vichna-ukraina.org.ua/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=7&Itemid=62 (дата звернення: 05.05.2021).
6. Чепелюк В.М. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. *Антикорупційний вісник «Ваша надія»*. URL: <http://www.antikor.info/en/dosv%D1%96d-zarub%D1%96zhnikh-kra%D1%97n-uborotb%D1%96-z-korupc%D1%96%D1%94ju/> (дата звернення: 27.03.2021).
7. Індекс сприйняття корупції у світі (станом на 2022 рік) / Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 10.11.2022).
8. Міжнародний досвід застосування поліграфа при працевлаштуванні на державну службу. Досвід інших держав у боротьбі із корупцією (антикорупційні органи, попередження та особливості боротьби із корупцією) Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України: інформаційна довідка. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28956.pdf> (дата звернення: 18.04.2021).
9. Офіційний сайт Бюро по розслідуванню корупції Сінгапура. URL: <https://www.cpi.gov.sg/> (дата звернення: 11.05.2021).

Shatrava S. O., Chyshko K. O. Features of State Anti-Corruption Policy in Eastern Countries

The article analyzes the experience of preventing and countering corruption in the countries of the East (China, Japan, and Singapore). As a result, it was concluded that China's anti-corruption state policy is based mainly on repressive measures. In Japan, the following priorities in the field of preventing and countering corruption have been established: 1) development and active implementation of economic corruption prevention tools, for example, the obligation of systematic

reporting by the political leadership to the public, implementation of financial reforms, in terms of financing political organizations and state enterprises; 2) formation of a public service institute of a modern model with decent working conditions, consistently high financial support, and an extensive system of incentives; 3) introduction of civil control over the activities of state institutions, where the leading subject is the public. The basis of preventing and countering corruption in Singapore is the idea of eliminating or minimizing the causes and conditions that actually push a person to commit corrupt acts. For this purpose, a number of effective anti-corruption principles and mechanisms have been implemented in the country, including: 1) application of measures to both parties (both to those who give bribes and to those who accept them); 2) the inevitable application of the mechanism of legal responsibility for the commission of a corruption offense, which must necessarily be accompanied by public condemnation, otherwise it will have no absolute social effect; 3) a fundamental distinction between the professional duties of public servants and their private interests, from which it follows that a person in public service should not solve personal problems or the problems of his relatives using resources to which he has access in connection with employment public servant positions; 4) confirmation of the rule of law - is achieved due to the adoption of guilty verdicts by the courts based on the materials of the investigative bodies, as a result of which the society is convinced of the legal legitimacy and effectiveness of the activities of the former; 5) establishment of clear and transparent methods of professional activity and implementation of the management process, in particular, the organization of the work of subordinate structural units with the aim of leveling the conditions of influence on administrative decisions made as a result of the granting of undue benefits, the number of facts of corruption, etc. will decrease. Attention is focused on the fact that the current anti-corruption system in Ukraine has only in recent years absorbed a number of key anti-corruption mechanisms for preventing and countering corruption that meet international standards. In turn, the basis for the formation of the latter is the positive foreign experience of overcoming corruption at the national level.

Key words: corruption, preventing and countering corruption, state anti-corruption policy, institutions for preventing and countering corruption, international tools for preventing and countering corruption, corruption offense, offense related to corruption, public service.

К. Ю. Широка

суддя Вищого антикорупційного суду

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ЗАСТАВИ

У статті досліджуються повноваження слідчого судді як гаранта забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Здійснено аналіз правозастосовної практики щодо підходу до обставин, які враховуються слідчими суддями при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Визначено умови, за яких слідчий суддя може бути повноправним гарантом прав та свобод особи. В статті визначено правові та соціально-моральні умови, за яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу. Визначено об'єкт гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. В статті виокремлено систему гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Здійснено аналіз рішень з Єдиного реєстру судових рішень для вивчення проблемних моментів правозастосовної практики, які виникають у слідчих суддів при реалізації повноважень при обранні запобіжного заходу у вигляді застави та визначено обставини, які стали підставою для скасування ухвали слідчого судді першої інстанції та постановлення нової. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ, теоретичних досліджень та правозастосовної практики виокремлено обставини, які необхідно враховувати при визначенні суми застави підозрюваному, до яких належать: визначити співмірність можливості настання ризику уникнення від притягнення до відповідальності з строками застосування запобіжного заходу; майновий стан особи, а також майновий стан осіб, у групі з якими було вчинено злочин; можливість внесення застави іншими суб'єктами; співмірність розміру застави та масштабів фінансових операцій, які інкримінуються; врахувати дані про особу підозрюваного, обставини особистого життя, його майно та його стосунки з особами, які мають надати застава; ризик того, що підозрюваний може ухилитися від покарання; тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа; обґрунтованість підозри; тяжкість покарання, що загрожує підозрюваному у разі визнання його винуватим; обставини інкримінованого підозрюваному кримінального правопорушення, зокрема місце вчинення кримінально-протиправних дій та їх кваліфікуючі ознаки; характер таких кримінальних правопорушень; вчинення протиправних дій за попередньою змовою групою осіб, повторно, наявність судимостей; ризик можливого вчинення підозрюваним іншого кримінального правопорушення; враховується також розмір доходу, отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення; враховується процесуальна поведінка підозрюваного.

Ключові слова: правозастосовна практика, запобіжний захід, застава, Єдиний реєстр судових рішень.

Постановка проблеми. В кримінальному судочинстві України передбачено низку гарантій особи, які забезпечують дотримання прав та міжнародних стандартів під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави, який є, в тому числі, альтернативним запобіжним заходом при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, що збільшує актуальність питання забезпечення гарантій. На даний час у правозастосовній практиці існує ряд невирішених проблем, які призводять до неоднакового застосування гаран-

тій, в теорії кримінального процесу залишається невизначеним об'єкт гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу, система гарантій, критерії, які свідчать про забезпечення гарантій. Аналіз теоретичних напрацювань свідчить про відсутність однакового підходу до обставин, які враховуються слідчими суддями при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що слідчі судді при реалізації своїх повноважень врахо-

вують неоднакові обставини, що призводить до різного застосування норм міжнародного права, практики ЄСПЛ та національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наявність проблем, що виникають з питань гарантування прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави при реалізації повноважень слідчим суддею зумовлено, насамперед, недостатньою науковою розробкою теоретичних положень щодо їх юридичної природи.

Так, окремі проблемні питання реалізації повноважень слідчим суддею як гарантом забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави у кримінальному судочинстві досліджували Ю.П. Аленін, О.А. Банчук, Т.В. Варфоломеева, В.І. Галаган, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, О.В. Гончар, М.В. Даньшин, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, О.Б. Комарницька, В.А. Колесник, В.М. Тertiшник, О.І. Тищенко, О.Ю. Татаров, А.Р. Туманянц, В.Г. Уваров, Л.Д. Удалова, О.О. Юхно, О.Г. Яновська та інші. Їх наукові доробки стали теоретичною основою дослідження та стали підґрунтям для пошуку шляхів вирішення актуальних на сьогодні проблем правозастосовної практики.

З огляду на зазначене, **метою** дослідження даного підрозділу є визначення кола таких обставин з урахуванням норм міжнародного права, практики ЄСПЛ та національного законодавства, які враховуються слідчими суддями при визначенні суми застави підозрюваному.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до пункту 3 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті Конвенції, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судовому засіданні [1]. Застава виконує роль такої гарантії та, як показує практика, є ефективним запобіжним заходом, який застосовується як альтернативний запобіжний захід при затриманні, так і як самостійний запобіжний захід. При цьому, гарантом забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави виступає слідчий суддя.

Слідчий суддя уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на стадії досудового слідства в кримінальному провадженні, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення слідчих та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) слідчого та прокурора. Основним призначенням слідчого судді є здійснення судового захисту прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, та забезпечення законності провадження в справі на стадії досудового розслідування [2, с.131]. Тобто, саме слідчий суддя, здійснюючи судовий контроль, є своєрідним гарантом забезпечення прав і свобод людини на стадії досудового слідства в цілому та при обранні запобіжного заходу у вигляді застави зокрема.

Слідчий суддя може бути повноправним гарантом прав та свобод особи за певних взаємопов'язаних умов. Аналіз теоретичних досліджень свідчить, що такі умови можуть бути правові та соціально-моральні.

Правовими умовами, за яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу, є норми кримінального процесуального закону, неухильне дотримання яких суб'єктом правозастосування не дозволить піддавати сумніву його процесуальне рішення, давати підстави для оскарження. Це права та обов'язки слідчого судді, судді щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також гарантії незалежності суддів, які визначені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також іншими правовими актами.

Соціально-моральними умовами, за наявності яких суд є гарантом прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді застави, слід вважати умови, які створюють внутрішнє переконання судді у правильності прийняття ним процесуального рішення про обмеження права особи на свободу і засновані та не суперечать стандартам у сфері судочинства, Кодексу суддівської етики, Бангалорським принципам поведінки суддів тощо. Ними є людяність, чесність, справедливість, некорупційність, непідкупність, принциповість, патріотизм, професіоналізм, старанність тощо [3, с. 129-130].

Комплексне поєднання зазначених умов сприяє об'єктивності, незалежності й неупере-

дженості суду у питанні застосування запобіжного заходу як гаранту прав і свобод при його застосуванні [3, с. 129-130].

В.М. Трофименко та А.Р. Тумаянц вказують, що судовий контроль на стадії досудового слідства носить гарантійний правоохоронний характер як стосовно людини, громадянина, так і щодо правосуддя у кримінальних справах, оскільки він покликаний не допустити незаконного обмеження конституційних прав учасників кримінальної процесуальної діяльності, а у разі необхідності – швидко й ефективно їх відновити порушені права [4, с.202]. Зокрема, основна мета реалізації повноважень слідчим суддею, як гарантом забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави, полягає у забезпеченні з одного боку прав підозрюваного, а з іншого забезпечення інтересів правосуддя. Слідчим суддею встановлюється законність та обґрунтованість застосування норм кримінально-процесуального законодавства щодо конкретного випадку обрання запобіжного заходу, враховуючи можливі негативні наслідки його застосування, виконуючи при цьому вимоги законодавства [5, с.13].

За своєю сутністю гарантії є системою умов, що забезпечують задоволення інтересів людини. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами в сфері реалізації прав особистості [6, с. 113]. В аспекті забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави слідчий суддя повинен забезпечити права та виконання зобов'язань підозрюваної особи, щодо якої застосовується запобіжний захід, які виникають з набуттям статусу підозрюваної особи. При цьому, об'єктом гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави виступають суспільні відносини, які виникають між стороною захисту та стороною обвинувачення у зв'язку з набуттям статусу підозрюваного.

Аналіз теоретичних напрацювань та аналіз поняття і змісту значення «гарантій» дозволяє виокремити систему гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Так, на нашу думку, такі гарантії включають в себе: міжнародні акти, до яких належить Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, рішення ЄСПЛ, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R(80) 11

від 27.06.1980 «Про взяття під варту до суду» та інші міжнародні нормативно-правові акти; юридичні акти, тобто закони, підзаконні та інші нормативні акти, які містять норми про права і свободи людини, зокрема Конституція України, Закон України про статус судів, КПК України; організаційно-правову діяльність слідчого судді, сторони захисту та сторони обвинувачення під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу у вигляді застави, яке полягає у веденні слідчим суддею судового процесу відповідно до вимог КПК України, з дотриманням всіх етапів розгляду клопотання та розподіл процесу таким чином, щоб кожен учасник процесу міг реалізувати механізми захисту своїх прав в ході розгляду клопотання, а також забезпечення судового розгляду з дотриманням принципу поваги до суду; механізми забезпечення захисту прав при обранні запобіжного заходу у вигляді застави, до яких можна віднести право відводу учасників процесу, право на заперечення, які реалізуються безпосередньо після вчинення процесуальних дій, право заявляти клопотання тощо.

Для вивчення проблемних моментів правозастосовної практики, які виникають у слідчих суддів при реалізації повноважень при обранні запобіжного заходу у вигляді застави нами було здійснено аналіз рішень з Єдиного реєстру судових рішень. В ході аналізу правозастосовної практики, а саме ухвал суддів судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційних судів всіх регіонів України, нами було виокремлено обставини, які стали підставою для скасування ухвали слідчого судді першої інстанції та постановлення нової. Так встановлено наступні обставини, які стали підставою для скасування ухвали слідчого судді першої інстанції та постановлення нової: ухвала слідчого судді винесена без урахування всіх фактичних обставин справи, оскільки прокурором в судовому засіданні не доведено обставини для обрання найбільш суворого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з метою запобігання ризикам, зазначеним у клопотанні, крім того, під час розгляду клопотання не враховано обставин, які характеризують особу підозрюваного, міцність соціальних зв'язків, помірність розміру застави [7]; слідчий суддя визначив розмір застави, який є завідомо непомірний для підозрюваного [8]; не враховано тяжкість покарання [9]; в ході розгляду клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу підозрюваному слідчий суддя не виконав вимог ч. 5

ст. 182 КПК України, не навів доказів на підтвердження виключності випадку, не навів підстав для визначення застави у розмірі, що перевищує вісімдесят розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [9]; в порушення ст. 182 КПК України визначено розмір застави в гривневому еквіваленті, однак не вказано кількість прожиткових мінімумів; не доведено наявності всіх обставин, передбачених частиною першою статті 194 КПК України; не враховано розмір завданої майнової шкоди і що визначений розмір застави значно перевищує її; слідчий суддя не врахував вимоги ч. 4 ст. 182 КПК України, відповідно до якої розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених статтею 177 цього Кодексу, визначивши розмір застави непомірним для підозрюваного, обвинуваченого; при визначенні підозрюваному застави слідчий суддя не встановив наявності у підозрюваного такої кількості майна, яке б давало йому можливість внести визначену заставу і вона б не була для підозрюваного непомірною.

Пропонуємо проаналізувати рішення слідчих суддів та порівняти їх з рішеннями ЄСПЛ для утворення уявлення про те, як практика ЄСПЛ застосовується в практиці національних судів.

Аналіз правозастосовної практики допоміг визначити деякі проблемні аспекти, зокрема, звертає на себе той факт, що слідчі судді часто визначають суму застави в гривнях, в той час як вона має визначатись в прожиткових мінімумах доходів громадян, що стає непоодиноким підставою для скасування рішення слідчого судді першої інстанції та постановлення нового рішення.

Слідчі судді по різному оцінюють обставини, які підлягають оцінці та допускають порушення, пов'язані із визначенням суми застави, що включає неправильне визначення розміру застави, а також не враховують майновий стан підозрюваного при її обранні, що створює умови непосильності її сплати, що виходячи з практики ЄСПЛ є порушенням частини 3 статті 5 Конвенції. Зазначене зумовлює необхідність визначення обставин, які необхідно враховувати при визначенні розміру застави. Для цього, окрім аналізу правозастосовної практики, ми розглянемо рішення ЄСПЛ, рішення слідчих суддів першої інстанції, теоретичні дослідження, та спробуємо запропонувати власне бачення з цього приводу.

Аналізуючи рішення ЄСПЛ «Ноймайстер проти Австрії» доходимо висновку, що суд при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу визначає співмірність можливості настання ризику уникнення від притягнення до відповідальності з строками застосування запобіжного заходу [10].

Слід зазначити про те, що, на нашу думку, є такою, що підлягає критиці, позиція слідчих суддів, яка полягає в тому, що при обранні запобіжного заходу враховується розмір завданих збитків, який прослідковується при вивченні правозастосовної практики. Основною метою застосування застави не є відшкодування шкоди, завданої злочином. Так, у рішенні ЄСПЛ «Ноймайстер проти Австрії» зазначено, що австрійські суди базували свої розрахунки головним чином на розмірі збитків, спричинених правопорушеннями, у вчиненні яких підозрювався Ноймайстер, які він міг би в подальшому відшкодувати [10]. На думку суду, сума застави була такою, що взагалі не розглядалася як можлива. Разом з тим, відмова судових органів брати до уваги будь-яку з запропонованого підозрюваним розміру засови ставала все менш обґрунтованою, чим більше відповідала розміру сума, яку можна було б вважати достатньою для забезпечення явки особи на судовий розгляд [10].

Встановлення розміру гарантії, яку має надати затримана особа, співмірної з сумою завданого збитку, не відповідає частині 3 статті 5 (ст. 5-3) Конвенція виходячи з аналізу рішень ЄСПЛ. Гарантія, передбачена статтею 5-3 Конвенції, покликана забезпечити не відшкодування збитків, а присутність обвинуваченого на слуханні. Тому суму застави слід оцінювати головним чином, посилаючись на особу підозрюваного, його майно та його стосунки з особами, які мають надати заставу. Така сума має настільки відповідати зазначеним обставинам, щоб ймовірність втрати застави у разі неявки підозрюваного в судове засідання, будуть достатнім стримуючим фактором для втечі [10].

Так, виходячи з практики Європейського суду з прав людини, уповноважені органи влади повинні приділити визначенню суми застави стільки ж уваги, скільки і вирішенню питання про необхідність тримання обвинуваченого під вартою. Визначаючи суму застави, суди повинні брати до уваги ризик того, що підозрюваний може ухилитися від покарання, обставини особистого життя та тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа. Розмір застави

повинен визначатися тим ступенем довіри, при якому перспектива втрати застави буде достатнім стримуючим засобом, щоб відбити у особи, щодо якої застосовано заставу, бажання будь-яким чином перешкоджати встановленню істини у кримінальному провадженні [11].

В рішенні Європейського суду з прав людини по справі «Пунцельт проти Чехії» (Punzelt v. Czech Republic) № 31315/96 від 25.04.2000 суд визнав, що при визначенні розміру застави крім майнового стану особи слід враховувати майновий стан осіб, у групі з якими було вчинено злочин, а також можливість внесення застави іншими суб'єктами за договірними відносинами, зокрема, страхування, платоспроможність яких не пропорційна майновому стану особи [12]. В цьому ж рішенні судом також враховано співмірність розміру застави та масштабів фінансових операцій, які інкримінувалися заявнику [12].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ці та інші рішення ЄСПЛ, теоретичні дослідження та правозастосовну практику можна виокремити обставини, які необхідно враховувати при визначенні суми застави підозрюваному, до яких належать: визначити співмірність можливості настання ризику уникнення від притягнення до відповідальності з строками застосування запобіжного заходу (ступенем впевненості, яка можлива в тому, що перспектива втрати забезпечення у випадку його неявки в суд послужить достатнім фактором, виключаючи з його сторони будь-яке бажання зникнути); майновий стан особи, а також майновий стан осіб, у групі з якими було вчинено злочин; можливість внесення застави іншими суб'єктами; співмірність розміру застави та масштабів фінансових операцій, які інкримінуються; врахувати дані про особу підозрюваного, обставини особистого життя, його майно та його стосунки з особами, які мають надати заставу; ризик того, що підозрюваний може ухилитися від покарання; тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється особа; обґрунтованість підозри; тяжкість покарання, що загрожує підозрюваному у разі визнання його винуватим; обставини інкримінованого підозрюваному кримінального правопорушення, зокрема місце вчинення кримінально-протиправних дій та їх кваліфікуючі ознаки; характер таких кримінальних правопорушень; вчинення протиправних дій за попередньою змовою групою осіб, повторно, наявність судимостей; ризик можливого вчинення підозрюваним іншого кримінального правопорушення;

враховується також розмір доходу, отриманого внаслідок вчинення кримінального правопорушення; враховується процесуальна поведінка підозрюваного.

Список використаної літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004. Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Горбачевський В.Я. Слідчий суддя як гарант забезпечення прав і свобод людини в кримінальному провадженні. Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: тези доп. Збірник наукових праць, матеріали конференцій (семінарів, круглих столів). (Київ, 24 лист. 2017 р.) URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/3587/1/%d0%93%d0%be%d1%80%d0%b1%d0%b0%d1%87%d0%b5%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9%20%d0%92%d1%96%d1%82%d0%b0%d0%bb%d1%96%d0%b9%20%d0%af%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87.pdf>
3. Дервянко М.І. Гарантії прав і свобод особи під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 255 с.
4. Трофименко В. М., Тумаянц А. Р. Судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини при проведенні слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1-2. С. 202-206.
5. Шавкун М. Г. Процесуальний контроль органів судової влади на досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 20 с.
6. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ. 222 с.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 19 вер. 2021 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99697824>
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Івано-Франківського апеляційного суду від 16 вер. 2021 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99649030>
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Івано-Франківського апеляційного суду від 4 січ. 2019 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79055188>

- 10.Рішення Європейського суду з прав людини «Ноймайстер проти Австрії» CASE OF NEUMEISTER v. AUSTRIA. Скарга 1936/63. 27.06.1968. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57544%22%7D>
- 11.Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 9 лют. 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79790648>
- 12.Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Пунцельт проти Чехії» (Punzelt v. Czech Republic). Скарга № 31315/96. 25.04.2000 URL: <https://docs.cntd.ru/document/902115037>

Shyroka K. Yu. International standards for ensuring the rights of participants in criminal proceedings when choosing precautionary measures in the form of bail

The article examines the powers of the investigating judge as a guarantor of ensuring the rights of participants in criminal proceedings when choosing a preventive measure in the form of bail. An analysis of law enforcement practice regarding the approach to the circumstances taken into account by investigating judges when choosing a preventive measure in the form of bail was carried out. The conditions under which an investigative judge can be a full-fledged guarantor of the rights and freedoms of a person are defined. The article defines the legal and social and moral conditions under which the court is the guarantor of the rights and freedoms of a person during the application of a preventive measure. The object of guarantees for ensuring the rights of participants in criminal proceedings when choosing a preventive measure in the form of bail is defined. The article singles out the system of guarantees for ensuring the rights of participants in criminal proceedings when choosing a preventive measure in the form of bail. An analysis of the decisions from the Unified Register of Court Decisions was carried out to study the problematic points of law enforcement practice that arise in investigative judges when exercising their powers when choosing a preventive measure in the form of bail, and the circumstances that became the basis for canceling the decision of the investigating judge of the first instance and issuing a new one were determined. On the basis of the analysis of ECtHR decisions, theoretical studies and law enforcement practice, the circumstances that must be taken into account when determining the amount of bail for a suspect are identified, which include: determine the proportionality of the possibility of the risk of avoiding prosecution with the terms of application of a preventive measure; the property status of the person, as well as the property status of the persons in the group with whom the crime was committed; the possibility of depositing collateral by other entities; the proportionality of the size of the collateral and the scale of the financial transactions that are incriminated; take into account data about the identity of the suspect, the circumstances of his personal life, his property and his relationship with the persons who have to provide bail; the risk that the suspect may evade punishment; the gravity of the crime the person is suspected of committing; reasonableness of suspicion; the severity of the punishment that threatens the suspect if he is found guilty; the circumstances of the criminal offense charged against the suspect, in particular the place of committing the criminal and illegal actions and their qualifying features; the nature of such criminal offenses; commission of illegal actions by a previous conspiracy by a group of persons, repeated, presence of criminal records; the risk of possible commission of another criminal offense by the suspect; the amount of income received as a result of committing a criminal offense is also taken into account; the procedural behavior of the suspect is taken into account.

Key words: law enforcement practice, preventive measure, bail, Unified register of court decisions.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

А. Левандовські

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті розкриті особливості розуміння і реалізації публічно-правової відповідальності в окремих сферах адміністративного права. Доведено, що адміністративна відповідальність характеризується наступними ознаками: 1) єдиною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення; 2) право накладати адміністративні стягнення передбачено за великою кількістю органів адміністративної юрисдикції; 3) адміністративна відповідальність набуває свого прояву у застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, адміністративних стягнень; 4) до адміністративної відповідальності притягаються особи за особливою процедурою як в судовому, так і позасудовому порядку; 5) суб'єктами адміністративної відповідальності є як фізичні, так і юридичні особи; 6) підстави та порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності регламентуються нормами адміністративного права. З'ясовано, що дисциплінарна відповідальність характеризується наступними ознаками: 1) основною підставою такої відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку; 2) зазвичай до дисциплінарної відповідальності вправі притягувати суб'єкти, які перебувають із правопорушником у відносинах підпорядкування; 3) дисциплінарна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушника дисциплінарних стягнень; 4) дисциплінарна відповідальність реалізується в позасудовому порядку; 5) суб'єктами дисциплінарної відповідальності є публічні службовці; 6) підстави та порядок притягнення особи до такої відповідальності одночасного регламентуються нормами трудового та адміністративного права. Зроблено висновок, що матеріальна відповідальність публічних службовців характеризується наступними ознаками: 1) підставою матеріальної відповідальності є заподіяння публічним службовцем фізичним і юридичним особам матеріальної та моральної шкоди, яка виникла в результаті його незаконного рішення, дії чи бездіяльності під час здійснення повноважень; 2) до матеріальної відповідальності вправі притягувати держава в особі суб'єкта призначення; 3) матеріальна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати матеріальну та моральну шкоду; 4) матеріальна відповідальність, яка регламентується нормами адміністративного права, реалізується в позасудовому порядку на добродійній основі; 5) суб'єктами матеріальної відповідальності є публічні службовці; 6) добровільне відшкодування шкоди публічним службовцем регламентується нормами адміністративного права.

Ключові слова: публічно правова відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність публічних службовців, матеріальна відповідальність публічних службовців.

Постановка проблеми. Коли в європейських країнах мова йде про публічно-правову відповідальність, то головним суб'єктом такої відповідальності виступає держава або публічний службовець, який реалізує державно-владні повноваження. В Україні ж традиційно головним суб'єктом публічно-правової відповідальності завжди була приватна особа (фізична чи юри-

дична особи), а тому і загальні уявлення про публічно-правову відповідальність розвивалися на підставі аналізу кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Яскравим прикладом в цьому є адміністративне право, яке регулює підстави та порядок притягнення особи до адміністративної, дисциплінарної і матеріальної відповідальності.

У зв'язку з цим, актуальним бачиться дослідження адміністративної, дисциплінарної і матеріальної відповідальності як видів публічно-правової відповідальності в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Проблемам адміністративної відповідальності в своїх працях достатньо багато уваги приділяли такі вчені як В. Колпаков [1], Д. Лук'янець [2], О. Миколенко [3] та інші відомі науковці. Сутність дисциплінарної відповідальності публічних службовців досліджувалась в працях таких науковців як Л. Біла-Тіунова [4], О. Губанов [5], Л. Корнута [6], А. Медведєв [7], Р. Миرونюк [8], О. Новак [9], В. Середа [10] та інших дослідників. Проблеми ж матеріальної відповідальності публічних службовців висвітлені в поодиноких працях представників адміністративного права (наприклад, А. Берлач [11]). Втім, ґрунтовний аналіз всіх трьох видів юридичної відповідальності, як видів публічно-правової відповідальності, в науковій літературі відсутній.

Метою статті є розкриття особливостей розуміння і реалізації публічно-правової відповідальності в окремих сферах адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі немає одностайного розуміння адміністративної відповідальності, на що звертає увагу Д. Лук'янець у своїй комплексній роботі [2], який детально аналізує різні концепції визначення адміністративної відповідальності.

У зв'язку з цим, візьмемо за основу визначення адміністративної відповідальності, що пропонує О. Миколенко [3], та на підставі аналізу його пропозицій визначимось із ознаками, які притаманні адміністративній відповідальності як виду публічно-правової відповідальності. Вчений пропонує виділяти наступні ознаки, що характеризують адміністративну відповідальність.

1. Єдиною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення. В цьому сенсі, по-перше, повністю підтримуємо наявність безальтернативності підстав адміністративної відповідальності, коли відсутні законодавчо передбачені можливості притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення дисциплінарного чи кримінального проступку, по-друге, повністю підтримуємо законодавчо визначену можливість заміни адміністративної відповідальності іншими заходами правового впливу на правопорушника (наприклад, застосування до неповнолітнього у

віці від 16 до 18 років заходів впливу виховного характеру [12, ст. 24-1]).

2. Право накладати адміністративні стягнення передбачено за великою кількістю органів адміністративної юрисдикції [12, ст. 213], що необхідно для оперативного реагування на факт вчинення правопорушення, але негативно позначається на юридичному забезпеченні всієї процедури притягнення особи до адміністративної відповідальності (неправильна кваліфікація протиправного діяння, грубі порушення в оформленні процесуальних документів, реалізація юрисдикційних повноважень здійснюється не тими особами, за якими це право закріплено, тощо).

3. Адміністративна відповідальність набуває свого прояву у застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, адміністративних стягнень. Існуюча система адміністративних стягнень є суперечливою, адже поєднує старі стягнення, які втратили сенс свого існування в сучасній Україні, та нові, які ще не запрацювали на всі сто процентів ефективності [12, ст. 24]. Зрозуміло, що система адміністративних стягнень буде найближчим часом переглядатись. Без заперечень можна констатувати лише одне – в цій системі завжди буде існувати адміністративний штраф, який був найефективнішим адміністративним стягненням за всі роки існування інституту адміністративної відповідальності.

4. До адміністративної відповідальності притягуються особи за особливою процедурою, яка регламентується КУпАП. При цьому національне законодавство передбачає як судовий, так і позасудовий порядок притягнення особи до адміністративної відповідальності. Адміністративно-деліктне законодавство України починає активно змінюватись, але переконані в тому, що і в майбутньому порядок притягнення особи до адміністративної відповідальності буде регламентуватись окремим спеціальним кодифікованим актом.

5. Суб'єктами адміністративної відповідальності є як фізичні, так і юридичні особи. Щоправда, КУпАП передбачає підстави та порядок притягнення до адміністративної відповідальності тільки фізичних осіб. Сподіваємось, що це протиріччя буде вирішене у ході реформування адміністративно-деліктного законодавства.

6. Підстави та порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності регламентуються нормами адміністративного права. Вже зникли острахи того, що інститут кримінальних

проступків повністю поглине адміністративну відповідальність і стане початком її остаточного зникнення. В майбутньому адміністративна відповідальність втратить статус «молодшого брата» кримінальної відповідальності, але залишиться як вид відповідальності за незначні порушення у сфері публічного управління і Правил дорожнього руху.

Детальний аналіз дисциплінарної відповідальності публічних службовців здійснено в комплексній праці О. Губанова «Юридична відповідальність публічних службовців: порівняльно-правове дослідження» [5, с. 271-285]. Зокрема, вчений пропонує серед основних ознак дисциплінарної відповідальності публічних службовців виділяти наступні.

1. Основною підставою такої відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку [5, с. 284]. На жаль, цілісної системи дисциплінарних проступків для публічних службовців сьогодні не існує. Пояснюється це тим, що самі публічні службовці неоднорідні за правовим статусом і місцем реалізації своїх державно-владних повноважень (судді, прокурори, державні службовці, тощо). Тому кожен вид публічних службовців має свій особистий перелік дисциплінарних проступків, за вчинення яких несе дисциплінарну відповідальність. Слід також звернути увагу на положення ст. 15 КУпАП, яка передбачає можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності окремих публічних службовців (наприклад, особи начальницького складу НАБУ) за вчинення адміністративного правопорушення. Таким чином, дисциплінарна відповідальність публічних службовців має дві підстави: 1) вчинення дисциплінарного проступку; 2) вчинення адміністративного правопорушення. Вважаємо, що ці положення ст. 15 КУпАП порушують конституційний принцип рівності всіх перед законом (ст. 24 Конституції України), адже будь-яка юридична відповідальність повинна мати одну, а не декілька підстав. Колись адміністративна відповідальність страждала таким же недугом. До адміністративної відповідальності притягувались особи, які вчиняли адміністративні правопорушення і малозначні злочини. З розвитком адміністративно-деліктного законодавства це ганебне явище припинило своє існування.

2. До дисциплінарної відповідальності вправі притягувати суб'єкти, по-перше, за якими такі юрисдикційні повноваження закріплені законодавством, по-друге, які перебувають із правопорушником у відносинах підпорядкування

[5, с. 284]. Втім є виключення з цього правила, яке стосується суддів. Судді не знаходяться у відносинах підпорядкування із суб'єктом, який вправі до них застосовувати дисциплінарні санкції. Пояснюється це тим, що суддя має, в першу чергу, конституційний і процесуальний статус, а адміністративний статус він реалізує лише як керівник суду. Тому до дисциплінарної відповідальності він притягується не як керівник суду, а як особа, яка реалізовувала свій конституційний та процесуальний статус у протиправний спосіб (у формі дисциплінарного проступку). Якщо ж мова йде про інші види публічних службовців, то переважна більшість із них притягується до дисциплінарної відповідальності суб'єктом, з яким вони перебувають у відносинах підпорядкування (державні службовці, службовці органів місцевого самоврядування, тощо).

3. Дисциплінарна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушника дисциплінарних стягнень, які закріплені чинним законодавством. Втім, єдиної системи дисциплінарних стягнень для публічних службовців, як і системи дисциплінарних проступків (про що говорилось вище), немає. Законодавець для кожного виду публічних службовців передбачає свій специфічний набір дисциплінарних стягнень.

4. Дисциплінарна відповідальність реалізується в позасудовому порядку. Такий порядок набагато простіший ніж, наприклад, порядок притягнення особи до кримінальної відповідальності, але процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності, наприклад, державного службовця завжди буде відрізнятися від процедури притягнення до такої ж відповідальності прокурорів, а процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів – від подібної відповідальності службовців органів місцевого самоврядування, тощо. В кожному із вказаних випадків важливо зберегти баланс між оперативністю реагування на протиправне діяння та законністю і обґрунтованістю прийнятого рішення про застосування дисциплінарного стягнення.

5. Суб'єктами дисциплінарної відповідальності є публічні службовці. На жаль національне законодавство так і не запропонувало якоїсь чіткої класифікації публічних службовців та публічної служби. Наприклад, ст. 4 КАС України при визначенні публічної служби дає лише перелік посад, які вважаються посадами публічної служби [13, ст. 4].

6. Ще однією особливістю дисциплінарної відповідальності публічних службовців є те, що

сьогодні підстави та порядок притягнення особи до такої відповідальності одночасного регламентуються нормами трудового та адміністративного права. Є необхідність у цьому питанні поставити остаточну крапку, чітко розмежувавши між собою публічну службу та роботу за трудовим договором. Тому особливості притягнення особи, що працює за трудовим договором, до дисциплінарної відповідальності повинні регламентуватись нормами трудового права, а порядок проходження публічної служби та порядок притягнення публічного службовця до дисциплінарної відповідальності – нормами адміністративного права.

Подібний підхід пропонуємо використати і до матеріальної відповідальності публічних службовців. Так, матеріальна відповідальність публічних службовців характеризується наступними ознаками: 1) підставою матеріальної відповідальності є заподіяння публічним службовцем фізичним і юридичним особам матеріальної та моральної шкоди, яка виникла в результаті його незаконного рішення, дії чи бездіяльності під час здійснення повноважень; 2) до матеріальної відповідальності вправі притягувати держава в особі суб'єкта призначення; 3) матеріальна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати матеріальну та моральну шкоду; 4) матеріальна відповідальність, яка регламентується нормами адміністративного права, реалізується в позасудовому порядку на добродійній основі; 5) суб'єктами матеріальної відповідальності є публічні службовці; 6) добровільне відшкодування шкоди публічним службовцем регламентується нормами адміністративного права.

Висновки та пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

Адміністративна відповідальність, дисциплінарна і матеріальна відповідальність публічних службовців є видами публічно-правової відповідальності, яка реалізується в окремих сферах адміністративного права та має свої особливості.

Адміністративна відповідальність характеризується наступними ознаками: 1) єдиною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності є вчинення адміністративного правопорушення; 2) право накладати адміністративні стягнення передбачено за великою кількістю органів адміністративної юрисдикції; 3) адміністративна відповідальність набуває свого прояву у застосуванні до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, адміністра-

тивних стягнень; 4) до адміністративної відповідальності притягуються особи за особливою процедурою як в судовому, так і позасудовому порядку; 5) суб'єктами адміністративної відповідальності є як фізичні, так і юридичні особи; 6) підстави та порядок притягнення осіб до адміністративної відповідальності регламентуються нормами адміністративного права.

Дисциплінарна відповідальність характеризується наступними ознаками: 1) основною підставою такої відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку; 2) зазвичай до дисциплінарної відповідальності вправі притягувати суб'єкти, які перебувають із правопорушником у відносинах підпорядкування; 3) дисциплінарна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушника дисциплінарних стягнень; 4) дисциплінарна відповідальність реалізується в позасудовому порядку; 5) суб'єктами дисциплінарної відповідальності є публічні службовці; 6) підстави та порядок притягнення особи до такої відповідальності одночасного регламентуються нормами трудового та адміністративного права.

Матеріальна ж відповідальність публічних службовців характеризується наступними ознаками: 1) підставою матеріальної відповідальності є заподіяння публічним службовцем фізичним і юридичним особам матеріальної та моральної шкоди, яка виникла в результаті його незаконного рішення, дії чи бездіяльності під час здійснення повноважень; 2) до матеріальної відповідальності вправі притягувати держава в особі суб'єкта призначення; 3) матеріальна відповідальність проявляється у накладенні на правопорушника обов'язку відшкодувати матеріальну та моральну шкоду; 4) матеріальна відповідальність, яка регламентується нормами адміністративного права, реалізується в позасудовому порядку на добродійній основі; 5) суб'єктами матеріальної відповідальності є публічні службовці; 6) добровільне відшкодування шкоди публічним службовцем регламентується нормами адміністративного права.

Список використаної літератури:

1. Колпаков В.К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
2. Лук'янець Д. М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності: концептуальні засади та проблеми право реалізації: дис. ...д-ра. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 410 с.

3. Миколенко О.І. Адміністративний процес і адміністративна відповідальність: навчальний посібник. Харків: Одіссей, 2010. 368 с.
4. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра державного службовця: теорія і правове регулювання: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 449 с.
5. Губанов О.О. Юридична відповідальність публічних службовців: порівняльно-правове дослідження: дис. ...д-ра. юрид.наук: 12.00.07. Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2020. 452 с.
6. Корнута Л.М. Дисциплінарна відповідальність державного службовця в Україні: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 199 с.
7. Медведєв А.М. Дисциплінарна відповідальність осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 243 с.
8. Миронюк Р.В. Новітні підходи до встановлення дисциплінарної відповідальності в публічній службі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 205.
9. Новак О.Д. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності державного службовця. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 129-133.
10. Серєда В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 18-25.
11. Берлач А.І., Ольшевська Ю.М. Матеріальна відповідальність державних службовців за чинним законодавством України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск 6(35). С. 19-23.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
13. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

Lewandowski A. Peculiarities of understanding and implementation of public legal responsibility in certain areas of administrative law.

The article reveals the peculiarities of understanding and implementation of public legal responsibility in certain areas of administrative law. It has been proven that administrative responsibility is characterized by the following features: 1) the only basis for bringing a person to administrative responsibility is the commission of an administrative offense; 2) the right to impose administrative fines is provided for by a large number of bodies of administrative jurisdiction; 3) administrative responsibility is manifested in the application of administrative fines to persons who have committed administrative offenses; 4) persons are brought to administrative responsibility according to a special procedure both in court and out of court; 5) subjects of administrative responsibility are both physical and legal entities; 6) the grounds and procedure for bringing persons to administrative responsibility are regulated by the norms of administrative law. It was found that disciplinary responsibility is characterized by the following features: 1) the main basis of such responsibility is the commission of a disciplinary offense; 2) it is usually the right to bring to disciplinary responsibility subjects who are in a subordinate relationship with the offender; 3) disciplinary responsibility is manifested in the imposition of disciplinary penalties on the offender; 4) disciplinary responsibility is implemented out of court; 5) subjects of disciplinary responsibility are public servants; 6) the grounds and procedure for bringing a person to such responsibility are simultaneously regulated by the norms of labor and administrative law. It was concluded that the pecuniary responsibility of public officials is characterized by the following features: 1) the basis of pecuniary responsibility is the infliction of material and moral damage by a public official on individuals and legal entities, which arose as a result of his illegal decision, action or inaction during the exercise of his powers; 2) the state, in the person of the subject of appointment, has the right to bring material responsibility; 3) material responsibility is manifested in the imposition on the offender of the obligation to compensate material and moral damage; 4) material responsibility, which is regulated by the norms of administrative law, is implemented out of court on a charitable basis; 5) subjects of material responsibility are public officials; 6) voluntary compensation of damage by a public official is regulated by the norms of administrative law.

Key words: *public legal responsibility, administrative responsibility, disciplinary responsibility of public servants, material responsibility of public servants.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2023.1.60>**М. Б. Джумутія**здобувач кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізький національний університет

НАЦІОНАЛЬНА СЛУЖБА ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ СИСТЕМИ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено теоретичному та нормативному аналізу основ діяльності спеціального центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення України – Національної служби здоров'я України, визначення повноважень даного органу в межах існування та функціонування системи фармацевтичного забезпечення та системи охорони здоров'я, а також окремі проблемні аспекти практичного спрямування функціонування. Визначено нормативні передумови функціонування НСЗУ, стандарти діяльності, основні завдання та функції з огляду на соціальну спрямованість діяльності та існування держави, а також її зацікавленість у підтриманні високого рівня здоров'я населення.

Проаналізовано історичні та концептуальні передумови формування НСЗУ з метою реалізації реформи фінансування системи охорони здоров'я, яка передбачає створення та запровадження нової моделі прозорого та чіткого фінансування, гарантованих державою обсягів безоплатної медичної допомоги, гарантує фінансовий захист громадян у випадку хвороби, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню державними і комунальними закладами охорони здоров'я та мінімізує фінансові ризики.

З'ясовано, що одночасно з тим, що створення НСЗУ є яскравим прикладом позитивних та ефективних реформ у системі фінансування сфери охорони здоров'я, який враховує інтереси громадян та можливі кроки держави у поточному періоді розвитку суспільства, з урахуванням особливостей історичного минулого економічної політики та функціонування органів державної влади і суб'єктів господарювання, на сьогодні існує низка проблем практичного характеру діяльності даного органу, до яких слід віднести дискусійність оновленого статусу комунальних закладів охорони здоров'я, проблемні аспекти реалізації лікарських засобів через аптечну мережу, забезпечення лікарськими засобами і аптеками сільської місцевості та відсутність альтернативи вибору лікарських засобів однієї групи, які фінансуються за рахунок державної програми.

Ключові слова: охорона здоров'я, фармацевтичне забезпечення, соціальна функція держави, лікарські засоби, державні гарантії у сфері охорони здоров'я, Національна служба здоров'я України.

Вступ. Реалізація фармацевтичного забезпечення є обсягом відповідальності значного кола публічних суб'єктів в межах системи суспільних відносин в Україні. Розвиток системи охорони здоров'я, формування нових підходів до надання медичних послуг, соціальна спрямованість і сенс існування держави як громадського інституту, відхід від попередніх традицій та механізмів співпраці публічно-приватних інституцій для досягнення соціальних благ сприяли появі нових форм взаємодії між суб'єктами влади, суб'єктами господарювання та громадянами. Одним із спеціальних суб'єктів в системі адміністративно-правового забезпе-

чення фармації в Україні є Національна служба охорони здоров'я України, правову природу та правовий статус діяльності якої пропонується розглянути у статті з огляду на сучасні підходи у функціонуванні держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як і інші дослідження правового статусу публічних суб'єктів, предметом у даній праці виступають теоретичні та практичні аспекти реалізації організаційно-правових форм діяльності Національної служби здоров'я України (далі – НСЗУ), визначення її повноважень в межах існування та функціонування системи фармацевтичного забезпечення та системи охорони здоров'я, а

також окремі проблемні аспекти практичного спрямування функціонування НСЗУ. Відтак, предмет дослідження є дещо специфічним та відображає особливості правового статусу такого особливого суб'єкта владних повноважень, а також відображає специфіку правового та економічного зв'язку даного суб'єкта з іншими учасниками відносин фармацевтичного забезпечення. Дотичні проблемні питання було висвітлено у працях таких вітчизняних учених, як Д. Волох, Б. Громовик, Л. Дешко, Д. Дмитриєвський, Д. Задохайло, А. Котвіцька, Т. Кравцова, Л. Куц, Р. Майданик, В. Пашков, А. Полтавцева, Г. Смірнова, В. Толочко, І. Шишкіна та ін.

Не зважаючи на наявний масив наукових доробок та висновків, роботи, що присвячені дослідженню окресленого у даній праці предмета, не є поширеними в межах сучасної системи адміністративно-правових досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідження особливостей правового статусу НСЗУ, специфіки правового та економічного зв'язку даного суб'єкта з іншими учасниками відносин фармацевтичного забезпечення та окреслення практичних проблем функціонування даного суб'єкта.

Наукова новизна публікації полягає у теоретичному та нормативному аналізі повноважень та правового статусу НСЗУ як спеціального суб'єкта владних повноважень з урахування специфіки економічного та правового зв'язку з іншими учасниками фармацевтичних відносин, а також висвітлення окремих проблемних практичних аспектів діяльності даного суб'єкта.

Методи наукового пізнання. Методологічним підґрунтям даної роботи виступає комплекс методів наукового пізнання, основним серед яких є системний метод. Разом з тим було використано такі загальнонаукові методи як аналізу та синтезу, метод аналогії, метод узагальнення, метод порівняння та спеціально-юридичні, серед яких слід виділити системно-структурний метод, та метод формальної визначеності.

Виклад основного матеріалу. Фармацевтичне забезпечення є сферою, яка безпосередньо знаходиться у колі інтересів держави, оскільки впливає на стан соціального добробуту, здоров'я населення, а отже на розвиток та потенціал всього суспільства. Соціальна функція держави безпосередньо визначена у положеннях Основного закону, про що свідчить норма статті 3, де зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторкан-

ність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Ключовим поняттям у межах запропонованого напрямку дослідження є здоров'я людини, про що також свідчить зміст положення статті 49 Конституції України, яке передбачає, що «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм, а держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування» [1]. Таким чином, не використовуючи поняття «фармацевтичне забезпечення», норми Конституції України на одному рівні із здоров'ям людини підкреслюють важливість і значимість сфери охорони здоров'я, успіх у забезпеченні якої може бути досягнений шляхом комплексного дотримання соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних умов та програм. Варто також зазначити, що даний перелік не є вичерпним, а лише узагальнено відображає зміст і спрямованість держави у даній сфері.

Ще одним важливим актом у системі нормативно-правового забезпечення охорони здоров'я як сфери, що є загальною по відношенню до фармацевтичного забезпечення, є положення статей Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII від 19 листопада 1992 року. Зокрема, статтею 4 даного закону визначено основні принципи охорони здоров'я, до яких належать наступні: визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України; дотримання прав і свобод людини і громадянина в сфері охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій; рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної і реабілітаційної допомоги та інших послуг в сфері охорони здоров'я; відповідність завданням і рівню соціально-економічного та культурного розвитку суспільства, наукова обґрунтованість, матеріально-технічна і фінансова забезпеченість; багатокладність економіки охорони здоров'я і багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій з демонополізацією та заохоченням підприємництва і конкуренції [2]

Досягнення відповідного оптимального, ефективного рівня та результатів неможливе

без системи функціонуючих суб'єктів публічної влади, завдання яких найповніше розкриваються через притаманні ознаки. Наприклад, Р. С. Мельник використовує також термін «критерії» та зазначає, що до ознак (критеріїв) суб'єктів публічної влади належать: 1) можливість впливати на поведінку людей, ухвалюючи відповідне рішення, вчиняючи діяльність або досягати прогнозованого стану суспільних відносин, що означає вольове рішення представника публічної влади поширюється на людей, проявляється у розпорядженні об'єктами матеріального світу; 2) авторитетність, визнана суспільством, громадянами України, або значною частиною цього населення; 3) монополізм на ухвалення рішень, вчинення дій, допущення бездіяльності у певних правовідносинах; 4) суб'єкти публічної влади забезпечуються необхідними ресурсами – фінансовими, матеріальними, кадровим потенціалом (люди, наймані публічною владою на посади, проходять фаховий відбір, підготовку і перепідготовку); 5) офіційність (так, наприклад, парламент, Уряд, судова влада визнані Конституцією України, передбачені законами, діють на підставі законів, мають спеціальні зовнішні ознаки...); 6) автономність, окремішність, тобто суб'єкти публічної влади організаційно і функціонально один від одного відокремлені і не залежать від об'єктів влади; 7) нормативне регулювання суспільних відносин, яке полягає у можливості публічної влади видавати загальнообов'язкові правила поведінки; 8) примусовий характер, - публічність влади забезпечується обов'язковістю рішень, юридична сила яких поширюється назовні на учасників суспільних відносин. Автор також зазначає, що публічна влада - це здатність розгалуженої системи державних і недержавних суб'єктів впливати на рішення, дії або бездіяльність фізичних і юридичних осіб та/або вирішувати юридичну долю неживих об'єктів, маючи на меті досягнення суспільно значущих цілей [3, с. 19-20]. На наш погляд, перелічення даних ознак є важливим з точки зору розуміння та правового обсягу правового статусу будь-якого суб'єкта владних повноважень, в тому числі і НСЗУ.

У 2017 році постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1011 було затверджено Положення про Національну службу здоров'я України, яка стала центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я та який реалізує державну політику у сфері

державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [4]. Відповідно до п. 4 вищезазначеного положення, основними завданнями служби є: 1) реалізація державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення (програма медичних гарантій); 2) виконання функцій замовника медичних послуг, лікарських засобів та медичних виробів за програмою медичних гарантій; 3) внесення на розгляд Міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [4]. Також положенням передбачено більше п'ятдесяти повноважень НСЗУ, що вказує на широкий діапазон діяльності даного органу та покладені широкі можливості впливу на життя громадян.

Окремо слід зазначити повноваження, які безпосередньо стосуються сфери фармацевтичного забезпечення. Так, НСЗУ: проводить аналіз і прогнозування потреб населення України у медичних послугах та лікарських засобах з метою розроблення проекту програми медичних гарантій, здійснення стратегічних закупівель медичних послуг та реімбурсації лікарських засобів та медичних виробів за програмою медичних гарантій; розробляє проект програми медичних гарантій та проекти специфікацій і умов закупівлі медичних послуг за програмою медичних гарантій, вносить пропозиції щодо тарифів і коригувальних коефіцієнтів; укладає, змінює та припиняє договори про медичне обслуговування населення та договори про реімбурсацію; здійснює заходи, що забезпечують цільове та ефективне використання коштів за програмою медичних гарантій; забезпечує функціонування електронної системи охорони здоров'я (далі - система), визначає напрями її розвитку, проводить верифікацію даних у системі, затверджує технічні вимоги до електронних медичних інформаційних систем; забезпечує ведення реєстрів, що входять до складу електронної системи охорони здоров'я, інших державних електронних баз та реєстрів, інших інформаційних систем у сфері, що належить до її компетенції; здійснює оплату згідно з тарифом за надані пацієнтам медичні послуги (включаючи медичні вироби) та лікарські засоби за договорами про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій; здійснює відшкодування вартості лікарських засобів та медичних виробів за договорами про

реімбурсацію за програмою медичних гарантій [4] та деякі інші.

Крім того, діяльність органу регулюється положеннями Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168-VIII від 19 жовтня 2017 року, де НСЗУ ідентифікується як Уповноважений орган, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [5]. Також стаття 6 даного закону містить перелік прав та обов'язків пацієнтів у сфері державних фінансових гарантій, до яких відносяться, крім іншого: безоплатне отримання інформації від Уповноваженого органу або надавачів медичних послуг про програму медичних гарантій та надавачів медичних послуг за цією програмою, які можуть надати необхідну пацієнту медичну послугу; отримання від Уповноваженого органу інформації про осіб, які подавали запити щодо надання інформації, що міститься в електронній системі охорони здоров'я, про такого пацієнта; оскарження рішень, дій чи бездіяльності надавачів медичних послуг або Уповноваженого органу та його територіальних органів в установленому законом порядку; звернення до Ради громадського контролю щодо дій чи бездіяльності Уповноваженого органу [5].

Статтею 7 визначений перелік основних функцій НСЗУ, до яких віднесено, крім тих, що вже передбачені самим положенням про службу: укладення, зміна та припинення договорів про медичне обслуговування населення та договорів про реімбурсацію; здійснення заходів, що забезпечують цільове та ефективне використання коштів за програмою медичних гарантій, у тому числі заходів з перевірки дотримання надавачами медичних послуг умов договорів про медичне обслуговування населення та про реімбурсацію, шляхом здійснення моніторингу у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [5].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 821-р було затверджено План заходів з реалізації Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я України на період до 2020 року, одним з пунктів якого передбачено забезпечення розбудови Національної служби здоров'я України як єдиного національного замовника послуг з

медичного обслуговування населення (медичних послуг) та її територіальних органів [6].

У своїй діяльності НСЗУ крім перелічених актів керується також низкою внутрішніх наказів (наприклад, Наказ Національної служби здоров'я України «Про визначення належності медичних записів про надані послуги до пакетів медичних послуг»), наказів Міністерства охорони здоров'я України (наприклад, Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.12.2019 № 2559 «Про затвердження Методики розрахунку тарифів»; Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.02.2020 № 586 «Про затвердження Порядку направлення пацієнтів до закладів охорони здоров'я та фізичних осіб - підприємців, які в установленому законом порядку одержали ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики та надають медичну допомогу відповідного виду»; Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.02.2020 № 587 «Деякі питання ведення Реєстру медичних записів, записів про направлення та рецептів в електронній системі охорони здоров'я»; Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18.09.2020 № 2136 «Деякі питання ведення Реєстру медичних висновків в електронній системі охорони здоров'я»), постанов Кабінету Міністрів України (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р. № 271 «Деякі питання Ради громадського контролю при Національній службі здоров'я»; Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1430 «Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо долучення клінічної лікарні «Феофанія» Державного управління справами до надання медичної допомоги за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення»).

Одним найголовніших актів у концептуальній ідеї створення НСЗУ було схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я України розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1013-р. Даним нормативно-правовим актом визначено, що метою реформи фінансування системи охорони здоров'я є створення та запровадження нової моделі фінансування, яка передбачає чіткі та прозорі гарантії держави щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, кращий фінансовий захист громадян у випадку хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних коштів та скорочення неформальних платежів, створення стимулів до поліпшення якості надання медичної допомоги населенню

державними і комунальними закладами охорони здоров'я, а нова модель фінансування має базуватися на таких принципах: фінансовий захист; універсальність покриття та справедливність доступу до медичної допомоги; прозорість і підзвітність; ефективність; вільний вибір; конкуренція постачальників; передбачуваність обсягу коштів на медичні послуги у державному бюджеті; субсидіарність [7].

З цією метою Кабінетом Міністрів України пропонується утворення окремого центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовуватиметься і координуватиметься Кабінетом Міністрів України через Міністра охорони здоров'я [7]. Уряд обґрунтовує, що створення такого органу як окремого «необхідне для забезпечення такого рівня відокремленості зазначеного органу від процесу формування політики, який дозволив би йому жорстко дотримуватися технічних критеріїв розподілу акумульованих у державному бюджеті призначених для фінансування охорони здоров'я коштів і не залежати при цьому від поточних політичних вподобань центральних та місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування» [7], а «модель фінансування системи охорони здоров'я єдиним національним замовником медичних послуг, що є розпорядником бюджетних коштів, зібраних через механізм загального оподаткування, дозволяє уникнути фіскальних та соціальних ризиків, пов'язаних із запровадженням нового страхового внеску на загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування та значним розміром неформального сектору економіки та зайнятості, що має місце в Україні» [7].

На наш погляд, створення НСЗУ є яскравим прикладом позитивних та ефективних реформ у системі фінансування сфери охорони здоров'я, який враховує інтереси громадян та можливі кроки держави у поточному періоді розвитку суспільства, враховуючи історичне минуле економічної політики та функціонування органів державної влади і суб'єктів господарювання.

Проте, слід визнати і деякі негативні аспекти, пов'язані із функціонуванням даного органу. Так, фактично реформа передбачала зміну статусу лікувальних закладів з комунальних закладів на комунальні некомерційні підприємства, що суперечило змісту діяльності останнього, оскільки ознака некомерційності не передбачає отримання прибутку, проте такі «заклади» (у минулому) фактично стає суб'єктом, що надає послуги, продаючи їх, та отримуючи компен-

сацію від держави через механізм реформи. Іншою проблемою практичного характеру залишається механізм реалізації лікарських засобів через аптечну мережу, що особливо гостро постає в умовах реалізації рецептурних препаратів, коли лише обмежена кількість аптек забезпечені даними лікарськими засобами. Також слід відзначити фактичну відсутність альтернативи вибору лікарських засобів однієї групи, які фінансуються за рахунок державної програми, при лікуванні окремих хвороб, що може негативно впливати на коректність процесу лікування в кожному конкретному випадку. Останнє, зокрема, пов'язане із визначеними державою тарифів на пакети надання медичної допомоги та капітаційних ставок, які затверджуються Урядом.

Висновки. Таким чином, НСЗУ є особливим суб'єктом у системі адміністративно-правового забезпечення фармації в Україні за суб'єктним критерієм. Основний функціонал даного органу полягає у реалізації нових підходів у організації фармацевтичного забезпечення в умовах реформаційних змін, які було започатковано з 2016 року. Створення НСЗУ як окремого суб'єкта публічної влади, який не входить до структури Міністерства охорони здоров'я України позитивно відображається на утвердженні соціальної спрямованості держави та реалізації завдань, які постають перед сферою охорони здоров'я та сферою фармацевтичного забезпечення. Разом з тим, держава повинна вчасно реагувати на ефективність та результативність впровадження нововведень для якісної та такої, що надається у повному обсязі, медичної допомоги, а тому в майбутньому необхідним є вирішення низки питань організаційного та нормативного характеру, які пов'язані з діяльністю НСЗУ.

Список використаної літератури:

1. Конституція України зі змінами : Закон України від 28.06.1996 №254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801–XII від 19 листопада 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
3. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : Навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 304 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1101 «Про утворення Національної служби здоров'я України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-п#Text>

5. Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168-VIII від 19 жовтня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>
 6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 821-р «Про затвердження Плану заходів з реалізації Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я України на період до 2020 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2017-p#Text>
 7. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 1013-р «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-p#Text>
-

Dzhumutiia M. B. The national health service of Ukraine as a special subject of the pharmaceutical supply system in Ukraine

The article is devoted to a theoretical and normative analysis of the foundations of a special central executive body that implements state policy in the field of state financial guarantees of medical care for the population of Ukraine - the National Health Service of Ukraine, determination of the powers of this body within the limits of the existence and functioning of the pharmaceutical supply system and the health care system, as well as certain problematic aspects of the practical direction of functioning. The normative prerequisites for the functioning of the National Health Service, the standards of activity, the main tasks and functions are defined in view of the social orientation and existence of the state, as well as its interest in maintaining a high level of population health.

The historical and conceptual prerequisites for the formation of the NHSU were analyzed with the aim of implementing the health care system financing reform, which provides for the creation and introduction of a new model of transparent and clear financing, the amount of free medical care which guaranteed by the state, guarantees financial protection of citizens in case of illness, creation of incentives for improvement the quality of providing medical care to the population by state and communal health care institutions and minimizes financial risks.

It was found that at the same time as the creation of the NHSU is a vivid example of positive and effective reforms in the health care financing system, which takes into account the interests of citizens and steps of the state in the current period of social development, taking into account the peculiarities of the historical past of economic policy and the functioning of state authorities and economic entities, today there are a number of problems of the practical nature of the activity of this body, which include the debatable nature of the updated status of communal health care facilities, problematic aspects of the sale of medicines through the pharmacy network, the provision of medicines and pharmacies in rural areas, and the lack of an alternative to choosing medicines of the same group that are financed at the expense of the state program.

Key words: *health care, pharmaceutical provision, social function of the state, state guarantees of health care, medicines, The National Health Service of Ukraine.*